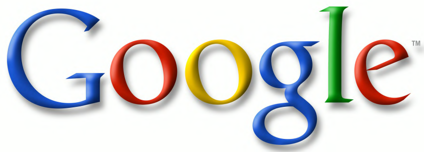
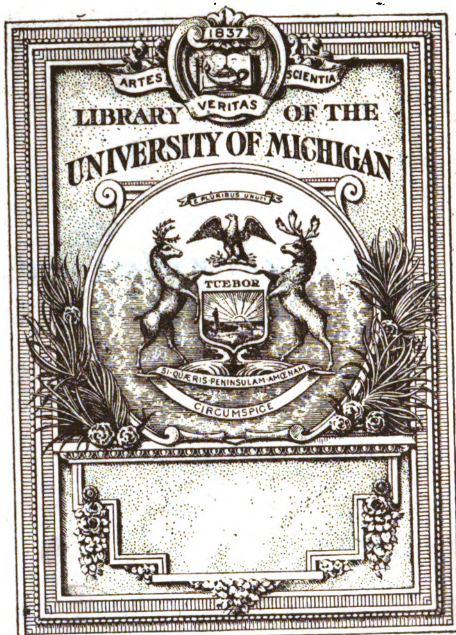

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI·QUÆRIS·PENINSULAM·AMŒNAM
CIRCUMSPICE

TIJDSCHRIFT.

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE VAN

A. L. VAN HASSELT.

EN

D. GERTH VAN WIJK.

DEEL XXX.—1885.

BATAVIA,
ALBRECHT & Co.

s' HAGE,
M. NIJHOFF.

1885.

INHOUD.

Bladz.

ERRATA.

Pag.	Regel	Staat:	lees:
236	13 v. o.	werkelijke	werkelijk
238	12 〃 b.	voorstaande	vorenstaande
241	15 〃 〃	Companie	Compagnie
244	13 〃 〃	d'Entricasteaux. . . .	d'Entrecasteaux
〃	16 〃 〃	Dentricasteaux	Dentrecasteaux
247	2 〃 〃	haren.	hare
248	15 〃 〃	uit dat	uit . . . . dat
〃	〃 〃 〃	ex	de
〃	21 〃 〃	mentre	mentie
〃	2 〃 o.	aan	dan
250	7 〃 b.	passagée	passagie
〃	14 〃 〃	bekenden	bekend en
251	4 〃 〃	aan	dan
〃	5 〃 〃	soute.	soude
252	1 〃 〃	(. . . . .)	(derw.?)
254	6 〃 〃	woel	wal
255	10 〃 〃	Loekman	Lockman
〃	〃 〃 〃	tolok	tolck
256	17 〃 〃	beij de	beijde
〃	4 〃 o.	meerde	meerdere
Inhoud afl. 3 en 4		Indragiri.	Indrapoera
467	1 v. o.	*k, koepiakkoe*	*h, koepiahkoe*

KAPITEIN JONKER,

1630 (?) — 1689,

DOOR

Mr. J. A. van der Chijs.

(Vervolg van deel XXVIII, bladz. 453.)

De Ambonsche krijgslieden te Batavia, over welke Jonker als kapitein het bevel voerde, moet men zich vooral niet voorstellen als eene kompagnie Ambonezen uit den tegenwoordigen tijd.

Jonker's manschappen wisten niet af van in het gelid loopen, van reglementaire behandeling hunner wapenen, van tirailleren en wat dies meer zij.

Met exerceren werden zij waarschijnlijk nimmer lastig gevallen. Ieder hunner zorgde voor zich zelven de klewang, zoo goed mogelijk, te hanteren. Reglementen kenden zij niet; kazernes bewoonden zij niet; en talrijk waren de mutatiën, welke onder hen voorvielen.

Wanneer zij bij plegtige gelegenheden te Batavia op het Kasteels-plein moesten paraderen of, zooals men zulks in de 17e eeuw noemde, „optrecken", dan kwamen zij met veel lawaai, al tandakkende, aanzetten, terwijl zij hunne tifa's heftig roerden. Tijdens eene dergelijke parade, in Augustus 1676 ter eere van Rijklof van Goens gehouden, sprong, volgens Schweitzer, een „Mallijer, dien men capitein Jonker „noemde, over een Hollandsch ruijter, sittende op een Persiaensch „paard, lughtigh heenen. — Veele der Indianen deeden wonder-

„lijcke sprongen en hielden sigh in haere gebaerden seer „praghtigh" (1).

Werd hun in oorlogs-tijd vergund den vijand aan te vallen, dan stormden zij in een verwarden troep op hem los; of wel — indien hun zulks verkieslijker voorkwam, — kropen zij als katten langs den grond om hem onverhoeds, onder een verschrikkelijk geschreeuw, te overvallen.

Hunne wapening was in den regel niet berekend op een gevecht uit de verte. Boog en pijlen, noch slingers gebruikten zij; vuurwapens bezaten zij aanvankelijk in het geheel niet en later slechts enkelen hunner, zoolang eenige togt of expeditie duurde, — daarvoor zorgde de Compagnie. Eene breed uitloopende, volgens oud gebruik onder de greep met menschen-hair versierde klewang was gewoonlijk hun eenig wapen; een langwerpig, eenigzins gebogen, met schelpen ingelegd, houten schild hunne eenige bedekking.

Door veêren en bloemen tusschen hun hoofddoek te steken trachtten zij zich mooi te maken, terwijl overigens hunne kleeding uit een baadje en korten broek bestond. Hunne officieren droegen in dienst koperen stormhoeden.

Eene tamelijk naauwkeurige afbeelding van een Amboneesch soldaat uit de 17de eeuw is te vinden bij Nieuhof, gedenkwaardige zee- en lant-reize na en door O. I., bladz. 216.

Volgens dezen schrijver, die in 1670 Indie verliet, waren de Ambonezen te Batavia „tot opstaen en muiten zeer genegen: „ook heeft men den beste Amboinese Mooren niet veel ver„trouwen." Zij waren echter geacht als „zeer kloekmoedige „en strijdbare soldaten."

Wat die soldaten in vredes-tijd uitvoerden, wordt niet vermeld. Waarschijnlijk moesten zij, die na afloop eener expeditie niet uit 's Compagnie's dienst ontslagen werden om, wanneer

(1) Reijsen nae en door O. I., vertaald door S. de Vries, 1694, bladz. 354. — De hier bedoelde, Maleische kapitein Jonker kan moeijelijk een ander geweest zijn dan de Ambonsche.—Potsenmakers ontbraken nimmer bij dergelijke parades.

noodig, op nieuw geënroleerd te worden, nu en dan wachten betrekken en konden overigens doen, wat zij wilden. Zij woonden hoofdzakelijk in het Ambonsche kwartier, gelegen beoosten de stad, aan den weg van Jakatra, „allernaest de „plaetse, daer de Sinesen haer dooden begraven," waar een hunner hoofden, die volgens Nieuhof „de Maetschappije eenige „jaren voor hooftman gedient, en zijn kloek beleit en groot „gemoet in verscheide oorloghstoghten loflijk betoont en be„kent gemaekt" had (Jonker?), een „heerlijk", op Ambonsche wijze „zeer aerdigh" versierd huis had laten bouwen.

Schweitzer beweert, dat de Ambonezen „d'alderverduijveldste „in de swarte konst" waren, zoodat „de vermaerde D. Faustus „(van wien men seght, dat hij op een mantel door de lught „heenen voer) hier [te Batavia] sijnen meester sou gevonden „hebben."

Grootendeels waren zij Mahomedanen, maar ook ettelijke Christenen werden onder hen gevonden, — eene omstandigheid, welke tot veel verdeeldheid, twisten en zelfs tot onderlinge vechtpartijen aanleiding gaf. In September 1671 waren die oneenigheden zoo erg geworden, dat de Landdrost eenige Mahomedaansche Ambonezen in hechtenis liet nemen en de Regering besloot de Christen Ambonezen te laten verhuizen naar een „bequaem erff, gelegen buijten de Westzijde deser „stede, aen de Noortzijde van de Ammanus gracht, breet „ontrent 15 en diep 37 roeden, tot dien eijnde van d' eijgenaar „ingecocht voor de somma van 450 rijksdaelders."

Tot verligting van de kosten, aan dit verhuizen voor de Christen Ambonezen verbonden, gelastte ook de Regering, dat de „Moren" zoo veel „stijlhouten en bamboesen, als haar na „gemaeckten overslagh sullen werden opgeleijt," aan de Christen Ambonezen zouden verschaffen.

Jonker, die in het Mahomedaansche geloof geboren en gestorven is, verloor waarschijnlijk door dien maatregel eenige zijner onderhoorigen.

De Mahomedaansche Ambonezen, door den Landdrost ge-

vangen gezet, werden „op de intercessie, door de principale „Moren voor haar gedaen", gepardonneerd en van de hechtenis ontslagen, „mits dat beloven haer te wachten sulx in aen- „staende meer te doen; en oocq de officieren, over haer gestelt, „aennemen te versorgen (soo veel in haer vermogen sal wesen), „dat de Christenen in toecomende van de Moren (onder „haer gesagh staende) geen meer overlast off moeijenis en „geschiede".

Eene buitengewone onderscheiding van Regeringswege viel aan Jonker in Januarij 1672 ten deel „tot recognitie van „sijne trouwe diensten, voor de Comp^e. gedaan in de oorlogen „op Ceijlon, de Westkust en Macassar." Niet alleen werd zijn tractement van 20 op 40 rijksdaalders per maand gebragt, maar ook werd hem van die tractements-verhooging verleend eene acte, „op parkement geschreven met gulde letters, in „een goude doos, met zegels daer onder afhangende."

Zoodanige onderscheiding is, voor zoo verre ik heb kunnen nagaan, vroeger noch later aan een inlandsch officier te beurt gevallen; weshalve men gerust mag aannemen, dat Jonker toenmaals in blakende gunst bij de Regering stond. Deze had dan ook veel goed te maken van de teleurstelling, welke zij hem, nagenoeg twee jaren vroeger, had bezorgd ([1]).

Vreemd is, dat een halfjaar later, in Julij 1672, de Regering noodig achtte Jonker „bij continuatie" tot kapitein der Ambonezen te benoemen. Van zijne schorsing, ontslag of iets dergelijks is gedurende de eerste helft van 1672 geene sprake en toch werd hij op nieuw benoemd. Ware hij een officier van de Bataviasche schutterij geweest, dan zoude die herbenoeming gemakkelijk te verklaren zijn, omdat de officieren dier schutterij toenmaals voor niet langer dan een jaar werden aangesteld. Maar de officieren bij het staande leger der Compagnie deelden niet in die jaarlijksche mutatiën. Veel

([1]) Zie deel XXVIII, bladz. 453.

onregelmatigheid heerschte tijdens de 17de eeuw in de benoeming der officieren van de inlandsche hulptroepen. Slechts nu en dan bemoeide de Regering zich met hen om vacaturen aan te vullen.

Te gelijk met Jonker als kapitein werden in Julij 1672 ook een luitenant, een vaandrig en drie sergeanten over de Ambonezen te Batavia aangesteld.

Tot de gevolgen van Speelman's verovering van Makasser in 1668 behoorde het uitwijken uit hun vaderland van een groot aantal aanzienlijke en niet aanzienlijke Makassaren, — eerst naar Bantam, later naar Oost-Java.

In den Oosthoek maakten die vlugtelingen 't zóó bond, dat de Bataviasche Regering in het begin van 1676 besloot eene kleine "uitzetting" (expeditie) onder bevel van den kapitein J. Franssen Holsteijn derwaarts af te vaardigen; en, nadat gebleken was, dat Holsteijn geene orde meer kon houden onder zijne door ziekte en gebrek aan levensmiddelen geteisterde manschappen, zond zij in Julij 1676 den majoor C. Poolman met versche troepen naar Soerabaija.

Allengs nam de oorlogs-toestand in midden- en Oost-Java grootere verhoudingen aan, waarom de ordinaris Raad van Indie, C. Speelman, in December 1676 derwaarts vertrok.

Wel voerde deze o. a. eene kompagnie Ambonezen met zich mede, maar van zijn trouwen helper in den Makassaarschen oorlog, Jonker, is daarbij geene sprake, — waarschijnlijk omdat deze naar zijn land terug verlangde. Althans op den sterfdag van den gouverneur generaal Maetsuijker (4 Januarij 1678) teekende de Regering in hare resolutiën aan, dat Jonker "al "voor lange groote begeerte gethoont ende nu weder seer "ernstigh versoght" had naar Manipa te vertrekken, deels in het belang zijner particuliere zaken, deels en voornamelijk om zijne overleden moeder "na 's landts wijse" ter aarde te bestellen. Hem werd mitsdien een binnenlandsch verlof voor

onbepaalden tijd toegestaan, onder voorwaarde, dat hij aan den dienst der Compagnie verbonden zoude blijven en bij eventuele oproeping onmiddelijk naar Batavia zoude terugkeeren, „gelijck hij oock aengenomen en belooft heeft te sullen doen". De Regeering stelde alzoo veel prijs op zijne medewerking, — iets, dat welligt ook afgeleid kan worden uit den langen tijd, dien de Regering liet verloopen alvorens gunstig te beschikken op Jonker's verzoek.

Voor eene reis van Batavia naar Manipa en terug waren toenmaals nagenoeg evenveel weken noodig als tegenwoordig dagen, weshalve het niet te verwonderen valt, dat Jonker na ommekomst van een jaar nog niet te Batavia was teruggekeerd. Dit leid ik althans af uit de omstandigheid, dat in Januarij 1679 niet hij, maar zijn luitenant met een 70tal Ambonezen werd uitgezonden tegen beoosten de Maroenda stroopende Bantammers, — eene opdragt, welke stellig aan Jonker ten deel zoude zijn gevallen, indien hij ter plaatse aanwezig ware geweest.

Hoe dit zij, in Junij 1679 was hij te Batavia terug. Want toenmaals kreeg hij last zich gereed te maken om met eene kompagnie Ambonezen, sterk 75 man, onder bevel van den kapitein, A. D. van Renesse, over Samarang naar Soerabaija te stevenen, waar de in 1676 begonnen oorlog nog altijd voortwoedde ([1]).

Aan Jonker's manschappen werd op hunne „iterative in„stantie" en omdat zij „al van outs van wat meerder waarde „en merite, als de andere inlanderen" waren, evenals vroeger, eene soldij van 4 rijksdaalders 's maands toegekend, welke bezoldiging 1 rijksdaalder meer bedroeg dan die van de overige,

([1]) Valentijn, beschr. v. Groot Java, bladz. 113, weet, dat de reden, waarom Jonker naar het oorlogs-tooneel werd afgevaardigd, was het overlijden van den Patih van Seilale, kapitein der Ambonezen, „zijnde „op de kruis-vloot gezet om op den vijand aan de uitgangen der [Soe„rabaijasche] rivieren te passen".

inlandsche hulptroepen ([1]). Zijn luitenant kreeg een tractement van 16, zijn vaandrig van 12 rijksdaalders 's maands. Gedurende zijne afwezigheid werd een vaandrig, met name Patibeke, tot waarnemend hoofd der te Batavia achterblijvende Ambonezen aangesteld.

Jonker woonde op Donderdag, den 13[den] Julij 1679, „het „affscheijt mael" bij, hetgeen de Gouverneur-Generaal aan de Europesche en inlandsche chefs van de eerstdaags naar Oost-Java vertrekkende expeditie gaf, waaromtrent in het Dagregister van het kasteel Batavia staat aangeteekend, dat zulks „in gelijcker voegen" plaats had als een feest, den 28[sten] Februarij te voren ter eere van Aroe Palakka gegeven. En aangezien welligt menig lezer gaarne zal vernemen, hoe 't te Batavia in de 17[de] eeuw bij een feest ten hove toeging, laat ik de beschrijving van laatstbedoeld festijn als eene merkwaardige bijdrage tot de kennis van de zeden en gewoonten dier dagen volgen, zooals die beschrijving in het Dagregister voorkomt.

„Heden [Dingsdag, 28 Februarij 1679] zijnde de dagh bij „resolutie van den 27 dezer vastgestelt om zijn Hoogheijt, „Radia Palacca, mitsgaders zijn voornaemste vrouwen, de Co„ninginne Dain Talille en Dain Marana, met haer staet juff„vrouwen en voorts alle andere Bougize Coningen en Vorsten „van Comp[s]. wegen eens hofflijck te festeren, soo wert sijn „Hoogheijt, benevens zijn gevolgh des voormiddaghs door d' „E. Sabandar Ockersz, verzelt met d' E. Daniel van den Bolck, „Abraham Struijs en Harman Eghbertsz, — en desselffs hoogh„ste vrouw, Dain Talille (de tweede, Dain Marana, onpasselijk „wesende) en haer geselschap door de juff[rs]. Vreelant, Bauckes, „van den Bolck en Cleijer — met de karos van staet en nogh „drie andere koetzen uijt sijn woninge gehaelt en na het cas„teel geconduiseert, alwaer het heele geselschap, daar onder

([1]) Verg. o. a. de resolutie van G. G. en Raden van India van 10 Januarij 1679, waarbij aan eene kompagnie Makassaren 3 rijksdaalders per man en per maand, alsmede aan haar luitenant 15 rijksdaalders zijn toegekend.

„eenige der Vorsten en grooten te paerde, omtrent ten elff „uijren verscheen, gaende door de hooftwacht, waerin de sol- „daten in haer volle geweer gerangieert stonden, heen na de „woninge van sijn Edle. den Heere Gouverneur Generaal, — „Dain Talille met haer staet vooruijt, die, op de puije komende, „door d'Ed. H: Directeur Generaal, Cornelis Speelman, en „juffr. van Outhoorn in de groote poort van de voorsael minne- „lijck verwellekomt zijnde, wiert haer Hooght. voorts door „juffr. van Outhoorn na binnen en in de vertreck-camer van „mevrouw Generaels geleijdt, blijvende welgedaghte Heer Di- „recteur Generael op de voorsael staen tot zijn Hoogheijt Pa- „lacca mede opgetreden was, die dan oock in gelijcker voegen „en door zijn Ede. in 't ingaen der groote galderije seer vrun- „delijck ontfangen en met zijn voornaemste grooten in de ca- „mer van zijn Edt. geconduiseert wiert, latende sigh aenstonds, „onder het roeren van den trom, vier trompetters hooren, „dat geen onaengenaem geluijt gaff. Middelerwijle dat het „geselschap in vrundelijcke en beleeffde plechtigheden wert „onderhouden, tot dat de gequalificeerde heeren en juffers, „op gisteren mede ten getale van ongeveer vijfftigh perzoonen „op dese maeltijt genodicht, gekomen en alles vaerdigh soude „zijn; 't welck duurde tot een weijnichje over de middagh, „als wanneer men opstondt en sigh door de breede gangh, „daer ter weder zijde de 30 ruijters deses Casteels in volle „rustinge te voet gerangieert stonden, in de groote vergader- „zael en aen taefel vervoeghde, zijn Edt. sigh neder settende „aen het hoogh eijnde en voorts aen de reghterhandt alle de „andere heeren en gequalificeerde, mitsgaders het jufferschap „in behoorlijcke ordre, en aen de slincker zijde eerst de Co- „ninginne, Dain Talille, daer aen haer muije, suster van „Crain Cronron, hebbende aen haer sijde Dain Sara, zijn „Hoogheijt Palacca's nichte, daer dan zijn Hoogheijt meerge- „melt selffs aen volghde, en aen zijn sijde Radja Laijo en „daer aen voorts de Arou's Tanete, Bankala, Boelecomba, Tieko „ende verdere prinçen, coninxkinderen en grooten, bestaende

„gesamelijck uijt vierenveertigh persoonen, zijnde aen dese „zijde des taeffels door Intche Bagus, Capt. der Maleijers al„hier, op de inlandze, en aen d' andere zijde op de Nederlandze „wijse opgedischt. Dusdanigh dan een wijltie geseten hebben„de, wiert zijn Hoogheijt, benevens de Coninginne, Dain „Talille, door d'E. heere Directeur Generael uijt een silvere „tuijtflesse vrij nat met roos water besprenght, dat over d' „andere prinçen en grooten door den Sabandaer Ockersz mede „geschiedde en haer alle, dogh voornamentlijck sijn Hoogheijt „en Dain Talille, wonder wel geviel en seer aengenaem was. „Bezijden dese taeffel stont op het binnen pleijn bij de groote „boom, onder een opgeslagen loots, met looff ende groente „bekleedt en met allerhande bloemen verçiert, nogh een toe„bereijde maeltijt, na de Indiaenze wijse op matten met ser„vetten, etc. gedeckt, aen de welcke door geçiteerde cap^{n}. „der Maleijers wierden onthaelt alle de mindere grooten en „offiçieren van zijn Hoogheijts gevolgh, bestaende niet min „dan uijt 60 à 70 persoonen, waer over des Coninks Palacca's „jurebassa ofte huijsbesorger, op dat alles ordentlijck mocht „toegaen, het opsicht hadde. Waermede den tijt dan door„gebracht wesende tot omtrent ten drie uuren na de middach, „stondt zijn Ed^{t}. weder op en geleijde zijn Hoogheijt uijt de zael „in huijs om sigh wat te verlustigen, werdende meest door alle „zijne grooten gevolcht, doende kort daer op in wel gedachte sijn „Ed^{ts}. camer uijt eijgen beweginge met het ontblooten van zijn „zijdgeweer, op haer gewoonlijke wijse, een nieuwen eedt van ge„trouwigheijt omtrent d'E. Comp^{e}., dat aenstonds door alle d' an„dre prinçen en grooten, een voor een en ijder na sijn rangh, wiert „nagedaen; en toen verder den tijt doorgebracht met vrunde„lijcke discourssen en aenschouwinge van het dansspel van des „Coninginne Talille's dansvrouwen onder 't aenhooren van „verscheijde speelgeluijt tot omtrent de clocke vijff uijren, „als wanneer het bancquet [dessert], wat salade, broot, boter, „kaes, etc. opgeset stondt en het geheele geselschap weder ter „taeffel gingh, werdende door de Bougize prinçen en grooten

„seer gretigh op het zuijcker gebackzel en 't geen er meer bij „was, toegetast, sodanigh datter selffs geen broot overbleeft, „niet nalatende een glaesje zeck daer nevens te nuttigen en „malkanderen eens louter (?) toe te drincken, blijvende in „een soete en aengenaeme vrolijckheijt sitten tot in 't vallen „van den avondt, staende toen weder van taeffel op om sigh „wat te vertreden. Waer mede dan een kleijn wijltje door„gebracht en noch eenige maelen ront gedroncken zijnde, nam „meergenoemde Hooghheijt Palacca, zijn voornaemste vrouw, „Dain Talille, benevens alle de andere Prinçen, Vorsten en „Coninxkinderen vol vernoeginge en vrolijckheijdt hun affscheijt, „die dan door meergedachte heere Directeur Generael Speel„man tot buijten de poort verselschapt en wijders in sulcker „voegen, als hier boven in 't breede uijtgedruckt zij, door de „gecommitteerde heeren en juffrouwen weder nae haere logie„menten geleijt wierden, komende aengeroerde gecommitteer„den omtrent ten seven uijre in den avondt weder binnen dit „casteel, houdende met de anderen genoodighde zijn Ed^{t}. den „heere Gouverneur Generael en mevrouwe, desselffs gemalinne, „in zedige vrolijckheijt nogh geselschap tot diep in den avondt „en nemende eijndelijck een ijder affscheijt. — En waer mede „dan dese bijeenkomste tot vermaeck en complaisançe van „den Coninck Palacca, de Coninginne Dain Talille, de verdere „Bougize prinçen, Coninxkinderen en grooten aengericht, een „eijnde quam te nemen".

Het feest van den 13^{den} Julij onderscheidde zich alleen daardoor van dat op 28 Februarij, dat men, alvorens het kasteel binnen te rijden, eerst buiten de stad naar den tuin van den Gouverneur Generaal, beoosten het kasteel, ging „om deselve eens te besightigen". Ook was natuurlijk het gezelschap anders zamengesteld, maar de „voornaeme juffers" ontbraken weder niet.

Op den 15^{den} Julij 1679 werd Aroe Palakka met zijne vrouwen en gevolg wederom op nagenoeg dezelfde wijze binnen het kasteel gebragt en aldaar ontvangen, doch om nu door den

Directeur Generaal in de vergadering van den Raad van Indie geleid te worden. Toen allen, — ook Jonker, — in de vergader-zaal op stoelen of banken gezeten waren, sprak de Directeur Generaal „eenige vrundelijcke, kraghtige redenen, ten „meerendeele specteerende op het werck van Java's Oostcust", waarna, „eens ront gedroncken sijnde", de Gouverneur Generaal zich met al de aanwezigen naar de puije zijner woning begaf, „waermede zijn Hoogheijt Palacca gelegentheijt vondt „de trappen aff te treden en met uijtgetogen zijdgeweer, in „'t gesigt van een groote menichte toekijckers en zijn eijgen „suite, op de Bougize wijse (gelijck hij gedurende zijn aenwe„sen alhier al verscheijde reijsen heeft gedaen) andermael een „eedt van getrouwigheijt te doen, waerin hij door de andere „Bougize Coningen in ordre en daer na ook door den Amboi„nezen capiteijn Joncker in nagevolght wiert".

Na afloop van dit incident, hetgeen, naar het schijnt, niet op het programma van het ceremonieel stond, reikte de Gouverneur Generaal eigenhandig „een groen zijde-vaendel, ver„gult, heel cierlijck gemaekt en met des Comp^s. waepen aen „d' eene en desselffs eijgen pourtraict aen d' andere zijde be„schildert", aan Aroe Palakka over, „onder een ernstige en „niet min vrundelijcke aenspraecke tot opweckinge van val„jandize en dapperheijt". — Jonker kreeg, evenals verscheidene Celebesche grooten, uit handen van den Directeur Generaal een „eer- en pronckvaendel", alsmede een „curieus handgeweer".

Na een „laesten affscheijds dronck" binnen 's huis deed de Gouverneur Generaal met zijne echtgenoote, de Raden van Indië, enz., enz., de vertrekkenden uitgeleide tot aan de Waterpoort van het kasteel, „voor dewelcke veele zeijl- en roeij„chaloupen en schep praauwen, met vlaggen, groente en bloe„men opgetoijt, vaerdigh laagen".

De vloot, waarmede Jonker den 16^{den} Julij 1679 van Batavia vertrok, bestond uit de schepen Japan, Mauritius-eiland,

Goed begin en Hazenberg, alsmede de sloepen Granaat-appel en Mangusboom, bemand, behalve met het gewone zeevolk en het contingent van Aroe Palakka (± 4000 man), met 184 Europesche soldaten, 76 Ambonezen, 70 Balinezen en 52 Maleijers, — allen onder het opperbevel van den commandeur, J. Couper.

Over Indramajoe, Tagal, Samarang, Japara, Lassem en Grissee kwam deze vloot den 19den Augustus te Soerabaija aan, waar de omliggende landen door de Makassaren „t' eenemael ver„woest en affgebrand" waren, „soodanigh dat in deselve geen „huijsen off menschen te vinden waaren. Eghter stond het rijs „gewasch alomme soo schoon, als in veele jaaren niet was ge„sien," maar werd spoedig „door den optoght van 't leger „ten merendeele verdurven".

Op den 23sten Augustus rukte namelijk Couper met zijne legermagt naar Soka, — eene thans onbekende plaats, — waar het restant van het vroegere expeditionaire legertje zich bevond en waar Couper den wd. kommandant van dat legertje, J. van Vliet, bezig vond met het voeren van onderhandelingen met de Makassaren, die zich te Kapar of Kakapar, — eene thans mede onbekende plaats, — zeer sterk op inlandsche wijze hadden verschanst.

Couper zette die onderhandelingen voort, maar bespeurde, na verloop van een paar weken, dat hij langs dien weg zijn doel niet zoude bereiken, weshalve hij den 8sten September 1679 met zijn ongeveer 5000 man sterk leger in de rigting van de negorij Kapar over Samambong en Sadar op marsch ging.

Eerst den 14den September daaraanvolgende was dit leger bij een riviertje tot op eene kleine mijl van Kapar gevorderd, waaruit ik afleid, dat het onbekende Soka en het eveneens onzekere Kapar op tamelijk grooten afstand van elkaar gelegen hebben. Want al marcheerde een Indisch leger der 17e eeuw, door onhandelbare artillerie, slechte wegen en zoo veel meer belemmerd, zeer langzaam, toch zal het gemiddeld wel 5 à 6

palen per dag afgelegd hebben; en van Soka tot Kapar was Couper's leger 6 dagen onder weg, zoodat de afstand tusschen die twee plaatsen 30 à 35 palen moet bedragen hebben.

Zoowel om 's vijands verdedigings-werken te verkennen, als om hem voor de laatste maal tot onderwerping over te halen werd Jonker, vergezeld (op last van den Soesoehoenan) door den Ngabehi Marta-Soera, met een briefje naar Kapar vooruit gezonden; maar, dòordien hij aldaar vijandelijk ontvangen werd, kon hij aan zijne opdragt niet voldoen. Bij die gelegenheid moest hij ook eenige blinden en pinang-boomen „over „seker moeras door het bosch, daer de wegh soo smal was, „datter maer één man tevens konde gaen, op den drogen en „de breeden wegh" brengen, hetgeen binnen een musket-schot van de vijandelijke werken gelukte.

De berigten, welke Couper, gewoonlijk eenmaal per maand, nopens zijne verrigtingen naar Batavia zond, zijn zóó kort en onduidelijk, dat de Regering zich met behulp daarvan onmogelijk eene heldere voorstelling van den loop der zaken kan gemaakt hebben; en evenmin is 't ons thans mogelijk hem met behulp dierzelfde berigten op den voet te volgen.

Zoo verhaalt hij onmiddelijk na het reeds medegedeelde, dat hij Jonker met diens manschappen en ettelijke Boeginezen over „de rivier" liet trekken om eene batterij op te werpen; maar hij vergeet den naam van die rivier te noemen. Wat hij nopens de inrigting der vijandelijke werken bij of rondom Kapar mededeelt, is zóó weinig, dat men daaruit met den besten wil niet kan afleiden, hoe Kapar er uitgezien heeft. Alleen blijkt, dat die werken op beide oevers van de ongenoemde rivier „vrij sterck ende hoogh" waren en dat de voorste pagger was „eene stercke vierkante punt, wel 18 voeten „hoog, met een vinkennet ([1]) overtrokken".

Het zwemmen over de bewuste rivier gelukte aan Jonker en aan een paar honderd manschappen; maar aan de overkant

([1]) Hetzelfde als een enter-net op schepen.

gekomen, stonden ze, — welligt door den sterken stroom afgedreven, — te digt bij de vijandelijke werken; en doordien de hun toegevoegde, Javaansche koeli's niet vlug genoeg met de houten blinden, welke tot dekking moesten dienen, konden, noch wilden overkomen, verloor Jonker binnen weinige minuten 5 dooden en ruim 30 gekwetsten, welk verlies eene paniek onder zijne manschappen, die aan den loop gingen, veroorzaakte.

Aroe Palakka, deze mislukte poging ziende, aarzelde geen oogenblik, aan het hoofd van 200 à 300 Boeginezen, met een plank op zijne schouders de rivier over te zwemmen. Maar, vóórdat hij de overkant bereikte, hadden buiten hunne versterkingen geloopen Makassaren den oever bezet en beschoten Aroe Palakka en de zijnen „achter door de ruijghte". Aroe Palakka baande zich desniettemin een weg „door 't riet" en viel de Makassaren zoo hevig aan, dat deze op hunne beurt aan den loop gingen.

Eene kompagnie Balinezen en 24 Europesche soldaten, door Couper aan Aroe Palakka achterna gezonden, maakten, dat laatstgenoemde zich met Jonker op de overzijde staande kon houden en post vatten, hoewel velen hunner manschappen door het hevig schieten der Makassaren uit bovenbedoelde, „voorste pagger" getroffen werden (¹).

Al deze bewegingen, — het verkennen door Jonker, het post vatten „op den drooge" en het overtrekken der rivier, — zijn op éénen dag verrigt; want Couper laat in zijn officieel leger-rapport hierop onmiddelijk volgen: „des anderen daegs „hebben aan wederzijde van de rivier wakker beginnen te gra„ven, om vermits het nu tusschen hen en ons een vlakker „oever is, onder de vijandelijke werken te geraken".

Hiermede ging men een vijftal dagen voort, waarna den 21sten September 1679 de kapitein Altmeijer in eene djoekong

---

(¹) Valentijn, beschr. v. Gr. Java, bladz. 114, deelt mede, dat Jonker „die geheele dag in de zon op zijn buik, om het fel schieten te mij„den, met een groot deel van zijn volk heeft moeten leggen".

(„want wij anders geen vaartuig konden bekomen") de rivier overstak met het doel een vijandelijken pagger in brand te steken, hetgeen echter mislukte. 'S nachts daaraanvolgende veroverde Aroe Palakka, waarschijnlijk door Altmeijer en Jonker geholpen, „de voorste sterke batterij" en later nog „vier afsnij-„dingen, die de vijanden, de eene voor, de andere na, zijn „Hoogh[d] voor den neus gezet hebben".

Aan de westzijde van Kapar, waar Couper zich bevond, waren acht dagen later (30 September) de „approches een „musketschoot verre" gemaakt, weshalve besloten werd tot de bestorming van een „sterke pagger met een schans", welke bestorming gelukte; eveneens gelukte aan de oostzijde de vermeestering van een gedeelte der negorij Kapar, waar de sterkste werken en 's vijands grootste magt schenen te liggen.

Op den 15[den] October 1679 schreef Couper aan de Bataviasche Regering: „wij werken nu nog al gedurig met loopgraven, zoo-„veel doenlijk voortgaande. Middelerwijl is het beklagelijk, „dat onze Europeanen door ziekte zeer beginnen in te vallen, „waardoor onse magt zeer is verzwakt" (¹).

Zonder de „inlandse bijstandije", die steeds het meeste en het zwaarste werk moest verrigten, zoude Couper zijn doel stellig niet bereikt hebben. Twee mijlen in de rondte kon hij bamboe, pinang-, noch klapper-boom krijgen. Geen 100 koeli's had hij ter zijner beschikking om de trein-goederen van Sidokari af te halen. De Javanen verliepen dagelijks al meer en meer, „doordien haer vrouwen en kinderen, „door de quade directie [van den Soesoehoenan en diens ondergeschikten], staende haer uijthuijsigheijt honger leden". Aria Soeralaja, Boepati van Djipang, die met 1200 man bij het leger was gekomen, keerde spoedig met al zijn volk terug, omdat Pangeran Sampang, een der voornaamste dienaren van den Soesoehoenan, gedreigd had hem te zullen laten krissen.

(¹) Van het geheele leger, aanvankelijk ± 5000 man sterk, waren niet meer dan 1601 manschappen overig.

Ook de Soesoehoenan dreigde den Toemenggoeng Soeranata „over zijn gepleeghde wandebvoiren" met den dood, maar dit was „van weijnigh vrucht". Aroe Palakka, die meermalen in groot levensgevaar verkeerde en zich niet ontzag in de loopgraven als een gewoon soldaat voor te gaan, kon van zijn volk niet meer dan ± 500 man bij een houden, vermits de rest dagelijks uit rooven, branden en moorden ging, wel 12 à 15 mijlen in de rondte, zonder eenigen tegenstand te ondervinden van de bevolking, die zich liet uitplunderen en in slavernij wegvoeren.

Ten gevolge van deze en van vele andere tegenspoeden gelukte het eerst den 21sten October 1679, — derhalve na eene belegering van ongeveer vijf weken, — „het stercke nest der Makassaren, Cacapper" in te nemen; maar bijzonderheden nopens die verovering aan de Regering mede te deelen achtte Couper overbodig, ten gevolge waarvan wij verstoken zijn o. a. van alle berigten nopens het aandeel, hetgeen Jonker aan die verovering nam (1).

De onwaardige Soesoehoenan, ten wiens behoeve de Compagnie zich deze en zooveel meer inspanning hoofdzakelijk getroostte, — de strijd werd immers eigenlijk gevoerd tusschen den Soesoehoenan en diens tegenstander, den bekenden Troeno Djojo, geholpen door de uitgeweken Makassaren, — die laffe, onbeduidende vorst verscheen na de inname van Kapar in het hoofdkwartier van het Hollandsche leger om te zien, of hij binnen Kapar voorwerpen, in der tijd uit Mataram geroofd, kon terugvinden, maar hij vond nagenoeg niets en uit ontevredenheid hierover liet hij eene woning in Kapar in brand steken, tengevolge waarvan heel Kapar afbrandde.

Toen Couper en Aroe Palakka, na de verovering van Kapar, zuid-oostwaarts naar Pasoeroean togen om den vijand aldaar verder te beoorlogen, begaf de Soesoehoenan zich zuid-west-

---

(1) „Die koning" (Aroe Palakka), schrijft Valentijn, „kapitein Jonker „en kapitein Altmeijer hebben 't voornaemste in dat beleg verricht".

waarts naar Biara „aan de landpalen van Kediri" en vervolgens naar Pajap, bezuiden Wirosobo en bewesten Biara gelegen, waar een Compagnie's pagger was, — waarschijnlijk onder geleide van den kapitein Renesse, die mede met twee brigades derwaarts optrok.

Jonker werd door Couper tot kommandant van Soesoehoenan's lijfwacht benoemd, — wanneer, blijkt niet, maar vermoedelijk na de inname van Kapar, — tengevolge waarvan ook Jonker met zijne Ambonezen in de rigting van Kediri optrok (1).

Troeno Djojo, die in November 1678 uit de hoofdplaats Kediri was verdreven, had zich sedert in West-Malang opgehouden en versterkt. Zijne laatste paggers in die streek werden tegen het midden van de maand December 1679 door Couper stormenderhand genomen, waarna hij zich nestelde op den Goenoeng Roeboet en vervolgens op een schier ongenaakbaren bergtop, Limbangan geheeten, ten noorden van den vulkaan Kloet en een dagreis beoosten Pajap gelegen.

Naauwelijks had de Soesoehoenan van drie gevangen „staet-„jongens" van Troeno Djojo vernomen, dat zijn gevaarlijke, sedert 1675 onverwonnen tegenstander zich in die netelige positie bevond, of hij zond Jonker derwaarts met 120 Ambonezen om te zorgen, dat de tot het uiterste gebragte Troeno Djojo niet ontsnapte.

Op het juiste oogenblik (den 22sten December 1679) bereikte Jonker met de zijnen, geleid door de bewuste „staet-jon-„gens", langs ongebaande wegen, door bosschen en over vervaarlijke steilten, de wildernis, waarin de berg Limbangan ligt. Want ware hij een dag later gekomen, dan zoude de woeste jagt op Troeno Djojo vermoedelijk nog lang hebben geduurd.

(1) Het toevoegen van Compagnie's wege eener lijfwacht aan een voornaam inlandsch hoofd kwam toenmaals meermalen voor. Uitsluitend eershalve zal dit vermoedelijk niet geschied zijn. — Aan Aroe Palakka werd bij zijn vertrek van Batavia in Julij 1679 eene Europesche lijfwacht van 24 man onder een bekwaam sergeant toegevoegd.

Jonker liet het grootste gedeelte zijner manschappen met zijne ammunitie aan de zuidzijde van den berg Limbangan, vermits het verder voortrukken zonder verkenning onmogelijk was, en begaf zich zelf met 20 Ambonezen door dik en dun vooruit om een doortogt naar de westzijde van dien berg te zoeken.

In een diep ravijn stiet hij op ettelijke Madurezen, met hunne vrouwen en paarden in kort te voren opgeslagen pondok's gelegerd, welke vlugtelingen, — voorloopers van Troeno Djojo en diens gevolg, — moedig op Jonker en de zijnen aanvielen, maar met hunne pieken niets vermogten tegen enkele musketten, waarover Jonker bij die gelegenheid beschikte. Eenige Madurezen sneuvelden, andere werden gevangen genomen en de rest klom, zoo snel mogelijk, den berg op.

Van zijne gevangenen vernam Jonker, dat Troeno Djojo voornemens was op dien dag verder te vlugten; en vreezende, dat hij voor diens overmagt zoude moeten zwichten, indien deze den berg afkwam, trok hij een weinig terug om zich achter eene, in allerijl van ruwe steenen opgeworpen borstwering te legeren.

Maar Troeno Djojo's veerkracht was door de onophoudelijke tegenspoeden, welke hij in den laatsten tijd ondervonden had, door gebrek en door uitputting gebroken. Hij dacht er niet aan zich met de zijnen door de luttele manschappen van Jonker heen te slaan, maar begon tot zijn ongeluk en tot geluk voor Jonker met onderhandelen.

Tegen den avond van den 22sten December 1679 daalden twee zendelingen van Troeno Djojo met een wit vaantje den berg af om aan Jonker, nevens allerlei „instantiën en belofte „van vergeldinge", voor te stellen hem, Troeno Djojo, den berg zonder verhindering te laten afkomen en verder trekken. Jonker's antwoord luidde kortaf, dat, indien Troeno Djojo bij hem wilde komen, hij hem zonder eenig leed naar den commandeur Couper en den Soesoehoenan zoude brengen, maar vrijen doortogt kon hij hem niet verleenen; met welk, wei-

nig troostrijk, antwoord de zendelingen naar Troeno Djojo bergopwaarts terugkeerden.

Den volgenden dag vereenigden zich de achtergelaten manschappen van Jonker met hunne vooruit gegane makkers, waarna Jonker twee, door Troeno Djojo's volk op den berg gemaakte voetpaden bezette en overal, waar hij zulks noodig oordeelde, posten rondom den berg plaatste.

Alweder zond Troeno Djojo zendelingen met hetzelfde verzoek als den vorigen dag, die met hetzelfde bescheid werden teruggezonden.

Eenige uren later liet Troeno Djojo vragen voor 10 rijksdaalders rijst te mogen koopen, maar Jonker antwoordde, dat hij geen handel in rijst dreef. Indien Troeno Djojo met de zijnen naar beneden kwam, zouden zij geen gebrek lijden.

Inmiddels was 's morgens, omstreeks 8 uur, na een zeer moeijelijken en vermoeijenden togt, bij Jonker gekomen de Secretaris van den commandeur Couper, J. J. Briel, die in last had den stand van zaken naauwkeurig op te nemen, Jonker zooveel mogelijk met raad en daad bij te staan en hem te vermanen vooral zorg te dragen, dat Troeno Djojo niet ontsnapte.

Dit laatste was overbodig; want Jonker zelf verlangde op dat oogenblik niets liever dan Troeno Djojo te pakken, — ongetwijfeld aangevuurd, niet alleen door eene gepaste zucht naar roem en eer, maar ook door de groote premie, welke op Troeno Djojo's hoofd was gesteld.

Tegen den middag kwamen bij Jonker een 5 à 600tal Javanen, onder bevel van den Toemenggoeng Wiro Leksono, die door den Soesoehoenan aan Jonker achterna gezonden waren, met behulp van welke manschappen Jonker zijne uitgezette posten versterkte.

Het begon hard te regenen; bandjir vertoonde zich in ettelijke bergstroompjes; maar desniettemin bezocht Jonker met Briel alle posten, van welke de voornaamste meer dan eene halve mijl van elkaâr verwijderd lagen, en bevond, dat Troe-

no Djojo zoodanig ingesloten was, „datter weder hont nog „kat, zoo men zeght", ontkomen kon.

Ongeduldig, doordien hij zijne prooi nog niet vermogt te vatten, klom Jonker met zijn luitenant en eenige Ambonezen langs één der bovenbedoelde paden den berg Limbangan op, vond regts en links van het pad vele doode menschen, paarden en karbouwen, alsmede allerlei weggeworpen goederen, — „men kan dencken, wat moeijte die menschen gedaen moe„ten hebben met paerden en vee over zoo een ongebaende „wegh den bergh op te climmen", — kwam tot digt bij den kruin van den berg, maar werd hier met een steen-regen ontvangen, zoodat hij terug moest gaan en zijn luitenant ongetwijfeld het leven verloren zoude hebben, ware zijn hoofd niet door een „hoedt" (koperen stormhoed, helm) beschermd geweest.

Terwijl Jonker hiermede bezig was, klom Briel met eenige Ambonezen op een anderen, zeer digt bij den Limbangan en zuidelijk van dezen gelegen berg, van waar hij in de legerplaats van Troeno Djojo gezadelde paarden en in den grond geplantte pieken duidelijk zag. Hij liet vuur geven, ten gevolge waarvan de vijand naar de andere zijde van den berg, hooger op terugtrok. Doch ook hier vervolgde hem Briel in de verte, vooral omdat hij Troeno Djojo in het zwart gekleed en met de handen onder de oksels zag staan. Al spoedig hoorde hij roepen: „schiet niet meer; wij zullen afkomen", waarop Briel in het Maleisch liet antwoorden, dat zulks goed was. Maar dien dag daalde niemand af.

In den vroegen morgen van den 24sten December keerde Briel naar Couper terug, nadat Jonker hem dringend verzocht had om de onmiddelijke toezending van een 20tal, met geweren voorziene, Europesche soldaten, vermits bij aanhoudenden regen het verder verblijf in de wildernis zelfs voor hem, Jonker, en voor zijne Ambonezen onmogelijk zoude wezen en derhalve, zoo spoedig mogelijk, een einde aan de zaak moest gemaakt worden, waartoe Jonker zonder meer vuurwapenen dan die, waarover hij reeds beschikte, geene kans zag.

Nog één dag wisten Troeno Djojo en de zijnen zich op den berg Limbangan staande te houden, hoewel hun geen ander voedsel overbleef dan jonge rotan, bamboe en paarden-vleesch. Maar op den 26sten December schijnt ook die voorraad uitgeput te zijn geweest. Althans in den morgen van dien dag kwamen de vrouwen van Troeno Djojo met eene menigte volgelingen uitgehongerd naar beneden.

Troeno Djojo zelf, zijne voornaamste Mantri's en de Makassaarsche hoofden en gemeenen, die zich aan hem hadden aangesloten, lieten zich nog wachten, weshalve Jonker aan zijn luitenant gelastte den berg te beklimmen en door schieten de toevenden te dwingen af te dalen.

Zulks hielp; want in den namiddag kwamen Troeno Djojo en alwie nog in zijn omgeving was, kruipende, zonder de oogen op te slaan, aan de voeten van Jonker genade smeken.

Na zooveel inspanning moet dit voor Jonker een heerlijk oogenblik geweest zijn. Hoogst aanzienlijke Javanen, Madurezen en Makassaren lagen voor hem in het stof; de man, die zoo lang gezocht en zoo menigwerf ontsnapt was, — de man, die sedert vier jaren nagenoeg geheel Java in rep en roer had gebragt, — die man bevond zich in zijne magt; en nevens een grooten naam wachtte hem eene schitterende belooning.

Ruim 400 gevangenen, onder welke 68 Makassaren en ± 200 vrouwen vielen aan Jonker in handen, welke „onder goede „wachten omtrent Jonckers quartier werden gelogieert". Zij waren zoo uitgehongerd, dat „de Mantri's en andere meer, „die voor desen vrij groots geweest zijn, hun niet ontsagen „met de jongens, die een weijnich rijs, van Jonckers cost „overschietende, cregen, bijna om een mont vol een plukhairtie „te leggen".

Gelukkig vermeerderde Jonker's magt allengs door de aankomst van eenige Javaansche hoofden met hunne volgelingen, die de Soesoehoenan hem achtereenvolgens toezond. Want zonder versterking zoude hij, die „vrij swack" was, moeijelijk zijne talrijke gevangenen veilig hebben kunnen overbrengen.

De Soesoehoenan zelf, die zich anders zoo moeijelijk en zelden bewoog, maar nu door het vooruitzigt op een groot en voor hem uiterst belangrijk voordeel een nieuw leven schijnt gekregen te hebben, — de Soesoehoenan trok Jonker te gemoet tot Goening, — een half uur van de plaats, waar Troeno Djojo zich overgaf, gelegen, — maar zakte de rivier tot Pajap weder af, toen hij vernomen had, dat Troeno Djojo gevangen was.

Ook Briel kwam op last van Couper den 27sten December weder bij Jonker, maar zonder soldaten mede te brengen; waarschijnlijk omdat Couper te Pajap geene troepen ter zijner beschikking had ([1]).

Op verschillende vragen van Briel antwoordde Troeno Djojo „seer saghtmoedigh," o. a., dat hij zich aan de Compagnie, niet aan den Soesoehoenan overgaf; want, zoo hij slechts met den laatsten te doen had gehad, zoude hij zich wel hebben weten te redden. „d'E. Compe. mocht met hem doen, watse „wilde, zoo maar van de Javanen ontslagen bleeff."

In de pondok van Troeno Djojo werden gevonden „veele „silvere vaatwercken en onder anderen wel 20 stucx silvere „schuijten en ander goet meer". Briel wenschte dit alles te inventariseren, maar Jonker stond zulks niet toe, zeggende, dat „zoodanig bij UE [Couper] met al 't goet zoude brengen".

In den vroegen morgen van den 28sten December, op het punt staande naar Couper terug te keeren, liet Briel aan Troeno Djojo diens kroon afvragen, „dewijl een Sultan, gelijck hij „was, diergelijke moeste hebben". Maar Troeno Djojo antwoordde, dat hij geen Sultan was en geene kroon bezat.

Korten tijd na Briel verliet ook Jonker met zijne troepen en gevangenen de plaats van zijn voornaamste feit en kwam den volgenden dag (29 December 1676) te Pajap „in triumph „aenstuijven".

([1]) Couper ontbood per brief den kapitein Altmeijer met twee kompagniën te paard om „tot recruet van de Amboineesen op het spoedigste" af te komen. Maar Altmeijer verscheen te laat.

Op „iteratijff" verzoek van den Soesoehoenan werd Troeno Djojo, op last van Couper, door den kapitein Altmeijer, den secretaris Briel en Jonker naar den Soesoehoenan geleid en aan dezen overgegeven, onder voorwaarde, dat de Soesoehoenan goed voor Troeno Djojo zoude zorgen, vermits Couper en diens raad later met den Soesoehoenan wilden overleggen, hoe met Troeno Djojo gehandeld zoude worden.

De Soesoehoenan nam die voorwaarde aan, maar in stilte zwoer hij zich bloedig op Troeno Djojo te zullen wreken.

Evenals de kat met de muis, speelde de Soesoehoenan eerst met zijne prooi, door Troeno Djojo tot Adipati te verheffen en hem het beheer over de helft van het (nog te veroveren) eiland Madura toe te zeggen. Maar op den 2den Januarij 1680 liet de Soesoehoenan Troeno Djojo op nieuw voor zich verschijnen; verweet hem quasi, dat hij verradelijke plannen koesterde; en stiet hem zijne kris in de borst, waarop alle, bij deze laaghartige daad aanwezige Mantri's op Troeno Djojo aanvielen en hem verder afmaakten.

De Soesoehoenan verontschuldigde zich door boden bij Couper, voorgevende door „hevige passie" tot het plegen van de euveldaad vervoerd te zijn; en Couper liet zich die verontschuldiging welgevallen, omdat hij blijde was van Troeno Djojo ontslagen te zijn (1).

Zoo luidt het verhaal van Troeno Djojo's dood, hetgeen Couper en zijn raad aan de Bataviasche Regering opdischte. Maar in een brief van den Soesoehoenan aan dezelfde Regering, waarvan eene vertaling voorkomt in het Dagregister van het

---

(1) „En waarlijk onses gevoelens, onder correctie van uwer Edens „wijser sentiment en oordeel, zoo is hij beter van kant als in 't leven: „want daar was niet een goet hair aan" (Brief van Couper aan de Hooge Regering van 12 Januarij 1680).

„Daarover wij genoegsame redenen van misnoegen hadden, alzoo zulx „tegen onze recommandatie en tegens zijn Hoogheits beloften strijdigh was; „alhoewel deselve nu dood zijnde, ons buijten alle becommeringe van zijn „gewone lagen is stellende" (Als voren, 13 Maart 1680).

kasteel Batavia, dd. 15 April 1680, luidt het verhaal aldus: „op Dijnsdagh den 22^{en} dag van de maent Dulchanda in 't jaar „Imachieren is Troeno Djaja door Capt. Joncker op Paijap „gebragt en ...... aan den Commandeur overgelevert: en „bij den Commandeur comende, heeft hem, nevens zijne „volckeren, met Capt Joncker, Capt Caspar [Altmeijer], „den Secretaris en den tolk Alim naar den Soesoehoenangh ge-„sonden, — de volckeren van Troenadjaja, bestaende in Madu-„resen, Macassaren, Matharammers en verderen aenhangh van „Troenadjaja, soo mans, als vrouwen, cleen en groot, bestaen in „600, welcke ick alle vergiffenis hebbe gegeven ...... en hebbe „Troenadjaja vereert met de naem van Adipati Maleija [Madura?] „en in gelijcke qualiteijt gestelt als Adipati Zacraningrat Dog „mijns gevoelens is, dat hij 't selve niet met een goede harte heeft „aengenomen, alzoo hij niet opregt tegen mij en een quaed „mensch was. En hebbe hem met een cris (die verborgen „hadde) gevonden; en wist ook wel, dat zijn beradinge bij „dagh en nagt niet was, als 't behoort, met twee Mantri's. „Ick vertrouwde oock, dat hij geen affstandt zoude doen om „aen mij met zijn herte quaed uit te werken, soo hebbe ick aan „den Commandeur gevraagt, waarop de Commandeur antwoorde: „indien hij den goeden raet van den Sousouhounangh niet „aenneemt, de Sousouhounangh kan hem straffen. Dit was het „zeggen van den Commandeur. Soo hebbe op morgen, zijnde „Dijnsdagh, 29 dagh van de maent, Troenadjaja gedoot en naer „verdienste gestraft."

Het verhaal van den Soesoehoenan luidt heel anders dan dat van Couper; maar wie zal thans zeggen, wie hunner de waarheid schreef, vermits beiden zich blijkbaar trachten te verontschuldigen?

De Hooge Regering te Batavia vond het onstaatkundig, — welligt niet eens der moeite waard, — een onderzoek naar den dood van Troeno Djojo te laten instellen. Zij moet echter de overtuiging gehad hebben, dat die dood niet anders dan een moord is geweest, en toch noemde zij in haren brief aan

Heeren Bewindhebbers van 8 April 1680 dien moord „eene „regtvaardige straffe des Allerhoogsten". Den volgenden dag schreef zij aan den Soesoehoenan, na allerlei voordeelen, op den gemeenschappelijken vijand behaald, opgesomd te hebben: „maar dat nogh 't meeste is, heeft Godt de Heere voor uw „Hooght zoo veel goedheijt gehad, dat hij door zijnen regt„vaerdigen toorn den oorspronck van alle het quaet, den ver„rader Troenajaja, eerst met de scherpe smerte van hongers „noot besogt en daar na in handen van ons doen vervallen „heeft om aen uw Hooght te mogen overleveren met al de „schelmen, die hem tot het laeste toe bijgebleven waren, zoo „dat uw Hooght daar door de gelegentheijt is gegeven om „hem en alle de andere de straffe des doots te doen gevoelen. „diese wel thien dubbelt verdient hadden".

Op den 26sten April 1680 besloot de Bataviasche Regering tot het uitschrijven van een dank- en bede-dag, alsmede tot de toenmaals gewone avond-festiviteiten bij dergelijke gelegenheden, o. a. omdat Troeno Djojo door zijn wettigen heer „over sijn menigvuldige quaden" met den dood gestraft was.

Wie zal thans nog Troeno Djojo, den door het fortuin niet begunstigden wreker van zooveel onregt, een verrader of een schelm noemen? Maar de staatkunde der regeringen van de 17e eeuw was aan een Machiavelli geborgd.

De Jonge's woorden (1): „welke beschuldigingen er ook door „onderscheidene schrijvers tegen de Compagnie en hare bevel„hebbers mogen zijn ingebragt, uit de nu voor ons openbaar „geworden, geheime stukken blijkt niets, dat eenige aanleiding „geeft om de Hooge Regering of Couper of wien ook te ver„denken van in den moord van Troeno Djojo de hand te „hebben gehad", — deze woorden kan ik op grond dierzelfde geheime stukken evenmin onderschrijven, als hetgeen de Jonge hierop onmiddelijk laat volgen: „veeleer blijkt het, dat „het eene onverwachte, persoonlijke wraakoefening van den „Soesoehoenan geweest is".

(1) Deel VII, bladz. XCIX.

In plaats van „onverwachte” zoude ik willen lezen: eene gemakkelijk vooruit te berekenen, door Couper allezins gewenschte, persoonlijke wraakoefening enz.

Couper kende den Soesoehoenan; hij wist, blijkens onderscheidene passages in zijne brieven, met welken ellendeling hij te doen had; hij wist ook, dat de vader van dien karakterloozen vorst in Maart 1677 bij hem aangedrongen had, „dat „de admiraal Speelman toch niet in een vergelijk met Troe„no Djojo treden mogt, maar integendeel dat die opstandeling, „zoo hij in handen van Speelman mogt vallen, niet gespaard, „maar gedood mogt worden” (²). Couper wist uit de rapporten van zijn secretaris Briel, dat Troeno Djojo zich aan de Compagnie, niet aan den Soesoehoenan had overgegeven en dat Troeno Djojo niets meer vreesde, dan in handen van de Javanen te vallen; en toch gaf hij, zonder eenigen nooddwang, Troeno Djojo aan den Soesoehoenan over, alleen omdat deze bij herhaling om Troeno Djojo liet vragen. Dat „iteratijff” vragen had Couper, zoo hij geene andere redenen had gehad om den Soesoehoenan te wantrouwen, achterdochtig en voorzichtig moeten maken. Maar, hoewel hij wist, althans weten kon, dat Troeno Djojo in handen van de Javanen een man des doods was, liet hij hem toch gaan.

Een iegelijk velle nu voor zich het vonnis, of Couper al dan niet schuldig is aan den moord van Troeno Djojo; of hij al dan niet de hand in dien moord heeft gehad. — Naar mijn inzien, direct welligt niet, maar indirect, met voorbedachten rade, zeker wel.

Zijne ziekte, — „de opperchirurgijns op nieuwjaars dagh „[1680] geoordeelt hebben geen hope van reconvalisatie overig „te zijn”, — is Couper's eenig excuus; maar dat excuus is zwak, te meer, omdat die ziekte hem niet belette schier onmiddelijk na Troeno Djojo's moord van Pajap naar Soerabaija te gaan, waar hij den vierden dag na den moord (6 Januarij

(²) De Jonge, VII, bladz. IX.

1680) aankwam, en omdat zijne ziekte, in verband met die reis en met zijne bekentenis, dat hij „onberoemt derft zeggen „noijt een uijr versuijmt heeft om ijmandt gehoor te geven „en den Sousouhounang zijn interesse met raedt te betragten", in der daad zoo heel erg niet geweest kan zijn.

Valentijn, beschrijvinge van Groot Java, bladz. 116 en 117, heeft voor ons bewaard een „Omstandig verhaal van het gevangen nemen van Taroena Djaja door Kapitein Jonker", welk verhaal hij in het zijne inlascht.

Dat verhaal, kennelijk geen officieel stuk en niet afkomstig van een vriend van Couper, is veeleer een *beknopt* dan een *omstandig* verhaal en oogenschijnlijk een tendenz-geschrift, geschreven met het doel Jonker te verheffen, dan wel Jonker te gebruiken als middel tot verkleining van Couper, — eene eigenschap, welke ons verbiedt daaraan onbepaald vertrouwen te schenken; en zulks te minder, omdat Valentijn verzuimd heeft op te geven, waar hij dat verhaal heeft gevonden, wie de steller daarvan is, enz. Op mij maakt het den indruk van een „Pasquil ofte Fameuse Libel", welke soort van anonyme, ongedrukte en in het geheim verspreidde geschriften, bij gebrek aan andere middelen tot bekendmaking van wezenlijke dan wel gewaande schandalen of tot aan de kaak stelling van hoogere en lagere personen, vroeger meermalen in Indie vervaardigd en bij herhaling door de Regering verboden is.

In enkele opzigten stemt het „Omstandig verhaal" met de officiële bescheiden overeen; maar in andere opzigten wijkt het daarvan zoozeer af, dat aan het vormen eener Concordanz tusschen het „Omstandig verhaal" en de officiële bescheiden op die punten niet te denken valt.

Ten einde den lezer in de gelegenheid te stellen bij die verschillen zelf eene keuze te doen, laat ik het zoogenaamd „omstandig" verhaal hier woordelijk volgen, mij alleen de vrijheid veroorlovende in den vorm van noten eenige aanteeke-

ningen te maken ten einde het vellen van een oordeel te vergemakkelijken.

Het bewuste verhaal luidt aldus:

„Kapitein Jonker, door den Veld Heer Coeper gelast zijn„de, den Soesoehoenan Amangkoerat wel te bewaren, en hem „met zijn volk op Soerabaja, in 't oude Keizers-Hof, ten „lijfwagt te dienen, zoo was de Heer Coeper ondertusschen „na Passaroewan vertrokken, om Taroena Djaja, die derwaards „gevlugt was, op te zoeken.

„Ondertusschen quam den Keizer ter ooren, dat Taroena „Djaja zig niet verre van Cadiri, op den berg Golòt, of op „'t gebergte van Selimbon, onthield, die daar op aan Kapi„tein Jonker voorstelde, of hij geen lust zou hebben, om 'er „op af te gaan, alzoo hij daar zeer gemakkelijk te vangen „was. Jonker zeide daar toe wel lust, maar geen mágt nog „last te hebben, aangezien hij zijn post buiten last niet ver„laten mogt, alzoo de Veld Heer hem daar tot 's Keizers lijf„wagt gesteld had. De Keizer zei, dat hij alle die verant„woording op zig nemen, en alles, wat daar van quam, dra„gen zou, te meer, alzoo hem, en ook de E. Maatschappij, „hier aan veel gelegen was.

„Na lang over en weder praten, nam Jonker dit aan (¹), „en trok 'er, na zig wel met zijn volk beraden te hebben, „met 3 vaandels, te zamen omtrent 200 man uitmakende (²), „te paard na toe (³), hebbende geen andere hulp, dan die

(¹) Volgens dit verhaal zoude Jonker van Soerabaja en niet, zooals de officiële bescheiden leeren, van Pajap uit tegen Troeno Djojo zijn opgerukt, — iets, dat wegens den grooten afstand tusschen Soerabaja en den berg, waarop Troeno Djojo zich bevond, onwaarschijnlijk is.

De aanvankelijke tegenstand van Jonker is welligt historisch.

(²) Volgens de officiële bescheiden had Jonker slechts 120 man bij zich.

(³) Jonker's manschappen waren niet bereden, maar het is niet onmogelijk, dat zij voor deze bijzondere gelegenheid, om des te spoediger vooruit te komen, paarden leenden en deze bestegen. Zij hadden voor deze gelegenheid ook over eenige geweren te beschikken, hetgeen eene uitzondering op den regel was.

„van eenige lastdragers van 't kruit en de artillerij [*scil. mus-* „*ketten*], en 200 paarden voor de zelve. Bij dien berg [*wel-* „*ken?*] gekomen zijnde, bezette hij die van voren en van ag- „teren zoodanig, dat Taroena Djaja geen water bekomen kon.

„Daar op zond Jonker hem eenige Gezanten met een witte „vaan, die door het volk van Taroena Djaja qualijk gehan- „delt wierden ([1]). Dit hem ter ooren gekomen zijnde, zond „hij ten eersten vier Gezanten met zulk een vaan aan Kapi- „tein Jonker, die 'er drie af liet dooden, en den vierden te „rug zond, met de reden waarom hij dit gedaan had ([2]).

„Taroena Djaja, ondertusschen door den honger en dorst „geperst, alzoo hij 3000 zielen bij zig had ([3]), zond weder „gezanten aan Jonker, en verzogt, aangezien hij in zijn jeugd „over zijn Nadjoem of geboorte-ster, de geleerden had laten „raadplegen, en daar bij bevonden, dat hij, hoe groot hij ook „in de wereld worden mogt, egter gevangen en overwonnen „zou worden, en hij geloofde, dat die tijd nu vervuld was, „dat dog Jonker hem in genade geliefde aan te nemen, en „met hem te doen, wat hij goedvond. Hij vertrouwde egter, „dat hij, die een Amboinees was, hem niet qualijk zou han- „delen.

„Eer hij dit aan Jonker weten liet, schreef de Heer Coeper „een brief aan Jonker, hoe hij had durven bestaan om, bui- „ten zijn last, zijn post te verlaten, belastende hem, aan- „stonds terug te keeren. Jonker antwoordde, dat de Keizer „hem zulk bevolen had. Coeper schreef weder, dat hij aan-

([1]) Volgens de officiële bescheiden begon niet Jonker, maar Troeno Djojo met onderhandelen.

([2]) Van dit, voor Jonker alles behalve eervolle feit weten de officiële bescheiden niets af, — wel van onderhandelingen in behoorlijken vorm.

([3]) Dit getal is zeer overdreven. Valentijn meldt op bladz. 116, dat Troeno Djojo met 174 Madurezen en 68 Makassaren zich overgaf; en op bladz. 117, dat met hem „in 't geheel 681 zielen, zoo mannen, als vrouwen en kinderen" overkwamen. De officiële bescheiden spreken slechts van 174 Madurezen met 180 vrouwen en van 68 Makassaren met eenige vrouwen.

„stonds terug keeren zou. Waar op Jonker, dat, dewijl hij „'t wild bezet had, hij nu niet komen kon, voor dat hij 't „ook medebragt. Coeper belaste hem nogmaal terug te ko„men; en Jonker gaf tot antwoord, dat hij dat doen zou, „doch 't wild eerst mede wilde brengen, alzoo hij 't nu in „zijn geweld had ([1]).

„Daar op liet Taroena Djaja al zijn pieken, krissen, enz. bij „een binden, gaf zijn volk aan Kapitein Jonker over, deed eerst „zijne hovelingen, vrouwen, en een kleen zoontje afkomen, „en volgde daar na zelf, vallende Jonker te voet, die hem „weer ophefte.

„Hij verscheen in een Portugees gewaad van zwart satijn, „met een zwarte tulband, met een goude grond, op zijn hoofd, „een lange zwarte stok in de hand, en zag 'er uit, als een „Priester, Fakier, of heilige Bedelmonnik.

„Hij sprak, volgens zijn gewoonte, zeer weinig, antwoord„de alleen op 't geen hem gevraagt wierd, met veel zagtmoe„digheid, gevende zich zelven alleen de schuld van alles, wat „hem overkomen was" ([2]).

Tot zoo verre het quasi omstandig verhaal.

Wat Valentijn hierop laat volgen, schijnt grootendeels aan dezelfde of aan eene dergelijke bron ontleend te zijn, weshalve ik zulks volledigheidshalve hier ook opneem. Het is echter nu Valentijn zelf, die spreekt:

([1]) Hier verlaat het verhaal geheel de voorstelling volgens de officiële bescheiden. Welligt hebben de twee zendingen van den Secretaris Briel tot de opvatting volgens het verhaal aanleiding gegeven. — Hoogst onwaarschijnlijk komt mij voor, dat Couper aan Jonker zoude bevolen hebben terug te keeren, — een bevel, waaromtrent hij zich te Batavia nooit zoude hebben kunnen verantwoorden.

Al was Couper nog zoo jaloersch op Jonker, omdat deze met de grootste eer van den veldtogt ging strijken, toch kon Couper, zonder landverraad te plegen, zoodanig bevel niet geven; en hoe weinig ik ook over het algemeen met de moraliteit der veldheeren van de O. I. Compagnie op heb, toch acht ik hen tot landverraad niet in staat.

([2]) De beide laatste alinea's stemmen overeen met de officiële bescheiden.

„Kapitein Jonker had hem [Troeno Djojo] vergiffenis be„loofd, en verzekering van zijn leven gegeven; dat door be„stel van den ijverzuchtigen Heer Coeper, die kapitein Jon„ker deze eer niet gunde, en door een verkeerde wraakzucht „van den Keizer (gelijk wij hooren zullen) niet nagekomen „wierd.

„Na dat hij dan voor den Keizer, met bekendmaking op „wat grond (te weten, op belofte van genade) overgekomen „was, zoo trok Kapitein Jonker daar voor 3380 Rijxdaalders, „die den genen, die hem gevangen bragt, belooft waren ([1]). „Het was den Keizer zeer aangenaam, dat dit, op zijn raad, „zoo wel gelukt was; maar Coeper meende te bersten van „spijt, hield zig ziek; dog bakte hem [Troeno Djojo] onder„tusschen een andere koek.

„Men zegt dat Taroena Djaja, schoon gevangen zijnde, nu „en dan zeer veragtelijk van den Keizer sprak, en dat hij dit „op Nieuwejaars-dag, als de Soldaten den Keizer, en daar na „hem ook, veel geluks in 't nieuwe jaar wenschten ([2]), zeer „nadrukkelijke dede, gevende toen zijn laatste vier Rijxdaal„ders aan hen, en vragende: *Wat heeft de Soesoehoenan ulieden „gegeven?* zij zeiden: *niets*, waarop hij: *Indien ik een Prins, „als in mijn vorige staat, of Keizer was, ik zoude ulieden als „een Prins en Keizer begiftigen; maar kan dat nu niet doen, „hoewel ik ulieden alles geve, wat ik heb.* Dat waarlijk een „groote mildadigheid in zijn elendigen staat, en een onwe„dersprekelijk bewijs van zijn groot en edel gemoed was.

„Dit wierd den Keizer door de Javaansche wagters, die 't „gehoord hadden, overgebriefd.

„Om het werk nu nog meer schijn te geven, verzogt de „Keizer van de Heer Coeper op dien zelven dag, dat Taroena

---

([1]) Zoowel de som, als het tijdstip, waarop Jonker volgens Valentijn die som erlangde, zijn onjuist. Hierover later meer.

([2]) Indien met „de Soldaten" bedoeld zijn Europesche militairen, dan kan het verhaal een schijn van waarheid behouden; anders is het niet beter dan het product eener verhitte verbeelding.

„Djaja bij hem komen mogt, om met hem over zaken van „gewigt te spreken, dat Coeper op zijn eigen gezag (waartoe „hij echter buiten den Raad niet bevoegd was) toestond, be„zorgende te gelijk, dat in 't goed, dat men hem nadroeg, „een kris verborgen was, waar uit men niet alleen besloot, „maar hem ook beschuldigde, dat hij voornemens geweest was, „den Keizer toen om hals te brengen (1).

„Daarop wierd hij, niet (gelijk zommige willen (2)), door „Pangerang Sampan, maar eerst door den Keizer zelf, en daar „na door de Ryxraden, die hij bij hem had, 's nagts 'er „aan gekrist. Een zaak, die door niemands toedoen en aan„rading, als door die van den jaloerschen Coeper, en daarom „te meer door zijn bestel geschied is, op dat daar door zijne „geweldenarijen en vuile bedrijven, die Taroena Djaja wist, „en waar over hij voorgenomen had te klagen, bedekt zouden „blijven (3).

„Jonker had zoo ras die schanddaad niet vernomen of hij „wierd op dien trouwloozen Keizer zoo vertoornt, dat hij dreig-

(1) De geschiedenis van de kris komt ook in de officiële bescheiden voor, maar op eene geheel andere wijze. Daarin leest men ter zake: „den tweeden nieuwjaars dach heeft hij [Soesoehoenan] deselve [Troeno Djojo] onder betigtinge, dat een crits sluijcksgewijs van een jongen had „doen kopen en onder een hooftkussen bergen, daar se ook gevonden „is, uijt een euvelmoedt met een crits in zijn huijt gedout".

(2) Wie zijn die „zommige"?

(3) Heeft op deze passage welligt invloed uitgeoefend zeker praatje, dat in de officiële bescheiden wordt medegedeeld, of iets dergelijks?

Dat praatje luidt, als volgt: „door den Amboinesen luijtenant Bagus „[aan] zijn E. [Couper] gerapporteert wiert, dat zekere jongen (geseght „een panakawan off pijpe drager van Troenadjaja te zijn) [aan] capt. „Joncker gerapporteert had, hoe de commandeur [Couper] en Radja „Bone [Aroe Palakka] om een schenckagie van drij diamantringen en „dertigh meijden Troenadjaja en verdere Maduresen gelast hadden de „vlught te nemen en zigh naar Madjapaijo zouden begeven en daar een „sterck fort bouwen, en dat hij zigh dan aldaer tegens de Javanen con„de verweeren, alsoo de Comp. niet langer genegen was den Sousouhou„nangh bijstant te doen, dat zijn E. [Couper] zeer vreemt in de ooren „klonck".

„de hem, en al zijne Mantri's of Rijks Raden, indien hij het „niet uit ontzag voor zijn Heeren en Meesters liet, den nek „te breken, betoonende na dien tijd geen agting ter wereld „meer voor hem te hebben.

„Na dat Taroena Djaja afgekomen was, had hij aan Jonker „zijn goude lijf-kris met gesteenten, en een boog van zuiver „goud geschonken. Jonker vraagde hem, of de zelve niet on„der de kroon-cieraden behoorden, alzoo hij die alle aan den „Soesoehoenan geven moest; dog verstaande, dat zijn volk die „zelf gemaakt had, nam hij die aan.

„Coeper wilde dien boog, en ook een moij wijf van Crain „Glisson, door Jonker, wanneer hij hem voor Cacapper ver„jaagde, bekomen, voor zig hebben; dog Jonker wilde hem „geen van beide geven; zedert welken tijd hun oude vijand„schap nog veel grooter wierd".

Nog curieuser dan het verhaal bij Valentijn is de wijze, waarop de gevangenneming en dood van Troeno Djojo worden medegedeeld in de Babad tanah Djawi, uitgegeven door J. J. Meinsma, bladz. 355 vlg.

De voorstelling in die Babad is zoozeer van alle historische waarde ontbloot, dat ik daarvan geene melding zoude gemaakt hebben, ware 't niet, dat die voorstelling eene bijdrage te meer is voor de kennis, hoe Javanen hunne geschiedenis schrijven.

Daarbij is sprake, noch van Jonker, noch van Couper. Alles, wat op de overgave van Troeno Djojo betrekking heeft, geschiedt in de Babad door tusschenkomst van eene vrouw van Troeno Djojo, die voor hem aan den Soesoehoenan vergiffenis vraagt, en van een legerhoofd des Soesoehoenans, die den berouw hebbenden Troeno Djojo zeer gemakkelijk in handen krijgt. De Nederlanders komen in de Babad slechts voor als paraderende, — nog wel op last van den Soesoehoenan, — bij de aankomst van den gevangen Troeno Djojo in de legerplaats zijner vijanden.

De moord van Troeno Djojo wordt in de Babad voorgesteld als het gevolg eener gelofte van den Soesoehoenan; en ten slotte wordt zeer kalm verhaald, dat het hoofd van Troeno Djojo in een rijstblok vermorseld is, — welligt de eenige bijzonderheid, welke historische waarde bezit.

Eene derde of vierde, alweder andere voorstelling van Troeno Djojo's dood wordt gevonden in de Maduresche babad, waarvan Dr. W. P. van den Broek in dit tijdschrift eene vertaling leverde.

Op bladz. 261 van het XX^{ste} deel leest men: „de Soesoe-„hoenan belastte Pangeran Tjakraningrat met de taak om Pa-„nembahan Troeno Djojo te vatten. Hij volvoerde die taak „door list en bragt hem als gevangene bij den Soesoehoenan. „Deze schonk hem de vrijheid weder en stelde hem, ten ein-„de aan eene vroegere gelofte te voldoen, tot zijn Patih aan, „maar nadat hij hem driemalen bij zich ontvangen had, stak „hij hem met een kris dood".

Men heeft alzoo, gelijk men zegt, kust en keur bij het zamenstellen van een verhaal van Troeno Djojo's dood, zooals men dat voor waar, althans waarschijnlijk houdt. Mij komen de officiële bescheiden nog de meest geloofwaardige voor, hoewel daarin vermoedelijk het een en ander niet zonder opzet verzwegen is.

Nadat Troeno Djojo gevallen was en dientengevolge om de Zuid nagenoeg niets meer te doen overig bleef, keerde Couper met zijn leger en met den Soesoehoenan naar Soerabaija terug, waar hij den 6^{den} Januarij 1680 aankwam, hoofdzakelijk met het doel Madura tot onderwerping te brengen en in den Oosthoek het voortdurend plunderen der Makassaarsche hulpbenden, zooveel mogelijk, tegen te gaan.

Die hulpbenden waren voor Couper eigenlijk meer tot last dan tot lust. Aroe Palakka, die zelf zich hierover schaamde,

had geen ontzag genoeg om zijne roofzuchtige ondergeschikten in bedwang te houden. Lang te voren waren dientengevolge maatregelen genomen om hen Java te doen verlaten, hetgeen eindelijk den 25[sten] Januarij 1680 gelukte. Op dien datum vertrok namelijk Aroe Palakka van Soerabaija naar Makasser met 2 Compagnie's schepen en 207 praauwen, aan boord waarvan zich bevonden ± 9,500 Boeginezen en Makassaren met hunne vrouwen en kinderen.

Dit vertrek en de, naar het schijnt, onaangename verhouding, waarin Jonker tegenover Couper was geraakt, noopten Jonker tot eene daad, welke thans allerzonderlingst, ja ongepast zoude zijn, maar te dien tijde zeer gewoon en geoorloofd was. Hij, de ondergeschikte aanvoerder van een troep Ambonezen, schreef, buiten zijn chef om, een brief aan de Hooge Regering te Batavia, van welk schrijven eene vertaling voorkomt in het Dagregister van het kasteel Batavia dd. 15 April 1680, aldus luidende:

„Dese brieff uijt een suijvere genegentheijt van UEd[s] dienaer, Joncker Manipa, waar mede mij vernedere om zijne zaecken bekent te maacken voor de voeten van den heer Gouverneur generaal, wiens regeeringe alhier beneden wints seer aensienlijck is, als mede aen alle de raden van India, die het gebiet hebben wegens de Comp[e] en door Godt met veel geluck in alle haare gedoente gesegent werden, en dat ter eere van de Comp[e] en den heer Gouverneur generael, wiens deughdelijke naem door de geheele werelt geroemt wert.

„Verders ten tijde, wanneer mijnheer sijnen dienaer gesonden heeft om met den commandeur Couper de vijanden van de Comp[e] te gaen soeken, namentlijck radja Glisson en Troenajaja, die alhier op 't lant Java waren, heeft UEd[s]. dienaer zijn heer's last gevolgt, dogh, indien er iets mogte wezen, dat UEd[s]. dienaer in den oorlogh na behooren niet heeft gedaen, bid ick om vergiffenis. Maar na het gevoelen van UEd[s]. dienaar hebbe gedaen volgens het gebodt van

„mijnheer. Maar dat mij beswaert, is, dat ick de manieren „van de grooten in den oorlogh niet versta, om dat nogh een „nieuwelingh en onwetende ben en gewent met oude lieden „om te gaen, als mede lange gehoort en gesien, als dat de „wercken der oude lieden., wanneer zij veel voor de Comp[e] „hebben gedaen, altijt wel onthaelt en geëert werden. Dit „hebbe ick lange bespeurt, maar die nu op dit eijlant Java „weldoet, die behaelt maar schande. Dogh egter om dat ick „hebbe gesien, dat de Comp[e] tot mij genegen is, hebbe mijn „heer's ordre, soo veel mogelijck is, naargecomen en aghter„volgt, en zal oock het gelieve van mijn heer, alschoon be„droeft ben, na vermoogen tragten na te comen.

„Verders naa veel moeijte zijn mijne wercken en des Comp[s] „gedoente nogh geluckigh uijt gevallen, waar toe met een „opreght en zuijver harte mijn beste hebbe gedaen, als mede „tot bevorderinge van Comp[s] wercken, waar bij ick altoos „sal volharden. Dogh, indien UEd[s] dienaer nogh in mijn „heer's gedagte is, gelieft hem, nevens alle de Ambonnesen, „op dit lant Java niet te laten blijven, maar dat ick in der „haest voor de voeten van mijn heer magh verschijnen. Nogh, „indien 't mijn heer's geliefte is ons hier op dit lant Java in „droeffheijt nogh langer te laten blijven, wat sullen wij doen? „Want UEd[s] dienaar gedenckt nogh aen de vrundschap van „de Comp[e]. Ick klage dit aen mijn heer, omdat ick soodanige „regeeringe niet gewent ben.

„Tot teeken van leven heeft UEd[s] dienaar niet anders te „senden als mijne geluckbede."

Doordien Jonker in dit schrijven, op echt inlandsche wijze, niet bij name noemt, wat hij bedoelt, maar tusschen de regels laat lezen, — het Maleische *sindir*, — geeft deze brief stof genoeg tot vooronderstellingen. In allen gevalle blijkt er uit, dat Valentijn geen ongelijk had, toen hij vermelde, dat Jonker ontevreden was.

Alvorens antwoord te kunnen ontvangen op dezen, vermoedelijk in de eerste dagen van Maart 1680 geschreven

brief [1] werd Jonker door Couper met den Treinmeester, J. van Vliet, en „een propre magt", bestaande uit 12 gontings en 2 sloepen, bemand met 79 Europesche en 115 Ambonsche militairen, naar Straat Madura tot het verrigten van verschillende werkzaamheden gezonden.

Vooreerst moesten zij naar Celebes terugkeerende hulptroepen van Aroe Palakka langs de kust van Madura tot bij Poeloe „Zikoedi" (Sapoedi?) begeleiden; verder hulp verleenen aan vooruit gegane en volgens geruchte op dat eiland gestrande hulptroepen van Aroe Palakka; al verder van Java gevlugte Makassaren, die voornemens waren derwaarts terug te keeren, des noods, tot de Kangean-eilanden vervolgen en, zoo mogelijk, „zonder een manspersoon in 't leven te laten, vernielen"; eindelijk moesten zij te Balamboangan (Banjoewangi) een brief overhandigen aan den „gouverneur Tawoen Aloen" en dezen trachten over te halen naar Soerabaija mede te gaan om zijne hulde aan den Soesoehoenan te bewijzen.

Schaars zijn de berigten nopens den afloop van dezen togt. 318 Makassaren, „die schelmse, meijneedige gasten zijn in „de kaars gevloogen en na de andere werelt gesonden"; later nog 14 Makassaren, die langs de kust van Java werden gevonden. Op den 2den Mei 1680 waren van Vliet en Jonker te Soerabaija terug, rapporterende: „datter niet één vaertuijch „van de Makassaren meer te vinden was".

Na afloop van dezen togt behoefden Jonker en zijne Ambonezen niet lang meer op de zoo dringend verzochte „verlos„singe" te wachten. Want na eene afwezigheid van een jaar arriveerden zij den 31sten Julij 1680 op de reede van Batavia, aan boord van het Compagnie's schip Mauritius-eijlant, en trokken den 5den Augustus daaraanvolgende het kasteel binnen, sterk 145 „weerbare coppen". Jonker voerde dezen langs het groote plein, „haer Edts woningen voor bij, in ordre ront-

---

[1] Tegelijk met dezen ontving de Hooge Regering een anderen brief van Soerabaija, welke laatste gedagteekend is 13 Maart 1680.

„om en voorts weder naer buijten, jder na hun bescheijden „plaats".

Weinige dagen later, den 16den Augustus 1680, wisten zij, wat vooreerst hun lot zoude zijn. Want op dien dag besloot de Hooge Regering „van de inl. militairen, in de voorleden „en dese maant successive uijt den treijn op Javas Oost „cust, met kennisse en licentie van den commandeur Couper „en raat, soo per Comps schepen, als eijgen vaartuijgen te „rugge herwaarts gekomen.....nogh vooreerst tot nader ge„legentheijt en ten minsten tot de komste van de langh ver„wagte vaderlantse scheepen in dienst te laten continueeren „en aan te houden en haare geweren, die se van de Comp. „hebben genoten, ook als nogh te behouden, als t. w. een „comp. Amboinesen onder capteijn Jonker, sterck 144 cop„pen, een comp. Mardijkers," enz., enz.

Intusschen had Jonker nog altijd niet ontvangen de premie, welke hem voor het gevangen nemen van Troeno Djojo toekwam. Hij presenteerde daarom den 13den September 1680 een rekest aan de Hooge Regering, houdende verzoek „omme „te mogen genieten de premie van drie duijsent rijxds. over en „wegens het gevangen nemen van den hooft rebel Teroenajaja „met de reste van sijnen aanhangh". Maar dit rekest werkte niets uit, weshalve Jonker in Januarij 1681 zijn verzoek herhaalde, waarna de Hooge Regering eindelijk den 24sten Januarij 1681 er toe overging Jonker's verzoek te behandelen.

De premie, welke Jonker voor zich verlangde, was in 1677 door Speelman uitgeloofd en door de Hooge Regering bekrachtigd; later was zij door Hurdt, die Troeno Djojo uit Kediri verdreef, herhaald of vernieuwd.

Geen wonder alzoo, dat de Hooge Regering, hoe weinig lust zij ook had eene betrekkelijk groote som alsnog voor een dooden vijand aan een inlander uit te keeren, toch erkende, dat Jonker's verzoek „billijck" en de uitgeloofde premie „wet„tigh" waren. Zij besloot derhalve de bewuste som „uijt „'s Comp. cassa" aan Jonker te laten voldoen; en tevens be-

sloot zij Jonker te vereeren met „een gouden kettingh ende „penningh, te samen ter waerde van drie hondert rijxd^{s}., wat „min of meer", en zulks wegens „sijne goede geacquitteerde „devoiren, soo voorheene, als voornementlijck nu in dese laat-„ste togt op Java's oostcust, en om [hem] tot verdere goede „diensten te verpligten."

De Regering trachtte echter hare liberaliteit jegens Jonker zoo goedkoop mogelijk voor zich te maken. Want aan de resolutie, waarbij zij de premie en keten met penning toestond, voegde zij de clausule: „alhoewel dese erkentenissen „na regten door den Sousouhounaugh, als ten sijnen dienste „gepresteert, behoorden te geschieden, 't welck nu niet wel in „'t werck is te stellen, maer naderhant bij een algemeene ruste „sijnes rijcx, nevens meer andere saeken, altoos des nodigh „nader van sal konnen gesproocken en gehandelt en ondertus-„schen op sijn Majesteijt's reecq. p^{r}. memorie genoteert wer-„den (1)".

Wie had de premie uitgeloofd? De Compagnie of de Soesoehoenan? En geschiedde het verpligten van Jonker „tot „verdere goede diensten", — wat de gift van den keten en penning beoogde, — ook in het belang van den Soesoehoenan? Of beloonde de Compagnie haren dienaar in haar eigen belang voor rekening van een ander?

Bekrompener, kleingeestiger en zelfzuchtiger had de Regering ten aanzien van de belooning niet kunnen handelen, als zij deed; en bovendien liet zij Jonker een vol jaar op die belooning wachten, welke hij ten slotte eerst na herhaald verzoek erlangde (2).

---

(1) In het Dagregister van het kasteel Batavia wordt die rekening genoemd: „des Sousouhounangs groote debet reecq^{o}".

(2) Jonker ontving den keten en penning den 23sten April 1681, op welken datum in het Dagregister staat aangeteekend: „'s namiddags is „Capt. Joncker in rade van India in haer H^{o}. Ed^{e}. vergaderinge geroe-„pen en verschenen, na dat alvorens daer oock nevens hem t' gelijcke om „mede present te zijn en tot te meer aansien oock gecompareert waeren „d' E. Nicolaes Bauckes, eerste oppercoopman deses Casteels en nu ge-

In andere opzigten was diezelfde Regering verre van zuinig en overleggend. Want, hoewel reeds in September 1680 "een

"designeert directeur van Bengalen, item de E. Majoor Isaak de Sainct "Martin en de lieutenant deses casteels, Hendrick de Jongh, dewelcke "te gelijcke met gem. Joncker binnen geroepen wierden, en niet verre "van zijn Ed[hts]. linckerhant staande gebleven zijnde, soo seijde sijn Ed[ht]. "alsdoen haer E[s]. aldaer ontboden te wesen, om de overleeveringe van "den gouden penninck en kettingh aan den manhaften Ambonesen capiteijn "Joncker bij te woonen, relaterende doen daer bij verder, hoe dat gelijck "voor desen aan alle wackere Comp[e]. dienaren en insonderheijt militai- "ren, die sigh wel quamen te quijten, belooft was na verdiensten te sul- "len werden beloont, en insonderheijt oock die op Java's oostcust hunne "devoiren hadden besteet; ende dat ingevolge van dien als nu ten re- "guarde van den verwonnen rebellen prince Teroenajaja etc. den Am- "bonesen Capt[n]. Jonker, dewelcke gemelten Troenajaja levendigh gevan- "gen gecregen en overgelevert hadde, ende niet alleenigh daarbij, maar "oock in veele andere occagien sijn genegentheijt, trouwe en couragie "voor d' E. Comp. betoont, als nu de daertoe beloofde en gestelde pre- "mie was toegelegt en goetgevonden te laten voldoen; ende wijders ver- "staen hem daerenboven nogh in erkentenisse van sijn trouwe tot de "Comp. en verdere gehoopte volherdinge van dien te honoreren met een "gouden kettingh en penningh, op welckers eene zijde stont een beelt, "in forma als hij Joncker, met een bloote cris in de regter handt, het "gebergte en 't gevangen nemen van Troenajaja daeromtrent in 't ver- "schiet, en in de lincker arm sigh wendende om een pael ofte boom, "uijtbeeldende de standtvastigheijt, daeronder aan de voeten een halve "leeuw lagh, etc. ende ter welckers andere zijde in gemelte penningh "gegraveert ofte geschreven stinde dit volgende:

"Eer en Gedenckteeken

"Door den Ed[le]. heer Gouver[n]. Generl. Rijckloff van Goens ende de "heeren raden van India, van wegen de generale Nederlandsche Oost "Indische Comp. vereert aan den Manhafften Capitaijn Joncker van Ma- "nipa in Ambon, in Erkentenisse van zijne Heldendaden, niet alleen in "voorgaande Tijden op Ceijlon, op Sumatras Westcust, op Makassar, maer "oock nu onlangs op de Javaanse Oosteust ten dienste van de Comp. "tot herstellinge van den Sousouhounangh Mattaram in de veroveringe "van Cacapper tegen de Macassaren, en in 't gevangen nemen van den "rebel Troenajaja met zijn aanhangh gepresteert en waermede hij de ge- "stelde premie van drie duijsent Rijxdaeld[rs]. op Troenajajas leven off "doot cloekmoedigh verdient heeft A[o]. 1681.

"Nadat nu dese harangue door zijn Ed[ht]. uijt gesproocken was, riep "deselve den Capt. Joncker bij zigh, en in 't aannaderen over eijnd staan- "de, hingh alsdoen dien penningh en kettingh om den hals, wanneer "Capteijn Joncker met groote eerbied sijne danckbaerheijt in 't ronde

"matigh renfort van militie" uit Nederland te Batavia was aangekomen, besloot de Regering eerst den 24sten Januarij 1681, dat "omtrent 77 mannen" onder bevel van Jonker in dienst der Compagnie zouden blijven, terwijl zij 52 Ambonsche "coppen" op hun verzoek uit dien dienst ontsloeg, nadat dezen betuigd hadden "haere bereijdwilligheijt om hun na de-"sen, als mense mogte benodigen, weder om te laten gebruij-"ken". Die 52 Ambonsche "coppen" hadden intusschen aan de Compagnie gekost 832 rijksdaalders, terwijl zij, voor zoo verre blijkt, even goed op 1° October 1680 als op 24 Januarij 1681 ontslagen hadden kunnen worden.

De eerste Raad en Directeur generaal van India, C. Speelman, verloor den 2den April 1681, na eene langdurige ziekte, zijne echtgenoote, Petronella Wonderaers, die den volgenden dag "tegen den avont omtrent ten ses uuren" zeer plegtig in de groote kerk "bij haer vaeder, moeder en twee kinderen "binnen zijn Eds eijgen kelder" begraven werd. Ook Jonker behoorde tot den stoet, welke het lijk volgde.

Lang heeft dat sterfgeval Speelman niet van zijne gewone bezigheden afgehouden, want vijf dagen na de begrafenis rapporteerde hij weder in de vergadering van den Raad van Indie, alsof er niets gebeurd ware ([1]).

"aan alle de heeren in ordre daerover bewees. Ende alsdoen eens op "'t welvaeren van de Oost Indische Comp en 't vervolgh van de trou-"we diensten, die Captn. Joncker deselve nogh stonde toe te brengen, "gedroncken sijnde, soo gingh gem. Joncker doen nevens den E. Baukes, "d' E. Majoor en lieutent. te samen weder af, en wierd hij, Joncker, "doen soo met die kettingh om den hals van uijt de hooftwagt deses "Casteels door den lieutent. de Jongh, nevens een corporaalschap van "12 soldaten tot aan zijn wooninge even buijten de stadts Nieuwe poor-"te geleijdt".

([1]) Wanneer men dit in verband brengt met hetgeen Valentijn, levens der Opperlandvoogden, bladz. 311 omtrent de verhouding tusschen Speelman en zijne vrouw mededeelt, dan behoeft men zich over de kalmte van Speelman niet te verwonderen. — Mevr. Speelman is niet uit het huis van haren echtgenoot begraven.

Ruim twee jaren later bewees Jonker hem dezelfde laatste eer.

Huwelijken tusschen telgen uit de Palembangsche en Djambische vorsten-huizen, waarbij steeds over en weer menschen en land als huwelijks-giften werden afgestaan, hadden sedert jaren, ten gevolge dier giften, tot groote oneenigheden tusschen de beide aangrenzende landen aanleiding gegeven (1). Hierbij was gekomen het verleiden van Djambische zijde door geschenken van ettelijke Palembangers om hun land te verlaten en zich in Djambi te vestigen, alsmede een aantal andere, wederzijdsche grieven, welke eindelijk, in October of November 1680, den Palembangschen Sultan deden besluiten Djambi vijandelijk aan te vallen en dit rijk „over vele vuijlicheden en „aangedaene hoon" te straffen.

De Bataviasche Regering had het uitbreken van dezen oorlog zien aankomen. Want in Augustus 1680 wist zij, dat de Palembangsche Sultan met zijn oudsten zoon naar de bovenlanden was vertrokken, „gelijk de meestkundige [Palembangers] gisten om eenige macht te saamen te brengen"; en niet veel later rapporteerde haar Adsistent te Djambi, dat de Sultan van dit rijk zijne tusschenkomst had ingeroepen om door middel van de Palembangsche bedienden der Compagnie te bewerken, dat de oorlog niet mogt plaats hebben „en dat „het bij contrarie voortganck sijn schult niet en soude wesen, „indien Palembangh eens quame geruineert te werden".

Geholpen door een troep zwervende Makassaren, onder zekeren Daeng Mangika, — echte vechtersbazen, aan welke de Palembangsche Sultan, zeer tegen den zin der Bataviasche Regering, sedert eenigen tijd huisvesting had verleend, — zond deze vorst eene vloot naar Djambi, welk rijk inmiddels

(1) Alwat hier nopens Palembang en Djambi volgt, is, voor zoo verre bekend, eene nog onbeschreven episode uit de geschiedenis van Insulinde. Zelfs bij Valentijn vindt men daaromtrent niets.

de hulp van Djohor op het Malaksche schiereiland had ingeroepen, en belegerde den Djambischen vorst in diens dalem (1).

Beducht voor het ergste, vaardigde de Djambische vorst gezanten naar Batavia af om de hulp der Compagnie te vragen, welke gezanten aan de Bataviasche Regering o. a. moesten beloven, dat, indien de Compagnie Djambi hielp, zij het monopolie van de peper binnen Djambi kon krijgen, — eene zeer karakteristieke en voor de Bataviasche Regering allezins verleidelijke belofte.

Maar de krijgskans keerde. Eerst bezetten de Palembangers alle toegangen van de Djambi-rivier, zoodat aan ontzet van de zee-zijde niet te denken viel; en een Palembangsch leger van ± 3000 man, dat overland was opgerukt, veroverde alle buiten-werken van de hoofdplaats. De nood binnen die stad klom zoo hoog, dat de oudste zoon van den Sultan naar de belegeraars overliep. Doch op den 5den Maart 1681 verscheen voor de Djambi-rivier de Padoeka Radja van Djohor met zijn zoon, den Laksamana, en 125 grootere en kleinere vaartuigen, voorgevende eene oude rekening met den Djambischen vorst te willen vereffenen. Aanvankelijk lieten de Palembangers hem de rivier niet opvaren, maar »naer eenige onderlinge dis-

(1) Merkwaardig is, dat de bedienden der Compagnie te Palembang geruimen tijd niet te weten konden krijgen, welke de bedoeling was met de »continuerende vervaardigingh van volck en vaartuijgen", welke zij waarnamen. Nog op den 3den October 1680 schreven zij naar Batavia: »de berichtinge daarvan sijn so divers, dat er niet seeckers aff te »zeggen valt. Want sommige meenen, dat het maer een voornemen uijt »politie van den Sultan Ratoe is om de Macassaerse rovers onder Dain »Mangika daerdoor van kant te helpen; andere weder, dat de Coninck »van Jambij met sijn onderdanen oneens is en dat de Jambineesen tot »de protexie en submissie onder den Palembangsen vorst genegen sijn". Waarschijnlijk werden 's Compagnies bedienden met opzet om den tuin geleid. Maar de omstandigheid, dat zij niet achter de waarheid konden komen, terwijl vermoedelijk half Palembang wist, wat er gaande was, pleit niet voor hunne tact, noch voor hun gemeenzamen omgang met Palembangers. Zij fungeerden als politieke agenten, maar geleken waarschijnlijk even weinig op diplomaten als een kruidenier op een ambassadeur.

„coursen" kwam hij zonder moeite binnen Djambi. Op zijn voorstel zonden de Palembangers eenige afgevaardigden in kleine praauwen naar hem om over vredes-voorwaarden tusschen Palembang en Djambi te onderhandelen. Daeng Mangika volgde die praauwen in een groot, met 70 à 80 gewapende Makassaren bemand vaartuig, welk vaartuig Padoeka Radja van Djohor niet langs boord zijner praauw wilde toelaten. Daeng Mangika trachtte daarop met geweld aan boord van de Djohorsche praauw te komen, waaruit een gevecht ontstond, hetgeen voor de Palembangers zoo ongelukkig afliep, dat slechts twee hunner afgevaardigden door zwemmen het leven redden en al de overigen, ook Daeng Mangika, omkwamen. Dit voordeel deed den moed binnen Djambi weder opwakkeren. In een uitval werd, onder het vuur der Palembangsche batterijen, de Palembangsche vloot, welke grootendeels van volk en amunitie verstoken was, veroverd en verbrand; ook werden twee der voornaamste Palembangsche paggers stormderhand ingenomen. De hoofdplaats Djambi was daardoor ontzet, al bleef ook een Palembangsche prins, Pangeran Aria, met 7 à 8,000 man bij die stad liggen; want het vaarwater was weder geopend; en nu dreigde de Padoeka Radja van Djohor de hoofdplaats Palembang te zullen aanvallen, waar de Sultan, „al 70 jaeren oudt en seer caducq, magteloos ende raedeloos" geworden, op zijne beurt geene andere uitkomst zag dan, hoe ongaarne ook, de hulp der Compagnie in te roepen.

Zoo snel mogelijk liet hij door een opzettelijk daartoe afgezonden vaartuig een brief aan de Hooge Regering te Batavia bezorgen, welke brief aldaar den 10den April 1681 aankwam en denzelfden dag, 's avonds, door de Hooge Regering in behandeling werd genomen.

De brief behelsde natuurlijk het dringende verzoek om spoedige hulp, alsmede het inroepen der arbitrage van de Compagnie in de tusschen Palembang en Djambi gerezen geschillen. Tevens stelde de Sultan alle nog in Palembang aanwezige Makassaren ter beschikking van de Hooge Regering.

Onverschillig kon de Bataviasche Regering voor de roepstemmen van beide vorsten niet blijven. Want de handels-belangen der Compagnie, — voor haar steeds de voornaamste, — waren te veel bij rust en vrede in het Palembangsche en Djambische betrokken. Zij had in Djambi een Adsistent en te Palembang een kantoor met een Resident en andere bedienden ([1]); en, wat meer zegt, zij had in 1678 bij contract nagenoeg het monopolie van de Palembangsche peper voor zich weten te bemagtigen.

Overwegende alzoo, „hoe veel het jegenwoordich, dat wij „van dat grain [peper] soo schaers voorsien en deselve soo „benodicht sijn, voor den dienst van de generale Compe. em„porteert omme het peperrijcke Palembangh in allen gevalle, „des mogelijck, te beschermen en te conserveren", — een prachtig staaltje van de motieven, welke de politiek der toenmalige Regering te Batavia gewoonlijk beheerschten, — besloot die Regering den 11den April 1681 met eenparige stemmen „een „matige zee-en krijgsmagt [elders een „parade van ontsag" genoemd] derwaarts uijt te setten, naar de mate van onse je„genwoordige gelegentheijt, en daartoe aan te leggen de vol„gende bodempjes:

„het jaght Zeijst,
„het jagje de Craenvogel,
„de fluijt Buuren,
„de fluijt off kat Opmeer,
„het hoeker de Croonvogel,
„'t jaghje de Swaan,
„nevens:
„de chialoupen Salm,
„Japara ende Nachtegael;

([1]) Op het gerucht, dat Palembang door Djambi en Djohor zoude aangevallen worden, hadden de Nederlanders te Palembang zich teruggetrokken in hunne „logie, met pallissaetwerk geslooten en tegens „een overval in matige diffentie gebracht", maar leefden toch niet „buij„ten vreese".

„mitsgaders deselve te bemannen met een aantal van onge-„veer 250 zeeluijden; ende ook soo veele militairen, te we-„ten: 100 blancke coppen in rijen en gelederen, verdeelt in „2 compagnien, nevens 150 inlanderen in 3 compagnien".

De kapitein, F. Tack, had zijne diensten aangeboden om de Palembangsche en Djambische aangelegenheden tot een goed einde te brengen, die dan ook als „een ervaeren en geverseert „man van goede conduite" met algemeene stemmen door de Hooge Regering tot haren „expressen afgesant en commissaris" werd benoemd.

Nevens een staf, bestaande uit een Koopman, twee Onderkooplieden en eenige pennisten, werd aan Tack ook toegevoegd Jonker, „als hoofd der inlandse militairen en tot tweede „naast den E. Tack". — Eene zoo voorname rang, hooger dan die van Koopman, had Jonker nog bij geene expeditie bekleed.

Tack kreeg natuurlijk eene instructie mede, welke echter, voor zoo verre bekend, niet meer bestaat. Maar uit de resolutien van de Hooge Regering kan nagegaan worden, wat die instructie hoofdzakelijk behelsd heeft. Hij moest:

1° de kantoren en 's Compagnies „ommeslagh" te Palembang en te Djambi visiteren;

2° „de swevende onlusten tusschen Palembangh, Jambij en Johor" beslechten;

3° „des Comp^{s}. interest in beijde eerste rijcken nader be-„vestigen";

4° „de overgecome Johorse armade, soose daar elders nogh „mogte sijn, wederom naar huijs doen keeren".

De Hooge Regering hoopte en verwachtte, dat Tack „alles „in der minne" zoude kunnen „assopieren", waartoe hij „alle „mogelijcke devoiren" moest in het werk stellen; maar gelukte dit niet, dan moest hij „na voorgaande een en ander maal „te doene protestatiën, den verongelijckten in sijn goet regt „door het ontsagh onser aanwesende magt mainctineren".

„Bij noot" moest hij vooral Palembang helpen beschermen;

maar was die plaats „buijten alle verwagtinge" in 's vijands handen gevallen, dan mogt hij vooreerst „niets feijtelijx" tegen de „besitters" ondernemen, doch alleen, „alle mogelijcke „middelen en protestatien gebruijken, dat, hetzij de Jambi„nesen of Johoresen, off wel die beijde hun weder naer huijs „komen te begeven".

Was daarentegen Palembang nog „in wesen en postuur, ge„lijck wij staat maaken", dan moest Tack den Sultan Ratoe en diens oudsten zoon, Pangeran Dipati, verpligten:

a. tot het betalen der kosten van de expeditie, welke kosten op niet minder dan 5000 rijksdaalders per maand mogten worden begroot;

b. tot het uitleveren van alle Makassaren en gedroste, aan Nederlanders toebehoorende slaven, binnen Palembang aanwezig, dan wel tot het laten oppakken van „dat rebellige volck" door de Nederlandsche magt, „'t sij in der minne ofte met „gewelt van wapenen";

c. tot het wijzigen van het bij contract bepaalde nopens den invoer van manufacturen en opium in het Palembangsche, welke invoer voortaan niet alleen aan vreemdelingen (Nederlanders uitgezonderd), maar ook aan de ingezetenen des lands verboden zoude worden, op straffe van verbeurd verklaring van het ingevoerde, waarvan de helft zoude komen ten voordeele van den Sultan en de andere helft ten voordeele van de Compagnie;

d. „soo het sonder merkelijcke aanstoot zij te verkrijgen", tot het vernietigen, althans beperken van het gecontracteerde nopens den jaarlijkschen uitvoer „voor schenkagie" bij gelegenheid van gezantschappen van 1000 pikols peper door den Palembangschen Sultan, — het laatste, zeer treurige overblijfsel van den vroeger vrijen peper-handel in Palembang, — en nopens nog een paar punten van minder belang (1).

(1) Het bedoelde sub *c.* en *d.* zijn treffende bewijzen voor de koopmans politiek van wijlen de O. I. Compagnie. Telkens, wanneer Oostersche vorsten in moeijelijkheden verkeerden, maakte zij gretig gebruik van

Met betrekking tot Djambi moest Tack „na bevindinge van „saaken" handelen en, zoo de vrede tusschen Palembang en Djambi hersteld werd, onderzoeken „of het raadsaam sal we-„sen daar weder eenige negotie bij der handt te nemen; en „off men ook niet alle den aldaer vallenden peper, met se-„clusie van anderen, voor de Comp^e^. alleen soude connen be-„dingen; en wes meer de dienst van de Comp^e^. sal mede-„brengen".

Nopens de Djohorezen ontving Tack geene andere instructie dan dat hij hun moest aanzeggen „met haer armade weder „na huijs te begeven en onse bontgenoten van Jambij en in-„sonderheijt Palembang ongemolesteert en in haer geheel en „ruste te laten, ter continuatie van het oude, goede bontge-„nootschap, dat wij ook met het rijk van Johor sijn heb-„bende".

„Tot vervolgh des peperhandels" kreeg de militair Tack — iedereen was te dien tijde des vereischt koopman, — mede eene som van 8000 Spaansche realen, alsmede „eene parthije „dienstige packen cleden en andere goederen". De Compagnie had namelijk in 1678 met den Sultan van Palembang gecontracteerd de peper voor de helft met contanten en voor de andere helft met goederen te betalen.

Eveneens kreeg Tack mede brieven van de Hooge Regering, gerigt aan de Sultan's van Palembang en Djambi en aan den Padoeka Radja van Djohor.

Op den 26sten April 1681 kon Tack van Batavia vertrekken, zoodat zijne expeditie in 15 dagen gereed kwam. Als vaandrig vergezelde Jonker op dezen togt zijn broeders zoon,

---

de gelegenheid om zich ten koste dier vorsten en van hunne onderhoorigen te verrijken, niet bedenkende, of niet willende bedenken (want veel doorzigt is daartoe niet noodig), dat zij op die wijze Indie uitmergelde en druk bezig was de kip met de gouden eijeren te slachten. Wat wonder, dat verreweg de meeste dienaren van zoodanige Regering op hunne beurt eigen winst, dikwerf op de schandelijkste wijze behaald, hoofdzakelijk beoogden. — Indie is wel een rijk land, dat het zulk bestuur zoo lang heeft kunnen torschen zonder geheel uitgeput te geraken.

Zacharias Sawarga, een magang van Speelman, die in zijne nieuwe betrekking goed voldeed ([1]).

Na eene reis van 14 dagen liet Tack den 9den Mei 1681 het anker voor 's Compagnies loge te Palembang vallen. Den volgenden dag werd hij, vergezeld van Jonker en den koopman Bastincq, door den Pangeran Mangkoeboemi met groot gevolg zeer "statieus" van boord afgehaald en naar de dalem van den Sultan geleid. Na "afgelegde plegtigheden" overhandigde Tack aan den Sultan den brief van de Hooge Regering, welke "privatim" gelezen werd. Hierop volgden eenige "dis-"coursen", welke door "onpasselijckheijt" van den Sultan afgebroken werden. Tack kreeg de toezegging, dat men den volgenden dag met hem den inhoud van den brief zoude bespreken, en kon naar boord terugkeeren.

Werkelijk ging Tack den 11den Mei 1681 met Jonker en Bastincq naar de dalem, maar te vergeefs, doordien de oude

---

([1]) Jonker's neef, Sawarga, was op Ambon tot het christendom overgegaan "op het begeren van den vader en vrunden". In Mei 1671 kwam hij, onder het geleide van den koopman, P. de Cock, naar Batavia, waar Speelman zich zijner aantrok en hem, met medeweten van de Hooge Regering, ter schole zond. Want "bij monde" werd door die Regering "gecondescendeert desen Sacharias Sawarga, bij continuatie van goet "comportement, om bijsondere redenen en ten insigten van zijn familie "en vrunden, van de tijd aff, dat hij onder de educatie van zijn Ed. "[Speelman] was aangenomen, eenig maandelijcx tractement van des "Comps. wegen toe te leggen; en dat men zijn Ed. voor die zorge en "opvoedinge mede dan ten tijde wederom elders mede zoude reguleren". Sawarga werd sedert "bevonden van een geseggelijk en geschickt "naturel, als modesten ommeganck en naarstig in het waarnemen van "de onderrichtingen, die hij successieve heeft ontvangen, mitsgaders ook "in 't spreken, lesen ende schrijven van de Duijtse tale, als meede in "de teeckenkonst redelijck prompt geverseert."

Na zijn terugkomst van Palembang kende de Hooge Regering hem in Maart 1682 een tractement van ƒ 12.— 's maands toe, gerekend van 25 Mei 1671 (den dag zijner eerste komst te Batavia) tot den 25sten April 1681 (datum zijner benoeming tot vaandrig).

Speelman, inmiddels Gouverneur Generaal geworden, begeerde "wijders "geen andere erkentenisse wegens desselfs educatie".

Sultan zoo zwak was, "dat niet maghtigh was eenige saaken "bij der hant te nemen".

Twee dagen later werd Tack op nieuw ten hove ontboden en had een langdurig onderhoud met den Sultan, diens oudsten zoon, Pangeran Dipati, en met andere Pangeran's, onder welke de Pangeran Mangkoeboemi de voornaamste was, aangezien deze "genoegsaam scheen de meeste magt en 't ge-"sagh daar in handen te hebben".

Tegen de betaling der expeditie-kosten ad 5000 rijksdaalders per maand had men van de Palembangsche zijde geen bezwaar, maar des te meer tegen de uitlevering van de Makassaren.

De conferentie eindigde met de afspraak, dat Tack een concept-contract op het papier zoude brengen, welk stuk, in het Maleisch vertaald, den 16den Mei door Jonker aan de Palembangsche grooten werd overhandigd.

De Sultan diende schriftelijk eenige bezwaren in, welke door Tack eveneens schriftelijk werden beantwoord, waarna eindelijk op den 19den Mei "nae veele debattens" een nieuw contract werd geteekend en bezegeld. Al de hiervoren sub *a.* tot *d.* vermelde eischen werden ingewilligd en ten aanzien van de bewuste 1000 pikols peper werd overeengekomen, dat die alleen naar Batavia en Malakka uitgevoerd zouden mogen worden ([1]).

De Palembangers waren zeer weinig genegen mede te werken tot de uitlevering van de wijd en zijd verspreide Makassaren, omdat zij daardoor hunne beste strijders zouden verliezen. De Pangeran's Dipati en Aria, oudste en jongste zonen van den Sultan, deden al het mogelijke om, ieder voor zich, Makassaren aan te werven, vermits zij voornemens waren na den dood van hun vader elkaar het bestuur over Palembang te

(1) Dit contract, niet aanwezig in de verzameling contracten te Batavia, is te vinden in het Dagregister van het kasteel Batavia dd. 9 Junij 1681.

betwisten. Tack besloot daarom vooreerst niet met geweld de Makassaren te laten opzoeken, „maar sulx wat op zijn beloop „te laten en inwijlen te tragten de hoofden dier rebellige volcke„ren door addresse van den Capteijn Joncker bij den anderen „in der minne te krijgen, om deselve naderhant onvoorsiens „te attrapperen en te dwingen, etc., als wanneer vermeent „wierd de rest van dien hoop dan oocq wel volgen soude".

Onderwijl was Djambi in de Palembangsche bovenlanden gevallen, waar het 6 negorijen vernielde en ruim 6000 menschen wegvoerde. Op het vernemen dier tijding zond Tack den 21sten Mei 1681 den koopman, W. Bastincq, en den Onder-koopman, J. Heijnen, naar de hoofdplaats Djambi met het doel:

1° „te verneemen, hoe de saeken daar al stonden;

2° „wat eijgentlijck de intentie van den Jambijsen Conincq „tot reconciliatie met Palembangh mogte wesen;

3° „hoe verre hij sigh met den Johoorees ingelaten hadde;

4° „met eenen de brieven van haer Ed^s^. aan deselve te „bestellen."

Toen Bastincq den 5den Junij te Djambi aankwam, vernam hij, dat den 30sten Maart te voren de zoon van den Sultan, Pangeran Dipati, en den 15den Mei de Sultan zelf met een groot aantal vaartuigen en ± 1000 manschappen naar Djohor waren vertrokken om „den Johoriet voor de bewesene weldaet „en adsistentie te bedancken en haere desseijnen te bevorde„ren", in welk laatste zij echter niet slaagden, doordien zij „maer sober" onthaald werden.

Bastincq, den 6den Junij „met respect ter audientie voor de „Coninginne" gebragt, deed opening van zijne commissie en verzocht, zoowel, dat aan den Sultan kennis van zijne komst zoude worden gegeven, als dat de vijandelijkheden met Palembang mogten worden gestaakt, welke beide verzoeken ingewilligd werden.

Op den 26sten Junij kwam de Sultan, die „wat los van con„ditie" was, van Djohor terug en werd door Bastincq „gecom-

„plimenteert". De Sultan toonde zich zeer verblijd over de komst van Bastincq en gaf te kennen niet te twijfelen of door zijn toedoen zoude hij satisfactie krijgen, te meer omdat hij alle haat en nijd tegen Palembang wilde laten varen, „wanneer het maar sonder zijn disreputatie konde geschieden."

Den volgenden dag werden de brief en geschenken van de Hooge Regering „statieus" ingehaald en op de paseban door den Sultan ontvangen, waarop Bastincq den 28sten Junij ter audientie werd toegelaten. Deze gaf aan den Sultan te kennen:

1° dat de Compagnie hare bemiddeling aanbood;

2° dat zij een nieuw contract met Djambi wenschte te sluiten;

3° dat zij eene nadere regeling der oude schulden van den Sultan aan de Compagnie wenschelijk achtte.

De Sultan, bewerende, dat Palembang „sonder reden" den oorlog begonnen en zijn gezant nevens 31 volgelingen vermoord had, wilde gaarne vrede sluiten, maar niet een gevolmagtigde daartoe naar Palembang zenden. Zulks moest in Djambi, hoogstens „ter halver zee" tusschen Palembang en Djambi geschieden. Tot het aangaan van een nieuw contract met de Compagnie zoude hij zich „in alle billigheijt" laten vinden, „dogh van zijn aghterstal was hij onvermogens in die „noch bekommerlijcke tijden ijets af te leggen, hoewel naderhant zijn best daertoe wel soude doen; versoekende met een „om nogh 1 à 2000 Rds. ter leen".

De satisfactie, welke de Sultan eischte, moest bestaan:

a. uit vergoeding der schade, door Palembang in Djambi aangerigt;

b. uit schuldbekentenis van de Palembangsche zijde;

c. uit betaling van schulden, door Palembangers bij Djambinezen gemaakt;

d. uit vergoeding voor den moord van den gezant en diens volgelingen of bestraffing van de schuldigen aan dien moord; en nog eenige punten van minder aanbelang.

Naauwelijks had Tack een en ander per brief van Bastincq

vernomen, of hij besloot zelf naar Djambi te gaan, vergezeld van Jonker, een paar Palembangsche gevolmagtigden en verder gevolg, waartoe hij zich den 20sten Julij 1681 de Moesi liet afdrijven.

Alvorens hem naar Djambi te volgen, moeten we even nagaan, wat sedert den 21sten Mei te Palembang en in den omtrek dier plaats was voorgevallen.

Met alle mogelijke middelen trachtten de Palembangers het vertrek der Makassaren te beletten, welke zij o. a. wilden verbergen, totdat de Nederlandsche schepen vertrokken zouden zijn. Zelfs ging de Sultan zoo verre van aan Jonker voor te stellen jaarlijks 1000 pikols peper aan de Compagnie ten geschenke te geven, indien deze hem de Makassaren liet behouden. Hoe aanlokkelijk ook dit aanbod was, toch wilde Tack zulks niet aannemen, maar zond Jonker met een paar Europesche luitenants en eenige manschappen de Palembangrivier op, zoowel om deze te verkennen, speciaal met betrekking tot gelegenheden voor de Makassaren om te ontvlugten, als om dat ontvlugten eventueel te beletten.

Jonker en de zijnen bevonden, dat er meer dan ééne gelegenheid tot vlugten bestond, en bezochten bij hun terugkeer naar de loge het Maleische kwartier en de Makassaarsche kampong, waar zij zeer goed ontvangen werden.

Tack gelastte nu Jonker met Daeng Memang, hoofd der Boeginezen, en met Manganaja, hoofd van de Wadjoe's, heimelijk in correspondentie te treden, welke correspondentie al spoedig tot de onderwerping dier hoofden leidde.

Maar hiermede waren bij lange na niet alle Makassaren in de magt van Tack. Zij, die zich nog niet onderworpen hadden, hielden niet op dagelijks te „pitscharen, hoedanigh „zij best den dans ontspingen konden". Enkelen wilden bij nacht de Nederlandsche schepen en loge in brand steken; anderen waren zoo brutaal, dat zij met Pangeran Aria verscheidene malen digt bij de Nederlandsche schepen kwamen, waar zij met getrokken krissen elkaar op hunne wijze trouw zwoeren.

Pangeran Aria wilde een Maleisch hoofd, die aan de Nederlanders meer verteld had, dan hem, Pangeran, lief was, van kant maken, waarop de woning van dat hoofd door eenige van Jonker's manschappen bezet en bewaakt werd. Desniettemin ging Pangeran Aria voort met het bewuste hoofd openlijk met den dood te dreigen, waarom Tack hem liet weten, dat „soodanige proceduren hem als een prince zijns vaders „rijcx niet en pasten en vervolgens wel leelijck souden komen „uijt te vallen, te meer 't selve sonder weten van zijn vader, „den Sultan Ratoe, geschiedde".

Toen een en ander aan den Sultan werd medegedeeld, antwoorde deze, „hem sulcke dingen onbewust waren, dogh wel „conde beseffen, waar dese moeijelijckheden van daen quamen, „aangesien hij alle vreugt van zijn oudste zoon, maar daerte„gen alle droeffheijt van den jongsten beleefde; doch echter „was het zijn kint, dat hij zoodanigh niet straffen konde, als „hij wel verdient hadde".

Ondertusschen maakten de Makassaren, die zich nog niet onderworpen hadden, hunne vaartuigen gereed om te ontvlugten; maar ziende, dat hun zulks onmogelijk was gemaakt, doordien eenige Nederlandsche schepen de rivier een paar uren beneden de loge hadden afgezet, „verweckte sulx doen een „bijsondere verslagentheijt in die messieurs Macassaren".

De Palembangsche grooten begrepen nu, dat zij de Makassaren niet konden redden en lieten daarom door Jonker aan Tack weten, dat, indien hij de moeder van den gesneuvelden Daeng Mangika, Kraeng Auro, met haar gevolg bij zich ontbood, de rest zoude volgen.

Bevende verscheen Kraeng Auro voor Tack en gaf op diens verwijten te kennen, dat zij niet was gekomen om zich te verontschuldigen, maar om voor haar misdrijf vergiffenis te vragen. De rest van „desen wilden hoop" onderwierp zich vervolgens „sonder eenigh bloetvergieten", ten getale van 768 personen, die ontwapend op vier schepen naar Batavia werden vervoerd.

Boven zagen wij, dat Tack den 20sten Julij Palembang verliet met het doel naar Djambi te stevenen, waar hij „eenige „dagen verder" vóór de monding van de rivier het anker liet vallen. Spoedig kwamen hier bij hem de koopman Bastincq en twee gevolmagtigden van den Djambischen vorst, voorzien van „een bondige credentie brieff", waarna in het jagt Zeijst, „na verscheijde gehouden conferentien en het aanhooren van „ijders pretentien en debatten", den 5den Augustus 1681 een vredes-verdrag tusschen Palembang en Djambi tot stand kwam, behoudens nadere beslissing door de Hooge Regering te Batavia omtrent een paar punten (eigendom van zekere negorijen, schadevergoeding, enz.), waaromtrent men het niet eens kon worden.

Naauwelijks was dit afgeloopen, of Tack voer op verzoek van de Djambinezen naar hunne hoofdplaats, binnen welke hij „met alle fatsoen en statie" werd ingehaald. De Sultan ontving hem minzaam, bragt hem ook een bezoek in de zeer vervallen Nederlandsche loge, maar was ontsticht over den twijfel nopens zijn goed regt op de bewuste negorijen. Hij ratificeerde niettemin den 14den Augustus het vredes-verdrag en sloot, 6 dagen later, een contract met Tack, waarbij hij aan de Compagnie o. a. den alleenhandel in peper binnen zijn rijk verleende (1).

Te Djambi vernam Tack, dat de Djohorsche armade op de tijding van zijne aanstaande komst niet alleen van Djambi was gevlugt, maar ook, dat Djohor, „als wesende voor d' „onse zeer bevreest," zijne bezittingen op Riouw wilde verlaten. Dit laatste was echter voorkomen, doordien de Djambische Sulthan per expresse „den Johorees van 's Compe. goede „meeninge bij tijts hadde geadverteert."

Op 22 Augustus 1681 verliet Tack Djambi om den 1sten September daaraanvolgende weder voor Palembang te verschijnen, waar hij, ten overstaan van Djambische gevolmag-

(1) Dit contract is in originali aanwezig in het Bataviasche archief.

tigden, den Sultan Ratoe het vredes-verdrag van 5 Augustus met diens rijkszegel liet bekrachtigen.

„Na verscheijde conferentien en aanmaningen" gelukte het hem eindelijk „niet sonder moeijte" den 17den September magtig te worden eene obligatie, groot 22,500 rijksdaalders ten laste van den Sultan en diens erfgenamen in betaling van de onkosten der expeditie.

Hiermede was zijne zending afgeloopen, weshalve hij den steven naar Batavia wendde, waar hij in den vroeger morgen van den 9den October 1681 — Jonker eenige uren later, — na eene afwezigheid van ruim vijf maanden arriveerde.

De Gouverneur Generaal, Rijcklof van Goens, had wegens ziekte („somtijts wat beter en dan weder wat slimmer") sedert den 16den September 1681 geene vergaderingen van den Raad van Indië bijgewoond en zich reeds vroeger uit die vergaderingen verwijderd, wanneer daarin over Ceilon gebesoigneerd werd, om reden hij zich met het gevoelen der meerderheid nopens het bestuur van dat eiland niet kon vereenigen (1).

Allerlei moeijelijkheden ontstonden hierdoor tusschen den Gouverneur Generaal en de overige leden in den Raad van Indie, vooral toen eerstgenoemde weigerde zekere stukken te teekenen. Bij herhaling werd de Secretaris van den Raad naar den Gouverneur Generaal gezonden om diens welmeenen schriftelijk of mondeling te vernemen. Soms werden een paar leden uit den Raad met den Secretaris gecommitteerd om de Gouverneur Generaal pertinent het een of ander af te vragen. Zoo werd o. a. den 17den October 1681 de Secretaris afgevaardigd om aan den Gouverneur Generaal te verzoeken „we„derom ter vergaderinge te compareren"; zoo niet, „off als

(1) In eene nota, voor den Raad van Indie bestemd, schreef van Goens o. a., dat, dewijl hij „sooveel van alle deze [Ceilonsche] ma„terien geschreven heeft, dat hij met regt kan verclaeren moede te „wesen, sal hij 't selve sonder eenige verder debat sluijten."

"dan in zulk geval de Heeren [Raden van Indie] maar ver-"mogten te scheijden." Het antwoord van den Gouverneur Generaal luidde: "dat, bij aldien de Heeren Raaden nogh "eenige besoignes hadden, daarmede maar konden voortgaan, "maar dat hij liever niet weder komen wilde, als dat hij "kijven soude" (¹).

Die onhoudbare toestand kon en mogt niet lang duren. Van Goens schijnt dit ook ingezien te hebben, waarom hij den 18den November, na lang en herhaald weifelen, aan twee, door hem ontboden Raden van Indie ten slotte verklaarde, dat "sijne indispositie soodanigh gestelt ende toenemende "was, dat hij maar wenschte, hoe eer hoe liever zijne voor-"genomene reijse naar het vaderlant te mogen aanvangen, al "was het maar met 2 schepen."

Nieuwe kibbelarijen volgden hierop, welke leidden tot het merkwaardige besluit van den Raad van Indie om zekere zaak te laten, zooals die was, "wijl men dogh met zijn Edt "verder niet comen konde."

Van Goens wenschte eenige slaven en meubelen, o. a. "een "curieus horologie met zijn kas" aan de Compagnie voor "het "generaals huijs" over te doen, waarvoor hij 2663 rijksdaalders vroeg; maar de Raad van Indie bood slechts 2243 rijksdaalders.

Eindelijk, den 25sten November 1681, verzamelde de zieke van Goens al zijne krachten om volgens een vooraf vastgesteld programma het bewind aan zijn opvolger over te geven en naar boord te gaan.

Reeds vroeg in den morgen hoorde men in de stad allerwege de trommen roeren om de burger- en andere vendels

(¹) In eene nota, denzelfden dag door van Goens aan den Raad van Indie gerigt, verklaarde hij alles te hebben "bijgebragt, wat sijn "vermogen en kragten naar swackheijt van sijn lichaem hebben konnen "bijbrengen, in verwagtinge en vertrouwen, dat haar Eds daer inne "ook sullen konnen haer genoegen vinden en den Generaal niet *dwingen* "tot verdere saaken, die zijn jegenwoordige gestalte niet toelaten te "konnen dragen."

bij elkaar te roepen, welke „in Sondags parade" het kasteel binnenrukten. Ook alle te Batavia aanwezige collegiën kwamen met hunne boden, roede-dragers, enz. aanzetten, evenals een groot aantal andere personen, weshalve men „onder een menigte van „toekijkers, een magtigh gedrangh en gewoel van menschen „sagh, 't welck onder het geklangh der trompetten en geraas „der trommelen continueerde tot ontrent 9 uure," als wannen de door Heeren XVIInen reeds lang te voren aangewezen opvolger, Speelman, door al de leden van den Raad van Indie uit zijne woning in het kasteel afgehaald en „ter gene„rale vergader zaale geconduiseert werd." Zijne aankomst aldaar berigtte de Secretaris van den Raad aan den Gouverneur Generaal, van Goens, waarop deze mede in de vergaderzaal verscheen en, „den raat compleet geseten sijnde," de vergadering opende, alsof deze eene gewone, dagelijksche vergadering was. Hij sprak over allerlei zaken, — ook over zaken, welke met zijn aanstaand vertrek niets te maken hadden, o. a. over „'t gedane schriftelijck versoeck van den Amboinesen „Capitain Joncker omme dit aanstaende saijsoen eens weder na „zijn vaderlant in Amboina tot Manipa te mogen vertrecken, „en of men denselven sulx niet en soude konnen toestaan, „alsoo sijn Edt vermeende, voor sijn persoon althans geen „swarigheijt te maaken waare" (1).

Maar de stemming was er niet naar dergelijke vraagpunten te behandelen, weshalve op de voorstellen van den aftredenden Gouverneur Generaal, „waarvan maar ter loops en in pas„sant gesproken wierde, voor jegenwoordigh geenigh besluijt „is gevallen."

Aan de linker zijde van de tafel, een weinig daarvan verwijderd, werden vier stoelen geplaatst voor de verwacht wordende oud-leden in den Raad van Indie, terwijl de actuele le-

(1) Jonker had den 21sten November een rekest ingediend, hetgeen als bijlage hierachter is opgenomen. Ziekte of ziekelijkheid was de reden, welke hem noopte het verzoek te doen voor goed naar Manipa te mogen terugkeeren.

den aan de regter zijde en de Secretaris, „na gewoonte", aan het einde van de tafel plaats namen.

Hierna werden door den Secretaris van Hoorn binnengeroepen de bovenbedoelde collegiën, enz., tot welke vrij talrijke schare van Goens eene korte aanspraak hield en hen ontsloeg van den eed, aan hem als Gouverneur Generaal gedaan. De Secretaris reikte hem een exemplaar van den Artikelbrief over, waaruit van Goens den eed voor den Gouverneur Generaal voorlas en vervolgens, staande, dien eed aan Speelman afnam. Tevens gaf hij hem over „'t secrete „cipher van de Comp[e], nevens eenige andere, cleene docu„menten, mitsgaders in twee neusdoecken de zegels van de „2 groote collegien van justitie deser stede."

Gezamelijk begaf men zich nu naar de met alkatieven en kussens versierde „puije" van het „generaals-huijs," — van Goens vooraan, op wien Speelman onmiddelijk volgde.

Vóór die „puije", op het kasteels-voorplein, stonden gerangschikt detachementen van alle corpsen, welke toenmaals binnen Batavia gevonden werden, — de Compagnie's en burgercavallerie, de kompagnie der scribenten, der pennisten, de „volslage" kasteels-kompagnie, de kompagnie der Mardijkers, der Makassaren, der Balinezen, enz., enz. Ook Jonker met zijne kompagnie Ambonezen was daar tegenwoordig.

Nadat van Goens gelast had „de trommels en trompetten te „doen stil houden en gehoor te verlenen", hield hij eene korte toespraak en verzocht den Secretaris van Hoorn, tusschen hem en Speelman staande, de voor deze gelegenheid opgestelde, extra-ordinaire resolutie voor te lezen, die zulks deed, „we„sende aan alle kanten een groot gedrangh van allerleij slagh „van menschen, soo mede aan de oversijde [van het generaalshuis] in de huijsen der heeren raden Bort en Camphuijs van „veele juffrouwen en andere".

De lectuur van dit, 8 bladzijden in folio lange stuk was naauwelijks afgeloopen, of van Goens nam weder het woord om allen voor hunne trouw en gehoorzaamheid te bedanken

en hen van hunnen eed te ontslaan. Nu begon Speelman een „aanmoedigende redencavelinge", waarin hij aan de vergaderde menigte afvroeg, of zij hem als opvolger van den aftredenden Gouverneur Generaal zoude willen erkennen en gehoorzamen. „Met een algemeijne toegalminge van jaa" werd die vraag beantwoord, waarop de Secretaris van Hoorn weder aan het voorlezen moest en wel van het formulier van den algemeenen eed aan de Compagnie. „Met gemeener stemme door het „naspreeken van de bij den eedt gevoegde cragtwoorden" legde de verzamelde menigte dien eed af, „daarop door zijn Ed[ht]. „de gemeijnte off al het volck bedanckt wert met een be„weeghlijcke tegenwensch, dat Godt de Heere zijn Ed[hts]. aan„vangende regeeringe soodanigh geliefde te bestieren, datse tot „dienst en welvaart van de generale Comp. en tot beste oock „van de gandsche gemeijnte en een ijgelijck der goede onder„danen mogte comen te gedijen, etc., 't gunt in 't algemeen „oock werd beament."

Onder het toebrengen van de gewone felicitatien gaf daarop van Goens aan Speelman over de sleutels van het kasteel en die van de stad Batavia, welke plegtigheid bezegeld werd door drie salvo's uit de geweren van de aanwezige militie, behalve die van de kasteels-kompagnie en van de ruiterij, welke hun (vermoedelijk scherp) schot moesten bewaren voor het geval van onraad ([1]).

Terwijl men met schieten bezig was, ging van Goens naar „het ordonnairie salet van den huijse" en keerde Speelman, gevolgd door de Raden van Indie, naar de vergader-zaal terug, waar hij, „voor de eerste maal in des generaals stoel sessie „genomen hebbende", overeenkomstig den last van Heeren XVII[nen] den ordinaris Raad van Indie, Balthazar Bort, als Directeur-generaal van Nederlandsch Indie (vice-president van

---

([1]) Opmerkelijk is, hoe de Regering toen en nog lang daarna bevreesd was voor verraad bij elke gelegenheid, waarbij hare inlandsche troepen in meer of min grooten getale opkwamen.

den Raad van Indie) beëedigde en installeerde, die onmiddelijk „in de stoel van den directeur sessie" nam, „sijnde wijders ook met eenen de andere heeren raden, op het voordragen van den heer generaal, ider in ordre mede een stoel „opwaarts geschickt."

Nu waren de leden in den Raad van Indie aan de beurt om den eed van trouw, enz. in handen van den nieuwen Gouverneur-Generaal af te leggen, die zulks „behoorlijck" deden en daarvoor door Speelman bedankt werden.

Vervolgens werden door den Secretaris van Hoorn in de raadkamer geciteerd de collegiën, gequalificeerde ministers, inlandsche gezanten en hoofden, enz., enz., alsmede door den Majoor de St. Martin de militaire en burger-officieren (Jonker was derhalve hierbij ook tegenwoordig), aan welke vergadering, nadat zij „alle gecompareert en in 't ronde gerangieert" waren, „sijnde de zaal overcropt van menschen", de algemeene eed nogmaals voorgelezen en afgenomen werd. Behalve dezen eed moesten de collegiën van justitie, de burgerlijke collegiën, de officieren der schutterij, de Fiskaals, de Bailluw en de Landdrosten, ieder afzonderlijk, den specialen, voor hen voorgeschreven jaarlijkschen eed zweren, „staande zijn „Ed^{ht}. telckens over eijnde met het uijtten en doen naspreeken der duure woorden". De collegiën van justitie kregen bij die gelegenheid hunne zegels en de Bailluw de sleutels van de stad Batavia terug, „onder recommandatie deselve „getrouwelijck te bewaeren." Na afloop hiervan plaatste zich de Gouverneur Generaal aan de linker zijde van de tafel om door alle presente ministers „en menschen in 't bijsonder met „handtastinge" gefeliciteerd te worden.

Deze ceremonie volbragt zijnde, begaf men zich naar de kamer, waarin de afgetreden Gouverneur Generaal en „het „vrouwen getimmer" zich bevonden, dronk „met corte swieren „een frissen roemer rinsewijn op de algemeijne welstandt van „zaaken, op de behouden reijse van den heer Generaal van „Goens, etc., terwijlen zigh eenige vrunden in de vergader-

„zaal aan de daartoe opgedischte tafel met spijse al begonden „te ontnugteren en met een goeden dronck soo wat ver„sterckten".

Niet lang meer wenschende te vertoeven, namen van Goens en zijne echtgenoote van alle aanwezigen, ieder afzonderlijk, afscheid. Speelman deed hen uitgeleide tot aan de trappen van de „puije"; de Raden van Indie en de „juffrouwen met „een groote stoet", tusschen de „gerangieerde militairen deses „Casteels", tot aan de Water-poort; en verder eene zeer talrijke commissie, waarbij zich ook dames, Chinezen, enz. voegden, tot aan boord, onder het gedonder van het geschut, zoo aan den wal, als op de reede, „toonende zijn Ed^{t}. sigh „onderweegs welgemoet en als verheugt over zijn vertreck „van Batavia naar het Patria".

Maar hiermede was nog niet alles afgeloopen.

Toen van Goens het generaals-huis verlaten had, bleef Speelman daarin gedurende een klein half uur met den Secretaris van Hoorn alleen achter. Allengs kwamen Raden van Indie en anderen van de Waterpoort terug, die door Speelman „bin„nen genodigt" werden, „alwaar doen andermaal aan een wel „opgedischte tafel in de galderije wat genuttigt en eens ver„verscht wierd". Op last van Speelman geleidde de Majoor de St. Martin de hoofd-officieren „naar boven, daar men doen „wel een uurtie off twee doorbragt en een generale vreugde en „genoegen vermerckt wierd".

Tegen 1 uur plaatsten zich de hoofd-officieren weder vóór hunne manschappen en begaf Speelman zich met twee Raden van Indie en den Secretaris van Hoorn naar de „puije". Op een „zeijn" van den Majoor vielen drie „generale chergies" en marcheerden de troepen af, „chargierende in 't passeeren „van de puije bij geledederen."

Het gastreren duurde tot in den avond voort, waaraan tegen 6 uur ook deelnamen de van de reede teruggekeerde personen, die den afgetreden Gouverneur Generaal uitgeleide hadden gedaan. Mondeling rapporteerden dezen aan Speelman,

wat was voorgevallen, o. a. dat zij „aan een welbereijde taefel „soo wat gegeten, een roemer rinsewijn en Hollants bier op „deze en geene gesontheijt gedroncken, mitsgaders een par- „thij cleen geldt onder de gemeene maats [matrozen] ter „grabbel gesmeten hadden."

Aan boord van het schip Schouwen, waarmede van Goens naar Nederland zoude terugkeeren, werden voorgelezen en „ter „bequame plaetse geaffigeert de biljetten tegen 't maecken „van thuijnen op de schepen, het betalen van 2 maanden „gagie voor het agterom zeijlen, zijn Hoogheijts reglement „op het strijcken van de vlagge, etc."

Na deze amusante lectuur namen de heeren en dames, die van Goens en diens echtgenoote uitgeleide hadden gedaan, afscheid en begaven zich grootendeels naar het fluitschip, 't Huijs te Spijck, „om aldaer de vlagge en de wimpel van de „nieuwe generael te doen uijtsmijten en acte van authorisatie „aen het volck [van alle ter reede liggende schepen] voor te „lesen, 't welck ingelijcx des anderen daegs ter presentie van „de gecommitteerde heeren, Joannes Camphuijs en Frederick „Bent, vergeselschapt met verscheijde andere gequalificeerde „persoonen, zoo uijt de collegien, als anders, daer toe geor- „donneert, op 't eijlandt Onrust ordentelijck geschiet is; en „waer mede de solemniteijten van authorisatie ten eijnde ge- „bragt zijn; mits welcken de gouverneur en de directeur ge- „neraal gemeijnt hebben van haren pligt te wesen UEd. Ho: „Agtb^{re}. in 't gemeen en elck in 't besonder bij desen an- „dermael en op het aldereerbiedigste te bedancken over het „goet en groot vertrouwen, dat UEd. Agtb^{n} van haer, elck „in 't sijne, hebben believen te nemen, verhoopende hun „daerinne zoodanigh te evertueren en op haere bede door den „Alderhoogsten dermaten gesterckt te sullen werden, dat wij „met elcanderen aan de tafel der regeringe met de gesament- „lijcke leden in goede eenigheijt leven, de saecken van de „Comp. des te beter betragten en dirigeren, mitsgaders UEd. „Agtb. in dier voegen het beste vergenoegen toebrengen mogen,

„dat de Heer der Heijrscharen genadelijck believe te zegenen, „*consterende bij de factures*, *hier benevens aan de Cameren* „*Amsterdam*, *Hoorn en Enckhuijsen over gaande*, *bezijden de* „*geleij briefjens aen de Ed. Heeren bewinthebberen der selve* „*geconsigneert*, *dat in de twee schepen verdeelt en affgescheept* „*is 't naervolgende bedragen*" enz.

Waarschijnlijk denkt men bij het lezen van de bovenstaande, cursijf gedrukte woorden aan eene ongepaste toevoeging mijnerzijds; maar alwie zich de moeite wil getroosten den brief van Gouverneur Generaal en Raden van India aan Heeren XVIInen van 29 November 1681 op te slaan, zal zich kunnen vergewissen, dat ik geen letter van het origineel ben afgeweken.

Hier ziet men, zoo duidelijk mogelijk, het Indische bestuur der 17e eeuw in zijne ware gedaante; koopman tot in het merg zijner botten en beheerscher van een groot gebied bij wijze van toegift of liever als lastpost.

De oorlog in midden- en Oost-Java, waaraan Jonker van Augustus 1679 tot Julij 1680 had deel genomen, duurde tot in het laatst van 1682 voort. Maar naauwelijks had die voor Java zoo verderfelijke oorlog een einde genomen, of aan de andere zijde van Batavia, in het Bantamsche, brak een nieuwe oorlog uit.

De in Mei 1680 op den troon van Bantam gestegen Sultan geraakte omstreeks het begin van 1682 in strijd met zijnen vader, den vroegeren, naar het schijnt, vrijwillig afgetreden Sultan van Bantam; en al spoedig zag eerstgenoemde zich verpligt de hulp der Bataviasche Regering in te roepen, daarbij zijn geheele rijk, „negotie en al", aan de Compagnie opdragende.

Deze Regering, voor welke, sedert de stichting van Batavia, Bantam een doorn in het oog was geweest en derhalve niets liever wenschte dan haren lastigen en gevaarlijken nabuur

in hare magt te krijgen, aarzelde geen oogenblik „dese schoo-„ne occasie niet te verwaarlosen" en de verlangde hulp te verleenen.

Maar zij deed eene minder gelukkige keuze door tot opperbevelhebber van de expeditie naar Bantam aan te stellen den majoor de St. Martin, een man, die in den Java-oorlog had getoond weinig doortastend te werk te gaan en van wien Valentijn (IV, 223) getuigt, dat hij „in al zijn doen, en „zelfs in zijn spreeken, zeer langzaam was."

Behalve eene slecht voorbereidde en dientengevolge mislukte poging tot landen deed de St. Martin, terwijl hij voor de hoofdplaats Bantam ten anker lag, gedurende twee weken zoo goed als niets; en intusschen klom al meer en meer de nood van den in zijne dalem belegerden Sultan.

Dagen achtereen liet de St. Martin, die betrekkelijk digt bij Batavia ageerde, de Regering aldaar zonder tijding, ten gevolge waarvan die Regering zich niet weinig over hem en over zijne manschappen ongerust maakte, vooral toen allerlei geruchten nopens de mislukte landing te Batavia begonnen rond te loopen.

Eindelijk, in den nacht van den 29sten op den 30sten Maart 1682 kwam te Batavia vertrouwbaar berigt van Bantam en wel het berigt, dat de St. Martin zonder versterking zijner troepen en zonder belangrijke vermeerdering zijner ammunitie niet bij magte was den Sultan te ontzetten.

De Bataviasche Regering zag nu in, dat zij den verkeerden man naar Bantam had gezonden, maar om redenen, welke zij niet noemde, riep zij toch de St. Martin niet terug.

Zij zond hem den 1sten April 1682, als een echten „poisson d' Avril", Tack met eenige manschappen en met gelijk gezag achterna, — hoewel de kapitein Tack lager in rang was dan de majoor de St. Martin, — tevens aan beide bevelhebbers aanbevelende geene „noodelooze dilaijen" meer te maken.

Jonker, die aan de Maroenda vertoefde en den 10den Maart 1682 aan de Regering had gerapporteerd, dat 30 à 40 vaar-

tuigen, vermoedelijk Bantamsche oorlogs-praauwen, Oostwaarts stevenende, aldaar des morgens digt langs de kust waren gepasseerd, — Jonker zoude volgens Valentijn zich toenmaals ondershands met de Bantamsche zaken bemoeid hebben. Maar, zooals wij later zullen zien, vergist zich Valentijn nopens den tijd dier bemoeijenis.

De aanbeveling der Regering met betrekking tot de „noodelooze dilaijen" hielp. Want op den vierden dag na Tack's aankomst voor Bantam was die plaats in de magt der Compagnie en de sedert 38 dagen belegerde Sultan ontzet.

„Met alle vigeur" wilde nu de Bataviasche Regering „de „begonne saaken op Bantam" voortzetten en gelastte daarom den 15[den] April 1682 o. a. aan Jonker zoo snel mogelijk „een „comp. Amboineesen uit de geene, die hier nog zijn, nevens „eenige Boetonders en andere inlanders, daar hij zig op ver„trouwen mag, bij den anderen te sieu te krijgen, omme het„zij op Bantam ofte wel bij ons velt leger omtrent Tangeran „gebruijckt te werden (¹), voornamentlijck om onse post, aan „die riviere [de Tji-dani] begrepen, in cas van overtogt, on„der zijne toesigt (als hij derwaarts gedestineert quame te „werden) gerustelijck te mogen vertrouwen" (²).

Drie weken later, den 8[sten] Mei 1682, had Jonker „een „goede troep volk bij den anderen, zoo van eenige Amboinee„sen, Bandanesen, Boutonders, als ander gemengelt volk; „item ook partij Mardijkers, Bougijs en andere, die mede „genegen en bereijt zijn onder hem ten oorlog te dienen".

De Regering besloot daarom op genoemden datum Jonker, met zijn „bij een versamelde troep volcks metten eersten"

(¹) Behalve eene vloot en leger onder de St. Martin had de Regering ook een legertje onder Hartsinck tegen Bantam afgezonden, welk legertje tamelijk onvoorspoedig aan de oostelijke grens van Bantam, bij Tangerang, ageerde.

(²) De laatste woorden zijn vooral merkwaardig, omdat daaruit *luce clarius* blijkt, dat Jonker toenmaals door de Regering op gelijke lijn gesteld werd met een bekwaam Europeesch officier.

naar Bantam te laten vertrekken, 〃alsoo gemeent wert, dat 〃hij daar al soo dienstig als aan de kant van Tangeran zal 〃zijn (waarvan andersints bevorens bij project mede is gesprooc-〃ken) behalve dat hij ook al soo genegen daartoe schijnt te 〃wesen, te meer hem het marchieren door bosschen en moe-〃rassen in sijn presente constitutie ook wat moeijelijck zoude 〃vallen (1); ende waartoe dan het fluijtschip Delfshaven zal 〃werden gebruijckt; en sullen insgelijcx de 2 comp. Amboi-〃neesen onder prins Rotterdam (2), met die fluijt den 5 deser 〃van Sumatra's Westcust, nevens nog een comp. Amboineesen, 〃per de Beemster van Japara dees dage hier te rugge geko-〃men, mede daar henen onder het regiment van Joncker wer-〃den geëmploijeerdt, daar zij haar bereijtwillig toe getoont 〃hebben (3), hoedanig deselve dan zal voorsien zijn van om-〃trent tusschen 4 en 500 koppen, alle rappe gasten en ver-〃deelt onder ses vaandels en cloecke inlandse officieren."

Evenals tijdens de Palembangsche expeditie in 1681 werd ook nu aan Jonker, 〃om verscheijde consideratiën", zitting in rade naast den kapitein Tack verleend, terwijl de kapitein der Maleijers, 〃die zelve al van outs altoos de voorrang aan 〃Joncker gecedeert heeft," op hem volgde.

Tegen 5 uur in den namiddag van den 15den Mei 1682 trok Jonker het kasteel Batavia binnen met de volgende zes vaandels of kompagniën, t. w.:

Amboinezen	onder	luitenant	Tomatala	sterk	50	man
〃	〃	〃	Pieter Pais	〃	48	〃
〃	〃	〃	Arnoud de Vlamingh	〃	53	〃
Mardijkers	〃	〃	Jacob Ferdinandus	〃	62	〃

〃gemengelde" Palembangsche en andere Boe-

---

(1) Zoowel deze passage, als het bovenbedoelde rekest van Jonker bewijzen, dat hij niet meer de krasse man van vroeger was.

(2) Een Ternataansch hoofd van vorstelijken bloede.

(3) Op den 28sten October 1681 was van Batavia vertrokken eene expeditie naar Sumatra's Westkust, waartoe Jonker een aantal zijner manschappen had moeten afstaan.

ginezen, door Tack in 1681 naar Batavia gebragt, onder luitenant Daeng Sitoedjoe	sterk 101 man
nieuw aangeworven Ambonezen, Mardijkers, Maleijers en „sijn eijgen" (scil. Jonker's) Makassaren onder Jonker zelf en diens luitenant	„ 109 „
Totaal	423 man.

Nadat deze troepen zich vóór de „puije" van de generaalswoning hadden opgesteld, verscheen de Gouverneur-Generaal Speelman om eerst aan elke kompagnie afzonderlijk haren aanvoerder en vervolgens aan de gezamelijke kompagniën Jonker als den chef over „haar alle" aan te wijzen. De troepen trokken daarna af, overnachtten in eene kampong, bij het kasteel gelegen, en scheepten zich den 16den Mei in aan boord van het schip Delfshaven, hetgeen hierdoor „seer volpropt" werd, na alvorens, bij wijze van parade, nog eens het kasteel binnengerukt te zijn. Want in het Bataviasche Dagregister vindt men op Zaturdag, 16 Mei 1682, aangeteekend: „'s voormiddags komt de capitain Joncker met de „op gisteren genoemde 6 comp. nogmaals hier binnen 't casteel, „treckende in ordre het groote pleijn eens ront en het generaals„huijs voorbij, waar tegen over, van de hooftwacht af, de kercke „voorbij, tot aan de groote puije, marcherender wijse in een halve „maan geslooten hebbende, soo begon de gesegde captn Joncker „met sijne Amboinesen, als mede Dain Sitoedjoe met eenige „sijner Bougijsen soo wat te sagelillen [tjekalèlè] of op haare „wijze met het bloote hant geweer in de bogt te springen, „inwijlen en na 't welcke deselve voorts aff marcheerden de „Waterpoort uijt".

Aan het hoofd eener betrekkelijk zoo groote magt had Jonker nog niet gestaan; en, voor zoo verre bekend, had hij nimmer over eene troep, uit zoo verschillende bestanddeelen zamengesteld, het bevel gevoerd.

Hij kwam met de zijnen behouden over, „welck recruet"

spoedig na zijne aankomst „ontrent den vijand al eenigen „schrick" baarde.

Ongeveer eene week later nam die schrik nog toe. Want den 25sten Mei 1682 lieten de St. Martin en Tack hunne geheele magt in den vroegen morgenstond buiten de grootendeels verwoeste stad Bantam rukken „om het velt rontom „Bantam wat te openen ende de vijanden te vernestelen". Jonker en de kapitein der Maleijers vormden met hunne troepen den regter vleugel (eigenlijk de voorhoede); achter hen volgde „de bataille", bestaande uit 3 kompagniën Europeanen onder bevel van kapitein, J. Michielse, met 3 kompagniën Balinezen aan weêrszijden; aan dezen sloot zich aan de „bagga„gie, ammonitie, etc", onder bevel van den treinmeester, J. Leeman, met eene kompagnie hand-grenadiers; en eindelijk kwamen „de arrier-guarde" en 3 kompagniën Europeanen onder bevel van den luitenant, N. Feijt.

Toen deze magt in het open veld, „dight aan de 2de dziam„baangon" (1) was opgesteld, kregen Jonker en de kapitein der Maleijers last zoo digt mogelijk, zonder ontdekt te worden, „onder deselve te kruijpen en met het roeren van de „trom aen te vallen". Dit gelukte bij het aanbreken van den dag, doordien Jonker den vijand, die geen tegenstand bood, uit „die post" verjoeg.

Onmiddelijk rukte nu het leger voort tot aan de pagger Markasana, ongeveer eene halve mijl bezuiden de hoofdplaats Bantam gelegen, welke pagger het leger te gelijker tijd aan de Oost- en West-zijde aanviel. Hardnekkig verdedigde zich de vijand tegen Jonker's brigade, „die sich wel, maar de Ma„leijers doorgaans seer lafhartigh" betoonde. De volgelingen van den èx-Sultan vermogten echter niet de hun toevertrouwde veste tegen den aanval eener zoo groote overmagt te verdedigen. Zij sloegen op de vlugt en werden met verlies van verscheidene dooden tot aan den Goenoeng Pinang achterna gezeten.

(1) Djambatan?

Het Nederlandsche leger keerde daarop naar Markasana terug, deels om wat uit te rusten, deels om de omliggende negorijen te verbranden.

Later op den dag trok kapitein Tack wederom uit Markasana met twee kompagniën Europeanen en even zoovele kompagniën Balinezen (terwijl de majoor de St. Martin met de overige troepen binnen Markasana bleef) om de dooden en vermisten aan onze zijde op te zoeken.

Naauwelijks was hij op eene hoogte, een musket-schot van Markasana verwijderd, gekomen, of hij werd door den vijand omsingeld en zoo verwoed aangevallen, dat de tegenpartij in zijne gelederen doordrong. Maar „hevich chargeeren" deed den vijand met achterlating van vele dooden afdeinzen en vlugten. Ook Compagnie's leger leed bij deze gelegenheid groote verliezen. Tack zelf werd door een kogel, „die sijn „schild passeerde", aan vier vingers van zijne linker hand gekwetst. Evenzoo behoorde de luitenant de Ruijter tot de gekwetsten.

Zonder verder hindernissen te ontmoeten, zelfs zonder meer vijanden te zien, keerde het leger denzelfden dag naar de hoofdplaats Bantam terug, waar de Sultan over deze victorie zeer verheugd was, „hebbende voor ijder hooft, die d' onse „mede brachten, 5 realen vereert en nauwkeurig bekeeken, „of die ook kende, voorts in wit lijwaad doen benaaijen en „soodanig laten begraven, zijnde onder deselve een hooft van „een broeder eener sijner echte wijven bevonden."

Tack, die reeds den 16[den] Mei verzocht had naar Batavia te mogen terugkeeren en wegens zijne verwonding waarschijnlijk nog meer dan vroeger naar die plaats en naar verlossing uit zijne moeijelijke positie naast de St. Martin verlangde, — Tack ging twee of drie dagen na het gevecht bij Markasana scheep; en met zijn vertrek begon weder het oude treuzelen of liever niets-doen van de St. Martin.

Aanvankelijk werd diens leger door ziekte geteisterd, welke ziekte men vooral toeschreef aan het slechte, Bantamsche

drinkwater. De kapitein der Maleijers klaagde op zekeren dag bij de St. Martin over de talrijke zieken onder zijne manschappen, maar kreeg van dien opper-bevelhebber ten antwoord: „wat kan ik daaraan doen? Doe gij, wat gij het „best oordeelt," — met welk troostrijk bescheid, — ongeloofelijk, zoo het niet van de St. Martin afkomstig ware, — hij kon huiswaarts keeren. Ook Jonker werd in de laatste dagen van de maand Julij ziek en wel zoo erg, dat hij ééne zijner vrouwen van Batavia ontbood om hem „met zoodanig medi„camenten te versorgen, als voor zijne qualen van nooden „waren." Op zeer „honorabele manier" liet de Bataviasche Regering deze vrouw over zee naar Bantam vervoeren, voor welke welwillendheid Jonker „ten hoogste danckbaer" was. Omstreeks medio September was hij weder „tot voorige ge„sontheijt gebracht" en liet door één zijner djoeroetoelis, met zijn eigen vaartuig, een brief aan den Gouverneur Generaal naar Batavia brengen, waarin hij o. a. deze, voor alwie tusschen de regels weet te lezen merkwaardige woorden schreef: „verhoopende vorders, dat dog mijn dienst UEd[s] naam ver„heven mag maacken, terwijl ick nog gesont ben, hebbende „ten dien eijnde diverse maelen onse velt oversten daar van „gesproken........ daarom heb ick in zoo langen tijt aan „UEd. niet geschreven, omdat ick nog geen dienst van im„portance hebbe gedaan."

Want hoezeer reeds in Junij 1682 de Bantamsche Sultan aandrong op een aanval op Tirtajasa, de verblijfplaats van den ex-Sultan, welke vesting deze al meer en meer versterkte en van verdedigers voorzag; en hoezeer de Bataviasche Regering in dezelfde maand aan de St. Martin den last zond „niet „stil te sitten, maar allerwegen den vijant zoo veel afbreuck „toe te brengen, als geschieden kon," deed de St. Martin toch gedurende vijf maanden zoo goed als niets om den oorlog te beëindigen.

In Julij 1682 liet hij door Jonker het op nieuw door den vijand bezette Markasana verkennen, bij welke gelegenheid

twee doesoen's in brand gestoken werden en de vijand, "geen "lust thoonende om aan den dans te gaan," slechts "uijt de "ruijgtens op de onse schermutsten;" in October daaraanvolgende maakte hij met Jonker een togtje over zee langs de kust tusschen Bantam en Tanara, bij welke gelegenheid Jonker zijn eersten en eenigen, hoewel tamelijk onbeduidenden zee-strijd bijwoonde; en dit was volgens de St. Martin's eigen brieven alles, wat hij verrigtte. Op primo December 1682 was hij even verre gevorderd als op primo Junij van dat jaar; eigenlijk had hij terrein verloren, want inmiddels had de vijand alle krachten ingespannen om zijne vroegere verliezen te herstellen en zich op een geduchten tegenweer voor te bereiden. Wat de St. Martin in Junij 1682 met de troepen, waarover hij toenmaals beschikte, had kunnen doen, vereischte zes maanden later het dubbele aantal troepen en meer. De St. Martin wist, dat zijn vijand schier met elken dag magtiger werd, en toch verroerde hij zich niet. Buiten de hoofdplaats Bantam bezorgde hij aan zijnen beschermeling, den Sultan van Bantam, geen duim breed grond.

Wat wonder alzoo, dat een man als Jonker, door jarenlange practijk van den oorlog geoefend en ongetwijfeld een intelligent inlander, over dat sukkelen en talmen ontevreden werd.

Boven zagen wij reeds, dat Valentijn hem een brief aan de Regering laat schrijven, waarin Jonker zich over den loop der Bantamsche aangelegenheden ongunstig uitlaat, — met andere woorden, het beleid van de St. Martin afkeurt.

Valentijn vermeldt dien brief op een tijdstip, waarop deze stellig niet geschreven is (omstreeks Maart 1682), maar die vergissing geeft aan de Jonge (VII, 382) niet het regt de mededeeling van Valentijn te noemen: "een van die onwaar-"dige lasterpraatjes, waarmede Ds Valentijn zich zoo gaarne "bezig hield."

Want in den boedel van den Gouverneur Generaal Speelman is een brief van Jonker gevonden, welke door dien Opper-

landvoogd geheim was gehouden en zeer goed de door Valentijn bedoelde brief geweest kan zijn. Immers, hoewel wij nopens den inhoud van dien vermoedelijk verloren geganen brief niet meer weten, dan dat Jonker daarin aan Speelman mededeelde, „de weederwaerdigheden, hem aldaer [Bantam] „voorgekomen," en „met een sijn opcomst [naar Batavia] „versoght," bewijst de wrok tegen Jonker, welken die brief na den dood van Speelman bij de St. Martin verwekte, dat het verhaal van Valentijn niet uit de lucht gegrepen is.

Of Jonker's brief al dan niet invloed heeft uitgeoefend op de zienswijze van den Gouverneur Generaal Speelman valt thans niet meer te zeggen, maar onwaarschijnlijk is zulks niet. Betrekkelijk korten tijd na aankomst van dien brief te Batavia was ook de Regering aldaar het voortdurend talmen van de St. Martin moede; en dat Jonker's brieven niet altijd onopgemerkt bleven, bewijst het feit, dat hij in October 1682 zekeren Abraham van der Burg, een „vrijman," schriftelijk bij de Bataviasche Regering aanbeval, „alsoo ick „tot 2 verscheijde malen zijn goeden ijver heb gesien," welken protègé van Jonker de Bataviasche Regering den 24sten van dezelfde maand tot opperstuurman benoemde.

In welk aanzien Jonker te Bantam stond, blijkt uit de aan hem gerigte, door Bantamsche grooten geschreven stukken, welke in het Dagregister van het kasteel Batavia voor het jaar 1682 zijn bewaard gebleven. Door middel van die stukken — derhalve door tusschenkomst van Jonker, — kreeg de Regering nopens haren vijand in Bantam meer te weten dan door al de rapporten van de St. Martin (1).

(1) De beteekenis van Jonker te Bantam kan ook afgeleid worden uit de volgende passage, ontleend aan een brief van den ex-Sultan aan Karel II, Koning van Engeland: „de Sulthan Anom heeft de Hol„landers in zijn land genodigt en gesonden, dewelcke thans bij hem in „sijne fortresse tot Bantam zijn, vegtende tegens mijn volcq, die tot „Markasana leggen, hebbende alle Engelsen, Fransen en Deenen door „het advis van de St. Martin en Capitain Joncker weggejaaght," enz. (Dagregister 3 Maart 1684)

Opmerkelijk is ook dat, terwijl verscheidene, zoo Europesche als inlandsche militairen naar den vijand overliepen, van Jonker's manschappen niet één deserteerde.

In de vergadering van den Raad van Indie, gehouden op Zaturdag, 24 October 1682, berigte de Gouverneur Generaal, dat "de jongste, uijt het vaderlandt become, militaire recreute "door corte en gestadige exercitien nu ten principalen in staat "en bequaamheijt gebragt was om tegens den vijant opgevoert "te konnen werden." Hij en zijne medeleden in den Raad meenden, dat "het nu ook hoog tijt was om daar mede met "vigeur iets te ondernemen," en beraamden daarom, geholpen door een kaartje van de Bantamsche kust, gemaakt "onder "'t ooge" van Jonker en anderen, allerlei maatregelen ter voorbereiding van de nieuwe expeditie naar Bantam.

Die voorbereiding viel niet mede, want eerst den 16[den] December konden de troepen de reede van Batavia verlaten.

Inmiddels schreef de Bataviasche Regering den 4[den] December aan de St. Martin, dat zij met hem "over veele saaken "van importantie gaarne mondelinge soude willen confereren," weshalve hij "op het spoedigste in persoon" naar Batavia moest opkomen, — een zeer beleefde en weinig krenkende vorm om hem van Bantam weg te krijgen. En dat de bedoeling der Regering met haar schrijven geene andere was, blijkt uit haar benoemen van Tack tot opperbevelhebber van de Bantamsche expeditie op den 8sten December, nog vóórdat de St. Martin de "veele saaken van importantie" had kunnen toelichten.

Deze keerde den 15[den] December te Batavia terug, o. a. rapporterende, dat ter hoofdplaats Bantam nog aanwezig waren 1332 valide, Europesche en inlandsche soldaten ([1]).

([1]) In Januarij 1683 verzocht de St. Martin bij rekest aan de Hooge Regering zich ter purge te mogen stellen, alsmede zijne demissie om met de toenmaals gereed liggende retourvloot naar Nederland te vertrekken. "Nae rijpe deliberatien" besloot de Regering den 12[den] Februarij 1683 "met eenparige stemmen sijn E. met sijne gedane presentatie van sigh

Naauwelijks was de St. Martin te Batavia aan wal, of de Regering schreef naar Bantam, dat de St. Martin „alhier [scil. te Batavia] stinde te verblijven" en dat men voortaan de bevelen van Tack had op te volgen. „Op sigt" van dat schrijven moest Jonker met zijne brigade, nevens den Kapitien der Maleijers met zijn troep en 6 kompagniën Balinezen van de hoofdplaats Bantam naar het weinige uren van daar verwijderde, oostwaards gelegen Tanara over zee vertrekken, waarheen zich ook Tack met zijne militairen den 16den December van Batavia begaf.

De brigade, met welke Jonker zich te Bantam inscheepte, bestond uit:

1 kompagnie, grootendeels Ambonezen, onder luit. Patibeke	sterk	78	man
1 kompagnie, grootendeels Ambonezen, onder luit. Tomatala	„	34	„
1 kompagnie, grootendeels Ambonezen, onder luit. Marcus Pais	„	40	„
1 kompagnie, grootendeels Ambonezen, onder luit. A. de Vlaming	„	48	„
1 kompagnie, grootendeels Boeginezen van Toeadjo, uit de Palembangsche kampong, onder luit. Karepole	„	60	„
Totaal		260	man.

Vergelijkt men deze opgave met die, voorkomende op bladz. 68, dan bespeurt men, dat de troepen, door Jonker aangevoerd, schrikkelijk geleden hadden, als bestaande in December 1682

„ter publijcke purge en verantwoordinge ten belange van sijnen dienst „te willen stellen te laten volstaan en met dese gereet liggende retour-„vloot op sijn Es. versoucq nae 't vaderlant te laten vertrecken," — De zucht van de St. Martin om zich openlijk te verdedigen bewijst, dat zijn gedrag ook door zijne tijdgenoten afgekeurd werd, evenals het grif toestaan door de Regering van zijn ontslag bewijst, dat deze hem gaarne kwijt was. — Hij bleef helaas slechts twee jaren weg, want op 28 Augustus 1685 nam hij sessie als extra-ordinaris Raad van Indië.

uit niet veel meer dan de helft der manschappen, welke hij in Mei 1682 van Batavia medenam.

Nevens eenige Europesche officieren gingen onder bevel van Jonker ook mede 558 Maleijers en Balinezen, dus in het geheel ruim 1080 man, verdeeld over 6 jachten.

Jonker's vertrek van Bantam is in een zeer uitvoerig verhaal beschreven, te groot om hier in te lasschen, weshalve ik zulks als eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van de zeden en gewoonten van dien tijd onder de bijlagen van dit stuk heb opgenomen.

De magt, waarmede Tack den 16den December 1682 van Batavia naar Tanara vertrok, bestond uit 2,723 man, grootendeels Europeanen, verdeeld over 26 schepen en scheepjes en ettelijke pantjalang's. Bovendien gingen 6 oude jachten mede, welke des noods aan den grond konden worden gezet om bij de landing als batterijen te dienen.

Nadat Jonker zich den 20sten December bij Tanara met hem vereenigd had, verzeilde hij in den nacht van den 22sten op den 23sten December met den landwind westwaarts langs de kust tot bij Tangkoerat (Tandjoeng koera), waar hij weder het anker liet vallen, met het doel aldaar de landing te beproeven ([1]).

([1]) Nevens officiële berigten bezitten we ook een inofficiëel verhaal van deze expeditie, geschreven door een ooggetuige, den wondheeler Fricke of Frikius, wiens mededeelingen helaas aan schromelijke overdrijving en allerlei onnaauwkeurigheden lijden, maar toch hier en daar de drooge, officiële berigten aanvullen.

Nopens de vloot van Tack schrijft hij: „een aengename lust was 't, „wanneer 't oogh deselve sagh, en evenwel niet kon oversien. Want „hier waeren bij malkander 52 [?] grote oorloghs-scheepen, eenige hon„derd prauwen, vaertuijgen en branders......De lught was vervuld van „'t onophoudlijck geschal der trommelen en trompetten; boven al van „'t gedonder des canons. 't Geen noch dit alles te boven gingh, was „d' uijtgeleesene manschap, soo dat men geen beeter sou hebben konnen „wenschen. Noijt was soo een grote maght hier bij malkanderen ge„weest. Verscheijdene hoge en laege officieren, die nu lange jaeren in „dienst geweest waeren, verscheijdene zee-slaegen en veroveringen bij„gewoond hadden, betuijghden mij, datse t' eener plaets noijt sulck een „vloot bij een hadden gesien".

Tack bevond zich hier op de plaats, welke men reeds lang te voren als de geschiktste tot landen had leeren kennen. Maar toch was die plaats daarvoor niet bijster goed. Het zeer smalle strand liep zoo glooijend in zee af, dat eenigzins diepgaande vaartuigen onmogelijk de kust konden bereiken; en bijna overal langs de lage kust zag men bosch, te midden waarvan eene reeks benteng's lag.

Frikius beschrijft het tooneel aldus: „van de zee af tot de „vestingh [Tirtajasa] toe is alles vlack, effen veld, meest over„al met rijs besaeijd. Aen 't strand lagh d' eene schans bij „d' andere. De ruijmte tusschen beijden was versterckt met „dubbele loopgraven en borstweeren, oock met pallisaden op „'t beste, dat mogelijck was............De schanssen wae„ren hier groot, daer kleijn, rondom beset met stammen van „stercke cocosbomen, welcke diep in d' aerde stonden, dub„bel aghter malkander, met wel stijf ingestampte aerde daer „tusschen; boven op soo breed, dat eenige [?] wagens nevens „malkander daer op rijden konden. Midden in waeren de wo„ningen der soldaten; boven rondom voorsien met borstweeren, „schanskorven en eenige stucken geschut. Sommige waeren „vierkant opgemuurd; boven gantsch plat, soo dat verscheij„dene [?] compagnien soldaten sigh daer op konden onthou„den. Van deese schanssen begonden de Javanen alreeds ge„weldigh op ons te schieten, doch deeden ons weijnigh schaa„de, wijl wij noch te verr' van land af waren. Ondertusschen „hoorden wij op 't selve een grouwlijck geschreeuw en saegen, „hoe de vijanden met troupen nu hier, dan gintsch heenen „liepen".

Bij al deze moeijelijkheden kwam nog, dat de West-moeson met volle kracht doorstond, welke oorzaak was, dat eene poging tot landen op den 23sten December mislukte. „Wij „maeckten ons gereed," schrijft Frikius, „om haest te landen. „'t Volck wierd gesaementlijk gemonsterd, oock genoeghsaem „van kruijd en lood voorsien. De heer admirael Tack gingh „met eenige der sijne in een vaertuijgh van 't eene schip nae

„'t andere en gaf beveelen aen de scheeps-capitainen. Hier „nae hield men eenige beede-uijren Voorts gaf men aen de „soldaten brandewijn, Spaensche wijn en andere dingen, met „last van te waghten op naerder orde. Haest daer nae braght „men eenige schappons [sampan's] aen. IJeder derselve wierd „voorsien met noodwendige schanskorven en vier hagelstucken, „tot welcke waeren verordonneert de constapels, nevens eenige „matrosen met hand-granaten. De soldaten traeden bij com„pagnien in de schappons en dus wierd alles geschickt ten „besten, dat doenlijck was". Maar een felle, westen wind deed alle plannen voor dien dag falen. In plaats van te landen had men de grootste moeite behouden weder aan boord te komen; ja, ettelijke praauwen sloegen van hunne ankers en dreven tot bij Poeloe-laki (Menschen-eter) af.

Twee dagen later, den 25sten December (Kerstmis) maakte Tack gebruik van een gunstigen zeewind om het oude, afgevaren jacht, Experiment, waarvan de masten gekapt en de ballast in zee geworpen waren, zoo digt mogelijk onder den wal te brengen, hetgeen echter ook niet geheel naar wensch gelukte. Want men wilde uit dat vaartuig de meest oostelijke benteng bestoken, doch het bleef te verre verwijderd om aan die veste kwaad te kunnen doen. Met de twaalfponders van dat vaartuig bestreek men echter een gedeelte van de kust, evenals met de vuurmonden van de fluit Buren en van ettelijke kleine jachten en sloepen, welke op eene rij langs de kust geschaard werden ([1]).

In den nacht van den 25sten op den 26sten December 1682, omstreeks 3 ure, liet Tack zijne geheele magt weder in de landings-vaartingen vallen en kwam ditmaal met het krieken van den dag aan wal; echter niet zonder eenig verlies, doordien de aldaar verzamelde vijand zijne geweren op de landende militairen afschoot om onmiddelijk daarna in het bosch te vlugten.

([1]) De eerste, mislukte poging tot landen geschiedde, voor zoo verre blijkt, geheel ongedekt.

Tack had tijd zijne troepen, zoo goed als het ongunstige terrein zulks toeliet, op te stellen; Jonker met den kapitein der Maleijers en de Balinezen voorop; daarna kapitein de Roij met twee kompagniën matrozen, de onderbevelhebber Wanderpoel, enz., enz.

Langzaam rukte die menschen-massa langs het smalle strand voorwaarts, zoowel doordien de vijand telkens in de flank en van achteren trachtte in te breken, als omdat de meeste manschappen, wegens gebrek aan ruimte op het strand, tot over de knieën door het zeewater moesten waden.

»Doemaels," verhaalt Frikius, »moest ick met over de 70 »meester-chirurgijns, waar onder 8 opper-meesters, oock »mee in een vaertuijgh. Onse kist was wel opgestopt met »goede heelmiddelen. Daerenboven hadden wij oock eenige »kleijne boots bij der hand, opdat wij overal komen konden, »daer men ons moght van noden hebben.

»Hier op begon 't blixemen en donderen aen te gaen. »Aen onse sijde liet sigh alleen 't grof geschut horen. On»derwijl quaemen onse schappons 't land hoe langer, hoe »naerder. De vijanden saeten oock niet stil, maar schoten, »sodaenigh op ons, dat de naght, wegens 't geduerigh vijer »bijnae den dagh gelijck scheen ([1]). Wij stonden nogh tot »over de knieën toe in 't water en naarderden soo met ge»heele hopen den oever. De constabels, nevens onse matro»sen, ruckten niet minder met hare schappons moedigh voort, »sonder te versuijmen met haare stucken en handgranaten »nae beste vermogen te speelen op de vijanden. Te lustiger »waerense hier toe, wijl men elck der haere vier gulden ver»hogingh van gagie had beloofd. Dus chargeerden wij over »de twee uijren langh, met verlies van vrij veele der onse, »vermits d' approchen en schanssen seer hoogh laegen, soo

---

([1]) Van aanhoudend vuren door den vijand tijdens het landen weet het officiële rapport niets. Dit is waarschijnlijk eene illustratie, door Frikius verzonnen.

„dat wij deselve noch met ons grof geschut, noch met gra-
„naten konden bereijcken."

Toen de voorhoede (Jonker, enz.) genaderd was tot eene plek, waar het bosch ophield en de vijand haar dientengevolge beter dan vroeger kon zien, kreeg zij eene menigte gekwetsten en vermogt niet verder voort te rukken. In allerijl werd eene schouw met 2 „princen-stukjes" naar dat punt gedirigeerd, maar die hulp beteekende niets, doordien een konstabel op die schouw zwaar gekwetst werd en de overige bemanning over boord sprong. Eene tweede schouw hielp evenmin. Welke moeite Jonker en kapitein Malajoe zich ook gaven om hunne manschappen vooruit te krijgen, het mogt hun niet gelukken. De „manhafte" de Roij, dat weifelen ziende, liep naar de voorhoede om eveneens te beproeven haar te doen avanceren, maar toen hij al spoedig gekwetst weggedragen moest worden, sloeg de voorhoede op de vlugt en drong Jonker met zich mede achterwaarts.

Met groote moeite liet Tack Europesche troepen tusschen en langs de wijkende en verwarde voorhoede aanrukken, welke troepen echter door een zoo hevig, vijandelijk vuur ontvangen werden, dat zij evenmin voorwaarts konden komen. Ettelijke officieren sneuvelden of vielen gewond neder.

Op dit kritieke oogenblik riep Tack zijn onderbevelhebber, „den Edelen Wanderpoel" tot zich en gelastte hem met versche troepen den aanval, coute qui coute, door te zetten.

Wanderpoel aanvaardde dien moeijelijken en gevaarlijken last en slaagde er in, na een woedend gevecht, eene benteng stormenderhand te veroveren en te behouden. Vier kanonnen en eenige lilla's werden in die benteng buit gemaakt, doch geene vaandels, „zijnde deselve in de furie van den anderen „gescheurt en in flarden geraeckt".

Nu vermogt Jonker zijne troepen weder in het vuur te brengen, maar met even weinig succes als een uur te voren. De schrik zat er in, ten gevolge waarvan zij weder afdeins-

den, behalve de Makassaren, „die sich in de arriere guarde „magnificq gehouden hebben".

Het lot van dien dag was door de inneming von de bewuste benteng beslist. Want, hoewel de vijand nog eene reeks van versterkingen langs de kust tot aan Oedjoeng Boeroek in zijne magt had, waren die van geen nut meer voor de verdediging van Tirtajasa, het hoofddoel van dezen strijd, doordien Tack nu achter die versterkingen om naar Tirtajasa kon oprukken.

De vijand stak daarom die versterkingen al ras in brand en vlugtte zoo hard, als hij kon, in de rigting van Tirtajasa.

Omstreeks 10 uur in den voormiddag was de strijd afgeloopen. Het overige van den dag werd gebruikt om de kust op te nemen en naar drinkwater te zoeken, waaraan, zelfs op de schepen, groot gebrek heerschte, — een treffend staaltje van de zorg, waarmede de expeditie was uitgerust ([1]).

Men vond drinkbaar water eerst den volgende dag, 27 December 1682, als wanneer Tack, na eene voldoende bezetting aan de kust achtergelaten te hebben, met zijne geheele magt landwaarts introk. Al dadelijk werd hij door den vijand „gecostoijeerd", maar doordien het Nederlandsche leger zich op eene groote vlakte bevond, durfde de vijand niet voor den dag komen. Zoo marcheerde men voort tot in het gezigt van Tirtajasa, toen zich een heirleger Bantammers tusschen die vesting en het Nederlandsche leger plaatste. „Als ick mijn oogen op 't vijandlijck heijr sloegh", schrijft Frikius, „daght ick bij mij selven, hoe wij doch soo een „ontelbaere meenighte souden konnen 't hoofd bieden. Wij „waeren oock wel sterck en hadden een seer schone maght „bij een, doch deselve was op verre nae die van de vijanden „niet gelijck".

Tusschen de twee legers lagen sawah's, welke beletten

([1]) De treinmeester, Dirck Tomasz., bemerkte bij het visiteren der schepen, dat verscheidene „meest van brack water" voorzien waren.

„vooreerst aan den anderen te komen". Men beschoot echter, naar het schijnt, elkaar uit de verte. Want Frikius verhaalt: „ick bevond mij doemaals in 't midden, waer door ick geen „aenschouwer van den eersten aenval kon zijn. Echter ver- „nam ik naederhand, dat de Javanen d'onse in 't begin met „een seer grouwlijck geschreeuw, volgens hare gewoonte, had- „den aengegrepen, doch haer bevonden in een seer goed postuer, „die oock in deese gelegenheijd sigh openden, tot dat men „den vijand uijt eenige veld-stucken een dappere welkoomst- „salve had gegeven; daernae spoedigh sigh weer sloten, tot „dat men op nieuws deselve had geladen. Ondertusschen „schovense de bij haer hebbende pallisaden (welcke stonden op „laage raderkens en haer een seer goeden dienst deeden) voor „aen onse slagh-orde, op dat de Javanen daer niet moghten „in breecken. Dus chargeerde men over de drie uijren langh, „onder welck bedrijf aan de vijandlijcke sijde wel duijsend „eer bij ons twintigh sneuvelden".

Toen de vijand bemerkte, dat het Nederlandsche leger zich niet in de sawah's waagde, deed hij zulks ten laatste. Hij viel over dat ongunstige terrein de Makassaarsche hulptroepen aan, maar moest terugtrekken en sloeg weldra op de vlugt, toen andere inlandsche hulpbenden zich bij de Makassaren voegden.

Tijdens die vlugt stak de vijand de doesoen Soedjoeng in brand, liggende „verre binnen 't canonsdragt van Turtiassa", waarheen het Nederlandsche leger zich begaf en er eindelijk drinkwater vond.

Die plek, belangrijk ook, omdat zij zoo digt bij Tirtajasa lag, wilde Tack bezet houden en gaf daarom aan Jonker last aldaar met den kapitein der Maleijers, eene kompagnie Europesche soldaten, eenige grenadiers, enz., post te vatten, terwijl hij zelf met de rest van het leger naar de kust of naar de schepen terugtrok.

Zoo spoedig mogelijk, — waarschijnlijk den 28sten December, — liet Tack aan Jonker toekomen „vier prince-stukjes

„met haar toebehooren, een goede partije bijlen, parangs, schop„pen, spaden en ballast mandjes" om zich te Soedjoeng tegen het kanon van Tirtajasa, door het opwerpen van aarden wallen, te beschermen.

Maar Jonker, die kans zag nog digter bij Tirtajasa te komen, verliet eigenmagtig Soedjoeng en nestelde zich ± 150 roeden verder op een punt, waar hij meester was van een dijk, „die aan wederzijde op Turtiassa aanloopt" en hem in de gelegenheid stelde „het opgestopte water bij voorcomende „occasie aff te tappen".

Een en ander vernam Tack, die den 28sten December rustdag hield, tegen den avond van zijn onder-bevelhebber Wanderpoel, „met een gecacheerde troep" uitgezonden om te zien, wat Jonker uitvoerde.

Naarmate Jonker al digter en digter bij Tirtajasa kwam, verminderde de moed van den vijand, zoo zelfs, dat deze in dén avond van den 28sten December de negorijen Pontang en Tanara aan de vlammen prijs gaf en in den nacht van den 28sten op den 29sten December het vorstelijk verblijf binnen Tirtajasa in de lucht liet vliegen (1). „In de derde naght" schrijft Frikius, „omtrent ten twaelf uijren, sagh men de stad „Dortjassa in volle vlam staen, daerenboven met een seer „grouwlijck gekraeck en gebarst eenige gebouwen als hemel„hoogh in de lught vliegen, soo dat veele stucken der selve „in ons leger, een half uijr daer van daen, en anderweegen „neervielen".

Het onstuimige weder belette Tack al dadelijk naar de plaats der verwoesting te snellen, maar voor Jonker en de zijnen

(1) Reeds in Junij 1682 was te Batavia bij geruchte bekend, dat Pangeran Poerbaja in het geheim eene groote hoeveelheid kruit onder de woning van den ex-Sultan had laten begraven „om die vastigheijt bij „overwinninge [onzerzijds] te doen springen en te verhinderen, dat sijn „vader met de schatten levendigh in 's Comps. handen quame te ver„vallen, dewijl de oude Sultan seer impotent was, sonder te kunnen gaan „en staan".

waren regen en wind geene hindernissen. Naauwelijks had de uitbarsting plaats gehad, of hij drong binnen Tirtajasa; waar hij o. a. een Europeaan met den degen in de hand vond, die regts en links alles in brand stak, wat nog geen vuur had gevat. Hij liet dien Europeaan dooden, die als een overlooper herkend werd. Overal vond men buskruid gestrooid, hetgeen, op zekere plek plotseling ontbrandende, twee Balinezen „ellendig" verwondde. Door dat ongeluk voorzigtiger geworden, vertrouwde Jonker zich niet langer in de duistere nacht te midden van zoovele brandende gebouwen. Maar naauwelijks was het daglicht aangebroken, of hij keerde terug en bezette de bolwerken.

Tack werd bij zijne intrede binnen het nog brandende Tirtajasa door Jonker en andere inlandsche hoofden ontvangen en gefeliciteerd. „Behalven de noch glimmende en smooc-„kende huijzen" schrijft Frikius, „vond hij hier niets met „allen, als alleen eenige hopen endvogelen en hoenderen, „welke met meenighten gintsch en herwaarts door de straeten „liepen .... Doemaels was ick weer onder des Admiraels „lijf-compagnie of onder de soo genoemde oppassers; gingh „allerweegen door de verbrande stad heen; deed een schoot „onder een troup endvogelen en kreegh 'er sommige van tot „een lustige maeltijd. Een deel andere liep in een noch over-„gebleven huijs. Doe daght ick een goede vanghst te sullen „doen en keerde mijn musquet om, om haer met de kolf dood „te slaen. Soo haest ick binnen trad, sagh ick een oud wijf, „een natuerlijcken aep gelijck, op een bedsteede sitten. Sij „had een blote kris in haere hand, waer over ick in 't eerst „niet weijnigh verschrickte. Echter besloot ick in allerhaest „mijn roer te laeden, 't welck gedaen sijnde, trad ick toe om „op d' enden vijer te geven. Terstond viel deese oude door „schrick met een groot geschreeuw dood ter aerden neer.

„Ick spaerde derhalven mijne schoot tot een beeter gelegen-„heijd. Onderwijl vond ons volck hier en gintsch noch eenige „verborgene Javanen, welcke veellicht wegens ouderdom met

"d' andere niet hadden konnen weghvlieden. De soldaten wier-"den geleght op de bolwercken. De heer Admirael nam sijn "quartier midden in de stad, op de plaets voor 't koninghlijck "pallaijs, daar de Javanen pleegen bij een te komen om hae-"ren koophandel te drijven.

"Ick voor mijn deel maeckte mij op om te sien, of ick "oock eenigen buijt sou mogen bekomen, vermits andere sol-"daten alreeds seer schoon slaep-tuijgh van Persische en "Chineesche matrassen, deeckens en diergelijcke dingen had-"den betrapt ([1]). Eijndlijck quam ick in 't pallaijs des ko-"ninghs, 't welck noch in vollen gloed stond. Mij was niet "onbekend, dat de Javanen gewoon sijn haere beste dingen, "in tijd van ongelegenheijd, onder d'aerde te begraven; der-"halven wou ick zien, of ick ijets van daer sou konnen "uijthaelen. In een duijstere gangh vond ick eenige steenen, "niet wel geschickt, op malkander liggen. Dit deed mij ver-"moeden, dat ick hier niet te vergeefs sou soecken; groef, "door deese meeningh aengewackerd, bijnae drie voeten diep "in d'aerde en vond eenige staafjens, omtrent 't vierde deel "eener el langh.

"Wijl ick deselve noch voor goud, noch voor silver hield, "soo aghtede ick deese vindingh seer weijnigh, nam 'er echter "eenige meê en gafse mijnen kameraad, die met eene dersel-"ve stilswijgens nae de zeekant gingh bij de daer leggende "vrije lieden, welcke met allerlije landvruchten van Batavia "derwaerts kwamen. Deese gaven 'er hem een halve rijcks-"daeler voor.

"Als ick nu vernam, dat men 'er geld voor krijgen kon, "begaf ick mij weer nae deselve plaets. Juijst doemaels "gingh de heer Adenirael door de verbrandde stad wandelen "en quam oock in dit verwoestede pallaijs, jae aen even de-"selve plaets. Vermits hij terstond door sijn' oppassers verder

([1]) Volgens Tack bestond de buit "meest in waaren van grooten "ommeslagh."

„naegravingh liet doen, soo moest ick te rugg' blijven. Sij „vonden hier over d' aght buffels karren vol van deese Ja-„vaense stiften. Men aghtse 't silver gelijck; oock maecken „de heijdenen allerleij wercken daer van. De waarde van dit „gevondene wierd bereeckend op 700,000 guldens. Wegens „mijn ontdeckingh vereerde de heer Admirael mij aght rijcks-„dalers, waer meê ick mij te vreeden moest houden" (1).

Tirtajasa was eene stichting van den ex-Sultan, die aldaar sedert jaren met groote kosten, voornamelijk door Chinesche werklieden, eene voor Java zeer prachtige dalem had laten bouwen. Frikius beschrijft die plaats aldus: „de grootte streckt „sigh in den omringh bij de twee uijren gaens uijt (2). De „huijsen waeren meest gebouwd van bamboes-riedten. Alleen „sagh men de pallaijsen des koninghs en der groote heeren „van steen. In plaets der mueren was de stad omvangen „met dight aghter malkander gesettede cocos-bomen, soo „dat men deselve beswaerlijck door krijghsgeweld sou konnen „bedwingen. Oock waeren 'er niet meer als twee weegen, „met aerde hoogh opgeworpen, soo dat niet meer als twee „karren daer op malkander konden ontwijcken. Daer en bo-„ven waeren een half uijr gaens van de stad af, — veeler „wegen noch verder, — niet anders als moerassige rijsvelden, „soo dat onmogelijck was deselve met een heijr te naerderen.

„Op d' aght en twintigh punten bequamen wij noch over „de 300 sware, doch meest ijsere stucken geschuts, maer „niet 't minste kruijd of loot (3) .... Midden in deese „plaets had de koningh een bergh van aerde laeten opwerpen „en daer op eenige hutten doen bouwen, van waer uijt hij

(1) De staafjes of stiften zijn ongetwijfeld geweest larin's, — ook tangga's genoemd, — eene curieuse muntsoort uit Voor-Indië.

(2) Volgens Valentijn, IV, 6 woonden binnen Tirtajasa ongeveer 6000 huisgezinnen en was die plaats eene der voornaamste van Bantam.

(3) Tack rapporteerde, dat op de bolwerken en in de dalem gevonden werden „verscheijden vaten kruijt, die men, omdat het vuur daar ront-„om heftigh brande, in een daar bij staande water dede werpen".

„soo wel in 't leeger voor Bantam, als op de scheeps-vloot „kon sien, vermits 't van hier af nae Bantam toe overal „vlack land is" ([1]).

Tack, die met de inrigting van Tirtajasa minder ingenomen was dan Frikius, schreef ter zake aan de Regering: „de „sterckte van Turtiassa bestinde eijgentlijck in desselffs wel„gelege situatie en geensints in de fortificatie, als hebbende „2 ruijme bolwerken, die de aankomende wel bestreeken, „maar malkanderen niet defenderen konden; sijnde voorts om„ringt met een aerde wal, tusschen bamboesen gelegt, versien „met eenige batterijen, sonder de minste ordre of flanckeringe, „van de eene kant met een diep, staand water en voorts „rontsomme met een gragt versien, die soo wel voorbij Ta„nara aen de eene, als Barembang en Pontang aen de ande„re sijde uijtloopt, behalven dat het geheele lant in den re„gentijt onder 't water legt, 't welck veel tot desselffs de„fentie soude hebben konnen dienen, zijnde voorts van weij„nig waerdije, dewijl des ouden Sulthans steene huijsing en „een opgeworpen aerde bergh desselfs eenigste vercierselen „waeren."

Na de bezetting van Tirtajasa door de Nederlandsche magt was „ettelijcke mijlen" in de rondte van die plaats geen inlander meer te vinden. De ex-Sultan vlugtte den 28sten December 1682 in een praauwtje de Pontang-rivier op en na zijn vertrek werd het een algemeen „sauve qui peut." Eerst in Maart 1683 gaf de ex-Sultan, die al dien tijd in de bergen van Pandeglang had rondgezworven, zich over om in 1692 te Batavia te sterven.

Reeds op den 30sten December 1682 begon de afval van des ex-Sultan's troepen en een der eersten, die overkwamen, was het hoofd zijner Balische hulpbenden, Kiai Demang Singa

---

([1]) In 's Rijks-archief te 's Gravenhage wordt eene schets-kaart van Tirtajasa bewaard, waarop de bewuste heuvel ook voorkomt. Volgens die kaart vormde de plaats een langwerpig vierkant.

Wiloedra, alias Boeleleng, — eene persoon, met welke wij later nader kennis zullen maken.

Terwijl Tack zelf in allerlei rigtingen het land rondom Tirtajasa doorkruiste, liet hij Jonker met eene kompagnie Europesche soldaten en met „de resterende inlanders, benevens „alle de slaven" op die plaats achter om haar „voorts tot den „grond toe te raseeren".

Hiermede bezig zijnde, kreeg Jonker een 400tal Balinezen (200 mannen, 165 vrouwen en 42 kinderen) bij zich, die het voorbeeld van hun hoofd, Boeleleng, volgden. Hij gelaste die alle naar de kust af te trekken, waar Tack hen zoo spoedig mogelijk „om sigh van al dat gewoel te ontlasten", met het schip Makasser naar Batavia verzond ([1]).

([1]) Met het oog op de latere verhouding tusschen Jonker en Boeleleng is het van belang hier over te nemen het volgende gesprek, vermeld in een brief van den kapitein der Maleijers aan den Gouverneur Generaal, in Januarij 1683 geschreven.

Tot toelichting diene, dat te Bantam, ten tijde „die Baliers nu en dan „jemand sonden, die ging en quam bij den heer Maijoor [de St. Martin]", twee slaven van den kapitein der Maleijers waren gedrost.

„Eenige dagen daar nae [t. w. na de verovering van Tirtajasa] sijn oock de Baliers onder mijn Heers magt gecomen, biddende om vergiffenis en om levens genade. En waren de jongens van mij daar bij, gelijck ick deselve oock gesien en oock aangetast en gevat soude hebben, bij aldien ick niet gedagt hadde, dat misschien de Baliers daardoor verslagen souden geworden sijn. En ben ick voorts bij Capiteijn Joncker gegaen, makende aan Capt. Joncker bekent, hoe dat de slaven van sijn broeder, die weggeloopen waren, te samen met de Balijers hier verschenen waren. Dienende daar op Capt. Joncker: „'t is goed. Wagt wat. „Ick sal deselve bij Boeliling gaen vorderen". En is daar aan Boeliling gecomen, zeggende doen Capt. Joncker aan Boelilingh: „Kiai Boeliling! „Die twee jongens sijn alle beijde jongens van Capt. Maleijoe en nu „ontrent 4 à 5 maanden geleden weggeloopen". En seijde Boeliling: „uw slaaf weet het, Capt. Joncker". En vervolgde Capt. Joncker hier weder op: „ick versoek die jongens". Antwoorde Kiaij Demangh Boelilingh daarop: „'t is goed, Capiteijn. Soude ick de jongens van Capt. „Maleijoe niet wederom geven, daar ick selffs als een slaeff ten gebiede „van mijn heer stae? En naar dit soo is", soo seijde Boelilingh, „de „Capiteijn sende maer jemand met mij, sijn slaeff, om die jongens te „gaan halen". Hier op hebben Capt. Joncker en Capt. Maleijoe te samen 5 persoonen hem mede gegeven, die tot de plaetse gekomen sijn,

Op den 7den Januarij 1683 was Jonker met zijn vernielingswerk gereed, weshalve ook hij zich met zijne onderhebbenden te Tandjoeng Koera bij Tack voegde.

Van Bantam kwam het berigt, dat te dier plaatse honderde aanzienlijke en niet aanzienlijke Bantammers zich aan hunnen wettigen Sultan onderwierpen, — „tsedert den 30en „December 1682 tot den 9en deser (Januarij 1683) 6023 cop„pen, behalven de geene daar van geen aenteeckeninge was „gehouden", — waarom Tack, vermits in en bij Tirtajasa zijne taak was afgeloopen, den 9den Januarij het zeer verzwakte garnizoen op de hoofdplaats ging versterken.

„Met bijzondere verheuginge" werd hij aldaar door den Sultan „verwellekomt, na alvoorens door des Coninx kinde„ren en den Pangiran Jouda Ningrat in de revier ontmoet en „tot aan het casteel geconvoyeert" te zijn.

Al dadelijk wilde de Sultan, die een prijs van niet minder dan 3,000 rijksdaalders op het hoofd van zijn vader had gesteld, dat Tack den ex-Sultan zoude achtervolgen, maar hij kreeg ten antwoord: „dat eerst van alles naauwkeurigh onder„soeck moste gedaen werden, eer men soo verre met onse „magt landwaart in konde trecken".

Waarschijnlijk in het belang van dat onderzoek moest Jonker in Februarij 1683 nog eens met 3 kompagniën Maleijers en 3 kompagniën Balinezen naar Tirtajasa, bij welke gelegenheid hij „alles onderwegens gerust, de paggers geruineerd ende „alle vijanden ontvlugt" bevond.

Deze togt was de laatste, welke hij in het Bantamsche maakte: want nog in dezelfde maand werd hij „heel sieck" naar Batavia geëvacueerd.

Toen hij den 28sten Februarij aldaar aankwam met 2 jachten en 424 Mardijkers, Bandanezen, Balinezen, Makassaren en

daer die jongens waren. Seggende dese gesondene: „de Keij Demang „wille nu de jongens van Capiteijn Maleijoe geven". Doch Boelilingh seijde, dat nog wat wagten souden; en met dit wagten is hij onder tusschen op Tangkoerak gecomen en oocq op 's Comps. schip gegaan ende daar mede aldus naar Batavia vertrocken."

Boeginezen, was hij echter niet zoo ziek, of hij kon aan het hoofd dier troepen het kasteel binnentrekken, latende voor zich uit dragen een leuningstoel en eene pajoeng van den ex-Sultan van Bantam, welke hij onder de puinhoopen van Tirtajasa had gevonden, — echte, Ambonsche geurmakerij. „Alle voor het generaels huijs in ordre gestelt en de stoel en „sombrieere op de aarde gelegt zijnde, soo werden door de „musquettiers drie chergies en van de punt, de Robijn, 9 „canon-schooten gedaan, als wanneer zijn Ed^t. de heer gou-„verneur generaal alle te samen verwellekomde en voorts [de officieren] nae binnen noodigde, alwaar als doen eenige gla-„sen wijn in 't ronde omgedroncken en sijn Ed^t. nevens eeni-„ge Heeren raden noghmaals op de puije verscheenen wesende, „soo marchieerden deselve alle, soodanigh als sij gecomen „waren, wederom af en stedewaart in naar haar geordonneer-„de plaatsen, sonder dat eenige derselve als nogh afgedanckt „zijn geworden".

Zeker heeft Jonker niet gedacht, toen hij op 28 Februarij 1683 in triumph het kasteel van Batavia binnentrok, dat deze ceremonie zijne laatste glorie zoude zijn. Want onder de regering van zijnen beschermer, den gouverneur generaal Speelman, liet zich eêr verwachten, dat hij, de vijftig- of zestig-jarige Ambonees, nog een korte, maar schitterende loopbaan vóór zich had en dat hij, gevierd en geëerd, nog menigen dienst roemrijk aan de Compagnie zoude bewijzen.

Maar ongeveer tien maanden na het bewuste feit ontviel hem zijn beschermer en met diens dood, — betrekkelijk spoedig gevolgd door den dood van een anderen begunstiger, Tack, — begon voor Jonker eene periode van miskenning en verguizing, waarin zijne vijanden en benijders in aanzien en magt klommen en hem ter zijde schoven.

Nog éénmaal werd hem de eer gegund, welke hem toekwam. Het was bij de begrafenis van Speelman op 15 Ja-

nuarij 1684, toen hij met zijn collega, den kapitein der Maleijers, het lijk volgde, — niet, zooals vroeger, aan het hoofd zijner Ambonezen, maar als voornaam inlander onmiddelijk achter de toenmaals te Batavia aanwezige Ternataansche prinsen, derhalve zoo eervol mogelijk (1).

Na dien dag verdwijnt de naam van Jonker uit de resolutiën der Hooge Regering en uit het Dagregister van het kasteel Batavia om eerst $4^1/_2$ jaar later, bij het afspelen van het bloedige drama, hetgeen een einde aan zijn leven maakte, daarin op nieuw, maar alsdan op de meest verachtelijke wijze, — vergezeld van het epitheton rebel, verrader of van eene dergelijke liefelijke benaming, — te verschijnen.

Merkwaardig is ook, dat gedurende dat tijdsverloop in bedoelde bescheiden nergens gewag wordt gemaakt van Ambonsche hulptroepen, terwijl Maleische, Balische en andere hulptroepen wel worden genoemd.

Onzeker is het dientengevolge, of Jonker in 1689 nog hoofd der onchristen Ambonezen te Batavia was. Wel treft men zijn ontslag als zoodanig niet aan, maar evenmin treedt hij ergens in die kwaliteit op; welligt heeft men eenvoudig geene notitie meer van hem genomen en hem op die wijze stilzwijgend onttroond.

Belangrijke expeditiën hadden tusschen de jaren 1684 en 1689 niet plaats, maar toch gebeurde nu en dan het een en ander, waarbij van de diensten van Jonker, indien men zulks gewild had, partij had kunnen getrokken worden en waarbij hij vermoedelijk een voorname rol zoude gespeeld hebben, indien Speelman ware blijven leven. Maar als protègé van dien overleden gouverneur generaal was hij, gelijk zoo dikwerf gebeurt, stellig niet gezien bij de clienten en satellieten van den nieuwen gouverneur generaal Camphuijs, die ook geen vriend van Speelman was geweest en nooit gelegenheid had

(1) In de officiële beschrijving van die begrafenis wordt hij genoemd: „Joncker Manipa Sanweroe". — Wat deze laatste, alleen in bedoelde beschrijving voorkomende naam beteekent en hoe Jonker aan dien naam kwam, is mij onbekend.

gehad Jonker in actie te zien, — derhalve hem niet zóó kende, als Speelman, Tack en anderen.

Krenkend vooral voor Jonker was de wijze, waarop de kapitein der Balinezen, Kiai Demang Singa Wiloedra, alias Boeleleng, vroeger zijn krijgsgevangene, aan hem werd voorgetrokken, — ongetwijfeld het werk van de St. Martin, die sedert 28 Augustus 1685 niet alleen lid in den Raad van Indie, maar ook leger-kommandant was en aan wien, in vereeniging met zijn collega, J. van Hoorn, de behartiging der inlandsche zaken binnen de jurisdictie van Batavia speciaal was opgedragen (1). Zoo werd in Maart 1686 Boeleleng uitgekozen om alle schuilhoeken en verzamelplaatsen van gedroste slaven en ter sluiks binnen het Jakatrasche gebied gedrongen inlanders op te sporen en die roovende en plunderende benden gevangen te nemen of te verdelgen. In Januarij 1687 werd hem een sierlijk geweer van Regeringswege ten geschenke gegeven. — Volgens de verklaringen van een Portugeschen schoolmeester zoude Jonker op 28 Julij 1689 tegen kapitein Ruijs gezegd hebben: „en heeft de Hr. Majoor [de St. Martin aan] „Boeleleng order en magt gegeven om mijn volk, als zij pas- „seren, de kris af te nemen", waarop hij, toen Ruijs zulks ontkende, zoude hebben laten volgen: „Boeleleng zegt, even- „als zijn volk, dat zij die order van den Heer Majoor hebben" (2). — Volgens de verklaring van zendelingen van den kapitein der Maleijers zoude Jonker op den 5den of 6den Augustus 1689 aan die zendelingen gezegd hebben: „ik zal ge- „duldig aanzien, dat de Heeren [de Hooge Regering] Boele- „leng groot maken en boven mij verheffen zonder mij daar-

(1) Gedurende de jaren 1684 — 1689 werden telkens, wanneer eene commissie uit den Raad van Indie noodig was, de leden de St. Martin en van Hoorn gecommitteerd — eene bijzonderheid, welke stof tot nadenken oplevert.

(2) In den vervolge zal bewuste kapitein Ruijs meermalen ten tooneele verschijnen, wiens bekendheid met Jonker ik vooral daaraan toeschrijf, dat hij bij Tjakong — derhalve in de buurt van Jonker, — een land bezat. Zie Resolutien van Heemraden van 30 September 1687.

„van in het minste kennis te geven. Maar, zoo ik ergens „den scheelen sergeant Boeleleng met zijn rooden zonnescherm, „dien hij zich, zelfs te paard zittende, boven het hoofd laat „dragen, ontmoet, dan kap ik hem aan stukken." Eenige dagen later schreef de adsistent Lucas Meur in zijn rapport nopens een door hem aan Jonker gebragt bezoek: „ged^e^ Jonc„ker relateerde wijders, dat hij gants niet ten besten gestight „was over het oproepen van de Baliers onder hunnen luijten^t^ „Bongan, uijt last van de gecommitt. heeren, Joan van Hoorn „en Isaacq de St. Martin, ende het avanceren van den Ba„lijer, Keij Daman Sienga Wilodra, die een publijcke schelm „was en voorheen verscheijde slaven van Batavia getooft en „op Bantam vercoght had, daer 'er andere Baliers genoeg „waeren, die d' E. Comp^e^ altoos trouw gedient hadden, deno„terende onder anderen de Cap^ns^ Tibeen en Pangoekiran ([1]). „Item ook over dat ged^e^ Keij Deman seker Amboinees, van „goeden huijse gesprooten, de kris tegens wil en dank ont„weldight had, dogh dat sulx in sijn bijweesen niet moest „geschieden, want hij dan niet naer laten soude sig daer over „te wreeken, al wist hij, dattet hem het leven soude kosten".

Stellig vroeger dan het zoo even medegedeelde is gebeurd, wat Valentijn op bladz. 319 zijner Levens der Opper-landvoogden mededeelt zonder daarbij een anderen datum dan het jaar 1689 te noemen, uit welk verhaal, vergeleken met het reeds medegedeelde, ten duidelijkste blijkt, hoe de verhouding tusschen Jonker, de St. Martin en Boeleleng allengs

([1]) In het Dagregister van het kasteel Batavia op 28 Augustus 1680 wordt Singa Wiloedra, alias Boeleleng, genoemd: „de bekende rover „Boelilling". — Op 4 October leest men in hetzelfde handschrift: „de „vaendrigh Benjamin van der Meer, verselt met Dain Manjmba en 20 „Europianen en 100 Macassaren na boven geweest zijnde om den rover „Daman Singa Wilodra, anders Boelilling, op te soecken, waren tot „Chirribon te rugh gekeert met bericht, dat zij den struijckrover op „Soddong agterhaelt en naer eenige schermutselinge op de vlught ge„slagen hadden, agter latende 9 dooden en al sijn bagagie en selfs ter „naauwer noot met 2 quetsuren den dans ontsprongen wesende". — De appreciatie van Boeleleng door Jonker was alzoo niet ongegrond.

vijandiger is geworden. Valentijn's verhaal luidt, als volgt:

„Het gebeurde op zekeren dag, dat kapitein Jonker (alzoo „de Heer St. Martin ook Opperveldheer van de krijgsmagt „van de E. Maatschappij was) bij den Heer St. Martin quam „om hem ergens kennis af te geven.

„Hij [de St. Martin] behandelde hem daarop zeer „veragtelijk, latende hem staan, zonder hem een stoel te „doen geven; maar hij toonde hem die veragting nog veel „gevoeliger, wanneer ondertusschen zekere Boeliling, kapi„tein der Baliers en weleer een slaaf van kapitein Jonker „geweest, daar mede quam, aan welken de Heer St. Martin „aanstonds een stoel dede geven, zonder 'er echter een aan „kapitein Jonker (die van spijt meende te bersten) te doen „aanbieden. Kapitein Boeliling, die meer eerbied voor zijn „ouden Heer dan voor dat bevel van den Heer St. Martin „had en die ook zeer wel wist, wat een scherpe wet 'er in „de Bataviasche Statuten tegen zulk een slaaf (schoon al vrij „zijnde), die zijn Heer of iemand van zijn kinderen of van „zijnen huize eenige oneer of smaad aandoet, te vinden was, „betoonde wel wijzer te zijn dan op dat bevel te gaan zitten, „zeggende met zedigheid, dat hij hem wel wagten zou van „te gaan zitten, terwijl zijn oude Heer stond.

„Kapitein Jonker ondertusschen, hoewel voldaan ook over „kapitein Boelilings gedrag, kon dien hoon, hem zoo open„baar door den Heer St. Martin aangedaan, niet verduwen „en zei derhalven met zeer veel haastigheid: „mijn Heer, „„gij kond in uw huis doen en bevelen, wat u belieft; maar, „„indien gij mij die smaad buiten uw huis aandeed, ik brak „„u zoo aanstonds den nek; en ik zweer u, dat ik wel gele„„genheid vinden zal om mij aan u hierover te wreken."

„Hij ging daarop in een groote woede ten huize uit, begaf „zich na zijn Edelheid, den Opperlandvoogd, en klaagde over „de smaad, hem zoo even door den Heer St. Martin aan„gedaan.

„Zijn Edelheid keurde die daad (gelijk zij waarlijk ver-

„diende) voor zeer quaad; dog voegde daarbij, dat hij 'er „den Heer St. Martin wel over wilde spreken, maar dat hij „hem echter, alzoo dit in zijn huis geschied en ieder daar „in zijn eigen meester was, daarover niets doen kon.

„Kapitein Jonker, hier mede niet voldaan, zogt dierhalven „van dien tijd af honderd gelegenheden om zich aan dien „Heer zelf te wreken. Ja, hij richtte verscheide groote maal„tijden aan, daarop hij al de Raaden van Indiën en aldus „dien Heer mede verzogt; dog hij quam 'er niet, vreezende, „dat het gebraad hem niet wel bekomen zou."

De Jonge (VIII, bladz. XLIV), die gewoorlijk niet veel opheeft met de verhalen van Valentijn, schijnt dit verhaal voor echt en waar gehouden te hebben, gelijk zulks ook grootendeels werkelijk is. Want in een der rapporten van den voornaamsten spion, dien de St. Martin later gebruikte om te weten, wat Jonker in zijn schild voerde, komt voor: „dat door den capiteijn Ruijs aldaar [t. w. aan de Maroenda] „een brief aan den capiteijn Jonker gebragt was, welkers in„hout dicteerde, dat hij, Jonker, niet quaad op den gouver„neur generael most wesen, naardien alles, wat de majoor „gedaan had, buijten zijn Ed[lhts] kennis was." De algemeene bewoordingen: „alles, wat de majoor gedaan had", kunnen ook op andere handelingen van de St. Martin dan de door Valentijn beschreven beleediging doelen; maar aangezien geen ander contact tusschen Jonker en de St. Martin dan de beleediging bekend is, veronderstel ik, dat de aangehaalde woorden op die beleediging betrekking hebben.

De voorstelling in Valentijn's verhaal, als zoude Boeleleng de slaaf van Jonker geweest zijn, is, zooals we vroeger reeds zagen (bladz. 88), onjuist; en van gastmalen, door Jonker aangerigt, waarbij Raden van Indie genoodigd werden, blijkt overigens nergens iets, weshalve die problematieke, hoogst onwaarschijnlijke gastmalen vermoedelijk eene latere illustratie zijn.

Onwaar is ook, wat Valentijn op het boven medegedeelde

verhaal onmiddelijk laat volgen t. w.; „ook had zekere Radja Bongso, een neef van Jonker, op de zaal wandelende „en na 't afleggen van zijn kris met nog een kris, dien hij „verborgen had, betrapt zijnde, bekend een aanslag op den „Heer St. Martin en op zijn Edelheid in den zin gehad te hebben, waar over hij gevierendeelt wierd". — Want Radja (ten regte Intjeh) Bongsoe was een Maleijer en kan derhalve moeijelijk een neef van Jonker geweest zijn. Ook is hij niet gevierendeeld wegens eene poging tot moord, maar omdat hij veroordeeld was wegens correspondentie „met den Manicabosen „zeerover, Jang di Pertuan" ([1]).

Aan den lezer laat ik over de waarde van het volgende te beoordeelen, ontleend aan een rapport van den meerbedoelden spion: „capiteijn Jonker had eens op een tijd binnen 't casteel „geweest, van meening zijnde om den gouverneur generaal „te spreken, die van den hellebardier hoorde, dat de Majoor „bij zijn Edelheijt was; waarop capiteijn Jonker hem liet „aandienen; brengende de hellebardier tot antwoort van zijn „Edel[ht], dat Jonker wat moest vertoeven; die daarop, als „willende niet wagten, vertrokken [is]; en naderhand daar„van aan den gouverneur generaal raport gedaan sijnde, soude „zijn Ed[lht] gesegt hebben, dat de hellebardier eens aan den „capiteijn Jonker konde vragen, off hij ook quaad was; die „daar op gesegt had van neen, „maar, dewijl de generaal, „nu ik hem wil spreken, juist wat te doen gehad heeft, soo „mag de generaal, als die mij wil spreken, mij van mijne „plaats laten roepen."

Mij komt dit verhaal, afkomstig van een persoon, die bij

---

(1) Zie Dagregister van het kasteel Batavia op 22 en 24 Maart en 10 Junij 1687.

Te betreuren is, dat het proces van Bongsoe niet bewaard is gebleven, omdat we dan vermoedelijk een merkwaardig staaltje in handen zouden hebben van de ligtzinnigheid, waarmede soms de Raad van Justitie te Batavia in de 17e eeuw vonnis velde, — een staaltje, waardoor des te beter verklaard zoude kunnen worden de ligtzinnigheid, waarmede de Hooge Regering Jonker veroordeelde.

het feit niet tegenwoordig is geweest, zeer verdacht voor. Ik kan mij namelijk geen gouverneur-generaal voorstellen, die zijne positie zoo zeer vergeet, dat hij aan een brutalen Ambonees op de aangegeven wijze laat vragen, of deze boos is. In de 17de eeuw ging 't bij de gouverneurs-generaal gewoonlijk veel huisselijker, veel gemoedelijker toe, dan later; maar de huisselijkheid en gemoedelijkheid, welke in dit verhaal doorstralen, zijn zelfs voor de 17e eeuw wat al te sterk.

Niet alleen de St. Martin en Boeleleng deden Jonker's bloed koken, ook een weinig doordachte maatregel der Regering joeg hem — en vele inlanders met hem — tegen het einde van 1688 in het harnas.

Sedert jaren streefde de Bataviasche Regering er naar de verschillende soorten van inlanders, waaruit de inheemsche bevolking van Batavia op het einde der 17e eeuw bestond, bij elkaar te laten wonen, d. w. z. Balinezen bij Balinezen, Maleijers bij Maleijers, enz., enz. Zij zag daarin, te regt of ten onregte, — zulks durf ik niet beslissen, — een middel tot beteugeling dier inlanders, welke zij steeds als hare vijanden beschouwde (1). Zij getroostte zich zelfs niet onbelangrijke uitgaven tot aankoop van grond om daarop Balinezen of andere soorten van inlanders te doen verblijf houden. Uit eigen beweging voegden landgenooten zich meermalen te Batavia bij elkaar, doch betrekkelijk vele inlanders werden er ook gevonden, die om de eene of andere reden niet woonden in de kampong's, waarin het meerendeel hunner landgenooten vertoefde. Zoo was het o. a. gesteld in de omgeving van Jonker bij de Maroenda, waar hij den laatsten tijd van zijn leven heeft doorgebragt. In die omgeving leefden niet alleen Ambonezen, maar ook Makassaren, Boeginezen, Maleijers, Javanen, enz., die zich rondom Jonker vereenigd hadden en in hem hun hoofd erkenden.

(1) „Meest alle dese inlandse natien een seer periculeus volcq worden geoordeelt te zijn." Instructie voor de wijkmeesters binnen en buiten Batavia, 27 November 1685, art. 5.

Aan die vermenging van inlanders wilde de Regering den 21[sten] October 1688, op voorstel van de St. Martin en van v. Hoorn, voor goed een einde maken, weshalve zij een plakaat uitvaardigde, aldus beginnende:

„Alsoo nu eenige jaren geleden bevonden is, hoe dat sig „vele en verscheijde uijtheemsche natien, so vrije, als lijfeij„genen, van alle kanten buijten onse kennisse en consent, „ja ook tegen onse vorige verboden, getragt hebben in ons „district van Jaccatra in te dringen, specialijk Javanen, „Maleijers, Balijers, Macassaren, Bouginesen, Boutonders, Bi„manesen, etc. (1), welker oogwit niet so seer geweest is „om sig gerustelijk onder onse goede Regeering ter neder te „setten, als wel om de gemeene ruste en vrede, specialijk „ook den toenemenden landbouw, als mede de kleijne nego„tiatie ter zee te verhinderen en te infesteren, so met die„verijen en roverijen, als met moorden en andere boosheden „meer, so in 't bijzonder, als met t'samen rottingen van „partijen, soo is 't, dat wij tot voorkominge van sodanige „onheijlen en stuijting van den toevloeij van sodanige boose „menschen, in Rade van India nodig geoordeelt en besloten „hebben bij placate alomme af te kondigen en ijgelijk bekent „te maken:

„Eerstelijk: dat alle vrije Oosterse natien, die zig althans „onder onse jurisdictie, dat is, binnen het district van Jacca„tra, bevinden, 't zij Balijers, Javanen, Bouginesen, Macas„saren, Boutonders, Bimanesen en Maleijers, bij hare namen, „ijder natie afsonderlijk, opgeschreven, *onder aparte* compag„niën en *campons gebragt* en daar op voorsien sullen moeten „werden van een lootje, met het teken van ijder natie af„sonderlijk gemerkt zijnde, 't welk zij lieden ook altijt ge„houden sullen zijn bij haar te dragen en, des gevordert „werdende, te vertoonen, om also van alle onbekende en

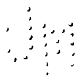
(1) Opmerkelijk is, dat in dit plakaat nergens sprake is van Ambonezen, hoewel dezen niet minder dan andere, uitheemsche natiën bedoeld werden.

„ongepermitteerde ingedronge vreemdelingen, mitsgaders ook
„d' eene natie van d' and're onderscheijden te konnen werden:
„op poene, dat die gene, die na 't uijtdeelen van dien son-
„der een sodanig lootje bevonden werd ofte niet aenwijsen
„kan onder een der bij ons aengestelde Hoofden te resorteren,
„gehouden sal werden voor een vagebond, verloopen en scha-
„delijk persoon in dese contreije, en derhalven geapprehen-
„deert en gestraft sal werden, 't zij met de ketting ofte
„andere corporele straffe.............................

„En op dat sodanige indringende, verbode natien, soo vrije,
„als lijf-eijgene te beter ontdekt mogten werden, soo is....
„verstaen, gelijk verstaen en geordonneert word bij desen,
„dat ook selfs alle vrije vreemde natien in het bijsonder, die
„alhier onder ons resort resideren en ons nog niet bekent
„mogten zijn, haer selven insgelijcx binnen den voorschreven
„tijd van drie maenden aen de respective Officieren harer na-
„tien bij name aengeven *en bovendien nog onder der selver op-*
„*sigt in de daer toe geordonneerde campons begeven sullen*, of
„andersints haer selven binnen den voorsz. tijd van onder
„'s Compagnies gebied te retireren en van hier te vertrecken,
„op poene dat de gene, die sulx binnen dien selfsten tijd
„niet gedaen mogten hebben en hier na dato nog bevonden
„werden, als vagebonden aengetast, in de ketting geklonken
„en soodanig van hier weg gesonden sullen worden........

„Om alle welke verbode aenkomende en sig verschuijlende
„Oosterlingen te beter te ontdecken en op te brengen niet
„alleen alle de respective officieren bij desen belast werden
„dien aengaende ten beste van 't gemeen te betragten haren
„schuldigen pligt, maer ook bovendien specialijk geauthori-
„seert den Balijsen Capitain Singa Wiloddra ende Ambonsen
„Lieutenant Patingij ofte de gene, die na desen daer toe
„geordonneert, mitsgaders tot assistentie bij gevoegt mogten
„werden, om met hare ondergestelde patrouille gangers daer
„op de behoorlijke agt te nemen en in te vigileren.

„Voorts werd enz."

Indien de Regering aan den krassen maatregel nopens het verhuizen naar „de daer toe geordonneerde campons" eenige overgangs-bepalingen had toegevoegd; of indien zij dien maatregel had beperkt tot de inlanders, die na den 21sten October 1688 te Batavia, met het doel zich daar te vestigen, mogten aankomen, dan zoude hare handelwijze billijk en zonder iemand te krenken uitvoerbaar zijn geweest. Maar in plaats van die voorzigtige en billijke politiek te volgen dwong zij willekeurig, zonder eenige schadevergoeding, een groot aantal inlanders hunne huizen en akkers, waar zij sedert jaren gewoond en gewerkt hadden, te verlaten om zich, soms palen ver, in eene kampong te vestigen, waar zij konden beginnen met op nieuw eene woning te bouwen en veel kans hadden geen middel van bestaan te vinden.

De Bataviasche Regering was dan ook niet bij magte haren wil in dit opzigt door te drijven. Meer dan een half jaar na de uitvaardiging van het plakaat was de toestand niet veel veranderd; en ik vermoed, dat de bepalingen van het plakaat nooit ten volle zijn ten uitvoer gelegd.

Als bewijs hiervoor dient o. a., dat in Julij 1689 de sergeant, J. Arentsen, onder den schijn van vogels te schieten, het land beoosten Batavia tot Toegoe en Tjakong toe doorkruiste om „in stilheijt te vernemen, wat bewegingen door „de Bougis en Macassaren, daar langs [t. w. langs de nieuwe en oude Sontar] huijs houdende, wierden gedaen", welke sergeant den 21sten Julij rapporteerde, dat hij vijf (volgens het plakaat onwettige) Boeginesche en Makassaarsche kampongs had aangetroffen en dat hem „van eenige gemeene luijden „klagten waren ter ooren gekomen, als off sij vreesden, dat „men haer wilde dwingen hunne velden en woonplaetse te „verlaten, waer sij sedert eenige jaaren gewoon waren de cost „te soecken en hun te erneren, om die in campons te be„sluijten onder opsigt van hare officieren, daer sij van honger „souden moeten vergaen en geen middelen en hebben van „sig te connen onderhouden."

Hoe Jonker over het plakaat dacht, blijkt uit het rapport van den adsistent Meur, die ter zake schrijft: „ende wijders [relateerde Jonker], dat de gem. gecommitt. heeren [de St. Martin en van Hoorn] geordonneert hadden, dat alle de „Maccassaren en Bouginesen, die bij hem waeren en sijn „vrouw toebehoorden, hem verlaten en sigh onder andere „Maccassaerse hoofden begeven souden, daer de ged^e heeren „niet onbewust konden wesen, dat hij een Maccassaerse vrouw „had, die van konincklijke bloede was, ende die natie voor „een gewoonte hadde sigh te begeven onder degene, die hun „het best quamen te tracteren. Vragende met een, of de „heeren niet liever souden willen sien, dat de soodanige, als „van hare officieren qualijck getracteert wierden, sigh onder „hem begaven, dan het op een rooven en moorden quamen „toe te leggen, als wanneer hij, in gevalle hem dat toegestaen „wierd, dan ook niet nalaten soude, in gevalle eenige van „de geene, die onder hem stonden, quamen te misdoen, op „ontbod van ged^e heeren deselve over te leveren (1).

„Meer ged^e Jonker verhaalde nog, dat, wanneer sijn volk „over eenige questie bij de gecommitt. heeren verscheenen, „deselve altijd int ongelijck gesteld wierden; en dat het ver„deelen van 't volk in aparte campons eenelijck gebrouwen „was door 2 à 3 persoonen, sonder deselve te noemen; mits„gaders ook, dat de E. Cap^n Jan Frans Holsteijn, uijt naem „van de gecommitteerde heeren bij hem geweest zijnde, hij „denselven [Jonker] onder anderen geseijt soude hebben: „broêr „Cap^n., ik schaem mij, dat [*lees*: als] ik UE aensie", son„der hem [Meur] iets anders van 't verder gediscoureerde te „hebben geseght".

Het land van Jonker behoorde niet tot eenige der door de Regering aangewezen kampongs, zoodat bij eene strikte toe-

(1) Twaalf dagen, nadat Jonker dezen practischen, verzoenenden raad gaf, was hij door toedoen van de Regering een lijk. — Kunnen de aangehaalde woorden van Jonker, medegedeeld door een volkomen neutraal persoon, de taal van een oproerling zijn?,

passing van het plakaat alle daarop wonende vrije lieden, behalve de primitieve bewoners, zulks hadden moeten verlaten. Maar primitieve bewoners waren op dat land niet te vinden, want toen Jonker het in 1666 kreeg, was het woest en onbewoond. Jonker zoude er dus alleen op gebleven zijn, dan wel zijn land met slaven hebben moeten bevolken.

Des te onbillijker was het plakaat voor Jonker, omdat de Regering vroeger had erkend, dat de Makassaren, die bij hem woonden, „zijne" Makassaren waren (zie bl. 68), en omdat zij zelve hem aan het hoofd van allerlei soorten van inlanders had gesteld, van welke heel natuurlijk ettelijke bij hem waren gebleven, nadat hun diensttijd was verstreken (zie bladz. 67 en 89).

De schrik, welke het plakaat onder de omgeving van Jonker verwekte, was zoo groot, dat een valsch gerucht nopens het aanrukken van troepen tot ten uitvoerlegging van het plakaat, genoeg was om het meerendeel dier omgeving, — de helden, met welke Jonker zijn aanslag op Batavia zoude hebben moeten volvoeren, — op de vlugt te doen slaan. Een djoeroetoelis van Jonker, aan wien de Regering den 7den October 1689 gratie van de doodstraf verleende, „mits alles „openbarende, wat hem van Jonker's verraad bekent was" en die wijlen zijn meester in zijne verklaringen niet spaarde, schreef ter zake: „voorts is aan alle de Macassaren en Boe„gisen, die op de Morunda ter neder gezeten zijn, in de „vaste maand deze tijding toegekomen, dat d' E. Comp. de „Macassaren bij de Macassaren, de Boegisen bij de Boegisen „en aldus ijder natie bij de zijne onder een corpus wilde „brengen. Eenige tijd daarna, zoo is op de Morunda zeer „schielijk en onverwacht een alarm en commotie ontstaan op „het zeggen, dat de Baliers en die van de Comp. de rivier „van Antjol gepasseert waren; waar op het volk, dat op „Morunda was, in die ontsteltenis en schrik hier en daar „liepen; maar de mannen (of die mannen hart hadden) qua„men met haar geweer voor den dag. De Capt. zond hier

„op om na te vernemen, doch niemand en deed zig op. Echter hielden die ontsteltenissen en alarmen daarna niet op, „maar om de 2 à 3 dagen had men telkens alarm weder. „Hier op heeft dan de Capt. hier en daar wachten geordonneert en gelast de geheele nacht ronde te gaan, als mede „overal wachten uitgezet; zoo wanneer hij op een heilige dach „zijn gebed dede, zoo liet hij eerst daar rontom wacht stellen, waarop dit gebed dan eerst zijn voortgang had.

....

„Voorts, alzoo ik zach, dat op Morunda zulk een wacht „gehouden wierd, als of men in openbaren oorlog was, en dat, „als er een vaartuig quam of van Batavia aanzeilde, dan zijn „volk daar op zich naar strand vervoegde, zonder toe te laten, dat het zelve mocht nader komen; en dat, als Cap. „Jonker na het volbrengen van eenige extraordinaire gebeden „in den avond en nacht weder naar zijn huis keerde, hem dan „altoos 40 à 50 Macassaren, gewapend met 15 snaphanen „volgden; en vermits ik zulx noijt te voren aldaar gezien „had, zoo heb dan ook daarom mijn vrouw en mij zelven „van daar [naar Batavia] geretireert.

„Wijders als de Boegisen van de Sontar quamen, zoo raakte het volk op Morunda dog al weder in alarm en commotie, alzoo zeiden, dat Dajing Mataram en de Baliers met „die van d' E. Comp. naar de Sontar gemarcheerd waren...

„Voorts als het volk op de Morunda in alarm en commotie was en ik nu en dan aldaar van Batavia quam, zoo heb „ik op dien tijd niet anders bevonden, als dat er volk in het „huis van den Cap. at en dronk, als ook haar krissen uit getrokken had en daar mede huppelde en danste ofte eenigh ander „speelexercitie aanrechtede".

Er was alzoo door de Regering zelve genoeg brandstof bijeen gebragt om een algemeenen opstand onder de inlandsche bevolking van haar Jakatraasch gebied te doen uitbarsten.

Onder die omstandigheden had de door velen hooggeachte, maar ook door velen benijdde en gehate Jonker voorzigtiger

dan ooit moeten zijn ([1]). Hij had zorgvuldig alles moeten vermijden, wat aan de vreesachtige en ligtgeloovige groote heeren te Batavia aanstoot kon geven. Maar in plaats hiervan ging hij, waarschijnlijk steunende op zijne onschuld en zijne reputatie, voort met te handelen, zooals hij gewoon was te handelen. Hij zeide aan alwie zulks hooren wilde, wat hem op het hart lag en stoorde zich weinig aan allerlei kwade geruchten, welke nopens hem rondliepen. Op deze, aan een driftig, maar loijaal soldaat allezins te vergeven, inpolitieke wijze van handelen moest hij onvermijdelijk zijn verderf te gemoet gaan. Redding was in de gegeven omstandigheden voor hem bijna onmogelijk ([2]).

Op Donderdag, 14 Julij 1689 vervoegde zich te Batavia bij het lid in den Raad van Indië, M. Pit, een oud man, Moetiapa geheeten en te Tandjoeng-Prioek woonachtig, die

([1]) Volgens zekeren Orang-kaja, Pati, was „de Capt. even als een „fakkel voor ons swarten altemaal; en in gevalle die fakkel uitgedooft „wierd, dat wij swarten dan alle in een duisternisse zouden komen te „vervallen; en het aldus behoorlijck was, dat wij hem in groote waarde „houden en zeer goede zorgen voor hem dragen".

([2]) Behalve de bovengenoemde redenen tot ontevredenheid onder de inlandsche onderdanen der Compagnie in en bij Batavia bestonden er nog meer grieven voor die bevolking, zoo als blijkt uit een merkwaardig schrijven van den gouv. gen. Camphuijs aan den Raad van Indie, gedagteekend 16 September 1689. In dat stuk leest men o. a.: „de voort„settinge van den lantbouw merckelijck wiert tegen gehouden en ver„drukt door luijden, die de arme saaijers en planters haar rijs gewas, „als het rijp was en gesneden wiert, voor een groot gedeelte quamen af „te halen, sommige met pure gewelt en andere onder voorwending, dat „de landen, waar op dat graan gewonnen was, haar in eijgendom toequa„men, hoewel het onwaaragtig en niet te bewijsen was (*); onderwijlen dat „de onnosele boeren, soo veel niet overhoudende, als genoeg was om „van te konnen leven, genootsaackt waren bij hunne vrunden om een „goet heen comen te sien en aan deselve te klagen, hoe datse onder „het ooge van dese stad door de gem. fielten van haar nootdruft soo „schendig waren berooft. En dit is dan almede een van de oorsaken, „dat veele Javaanse lantbouwers (hun soo verre van hier voor deselve

(*) „Soodanige berovingen sommige noemen rakkadaren."

aan den heer Pit verzocht zich met de zijnen voor eenige weken te mogen begeven naar zijn zoon, mandoer van den heer Pit op diens land bij Toegoe (1).

Waarom hij dit verzoek deed, wilde de oude man niet zeggen, maar de heer Pit maakte uit zijne woorden op, dat hij bevreesd was langer te Tandjoeng-Prioek te verblijven.

Pit zond den ouden man met een briefje naar zijn collega de St. Martin, vermoedende, dat de reden voor het verzoek aan dezen „mogelijck niet ondienstigh" zoude zijn „te verstaan".

Aan de St. Martin gaf de oude man als reden voor zijn plan tot verhuizen op, dat „eenige gerugten van oproer om„trent Capt. Joncker onder het gemeene volcq liepen; dat, „om sich daervan te verseekeren, hij genoemden Capt. was „wesen bezoecken, die hem beleefdelijck op zijn huijs had la„ten comen en doen nedersitten; maer, naderhand in discours „met hem geraeckt zijnde, hadde soodanig gestelt gevonden, „dat anders niet konde oordeelen, off gemelte Capt. met ee„nig quaet voornemen was beswangert".

De St. Martin wenschte natuurlijk te vernemen, wat Jonker tegen den ouden man had gezegd; maar deze wilde (of kon) geen woord van hetgeen Jonker tot hem gesproken had, mededeelen; alleen verzekerde hij bij herhaling, dat „volgens zijn uijttin„ge hij niet anders kon vast stellen als dat voornoemde Capt. „noijt iets goets in sin met de Comp. soude na dese hebben".

Ten einde raad om meer bijzonderheden uit den ouden man, die „wat confuijs" scheen te zijn, te halen, liet de St.

„geweldenaars in en onder het gebergte als verschuijlende) niet ligt te „bewegen sijn om nader bij Batavia te komen, hoewel het daar geen„sints aan schoone en bequame landerijen ontbreekt....... De hoofden „der gene, die malcontent en t' onvreden sijn (welckers getal nog dage„lijcx vermeerdert en stercker bij malcanderen rot) soo quaat niet en „meenen, als het wel soude konnen werden en uijtvallen". — Dit is geschreven na Jonker's dood en doelt op Europesche afzetters.

(1) Deze en alle volgende bijzonderheden zijn, behalve waar zulks uitdrukkelijk vermeld wordt, ontleend aan bijlagen der geheime resolutiën van de Hooge Regering van 1689, — alle tot nog toe voor de geschiedenis nimmer geraadpleegde stukken.

Martin hem eenige uren met rust en verzocht daarop den heer van Hoorn bij hem „over te stappen", in de hoop, dat deze den berigtgever aan het praten zoude weten te brengen.

Zulks gelukte echter niet; Moetiapa bleef bij „zijn voori„gen text."

Alleen verklaarde hij nog, dat dagelijks, tegen het vallen van den avond, verscheidene troepjes gewapende mannen op het land van Jonker te zamen kwamen en 's nachts de westelijke (naar Batavia gekeerde) zijde van dit land bewaakten, in last hebbende boden van den Majoor de St. Martin en van Daëng Matara zoo lang aan te houden, totdat Jonker gewaarschuwd was. Deze wachten zongen oorlogs-liederen, „even „off men in de selfde leefde off haest stont te comen", welk zingen het volk in den omtrek zeer verontruste en hem bewogen had zich voor eenigen tijd van zijne woonplaats te verwijderen om „aenstaende ongelucken te wijcken".

Op denzelfden dag, waarop de St. Martin het vorenstaande vernam (14 Julij 1689), vernam hij ook nog het volgende van een Makassaarschen sergeant, die in het verbaal zijner verklaringen „Carre Thonje" wordt genoemd.

Aan dien sergeant had de St. Martin, op verzoek van den kapitein der Makassaren, Daëng Matara, den 11den Julij te voren, gelast vijf Makassaren, die geen gevolg hadden gegeven aan de oproeping van Daëng Matara om naar de voor Makassaren bestemde Kampong bahroe te verhuizen, aan de Maroenda te gaan opzoeken en, zoo mogelijk, naar Batavia te brengen.

Een dier Makassaren vond de sergeant bij de Sontar bezig met zijne sawah. Maar naauwelijks had de sergeant een oogenblik in de woning van dien Makassaar vertoefd, of deze, die blijkbaar geene lust had zijn huis en sawah voor goed in den steek te laten en naar Batavia te verhuizen, liep met zijn piek in de rigting van de Maroenda weg.

Zoo spoedig mogelijk volgde de sergeant hem achterna, die op deze wijze 's middags omstreeks 4 uur de Maroenda be-

reikte. Hier werd hij aangehouden door den Makassaar Karre Gompo, die hem vroeg, wie hem gezonden had. „Soo het „Dain Matara was, dat hij dan maar bij den Capiteijn Jonker „binnen zoude gaen; maer, indien de Heeren hem sonden, „datter dan eerst aan den Capiteijn Jonker most rapport af „gedaan werden" ([1]).

Nadat zulks geschied was, deelde de sergeant aan Jonker zijn last mede.

„Het en betaamt niet," antwoorde Jonker, „dat de Heer „Majoor Mangejalle [één der opgeroepenen] laat roepen, vermits ik hem van Makasser herwaarts heb gebragt. Dat mag „UE. aan den Heer Majoor wel seggen".

Twee Makassaren kwamen vervolgens met hun pieken op den sergeant af, met het doel, — zooals deze meende, — hem te doorsteken, maar op de mededeeling van Karre Gompo, dat de sergeant een gezant van den Majoor was, gingen zij weg.

Dit geval gaf waarschijnlijk aanleiding aan Jonker om tot den sergeant nog te zeggen: „als wij met malcanderen vegten, „te meer omdat wij één natie zijn, soo sullen de Grooten „daarom lagchen; maar wees voorzigtig, opdat diegeene, die „gij soekt, geen amocq en speelen".

Op verschillende plaatsen, zoo in huizen, als bij paggers, zag de sergeant een 40tal Boeginezen en Makassaren met lambing (speer) en schild in de hand gereed staan, alle van badjoe rantei voorzien.

Bij zijn vertrek zeiden de Makassaar Magaraba en de Boeginees Bapa Kodok zachtjens tegen den sergeant: „het is goed, „dat de Heer Majoor u gesonden heeft. Soo Dain Matara „zulx had gedaen, waart gij al dood geweest."

In den vroegen morgen van Maandag, den 18[den] Julij 1689

([1]) Hoogst waarschijnlijk staat hier in de Hollandsche vertaling der verklaringen van den sergeant juist het omgekeerde van hetgeen het verlorene, Maleische origineel bevatte. Want, zooals uit het vervolg blijkt, moesten op last van Jonker boden van Daëng Matara aangehouden, maar daarentegen boden van de St. Martin toegelaten worden.

heeft de ons reeds bekende, vogels schietende sergeant, J. Arentszen (zie bladz. 100) op last (waarschijnlijk van de St. Martin) Batavia verlaten, oostwaarts gaande, om „in stilheijt te „vernemen" o. a. „offer niets ontdeckt conde werden, dat tot „bevestingh van 't geene wegens de cleene Maronda gerappor„teert was, mogte strecken".

Hij bleef tot Woensdag, den 20sten Julij, 's avonds uit en rapporteerde den volgenden morgen, dat hij in de aangegeven rigting overal had rondgewandeld, tot Toegoe en Tjakong toe, „sonder jts gehoord off ontmoet te hebben, dat na eenige op„roer ofte ontsteltenisse mogte gelijcken".

Vijf dagen later (26 Julij 1689) rapporteerde de Landdrost, A. de Haan, aan een „Veel Edelen Hoog Agtbaren Heer" (waarschijnlijk de St Martin) op diens last schriftelijk, wat hij hem eenige dagen te voren mondeling had medegedeeld, namelijk, dat hij 8 à 10 dagen geleden (dus omstreeks den 17den Julij) aan den Chinees Tan Sako twee zijner oppassers had medegegeven om een voortvlugtigen Chineschen schuldenaar van Tan Sako in de buurt van Antjol op te zoeken.

Tan Sako en gevolg hadden aan de Haan na hunne terugkomst verhaald, dat zij o. a. op het land van Jonker waren geweest, waar zij dadelijk door vier Makassaren, met schilden en pieken gewapend, waren aangehouden, die hun uit naam van Jonker afvroegen, wie zij waren en wat zij kwamen doen. Hun antwoord luidde, dat zij volk van den Landdrost waren, gekomen om een weggeloopen schuldenaar op te sporen; waarop Jonker hun door bedoelde Makassaren liet aanzeggen, „dat „hij niet en verstont, sij daer eenig huijssoeking doen sou„den, maer dat sij den Chinees konden vatten, als sij hem „op weg ontmoetteden".

Den volgenden dag (27 Julij 1689) kreeg de St. Martin alweêr berigten omtrent Jonker en wel van diens aartsvijand, den kapitein der Balinezen, Kiai Demang Singa Wiloedra.

Deze had op Zondag, den 24sten Julij, een zijner soldaten, met name Kota, naar de Maroenda gezonden om „naar de ge-

„schapentheijt der zaken en naar de gedoentens van den Ca-„piteijn Joncker te vernemen".

Bij aankomst op de plaats zijner bestemming zag Kota een aantal menschen, oud en jong, — naar zijne gissing 400 in aantal, — die zich amuseerden met elkaar rijst-balletjes en aarde toe te werpen.

Nadat dit spel was afgeloopen, liet Jonker al dat volk bij zich roepen en zeide: „naardien ik gehoord hebbe, datten de „Grooten op mij misnoegt bennen, die ook voorgenomen heb-„ben om mij mijn geweer af te vorderen, soo versoek ik al-„len, die hier tegenwoordig en om bij mij te blijven genegen „zijn, — die maken een wooning over 't spruijtje Silingsing [Tjilingsi]; en die daartoe niet genegen is, die vertrekke van „hier en ga, waar hij wil".

Ook zeide Jonker nog, dat, hoewel de Gouverneur-Generaal Joan Maetsuijcker hem als hoofd der Mahomedanen had aangesteld, toch elke natie „nu verdeeld en bij den anderen „in campongs gesteld" werd (1).

Kota zag, dat 's nachts 10 van Jonker's volgelingen gewapend te voet van de Maroenda tot aan de plaats, genaamd „Joosjes tempel", heen en weder gingen om wacht te houden.

Den 28sten Julij 1689 ontving de St. Martin een Maleisch briefje van Jonker, waarvan de vertaling aldus wordt medegedeeld:

„Dit briefje komt na vele groeten en zegen-wenschingen „van mij, Joncker, aan den Heer Raad van India, Jonker Mar-„tin, die enz.

„Voorts soo is mijn gedienstig versoek (indien zulx met „UEdls hulp geschieden kan), datter aan mij 30 Comps paar-„den mogten geleend werden, naardien ik van mening ben „om een keer naar de bovenlanden van de Baccassie te doen, „om aldaer Comps weg en de revier, genaamt Poetij, te be-„sigtigen, alsoo ik niet boven, maar wel beneden op de Bac-

(1) Van zoodanige aanstelling is nooit sprake geweest, weshalve de soldaat Kota vermoedelijk slecht gehoord of, wat bij hoorde, slecht overgebragt heeft.

„cassie geweest ben; dierhalve wenschte ik meergem[te] revier „wel eens te sien" ([1]).

Een paar dagen verliepen, zonder dat te Batavia iets naders bleek omtrent het voornemen of de verrigtingen van Jonker. De Regering, hoewel eenigzins ontstemd en verontrust, bleef nog kalm en bedaard en ging niet over tot het nemen van buitengewone maatregelen. Maar op Zondag, 31 Julij 1689, omstreeks des namiddags te 2 ure, ontving de St. Martin in zijne woning in het kasteel Batavia het navolgende schrijven van zijn mede-lid in den Raad van Indie, de Bevere, welk schrijven *cum annexis* de poppen aan het dansen bragt.

„Mijn Heer de St. Martin, So opstonts komt mij de heer „Radder verwittigen niet sonder onsteltenisse, alsdat sijn swa„ger, de heer Predikant Thornton, hem ook so even hadde „berigt en doen weten, dat tsijner huijse sig present bevindt „seker sergeant van de Papangers, woonende op Toegoe, ge„adsisteert met den schoolmr. op Toegoe, sijnde de sergeant „gent. Matthijs Janse. Dese sergeant berigt, dat Capt. Jon„ker met een troup volk in gereetheijt staat om (God weet „met wiens adsistentie, maar apparent met omleggende inlan„deren) een aanslag op het kasteel te formeren, waar toe hij „al sijn onderhebbend volk reets den eed heeft afgenomen, „onder welke eedverwanten de voorn. sergeant mede een is, „die nu uijt wroeging sijner conscientie dit komt openbaeren. „De verdere particulariteijten wist de heer Radder niet, also „op de eerste tijding sig herwaerts aen mij hadde geaddres„seert, latende de twee voorn. rapporteurs bij genoemden heer „Thornton. Ik hebbe aenstonts den heer Radder met mijn op„passer weder naer den heer Thornton om de twee voorn. luij„den aftehaelen gesonden: deselve gaen nu onder 't geleijde „van mijn lijfschut naer UE. om nader van alles ondekkingh „te doen, ten eijnde UE. naer bevinding van saken daer van „notificatie aan Sijn Edh. den heere Gouv[r]. Gnrl. konde geven,

([1]) Het antwoord van de St. Martin op dit briefje zal later blijken.

„ter welkers kennisse dit alles behoort, en om sijn Edh. in „dit ongelege uijr niet te ontrusten, dat dese luijden door „UE. voor af konde werden geexamineert.

„Dit werk doet nu nog te klaerder opening van inhoud der „secrete papieren, die present onder de Leden van Ho: Reg: „rond gaen en die ik heden gelesen hebbende aen [den] Ed. „heer direct^{r}-gnl. ben sendende (1).

„Ik sal desen niet verlengen om UE. van het naukeurig „ondersoek deser samenspanning niet te beroven, dewijl de „twee personen met mijn lijfschut in 't schrijven deser t' mij- „nen huijse sijn gekomen.

„Mijn Heer

„UE. ootmoed. dien.
„de Bevere

„met groten haest.

„Bat^{a}. Sondag 31 Julij 1689 snaemiddags ten 2 ure.

„Ik hebbe den heer Radder grotelijx de secretesse van dese „saak aenbevolen."

De ontstelde heer Radder deelde zijne zenuwachtigheid aan den heer de Bevere mede, die „met groten haest" uit het weinige, wat hij vernomen had, al dadelijk tot eene „samen- „spanning" concludeerde. Zoo ging 't al verder en verder, totdat eindelijk de geheele Regering het hoofd kwijt raakte, zonder behoorlijk onderzoek Jonker tot rebel verklaarde en niets dan opstand en verraad rondom zich zag (2). Geen lid der Hooge Regering schijnt, hoewel genoeg gewaarschuwd, er aan gedacht te hebben, dat de ontevredenheid, welke bij het inlandsche element binnen en buiten Batavia heerschte, het gevolg van haar eigen werk was en dat zij alzoo niet buiten

(1) De Bevere doelt hier op de verklaringen van Moetiapa, „Carre „Thonje", J. Arentszen en anderen, hier voren medegedeeld.

(2) Al wie zich de geladen kanonnen, enz. bij de feestviering ter gelegenheid van het 250jarig bestaan van Batavia (Mei 1869) herinnert, zal begrijpen, hoe in Augustus 1689 eene paniek zich meester maakte van het Europesche publiek te Batavia.

zich zelve, maar in eigen boezem naar middelen moest omzien ten einde die ontevredenheid te doen ophouden. Erkenning van eigen schuld is eene daad, waartoe een individu, laat staan eene Regering, niet gemakkelijk, noch spoedig overgaat; en van de Indische Regering der 17e eeuw viel zulks vooral niet te verwachten.

De St. Martin, die door het schrijven van de Bevere ongetwijfeld niet tot kalm en onpartijdig onderzoeken gestemd werd en bovendien op Jonker gebeten was, nam onmiddelijk na ontvangst van het bewuste schrijven den inlandschen sergeant, Matthijs Jansen, in verhoor, die hem in de Maleische taal het volgende vertelde.

De Javaan „Drieja" en de Moorsche peranakkan's, Saptoe en Oesman, hadden hem, Jansen, — vermoedelijk te Toegoe, — gezegd, dat indien hij wat nieuws wilde hooren, hij met hen naar de Maroenda bij den Bantammer, Ratoe Bagoes Abdoe'l Kamal, moest gaan (1).

Begeerig, dat nieuws te vernemen, was hij, ongeveer 8 dagen geleden, met genoemde personen naar de woning van den Ratoe Bagoes getrokken, waar hun te eten werd gegeven.

Na afloop van den maaltijd zeide Jansen tot den Ratoe Bagoes, „hoe hij gehoord had, dat hij, Ratoe Bagoes, een op„regt man was, dierhalve hij [Jansen] het van zijne pligt ver„meende te zijn om zig voor hem te vernederen".

De Ratoe Bagoes dankte voor dit compliment en vroeg: „wanneer een bok bij een hond komt, zal de hond alsdan den „bok aantasten of niet?" (2)

Jansen antwoorde: „als de hond van den bok afkomstig is, „hoe zouden zij dan elkaâr bijten?"

Op de wedervraag van Ratoe Bagoes, of dit waar was, verzekerde hem zulks Jansen, daarbij voegende, dat hij bereid

(1) '„De Bantamse Javaan Ratou Bagus van 't geslacht van den „ouden Coninck aldaer". Brief aan Heeren XVII van 30 December 1689.
(2) Met den hond bedoelde hij Jansen, die christen was.

was die verzekering te beëedigen, indien de Ratoe Bagoes hem al zijne geheimen wilde mededeelen.

De Ratoe Bagoes beloofde dit, waarop Jansen een eed van geheimhouding aflegde, zich zelf daarbij op de meest onchristelijke wijze vervloekende, indien hij het geheim mogt openbaren ([1]).

De Ratoe Bagoes haalde nu een boek te voorschijn, waarin hij aan Jansen "een schoon blad papier bij forme van een "kaart" liet zien, op welk blad het kasteel Batavia was afgebeeld.

De poort van de hoofd-wacht aanwijzende, zeide de Ratoe Bagoes, dat hij daar met Jonker, al diens officieren en zoo velen van hun volk, als in het kasteel mogten komen, zoude binnen gaan. Vervolgens zouden zij zich overal door het kasteel verdeelen. Eenigen zouden o. a. naar het bolwerk gaan, waar Pangeran Poerbaja, jongste broeder van den Sultan van Bantam, vertoefde, onder den schijn van dien Pangeran te willen bezoeken. Op zeker teeken zouden allen te gelijk, onder het roepen van "amok! amok!", de bolwerken, waarop Sultan Agoeng en Pangeran Poerbaja woonden, overrompelen, "daar wij wel kans toe sien".

Jansen merkte op, dat de wegen naar de twee zee-bastions van het kasteel wat smal waren. Om daar "metter haast" op te komen moest een middel uitgedacht worden.

De Ratoe Bagoes: "men kan u tot hoofd over een troep "volk stellen om aan dien kant amok te maken, welke troep

---

([1]) Het is mogelijk, maar minstens vreemd, dat de Ratoe Bagoes zoo snel al zijne (tevens quasi-Jonker's) plannen bloot legde voor iemand, dien hij niet van ouds kende.

Jansen is blijkens zijne mijneedigheid een weinig te vertrouwen persoon geweest. Toch genoot hij het vertrouwen van de St. Martin en van de overige, invloedrijke leden der Hooge Regering, die hem den 2den September 1689 "om zijne bewesene getrouwheijt in 't werck van "Joncker" tot inlandschen luitenant verhieven, "met bijvoegingh van "30 patrouille gangers en de daer toe staande gagie".

Wie weet, hoe veel hij gelogen of verkeerd voorgesteld heeft. Hij, de voornaamste getuige tegen Jonker, moet in zijne getuigenissen steeds met wantrouwen worden aangehoord.

Waar hij al te groote onwaarschijnlijkheden mededeelt, zal ik mij de vrijheid veroorloven hierop te wijzen.

„zich in drie deelen moet splitsen, t. w. één deel voor elke „punt en één deel voor de wacht bij de Water-poort".

Jansen: „de kapitein Jonker moet beginnen".

De Ratoe Bagoes: „kapitein Jonker zal al de Raden van „Indie om het leven brengen" ([1]).

Jansen maakte zwarigheden tegen de uitvoering van dit plan, waarop de Ratoe Bagoes hem nader te kennen gaf, dat Jonker vooraf aan den Gouverneur-Generaal zoude laten weten, voornemens te zijn de eere-penning, welke hem door de Regering in 1681 geschonken was, terug te geven, vermits hij uit Compagnie's dienst ontslagen wenschte te worden; dat Jonker alle Mahomedaansche Kapiteinen te Batavia zoude uitnoodigen getuigen te zijn van die teruggave; en dat hij onder het overgeven van die medaille den Gouverneur-Generaal en vervolgens de Raden van Indie zoude doorsteken. Op het minste gerucht in de vergaderzaal zoude het buiten staande volk van Jonker amok „spelen", terwijl de overigen de Bataviasche voorstad in brand zouden steken ([2]).

([1]) We hebben hier met een volledig(?) plan tot overrompeling van het kasteel te doen, — een plan, dat zeer goed in het brein van den Bantamschen Ratoe Bagoes kan opgekomen zijn, — maar de medepligtigheid van Jonker aan dat plan blijkt uit niets, dan uit de verzekering van den Ratoe Bagoes, overgebriefd door den mijneedigen Jansen.

Laatstgenoemde maakt bij herhaling, zooals in den vervolge zal blijken, van die medepligtigheid gewag, maar in stukken, niet afkomstig van Jansen, is van die medepligtigheid geen spoor te vinden, wel van het tegenovergestelde.

([2]) Dit plan is zoo onbekookt en dwaas, dat zulks onmogelijk de goedkeuring van Jonker heeft kunnen weg dragen, veel min van hem afkomstig kan geweest zijn. Daartoe wist Jonker, die meermalen in de vergadering van de Hooge Regering was toegelaten, te goed, hoe die vergaderingen gehouden werden. Hij wist, dat de deur van de vergaderzaal, zoo binnen als buiten, door gewapende hellebardiers bewaakt werd; hij wist, dat de toelating van zijne getuigen (de Mahomedaansche kapiteins, die voor een groot deel zijne vrienden *niet* waren) niet van hem afhing; hij wist, dat hij in de vergaderzaal alleen tegenover minstens 8 of 9 personen zoude staan; hij wist, dat de teruggave van de eere-penning eene beleediging van de Regering zoude zijn en dat die Regering hem alzoo voor dat doel hoogstwaarschijnlijk niet zoude toelaten.

„Alles is gereed", zeide de Ratoe Bagoes, „de uitvoering „wacht slechts op den bestemden tijd".

Den volgenden dag zoude hij, om aan het wachten een einde te maken, in de kampong „Thopansi" eenige karbouwen laten slachten, als wanneer alle Boeginezen „onder het canje„ren" den eed van trouw aan Jonker zouden afleggen.

De Ratoe Bagoes verzocht aan Jansen zijn vertrek tot den volgenden dag uit te stellen, maar deze verontschuldigde zich onder voorgeven, dat er te veel personen aanwezig waren, die hem kenden, waarna de Ratoe Bagoes hem liet gaan.

Jansen vernam wijders nog van den Ratoe Bagoes, wat tusschen Jonker en den Bantammer, Aria Soera Winata, zoude zijn voorgevallen.

Jonker zoude volgens den Ratoe Bagoes dien Bantammer ontboden en hem zijn plan medegedeeld hebben, hetgeen zoozeer in den smaak van den Bantammer viel, dat deze uitriep: „hierop heb ik dag en nacht gewacht!" Vervolgens zouden zij overeengekomen zijn, dat Soera Winata de wacht aan het Vierkant zoude overrompelen, zoodra hij bemerkte, dat Jonker in het kasteel begonnen was.

Jonker zoude aan Soera Winata gevraagd hebben, of Pangeran Aria Poerbaja het geheim kon bewaren, in welk geval Soera Winata hem zulks bekend moest maken. Soera Winata zoude hierop geantwoord hebben, dat hij van de stilzwijgendheid van Pangeran Poerbaja verzekerd was en niet twijfelde, of Jonker's plan zoude aan dien Pangeran welkom zijn.

Beiden vonden niet raadzaam het geheim aan den ex-Sultan Agoeng te doen mededeelen, „alsoo hij op een sterke „punt [van het kasteel Batavia] sat" (1). Beiden waren ook, volgens den Ratoe Bagoes, van meening, dat, zoo zij slechts de ammunitie-kelder van het bastion, waarop Pangeran Poer-

Al deze tegenwerpingen moeten op afdoende gronden wederlegd zijn, alvorens men aan dit plan den naam van Jonker mag verbinden.

(1) Een zonderling argument. Want wat heeft de sterkte van het bolwerk, waarop de ex-Sultan gevangen zat, met het geheim te maken?

baja woonde, magtig konden worden, zij genoegzaam meester van 's Compagnies hartader zouden zijn. Mogt een en ander tegenvallen, dan zou Jonker met de zijnen terugtrekken, onder weg alle mogelijke schade aanrigtende, en regtstreeks naar Mataram marcheren om daar te overleggen, wat hun te doen stond.

Jansen hoorde ook nog van den Ratoe Bagoes, dat Jonker den kapitein Ruijs verzocht had met hem naar Bekasi te gaan, welke uitnoodiging Ruijs aannam, onder voorwaarde, dat zij eerst over 4 dagen zouden vertrekken.

Ruijs had ook, volgens den Ratoe Bagoes, aan Jonker aangeraden eene maand te wachten met zijne overkomst naar Batavia „om iets te hooren", vermits in dien tusschentijd vermoedelijk een schip uit Nederland zoude arriveren, hetgeen „wel wat nieuws ten goeden" zoude medebrengen (1).

Nopens het antwoord op het boven (bladz. 109) medegedeelde briefje van Jonker aan de St. Martin vernam Jansen, dat de Majoor aan den brenger van het briefje zoude gezegd hebben: „hoe kan ik aan Jonker 30 paarden geven, terwijl de Compagnie „er slechts 60 heeft en Jonker al het Compagnies volk naar „zich toetrekt?" (2)

Jonker zoude op het vernemen van dit mondelinge antwoord gezegd hebben: „'t is wel. Al heb ik geen paarden, „toch moet ik naar Bekasi. Het is mij niet om de paarden „te doen, maar alleen om te beproeven, of de Compagnie „mij wantrouwt. Want, zoo de Compagnie iets van mijne „handelingen bespeurd heeft, zal zij mij geene paarden geven".

Jansen was op Zaturdag, 30 Julij, met Jonker en den Ratoe Bagoes tot Soekapoera (3) gegaan, waar Jonker zijn intrek nam bij den vaandrig Ragil. Na in diens langgar gebeden en in diens woning gegeten te hebben had Jonker een zeer

(1) De beteekenis van deze duistere woorden is raadselachtig.

(2) Dit antwoord van de St. Martin zoude Jansen aan de St. Martin zelven, die hem in verhoor nam, medegedeeld hebben? Vreemd!

(3) Eene plaats bezuiden Toegoe.

geheim onderhoud met Ragil, waarna hij verder naar Bekasi doortrok. Op zijn terugtogt naar de Maroenda was hij voornemens te Djati-negara bij den Pangeran Sanjang aan te gaan om te onderzoeken of die plek eene geschikte schuilplaats voor zijne vrouwen tijdens de uitvoering zijner plannen zoude opleveren. Van daar zoude hij over de kampong Thopansi naar huis keeren om vervolgens naar Mangga-doea en Angke te gaan, op welke plaatsen hij sedekah's voor Ambonezen en Makassaren zoude aanrigten, „sullende dan verders de gelegent-„heijt afwagten om zijn voornemen in 't werk te stellen".

Volgens Jansen waren de voornaamste aanhangers van Jonker:

Ratoe Bagoes Abdoe'l kamar, Bantammer,

Luitenant Bongan, Balinees,

" Mambal, "

" Nenga Goelian, Balinees.

" Tambesi, "

drie voorname Boegineesche grooten,

een Makassaar „van consideratie",

Luitenant Joatingi, Ambonees.

De Toegoesche schoolmeester, van wien sprake is in den brief van de Bevere (bladz. 110), was een lidmaat van de Portugesche gemeente, met name Domingo Pietersen. Hij bepaalde zich niet, zooals de sergeant Jansen, tot een mondeling relaas, maar bragt zijne verklaring op schrift in de Portugesche taal.

Eene vertaling van die verklaring, in 1689 gemaakt, laat ik hier letterlijk volgen, omdat ik, der Portugesche taal niet magtig, het zeer onduidelijk geschreven Portugesche stuk niet heb kunnen ontcijferen.

Die vertaling luidt aldus:

„Cap^{tn} Jonker heeft Ratta Baggus met een groot deel volk „heijmelijck de ronde laten doen en heeft door vier gewapen-„de mannen ook aan den Pangerangh Sagian op Jatinagara „laten vragen, off de Hr. Majoor daar iets van wist, waarop „Pangerangh Sagian antwoorde: „ik houde groote vrientschap „met den Heer Majoor, maar de Hr. Majoor heeft mij niets

„met al geseght". Cap[tn] Jonker heeft voorts gevraeght: „hoe „sullen wij het nu aanleggen?" De Pangerangh Sagian ant„woorde, dat hij ruijm vier duijsent man con onderhouden, „welk antwoort de Pangerangh aan Ratta Bagus alleen in 't „geheijm geseght heeft ([1]).

„Cap[tn] Ruijs heeft Jonker, in Toegoe sijnde, laten weten, „dat hij op de Moronda was en versocht, dat hij daar geliefde „te comen, waar op Jonker met verheugingh met al sijn volk, „dat met seer veel harnassen versien was, op dien selvde avont, „sijnde voorleden Donderdagh avont [28 Julij 1689] nae de „Maronde vertrocken is om de Hr. Generaels order off be„geeren te hooren.

„Soo als Jonker daar quam, hebbense malkander omhelst.

„Cap[tn] Jonker seijde doen: „ik heb UE. op gesocht, omdat „„ghij geseght en belooft hadt een buffel voor mijn volk te „„sullen slachten".

„Cap[tn] Ruijs antwoorde: „waarom hebt ghijder niet een, al „„haddeter twee geweest, genomen?"

„Jonker antwoorde: „hoe soude iker nemen, daar ghijder „„niet waart".

„Cap[tn] Ruijs seijde, dat hij vreesde, dat daar een sterkte „opwerpen wilde, gelijk hij had hooren seggen.

„Waar op Jonker sijn kris rukte, seggende: „ik sal niet „„doen als een schelm off een verrader. Soo ik tegen de „„Comp[e] vechten off oorlogh voeren wil, sal ik haar te voren „„waarschouwen. Maar als de Comp[e] verlegen is, dan ver„„soekt men den hont Jonker; maar als het werk gedaan is, „„[dan] neemt de Comp. [mij] mijn volk aff; en heeft de „„Hr. Majoor Boelillingh ordre en macht gegeven om mijn „„volk, alse passeren, de cris af te nemen".

„Waar op Cap[tn] Ruijs antwoorde, dat de Heer Generaal en „Majoor daarvan niet wisten.

„„Boelillingh", antwoorde Jonker, „seght, gelijk ook sijn „„volk, datse dese ordre van den Hr. Majoor hadden".

([1]) Hoe wist dan de schoolmeester dat antwoord?

„Wat Jonker en Ruijs voorts alleen gesproken hebben, is „nog verborgen.

„Daar op is Cap[tn] Ruijs vertrocken; en heeft doen Jonker „op stont met al sijn raden in haar kerk een groote verga„deringh beleijt, daar hij geseght heeft: „de Generaal sal mij iets „laten weten off aanseggen, maar ghij luijden moet seer voor„sichtigh sijn en wel op uw hoede als in tijden van oorlogh".

Nadat de laatste, meest verontrustende berigten nopens Jonker's plannen gedurende twee dagen aan de Regering bekend waren geweest, hield zij op Woensdag, 3 Augustus 1689 eene buitengewone namiddag-vergadering, welke de Gouverneur-Generaal Camphuijs en het raadslid, Pieter Pauw, wegens „indispositie" niet bijwoonden en waarin de zaak van Jonker voor het eerst ter tafel kwam.

Waarom de Regering betrekkelijk zoo lang talmde, is een thans onoplosbaar raadsel. Want, òf de mededeelingen van Jansen c. s. waren niet te vertrouwen en dan moest daarop niet afgegaan, maar een nader onderzoek ingesteld worden; òf die mededeelingen verdienden geloof en dan moest onmiddelijk gehandeld worden.

De Regering deed, vreemd genoeg, noch het een, noch het ander; zij sloeg geloof, ja volkomen geloof aan de haar verstrekte inlichtingen en toch deed zij gedurende ruim twee dagen niets (¹).

„Is alsnu", luidt hare resolutie van 3 Augustus 1689, „met „communicatie van d' Hr. Gouverneur-Generaal in besoigne ge„treden over de handelingen van den Capitein Joncker van „Manipa, op de dagelijxe en consonante berigten, die ons

(¹) Misschien moet men in die langzaamheid niets anders zien dan een gevolg van gewoonte of sleur. De leden der Hooge Regering hielden zich onledig met het lezen der rondgezonden stukken over Jonker en dat lezen en rondzenden ging gewoonlijk niet snel. In 1689 leefde en werkte men nog niet in eene eeuw van spoorwegen, telegrafen en telephonen.

„van desselfs conspiratien met andere malcontente, hier resi-„derende inlantse natien en opgevolge armatures, als anders, „ter kennisse komen [1]. Ende is nae rijpe overweginge van „dat alles geoordeelt die sake reets soo verre gekomen te sijn, „dat men sig hoe eer hoe liever van sijn persoon en mede-„pligtigen sal moeten versekeren, 't sij dan door list en be-„hendigheijt of wel met openbare aantasting van sijn persoon „en de gene, die bij hem wesen mogten, ende dat ter plaatse, „daar hij hier buijten op de Maronde in sijne tuijn woonag-„tig is [2].

„En aangesien de vergadering bij dese gelegentheijt een „aanbieding van den Capitain, Jan Ruijs, te voren komt om te „onderstaan of hij den gem. Jonker niet met sagtigheijt in „dit casteel soude konnen brengen, daar toe hij vermeent „apparentie genoeg te wesen; soo is goet gevonden dat ten-„tamen voort te laten gaan en dien volgens den gem. Capitain „Ruijs morgen ogtent vroeg nae den voorn. Amboinesen „Capitain Joncker van Manipa te laten gaan om hem alsoo

---

(1) De bewaard gebleven en hiervoren medegedeelde stukken bewijzen, dat de berigten, welke de Regering omtrent Jonker ontvangen had, alles behalve „consonant" waren, weshalve hier in de resolutie een gewigtige, tevens pertinente leugen staat. Eveneens is onwaar, dat de Regering „dagelijxe" berigten ontving, maar dit is van ondergeschikt belang.

De „conspiratien" van Jonker waren nog volstrekt niet bewezen; en de Regering gaf zich niet eens de moeite te onderzoeken, waaruit de „armatures" van Jonker bestonden en waartoe deze dienden.

Wat daaromtrent op bladz. 102 en 103 is medegedeeld, vernam de Regeering eerst na den dood van Jonker.

(2) Jonker was alzoo veroordeeld, voordat hij, Compagnie's dienaar, in de gelegenheid was gesteld zich te verantwoorden, ja zelfs voor dat, buiten hem om, op eenigzins betamelijke wijze, een onderzoek naar zijne handelingen was ingesteld. De verregaande ligtzinnigheid, waarmede de Regering „nae rijpe overweginge" (eene telkens terugkomende, niets beteekenende formule) tot hare conclusie kwam, is, naar het mij voorkomt, alleen te verklaren uit verregaande vrees en angst, — de slechtste aller raadgeefsters, — bij het meerendeel harer leden en uit kwade trouw bij de overige.

„op een gemackelijcke wijse alhier in 't Casteel te locken en „als dan aan te houden (1).

„Wijders is tot nader vervolg van dese saken, ingevalle „dit tentamen niet gelucken mogt, nodig geoordeelt tegen „overmorgen avont klaar te maken twee hondert vijftig blan-„ke soldaten om die onder den Capitain Herman Dirksz. „Wanderpoel als hooft van die troepen, met bijvoeging van „de vereijste mindere officieren, nogh dienselfsten nagt ter „zee met de chaloupen 't Casteel Batavia en den Hengelaer, „mitsgaders een partije scheepsschuijten, patchallangs en an-„der nodig kleijn vaartuijg, nae de Maronde af te senden, „met ordre om daar (of daar het best geschieden kan) aan „lant te stappen en soo voorts sonder uijtstel op het huijs „van den gem. Capitain Joncker aan te marcheren en d' er „op in te vallen om hem, sijne soons ende de verdere, die „bij hem gevonden werden, soo mede den Bantammer Raton „Bagus, een van de voornaamste complicen, met de sijne le-„vendig of doot in handen te krijgen: met verdere ordre om „hem, wanneer hij in die attacque quam te eschapperen, „aanstonts allerwegen nae te setten om hem te agterhalen.

„Om welcke agterhaling des te bequamelijcker te konnen „laten doen nodig geagt is den Balijsen Capitain Singa Wi-„loedra te gelasten, sig selven met sijn onderhorig volck in „gereetheijt te houden om den gem. Capitain Joncker, wan-„neer hij de vlugt kiesen mogt, aanstonts op onse te gevene „ordre nae te setten.

„Bovendien is nodig geoordeelt en goet gevonden tegen den „tijd, dat de voorsz. attacque aangaan sal, nogh ongeveer „hondert blancke militairen nae Jaccatra te bestellen, om van „daar des te spoediger en gereder gecommandeert te konnen „werden nae alle soodanige plaatsen, als waarhenen het dan

(1) Van de zijde der Regering was alzoo het door Ruijs te beproeven „tentamen" niets anders dan een guetapens, volstrekt niet een middel om zich meer licht in deze nog duistere zaak te verschaffen.

"naar uijtslag en bevinding van saken nodig bevonden sal "werden.

"De besorging en preparatie van alle het welcke verstaan "is aan d' Hr. Isaac de St. Martin als majoor gedefereert te "laten, om hetselve met communicatie en goetvinden van "d' Hr. Gouverneur-Generaal, specialijck omtrent de bijvoe-"ging der vereijste mindere officieren, te verrigten" (1).

Toevallig is het klad dezer resolutie bewaard gebleven, waarin merkwaardig veel is geschrapt en veranderd, — voorzeker een afdoend bewijs, dat het zamenstellen dier resolutie niet gemakkelijk van de hand is gegaan. Uit de doorgehaalde passages blijkt o. a., dat men aanvankelijk den aartsvijand van Jonker, Boeleleng, al dadelijk tegen hem heeft willen afzenden; dat men er aan gedacht heeft in de bovenlanden de wegen naar Mataram door soldaten te laten bezetten, enz., enz.

Kapitein Ruijs was nog niet terug van zijne zending naar Jonker, toen de Hooge Regering alweder noodig achtte maatregelen tegen den zonder vorm van proces tot rebel verklaarden Jonker te beramen.

Nadere berigten omtrent Jonker waren niet ingekomen. Sedert hunne laatste resolutie hadden de leden der Hooge Regering gedurende 40 uren gelegenheid gehad tot bedaren en dientengevolge tot andere, betere inzigten te komen, toen zij in den voormiddag van Vrijdag, 5 Augustus 1689, het volgende besloten:

"Aangesien de Capitain Joan Ruijs gisteren avont nae de "Maronde vertrocken is om volgens ons besluijt van eergiste-"ren te onderstaan of hij den Capitain Joncker van Manipa "door middel van persuasie alhier in het Casteel soude konnen

(1) De zorg, waarmede de Regering de zamenstelling harer expeditie tegen Jonker behandelde, steekt ijskoud af bij hare zorgeloosheid omtrent het verkrijgen van onwraakbare getuigenissen nopens de schuld of onschuld van Jonker.

Het eerste was zij gewoon; aan het laatste dacht zij niet eens.

De invloed van de St. Martin op deze resolutie is stellig groot geweest.

„brengen en deselve veeltijts met een sterck gevolg van „sijn onderhorig volck vergeselschapt is, soo is bij dese gele-„gentheijt, na ophaling van de stemmen der Heeren (1), „goetgevonden aan alle de stadspoorten ordre te geven om, „in gevalle hij alsnu mede met een gevolg van veel perso-„nen aanquam, niet meer dan hem en 20 à 25 mannen door „te laten passeeren, maar sijn verder gevolg daar buijten on-„der het gewelt der punten (2) staande te houden: sijnde wij-„ders goetgevonden, wanneer hij voor het Casteel komt, al-„leenlijck hem en een of twee van sijne jongens binnen het-„selve te laten komen en de resterende van sijn geselschap „daar buijten te houden, waar toe dan mede de vereijste or-„dre aan de poorten deses Casteels gegeven sal werden, met „verdere last, dat men, in cas van onwilligheijt, sijn persoon „en alle, die 'er bij hem sijn, in verseeckering sal nemen „en, sulx niet konnende geschieden, alsdan met de wapenen „d'er maar op invallen sal, sonder ijmant te verschonen, om „alsoo bij tijts alle verdere onheijlen voor te komen.

„Ten welcken eijnde nodigh geoordeelt is den Capitain „Adolph Winkelaar voor dese tijd aan de poort Uijtrecht bij „den ouden lieutenant, Hans Ments, ende den Capitein, Jan „de Moor, aan de poort Rotterdam bij den sieck sijnden Ca-„pitain Thielman van Eeuwijck te stellen.

„Voorts is goetgevonden de hondert blancke soldaten, die „volgens resolutie van den 3 deser nae Jacatra bestelt souden „werden, niet sterker, dan met kleijne troupjes van 10 à 12 „mannen successivelijck op te laten marcheren, opdat het „des te minder door den Capitain Joncker ofte die van sijnen „aanhang vermerckt werde".

Hoewel deze resolutie alles behalve zachtzinnig kan genoemd worden, getuigt zij toch van kalmer overleg dan de vorige.

---

(1) Deze resolutie is alzoo buiten vergadering genomen, hetgeen meer voorkwam.

(2) Bastions van de stadswallen.

Waartoe op 5 Augustus besloten is, daartoe had in de eerste plaats op 3 Augustus besloten moeten zijn.

De ongerust geworden Regering toch had alle regt en reden om voorzorgs-maatregelen te nemen, al ware ook het gevaar, waardoor zij zich bedreigd meende, een fictief gevaar.

Maar het nemen van voorzorgsmaatregelen, waartoe de Regering bevoegd was, is heel iets anders dan het ongemotiveerd, althans onvoldoende gemotiveerd uitspreken van een doodvonnis, dan het nemen van aanvals-maatregelen, waartoe de Regering in casu nog onbevoegd was.

Op Zondag, 7 Augustus 1689, des voormiddags te $^1/_2$12 ure, schreef de Raad van Indie, de Bevere, wederom een briefje, ditmaal aan zijn collega, W. van Outhoorn, van den volgenden inhoud:

„Wel Ed^le Heer van Oudhoorn,

„Het ingeleijde met sijn translaet is weder een berigt van „tgene de bekende Sergeant [Jansen] sedert laest is te oore „gekomen. De heer predikant Thornton heeft het mij so even „personelijk gebraght, met mondelijk berigt, dat (gelijk het „relaas vermelt) Ratoe Bagus heden sou afkomen en 't fort „besigtigen, dat hij mijns oordeels heden van buijten sal doen, „als buijten gewoonte sijnde, dat de inlanders op Sondag in „'t Casteel komen. Maar morgen sal hij binnen treden, met „welk sentiment de heer Thornton sig mede voegde; de be„kende Sergeant sal bij hem wesen. Verder seijde meergenoem„de heer predikant, dat Jonker effective 300 geharnaste man„nen bij sig had, 't geen al een groot getal is en sijn op„merking meriteert.

„Ik blijve.

„Wel Ed^l heer,

„UEds. ootmoed: dien:

„de Bevere.

„Currente calamo.

„Bat^a^. Sondag 7 Aug^i^ 89.
„voormiddags $^1/_2$ 12 ure".

Het bovenbedoelde „ingeleijde" is niet meer aanwezig, maar wel „sijn translaet", hetgeen luidt:

„Ratta Baggus heeft Matth. Jansz laten roepen in haar ver„gaderingh en heeft hem Mathijs alleen geseght, soo Jonker „eerselt van sijn contract een woort, ik sal door de eene off „de andere middel Jonker trachten te vermoorden en dan vluch„ten. Dit is niemant als Ratta Baggus en Mathijs Jansz „bekent.

„Ratta Baggus heeft geseght, dat hij op heden, sijnde Son„dagh, om het fort te degen te besichtigen soude comen en „voorts hooren watter omgingh, en te sien off het alles soo „wel beschikt was volgens ordre van Cap^n^ Jonker.

„Ratta Baggus heeft aan Matthijs Jansz gevraeght off hij „ook wist, dat de mijne een deur hadt, die aan [de] plaats „van den Generaal uijtquam, waar op Math. Jansz antwoorde: „ik weet het niet."

„Ratta Baggus sal met Mathijs op heden om te besichti„gen hier comen".

„N. B. Ratta Baggus meent, datter een mijne on„der een van de punten van het fort is omtrent het „huijs van sijn Ed. d' Hr. Generaal."

Kapitein Ruijs keerde den 7^den^ of 8sten Augustus van zijne zending naar Jonker terug en deed van zijne bevinding rapport aan de heeren de St. Martin en van Hoorn.

Volgens de St. Martin verklaarde Ruijs aan hem, dat naar zijne meening „door het gedoente van den Capitain Joncker „een generale opstant der inlanderen te vresen was", terwijl hij aan anderen „opentlijck" gezegd zoude hebben, dat, indien die opstand uitbrak, deze aan de verkeerde maatregelen van de St. Martin „geweten soude werden".

Over deze laatste woorden beklaagde zich de St. Martin in

de vergadering der Hooge Regering van 9 Augustus (niet bijgewoond door den Gouverneur-Generaal, noch door de leden Pit en Pauw) en verzocht, dat Ruijs in de vergadering geroepen en „dierwegens" nader ondervraagd mogt worden, „het „welcke goetgevonden is te laten geschieden, te weten alvorens „in 't bijsonder door d' Hr. directeur generaal en nae dato „alhier in volle vergadering."

Wat beteekent dit ongewone, vooraf ondervragen door den Directeur-generaal? Het resolutie-boek zwijgt hierover, maar uit hetgeen verder gebeurde, meen ik te moeten opmaken, dat de Raden van Indie, — bevreesd, dat Ruijs zijn beweren zoude volhouden en met afdoende argumenten staven, waardoor het geachte mede-lid, de St. Martin, treurig gecompromitteerd zoude worden, — aan dezen ce mauvais quart d' heure wilden besparen.

Hoe dit zij, Ruijs verscheen *niet* voor den Raad van Indie. Want in plaats van hem te ondervragen stelde men zich in de namiddag-vergadering van denzelfden dag (9 Augustus) tevreden met het voorlezen van een door hem opgesteld schriftuur „wegens sijn wedervaren ontrent den Capitain Jonker", waarna de Directeur-generaal mededeelde, dat Ruijs eerst ontkend had aan St. Martin het uitbreken van een aanstaanden opstand te wijten, doch later, ter verklaring zijner ontkenning, had bijgevoegd, „dat, ingevalle hij iets tegen iemant van d' „Heeren in particulier tot narigt quam te seggen, of dat „dan in vergadering soude moeten gebragt werden".

Ruijs had derhalve zijne aanklacht — of hoe men zijne uitlatingen wil noemen, — wel degelijk volgehouden.

De kwestie tusschen de St. Martin en Ruijs schijnt aan de Hooge Regering meer belang te hebben ingeboezemd, dan hetgeen Ruijs omtrent Jonker mededeelde; want zij bepaalde zich tot de bloote lectuur van diens merkwaardig, eigenhandig geschreven rapport, aldus luidende:

„Op de gerugten wegens het misnougen van den amboni„sen capitain Joncker ende daer uijt te dugten troubelen en

„verwarringen door U Hoogh Ed[le] geroupen en ten laesten „secretelicq gecommitteert en afgesonden sijnde om den selven „op sijn lant op de Maronda eens te ondertasten en aen te „raden met mij binnen de stadt te gaen, soo heb ick mij der- „waerts met een vaertuijgh over zee getransporteert en de „saeck heel anders, als wel voor heen gedagt hadde, bevonden. „Want, na dat ick met sijn outste vrouw en daerna met sijn „soon een wijl gesproken en tot savonts half thienen gewagt „hadde, soo verscheen hij eijndelicq wel met een getal van „drij à vier hondert gewapende inlanders van de landstreeken „Schiagon, Sontar en Toegoe, die, na dat hij op die plaetsen „een dagh drij à vier had uijt spanseren geweest, hem de eere „scheen te doen van sijn persoon na huijs te convoijeren „en oock tot des anderen daegs ochtens bij hem verbleven (1), „soo dat ick de occasie hier op waarnam van ged[t] Jonc- „ker af te vragen, wat dit gewapende volck, ja selfs wagten „uijt te setten, even als off men in 't leger tegens een viant „gecampeert lagh, beduijde off watter gaens mogt wesen om- „trent dees streeck, en, bij aldien ick Joncker niet wel ken- „de, soude moeten oordeelen, dat de selve een verraet in 't „sin had, — soo verclaerde hij sijn misnougen sonder eenige „beteuteringe ofte verbloeminge regt uijt gegrontvest te sijn „op den balisen Cap[t] Boelelingh, die voor desen een rover en „moordenaar van 's Comp[s] volckeren en jongst, na den ban- „tamsen oorlogh, voor hem, als in qualiteijt van majoor, de „wapenen had moeten afleggen, nu tot dus verre wiert verhe- „ven en geprotegeert, dat hij boven alle oude, trouwe diena- „ren van de Comp. sigh meer gesagh en mogentheijt aanmatigh- „de, als hem geregtelijck toequam, en niet alleen soo verre „trad, dat hij sijn [Jonker's] volcq van hun geweer dorst la- „ten beroven, hem [Jonker] in persoon alle merckelicke af-

(1) Al die lieden keerden alzoo huiswaarts, hetgeen niet op zamenspannen of iets dergelijks gelijkt. Het was kennelijk eene onschuldige mapag-partij.

„fronten aendoen, maer bovendien aen diversche gesegt had, „dat hij hem d'een of ander tijt den hals soude comen breec-„ken en capabel was met vijftigh man hem met sijn vijf hon-„dert te verslaen, sulx dat hij, Joncker, alsnu genootsaeckt „was sigh en de zijne wat te versekeren en wagt te houden, „[op] dat sodanige gerenomeerde schelm dat lighaem, 't welck „soo veel wonden voor d' E. Comp. ontfangen had en niet „hem, maer Comps eijgen was, soo verradelijck niet quam te „vellen en om te brengen; doende wijders in ernstige termen „cragtige en sincere protestaties ten reguarde van sijn onver-„brekelicke trouw en iver tot de Comp., met een beclagh over „'t gerugte, dat als nu wegens sijn persoon op Batavia gongh, „en de schande en oneer, welcke hem, die sijn reputatie tot „sodanigen swaren ouderdom soliderlijcq altijt hadt getragt te „preserveeren, onschuldigh daardoor onder de gemeente aen-„gewreven wiert, even als off hij een schelm of verrader was, „waer voor men reets van buijten binnen de stadt vlugte, „sonder datter eenige de minste blijcken van dien hem oijt „souden connen werden aengewesen, dan dat hij sigh selfs „voor een verraderie van dien balier sogt te wagten en van „welcken hij swoer geen verdere affronten te willen dulden „sonder sigh daer over te revengieren; verders verhalende en „in 't largo selfs uijt leggende, hoe slegte en geckelicke be-„dugtinge het van de luijden is, dat hij sigh tegens de Comp. „soude opposeren, en wat daer omtrent hem en de sijne seec-„kerlijck stont over te comen, wat diensten hij voor d' E. „Comp. gedaen en wat eer en estime hij altijt van de Heeren „generaels en Raaden van India daer voor genoten had, met „meer diergelijcke redenen en omstandigheden, waarvan ick „d' Edle Heeren van Outhoorn en Sammartin mondelingh be-„rigt gedaen heb, aen welcke ick mij verders referere, te eer, „omdat ick bij den selven [Jonker] mij niet als uijt ordre „en last van de Hooge regeeringh, maer als een out vrint uijt „mijn eijgen motive in passant geaddresseert hebbe, in welcke „vertrouwtheijt men wel jets meer vrijhartigh uijtspreeckt

„na de drift van 't gemoet, voornamentlijcq voor een soldaet, „die genereus is en pretendeert in sijn eer verongelijckt te „wesen, als men wel anders jegens jemandt soude doen, welc„ken men weet van sijn meesters in commissie gesonden te „wesen.

„Sulcx, na dat ick hem, na het uijtboesemen van sijn drif„ten, gedebatteert hadde, 't geen 't respect van de Hooge re„geeringh raecte, niet anders heb connen raden, dan dat die „misnouginge op ged^ten^ Boelelengh niet sijn, maer des E. „Comp^s^ saecke was en waerbij hij sigh als haeren dienaer in „sodanigen geval moste addresseeren en sulcx haer Hoogh Ed^le^ „bekent maecken, alsoo ick wel versekert was, dat haer H^o^. „Ed^le^ hier van geen behoorelicke kennisse hadden, of anders „daer in al overlangh na hunne maximes souden hebben voor„sien, sonder dat hij, Joncker, sigh behoorde soo clandestien „te wapenen, waer over, als onkundigh van de beweeghre„denen, men niet sonder bedugtinge van eenigh verborgen at„tentaet kost sijn. Dogh protesteerde hij, dat het wapenen „der sijne een gewoonte van hem was op 't minste, dat hem „tegen stont, gelijck d' E. Comp. veelmalen in sijn togten „ten dienste van haer selfs had ondervonden.

„Ondertusschen heb ick mij voor ditmael, in 't gunstigh „welnemen, oock moeten abstineren hem aen te raden en als „uijt mijn selfs te induceren om met mij eens binnen in 't „fort te gaen en aldaer sijn beclagh over desen balier te doen. „Want door sijn outste vrouw, met welcke voor sijn comste „een weijnigh op haer eijgen aenhalinge van de saeck en mis„contentie gesproken had, onderrigt wesende, dat sijn gewoon„te in soo een geval was (al was het maer misnougen op haer „selfs) een dagh vijf à ses uijt te huijsen, ja selfs dan luij„den, die hij in veele jaeren niet gesproken of gesien hadde, „te gaen besoucken, waer van de heer Speelman, h. l. m. „als kennis van die togten hebbende, sigh bij geval seer wel „con dienen, dat het daerom best soude sijn, indien ick hem „met nogh eenige voor een wijl op Sciacon conde tronen, om

„de Heeren in 't fort, die hem niet als te wel kenden, door „sijn vrijmoedigh en driftigh spreecken niet te vermoeijelicken, „soo heb ick van hem in minnelicke termen mijn afscheijt „genomen, met die beloften, dat ick binnen een dagh ofte „vier met mijn vrouw op Sciacon soude comen voor een speel„togtje, als wanneer hij uijt sijn selfs seijde, dat hij dan met „sijn vrouw oock daer bij mij wilde verschijnen, en om de „tijt daervan te weten, soo staet sijn soon op heden ten mij„nen huijse te comen en daerna te vernemen.

„In middens can ick niet nalaten in desen nogh te voegen, „dat ick waerlicq desen Cap[t] Joncker en de sijne met een „toegenegen sugt tot de Comp[e] heb gevonden, sonder jets in „'t minste, dat na verraet gelijckt, te connen mercken, maer „dat ick daer en tegen de discrepantie tusschen hem en gem[ten] „Boelelingh al voor een dangereus wercq en van een opmerc„kelicke nasleep agt, alsoo de haet ingewortelt en de driften „aan 't uijt bersten schijnen te sijn, sulcx in 't gunstigh wel„nemen best oordeele, dat het ontstoocken vier, eer het ver„der comt op te vlammen, in sijn geboorte gesmoort en door „sagste middelen wedersijts uijtgeblust wert, eer de vrees en „wantrouw op de voorsiende preparaties het particulier tot het „gemeen doet overslaen of de uijt sporigheijt of anders het „een quaet het ander te grooter maeckt, waertoe de separatie „ofte de versendinge van dien balier elders, onder 't eene off „ander pretext na toe, veel tot rust van 't gemeene best sou„de connen contribueren, alsoo tussche den eenen of den an„dere al vrij wat onderscheijt schijnt te wesen, voornament„lick in gelieft en geëert te sijn, soo wel onder blancke als „swarte, — waarmede na aenbiedinge van mijn onderdanigen „dienst verblijve

„U. E. H[o]. Ed[le] onderdanigen

„getrouwen en gehoorsamen dienaer,

„J. Ruijs."

Het ongevraagde advies van Ruijs om Boeleleng, den gunsteling van de St. Martin, te verwijderen viel natuurlijk niet

in den smaak van laatstgenoemde en was vermoedelijk olij in 't vuur; en de overige leden van de Hooge Regering waren helaas zwak genoeg om in dit opzigt hunnen collega te believen door den goeden raad van Ruijs in den wind te slaan, van welken raad zij blijken niet de minste notitie genomen te hebben.

Het was der Regering met de zending van Ruijs niet te doen geweest om meer bijzonderheden nopens Jonker's gedragingen en bedoelingen te vernemen, maar alleen om zich op arglistige wijze van Jonker's persoon meester te maken. Ruijs had daaraan niet voldaan en dientengevolge werd alwat hij ten gunste van Jonker en tot toelichting van diens zaak aanvoerde, eenvoudig ter zijde gelegd.

Het rapport van een beschaafd en oogenschijnlijk bezadigd en gemoedelijk man, zooals het rapport van Ruijs ongetwijfeld is, had de oogen moeten openen van hen, die toenmaals het bestuur van Indie in handen hadden. Het moest hen hebben doen inzien, dat zij, door allerlei geruchten en praatjes misleid, een driftig, maar overigens eerlijk en trouw Compagnie's dienaar verkeerd hadden beoordeeld.

Maar zoodanige wending van gedachten strookte, noch met den wrok van de St. Martin, noch met de ongemotiveerde vrees, welke allen, groot en klein, blijkt bevangen te hebben, noch met de waardigheid der Regering, zooals men die toen begreep, welke niet toeliet, dat zij direct of indirect erkende verkeerd gezien en gehandeld te hebben.

De ondergang van Jonker was voor de Regering eene uitgemaakte zaak; en alwat daartoe niet diende, was niet van hare gading (1).

Merkwaardig is, dat op denzelfden dag (9 Augustus 1689), waarop Ruijs zijn rapport indiende, een Maleisch geschrift

(1) Ruijs geraakte door zijn advies ten gunste van Jonker klaarblijkelijk in ongenade bij de Hooge Regering. Want behalve bij de vermelding van zijnen dood, komt zijn naam in de resolutiën niet meer voor. Evenals vroeger Jonker, werd nu hij op zijde gezet.

met Arabische karakters van den kapitein der Maleijers door de Regering ontvangen werd, hetgeen in menig opzigt het geruststellende rapport van Ruijs bevestigde.

Op den 4 Augustus had namelijk de kapitein der Maleijers twee zijner sergeanten (Intjeh Midan en Intjeh Soelat) en zekeren Intjeh Kapas naar de Maroenda gezonden om van Jonker te vernemen, of 't waar was, dat hij volk verzamelde en dit met eten en drinken onthaalde.

Jonker zoude volgens die zendelingen ongeveer het volgende geantwoord hebben: „ik speel en zoek mijn vermaak, „maar verzamel geen volk. Mijn hart is ongerust over het„geen Boeleleng mij heeft aangedaan Deze heeft één mijner „sergeanten, dien hij met diens vrouw en twee broeders op „weg aantrof, alwat zij bij zich hadden, ook hunne krissen, „afgenomen. De vrouw is eerst na twee dagen teregt geko„men. Dit is een groot affront voor mij. — Van een togtje „naar de Sontar terugkeerende, vond ik den kapitein Ruijs, „aan wien ik mijn beklag over Boeleleng gedaan heb. — Ik „ben zoo lang, ten allen tijde, gereed geweest te gaan, waar „de Compagnie mij gelastte te gaan. Ik zal ook geduldig „aanzien, dat de Heeren Boeleleng groot maken en boven „mij verheffen zonder mij daarvan in het minste kennis te „geven. Maar, zoo ik ergens den scheelen sergeant Boeleleng „met zijn rooden zonnescherm, dien hij zich, zelfs te paard „zittende, boven het hoofd laat dragen, ontmoet, dan kap „ik hem aan stukken. — Dit alles heb ik ook aan den ka„pitein Ruijs gezegd, die mij antwoordde, dat Boeleleng niet „zoozeer mij, dan wel de Compagnie beleedigd had. „Broe„„der Jonker", zeide Ruijs verder, „ga voorloopig niet van „„huis. Ik zal eerst het gebeurde aan de Heeren te Batavia „„bekend maken". Ik nam genoegen met dien raad en zeide: „„'t is heel wel".

Volledigheidshalve — want eigenlijk zoude het volgende, hoogst onbeduidende briefje overgeslagen kunnen worden, — deel ik mede, dat de St. Martin op Woensdag, 10 Augustus

1689, een vijfregelig, Maleisch briefje van Daeng Memang ontving, waarin deze berigtte vernomen te hebben, dat Jonker naar Patoedjoe en vervolgens naar Mangga-doewa zoude gaan, op welke laatste plaats hij voornemens was geruimen tijd te vertoeven. Van daar zoude hij de stad Batavia binnengaan om voor de Hooge Regering te verschijnen, indien hem zulks toegelaten werd ([1]).

Na hare resolutie van 9 Augustus 1689 liet de Regering de zaak van Jonker gedurende twee dagen onaangeroerd. Nieuwe, werkelijk verontrustende en het rapport van Ruijs wederleggende berigten kwamen niet in. Maar op Vrijdag, 12 Augustus, kon zij niet nalaten op nieuw Jonker's rebellie te bespreken.

De resolutie betreffende Jonker, op dien Vrijdag genomen, luidt aldus:

„Wederom gedelibereert sijnde over de saken van den re„belligen Capitain Joncker en sijnen aanhang, met reflexie „op het gene hij met den Capitain Joan Ruijs, volgens des„selfs eerst gedaan mondeling èn daar nae overgegeven schrif„telijck berigt, gesproken heeft; item op zeker berigt van „den Capitain der Maleijers ([2]), als op het gene ons nog „buijten dien dagelijcx te ooren komt ([3]); wijders oock in „agting genomen sijnde, niet alleen dat de Capitain Joan

([1]) In het origineele, bewaard gebleven briefje staat:

كمديىن ماسق كوت مڤادڤ حضرت تونكو جكلو دبرى ماسق

Het woord: تونكو kan ook op de St. Martin slaan, aan wien het briefje gerigt is.

([2]) Namelijk het onbeduidende, zoo even medegedeelde briefje.

([3]) Jammer is, dat die dagelijksche berigten niet uitvoerig omschreven zijn. Maar, aangezien zoo weinig ten nadeele van Jonker blijkt uit de stukken, welke in deze resolutie geciteerd worden, kan men gerust aannemen, dat de dagelijksche berigten, welke niet eens de moeite eener omschrijving waardig zijn gekeurd, — en op wat woorden meer wordt in de resolutiën niet gezien, — nog minder te beteekenen hebben gehad.

„Ruijs hem, Joncker, volgens het geresolveerde van den 3 „deser, nogh niet voorgehouden heeft om in dit Casteel te „komen (¹), maar oock, dat deselve sig in sijn huijs op de „Maronda niet vast onthoud, maar dan hier en dan daar „met sijnen t' samen geraapten hoop komt te swerven (²), „ende dat oversulcx ons eerste voornemen om hem, wanneer „hij niet genegen mogt wesen tot ons in persoon af te ko- „men, aldaar in sijn huijs met uijtgesette magt van wapenen „aan te tasten voor alsnog met geen versekering van een „spoedig succes begonnen heeft kunnen werden (³), soo is „dan alsnu en nae dat daarover de consideratien van d' H_r „Gouverneur-Generaal [afwezig wegens „indispositie"] ingeno- „men, mitsgaders oock de stem van den Heer Martin Pit [als voren] opgehaalt was geworden, tot voorkoming van „alle verdere, schadelijcke consequentien uijt de desseinen, „welcke de gem. Joncker in den sin heeft, en om den „t'samen gerotten hoop, soo veel mogelijck, op een behendige „en sagte wijse te doen dissiperen, mitsgaders ons van den „persoon van den gem. Capitain Joncker en sijne voornaamste „complicen te versekeren (⁴), best geoordeelt en verstaan, „voor eerst in die saack niet anders te doen dan de voor- „naamste hoofden ofte capitainen, en oock eenige lieutenants „der inlantse natie, oock selfs eenige van de gene, die men „meenen mogt, dat het met den gem. Capitain Joncker hiel- „den, bij een te roepen en door d' H^r^. Directeur-Generaal, „Willem van Outhoorn, mitsgaders oock d' H^ren^ Joan van

---

(¹) Dit was voor de Regering het eenige, negatieve resultaat van Ruijs' bemoeijingen, — voorzeker een treurig resultaat.

(²) De Regering wist, even goed als wij, wat dat „swerven" en die (zoogenaamd) „samen geraapte hoop" te beteekenen hadden. — Is hare opvatting een gevolg van verblindheid geweest of schuilt hierachter kwade trouw?

(³) Derhalve, indien de Regering daartoe kans had gezien, zoude zij haar primitief plan, in weerwil van al de inmiddels verkregen inlichtingen, niet opgegeven hebben.

(⁴) Dit bleef alzoo het hoofddoel, waarnaar de Regering streefde.

"Hoorn en Isaacq d' St. Martin, als tot d' affaires der in-"lantse natien gecommitteert sijnde, even als uijt haar selven "en als of het praeliminairlijck buiten kennis van d' Heer "Gouverneur-Generaal geschiede, voor oogen te stellen het "gene ons wegens de beroering, versameling van volck en "verder gedoente van den Capitain Joncker te ooren komt, "haar lieden daar op dan wijders af te vragen, wat haar de-"sen aangaande meer ofte anders bekent wesen mogt; voorts "oock af te vorderen de gedagten ofte het gevoelen, 't welck "sijlieden hebben mogten, in hoedaniger wijse tegen saken "van soodanigen nature en specialijck in dit cas gehandelt "soude moeten werden; om, nae dat sijl. haar op 't gene "voorsz. is, verklaart sullen hebben, als dan haar voor te "houden van gevoelen te sijn (1), dat dese hooge regering "in consideratie van de langdurige diensten van den gemel-"ten Capitain Joncker, onaangesien desselfs tegenwoordige mis-"daat seer groot was, veel liever sagte dan harde middelen "soude willen gebruijcken om hem weder tot inkeer en sijn "pligt te brengen, alsoo sijne vorige verdiensten als nog bij "dese regering in goede agting waren, die niet gaarn de "naam ofte naespraack hebben soude van een out dienaar soo "plotselijck te verstoten en op het hartste aan te tasten, "welcken sij te voren met soo veele weldaden boven andere "begunstigt had (2); vervolgens daar op vragender wijse "voor te houden, of sijl. mede oordelen souden goet te wesen, "dat eenige van deselve bij den gem. Capitain Joncker gingen

---

(1) Wat ook de inlandsche kapiteinen, luitenants, enz. mogten antwoorden; welke nieuwe gezichtspunten hunne antwoorden ook mogten opleveren, toch was de beslissing der Regering vooraf bepaald. — Eene fraaije wijze van handelen!

Al dat vragen en antwoorden zoude alzoo niet meer dan eene vertooning, een komedie-spel geweest zijn. Maar waartoe?

(2) Hoe schijnheilig de Regering zich hier aanstelt, is duidelijk voor alwie zich hare resolutie van 3 Augustus herinnert, waarbij zij besloten had "hoe eer hoe liever" Jonker levend of dood te doen vatten.

„en hem voor oogen hielden het groote quaad en de schade-„lijcke consequentie van sijne conduites, die wij dogh niet „souden connen laten voortgaan, maar genootsaackt wesen „met kragt tegen te gaan, indien hij daarvan uijt sijn sel-„ven niet en quam te desisteren, om hem dan bij die occasie „voorts aan te raden alle het volck, 't welck hij bij hem „vergadert heeft, ijder sijns weegs te laten vertrecken [d. w. z. zijne Makassaren naar de Makassaarsche kampongs, de Balinezen naar de Balinesche kampongs, enz, enz.], te „desisteren van deselve ofte eenige van dien in de wape-„nen bij nagt en ontijden door de landerijen daer omtrent „te laten marcheren ofte op eenige posten te plaatsen (1) en „sig voorts van alle diergelijcke gedoentens te onthouden, en „in plaats van dien liever met alle vrijmoedigheijt voor dese „regering te verschijnen (2), en aldaar te openbaren soodani-„gen ongelijck, affronten of diergelijck ander leet, als hij „vermeenen of voorgeven mogt hem aangedaan te sijn (3), „ten eijnde daar over nae alle regtmatigheijt geoordeelt en „daar omtrent gedaan en gehandelt mogt werden, soodanig „als bevonden soude werden te behoren.

„Aan welcke hoofden dan wijders oock door de gem. Hee-„ren aangesegt sal werden, dat haar EE. daar over haarl. „gevoelen nae overleg van twee à drie dagen voor haar pri-„vée gaarn te moet souden sien om daar over alsdan mede „haar EE. gedagten nader te laten gaan en hetselve vervol-„gens aan d' Hr Gouverneur-Generaal te communiceren; wer-

---

(1) Het eenige alzoo, wat de Regering tegen over anderen aan Jonker ten laste kon en durfde leggen, was het verzamelen van volk en het doen wacht houden door dat volk, — waarlijk geen landverraad.

(2) De Regering, die Jonker tot een rebel had verklaard en last had gegeven hem dood of levend te vangen, wachtte zich wel hem een sauvegarde aan te bieden. Wat zoude Jonker in den strik geloopen zijn, indien hij naar het zoete gefluit van den vogelaar had geluisterd!

(3) De Regering wist dus zeer goed, waar eigenlijk de schoen wrong; en toch verklaarde zij Jonker voor een rebel, toch vervolgde zij hem à outrance.

„dende geoordeelt, dat onder wijlen wel eenige van de gem. „officieren uijt haar selven bij den meergenoemden Capitain „Joncker gaan en hem den voors. raad geven sullen; gevol„gelijck dat niet alleen ondertusschen het gevoelen van de „gem. officieren daar over inkomen sal, maar oock eenigerma„ten ervaren ofte ondervonden werden, hoe verre dese Capitain „Joncker het oor tot soodanige aanrading leenen en van wat „succes het wesen soude om hem alhier te konnen laten ver„schijnen; om dan daar over nader met de meest vertroutste „officieren van de gem. inlantse natien te konnen spreken en „de vereijste ordre te stellen; ondertusschen dat oock met „alle behendigheijt nae de namen van alle de complicen ver„nomen sal moeten werden om ter gelegener tijt daar ontrent „te doen 't gene bevonden sal werden te behoren."

Het blijkt niet, dat aan deze resolutie eenig gevolg is gegeven. Ware zulks gebeurd en waren de antwoorden van de ondervraagde inlandsche officieren van dien aard geweest, dat deze tot nadeel van Jonker strekten, dan zoude de Regering niet nagelaten hebben die, voor hare politiek zoo nuttige antwoorden in eenige resolutie, eenigen brief aan Heeren XVII^{nen} of in eenig ander stuk te vermelden. Door haar stilzwijgen laadt de Regering het vermoeden op zich van niet te hebben willen luisteren naar hetgeen de inlandsche officieren haar welligt hebben medegedeeld. Waarschijnlijker echter is, dat de ondervraging niet heeft plaats gehad. Maar waartoe dan bovenstaande, uitvoerige resolutie genomen?

De reeds tweemalen verschenen getuige, de mijneedige Mardijker sergeant Matthijs Janszen, verscheen den 13^{den} Augustus 1689 op nieuw en wel met een schriftelijk berigt, waarvan eene, naar het schijnt, tamelijk vrije vertaling bewaard is gebleven.

Volgens dat stuk zoude Janszen van Ratoe Bagoes Abdoe'l Kamar het volgende vernomen hebben.

De Majoor de St. Martin zou Pangeran Poerbaja bij zich ontboden en hem gevraagd hebben, of de Ratoe Bagoes bij hem in zijne woning in het kasteel was geweest en, zoo ja, welk nieuws hij verteld had.

Pangeran Poerbaja zoude geantwoord hebben, dat de Ratoe Bagoes boven was (1) en gezegd had, dat Jonker een doodelijken haat tegen Boeleleng koesterde.

De Ratoe Bagoes zoude ook aan Pangeran Poerbaja voorgeslagen hebben zijn volk weg te zenden en daarvoor 20 van de beste manschappen van hem, den Ratoe Bagoes, in de plaats te nemen, welk voorstel Pangeran Poerbaja aannam, tevens aan den Ratoe Bagoes een met eenig goud versierde piek vereerende.

Vervolgens zou de Ratoe Bagoes regelregt naar de woning van Aria Soera Winata buiten den Boom gegaan zijn, voor welken Bantammer hij „gants geen praat over had", omdat hij hem met het groote plan niet zoozeer als vroeger ingenomen vond.

Te Angke zou de Ratoe Bagoes aan zekeren Aron gevraagd hebben: „hoe zullen wij het nu hebben?" en ten antwoord hebben gekregen, dat hij (Aron) gereed was en slechts op het bevel van kapitein Jonker wachtte.

Van Aron zou de Ratoe Bagoes naar den Balineschen luitenant Mambal gegaan zijn, dien hij niet te huis vond.

Vervolgens naar den luitenant Bongan, die beweerde al zijne wapenen in gereedheid te hebben, slechts wachtende op het bevel van kapitein Jonker. — Ook zoude deze luitenant aan den Ratoe Bagoes verteld hebben, dat de Majoor de St. Martin voornemens was de Balinesche luitenants, elk aan het hoofd van 60 Balinezen, tegen Jonker te doen oprukken. „Maar, zoo dit plan doorgaat," zou de luitenant er bijgevoegd hebben, „dan loop ik in het gevecht tot kapitein Jon„ker over".

---

(1) De bedoeling van dit *boven* is onduidelijk.

Van Bongan zou de Ratoe Bagoes naar den Balineschen luitenant Tambesi gegaan zijn, dien hij in zijne woning niet aantrof.

Vervolgens zou de Ratoe Bagoes met eene Chinesche praauw naar de Maroenda teruggekeerd zijn om van zijne bevindingen aan Jonker rapport te doen, vergezeld, naar het schijnt, van den sergeant Janszen.

Deze althans berigtte nog, dat Jonker tegen den Ratoe Bagoes zoude gezegd hebben „als wij aan den gang zijn, dan „moeten wij vooral niet den Constabel-majoor dood slaan, maar „hem levend in handen trachten te krijgen om hem te dwin„gen ons te dienen".

Aan den Ratoe Bagoes en aan Janszen zoude Jonker verzocht hebben gedurende de actie niet verre van hem weg te gaan.

Janszen beweerde aan den Ratoe Bagoes gevraagd te hebben, of hij geene kans zag kapitein Ruijs tot zijne partij over te halen, waarop hij ten antwoord zoude gekregen hebben: „off hij de secreten van de mis wilde weten (1), naardien Jon„ker en Capiteijn Ruijs als man en vrouw leefden, van wien „men niets ter wereld konde te weten komen. Waarom sul„len wij beschroomt zijn, daar wij alles, watt'er in 't Casteel „omgaat, wel te weten komen?"

Zonder datum, maar hoogst waarschijnlijk op 14 of 15 Augustus 1689 geschreven, is het volgende, zeer merkwaardige verhaal van den Adsistent, Lucas Meur, „wegens 't gene „hem bij den Amboinesen Cap^n Joncker van Manipa is te voo„ren gekomen", welk stuk een helder licht werpt op een tal van bijzonderheden.

„Op UEd^le gegeve licentie ende versoek van den Amboi„nesen Cap^n Joncker (2) heeft de ged^e Meur sig selven ver-

(1) Een zonderling gezegde in den mond van een Mahomedaan.

(2) Meur is alzoo naar Jonker gegaan op diens verzoek en met goedvinden van......(waarschijnlijk de St. Martin).

„leden Saturdagh ([1]) soghtens naer de Clene Maronde begeven „en ontrent de middagh naer de woninge van gedᵉ Capⁿ, waer „ontrent hij gevonden heeft verscheijde Amboineesen en Mac-„cassaeren, die in een huijs, niet verre van dat van gedᵉ Capⁿ „vrolijk waeren en naer gissinge sterk 40 à 50 coppen, staen-„de binnen tegen de pagger aen verscheijde schilden. Van „daer voort gegaen sijnde tot aan de woninge van gedᵉ Jonc-„ker, heeft hij gevraeght aen seker vrouwmens, waer de Capⁿ „was. Dog in plaetse van antwoort te krijgen, vertoonde sig „op haer roepen een Maccassaer, gewapent met een kris en „assagaeij, die hem desselfs begeerte afvroeg, en verstaende, „dat den Capⁿ wilde spreecken, soo gelaste dᵒ Maccassaer hem „daer te vertoeven, tot dat zijn mʳ. daer van kennisse gege-„ven soude hebben.

„Omtrent een quartier daer na quam gedᵉ Maccassaer weder „terugh en geleijde gem. Meur bij den Capⁿ, dewelke ver-„geselschapt was van 8 Macassaren en onder deselve 3 à 4 „santrijs ofte papen.

„Naer dat geciteerde Meur Jonker nu gegroet en gevraeght „hadde, watter van sijn believen was, soo deed hij denselven „Meur naest zijn seijde sitten en seijde, dat hij niet alleen „hem, maer ook meer andere, die mede land hadden leggen „omtrent de kleijne Maronde, had laten versoeken, of sij bij „hem geliefden te komen, 't geene hij wel wenste gendᵉ Meur „met deselve dog eens wilde doen, om haer dan af te vragen, „waerom sij bevreest waren en of oijt ijmand daer omtrent „van hem of de sijne overlast was aengedaen. Item ook om „haer voor te houden sijne ongerustheijt wegens de gerughten „van oproer, die 'er van hem uijtgestroeijt wierden, dog tot „sijn onschult, vermits hij noijt die gedaghten gehad hadde „eenige van 's Compˢ onderdanen te beledigen, seggende met „eenen wel te weeten, datt'r een Godt was, die, in gevalle

([1]) In margine staat „13", hetgeen niet anders kan beteekenen dan Zaturdag 13 Augustus 1689.

„hij soodanigen quaed ondernam, als 'er gerught wiert, dat „hij voornemens soude sijn te doen, dat niet ongewroken „laten, maer hem daer over weder swaerlijck straffen soude. „Mitsgaders ook wel te weten, dat, bij aldien hij soodanigh „werck quam te ondernemen en uijttevoeren, d' E. Comp. „maghtigh genoegh was om het selve te wreeken en sulxs ook „niet nalaten soude werkstallig te maeken, dogh dat sijn „altoos bewese trouwe tot d' E. Comp., waar in hij tot 'er „dood toe meende te volharden, een ijegelijck andre gedaghten „van hem behoorde te hebben; alle het welke hij ook voor„gaf soodanigh aen den Cap[n] Jan Ruijs verhaelt te hebben.

„Op het welke meergend[e] Meur hem toen communiceerde „die gerughten in de stad mede wel gehoort te hebben, dog „dat deselve niet had kunnen gelooven, noghte ook vermerken „de heeren van de hooge regeeringh aen die praetjes eenigh „geloof defereerden, immers niet die heeren, waer bij hij, „Meur, dagelijcx te doen hadde.

„Waer op Joncker toen antwoorde, dat die gerughten wel „ten principalen waeren ontstaen uijt den haet, door hem „behaelt op Bantam over 't schrijven van seker briefje aen „d' Ed[le] heer generael Speelman L. M., waerbij hadde gecom„municeert de weederwaerdigheden, hem aldaer voorgekomen, „en met een sijn opcomst versoght, welk briefje na den dood „van ged. zijn Ed[t] voor den dagh gekomen was ([1]).

„Ged[e] Joncker relateerde wijders, enz. (Hier volgt het aangehaalde op bladz. 101.)

„Naer dat welgem[e] Meur ontrent een quartier uurs bij „Cap[n] Joncker geseten hadden, quamen 'er voor den dagh, „naer gissinge, ontrent 30 à 40, soo Maccassaeren, als Bougij„sen, gewapent met krissen en nijboomse korte knuppels, die „alle aen d' eene sijde der balij, waer op Joncker sat, gingen „nederzitten."

Dit merkwaardige stuk blijkt niet in Rade van Indie be-

([1]) Verg. bladz. 72 en 73.

handeld te zijn, waartoe het dan ook voor de heeren gecommitteerde Raden, de St. Martin en van Hoorn, wel wat compromittant was.

Opmerkelijk is ook, dat dit relaas, door een Europeaan gegeven, evenmin eenig bezwaar tegen Jonker inhoudt, als de vroeger reeds medegedeelde relazen van twee andere Europeanen, — den sergeant Jan Arentsen en den kapitein Ruijs. Zouden deze alle, die in loco waren geweest, minder goed gezien hebben, dan de Regering, die binnen de muren van het kasteel bleef? Zouden alleen berigten, door inlanders medegedeeld, geloof en vertrouwen verdiend hebben?

Vijf dagen later, den 18den Augustus 1689, wist de mijneedige Janszen, die de rol van spion op zich blijkt genomen te hebben, alweder wat te vertellen.

Volgens hem zoude Jonker op dien dag — zoo hij klaar kon komen, hetgeen betwijfeld werd, — zijne vrouw met zijne korakora over zee naar Batavia zenden (1) om aan den Gouverneur-Generaal den penning of brief, welke hem door „Sijn „Hoogheijt" toegezonden waren, terug te geven (2). Jonker zelf zoude te gelijker tijd over land, boven of beneden Noordwijk, naar Batavia gaan en wel naar de woning van den Balineschen luitenant Mambal, waar ook zijne vrouw, na afloop harer missie, zoude komen (3).

---

(1) Op 31 Julij had Janszen verklaard, dat Jonker te Djati-negara naar eene schuilplaats voor zijne vrouwen zocht. Zie bladz. 117.

(2) Vroeger verklaarde Janszen, dat Jonker zelf, onder getuigen, den penning zoude teruggeven. Zie bladz. 114.

(3) Volgens Valentijn, levens der Opperlandvoogden, bl. 319 „bad zijn [Jonker's] eerste en voornaamste vrouw hem dog van zijn voornemen „afstand te doen, hem verzekerende, dat zij bij zijn Edelheid wel genade „voor hem verwerven zou; dog 't was nu, zei hij, te verre gekomen en „het moest nu buigen of bersten."

Dit verhaal, in verband met het verhaal van Janszen, bewijst, hoe vele en veelsoortige praatjes omtrent Jonker in omloop waren en hoe voorzigtig de Regeering met die praatjes had moeten zijn.

Nog een staaltje van die praatjes is de mededeeling van Valentijn, l. l., dat Jonker „een onthalsden Hollander in een prahoe" liet „afdrijven".

Bleek alsdan, dat die vrouw door den Gouverneur-Generaal goed ontvangen was, dan zoude Jonker zijn volk bij troepjes van 2 of meer mannen ter sluiks binnen het kasteel trachten te brengen en, wanneer naar zijn oordeel genoeg volk binnen was, zelf met een 30tal manschappen volgen om, zoodra hij zijne kans schoon zag, het amok te beginnen. Want niemand zijner ondergeschikten wilde de eerste zijn, vermits zij wankelmoedig en vreesachtig waren geworden, doordien „het" (plan) ontdekt was.

Wanneer „beneden" alles naar zijn zin was afgeloopen, zoude Jonker zich naar het bolwerk, de Diamant, — de verblijfplaats van Pangeran Poerbaja, — begeven, waarvan de vermeestering, naar zijne meening, niet missen kon, omdat hij al het volk van dien Pangeran, tot den kleinsten jongen in cluis, door de getrouwste, moedigste en beste zijner manschappen had doen vervangen, welke dapperen „in dit ex„ploit met amock te speelen op die punt een groote diversie „souden maken."

Jonker zoude ten strengste gelast hebben den konstabel-majoor niet te dooden, noch te laten ontvlugten, maar hem levend over te leveren, „om dat nogh een oude quaestie tegens „hem heeft, die hem betaelt soude setten" ([1]).

Zoo Jonker, binnen het kasteel gekomen, geene gelegenheid zag om zijn plan te volvoeren, zoude hij stillekens weggaan.

Volgens Janszen waren er vijf Hollanders aan de Maroenda, die gaarne getuigenis zouden afleggen, maar niet uit eigen beweging. „Soo de Heeren haer believen quasi te constringeren, „sullen alles oprechtelijk betuijgen." — Maar de Heeren beliefden zulks niet.

Al het gepraat van Janszen, hoe compromitterend ook voor Jonker, gaf aan de Regering geene aanleiding tot het nemen

---

In de buurt van Jonker was niet één rivier, waarlangs hij een dooden Europeaan in eene praauw zoude hebben kunnen laten afdrijven.

([1]) Vijf dagen vroeger heette het, dat de konstabel-majoor gedwongen moest worden Jonker te dienen. Zie bladz. 139.

van eenigen maatregel. Want in hare vergadering van 19 Augustus 1689 besloot zij slechts, naar aanleiding van eene aanbieding van den kapitein der Maleijers, "twee van sijne "onderhorige lieutenants, te weten Intje Soeleman op het "Pinxter velt, en Intje Awan op het daar naast aangelegene "lant van den gem. Capitain te commanderen om d' aldaar "wonende Maleijers voor eenigen tijt onder haerl. opzigt en "gesag, mitsgaders in postuur van defentie en gereetheijt te "houden tegen hetgene goetgevonden soude mogen werden "haarl. tegen de desseinen van den Capitain Joncker van "Manipa en die van zijnen aanhang te ordonneren".

Van den gedetineerden, uit den Bantamschen oorlog bekenden Jacob de Roij ontving de St. Martin den 21sten Augustus het volgende, in originali bewaard gebleven schrijven:

"Edele heer Majoor ende etc. [*sic*].

"Alsoo door inpotentheijt nu 12 daaghen ter coij geleegen "hebbe door de oude crupsies van mijn laest ontfangen quet-"suijr op Tangenorach ([1]) niet hebbe connen gaen om mijn "person ontrent UE. Eedln Hr. te verthonen ende mijn schul-"dige plicht int werck te stellen naer behooren, dogh echter "met den Pangeran [Poerbaja] in de discoorsz geweest, die "mael voor mijn choij sigh selden heeft verthoont, onder eenige, "bij mij gethoonde misnoeijinge, ten laatsten sigh oock ge-"heel misnoeght anstelde; onder welcke discoorsen mij ver-"haalde eenige dorp[en], rontom Battavia int geberghte leg-"gende, was hebbende met sijn volckeren beset ende dat hij "nogh daagelijcx in de selven [?] van Bantham genoet [?], "de welcke nu reets tot in de 2400 wel gewaapende coppen "bestondt sterck te sijn ende dat hij nogh int bosch daer "ontrent sijn negerijen nogh alle sijn mede genomen Banthamz. "schietgeweeren als anders ende baijtierantis [badjoe rante] ge-"borgen hadde ([2]); dat hij oock wel wenste mijn persoon voor

([1]) Zie boven bladz. 80.

([2]) De staatsgevangene, Pangeran Poerbaja, bezat werkelijk — vreemd genoeg — land bij de Sontar, 4 à 5 mijlen van de stad Batavia verwij-

"één à 2000 rds. conde coopen offte andere middelen te coop "waer, hij niet ontsien soude.

"Van hier op de misnoeijinge van Joncker slaande, hem "beclaagende, dat hem sulck ongelijck geschiedde; hier mede "affbreeckende door toecomste van een geweesen vendrich van "Joncker, dogh dat hij versoght mij, als gesondt geworden "sijnde, eens met hem naer sijn landt te willen gaen, dat "hij mij jts besonders te seggen hadde.

"De geweesen vendrich sijde gecomen te sijn, vermits ge"hoort hebbende, dat ick sieck sijnde, sijn dienst antepresen"teeren om eenige medesijne te willen geven, bij aldien ick "sulx wilde gebruijcken, dogh hebbe van hem niet anders con"nen trecken," als dat hij nu ontrent 14 daagen bij Joncker "waer geweest ende dat hij nu in de stadt was gekomen, ver"mits dat Joncker op Donder- offte Vrijdagh naest komende [25 of 26 Augustus 1689] op Battavia stont te komen ende "dat Joncker dickwijls van mij gesproocken soude hebben.

"Oock heden morgen is de Pangeran wederom bij mij ge"weest, die mij quam seggen, datter van sijn volck van bo"ven uijt sijn negerije waer komen raporteeren, datter 9 à 10 "swarten met een Balier bij haer, gewaepent met pijck ende "chris, onder het voorgeven van 't volck in de negerijen te "moeten opschrijven ter ordere van UE., Eed^{le} H^{r}., dat hij "niet conde bedencken, wat sulx beduijde, waerdoor mij om "raad versocht, wat hem hier in te doen stondt; waerop ick "als doen seijde, dat 't lichtelijck wijckmeesters waeren, die "daer toe gestelt sijn alle wijcken op te schrijven; dogh hij was "van gevoelen, dat sij als spionnen uijt gesonden waeren; waerop "ick ried UE., Eed^{le} H^{r}, sulcx bekent te maacken ende vrae"gen, die hem wel soude seggen, wat van de waerheijt was.

"Voorders als nogh niet anders connen onder vinden als

---

derd, waarheen de gouverneur-generaal Camphuijs met gevolg den 8sten October 1685 een speelreisje maakte.

Op 12 Junij 1684 kwamen Bantammers te Batavia hulde bewijzen aan Pangeran Poerbaja.

„hier boven vermelt, sal onder tusschen met alle trouwe naar-„stigheijdt mijn uijterste devoir doen, waerop UE. mooght „verseeckert sijn.

„Waermede verblijve, Eedle Hr. naer salutatie

„Eedle wel wijsse voorsinige Heer

„UE. Eedle getrouwste dienaer

„Jas d. Roij.

„Op de punt de Diamandt den 21 Augusts A⁰. 1689.

„Dit voorval is gisteren geweest.

„N. B.

„Eedle Hr. gelieft eens op mijn herstellinge te gedencken".

Den volgenden dag, 22 Augustus, rapporteerde de spion Janszen, dat Jonker op Vrijdag, 19 Augustus, eenig bloed naar zijne mesigit zoude gebragt hebben, welk bloed hij met souter (wierook?) en asch vermengde. Vervolgens zoude hij op de Koran gezworen hebben, zeggende o. a., dat hij vroeger nooit dergelijken eed had gedaan; dat deze tot zijn eigen verderf zoude kunnen strekken, doch dat hij dien eed aflegde om zijne broeders, die in ellende verkeerden, te verlossen.

Hierna zoude Jonker allerlei militaire betrekkingen aan verschillende personen onder zijnen aanhang verleend hebben.

Volgens Janszen was het zeggen, dat Jonker op Vrijdag, 26 Augustus, in het fort zoude komen, „sijn volck te water „en te lande hier aenlandende". Als een „wisse teecken" dat hij op dien Vrijdag zoude komen, zouden den voorgaanden avond zich bij Pangeran Poerbaja vervoegen Ratoe Bagoes Abdoe'l Kamar, de luitenant Saptoe en Janszen.

Als *post scriptum* staat onder dit, niet eigenhandig, noch met de eigen woorden van Janszen opgesteld relaas (1): „op „stondt komt Jacob Mathijsz. hollander, woonende op den wegh „van Antjol, die de eerste post [de eeds-aflegging] confirmeert „en twijffelt, of Jonker niet na boven vertrocken is, dewijle

(1) Ten bewijze hiervoor strekt de aanhef: „na veel en verscheijde „saaken, te laug en onnodigh hierin te verhalen, segt Mathijs Jansz." enz.

„op gisteren, zijnde den 21 Aug°., trouppen, wel gewapent, „Z. Oostelijker opgemarcheert zijn."

Waarschijnlijk op denzelfden Maandag, 22 Augustus 1689, kwam in handen der Regering een tweede, ongeteekend en ongedateerd stuk van den Toegoeschen schoolmeester, waarvan de vertaling, in 1689 gemaakt, luidt:

„Capt Joncker heeft aan Capt Maleijer gesonden eenige kleijne „oebies, daer bij voegende, dat dit de laetste waren, waerop „Capt Maleijer geantwoort heeft, dat hij het heel wel ver„stondt, en heeft aan Capt Jonkers vrouw verwittigt, datse „op Batavia van het geheijm wiste, 't welk Jonkers vrouw „door drie persoonen op Baccassij, daer hij, Jonker, toen was, „heeft laten weten, en dat dese tijdingh haer door sijn vrient „aengeschreven was; daerover [Jonker] seer verheugt was, dat „'t hem bekent gemaekt was.

„Vorders heeft Joncker aen alle sijne Raden gevraegt, of „sij geerne sien souden willen, dat Capt Boeleleng haer wij„ven wegh nam, dan of sij liever vegten wilden; waerop sij „alle antwoorden, liever te willen sterven, daer bij voegende, „dat d' E. Comp. selfs Bouleleng soo veel niet en soude ver„trouwen, voor en aleer sij meerder sekerheijt van hem heb„ben. „Wij kennen hem, dat hij soo trouw niet en is.

„Capt Joncker heeft een plaats tot sijn retret op Baccassij „uijtgesogt bij een Javaans Luijtenant, die het met hem houdt, „die daer een eijlant heeft van 1000 roeden lank en 1000 „roeden breet, daer Capt Jonker gevraagt heeft, wie aldaer „de roover of dief soude zijn, waer op Topange antwoorde, „dat hij wel wilde zijn (1).

„Capt Jonker heeft op Tsiakkon geweest om Capt Ruijs op „te zoeken, maer heeft hem niet gevonden, waerom weder ge„keert is na de Sontar in 't huijs van Topina, daer sij haer „feest hielden en haer eed afleijden; en is van daer vertroc-

(1) Wat de zin van deze zonderlinge vraag van Jonker is, blijft onopgelost.

„ken in 't veldt ten huijse van Aron Toascio, daer sij ook „feest gehouden en haer eedt afgeleijt hebben ([1]).

„Hier raekten Mathijs Jansz en Ratoe Baggus en de paap „Abdul aen de revierkant in gesprek, daer sij bijde getuijg- „den, datse Mathijs Jansz voor een getrouw man hielden, „en seijden Jonker te sullen bekent maeken, gelijk sij ook „gedaen hebben; waer op Jonker en sijn volck met toe- „rustinge van schildt en swaart hem te gemoet gekomen is, „voor wie sig Matthijs Jansz. tot de voeten toe gebogen heeft, „waerop Cap[t] Jonker hem de handt toegereijckt en opgeligt „heeft, zeggende: „gij hebt genade verkregen"; waer op hij „Ratoe Bagus en den paap heeft laten roepen, haer belasten- „de, datse goede acht op desen man souden nemen, dat Ratoe „Bagus aengenomen heeft; en doe is publijk geworden, dat „hij 't, soo sij meenden, volkomentlijck met haer hielt, daer „sij te vooren nogh aen twijffelden.

„Hij heeft vorders aen den paap gelast, dat hij aen alle „de Mooren soude bekent maeken, datse haer gereet souden „houden om tot Topantji te komen om feest te houden en „den eedt af te leggen, dat hij ook in Toegoe soude bekent „maeken, op dat, wanneer hij ende sijn volk, door Toegoe „naer de Maronde trekkende, een vrije passagie souden heb- „ben om op de Maronde, wanneer hij daer gekomen soude „zijn, twee buffels voor 't volk tot dankbaerheijt soude slagten.

---

(1) Valentijn, levens der Opperlandvoogden, bl. 319, weet omtrent dien eed nog het volgende te vertellen: „hij had al de zijnen verpligt „tot trouw door een eed op hunne wijze te doen, te weten, men nam „een kopje met hoender-bloed, deed 'er aarde, asch en water in, doop- „te 'er de kris in, liet dat in de hand druppen en dronk dat zoo op; „en was des zelfs betekenis, dat hij, die niet trouw bleef, de kris in 't „lijf gaan, en dat hij, als de aarde onwaardig, tot asch verteeren mogt." Eene zeer gezochte verklaring van de formaliteit.

Opmerkelijk is, dat nergens de inhoud van den eed wordt vermeld, noch waartoe dat trouw zweren aan Jonker eigenlijk dienen moest. Ik vermoed, dat hij op die wijze hulp en steun tegen Boeleleng zocht, indien namelijk het eed-zweren, evenals zoo veel meer, niet alleen in de verbeelding der verhalers heeft bestaan.

„Dain Patoudjoe, dien heeft Cap[t] Jonker laten aenseggen, „dat hij een feest tot 't selve eijnde op Anke zoude geven.

„Cap[t] Jonker is bang om een feest te geven op Mangadoua, „omdat hij seijt, dat de luijten[t] Bagus een verrader is, dat „hij 't geheel secreet aen den Ed[n] H[r]. Saint Martin geopen-„baert heeft. Daer is een swart geweest, dewelke gesien heeft, „dat hij [Bagoes] Saint Martin bij de voeten gevadt heeft, „maer hij heeft hem juijst niet konnen hooren spreken, maer „hij gist, dat het dat is.

„Cap[t] Joncker vertrouwt veel op sijn swager, Cap[t] Maasaij, „Amboinees. Cap[t] Jonker segt, dat die man nooijt sijn bloet „niet gesien en heeft ([1]) en dat hij een man van groote krag-„ten en lang verborgen is geweest. Jonker heeft hem ook ge-„stelt over alle de Amboineesen, en sal Jonker in occasie vol-„gen en bij zijn.

„Aran Toagon, Topina en Topandji hebben het gouverno „over de Bougissen, en haer soons, Patima Siban, Dain Pa-„tougo en Angeselera zijn hoofden van de Maccassaren. Ratoe „Bagus zijn alle de Javanen toegewesen. Cap[t] Tibeen en Cap[t] „Pangoukiran zijn over de Balijers gestelt. [Ik] heb niet „verder its konnen ontwaren op dit feest.

„Daer is een Maccassaerse Coningin, wiens soon door Bou-„leleng op Bantam door ordre van den Zultan Adji gedoot is, „alleen omdat dan hij des overledens vrouw tot hem soude „nemen, waer sij dan uijt haat, die sij draagt, aen haer volk, „om haer soons wil, ook te willen sterven gesworen heeft.

„Cap[t] Jonker heeft ook geseijt, dat hij niet in 't fort sou-„de komen, voor en aleer de Generaal hem riep; en, soo de „Generaal hem riep, sal hij versoecken, dat hij met al sijn „swiete of magt magh binnen komen; en, soo de Generael „dat weijgert, is hij verseekert, dat de Generael het geheele „geheijm weet. Hij is altijt versien met een sterke lijfwagt, „die wel gewapent is. Soo hij in de stadt geen quaet kan

([1]) Wat beteekent die uitdrukking?

„doen, soo sal hij groote schade met brandt en roof doen „buijten de stadt. Hij sal gaen woonen op Jati Nagara en, „soo hij sigh daer niet onthouden en kan, sal hij op Baccassij „gaen woonen, om dat aldaer heel goet water is; en hij heeft „selfs die plaets gaen bekijken en wel bevonden, daer hij ook „de gunste van de Mataram afwagten kan. Dit heb ik selfs „van Capt Jonker hooren seggen.

„Heeft ook gesegt: „meenen sij mij te krijgen met verraet, „„gelijck se Radja Boungsoe gekregen hebben? Neen, soo „„niet. Is hij, Saint Martin, een Fransman, ik ben Jonker „„van Manipa".

In hare voormiddag-vergadering op Maandag, 22 Augustus 1689, rapporteerde de Landdrost, Mr H. de Bollan, aan de Hooge Regering, dat hij dien ochtend drie „wiltschutten" (jagers) bij zich gehad had, die hem vertelden, van een Javaan „uijt het gevolgh van den rebelligen Capitain Jonker „van Manipa" gehoord te hebben, dat Jonker op „aanstaanden „Donderdag (25 Augustus) in den sin had ijets aan te vangen".

Dit berigt, gevoegd bij de boven medegedeelde schrifturen van de Roij en van den Toegoeschen schoolmeester, deed de Regeering besluiten, „met communicatie en advijs van den [wegens „indispositie" afwezigen] H^r Gouverneur-generaal, „dat de saack alsnu geen langer uijtstel lijden kan, maar „hoog nodig vereijst, dat er promtelijck in voorsien werde, nae „de mate van de magt, die wij daer toe voor tegenwoordig „aan de hand hebben".

De leden der Regering waren alzoo overtuigd, dat Jonker op het punt stond hen te overvallen en natuurlijk te dooden. Maar hadden zij reden om zóó te denken? Naar mijne zienswijze, volstrekt niet. Zij wisten omtrent Jonker's plannen niets meer, dan hetgeen wij daaromtrent weten. Zij bezaten slechts enkele, grootendeels onzamenhangende getuigenissen van personen, wier geloofwaardigheid volstrekt niet uitgemaakt was. Zij deden geene enkele poging om goed en juist te weten, wat Jonker beoogde;

en, wanneer nu en dan berigten inkwamen, welke met hunne zienswijze, — beter *parti pris*, — niet strookten, dan legden zij die berigten ter zijde.

Evenmin als ik zoude durven ondernemen alle handelingen van Jonker te verdedigen, evenmin — en nog minder, — zoude ik de handelwijze der Regering ten zijnen aanzien durnen verdedigen.

De resolutie der Regering van 22 Augustus luidt, als volgt:

„Ende is daar benevens oock verstaen den Pangeran Pourbaija en Radeen Sakee voortaan binnen het casteel en op hare bescheijdene punt te laten verblijven, sonder te gedogen, dat sijl. daar afgaan, mitsgaders op haarl. personen nauw regard te doen nemen, dat sij niet en eschapperen; voorts oock te beletten, dat niemant buijten speciaal consent bij haarlieden komt, en voor al dat 'er bij den donkere niemant eenige punten deses casteels op ofte af gaet; gelijck oock voor al in desen tijd nodig geoordeelt is ten regarde van den gewesen ouden Sultan van Bantam en den gewesen Sultan Ingalaga van Jambij voor te komen, dat 'er niemant bij haarl. kome, en voor al een wakend oog te laten houden, dat sijl. niet eschapperen.

„Oock is ten regarde van den Ratou Bagus, die al eens en andermael in dit casteel bij den Pangeran Pourbaija gekomen is, verstaan denselven alhier aan te houden en in detentie te stellen, soo ras hij wederom onderstaan mogt (gelijck volgens het berigt van den leermeester in Tougou op Donderdag aanstaande geschieden soude) binnen dit casteel te komen [1]; mitsgaders te amplecteren de aanbieding van den Balijsen Capitain Goulian om hem door eenige van sijn volck met list in handen te krijgen, waar toe hij dan oock met belofte van een rédelijcke vereering nog verder aangemoedigt sal werden.

[1] Het is wel naïf te veronderstellen, dat de Ratoe Bagoes nog eens in het kasteel zoude komen, nadat een leger tegen Jonker was uitgerukt.

„Voorts is tot aantastinge van den rebelligen Capitain „Jonker selfs en sijnen aanhang, nae overweging van de „gestalte der landen, rivieren en doortogten omtrent de Ma-„ronde, goetgevonden, soo ras als het doenlijck is, onder den „Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel en den Capitain lieu-„tenant, Walraven Ram, te water regt op de gem. Maronde „af te senden drie hondert blancke soldaten, daar onder eenige „met musquetten, en vijftig matrosen, met houwers en drieling „piecken gewapent, mitsgaders nogh twee comp^en inlantse „militairen van soodanige soort van natie, als door den Capitain „Herman Dircksz. Wanderpoel daertoe voor de vertrouwtste „uijtgekosen sullen werden, welcker ordre wesen sal om op „Tanjongpriok te landen en van daar in ordre op het huijs, „den persoon en de t'samen gerotte troupen van den gem. „Capitain Joncker aan te marcheren, deselve alle in versekering „te nemen of anders ter neder te maken; sullende, in cas hij „zig komt te submiteren, ten eersten in versekerde detentie „herwaarts gesonden werden ende als dan onse militie daar „ter plaatse tot onse nadere ordre geposteert blijven; dogh, „ingevalle hij, Jonker, het op de vlugt setten mogt, door „een goede troup naegejaagt moeten werden.

„Bovendien is nodig geoordeelt, op sekere doortogt nae de „rivier van Silingsing te plaatsen alle de inlantse militairen, „soo Macassaren, als Maleijers en Balijers, welcke tegenwoordig „gereet staen om andersins nae Japara te gaan.

„Voorts is tot beletting, dat hij op sekere andere doortogt „bij Toegoe niet en kome te eschapperen, verstaan daarhenen „te bestellen twee hondert blancke soldaten en vijftigh ma-„trosen, beijde invoegen als voren gewapent, en dat onder „den commandeur, Joan Albert Sloot, die voorts als hooft „van dese geheele uijtsetting en expeditie geconsidereert sal „werden, met bijvoeging van de vereijste mindere officieren; „benevens nog soo veele van de vertroutste inlanderen, als „men bij een sal kunnen krijgen, waar toe de Capitain der „Maleijers reets 200 koppen van zijne natie, de Jurebassa

„van Ankée 80 Bouginesen, de Capitain Dain Matara 150 „Macassaren en eenige Balijse officieren gesamentlijck 200 „Balijers aangeboden hebben in gereetheijt te brengen; en „waar bij nu oock goetgevonden werd den Balijsen lieutenant „Mambal of bij indispositie desselfs vendrig met 50 van zijne „Balijers te voegen, mitsgaders nogh twee comp[en] Javanen, „onder de Capitainen Naja Gattij en Carsa; sullende wijders „de vereijste dragers der ammunitien, provisien, etc. uijt de „Javanen genomen en bovendien oock eenige Comp[s] lijfeijgenen „daar toe gebruijckt werden, mitsgaders twee van de kleijnste „schepen met de troupen onder den Capitain Herman Dircksz. „Wanderpoel nae de Maronde mede gesonden werden om de „voornaamste provisien daar in te bergen ende tot een retraite „voor de kleijne vaartuijgen te konnen verstrecken.

„Oock is tot voorkoming van brantstigting en andere atten-„taten nodig geoordeelt de borger-officieren te ordonneren „goede wagt daar tegen bij dag en nagt te houden ende soo „binnen als buijten de stadt behoorlijcke en continuele ronden „te doen.

„Gelijck dan oock nog tot des te meerdere bescherming „der Zuijder voorstad goetgevonden is de veertien blancke „soldaten, die altans op M[r] Cornelis-eijlant in besetting leggen, „van daar te ligten en in de gem. voorstad te plaatsen onder „het gesag van den Lantdrost, mitsgaders in derselver plaats „weder nae M[r] Cornelis-eijlant 25 Mardijckers onder een be-„quaam vendrig op te senden.

„Sijnde tot versteroking der stadts bolwercken verstaan, in „plaats van de af te nemene soldaten, wederom hondert ambagts „gesellen van de Equipagie werf en het Ambagts-quartier te „ordonneren; wijders oock de Diestpoort eenige dagen gesloten „te houden, onder uijterlijck praetext, als of 'er aan de „valbrugge ijets nodigs te verhelpen was, welcke dan ten „eersten opgehaalt werden en soodanig voor eenigen tijt ver-„blijven sal".

De Regering verwachtte alzoo niets meer, noch minder dan

een aanval op de stad Batavia ([1]); en dat van iemand, die geen enkel kanon bezat en over geen 1000, misschien geen 500 man kon beschikken ([2]). . Jonker had nimmer iets van het oorlogvoeren moeten gezien hebben of krankzinnig zijn geworden om met zulke, ten eenenmale onvoldoende middelen eene stad, zoo goed versterkt, als Batavia toenmaals was, te willen veroveren; en toch geloofde de Regering aan het bestaan van zoodanig plan. Minstens 2,000 man bragt zij in beweging, zoowel om de stad te verdedigen, als om Jonker te overvallen; honderden wisten, wat er gaande was, en toch werd naar een kinderachtig „praetext" gezocht voor het sluiten van de Diestpoort. Wonderlijke tijden! Wonderlijke lieden!

Den volgenden dag (Dingsdag, 23 Augustus 1689) wijzigde de Regering hare plannen eenigzins of vulde die aan op de volgende wijze:

„Aangesien ons dessein, volgens het geresolveerde van gisteren, „tegen de t'samen gerotte rebellen onder den Capitain Joncker „van Manipa nu staat aangevangen te werden ende de militie „ten dien eijnde nogh desen avont afgesonden sal werden om „morgen ochtent hare last en ordre uijt te voeren, soo is „nodig geoordeelt desen avont nae de praedicatie in de Ne„derlandse kerck dierwegens den name des Allerhoogsten op „'t ijverigste aan te laten bidden om 's Comp^{s} desseinen met „sijnen genadigen zegen te assisteeren en een spoedig succes „te doen erlangen. ([3]).

„Ende alsoo de bovengenoemde Capitain Joncker volgens de „successive berigten al in beweging is ([4]) en de saack daar

([1]) „Eijndelijck is het op een samensweering uijtgevallen om de stad „en inwoonders, die met haar niet wilden aanspannen, te ruineren". Brief aan Heeren XVII van 30 Dec. 1689.

([2]) Zelfs de Regering, die de magt van Jonker zeker niet te laag taxeerde, schatte het aantal zijner manschappen op hoogstens 1000. Brief als voren.

([3]) De Regering zoude beter gedaan hebben met vergiffenis af te smeken voor hare ligtvaardigheid en voor hare inpolitieke, oproerverwekkende maatregelen.

([4]) Die berigten waren onwaar, maar hieraan stoorde zich de Regering niet.

„door des te meerder haast heeft, soo is verstaan, onaan-„gesien er gevreest wert, dat alle de gecommandeerde, in-„landse soldaten desen avont niet gereet sullen sijn, egter „het exploit en de Nederlandse troupen met soo veele inlan-„deren, als 'er dan vaerdig wesen sullen, nogh desen avont, „soo te landt onder den Commandeur Joan Albert Sloot, als „te water onder den Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel, „voort te laten gaan, sullende dienvolgens de Commandeur „Sloot met de hem toegevoegde 200 blanke soldaten en 50 „matrosen, nevens de reets bij een gekomene Maleijers onder „den Capitain Wan Abdul Bagus, Balijers onder den Capitain „Tiben en Macassaren onder den Capitain Dain Matara, voor „eerst maar tot de fortres Jacatra opmarcheren en daar met „de Nederlandse militie vernagten, latende de gem. inlanderen „tot het campon van Tiben voort trecken om daar halte te „houden ende dan voorts gesamentlijck morgen ochtent met „den dagh hare marsch te vervolgen langs de nieuwe Sontar „tot op het lant van d' H[r] Gouverneur Generael of daer om-„trent, om dan voorts soodanig te doen en te ageren, als „nae voorval van saken bevonden sal werden raadsaamst te „wesen, sullende met denselven oock als trainmeester opgaan „de Secretaris van Heemraden, Samuel Hoorn, te meer, om-„dat hij in de lantstreken van Batavia en derselver passagies „als anders seer kondig en bedreven is.

„Ende aangesien men nog geen versekering heeft, of oock „de twee hondert Balijers onder de Capitains Lampidia en „Goulian, welcke de Capitain Herman Dircksz Wanderpoel op „sijne keuze toegevoegt sijn, desen avont in gereetheijt wesen „sullen, soo is goetgevonden denselven, als die wel allernoot-„saackelijckst te water voortgedepescheert moet werden om de „principale of eerste attacque op het huijs en de aldaar ver-„samelde rebellen van den Capitain Jonker te doen, in plaats „van de gem. Balijers of andersins, indien sij nog gereet „raakten, boven en behalven deselve toe te voegen soodanige „hondert Macassaren onder Topa Sampara, 70 Maleijers onder

„Intje Wancobat en 140 Balijers, ten halven onder Pangoki-„ran en ten halven onder Singa Wiloddra, als andersins on-„der den Collonel der inlanderen, Jan Fransz. Holsteijn, op „den doortogt nae Silingsing post gegrepen souden hebben, „ende welcke nu in tegendeel goetgevonden is den gem. Ca-„pitain Herman Dircksz. Wanderpoel toe te voegen om door „den Capitain, Jacob de Harder, gecommandeert en aange-„voert te werden, aangesien het, vermits de Capitain Jonc-„ker al in beweging is en of stant houden of bevorens ont-„vlugten sal, nu soo nodig niet sijn sal de passagie nae Si-„lingsing te besetten.

„Sijnde wijders goetgevonden den mede gecommandeerden „Capitain lieutenant, Walraven Ram, te avanceren tot de qua-„liteijt van Capitain met tagtig gl. ter maant onder een ver-„band van drie jaren, om alsoo onder den Capitain Herman „Dircksz. Wanderpoel als tweede te ageren.

„Wijders is geoordeelt, dat, wanneer de Capitain Herman „Dircksz. Wanderpoel, op Tanjongpriok gelant en voorts „in het marcheren sijnde nae het huijs van den Capitain „Joncker, eenige van desselfs rondegangers tegenkomt, hij „als dan aan deselve op hare afvrage, wie 'er komen mogt, „gelasten sal haren Capitain Jonker aan te seggen, dat hij „buijten sal moeten komen om sig te submitteren, onderwijlen „dat hij, Wanderpoel, des niet te min voort marcheren sal „om, ingevalle de meer gemelte Joncker ondertusschen niet „en quam, als dan sonder eenige intermissie sijnen last maar „te voltrecken.

„Voorts is nodig geoordeelt den schipper, Abraham Post, „als nog op het admiraals-schip Couvoerden ter deser rhede „bescheijden sijnde, te gelasten alle nagten continuelijck de „ronde op de rhede te laten doen, even gelijck als gisteren „verstaan is hetzelve in de stad en zuijder voorstad door de „borgeren te laten geschieden en ten welcken eijnde alle etma-„len een gehele comp^e borgeren in de wapenen sal moeten „wesen ende daar van 25 mannen in de gem. voorstad ge-

„posteert werden; zullende derhalven d'Hr Gerard de Bevere, „als in de stad wonende, aanvertrouwt blijven bij nagt en „dag, in cas van eenig toeval, de vereijste ordre aanstonts „aldaar te stellen, gevolgelijck de borgerije geordonneert wer„den haer selven promtelijck daer nae te reguleren."

Zeer laat in den avond van Dingsdag, 23 Augustus, trok de Commandeur Sloot naar het fortje Jakatra, vergezeld van:

200	Europesche	soldaten	onder bevel van den kapitein, Joan de Moor
3	„	luitenants	
17	„	sergeanten	
1	„	tamboer	

50 matrozen, onder bevel van een stuurman.

± 600 Maleijers, Boeginezen en Mardijkers, onder bevel van de kapiteins Wan Abdoe'l Bagoes, Anthonio Braband, Lambert Jacobsz en de luitenants Owan, Cabat en Toppe.

Als wegwijzer ging mede de particuliere landmeter, Bartel van der Valk.

In den nacht van den 23sten op den 24sten Augustus, tusschen 12 en 1 uur, scheepte de kapitein Wanderpoel „in stillig„heijt" zich in aan boord van sloepen en andere vaartuigen, welke voor de Waterpoort van het kasteel gereed lagen, met:

300	Europesche	soldaten	onder bevel van de kapiteins, Walraven Ram en Jacob de Harder.
2	„	luitenants	
12	„	sergeanten	
2	„	tamboers	

50 matrozen, onder bevel van een stuurman.

± 350 Balinezen, Boeginezen en Makassaren, onder bevel van Kiai Demang Singa Wiloedra, alias Boeleleng, Daëng Matara en Daëng Sitoedjoe.

Zijn doel was in de eerste plaats Tandjoeng-prioek, waar hij in den vroegen morgen van Woensdag, 24 Augustus, voet aan wal zette.

Aan Jonker, die den laatsten nacht van zijn leven in zijne

woning aan de Maroenda had doorgebragt, weinig vermoedende, wat hem boven het hoofd hing, — aan Jonker schijnt Wanderpool's landing niet berigt te zijn, maar daarentegen vernam hij al spoedig het oprukken van Sloot, dien hij liet uitnoodigen te Soekapoera bij hem te komen ([1]).

Sloot rigtte daarop zijne marsch naar Soekapoera, maar ter halver wege bespeurde hij, dat, ten gevolge van ongebaande wegen, de aanval op Jonker van die zijde (West-zijde) groote moeijelijkheden zoude opleveren. Hij gelastte daarom een contra-marsch ten einde, over het gewezen land van den Commandeur Couper, Jonker aan de oostzijde "op het lijff te comen".

Juist te 12 ure was hij genaderd tot de Toegoe-rivier, ongeveer een kwartier uur gaans boven de plek, waar de oude Sontar in de Toegoe-rivier valt, toen hij aan den oever, tusschen de klapper- en mangga-boomen van Couper's land, een groote vlag van Jonker zag waaijen.

Jonker had zich namelijk om ons onbekende redenen ondertusschen van Soekapoera naar dit punt begeven.

Plotseling stond men hier tegenover elkaar en, zoo de modderige grond en de steile oevers zulks niet belet hadden, zoude Sloot met de zijnen onmiddelijk op Jonker en diens gevolg hebben storm geloopen.

Hij moest zich nu tot "hevigh chiargieren" uit de verte bepalen, welk vuur Jonker en de zijnen over de Toegoe-rivier heen beantwoordden, maar met weinig succes. Wie het eerste schot deed, wordt niet vermeld, doch is niet twijfelachtig.

Inmiddels had Wanderpoel, vernemende, dat Jonker de Maroenda had verlaten, zijn best gedaan om zich met Sloot te vereenigen, maar "door de groote hette van de zon" werd hij genoodzaakt halt te houden. Inlanders, die hij uitzond

([1]) Jammer, dat wij nopens de twee of drie laatste dagen van Jonker's leven geen enkeld berigt van zijne zijde hebben, waardoor veel onzeker en onverklaard blijft, o. a. wat Jonker met zijne uitnoodiging aan Sloot bedoelde. -- In allen gevalle blijkt, dat hij niet "in beweging" was, zooals de ligtgeloovige Bataviasche Regering in hare resolutiën geliefde op te nemen.

om het terrein te verkennen, berigtten hem, dat zij in de verte sterk schieten „met musquetterie" hadden gehoord; en weldra hoorde Wanderpoel zelf dat schieten, waarop hij, in weerwil van de warmte, in aller ijl in de rigting van het geluid voorttrok.

Sloot en de zijnen zagen Wanderpoel met diens troepen eerder dan Jonker, in wiens rug Wanderpoel kwam aanstuiven. Jonker, door enkele der zijnen gevolgd, wendde zich naar de zijde, van waar Wanderpoel aankwam, doch te laat, want nagenoeg op hetzelfde oogenblik kreeg hij van den luitenant Holscher een slag met diens zwaard op het voorhoofd, waardoor hij viel en onmiddelijk door toeschietende soldaten afgemaakt werd ([1]).

Zoo stierf de nagenoeg zestigjarige Jonker als een dapper militair, gelijk hij altijd geweest was. Indien hij oostwaarts had willen vlugten, zooals ettelijke zijner volgelingen deden, dan zoude hij veel kans gehad hebben van aan zijne vervolgers te ontsnappen. Maar in plaats hiervan trok hij, op zijne onschuld, zijne reputatie en op de dwaasheid van de hem toe-

---

([1]) Valentijn, levens der Opperlandvoogden, bl. 319 deelt het volgende, tragisch-comische verhaal omtrent den dood van Jonker mede: „de „luitenant Holscher, ontrent hem gekomen zijnde en hem niet kennende, „vraagde aan iemand van 't volk, wie kapitein Jonker was. Men wees „hem den zelve en hij zag hem wel komen, meenende, dat hij hem iet „zeggen wilde. Dog hij bragt hem met een sabel zeer schielijk (daar „Jonker hem anders zeer ligt den hals gebroken zou hebben) eenen „zwaren houw op zijn helmet, die hem duizelen deed, dog zoo niet, of „hij wierp hem zijn hazegaeij, eer hij van dien houw ter neder stortte, „zoo net door zijnen arm henen, dat hij hem aan den grond vastnagel„de. Terwijl nu anderen van ons volk toeschoten, zommigen om Hol„scher te redden, en anderen om kapitein Jonker aan te tasten, was 'er „een, die hem in die duizeling onder de voet schoot en ten eersten de „kop af sloeg; en daar mede was het gansch spel uit, vermits de zijne „daarop of de vlugt namen of van de onzen gevangen genomen wierden."

Valentijn weet ook nog te vertellen, dat Jonker en de zijnen „in 't wit" gekleed waren, „dat bij de Mooren een teken is, dat zij besloten „hebben zich doot te vegten". — Valentijn is de eenige zegsman van deze bijzonderheid en het is hoogst onwaarschijnlijk, dat Jonker en de zijnen gelegenheid hebben gehad zoodanig costuum aan te trekken.

gedachte plannen steunende, zijnen — vriend gewaanden — vijand in Z. W. rigting eenigermate te gemoet; in plaats van te vlugten noodigde hij Sloot uit bij hem te komen, waarschijnlijk om aan dezen, evenals aan Ruijs en Meur, te betoogen, dat hij geene misdadige plannen tegen de Compagnie koesterde.

Dat Jonker er ooit aan gedacht heeft de Compagnie te beoorlogen, kan ik niet aannemen. Daartoe ontbraken hem de middelen; daartoe zoude hij minstens een aanzienlijk Bantamsch of Mataramsch, — liefst een Bantamsch *en* een Mataramsch — leger in zijn rug moeten gehad hebben, waarvan geene sprake was; en ook dan nog geloof ik niet, dat hij een oorlog met de Compagnie zoude hebben durven aanbinden, vermits hij bij ervaring al te goed wist, hoe weinig inlandsche legers tegen de magt en de hardnekkige volharding der Compagnie vermogten. Zoo Meur hem niet geheel logenachtige woorden in den mond heeft gelegd (zie bladz. 140 en 141), dan is het geene bloote gissing, dat Jonker die overtuiging koesterde. En welk voordeel zoude hij, de oude man, de vreemdeling op Java, bij een oorlog tegen de Compagnie kunnen behaald hebben? Hij zoude zich op zijne vijanden hebben kunnen wreken; hij zoude hebben kunnen plunderen. Maar wegen deze problematieke voordeelen op tegen de positieve gevaren, welke hij zoude hebben geloopen? Jonker was wel driftig, maar niet gek. Van welke zijde ik de zaak beschouw, nergens vind ik voor Jonker eenige aanleiding, eenige plausible reden om de Compagnie te bevechten. Wat men hem ten laste kan leggen, is al te groote vrijmoedigheid voor een inlandsch hoofd en kwaadaardige plannen tegen Boeleleng, zoo deze hem op zijn weg mogt tegenkomen. Maar dit is heel iets anders dan oproer en landverraad, waarvan de Regering hem beschuldigde en waarvoor zij hem liet vermoorden; die fouten van Jonker verdienden eene geheel andere behandeling en geheel andere straffen.

de Saint Martin kon zich beroemen zijnen wrok gekoeld te

hebben niet alleen in het bloed van Jonker, maar ook in dat van ruim een paar honderd anderen. Want op het slagveld lagen niet minder dan 124 dooden en later werd nog aan verscheidene werkelijke of gewaande volgelingen van Jonker het hoofd voor de voeten gelegd.

En welke materiële of moreele voordeelen trok de Regering van hare eigendunkelijke, onregtvaardige handelwijze? Zij maakte zich meester van Jonker's land en van ettelijke zijner slaven, welke zij verbeurd verklaarde, maar daarentegen droeg zij de kosten eener expeditie, verloor eenige soldaten, moest honderde gevangenen maanden achtereen onderhouden en had nog verscheidene andere uitgaven ter zake van Jonker's dood. Zij bragt ongetwijfeld een geweldigen schrik onder de aanvoerders harer inlandsche hulptroepen, maar de meesten dier aanvoerders hebben ongetwijfeld beter dan de Regering geweten, dat Jonker geen misdadiger was. Zijne vermoording moet hen geleerd hebben, dat bij de toenmalige Regering voor hen op billijkheid en regtvaardigheid niet te rekenen viel. Wat de Regering welligt aan gezag won, verloor zij ongetwijfeld aan achting en toewijding. Een tweede Jonker is nimmer meer opgestaan.

Op de actie, veroorzaakt door al de ware, half ware en onware geruchten omtrent Jonker en door de handelingen der Regering ten zijnen aanzien, schijnt na zijn dood — heel natuurlijk — al spoedig zekere reactie gevolgd te zijn. Want opvallend is, dat, terwijl de Regering gewoon was voor feiten van veel minder allooi dan de onderdrukking van den zoogenaamden opstand van Jonker een dank- en bede-dag uit te schrijven, zij daaraan in dit geval niet gedacht heeft; en nog merkwaardiger komt mij voor, dat 2 dagen na Jonker's dood, zoowel de St. Martin, als van Hoorn hun ontslag verzochten als gecommitteerden tot de affaires der inlandsche natiën, — volgens de resolutiën, omdat zij te veel andere werkzaamheden hadden te verrigten, maar naar mijne meening, omdat zij zelve bang werden voor de gevolgen van hunne eigene hande-

lingen en van die der Regering, welke zij hadden weten door te drijven ([1]).

Behalve aan het Opperbestuur der O. I. Compagnie, de Heeren XVIInen, was de Indische Regering aan niemand rekenschap verschuldigd van hare daden. Zij verwaardigde zich dan ook niet aan hare Indische onderdanen op eenige wijze bloot te leggen, waarom zij overtuigd was van Jonker's schuld, al mompelde men ook te Batavia van onregt en geweld. Maar in hare correspondentie met de Heeren XVIInen kon zij niet zonder opgave van redenen mededeelen, wat zij met Jonker gedaan had.

Aan het einde van dit reeds te lange opstel genaderd, willen we nog even nagaan, wat de Indische Regering ter zake aan de Heeren XVIInen schreef, terwijl voor belangstellenden, in eene bijlage is verzameld, alwat we nopens het lot der volgelingen van Jonker, enz. in resolutiën, dagregister, enz. hebben kunnen vinden.

In den Indischen brief van 30 Novenber 1689 leest men o. a.:

„Dese messieurs [gezanten van den Soesoehoenan bij de Bataviasche Regering]...... wel gesien hebben, dat ons hun „minees en familjare conversatie als correspondentie met Jonker, „tot het eijnde ende attacque toe, niet gevallig, maar ten „hoogsten suspect konden wesen ([2]); en waarin wij ook geheel „niet bedrogen zijn geworden. Want de principaalste, ont„vlugte hoofden, als Touago, Topina, Bappa Djalekan en „andere hebben het voort drijvende door de bovenlanden „na Cartasoera toegeset met omtrent ongeveer 80 off 100

([1]) Den 13den September 1689 herhaalden zij hun verzoek, hetgeen niet blijkt ingewilligd te zijn.

([2]) Behalve uit deze passage blijkt uit niets, dat er eenig contact tusschen de Mataramsche gezanten en Jonker heeft bestaan. — Bij dit en bij de volgende argumenten, waarmede de Regering trachtte hare baan schoon te vegen, moet men wel in aanmerking nemen, dat de Regering bij de keuze dier argumenten niet zeer conscientieus te werk ging.

„man, buijten hun nasleep van wijven, kinderen en slaven, „en alwaar zij, even gelijk de moordenaar Soerapattij, a° 1684, „ook wel aangenomen zijn, sonder deselve op de reclamatie „van den Capitain Maurits tot nog [toe] aan ons over te „geven, almede op 't selve excus (als voor henen van gem. „Sourapattij), dat 'er omtrent 60 gevlugte mans op Banjoemas, „leggende agter Tegal, waren aangekomen, die zijn Majesteit „beleeft deed onthalen, met voornemen deselve voorts bij hem „in versekering te krijgen en dan aan Comp^{s} believen over „te geven, hoewel onse ministers ginder, soo wel als wij, daar „aff een kleen gevoelen hebben; en dewijle de Commandeur „Sloot nu nader is gelast deselve uijt onse name op te eijsschen „en bij non-obtineringe daar voort op stil te swijgen, soo sal „de tijd eerlange moeten aanwijsen, wat sij doen zullen (1).

„Dog dewijle men wel zekerlijk mag vaststellen, dat dese „conspiratie van Jonker niet sonder kennisse en belofte van „het Mattaramse hoff is ondernomen (2), alsohoon Jonker ten „dage van zijn omkomen alvorens alle zijne papieren gesegt „werd zelve verbrand te hebben (3), maar egter ons diesvals „verscheijde blijken zijn te voren gekomen en ook uijt de „Japaarse advijsen en berigten gebleken, dat 'er al een goet „aantal volk, paarden en gelt tot zijn adsistentie van Cartasoera

(1) Mataram of Kartasoera was toenmaals op Java de plaats, waarheen nagenoeg elk inlander, die 't met de Compagnie niet vinden kon, zich begaf. Geen wonder alzoo, dat de als wilde dieren opgejaagde, vogelvrij verklaarde volgelingen van Jonker derwaarts trachtten te vlugten. Zamenspanning tusschen Jonker en Mataram mag hieruit volstrekt niet afgeleid worden, zooals de Indische Regering deed, evenmin als uit de aanvankelijk goede ontvangst, welke aan de vlugtelingen te Kartasoera te beurt viel.

(2) Deze bewoordingen zijn karakteristiek. De Regering zelve wist derhalve niet stellig, dat Jonker in conniventie met Mataram had gehandeld. Zij vermoedde zulks.

(3) Ik betwijfel zeer, dat Jonker op dien dag den noodigen tijd daartoe heeft kunnen vinden. Ook bestond voor hem geene aanleiding zijne papieren te verbranden. Andere goederen heeft hij evenmin in veiligheid gebragt.

„te lande herwaarts aan zoude zijn op weg geweest en na de „kennisse van zijn doot terug gevoert, soo konnen wij niet „veel goets hier van verwagten (¹).

. . . .

„De jonge Radeen Souderma [een adspirant voor den Sumanapschen troon, tijdelijk te Batavia woonachtig]...... heeft „zig desen jare heel ten quade laten opzetten en verleijden, „soo wij vastelijk vermeenen door aanhitsinge van den rebellen „omgekomen Capitain Jonker. Want hij, niet lange voor dat „ontdekt verraad, met een arrogante stoutheijt tegens onsen „raad en een en andermaal gedane waarschouwinge per force „na zijn landt op Sumanap wilde vertrekken, daar hij dan ook „sonder onse licentie is voortgegaan (²).

. . . .

„De Palimbangers en dies Sulthans conduictes al mede „zedert eenigen tijd wat intricaat en niet naar onsen wensch „zijn ontwaert,..... schijnende het werk van den omgekomen „Capitain Jonker al diepe beginsels van wortelen in de hier „rondsomme gelegen Mahometanen te hebben gehad, die nu „door zijn doot als de verbeterde tijdingen uijt Europa en „Engelant misschien wel sullen verminderen, maar in zig „selven nog al van quade nadruk zijn te houden en groote „om- en voorsigtigheijt alsints vereijsschen (³).

. . . .

(¹) De „Japaarse advijzen en berigten" van 1689 zijn in het archief te Batavia niet bewaard gebleven. Maar in het Dagregister van het kasteel Batavia over genoemd jaar wordt telkens, wanneer te Batavia een brief van Japara aankomt, de korte inhoud van dat stuk medegedeeld; en in dat Dagregister vindt men in de extracten uit de „Japaarse „advijsen en berigten" geen woord van hetgeen de Regering beweert daarin gelezen te hebben.

(²) Evenmin als voor eenig contact tusschen Jonker en de Mataramsche gezanten, evenmin bestaat eenig bewijs voor „aanhitsinge" van bovengenoemden Madurees door Jonker. — De Regering zag of liever zocht Jonker overal, ook daar, waar hij niet te vinden was. Voorzigtigheidshalve schreef zij: „soo wij vastelijk vermeenen". Ook deze aantijging is alzoo niet meer dan een bloot vermoeden.

(³) Alweder niets dan een bloot vermoeden. Alle bewijs ontbreekt.

„De Pangeran Pourbaija *schijnt* mede aan den oproer van „Capitain Jonker suspect en al vrij eeniger maten te zijn „vermengt geweest, speciaal in opsigte de conversatie, die hij „met eenen Bantamsen Ratoe Bagus, een der voornaamste „belhamels van Jonkers verraat, omtrent de tijt van dies „ontdekkinge heeft gehouden, sulx wij hem ook van die tijt „aff den uijtgank buijten het casteel, soo wel als sijn jonger „broeder, Radeen Sakee, civiliter hebben moeten verbieden, „daar zig nu apparent uijt vrese van verdere belonnige [*sic*] „zijner quaede mesures stil in hout.

. . . .

„Wij hebben aan de Justitie gerenvoijeert de gevangens, die „ons uijt den t'saam gerotten hoop van UEd^e Hoog Agtb. „trouwlosen dienaar, den Capitain Jonker van Manipa, uijt „een getal van 1000 na gissing, in handen zijn gekomen, „om door den Land-drost alhier gecalangieert te werden en „haar verdiende straffe te ontfangen, waar mede men een begin „zal maken, soo dra dese eerste retourschepen zijn afgegaan.

„De voorsz. trouwloosheijt van gemelte Jonkert daar in be„staande, dat hij zedert eenigen tijd geleden door Radja Saktij „off Jang de Pertuan, daar voor desen in de Bantamse, „Jambijse en Palimbangse papieren gewag van gemaakt is, „met een blinden ijver tot de Mahumetaanse religie beset is „geweest, met de gedagten, dat de tijd voor handen was om „het selve geslagt in dese gewesten van gebied der Christenen „te ontdoen (1), allenskens in dese en gene voorvallen zig meer

(1) Jonker is persoonlijk nooit in aanraking geweest met den bewusten Jang di Pertoean en van correspondentie tusschen die twee personen blijkt niets. De conclusie van de Regering berust alzoo op eene zeer zwakke praemisse.

Het eenige, zeer indirecte contact van Jonker met den Jang di Pertoean, waarvan in de stukken over Jonker melding wordt gemaakt, is het volgende, voorkomende in de verklaring van Jonker's djoeroetoelis:

„Wijders heb ik zeer klaar gehoord, hoe dat ten tijde, als het gerugt „liep, dat de Radja van Manangkabo [Jang di Pertoean] stond uit te „trekken, eenige maanden daar na, dat die spraak gegaan had, doen een „vaartuig, dat van het Ooster Java afquam, op Moronda aangeweest is,

„authoriteijt heeft beginnen aan te matigen, als soo een onder- „horige toequam, soo in 't aanhouden van de gene, die onder „andere inlantse hoofden van haar eijgen natie sorteerden en „door ons comptabel waren gestelt ([1]), als [in] 't bedisputeren „van onse ordre [aan] een troep inlantse patrouillanten ([2]), „in 't afnemen van het geweer der genen, die bij nagt op „'s heeren wegen ontmoet wierden, tot beveijlinge derselven en „de goede inhabitanten daar omtrent uijtgegeven ([3]), tot soo „verre, dat hij d' eerste [t. w. de onder andere hoofden gestelde inlanders] hare dimissie heeft gedifficulteert en d'andere d'exer- „citie van 't gene haar aanbevolen was, tegen gegaan met „bedreijginge, wanneer ijmant van de zijne 't selve weer ont- „moette, revengie daar van soude nemen; met sulken onge- „noegen daar over woelende, dat hij eijndelijk soo verre is „komen uijt te spatten, met alle voorsz. malcontenten ge- „noegsaam onder sijn bescherming te nemen en bij nagt door

---

„op welcke een nachoda, Intjeh Poetih, een Manangkaboër, voor nachoda „voer, wien Cap. Jonker vroeg, waar hij na toe wilde, krijgende hij „daar op van den nachoda tot antwoord, dat hij de wil had om den „Radja van Manangkabo te komen vinden, waar op Capt Jonker doen „diende, dat wel wenschte, dat dit gerugt waar was, in zoodaniger „wege, als het aan hem verhaald was: en ingevalle die Radja zijn uittogt „waarlijck stond te doen, dat dan alle coningen van de quartieren, die „benedens winds leggen, haar zelven zekerlijck hem toevallen of aanhangen „zouden. Voorts als de nachoda aldaar aangekomen en deze tijding „waragtig bevond, dat alsdan niet en wilde onderlaten om mij daarvan „kennisse te geven: en is deze nachoda doen maar een naght op de „Moronda verbleven en daar op weder voortgezeilt."

De aanbrenger van dit feit moest, wilde hij zijn leven redden, zooveel mogelijk, kwaad vertellen van wijlen zijn meester. Hij zelf kende het feit slechts bij traditie.

Van „blinden ijver tot de Mahometaanse religie" is bij Jonker geen spoor te ontdekken. Evenals nagenoeg elk oud en voornaam inlander nam hij zijne uiterlijke godsdienst-pligten waar; meer niet.

([1]) Wat dit „aanhouden" te beteekenen had, is boven verklaard. De Regering had zich moeten schamen dit argument tegen Jonker aan te voeren.

([2]) Dit ziet waarschijnlijk op het feit, vermeld op bladz. 106 en 107.

([3]) Van „afnemen van het geweer" door of op last van Jonker is niets bekend; wel omtrent Boeleleng.

„deselve de wegen omtrent zijne wooning en ook de stranden „daar voor te doen bewaken, dat de goede ingesetenen ([1]) „niet en wisten, hoe dat sij 't hadden en in 't passeren en „repasseren van de stad na hare landerijen haar souden ge-„dragen; tot dat het eijndelijck op een samensweering is uijt-„gevallen om de stad en inwoonders, die met haar niet wil-„den aanspannen, te ruineren, daar toe maar d'eerste beste „gelegentheijt afwagtende, van welk heijloos voornemen, wan-„neer wij door een medepligtige van dat vervloekte eed-ver-„wantschap ([2]) verwittigt wierden, en dat bevonden hadden „vergeefs op zijn inkeer gewagt was ([3]), zoo hebben wij daar „tegen en tot demping van dien verradersen drom soodanige „remedien bij der hant genomen, als UEd. Hoog Agtb. bij „onse resolutien van 3, 5, 12, 22, 23 en 25 Augustus sullen vin-„den vermelt, hoewel met sulken succes niet in allen deelen, „als wij wel gewenscht hadden, zijnde wel de voorn. Capt Jon-„ker met zijn oom en twee vrouwen om 't leven geraakt, „mitsgaders zijn afgekapt hooft ons toegebragt, dat op een „ijseren pin voor de Nieuwpoort ten toon van een ijder heb-„ben doen stellen, en zijn twee andere vrouwen en zoonen „nevens haar susters ons in handen gevallen, boven nog een „getal van 286 diverse soort menschen, soo mans, vrouwen, „als kinderen, maar daer nevens niet de gene, die wij gaarne „daar onder mede hadden gehad, de principaalste hoofden der „Macassaren en Bougisen, mitsgaders den Bantamsen Javaan, „Ratou Bagous van 't geslagt van den ouden Coning aldaar, „daar van d' eerste met nog een goet getal van hunnen aan-„hang oostwaert op, na de Mattaram de vlugt hebben geno-„men en de laaste westwaart, in de landen van het Bantamse „district, sonder dat wij deselve nog hebben connen laten op-

---

([1]) Zegge één oud man.

([2]) De mijneedige Mardijker sergeant, Matthijs Janszen.

([3]) De Regering heeft niets gedaan om Jonker tot „inkeer" te brengen; en haar „wagten" had oorzaken, welke niet geheel van haren wil afhankelijk waren. Deze volzin is alzoo niet beter dan *humbug*.

„speuren. Evenwel heeft de Almogende daar omtrent sodanig „Comp^s wapenen gelieven te zegenen, dat jegenwoordig de „lantman weder veijlig zijn arbeijt kan oeffenen en thuijnen „bewonen en wij verder ook mogen vast stellen, daardoor „een diversie gebragt is in de desseijnen tot Macasser, de „Mattaram en andere plaatsen, daar gem. Jonker mee gecor„respondeert heeft. Sulx God de Heere voor zijne genade ge„dankt moet sijn, dat ons van soo een schadelijk gebroet ver„lost heeft".

Hoewel deze brief, naar gewoonte, vergezeld ging van honderde afschriften van allerlei stukken uit allerlei oorden van Indië, verzond toch de Regering geen afschrift van eenig op Jonker betrekking hebbend stuk naar Nederland, behalve van een viertal onbeduidende briefjes van Wanderpoel, waarin deze zijn ageren tegen Jonker beschreef.

De Heeren XVII^{nen} kregen dientengevolge omtrent Jonker niets meer te weten, dan zij uit den boven geëxcerpeerden brief en uit de resolutiën der Indische Regering konden leeren, — stukken, welke hun geene aanleiding gaven en moeijelijk geven konden tot het vragen van nadere inlichtingen.

de Jonge (VIII, bl. XLIV) vermoedt, dat de Indische Regering het rapport van Ruijs „verduisterd" heeft, doch ten onregte, zooals nu gebleken is.

Maar dat rapport en zoo vele andere, op Jonker betrekking hebbende stukken onder de oogen te brengen van het Opperbestuur, zulks durfde de Indische Regering blijkbaar niet aan; en dit verborgen houden van onmisbare stukken is misschien het zwaarste, wat tegen de Indische Regering van 1689 in zake Jonker aangevoerd van worden. *Ça louche.*

Aan het slot eener biographie voegt eene beschrijving van den persoon, wiens daden zijn vermeld, en van diens karakter.

Gaarne zoude ik met zoodanige beschrijving deze biographie

besluiten, maar gebrek aan gegevens nopen mij daarvan af te zien.

Hoe Jonker's voorkomen was, is totaal onbekend. Een portret is van hem zeker nooit gemaakt en geen tijdgenoot heeft zich verledigd zulks met woorden te schetsen.

Zijn karakter blijkt slechts voor een zeer klein gedeelte uit hetgeen nopens hem is opgeteekend; en eene beschrijving van Jonker's karakter zoude dientengevolge voornamelijk op gissingen moeten berusten, welke als louter conjecturen geene of weinig waarde zouden hebben.

Door de schraalheid mijner bronnen zie ik mij alzoo verpligt slechts datgene te leveren, wat in de voorgaande bladzijden is vervat.

Mogt dat geleverde een nieuw en beter licht verspreiden over enkele gebeurtenissen in de geschiedenis van Nederlandsch-Indie, dan zal mijn streven niet ijdel zijn geweest.

Translaat request in 't Maleijts gesz. door Capitain Joncker aan zijn Ed^{ht} den heere Cornel^{s} Speelman.

Den grooten en goedertieren Godt zij verheerlijckt en gepresen, amen. Dit is een nedrige groete uijt een zuijvere, opregte genegentheijt van UEd^{s} dienaar, Joncker Manipa, die door Godes geliefte comen sal aan de voeten van mijnheer, den admiraal Cornelis Speelman, directeur generaal in dese tijt en gedesigneert Gouv^{r} Gener^{l}, die nevens de raden van India hier beneden wints opregtelijck regeert; dit is UEd^{hts} dienaars versoeck aan mijnheer, doordien ick de Comp^{e} onder mijnheers regeeringe, soo bij nagt als bij dage, te water en te land, nu al 13 à 14 jaeren verleden gedient hebbe, ende Godt d' allemaghtighe heeft mijnheer 't zedert gezegent ende al zijn gedoente wel laten gelucken; en Godt de Heere vermeerdert UEd^{hts} staat en rijckdom noch dagelijx, waarover door de geheele werelt oock beroemt werdt, en die selfde Godt heeft UEd^{ht} nu tot zijn oogwit laten komen, daar UEd^{hts} dienaer, naght en dagh, soo lange naar verlangt heeft; hebbe oocq eijndelijck mijnen wensch gekregen. Dit is mijn vernederinge voor mijnheer en alle de raden van India.

Verders versoeckt UEd^{hs} dienaar ootmoediglijck, terwijl ick noch in 't leven ben, soo UE^{hts} het goetvinden, dat UEd^{hts} dienaar weder mach keeren na sijn geslaghte Manipa, wanneer alsdan wesen sal als een boom. die weder levendigh wert, om aldaar mijne kinderen en naekomelingen, die onder de

Comp. staan, te hoeden en bewaeren, [mij] nae mijn doot te begraven en mijn erffgoedt van d' een op den ander [te] versterven. Want UEd^{hts} dienaar heeft geen magt, nogh kragt meer en is sieck; en Comp^{s} werck is geen speelen gaan, gelijck mijnheer selfs wel weet. Want alle degeene, die van Comp^{s} gelt leven, moeten oock de Comp. na behoren dienen, niet met woorden, maar met haar lichaem ofte daat. Dierhalve heeft UEd^{hts} dienaar altijt bevreest geweest, dat hij in Comp^{s} wercq beschaemt soude werden. Daerom versoeckt UEd^{hts} dienaar het bovenstaande seer ootmoedelijck aan mijnheer. Verders hebbe oock wel gehoort, dat die de Comp. wel gedient hebben, door deselve oock wel beloont werden. UEd^{hts} dienaar buijgt hem tot aan de voetzoolen van mijnheer en bidt om vergiffenisse, soo ijets in desen door onverstandt is misdaan, alsoo UEd^{hts} dienaar maar een mensch is, niet sonder gebreck.

Geschreven op Vrijdagh middagh 11 Novenber in 't jaar 1092 naar de beschrijvinge van onsen heijligen Mahometh.

(Onder stont) Dit is de handteeckeninge van Joncker.

Translaet berigtschrift van den Capt[n] Jonker wegens het gepasseerde ontrent sijn vertreck van Bantam en sijne aankomste voor Tanara, aan Sijn Ed[t].

Dit is een verhaal, hoedanig Capteijn Jonker naar Tanara stonde te gaen met sijne geheele onderhebbende magt in de maand December, den 19[n] dag, en ook op den 19[de] van de maent Zoel haddzija, Saturdags 's morgens ten $6^1/_2$ uuren.

Dit is 't berigt aengaende sijn aanwesen tot Bantam.

De Capteijn is in 't Casteel, de Diamant, gekomen bij mijnheer de Geijn ([1]), vragende aen mijnheer de Geijn, wat 'er te doen was; en bijaldien jets wilde gedaen hebben, dat het selfde wilde bekent maken, opdat hier ontrent sijn [mijn] hulpe soude kunnen contribueren, terwijl ick daar nog was, alsoo lieutenant Temmatala met lieutenant Pais in den donkeren naght met alle hare soldaten binnen [binnen het kasteel?] getrocken waren, zijnde het werk van Capitain Malaijoe, dat hem aanbevolen was, gisteren nog ongedaen gebleven. Voorts het volck van den Capteijn [Jonker], als ook de Hollanders en Baliërs sijn doende met haar werk mede ten eijnde te brengen, welkers arbeijt nog overblijft. Wij dragen nu voor aen mijnheer de Gheijn om selver de soldaten van den lieutenant Aarnout [de Vlaming] en van den lieutenant Karach Polach uijt de vastigheijt van haar te ligten en die plaats te demoliëren om alle dit volcq ook binnen te brengen, tot

([1]) Sedert het vertrek van de St. Martin naar Batavia was de Gheijn waarnemend bevelhebber te Bantam.

dat ordre van den Commandeur, President van Macasser, François Tack krijgen (1).

Soo als dese reden geeijndigt was, zoo quam de vendrig Zacharias soo opstonts binnen, brengende een brieff mede van d' heer Commandeur, die aan mijnheer de Gheijn overgaff; en versogt de Capteijn [Jonker] licentie om te mogen gaen naar de vastigheijt van lieutenant Aarnout en van lieutenant Karach Polech, waarop dan de Capteijn [Jonker] aldaar verscheenen wesende, soo gaf aan die 2 lieutenants ordre om alle de zoldaten in het veld daar buijten uijt te trecken met haar volle geweer, gelijck het gebruijk is van het crijgsvolk, dat hare vastigheijt verlaat; en als nu buijten waren, soo gaff de Cap[t] ook ordre en liet beijde die paggers in een korte stond ter neder werpen en belaste doen alle de logementen en wat dies meer in brand te steken; en wanneer nu alles door den brand vernielt was, tot soo lange de Capiteijn [Jonker] daar bij bleeff staen. Zoo belastede de Capiteijn hier op aen lieutenant Karech Polech eerst te marcheren agter lieutenant Aarnout en daar naar van agteren te marcheren, zoodanig de usantie is van de geene, die een vastigheijt verlaten (2). En door dien de musquets en snaphanen geladen waren, soo belastede de Capiteijn aen ijder te lossen om hare roers schoon te maken.

Van dat binnen quamen (3), duurde het maar een korte stond, dat de Capiteijn [Jonker] aen ijder een belastede om

(1) De bedoeling van deze onduidelijke passage schijnt te zijn, dat de Gheijn (buiten weten van Jonker?) 's nachts twee kompagniën van Jonker's volk in het kasteel had doen rukken en voornemens was zulks ook de overige kompagniën te laten doen, nadat deze hunne legerplaatsen vernield zouden hebben, ten einde allen bij de hand te hebben, wanneer de last tot vertrekken van Batavia mogt komen. — Tack was reeds sedert lang voor Makasser bestemd, maar werd door de omstandigheden verhinderd derwaarts te gaan.

(2) Naar eene verklaring van het „van agteren marcheren" heb ik te vergeefs omgezien.

(3) Waar de troepen van Jonker binnen rukten, blijkt niet, doch zeker niet in het kasteel.

voor aght dagen kost te halen; en beval de Capiteijn ook de schuijten en vaartuijgen om alle de Amboinesen en Balijse soldaten in te nemen en ijder aan haar bescheijde schip te brengen; en liet de Capiteijn op deselve tijd ook in de scheepen het kruijt, de stukjens met hare kogels, de musquets, houwers en lont en 3 van des Sultan's bassen [brengen], gevende al het geen, dat bij den Capiteijn bleeff, aan mijnheer de Geijn en S[r] Snickers over. En wagte doen de Capiteijn [Jonker] maar alleen naer Capiteijn Malajoe om haastig te vertrecken.

En zeijde mijn heer de Geijn: „wil de Capt[n] nu boven ko„men?" En antwoorde daarop de Capiteijn [Jonker]: „ik en „wagt na niemand anders, als alleen naar Capiteijn Malajoe „met sijn volk, die wat lang agter blijft". En seijde daar op de Capiteijn [Jonker] aen mijn heer de Geijn: „komt, „laat ons met ons beijden gaen sien naer hem, want de per„soon, die wij naar hem toegesonden hebben, blijft lang agter; „en laat ons te gelijck ook afscheijt van den Sulthan nemen". En is aldus de Capiteijn [Jonker] met mijn heer de Geijn gegaen tot aen het casteel van den Diamant toe en zeijde mijn heer de Geijn aen Capiteijn Malaijoe: „waerom moet „Capiteijn Jonker van den morgen aff tot nu toe soo lange „wagten?" En diende Capiteijn Malajoe daar op: „mijn vaar„tuijg kan niet buijten komen, omdat het laag water is". En zeijde Capiteijn Jonker aan Capiteijn Malajoe: „komt, „laat ons mijn heer de Geijn naar sijn plaats leijden en met „eenen ons afscheijt van den Sulthan nemen ende wagten, tot „dat het hoog water is".

Wanneer wij nu digt aen het casteel de Diamant gekomen waren, zoo hebben wij daar Pangeran Jouda Ningrat gerencontreert en zeijde Capiteijn Jonker: „mijn broeder, de Pange„ran, believe ons, sijne slaven, onderdanige aengevinge aen „den Sulthan bekent te maaken, met versoecq, off wij, sijne „slaven, mogen binnen komen om ons afscheijd van den „Sulthan te nemen." En wanneer nu bij de legerplaats van

mijn heer de Geijn waren, zoo ging de Pangeran binnen, makende 'et voorsz. aan den Sulthan bekent, komende datelijck daar op weder, roepende beijde Capiteijns, die daar op haar afscheijd van mijn heer de Geijn namen. En sijn wij aldus met ons drijen, daar onder de Pangeran, binnen getreden naar den Conink. Wanneer wij nu aan de poort van den Sulthan waren, zoo maakte de Pangeran dit bekent, belastende aan de vrouw, die aen de deur was, om den Sulthan aen te dienen, dat beijde de Capitains daar waren. Waar op de Sulthan belastede ons te roepen, zijnde daar op die vrouw aldus gekomen, ons roepende aen de poort. En zeijde Capiteijn Jonker doen: „kom, Pangeran; laat ons binnen „gaen." Dog de Pangeran antwoorde hier op: „bijaldien de „Sulthan aen mij, sijn slaeff, niet belast te roepen, soo en „derff ik dit niet bestaen. De broeders, mijne Capiteijns, „believen naar binnen te gaan". En sijn daar op beijde de Capiteijns met die vrouw binnen gegaan tot bij den Sulthan toe, die haar ontfing en de handen gaff, belastende aen beijde Capitains te zitten. En soo als nu zaten, viel een sterke regen; ende was het doen 6 uuren en donker als nagt. En zeijden beijde dese Capiteijns: „mijn heer, de Sulthan, uwe slaven „willen licentie versoeken". En antwoorde de Sulthan: „niet „eêr, voor de regen gedaen is, en kund dan gaen". En wanneer nu de regen wat begon op te houden, zoo wilde de Capiteijn Jonker oorloff nemen. En seijde doen de Sulthan aen beijde Capiteijns: „en scheijd niet eêr, voor dat bij onse „getrouwde vrouwen gegaen sijn naar ijder haar plaats, daar „wij haar vinden zullen". En hebben beijde de Capiteijns het bevel van den Sulthan niet willen te buijten gaen, latende de Sulthan dit doen ook aen sijne vrouwen weten. En sijn beijde de Capiteijns daar op ook den Sulthan gevolgt, gaande bij sijne vrouwen. Eerstelijck quamen bij de logeer plaats van Njai Amas, alwaar maer stonden, zeggende de Sulthan: „dit „is de plaats van mijn vrouw, Niaij Amas". En wierden doen gebragt in het vertrek van sijn Macassaarse vrouw; en wan-

neer daar geweest hadden, soo gingen naar de plaats van Ratoe Hoeckija; en wanneer hier ook gedaan hadden, zoo wierden naar het vertrek van Ratou Isa geleijd, alwaar de Sulthan met alle sijne getrouwde vrouwen en de Capiteijns sig tot sitten ter neder setteden, verhalende doen de Coninck de gelegenheijt van sijn vader en het quaed, dat hem toegebraght had, latende de Sulthan met eenen 80 stx. mangas in een mandetje daar brengen, belastende beijde de Capiteijns daar van te eeten; en nam ijder van beijde Capiteijns een enkele manga en nuttigde deselve; en wanneer die nu opgegeten hadden, doen seijden beijde de Capiteijns aan den Sulthan: „wij beijde, uwe slaven, sijn gekomen om afscheijd „van den Sulthan te nemen, alsoo wij beide degeene te „geleijden hebben, die in het oorlogs veld ten oorsake van „des Sulthans oorlog te sneuvelen hebben door de assistentie „van d' E. Comp. op haar naem aen den Sulthan; en daar „op wagten wij, uwe slaven, alleen naar mijn heer, den „Sulthan, verwagtende vergiffenis van alle misgrepen en onkun„digheden, die wij, sijne slaven, jegens mijn heer, den Sul„than souden kunnen begaen hebben; desgelijcx mede van „alle zijne gemalinnen". De Sulthan antwoorde hierop: „met „believen van den boven al verhevenen Godt, soo bidde, dat „behouden mogen blijven in den strijd, opdat wij malkanderen „weder rencontreren mogen". Op dit seggen namen beijde de Capiteijns haar oorloff en sijn daar op buijten gegaen, hebbende de Sulthan haar gevolght tot aan de bale van de paseban met kaarsen, die op die tijd aangestoken waren, zijnde 'et doen agt uuren geslagen, alwaar beijde die Capiteijns aan den Sulthan haar reverentie deden, wanneer de Sulthan zeijde: „komt, laat ons eerst malkanderen omhelsen en kussen", komende daar op de Sulthan, die haar omarmde en kuste, zeggende in het weg gaen: „vaart wel". Waarop beijde de Capiteijns weder repliceerden: „mijn heer blijve ook welvarende".

En zijn daar op beijde de Capiteijns naar de plaats van mijn heer de Geijn gegaan, verhalende aan den selven alle

de redenen, die omtrent den Sulthan voorgevallen waren. En zeijde daer op mijn heer de Geijn: „'t is seer goed. „Mijne broeders, de Capiteijns, believen hier met mij wat te „eeten". En diende Capiteijn Jonker daer op: „wat mijn „heer belast, dat sullen wij, sijne slaven, nakomen; zouden „wij mijn heer zijn versoek niet agtervolgen!" En hebben aldus aldaar gegeten en gedronken op de gesontheijt van den heer Commandeur met sijn geheele crijgsmagt en ook op de gesontheijt van alle Comp[s] dienaren, die op Bantam verbleven. En dit duurde tot 11 uijren 's nagts en namen doen beijde de Capiteijns van mijn heer de Geijn afscheijt.

En wanneer buijten de poort van het casteel waren, soo bleeff Capiteijn Malajoe in zijn logeerplaats en Capiteijn [Jonker] ging naar de Boom, alwaar gekomen wesende, soo ontmoetede hij aldaar Capiteijn Struijs, die in de balei (dat eijgentlijck een open stoep is voor Capiteijn Jonker's logement) nog dronk. En seijde de Capiteijn Jonker aen Capiteijn Struijs: „wil mijn „broeder naar zijn plaats gaan of wil alhier blijven?". En antwoorde Capiteijn Struijs hierop: „ik wil hier blijven". En zeijde de Capiteijn [Jonker]: „zoo ghij geen kloppen en be„geert (van het poortje, dat de straat daar aff sluijt en digt aen dat huijs komt en door de ronden als anders naar het kloppen geduurig geopent werd), dan en wilt hier niet slapen. „Eijlieven, ga in onse plaats daar binnen off in het logement „van den [Ambonschen] luijtenant, alsoo 'er in dat huijs „geen volcq is". Dog hij en wilde niet, begeerende seer ernstelijck mijn plaats boven, die de heer Commandeur mij gegeven heeft om daar in te wonen. Ick versogt seer instantelijck aen Capiteijn Struijs (om mij hier in te excuseren), alsoo 'er nog veel van mijn goed in dat huijs was en nog eenig volcq van mij; en ook ten aensien, dat ik nog d'ordre van den Commandeur niet en wiste: „en wanneer ik daar „verscheenen sal wesen (en ik weet), wat mijn heer Comman„deur zeijd, soo kan ik daar na een brieff stieren om het „volcq van mij, sijn slaaff, weg te halen off wel belasten

„deselve naer Batavia te voeren". En diende Capiteijn Struijs hier op: „bij aldien het soo soude wesen, dan moest ick soo „lang wagten". En antwoorde Capiteijn Jonker daar op: „wat „kan ick 'er tegens doen? Ik kan al mijn goed niet laden, „alsoo ik nog niet en weet, hoedanig het ginter aflopen zal". Daar op stond Capiteijn Struijs op, nam wijn in den roemer en stortede het selve op de balei uijt en dat met een verstoorigheijt op sijn jongen. En heeft de Capiteijn [Jonker] dit selfs gesien; en zeijde daar op de Capiteijn [Jonker], hij gelieve te woonen in het logement van lieutenant Patabehi, twelk een groot huijs is en digt bij die baleij om de ordre aen alle officieren uijt te geven en om aldaer door haar ook rapport gebraght te werden. En zeijde daar op Capiteijn Struijs: „laat het volk van den Capiteijn gaen wonen in het huijs van „den Fiskael". En diende de Capiteijn [Jonker] daar op: „wil Capiteijn Struijs, dat ik in questie gerake met alle vrun„den, die in de werelt sijn? En bij aldien het soo gelegen „is, al woude de Capiteijn mij dooden, soo en sal ik nogtans „niemants huijs nemen, in gevalle het niet en is met haar „genegentheijt off ordre van de Heeren. Wat doet dit? Laat „ons beijde Comp^s dienst betragten. Want wij ontstellen en „ontrustigen maar alleen het hart van alle goede luijden. Soo „Capiteijn Struijs daer wonen wil, wat kan ick daer tegens „doen? 'T_is des Comp^s believen; soo laat ik daar maer gaen „slapen". Hij stond en wandelde gints en weder, belastede sijn jongen een slaepplaets aldaer voor hem in te nemen, alwaar tot den dag toe sliep. En ging ook de Capiteijn [Jonker] in sijn huijs, alwaar tot den dag toe bleeff.

En wanneer het nu dag was, zoo liet mijn heer de Geijn den Capiteijn [Jonker] bij zig roepen en is de Capiteijn daar op binnen in het casteel gegaan, sprekende bij de poort den Capiteijn Malajoe aen: „wat doet mijn broeder langer te wagten, „doordien het water reets op sijn hoogste geweest is? En „zoo het droog werd, soo sullen moeijelijkheijt hebben. Kom, „laat ons haasten". De Capiteijn Malaijoe antwoorde hier op:

"nu terstond, mijn broeder, bij aldien het vaartuijg maar "buijten komen kan". En diende de Capiteijn [Jonker] hier op aen Capiteijn Malajoe: "broeder, geef ordre aan den luijte-"nant, op dat wij beijde binnen gaen om den brieff te on-"derteijkenen, ten eijnde dat wij haest buijten kunnen ko-"men". En antwoorde Capiteijn Malajoe hierop: "mijn broeder "gaa voor aff binnen en onderteijkene den brieff eerst, terwijl "ik vast belasten sal het vaartuijg uijt te brengen en daar op "dan ook binnen komen [sal]". En is aldus de Capiteijn [Jonker] binnen gegaen naar het logement van mijn heer de Geijn. Doch mijn heer de Gheijn was doen niet t'huijs, alsoo de Sulthan hem had doen roepen, sijnde Capiteijn Feijt en Sr Snickers aldaer alleen gebleven. En wagtede aldus de Capiteijn [Jonker] soo lange, tot dat mijn heer de Geijn uijt het hoff van den Sulthan quam. En zeijde Capiteijn Jonker aan mijn heer de de Geijn: "ick ben beschaemt, omdat ik voorleden nagt mijn "afscheijd genomen heb en nu hier weder keere". En zeijde mijn heer de Geijn: "in 't geheel niet, broeder; en vermits "mijn broeder op dese tijd nu hier is, soo versoeke [ik], dat "mijn broeder desen brieff onderteijkent omse te eerder aen "mijn heer Commandeur te senden". En heeft de Capiteijn [Jonker] daarop deselve onderteijkent en doen sijn afscheijd versoght; wanneer mijn heer de Geijn zeijde: "wagt een "weijnigjen. Laat ons eerst op de gesondheijt van mijn heer "Commandeur met sijn gantsche crijgsmagt drinken". En als nu dese gesontheijt en ook de gesontheijt van alle Comp^s dienaren, die op Bantam verbleven waren, gedronken hadden, zoo seijde daer op de Capiteijn [Jonker]: "de heer de Geijn blijve "welvarende, op dat aen 's Comp^s eer mag denken, als ook "op desselfs naem in dese plaats. God were alle quaad en "ongeluk van een ijder aff!"

En is de Capiteijn [Jonker] daar op weg gegaen en wagtende alleen Capiteijn Malaijoe, die in soo lange tijd daar nog niet gekomen was. En zond de Capiteijn [Jonker] den vendrig Karsana om hem te roepen, gevende ook ordre aen Baltus

om op de rheede te gaen en alle de schepen te notificeren, dat het anker maar souden ligten en naar zee zeijlen, opdat het volck daar door aengeprest zoude worden om spoedig voort te varen; gelijck ook Baltus in der ijl vertrok, belastende d'ankers van de scheepen op te winden, de zeijlen los te maken en voorts in zee te zeilen.

Een weijnig daar na is mijn heer de Geijn met Capiteijn Malaijoe uijt gegaan, nevens Sr Snickers, komende aldaer mede. En belastede de Capiteijn [Jonker] het vaartuijg van Capiteijn Malaijoe uijt te brengen. Ende dede in die tijt de constapel van Capiteijn Struijs 5 schooten. Daar naer vroeg al dat volcq: „waarom schiet men?" En vroeg Capiteijn Struijs aan den Capiteijn [Jonker]: „wie schiet daar?" En antwoorde Capiteijn Jonker: „wie weet, off misschien het geen Maleijers „sijn, die hare stukjens lossen om deselve schoon te maken". Daar naer quam jemant, makende bekent, dat geene Maleijers, maar de constapel van Capiteijn Struijs geschoten had. En wierd Capiteijn Struijs op den constapel quaet. „Ik heb ge„seijd, dat, wanneer de Capiteijn [Jonker] vertrok, dan eerst „schieten soude"; bevelende hem daar op met de kolff te slaen, vóór de deur van de baleij. De Capiteijn Maleijoe omhelsde Capiteijn Struijs, seggende: „sla hem niet, alsoo wij nu ver„trecken". Dog Capiteijn Struijs liet hem evenwel slaen. En versogt Capiteijn Jonker doen afscheijd van mijn heer de Geijn en van alle het volcq, dat in die baleij was. En zeijde mijn heer de Geijn: „help mij hierin om de 2 adsistenten off „schrijvers mede te nemen en weder terug te laten brengen, „die mede sullen gaen om de rol van de Maleijers en Balijers „correct op te maken; en believe mijn broeder deselve weder „terug te laten brengen met het vaartuijg van een bier maat, „door Jacob de Roij alhier genomen, op dat ik het selve dan „met 's Comp^s brieff weder toesende om die te brengen aen „mijn broeder. Daer na soo geve mijn broeder deselve over „aen den Commandeur Tacq".

Daar op versogt Capiteijn Struijs een weijnigjen te ver-

toeven, opdat de stucken eerst laden mogte, en dat eerst waarschouwen soude, dan mijn broeder [Jonker] eerst in stappen wilde. En zeijde Capiteijn Jonker: „waarom doet ghij soo „veel moeijte?" Dog hij versogt dit ernstelijck en kon de Capiteijn [Jonker] dat niet verbij; het was haar believen soo. En wanneer dit soo bestelt was, soo versogt daar op terstond de Capiteijn [Jonker] oorloff van mijn heer de Geijn en van alle de geene, die in de baleij waren, en stapte in het vaartuijg.

En liet de Capiteijn [Jonker] den lieutenant Patahbehi, nevens lieutenant Karach Polach en 3 zergeanten met hare vaartuijgen voor uijt gaen, volgende de Capiteijn [Jonker] daar agter. En wanneer buijten den Boom waren, zoo belastede Capiteijn Jonker in zijne drie vaartuijgen de bassen te lossen, latende de Capiteijn Struijs daer op ook 5 schooten met canon uijt sijne vastigheijt doen.

En wanneer de Capiteijn [Jonker] aen boord was, soo belastede een schoot met canon te doen en liet het anker vallen, gelijk ook de andere scheepen haar anker lieten vallen. En belastede de Capiteijn [Jonker] aan den vendrig Zacharias, nevens 3 schrijvers te gaen bij den Capiteijn Malaijoe en de Balijers om haar rol correct op te maken. En wanneer daar mede gedaan hadden, soo bragten deselve bij den Capiteijn [Jonker], die doen aen den Zergeant Chodzja Waangi beval de 2 schrijvers in te nemen en aen land bij mijn heer de Geijn te brengen, nevens de hertelijke groetenisse aen mijn heer de Geijn, en dat, vermits de wind nu goed was, dat hij vooruijt soude zeijlen en wagten de anderen voor Tangkoerak tot den dag toe; en soo langer mogt tarderen, dat dan tot voor Tanara soude zeijlen.

En wanneer (die sergeant) nu weg was, soo belastede de Capiteijn [Jonker] een schoot met canon te doen, bevelende met eenen de witte vlagge te laten waijen om de schippers met de Hollantse lieutenants, die op de schepen bescheijden waren, te samen te roepen. En wanneer deselve nu alle compleet

verscheenen waren, zoo seijde de Capiteijn [Jonker]: "ik heb "alle de heeren doen roepen, omdat ik jets aan de heeren "voor te dragen heb, als namentlijck, wat ons nu te doen "stond, nu de wint jegenwoordig goed is, omdat het comman-"do van den heer de Geijn hier uijt is; dat dit nu haar werk "was; dat de wind nu goet was en men geen tijd en be-"hoorde te verliesen, alsoo naar het goed dunken van mij, "haar slaaff, voor goed oordeelde om met dese wind voor uijt "te zeijlen en dat wij de Roij op Tangkoerak verwagten; en "wanneer hij tot den dag toe daar niet en verschijnt, dat "dan met de land wint tot voor Tanara konden voortseijlen. "Nu, hoedanig dunkt het de heeren goed?" versoekende van ijder sijn goedvinden hier omtrent; "ingeval misslag aen mijn "zijde begaen werd, soo laat ons dan volgen de geene, die "'t beter oordeelen". En antwoorden alle zij lieden: "daar is "geen beter raat, als dat van mij, haar slaaff, en sijn wij daar "mede ten vollen accorderende". En hier op belastede de Capiteijn [Jonker] ijder naar sijn boord te gaen en het anker te ligten. En liet de Capiteijn [Jonker] 5 schooten doen ter eere van alle 's Comp[s] dienaren, die op Bantam gebleven sijn. En de Capiteijn Malaijoe dede 3 schooten en ging daar op ook zeijl.

Dog de schipper is buijten ons weten tot voor Tanara geseijlt, wagtende naar den zee-wind. Wanneer [Capiteijn Jonker] bij mijn heer Tacq verscheenen is, die de roll eijschte van alle de soldaten. En soo mede als de Capiteijn [Jonker] van boord wilde gaen om de rol te halen, soo quam de Zergeant Chodzja Waangi ook van Bantam daar aen, brengende een rol mede uijt handen van mijn heer de Geijn. De Capiteijn [Jonker] nam die roll uijt handen van den Zergeant over en gafse in handen van mijn heer Tacq. En zeijde mijn heer Tacq: "dese dient hier niet. Ga, breng een andere roll. "En sijn alle de andere nu vaardig?" En vroeg mijn heer Tacq aen den Capiteijn [Jonker], off er ook jets manqueerde. En antwoorde de Capiteijn [Jonker]: "alles is vaardig en

„wagten [wij] maar alleen ordre van mijn heer". En seijde mijn heer Tacq: „hoe sou er manquement kunnen wezen. Hij „is een oud Capiteijn. Zoud' er oock gebrek kunnen wesen!"

BIJLAGE V.

Extracten uit resolutiën, enz. betreffende het voorgevallene na Jonker's dood met zijne volgelingen, eigendommen, enz. (*)

1689.

* 25 *Augustus* (*Resolutie*). Op het berigt van den lantdrost, Mr Hendrik de Bollan, wegens den brand en moort, die den verleden nagt, even eer hij met sijn volck daer bij had konnen komen, door eenig gewapent volck van den Capitein Jonker in het campon van Singa Wiloddra gestigt en aangeregt geworden was, met versoeck om eenige militaire assistentie tegen soodanige en andere, verdere te dugten staande toevallen; is goetgevonden denselven boven de 14 blanke militairen van Mr Cornelis eijlant, welcke hem bij resolutie van den 22 desen reets toegevoegt [zie bladz. 153], dogh nog niet afgekomen sijn, nogh soo veele ruijters uijt de borgerlijcke cavallerie te laten gebruijcken, als hij selfs oordelen sal van noden te hebben.

* *Eodem die* (*Dagregister*). 'S nagts tusschen een uur sagh men een fellen brand sich verheffen buijten de stad naer de oostkant van dit Casteel, duurende bijna een uur, met harde slagen, die de bamboesen gemeenlijck, alsse in de brand zijn van zig geven.

[Toen de Bollan om meer hulp verzocht, wist hij nog niet, dat Jonker gedood en zijne volgelingen op de vlugt geslagen waren. Anders zoude hij zich waarschijnlijk wel gewacht heb-

(*) De belangrijkste extracten zijn met * aangegeven.

ben den brand aan „volck van Jonker" toe te schrijven. Want het is onaanneembaar, dat volgelingen van Jonker in de rigting van de stad Batavia zouden gevlugt zijn. Evenals de Regering, verbeeldde zich ook de Landdrost overal Jonkerianen te zien. De Jonker-vrees zat in de lucht en à tort et à travers werd alles, zooveel mogelijk, op rekening van Jonker en de zijnen gesteld, hoe onwaarschijnlijk ook hunne deelname mogt zijn.

Deze brand is vermoedelijk de reden, waarom Valentijn, levens der Opperlandvoogden, bl. 319, aanteekende, „dat hij [Jonker] groote vijandelijkheden buiten Batavia met moorden, „branden en blaken en zelf met het aandoen van ons volk „begon te plegen"; en tevens de reden, waarom de Jonge (VIII, bl. XLV) zich liet verleiden tot de volgende onnaauwkeurigheid: „Jonker wierp nu ook het masker af; met zijn aanhang begon „hij op het land te branden en dood te slaan en week ten „slotte naar Soekapoera". — Voor zoo verre bekend, heeft Jonker noch gemoord, noch geblaakt.]

Eodem die (*Resolutie*). Oock is nodig geoordeelt nae Tanjong poura advijs te geven wegens onsen uijttogt tegen den rebelligen Capitain Joncker om daar tegen op hoede te sijn en alle de gene, die sig aldaar van sijn gevolg vertonen mogten, te massacreren ([1]); mitsgaders ten dien eijnde en tot versterking van die post derwaarts te water op te senden vijftig Mardijker soldaten, onder een goet Hollants officier, om oock met eenen, wanneer de aldaar commanderende lieutenant, Willem Kuffeler, genecessiteert wiert tegen de daar verschijnende troupen uijt te trecken of oock nogh wel elders anders post te vatten, alsdan denselven in het gesag van de gem. pagger voor soo lange te konnen vervangen.

Op het [mondelinge] berigt, 't welck de vergadering op dese stont [voor den middag] voorkomt, dat de Capitain Jonker gisteren morgen op het aannaderen onser troupen onder den Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel, van de Maronde

---

([1]) Waren deze alle des doods schuldig?

geretireert sijnde, aan den Commandeur Joan Albert Sloot had laten weten, dat hij op Sincapoura [*lees:* Soekapoera] was en hem aldaar verwagtede, — en dat daar op soo aanstonts oock een briefje van den gem. Capitain Wanderpoel ontfangen werd, waarbij deselve adviseert, dat hij op de bekomene kondschap van Jonkers retraite nae Sincapoura hem navolgde en dat hij gevolgelijk nu alle uuren met den Commandeur Sloot staet te conjungeren, waar toe in dese ure andersinds op het eerstgem. berigt al besluijt genomen was om hem sulcx te ordonneren, soo is alsnu daar op nader goetgevonden den Commandeur Joan Albert Sloot te ordonneren om den rebelligen Capitain Joncker op alle doenlijke wijse te attaqueeren en te vervolgen, mitsgaders daar omtrent soodanig beleijd van saken te gebruijcken, als de successive voorvallen dat komen aan te wijsen, sonder nogtans de Nederlandse militie in het naejagen van den rebel, daar het door de inlanders geschieden kan, te veel te fatigeeren ofte al te groten gedeelte daar toe af te steken ofte oock wel deselve (sonder voorgaande nadere ordre) verder dan tot Sikalong ofte daar ontrent op te sturen ([1]).

Voorts is verstaan den Commandeur Joan Albert Sloot te recommanderen om voor de gene, die in de gem. marsch impotent werden mogten, een bequame plaats te designeren, met bijvoeging van de vereijste wagt ([2]).

Ende aangesien de Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel vermits sijnen optreck van de Maronde nae Sincapoura de drie schepen, Capelle, Wester Amstel en Walenburg, met de bijgevoegde chaloupen, patchallangs en verder kleijn vaartuijg weder terug en nae dese rhede gestuurt heeft [men oock deselve al sagh komen aen zeijlen (*Dagregister*)]; soo is goetgevonden

([1]) De Regering had zich deze moeite kunnen besparen, want, toen zij dit besluit nam, was Jonker reeds dood. Maar dit wist zij op dat oogenblik nog niet.

([2]) Waarmede bemoeide de Regering zich al niet! Voor dit détail moest Sloot zelf zorgen.

het jagtje, de Snauw, met twee chaloupen nae de mont van de Craoangse rivier te senden tot beletting, dat 'er gene van de rebellen aldaar te water nae de oost eschapperen, mitsgaders nogh drie patchallangs om de gem. rivier op nae Tanjongpoura voort te gaan en met eenen de hier boven vermelte Mardijckers aldaar te bestellen.

Alles te verstaan, ingevalle d'er middeler wijlen geen redene tot verandering voorkomt, aangesien de borger, Jan Deenen, van boven afkomende, nu nog nader berigt brengt, dat, nae dat hij niet lange van den Commandeur Sloot afgeweest was, drie sware charges had horen doen ende daar uijt besloot, dat deselve met de rebellen op die stont al in actie geraackt soude sijn; waar van dan in weijnige uren het succes te gemoet gesien werd.

. . . .

Op de gedane klagten van den Ambonsen lieutenant Bagus, dat hij eenige van die natie binnen sijn campon op Mangadoa had, welcke niet te vertrouwen waren, is verstaan denselven, mitsgaders nogh een ander officier uijt het selfste campon, dierwegens door de Heeren Joan van Hoorn en Isaac d'St Martin nader te laten examineren om nae bevinding van saken de soodanige, die suspect ofte qualijck geintentioneert bevonden mogten werden, te konnen saiseren (1).

* *Eodem die* (*Dagregister*). Ook is als nu van Pangerangh Pourbaija per eenige zijner Javanen affgesonden een Javaens briefie aan Aria Soura Ita, etc. naar de Batavise bovenlanden, luijdende in onse Neederduijtse tale aldus:

Dit brieffje komt van mij, Pangerang Aria Pourobaija tot Batavia aan Aria Soura Ita, angabeij Djaja Juda, Wangsa Patra en alle de mindere hoofden. Ik maack aen u bekent, dat de Amboinese Capitn Joncker nu tegens d'E. Comp. opstaat,

---

(1) De wijze, waarop de Regering deze zaak behandelde, was eene geheel andere dan hare handelingen in zake Jonker. Men kan hieruit nagaan, hoe veel passie bij de zaak van Jonker in het spel is geweest.

derhalven sal 't noodigh wesen, dat alle de Bubakkers haar gereet en klaer houden om ten eersten sonder aansien, wie het oock van des Capit^{n} Jonckers volck zoude mogen wesen, die aldaer quamen, deselve dan bij de kop te vatten en, zoo zij weerbarstigh zijn, slaetse doot en brengt hunne koppen op Batavia; en bij aldien U niet magtigh genoegh zijt, zoo maeckt sulcx ten spoedigsten aan den Commandeur Sloot bekent. Wat rijs, hoenders en koebeesten moeten UEd^{s} gereet maeken om off de Commandeur Sloot aldaer mogt comen. Zijn volck, wanneer daer comen, moeten oock van montkost versorgt werden. Alles, wat ik hebbe te seggen, staat in dit briefie geschreven.

'S avonts retourneerde van het veltleger de Commandeur Joan Albert Sloot bij zijn Ed^{t} den heere Gouverneur Generael, hebbende....... overgelevert het affgehackte hooft van den rebel Joncker, 't welck dan ook in de hooftwaght deses Casteels tot nader ordre gebragt en aldaar bewaart geworden is, alsmede de veroverde vaendelen van den selven rebel. — Een weijnigh nae de aancomst van geciteerden Commandeur Sloot marchieerde mede binnen 't Casteel de Capitain Joan de Moor met zijn compagnie Europese soldaten, bestaende in 64 coppen onder een sergeant, die mede tegen de tsaemgerotte rebellen van Jonckers aanhangh gestreden hadden, werdende gecommandeert weder naar hun voorige bescheijden plaats te gaen. Boven deselve zijn ook verscheijde inlandse compagnien onder hare officieren uijt de Batavise bovelanden affgecomen, dogh buijten de Nieuwpoort staande gehouden, als onder anderen de compagnie Maleijers van den Capitain dier natie, Wan Abdul Bagus, dewelcke in de gehoude schermutselingh tegen den vijand 2 à 3 sware quetsuren bekomen had.

Eodem die, *nocte* (*Resolutie*). De Commandeur, Joan Albert Sloot, uijt het veltleger binnen gekomen sijnde, doet ter vergadering berigt wegens de gedane attaque van den rebelligen Capitain Jonker en sijnen aanhang; hoe dat deselve in dat gevegt met eenige van de sijnen gesneuvelt was en de

resterende daar op de vlugt genomen hadden, item, dat hij aan den Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel ordre gelaten had om desen nagt allerwegen henen volck op kondschap uijt te senden en, bevindende, dat 'er ergens eenige troupen versamelden, sig aanstonts derwaarts te vervoegen. Waarop verstaan is, den gem. Capitain Wanderpoel aan te schrijven om niet alleen de gem. ordre promtelijck nae te komen, maar oock alle de gene, die 'er reets gedood sijn ofte nogh mogten werden, naeukeurig te besigtigen om te konnen weten of het oock van de principale hoofden deser rebellie sijn, en die, voor soo veel ons tot nog toe maar bekent is, bestaan souden in den oom van den Capitain Jonker, met name Massawoij, den Bantamsen Ratou Bagus Abdul Camal en de Macassaren Topantsje, Toago, Topina en Carre Biassa, welcker hoofden, wanneer sij komen te sneuvelen, mede herwaarts gesonden sullen moeten werden tot onser gerustheijt en versekering, of oock die belhamels uijt de werelt geholpen sijn.

* Gelijck dan oock tot des te meerder aanmoediging van een ijder om dese voorname roervincken te agterhalen goetgevonden is een premie te stellen van hondert Rx[ds] voor den genen, die eene van de hoofden deser factie levendig, en vijftig voor den genen, die eene van deselve doot in onse handen weet te leveren.

Ende opdat dese agterhaling der gevlugte te beter succes erlangen moge, is verstaan den Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel aan te schrijven, dat 'er tot onse nadere ordre geen meer inlantse militairen sullen mogen afkomen, maar daar verblijven moeten om de sake ten uijteijnde te vervolgen; uijtgenomen, dat 'er alleen een troup van sestig Maleijers onder een bequaem lieutenant nae de Maronde afgesonden sal moeten werden om het huijs en lant van den nedergeslagen rebelligen Capitain Jonker, mitsgaders sijne vaartuijgen, die daar op de wal staan, als van een gedooden rebel, voor d' E. Comp. in possessie en versekering te nemen.

Wijders is goetgevonden nogh desen nagt een chirurgijn

en ses soldaten nae boven te senden om d' aldaer leggende gequetsten te verbinden en af te halen ([1]).

Gelijck mede verstaan is de gevangen genomene wijven, soo van den Capitain Jonker, als van sijne verdere medepligtigen, onder een suffisante geleijde, ten minsten van 25 Europeaanse en 12 van de vertrouwste inlandse soldaten, herwaarts te laten komen.

* Voorts is goetgevonden het afgehakte en binnen gebragte hooft van den gesneuvelden Capitain Joncker buijten de Nieuwpoort, daar de meeste gang van menschen is, op een pin te laten setten, omtrent ter selver plaatse, daar eene der quartieren van den geëxecuteerden verrader, Intje Bongsou, ten toon gehangen heeft; ende wijders de veroverde en mede ingebragte vendels, als van een verrader sijnde, publijkelijck op het pleijn voor het stadhuijs, ten bijwesen van de compagnie, die deselve binnen gebragt heeft, te laten verbranden.

26 *Augustus* (*Resolutie*). Aan Susanna van Bengale, weduwe van den borger, Jacob Mathijsz., die gisteren (?) door eenige boosdoenders van den rebellen Capitain Jonkers gevolg vermoort geworden is, werde toegestaan haar mans naegelaten boedel te repudieren met committimus aan 't collegie van Heeren Schepenen deser stede.

. . . .

De Commandeur, Joan Albert Sloot, maakt de vergadering bekent, hoe dat de eene soon van den gesneuvelden Capitain Jonker, met name Pattij Lima Simar, door een swarte vrouw aan hem had laten versoecken om bij hem af te mogen komen ende dat onder securiteijt voor sijn persoon in het herwaarts komen, waar op verstaan is, dewijl het konde wesen, dat hij aan sijn vaders misdaat onschuldig of wel daar toe oock nogh te jong van jaren was, den gem. Commandeur Sloot aan te seggen, dat hij den gem. jongeling soodanige securi-

([1]) Die gekwetsten zijn derhalve minstens 36 uren zonder chirurgicale hulp gebleven, hoezeer het gevecht nagenoeg onder de muren van Batavia plaats had.

teijt om bij hem af te komen sal vermogen te beschicken, als hij komt te vereijschen, om dan voorts sijn verder versoeck aan dese regering te konnen doen.

Voorts is tot beveijliging der landen op Tanjongpriok tegen de gene, die aldaar van den geslagen Capitain Jonkers gevolg afdeijnsen en soo nu en dan verschijnen, goetgevonden eenige Boutonders en Maleijers ten getale van 25 koppen derwaarts te senden.

Ende soo is oock noodig geoordeelt aan de afgecomene Macassaren onder Dain Matara ende de Jure bassa van Ankee, ingevolge van haarl. versoeck, toe te staan de wagt langs de oude Sontar tot aan de rivier van Tougou te houden tegen alle de gene, die van het verstrooijde gevolgh van den gem. Capitain Jonker aldaar verschijnen en onderstaan mogten het gewasch als anders in die lantstreken te vernielen.

Eodem die (*Dagregister*). Ende is doen ter tijd per terugh kerende Javaense regenten, Tamback Baija en Wira Zaba, te water naar Tanjongpoura versonden een origineel briefje aan den Luijten[t] Willem Kuffelaer, onder dato 26 deser. In het selve is hem gerecommandeert den Tommagon en zijne ombols, als mede die van Tsicalongh en daarom her op de passen, te gelasten nae de vlughtelingen van den verradersen hoop van Capt. Joncker scherpelijck te vernemen en alle, die zij daer van konden krijgen, niet te sparen, nogh ook geen volk van hier te laten passeeren. Het zou daer toe noodigh wesen, dat de Tommagon ten spoedigsten ook voor 2 à 3 weeken naar Tsicalongh optrock, in geselschap van den Luijten[t] Cuffeler, weswegen hem 3 patsjallangs met 50 Mardijckers en eenige Macassaarse soldaten stinden bij te comen.

* Ingevolge van 't geresolveerde op gisteren zoo zijn heden middagh de veroverde vaendelen van den rebellen Capit. Joncker en zijnen aanhangh door des Fiscaals geweldiger en desselfs dienaren voor de hooft wagt deses casteels bij den anderen gebonden, vervolgens gesleept naar 't stadhuijs voor de compagnie militairen, die deselve van boven affgebragt had,

alwaar dese vaendelen door den scherpregter publijck op 't pleijn, als van een verrader, verbrand geworden zijn, waer nae ook door hem het affgehackte hooft van Capit. Joncker buijten de Nieuwpoort op een pin geset is, ontrent ter plaetse, daar eene der quartieren van den geëxecuteerden verrader, Intjse Bongsou, ten toon gehangen heeft.

'S naermiddaghs bragten eenige onser Europese soldaten gevleugelt binnen het casteel verscheijde inlandse gevangenen van den nedergemaekten Capit. Joncker, door haar in de Batavise ooster bovenlanden geagterhaalt zijnde.

Doch vertrock hierjegens naar 't leger in de Batavise ooster ommelanden de particuliere landmeter, Bartel van der Valck, met een brieffie aan den E. Capit. Harman Dircksz. Wanderpoel en verdere officieren aldaar, gedagtek[t] op heden, ter ordonnantie van haar Ed[s] den Gouv[r] Gener[l] en raden van Indien door den H[r] Secretaris, Mr Abraham van Riebeécq, werdende serieuselijck gelast naar de regte belhamels nauwe enqueste te doen om die fielten der t'samen rottinge van kant te krijgen en, op dat sulx des te beter soude mogen effect nemen op de principaelste met namen Touago, Ratoe Bagus, Topantje, Topina en Carrebiasse, soo wiert tot een praemie op ijder van haar gestelt 100 rd[s] voor een levendige en 50 rd[s] zoo men hun reghte kenbare koppen kon in handen krijgen.

27 *Augustus* (*Dagregister*). Naer de middagh ontrent de 3 uuren zijn de 2 zoonen van den gesneuvelden Capt[n] Joncker, met naeme Patinima Zewor en Sjakon door zeker vrijgeleijde van soldaten op haar Ed[s] gedrage consent van den Commandeur Joan Albert Sloot aan deselve toegevoegt zijnde binnen dit casteel gebragt voor de heeren ordin[s] raden van Indien, Joan van Hoorn en St Martijn om uijt kragte harer Ed[s] commissie over de inlanderen deselve te examineren, 't welck gedaen zijnde, zoo is haar licentie vergunt liber en vrij te mogen gaen naar het huijs van zijn Ed[t] den heere gouv[r] gen[l] Joanes Camphuijs, alwaar zij tot nader ordre zullen moeten verblijven.

Ende ontfingen haer Ed[s] per expres soldaat van den Capit.

Harman Dircksz. Wanderpoel en raad een originele missive, ged[t] 27 deser uijt .... Nancka, comprehenderende een wijtloopig verhaal, hoedaenig het sig in de gehoude actie tegen den gemassacreerden rebellen Capit[n] Joncker en zijnen aanhangh op de Toegoe toe gedraegen had.

Waar nae weder met den p[l]. landmeter, Bartel van der Valck, te lande naar 't leger in de Batavise ooster bovenlanden affginck een briefie aan gem. Capit[n] Harman Wanderpoel en zijnen raad, ter ordonnantie van haar Ed[s] getek[t] door den eersten clerck, Jacobus Akersloot, dato deses, waerin men den ontfangh hares briefs bekent maekte en bovendien aen hun bij desen ordonneerde Teholo en Dain Zitoedjoe met haar volck, nevens Capit[n] Boelillingh met zijn compagnie naer de groote Maronde en 't land van Capit[n] Joncker te laten optrecken op 't berigt, dat sigh daar van Jonckers gevlughten aenhangh weder soude t'samen rotten, op welck land de Maleijse luijten[t], Intje Zoleman, met zijn compagnie zou moeten post vatten om 't selve tegen alle invasien te segoureren.

. . . .

* Zoo zijn ook in naerkomingh van 't gearresteerde op 25 deser naer de mont der Craoangse revier versonden de chialoupen de Hengelaer en Chirrebon tot belettingh dat er gene van de rebellen aldaar te water naer de oost eschiappeerden; mitsgaders nogh twee patsjallangs om de gem[te] revier op naar Tanjongpoura voort te gaen met 50 Mardijckers en 24 Macassaerse soldaten onder Carrepole, benevens den Europees vaandrig, Anthonij Zas, aen den welcken bevorens behandigt was haar Ed[s] schrijven van dato deser aan den Luijten[t] Wm Cuffeler, dienende voor advis, dat voorm[te] vaendrig Zas met parthij van voorsz. inlandse en eenige aldaer aen de hand zijnde Europese soldaten de pagger op Tanjongpoura zoude moeten bewaren ende de Luijten[t] Cuffeler met de rest, nevens 1 à 200 der beste Craoangse Javanen onder den Tommagon zelff, zoo hij kon en men 't noodigh oordeelde, ten eersten naar Tsicalongh opmarchieren ofte wel naar soodanige plaats,

als men zou dienstigh agten om den vlughtigen hoop onser rebelle boose onderdanen van den omgekomen Capit. Joncker, des mogelijck, te agterhaelen en gevangen te nemen off bij eenige tegenstand alle van kant te helpen, in sonderheijt de hoofden derselve enz.

28 *Augustus* (*Dagregister*). 'S morgens keerde uijt het leger der Batavise ooster bovelanden te rugh de p^e^. landmeter, Bartel van der Valck, medegebragt hebbende een briefje van Capitain Wanderpoel en raad, van dato deser, versoekende daer bij om wat speck. In de tachtigh dooden van den gesneuvelden Capit. Jonckers aanhang haddense in de thuijn van den H^r^ ord. raad, Marten Pit, laten begraven. In handen van gem^te^ p^e^. landmeter ginck op desen middagh aff een brieffie aan voorsz. Capit^n^ Wanderpoel en raad, soo even ter ord^e^ van haer Ed^s^ de hooge regeering door den eersten clerck, Jacobus Akersloot, getekend, met ordre aan de inlandse hoofden te waarschouwen, dat zij wel hadden toe te sien niemand als de rebellen met hun boosen aanhang quamen beschadigt te werden op sware straffe; en gingen als nu op haar gedane versoek derwaarts 8 vaetjes met speck. Tot agterhalingh der swervende vijandelijcke rebellen was 't nodigh, datse de bij hun zijnde blancke Europese coppen voor eerst en tot nader ordre nogh aen de hand hielden.

[Berigt gezonden naar Japara en naar Cheribon, dat Jonker „met eenige zijner voorvegters, God loff, om hals geraakt was".]

* 29 *Augustus* (*Dagregister*). 'S naermiddags is p^r^ Aria Raxa di Poera en zijn eijge vaartuijgh naar Bantham versonden een origineel briefje aan den gesaghebber, Louis de Keijser, en raad aldaer, van dato deser, werdende daar bij wegens 't voorgevallene met den omgekomen rebellen Capit. Joncker gerefereert aen 't mondeling verhaal van den vertrocken Capit^n^ de Harder [op 27 Aug. naar Bantam gezeild], waar aff men den Zulthan bij navrage had te berigten en zijn Maij^t^ te versoeken die ordre in de bovenlanden van Tangeran te willen stellen, dat, bij aldien 'er eenige der gevlugte schelmen van

den rebellen aenhangh naer de Bantamse districten haer zouden willen begeven, die gasten met alle mogelijcke vlijt te doen van kant helpen omme onse wederzijtse landen in ruste te doen continueren.

Eodem die, *postmeridie* (*Resolutie*). Op de bekomene berigten, dat sig eenige rebellen van den geslagen en gedissipeerden aanhang van Capitain Jonker onder een der voornaamste belhamels en medepligtigen, Toago, weder bij een versamelt en haren cours nae de Westcant boven Tangeran genomen hadden, is goetgevonden aanstonts hondert blanke en hondert vijftig inlantse militairen onder den Capitain Adolph Winkelaar nae de rivier van Tangeran te senden om dat volck allerwegen nae te speuren en te verdelgen.

30 *Augustus* (*Resolutie*). De borger, Cornelis Swart, bij request te kennen gevende, dat het lant van den nedergevelden rebelligen Capitain Jonker van Manipa, leggende op de Maronde, bij Schepenkennis aan hem verbonden was voor een schult van twee duijsent Rx^{ds}, waar op hij alleen 260 Rx^{ds} in betaling van intressen en duijsent Rx^{ds} in mindering van het capitaal ontfangen had, versoeckt, dat daar op ter gelegener tijt reflexie genomen mogt werden om aan zijn agterwesen te konnen geraken.

Eodem die (*Dagregister*). Tegen den avont ontfingen weder p^{r} soldaat uijt het leger der Batavise ooster bovelanden een originele missive van den E. Capit^{n} Harman Wanderpoel en zijnen raad, gedat. den 30 deser, van inhoude, dat men alle devoir had gecontribueert en nogh zoude aanwenden om den gedissipeerden hoop van den nedergemaackten Capit. Joncker magtigh te konnen werden en gevolgelijck van kant te helpen, dogh men sustineerde niet veel voordeel op dat gespuijs te zullen konnen behalen, zoo langh de inwoonders tot Tsilingsi en daarom her haar de passagie niet aff en sneden.

* 2 *September* (*Dagregister*). 'S morgens erlangden p^{r} patsiallang de Zeijlvis van Tanjongpoura een kleen briefie van den Luijten^{t} Willem Cuffeler, onder dato 31 der gepasseerde maand

Aug°. Uijt het selve quam te blijcken den ontfangh van haar Ed[s] schrijven in dato 26 Aug°. Volgens de daar bij geëxpresseerde ordre had hij den Tommagon Panata Jouda, nevens alle de Craoangse hoofden, aangedient sig op 't spoedigste met haer beste volck en geweer gereet te maeken om te marcheren naar Tsicalongh en aldaer de passagies te besetten tot agterhalinge van den gedissipeerden hoop van Capit. Jonckers rebellen aanhangh en 't welk mede in dier voegen bij een Javaens briefie aan alle de Priangse hoofden serieuselijck gerecommandeert geworden was.

Ook quam hier van Bantam te reverteren de chialoup de Vlieger, waarmede de gesaghebber, Louis de Keijser, en raad oversond haar originele schrijven, gedagteekent 30 Aug°. jongstleden, niet sonderling anders tracterende dan de overkomste van Capit. Jacob de Harder en de gehoude conferentien met den Sultan tot Bantam over de gehouden actie tegen den gemassacreerden Capit. Joncker en zijne complicen. Ged[e] Hooghеijt had op het voordragen der onse aangenomen te zullen besorgen, dat alle swervende vlugtige schelmen van dat overgeblevene gespuijs bij ontmoeting op den Bantamsen bodem gevat off bij te weerstellinge van kant geholpen wierden.

'S avonts ter ordinairie vergadering wiert goet gevonden den inlander, Matthijs Jansz, om zijne bewesene getrouwheijt in 't werck van Joncker aan te stellen tot inlands luijtenant, met bijvoegingh van 30 patrouille gangers (Pampangers) ende daar toe staande gagie.

* 4 *September* (*Dagregister*). Voor de middagh is per soldaet aangebragt een brieffie van den E. Capit. Adolph Winckelaer en raad, uijt de negorij Pager, den 3[n] September deses jaars gesr., berigtende, dat men 2 schelmen van 't gevolg van den vlugtigen rebel, Touago, had agterhaelt ende op haar gedane confessie van dat sij in de gehoude schermutseling met den rebellen Capit. Joncker mede tegen de onse gevogten hadden van het leven doen ter doot brengen.

Eodem die (*Resolutie*). Tot het horen en examineren van alle de gevangens, welcke uijt den gevlugten aanhang van den

gesneuvelden rebel Jonker van Manipa al in goeden getale agterhaelt en binnen dit casteel in bewaring gestelt sijn, is goetgevonden te committeren den Bailliu David Dispontijn en den Lantdrost, Mr Hendrick de Bollan.

Wijders gedelibereert sijnde, of men, om het manquement van goet drinckwater, onse blanke militie van P^lo^ Nancka, daarse tot nog toe geposteert gelegen heeft, verplaatsen ofte oock wel weder herwaarts oproepen soude, soo is goetgevonden niet meer dan twee comp. blanke militairen onder een bequaam capitain of lieutenant in het velt te laten, nevens de inlanders, die daer nog bijgevoegt sijn, tot vervolging van de nog resterende en swervende rebellen om d' oost, mits dat sijl. haar posteren sullen daar het beste drinckwater gevonden werd; en dierhalven den Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel met de verdere Europeaanse soldaten bij provisie weder hier te laten komen, mits aan die expeditie nogh geattacheert blijvende om also, wanneer het de noot weder vereijschen mogt, altijt nae boven gecommandeert te konnen werden.

* Wijders is goetgevonden de waardije van den gouden ketting en penning, bevorens door dese regering aan den gesneuvelden rebel Jonker van Manipa geschonken en nu onder de buijt hem afgenomen en aan d' H^r^ Gouvern^r^ Generael ter hand gestelt, mitsgaders door sijn Ed^t^ ter vergadering binnen gesonden sijnde, te verdelen onder den Macassaarsen Capitain, Dain Matara, ende de sijne, die deselve tot buijt bekomen hebben.

5 *September* (*Dagregister*). Ook is als doen p^r^ patsjallangh de Platvis van Tanjongpoura overgebragt een origineel briefie van den Luijtenant, Wm Cuffelaer, en vaendrigh Ant. Zas, gedagtekent 4 deser. In het selve maecktense gewagh van den optreck van den Tommagon, Panata Jouda, nevens den Luijten^t^ van de Bougis en zijn volck opwaarts naar Nambo, met bekentmaking aen alle de hoofden daarom her, dat, zoo ijmand van de gevlugte principaelste schelmse roervincken van den nedergemaeckten rebellen Capitain Joncker, met naeme

Touago, Topina, Carre Biassa, Ratoe Bagus Camal, levendigh in handen kost bekomen, voor ijder 100 rd^{s} tot een praemie zoude genieten, off anders haere affgehackte hoofden konnende leveren, voor ijder hooft 50 rd^{s}.

* 6 *September* (*Dagregister*). 'S naarmiddaghs ontfingen p^{r} Javaen een Javaens brieffie door Naija Zara aan den H^{r} ordinaris raad en maijoor van Indien, Isaak de St Martin gesr., luijdende naer gedane oversettingh in onse Nederduijtse tale, als volgt:

Dit briefie send ik, Naija Sara, nae vele groete aan d' E. H^{r} maijoor St Martin, met bekentmaekinge, dat, naar dien UEd^{e} mij gesonden heeft om de goederen van den gewesen Capit. Joncker (die op de Bacassij mogten wesen) op te soeken, heb ik daar van een begin gemaakt en aldaar bevonden een getal van 56 stux buffels en duijsent bossen padij, benevens vier mans persoonen en drie vrouwen. Ook souden de slaven van eenen Fransz., volgens de gerugten, wegh genomen hebben een kris, waar aen voor 13 rd^{s} swaarte goud was.

'S avonts sonden p^{r} den sergeant, Pieter Scipio, en 2 te rugh kerende soldaten naer 't leger in de Batavise ooster bovenlanden een kleijn briefie aan den E. Capit. Harman Wanderpoel van dato deser en volgenden inhoude: hondert der fluxte Europese soldaten had men onder den Cap. Ram en verdere benoodigde (?) officieren met de nogh in wesen zijnde ammonitien en provisien door den nieuwen wegh van Sipinangh tot aan Meester Cornelis, waer van reets legt [sic], te doen marchieren om aldaar de gelegentheijt van 't vers water van de groote revier te mogen genieten, waar heen morgen zouden gesonden werden de comp. Balijers onder Capit^{n} Boelillingh en nogh eenighe nieuw in dienst aangenome inlandse soldaten onder den luijten^{t} Matthijs Jansz. en commando van even gedagten Capitain Ram, de welcke sigh dan van daer zou mogen bewegen, waar het noodig geoordeelt mogte werden met troepen van dertigh, veertigh en vijftig man, waer onder een deel van de fluxste Europeanen konden ge-

voegt werden met een voorsigtigh officier om de swervende rebellen daarom her onder onse magt te mogen krijgen. Met de resterende militie en vrije inlanders zou voorsz. Capit. Wanderpoel ten eersten herwaerts opcoomen, onvermindert, dat het gesag over dese troepen als nogh gedefereert bleeff aen gem. Capit. Wanderpoel om t' aller uuren, wanneer het noodigh wierd, weder bij deselve naar boven te konnen optrecken.

7 *September* (*Dagregister*). Ingevolge van haar Ed^s^ schriftelijcke ordre van gisteren zoo quam heden middagh uijt het leger tot P^lo^ Nancka binnen gemarchieert de Capit. Harman Wanderpoel met 114 blancke Europese coppen om vooreerst weder zijn bescheijde post aen de Nieuwpoort waar te nemen, egter dat het commando over de troepen in de Bataviase bovelanden als nog aen gemelten zijn E. gedefereert bleeff.

Hier tegens is van hier met zijn comp^e^ Balijers naer 't land van M^r^. Cornelis opgetrocken de Capit. Boelillingh, werdende gevolgt van den inlands lieuten^t^ Matthijs Jansz. met eenige nieuw in dienst aangenoomen inlandse soldaten, onder expres bevel haar ten eersten op 't land van M^r^. Cornelis te voegen bij den Capit^n^ Walraeven Ram.

'S middags bragt zeker soldaet een origineel briefie van den Capit^n^ Adolph Winckelaer, ges^n^ uijt de Pagger Bessij, gedat^t^ 6 deser, meldende den goeden toestand, soo van voorsr. Capit. Winckelaer, als die van zijn onderhebbende volckeren, waarmede hij geintentioneert was op te trecken naer de Marberis, latende den vaendrigh Tabbert met 20 Europeanen, den inlands luijten^t^ Tambessij met 80 Balijers naar de revier Tzikias en van daar naar de revier Angadjaja, Wangsa Patra, Nadjaja Juda en zoo voorts naer Tsitrap bij Aria Soura Ita naar Tsilingsie, mitsgaders den vaendrigh Verdonck met 20 Europeanen en mede 80 Balijers naer de negorije Parodangsara voor aff marchieren, ijder een aparten wegh, om vervolgens op Tsipinang weder bij den anderen te komen tot agterhalinge van de swervende rebellen van den ter neder gevelden Capit. Joncker's aenhangh.

11 *September* (*Dagregister*). 'S middags verscheen hier weder uijt de Batavise Wester bovelanden de Capit. Adolph Winckelaer met de opgetrocke 100 Nederlandse soldaten en 300 inlandse d^os^ sonder ijts remarcquabels verrigt, dan alleen 2 gefugieerde schelmen van Jonckers aanhang geagterhaalt te hebben, die hij nae gedane confessie van tegen de onse gevogten te hebben had laten massacreren.

* *Eodem die* (*Resolutie*). d' H^r^. Gouverneur Generaal laat ter vergadering binnen senden sekere goude ketting en penning, voor desen van wegens dese regering aan den Capitain Jonker geschoncken geweest en nu onlangs door den Bouginesen Capitain, Dain Sitoedjou te voorschijn gebragt en aan sijn Ed^t^. overgegeven sijnde, en is verstaan de waardije van dien aan denselven en sijn volck, die de gem. ketting en penning bekomen hebben, te verdelen ([1]).

* 14 *September* (*Dagregister*). 'S morgens is p^r^ inlands vaartuijgh van Tanjongp^a^ becomen een origineel briefie van den vaendrigh, Anth^o^ Zas, gedateert 11 September 1689, dienende tot geleijde van een briefie, door den Luijten^t^ Willem Cuffeler op 10 d^o^ uijt de negorij Tonjongh aen haer Ed^s^. de hooge regering tot Batavia geschreven en daar in aangehaalt zijn vertrek op 4 deser met parthij Nederlanders en inlanders opwaarts naer 't gebergte tot opspeuringe en agterhalinge van die nogh overgebleve rebellèn van Jonckers aanhang, waer van 'er, volgens berigt, 70 Amboinesen en Macassaren, daar onder 30 met schiet geweer en 4 met baijoeranten en de rest met pieken en spatten versien, hebbende bij sigh 3 vrouwen, die gedragen wierden, onder voorgeven van Capit. Joncker gesonden te zijn aen den Zousouhounang, op welcke tijdinge men aenstonts een brieffie affgesonden had aan Carti Jouda tot Siassem en aen Ranga Nitta Nagara tot Pamanoekan, als-

---

([1]) Deze penning moet geweest zijn de eerepenning, bedoeld op bl. 391 en 392 van deel XXVIII en aldaar aangezien voor eene gratificatie. In het Dagregister is sprake van „nog een ander kettingh en penninck", zoodat Jonker blijkbaar twee kettingen met penningen heeft bezeten.

mede aen Wira Loddera tot Indermaijoe, met ordre doorgaans wel op hoede te zijn om geen vlugtelingen 't zij Amboinesen, Macassaren, Boegijs off wat het voor natie mogte zijn, te laten passeren.

'S avonts vertrock p[r] patsjallangh naar Tanjongprioek den Capit. Adolph Winckeler met 51 Europese en 60 Baleijtse inlandse soldaten, met ordre om aldaer te landen en dan voort te lande opwaarts te marchieren en nae te speuren den gedissipeerden hoop van den omgekomen rebellen Capitain Joncker.

15 *September* (*Dagregister*). 'S naarmiddags is van den vaandrigh Ragil overgelevert een Javaens rapport, zijnde 't zelve nae gedane oversettingh in onse Nederduijtse tale bevonden van volgenden inhoud:

De vaand[s] Ragil is eerst van de Sontar naar Siakkon en van daar naar de Bacassij en soo al verder gerijst, tot dat hij bij Kiaij Souta Japara gekomen is, alwaar hij 10 menschen hadde agterhaald, dog maar 7, soo groot als cleijn, door hem van dat getal gevat zijn, met namen Toewi, Sani, Radkon, Nijoe, Ben Boulliling en Binbin. Van de Bacassij was hij op Zilingsij en soo met Marta Wangsa, Souta di Wangsa en Carta Dita tot op Zitorun bij Aria Soura Ita gecomen. De plaatsen Biroes, Jangel, Goenong Karan Limma Aban heeft hij almede besigtigt, op welck laast gen. plaats hij uijt last van den luijten[t] op Tanjongpoura het volck van Kiaij Aria en Kiaij Tommagon in de wapens vond, waar over als hoofden commandeerden Naija Tapoera en Souta Wiedjaja. Het getal van dat volck bestond in 200 man. Daar bij waren twintig Macassaren. Over 't volck van Karan voerde een chergeant Toedjouman 't gesagh. Wederom op Karan, van daar na Pondok Selan, Poulamandakka, Gomban, en soo ben ik bij den vaandrig Naija Sara gecomen, sonder dat ik jets meerder op de voorschreven dorpen hebbe konnen agter halen offte weten komen.

* 19 *September* (*Dagregister*). Naer de middagh is p[r] 't vrijburger scheepje, d' Elisabet, naar Japara versonden een brieffie aan den E. Capit. Joan Mourus van Happel en raad, op den

18 deser getek[t], zijnde hun daer bij aangescr. naer Capit. Jonckers rebellen aanhang, over de revier Craoang bereits gepasseert, zoo op Samarang, als Tagal spoediglijck te moeten doen vernemen en ook aan de Javaeuse regenten met ernst kennisse van geven omse bij ontmoetinge en agterhalinge te vatten en in onse handen over te leveren, specialijcken de hooft rebellen Touago, Topina en Bappa....(?)

Savonts sonden over Cheribon naer Japara de patsjallangh, de Meijblom, en daarmede een briefie aan den vaendrigh Michiel Ram, en raad tot Cheribon, van dato deser, principalijcken mede gerigt om haar aan te bevelen bij de 3 princen gebroeder tot Cheribon te besorgen, dat zij een goede troep van haar vertrouwste Javaenen naar de bovenlanden sonden tot opspeuringe der vlugtige schelmen van Capit. Jonckers rebellen aanhang.

20 *September* (*Dagregister*). Uijt de Batavise ooster bovelanden keerde als nu ook weder terugh Capit. Adolph Winckelaer met zijn bijhebbende troep soldaten, bestaende in 51 Europeën en 60 Balijers onder haar officieren, hebbende geen der gevlugte rebellen van Capit. Jonckers aanhangh vernomen.

Eodem die (*Resolutie*). Aan den inlantsen leermeester, Domingo Pietersz, voor desen en gedurende de conspiratie van den Capitain Jonker van Manipa in Tougo, dog nu binnen dese stad bescheijden sijnde, is goetgevonden voor sijne gepraesteerde getrouheijt omtrent het openbaren van het gene hem nopens de desseinen van dien verrader te voren quam, een vereering te geven van veertig rd[s].

Op de bekomene kennis, dat sig nog eenig volck van den ter nedergevelden rebelligen Capitaijn Jonker geretireert had en altans onthield op seker eijlandje, met namen Poulo Mandalika, leggende in de revier van Bacassij, twee uuren boven onse wagt, is verstaan den Capit[n] Adolph Winckelaar ten spoedigsten met 36 à 40, al was 't oock 50 blanke soldaten, nevens den Balijsen Capitain Singa Wiloddra en den Ambonsen lieutenant Paulus Mathijsz. met hare onderhorige patrouille

gangers te water daar henen te senden om dat geboefte aan te tasten en te verdelgen.

22 *September* (*Dagregister*). Nogh is van den Loera Angadjaja overgelevert een rapport aan de Heeren ordinaris raden van Indien, Joan van Hoorn en S[t] Martin, staande hier van woord tot woord geinsereert:

Loera Angadjaja, woonagtigh tot Sikias en onderhoorige van den Pangerangh Pourbaija, gaande naer de negorije Tsilacko om zijn zoon, gen[t] Anga Laxana, aldaar te brengen en aldaar op Tsilacko gekomen sijnde, hoorde van een zoeroang, die aldaar aanquam met een brieffie aan de opperhoofden van de negorijen, door den vaendrigh van Tanjongpoura affgesonden, dat 'er op Bat[a] eenigh tumult was, als ook met belastinge, zoose eenige Macassaren ofte Boegiesen mogten ontmoeten, deselve vast te houden en op Bat[a] te brengen. En om die reden de gemelte Loera Angadjaja ten eersten van daar naar huijs gekeert, alwaar hij onder wegen in de negorij Tsibalagon op de middagh aanquam en bij Aria Natta Mangala gegaen om een weijnigh te rusten vont aldaer vier stux Bougiese in een kleijn tempel, de welcke [*sic*] door bovengen[de] Loera Angadjaja aen Kiaij Aria Natta Mangala vroegh, waer dat die Boegiesen van daen quamen en off hij wel wiste, dat 'er sulcke ordres waren, dat men geen Macassaren, nogh Boegiesen zoude laten passeren, maer deselve moste aanvatten. Daer op antwoorde Kiaij Aria: „wel, wat wilt gij daar van „hebben? Het is mijn negorije. Zoo ikse vatten wil, dat staet „in mijn believen". En daar op wierden de gem[te] vier Boegiesen door Kiaij Wira Prana, Soera Dita en Asta Cartij, benevens nogh twintigh van zijn volck rondom de tempel bewaert, opdatse door niemant eenigh leet zoude geschieden, sanderdaags in de morgenstond de tempel uijtgelaten en haar vrij laten passeeren. Zoo is dickgem[te] Loera Angadjaja mede van daer gegaen en ontrent Tsicalon gekomen zijnde, ontmoetende deselve gasten weder in 't bos, met nogh negen andere van haar medemackers, waar onder een sergeant, die hem

vraegde, wat volck dat hij was. Dewelcke antwoorde: "volck "van den Pangerangh Pourbaija, en woonagtigh op Zikias". Zoo zijn zij hares weegs gegaen. En sanderen daags omtrent Tsimapack de luijten[t] Toago met veerthien van sijn volck hem, Loera, tegen quamen, de welcke de gem[te] Loera haar vraagde, waar zij heen wilden. Daer zij hem tot antwoord op dienden: "naar de Mataram om een brieffie aldaer te brengen! En zijn "'er geen vier van mijn volck u ontmoet?" Waar op hij, Loera, zeijde van ja. Vorders zeijden zij: "hoeft het niemant "bekent te maeken, dat ghij mij tegen gekomen zijt". Zoo sijn zij heen gegaen, hetwelck nu 15 dagen verleden is.

Ingevolge van 't geresolveerde op 20 deser zoo is heden avont p[r] eenige van 's Comp[e] patsjallangs naar P[lo] Mandelike vertrocken de manhafte Capit[n] Adolph Winckeler met 56 Europese soldaten en 2 comp. inlanderen onder den Balijsen Capit. Singa Wiloddera en den Ambonsen luijt[t] Paulus Mathijsz om eenighe t'saemgerot geboefte van den rebellen Capit. Joncker op dat eijlandje op te soeken en van kant te helpen.

* 23 *September* (*Dagregister*). Voor de middagh sonden p[r] te rugh gaande Javaenen naer Tanjongpoura een origineel brieffie aan den luijten[t] W[m] Cuffelaer en vaandrigh Ant[o] Zas, ged[t] 23 cour[t]. In het zelve is haar aangedient, hoe dat volgens berigt wel een aantal van 70 menschen van Jonckers rebellen aanhangh onder den hooftschelm Touago de rivier Tsilimaija zouden gepass[t] zijn, op name van aan den Zousouhounangh gesonden te wesen; des het wel gedaen was naar Tsiassem, Pamanoekan en Indermaijoe ordre gegeven te hebben om alle vlugtelingen te stuijten, dogh gelijck volgens sustenue van den Tommagon de doortoght deser troep schelmen onder oogluijkingh van Aria Wiera Saba, nevens zijn broer, Naije Taroena, die haar bij nagt over de revier van Craoangh zoude hebben laten helpen en 't welck niet onwaerschijnlijck zijnde, zoo soude op die twee, van lange jaaren suspecte quanten nauwkeurig dienen gelet en besorgt met alle voorsigtigheijt, dat zij niet mede doorspatten. Maar off nu de luijten[t] Cuffe-

ler en vaandrigh Zas, buijten het nader ondersoek van den Tommagon, haar zelve van het quaet bedrijff van Wira Zaba en zijn broer mogten versekert agten, dan zoudense die twee, al meer als eenmaal van quaade ..... gebroeders in versekering nemen en bij naeste occagie herwaarts senden met alle voorsigtigh overlegh en kennisse des Tommagons om geen verder of nieuwe oproer in de landen en onderdanen van Craoangh te ontsteeken.

Eodem die (*Resolutie*). Op de aenpraesentatie van den ouden Amboinees, Abel Bessij van Combello, om nauwe toesigt te nemen en te inquireren, of 'er nog ergens heijmelijck eenige aanhang van den nedergevelden rebel Jonker van Manipa sig verschuijlen mogt en ijets ontdeckende 't selve bekent te maken, is verstaen hem het gene voorsz. is te laten doen, dog onder het oog van den Bailliu en den Lantdrost.

25 *September* (*Dagregister*). Voor de middagh bragt 's Comp[s] patsjallangh, de Potvis, van Tanjongpoura mede een brieffie van den vaendrigh, Ant[o] Zas, gedagtek[t] 24c[t], dat de Tommagon Panata Jouda had laaten weeten vier Javaanse vrouwen en ses kinderen te hebben gevangen gekregen op sijn negorije Thibontor, zijnde 4 harer mans het ontvlugt, welkers hooft was de Boutonse luijten[t] Jagabella.

* 27 *September* (*Resolutie*). Oock heeft d'Heer directeur generaal ingebragt de gedane examinatie door den Bailliu en Lantdrost van de voornaamste gevangens uijt den aanhang van den nedergevelden rebel Jonker van Manipa, welcke ront gelesen sal werden.

Ende aangesien er nog veele buijten deselve gevangen zitten, waar onder al een partije sieck werden, soo is nodig geoordeelt alle die siecken ten eersten mede te laten examineren, specialijck of sijl. oock de wapenen tegen te d'E. Comp. gedragen hebben en de gene, die dan bevonden werden sulcx niet gedaan te hebben, bij provisie te laten largeren, onder borgtogt van Dain Sitoudjou en d'andere hoofden der inlantse

natien, die soodanigen borgtogt voor de sulcke gepraesenteert en derselver largatie versogt hebben.

30 *September* (*Dagregister*). 'S morgens verscheen met zijn uijt getrocke troep Europese en inlandse soldaten van P^lo^ Mandelike voor de landpoort deses casteels de capit^n^ Adolph Winckelaar, doende mondelingh rapport aan den H^r^ ord^s^ raad en majoor der militie, Isack St Martin, van 't geene hem zedert zijn vertreck den 22 deser op die togt ontmoet was.

5 *October* (*Dagregister*). 'S naarmiddags bequamen over land van Tanjongpoura een origineel brieffie van den luijtenant Wm Cuffeler en vaandrigh Anth^o^ Zas, op den 3 deser ondertek^t^ en gerigt tot geleijde van den Mardijcker luijtenant Lambert Jacobsz met zijn comp. soldaten, die tot agterhalinge der vlugtige rebellen van Capit. Jonckers aanhangh met den voormel^n^ luijten^t^ Cuffelaar naar Tsilingsij en daarom heen opgetrocken is en van welcke conspirateurs als mede van wegh gelope slaven zij eenige bekomen hadden, die naar Tanjong poura affgevoert waren.

Zoo retourneerde hier ook uijt de Batavise bovelanden met zijn troep Europese en inlandse soldaten de Capit. Adolph Winckeler, die op 22 September passado andermalen naar de ooster bovelanden met zijn volck opgemarchieert is om te agterhaalen en van kant te helpen soodanige rebellen van den ter neder gehackten Capit. Joncker, als sig elders mogten bewegen off ook wel ophouden. Eghter had hij volgens berigt daer op weder niets konnen attenteren, noghte verrighten.

7 *October* (*Resolutie*). Aan den gewesen schrijver van den gesneuvelden rebel Jonker van Manipa, met namen Abou Bakir, is goet gevonden op sijn versoeck pardon van de doot te verleenen, dog onder conditie (gelijck hem dat oock staande dese vergadering aangesegt geworden is), dat hij alles, wat hem wegens Jonkers verraad en degene, die daar aan medepligtig geweest sijn, bewust is, nae waarheijt sal moeten openbaren; en waar over hij dan oock exactelijck g'examineert sal werden.

Wijders is goetgevonden de jongst weder afgebragte inlanderen door den lieutenant Matthijs Jansz., welcke mede van Jonckers gevolg geweest sijn, van gelijcken te laten examineren door den Bailliu en Lantdrost, ende dat met assistentie van den Colonel Jan Fransz. Holsteijn ende den Capitain Herman Dircksz. Wanderpoel.

11 *October* (*Resolutie*). Gelesen sijnde het request van den Chinees Sjau-eko om, alsoo hij over 5 jaren een suijkermolen op het lant van den gesneuvelden rebel Jonker van Manipa geset had, daar op te mogen verblijven ende sijne suijker plantagie voort te setten onder soodanige conditien, als bij dese tafel goetgevonden souden werden; mitsgaders het berigt van Heemraden over 't selve, dicterende onder anderen, dat hij eenige percelen lants volgens contract gewoon was te beplanten voor 13 Rxd^s ijder laxa suijkerriet en 7 Rxd^s ter maand voor 't hacken van 't vereijste branthout; soo is verstaan datselve lant alvorens door Heemraden te laten taxeren om dan te besien, of d' E. Comp., als verbeurt sijnde, sal konnen aanhouden ende daar uijt den E. Cornelis Swart sijne praetentie, ter resolutie van den 30 Augusti vermelt, betalen of niet, mitsgaders of en op hoedanige wijse men omtrent het gem. versoeck handelen sal.

12 *October* (*Resolutie*). Gesien sijnde een praeliminaire examinatie ofte ondervraging, door den assistent Lucas Meur gedaan sijnde, van het meeste part der opgebragte gevangens uijt den aanhang van den gesneuvelden rebel, Jonker van Manipa, soo is daarop verstaan deselve door den Bailliu en Lantdrost, als eijgentlijck bij resolutie van den 4 September daar toe gecommitteert sijnde, nader te laten confronteren tegen soodanige swaerdere gevangens, als door haarl. ondertusschen reets g'examineert geworden sijn, en dat ten bijwesen ofte met assistentie van den Colonel der inlantse militairen, Jan Fransz. Holsteijn, de Macasarse als Bouginese Capitains, Dain Matara en Dain Sitoudjoe, den Jure bassa van Ankee en den Maleijtsen schrijver, Intsje Ismael; om alsoo door middel van

dese confrontatie nader te weten te komen, of sijl. oock de wapenen tegen d' E. Comp. gedragen of anders en tot hoe verre met den gem. rebel t' samen gespannen hebben.

* 14 *October* (*Resolutie*). Is nodig geoordeeld den Balijsen Capitain, Boulilling, en den inlantsen lieutenant, Mathijs Jansz., met hare onderhorige patrouille gangers te gelasten overal ten platten lande, waar dat het oock sij, sonder onderscheijd van plaatsen, landen of tuijnen, een naeukeurig ondersoeck te doen, of sig gene van Jonkers aanhang ergens verschuijlen ofte t'samen rotten, om deselve alle aan te tasten en op te brengen; sullende oock de Capitain Walraven Ram geordonneert werden selfs in persoon met soo vele van de blanke, als inlantse soldaten, die nog in 't velt onder hem bescheijden sijn, dat ondersoeck te assisteren, als hij nae voorval van saken nodig oordeelen en bevinden sal daer toe vereijst te werden.

15 *October* (*Dagregister*). 'S morgens sijn p^r^ Javanen uijt de Batavise bovelanden aangeb^t^ twee Javaanse brieffies van Aria Soura Wisanta aan den H^re^ ordinairis raden, Joan van Hoorn en S^t^. Martin gesr., luijdende als volgt:

Dit brieffie komt enz.

Voorts maek ik bekent, datter in de negorije Pangadengan onder haar hooft, gen^t^ Thomina, eenige Macassaren en Bouginesen sijn, welkers getal wert begroot op 30 menschen, soo mans, als vrouwen, welke voorsr. negorije onder 't gesagh van den Pangeran Singaradja sorteert. Die ik om sig sulx te ondersoeken heb uijtgesonden, is gen^t^ Sara Pattij.

Dit brieffie send ik enz.

Voorts, naar dat ik op Pagoetangh over gegaen en twee dagen was onder weg geweest, quam ik in de negorije Kadsjoekan, van waar ik den Javaan Anga Laxana naar de negorije Janglappa bij het aldaar sijnde hooft, gen^t^ Tannoekartij, om naar eenige saeken te vernemen, in welcke negorij hij van

eenen Datoe berigt wiert, dat Ratou Bagus Abdul Camal in de negorije Bennang, sorterende onder den Angabeij Tannoe Karti, bij eenen Nielang twee etmaal met een gevolgh van 7 menschen, als 4 mans persoonen, 2 vrouwen en 1 kint hadde vernagt, van waar hij door den meergen. Angabeij Tannoekarti naar de negorije...... Voorsr. Ratou Bagus Abdul Camal een canoa gecogt en daar mede de revier aff naar Bantham, volgens voorgeven, vertrocken is. Die dit verhaalt heeft, is een man van den Angabeij Tannoekartij's volk, gen[t] Dato. Hier op is Anga Laxana wederom bij mij in de negorije Kadsjoekan gekomen, op wiens verhael ik ten eersten naar* Janglappa ben vertrocken, alwaar ik aan dickgen. Tannoe Kartij vroeg, off dat gerugt de waarheijt en Ratou Bagus van daar verhuijst was; die mij ten antwoordt gaff, dat hij nergens van wist. 'S morgens, naar dat ik den nagt daar geweest was, sond ik Sanoe Pattij naar de negorije Parongoulan, die daar van eenen Souwantang hoorde, dat Ratou Bagus Abdul Camal daar gepasseert en naar Bantam gevaren was, waarna ik in de negorije Janglappa een vaartuijg leende om Abdul Camal daar mede na te volgen.

* 16 *October* (*Dagregister*). Voorts is mede p[r] patsjall. de Klipvis, van Bantam aangebragt een lange originele missive van den gesaghebber, Louis de Keijser, en raad tot Bantam, gedagtekent 14 deser, sprekende ...... dat de uijtgesondene volkeren des Coninx geapprehendeert, opgebragt hadden de vrouw van den bekenden mede rebel van den omgekomen Cap[t] Joncker, gen[t] Ratoe Bagus Camal met haar soontie, omtrent een jaar out. Soo als hij [de Sultan van Bantam] voorgaff, was de gem[t] Ratoe Bagoes Camal haar man om gekrege verschil omtrent de Tangerangse rivier van haar aff geweken, sonder dat had weten te seggen, werwaarts deselve den wegh genomen had.

* 17 *October* (*Resolutie*). Is goet gevonden den Chinees Liniko, andersins genaamt Quoij Quanko, seer suspect sijnde van valsche munt geslagen en met den rebel Jonker van Ma-

nipa, in wiens huijs oock vals gelt gevonden is, gecorrespondeert te hebben, voor al sijn leven nae de Caab de goede hoop buijten de ketting te bannen.

. . . .

Bovendien is gelesen de gedane examinatie door den Bailliu en Lantdrost van de swaarste gevangens uijt het gevolg van den meergen. rebel Joncker van Manipa; en is daarop verstaan uijt deselve aan den raad van Justitie dezes casteels over te geven de personen van...... [volgen de namen van 12 Ambonezen, enz.] om voorts daarmede op de aanklagt van den Lantdrost criminelijck te handelen nae vereijsch van saken; dog tot nader beraad nog in hare detentie binnen dit casteel te houden........ [als voren 12 namen], mitsgaders Dain Singra en Crain Conto, gewese wijven, en Chilij Permatta, outste dogter van den voorn. Jonker.

18 *October* (*Resolutie*). Gesien sijnde de jongst gerequireerde en nu ingekomene taxatie van Heemraden wegens het land van den neder gevelden rebel Jonker van Manipa, leggende op de Maronde, beoosten Tanjongpriok, waar bij hetzelve waerdig geoordeelt wert drie duijsent Rxd^{s}, soo is verstaan datselve lant, nevens de verdere landerijen van den gem. Jonker voor rekening van d' E. Comp. om sijne gepleegde rebellie te confisqueren en daar uijt te betalen de schult van den borger Cornelis Swart, op het eerstgenoemde stuck lants bij Schepenkennis verhypothequeert en ter resolutie van den 30 Augusti breder vermelt staande; mitsgaders billetten door Heemraden te laten affigeren tot citatie der verdere crediteuren ofte praetendanten, indien 'er eenige wesen mogten.

20 *October* (*Dagregister*). 'S morgens is aan de H^{ren} ord. raden, Joan van Hoorn en St. Martin, als gecommitt. tot de affairen met de inlanders, overgelevert een ongetek^{t} Javaens berigtschriftie wegens het vlughten van den Boutonsen luijten^{t} Jagabella, van Tanjongpriok naar Tsiringin, zijnde in het Nederduits overgeset, bevonden van volgenden inhoude:

Pieter Bouton, woonende op de groote Traite, bekent, dat hij den luijten[t] Jagalla zedert den slagh van Joncker gehuijsvest, eten en alles versorgt heeft tot voorleden Vrijdagh 's nagts, als wanneer hij hem gebragt heeft op Tanjongpriock in 't vaartuijgh van een inlander, gen[t]. Tamboer, woonende op een der hier omtrent liggende eijlanden, die hem weggevoert heeft na Tsiringing, en dat hij voorts zoude gaan na Zaliranghe, alwaar gesegt wert, dat Ratoe Bagoes en meer andere vergaderen.

. . . .

Nogh wert opgebragt ...... een persoon, gen[t] Bodien van Salaijer, die met Joncker in den slagh is geweest, tseedert welcken tijt hij sig daar omtrent onthouden heeft bij een slavinne van seekere oude vrou der Papangers, welcke nevens alle de buren klaegde, dat hij de grootste roemoermaker en schelm was.

21 *October* (*Dagregister*). Wijders is p[r] patsjall. de Zonvisch, naar Bantam versonden een origineel brieffie aan den gesaghebber, Louis de Keijzer, en raad, van dato deser, waarbij haar wel ernstelijck belast geworden is alle devoiren te contribueeren tot agterhalinge op de behendigste wijse van den schelmsen rebel, Ratou Bagus Camal, item den vlughtigen Boutonsen luijten[t] Jagabella.

* 25 *October* (*Dagregister*). Kort hier na reverteerde van Bantam de patsjall., de Zonvisch, met een brieffie van den gesaghebber, Louis de Keijser, en raad, ged[t] 24 cour[t] en gerigt tot eerbiedig berigt, dat men agtervolgens haar Ed[e] schrijven van 21 deser over al ordre gestelt had om de vlugtige rebellen van Jonckers aanhangh te doen agter halen en van kant helpen, waar aan de Coninck sig ook geliet, dat het hem bijsonder ernst was tot ruste zijner landen en onderdanen.

1 *November* (*Dagregister*). Voor de middagh bragt zeker affgesonde Javaen van den Angabeij Karta Jouda van Siassam een Javaense ola, door gemelten Angabeij Karta Jouda aan

haar Ed^s^ de Hooge regeringh tot Batavia en aan den Heer ordinarie raad van Indien, Joan van Hoorn aparte geschreven, luijdende in 't Nederduijts, als volgt:

Dit brieffie komt enz.

Voorts heeft de luijten^t^ van Tanjongpoura mij gerecommandeert, dat ik op Siassam goede wagt most houden en niet gedogen zoude, datter ijemandt van Jonckers rebelligen aanhang door dit district quam te passeren, 't zij Amboinesen, Balijers, Macassaren en Bouginesen, maar dezelve alle bij den kop vatten; welcke ordre ik dan geobserveert en ten eersten acht menschen, die op den Baccassijn gewoont en na de dood van Joncker van daar gevlugt zijn, hebbe agterhaalt en gevangen gekregen, die van gemelte plaats over de rivier van Craoang, Paronhinjok, Tsebber, Salandak tot op Bantar Jatij bij Marta Souta gekomen zijn.

Men heeft alhier gezegt, datter op Silandak bij den Javaen Praija nogh vijff en bij Sata Taroena op Siwoenij twee perzoonen van Jonckers gebroet present waren. De ses menschen, die Naga Patra bij hem gehad heeft, gaan benevens de twee laetste gemelte, aan UEd^e^ over. De resterende vijff heb ik laeten vorderen, maer de luijden zeijden, dat aldaar niemant van Jonckers volck was. Alles, wat ik hebbe te zeggen, staat in dit briefie geschreven.

N. B. De brenger van dit briefie heeft na 't schrijven nog een mensch gevangen gekregen, zoo dat het getal van de opgebragte t'zamen negen personen is.

* 5 *November* (*Resolutie*). In de heden bekomene missive van Japara de dato 28 October passado bespeurt sijnde, dat er eenige geëschappeerde vlugtelingen uijt den aanhang van den gesneuvelden rebel Jonker van Manipa tot Carta Soura di Ningrat aangekomen waren, soo is daer op nodigh geoordeelt den Commandeur Sloot te ordonneren om, wanneer hij op Japara gekomen sal sijn, deselve van den Sousouhounang bij wege van versoeck uijt onse name af te eijschen.

18 *November* (*Resolutie*). D' heer Isaacq de St Martin levert

over een naamrolle van verscheijde gevangene en opgebragte wijven en kinderen van den gesneuvelden rebel Jonker van Manipa en sijnen aanhang, die volgens het opgeven van Dain Mangeemba in campon Radja en voorts in de campons van Dain Matara, enz. [volgen 12 namen] tot nader ordre bewaart wierden; welcke officieren versogt hadden nae behoren bedagt te mogen werden, wanneer d'er een verdeeling van deselve quam te geschieden: behalven nog eenige gewesene domestijcken en slaven van den gem. Jonker, die door de inlantse officieren aan sijn E. overgebragt waren.

* 25 *November* (*Resolutie*). Gedelibereert sijnde, in hoedanigen wegen de Commandeur, Joan Sloot, en raad op Japara met de geëschappeerde uijt het gevolg van den nedergevelden rebel Jonker van Manipa handelen sal, wanneer de Sousouhounang deselve op onse reclamatie (soo als den 5 deser vastgestelt is) mogt overgeven, soo is verstaan, dat de gene, die bevonden werden de wapenen tegen d'E. Comp. gedragen te hebben, daar ter plaatse als rebellen naar bevinding van saken gestraft, dog de gene, die de doot niet verdient mogten hebben, over de Oosterse provincien herwaarts gesonden sullen moeten werden met de schepen, die over Javas Oostcust derwaarts staan te vertrecken.

* 2 *December* (*Resolutie*). Nae lecture van een nadere examinatie van eenige andere opgebragte en in dit casteel gedetineerde gevangens uijt het gevolg van den nedergevelden rebel Jonker van Manipa, buijten de gene, waar over ter resolutie van den 17 October passado geresolveert is geworden, is goetgevonden van deselve aan den raad van justitie over te leveren, om daar voor door den Lantdrost gecalangeert te werden, de volgende, als die mede tegen ons in de wapenen geweest sijn en gestreden, mitsgaders ten merendele den eed van conspiratie gedaan hebben, met namen enz. [volgen 56 namen]. Ende is ten regarde van de resterende, die wel niet aan 't gene voorsz. is schuldig bevonden werden, maar egter haar selven malitieuselijck gesubduceert en andersins onbehoor-

lijck gedragen hebben, verstaan de volgende bij provisie in de ketting te laten slaan, te weten enz. [volgen 19 namen], dog dese naevolgende tot nader besluijt binnen hare detentie in dit casteel te houden, namentlijck enz. [volgen 23 namen], aangesien uijt derselver confessien voor als nog van geene schult komt te blijcken; sijnde wijders goetgevonden voor rekening van d'E. Comp. te confisqueren Moses de Costa, slaaf van den bovengen. rebel Jonker, en Thosawenang van Bougis, slaaf van Thopina, eene der voornaamste complicen, welcke beijde lijfeijgens tot nog toe mede niet bevonden werden iets quaads bedreven te hebben, dog om harer meesters rebellie aan d'E. Comp. vervallen sijn.

1690.

* 10 *Januarij* (*Resolutie*). [29 volgelingen van Jonker aan den Raad van Justitie overgeleverd, 114 (meestal slaven) tot nadere examinatie aangehouden en 3 slaven van Jonker en van diens zoon, Pati Lima, geconfiskeerd].

13 *Januarij* (*Resolutie*). Is goetgevonden den Javaen Suansa Sitra, bij provisie in de ketting tot bewaring geklonken zijnde over ..... het wegwerpen van zijn lootje, onder voorgeven van niet met sijne officieren, maer alleen met den rebelligen Jonker van Manipa te doen te hebben, ende oversulx suspect van collusie met den selven zijnde, ter eerster gelegentheijt na Ceijlon weg te zenden om daar altijd te verblijven.

17 *Januarij* (*Resolutie*). Seekere Javanen, met namen Pradja, Angadita, Angapraija, mitsgders de slaaff Daulath van Macassar, toetehorende den lieutenant Naja Wisa, van Tanjongpoura opgesonden over het laten doorslippen van eenige vlugtelingen uijt het gevolg van den neder gemaekten rebel, Jonker van Manipa, dog bij examinatie in Rade van Justitie voor als nog daar aan niet schuldig bevonden zijnde, is goetgevonden voor-eerst nog wat in detentie buijten dit casteel te houden.

23 *Januarij* (*Resolutie*). Dewijl 'er op 't eijlant de Cuijper nog eenige gevangens uijt het gevolg van den ter neder ge-

velden rebel Jonker van Manipa gedetineert sitten, die nog niet geëxamineert zijn, soo is goed gevonden alle deselve ten fine van examen hier te laten komen ende weder eenige van de reets geëxamineerde ligte gevangens van hier na 't eijland de Cuijper over te laten brengen.

3 *Februarij* (*Resolutie*). Ten versoeke van den Craoangsen Ombol, Souta Jouda, is goet gevonden de Javanen Sigalang ende Sidarwa, door den Balijsen Capitain Singa Wiloddra ofte desselfs onderhorige patrouilie-gangers, even als of het vlugtelingen uijt den aanhang van den rebellen Jonker van Manipa waren, opgevat ende tegenwoordig buijten dit casteel in detentie sittende, te largeren, alsoo de gem. Ombol verklaert, dat sijl. op die tijd met zijn consent van Craoang herwaarts gegaen zijn om 't hare te verrigten.

14 *Februarij* (*Resolutie*). Nog is door d' Heer Isack de St Martin als praesident van Heemraden overgegeven extract uijt de resolutien van dat collegie onder dato 7 deser, tot berigt, dat na gedane affixie van billetten volgens het requisijt onser resolutie van den 18 October 1689, niemant sig als praetendant op de 2 stucken lands, toebehoort hebbende den nedergevelden rebel Jonker van Manipa geopenbaert had, om nu verders daer over de nadere bevelen van dese Regering aftewagten.

* 28 *Februarij* (*Resolutie*). Aan den Regent van Intchiassem, Carta Jouda, is goetgevonden vijftig Rds te vereeren voor het opbrengen van negen gevangens uijt den gevlugten hoop van den ter neder geslagen rebel, Jonker van Manipa.

Eodem die (*Resolutie*). [30 volgelingen van Jonker, alle slaven aan den Raad van Justitie overgeleverd, 11 (alle slaven) tot nadere examinatie aangehouden].

* 23 *Maart* (*Dagregister*). Op den middagh quam hier van Japara het vaartuijgh van den Macassaers Capiteijn Carre Naba te verschijnen, waar aff de anachoda overleverde een originele missive van den heer Commandeur, Joan Albert Sloot, en raed tot Japara van dato 17 Martii 1690, waer bij zij onder anderen gewagh maekten, dat de voornaeme rebel-

len, Topina en Touago, naar 't nedervellen van den hooft rebel, Capitain Jonker van Manipa, op de Toegoe den 25 Augustij 1689, haren toevlugt naer de Matraram en onder 't gebied van den Zousouhounangh genomen hebbende, waren benevens nogh een getal van 49 harer complicen, door voorm. Zousouhounangh aan de onse tot Japara, naer gedane wettige instantie gevleugelt overgelevert, waer van Topina en Touago, op een kruijs gebonden, levendig geradebraekt, mitsgaders de resterende 49 alle te gelijk, aen opgeregte palen gebonden, door een troep militaire busdragers door harquebusade van het leven ter doot gebragt en hunne lichamen gesamentlijck in zee gesmeten sijn geworden.

12 *April* (*Dagregister*). Voor de middagh heeft de afgesonden Javaen van Kiaij Maes Naija Wangsa en Kiaij Wangsa Cousoema, beijde regenten op Tsilingsi, met name Drippa Souta, overgelevert een schriftelijck verhael, staende hier van woort tot woort geinsereert:

Om op Batavia bekend te maken, als dat de Ombols Wira Baija en Souta Jouda met een getal van 150 Javanen door den Tommagon Panata Jouda van Craoangh, nu vier etmalen geleden, naer Tsilingsie waren afgesonden om eenen Bappa Jaleka, Naija Souta en een jongen (alle van Jonkers gevolgh), waer van zij tijdingh hadden, te vervolgen. Hierop waren die van Tsilingsie mede uijtgetrocken en hebben naer ondersoek gehoord, dat die gasten na den Angabij Soura Wangsa, regent op Tzikeijas hadden gevraegt, als van meningh sijnde, vermits het avond was, ten sijnen huijse te vernagten, 't welck hij, Soura Wangsa, heeft genegeerd, seggende van deze luijden niet te weten, die ook tot nog toe niet gevonden zijn. De voorsz. twee Ombols met haer volck waren nu, benevens de regenten van Tsilingsie, gesamentlijck op Tzikeijas en verwagten de ordre van UEd[le] Hoog Agtbaerhedens om haer daer na te reguleren, 't zij datse op voorgenoemde plaets langer blijven off wederom terug zullen keeren. De Javanen van Craoan hadden, volgens 't zeg-

gen van den Ombol Wira Baija, aen de rivier Calappa agterhaelt en gevat 17 menschen, soo mans, vrouwen, als kinderen, alle van Bappa d' Ialekas gevolg, zijnde daer onder de vrouw van Thopina met twee van Jonkers kinderen.

14 *April* (*Resolutie*). Aen Anga Laxana, hooft van de negorije Tsjelakou, leggende omtrent Sibalagon, ende sijn vader, Anga Djaja, drie personen uijt het gevolg van den verslagen rebel Jonker van Manipa doot geslagen hebbende, is goetgevonden daer voor vijftien rd^s tot een praemie te vereeren.

1 *Mei* (*Dagregister*). 'S naermiddags keerde van Tanjongpoura terug de pasjallingh, de Aep, met een briefje van den lieutenant, Willen Cuffeler, en vaendrigh, Anthonij, Sas, van dato 29 Aprilis 1690, verhalende, dat Bappa Djaleka (zijnde een der complicen van den ter neder gehackten rebel, capitein Jonker van Manipa), nevens verscheijde van zijnen aenhang, haer in 't bos van Calappa, bewesten de Craoangse rivier, ophielden, waer nae toe de Tommagon Panata Jouda, eenige zijner ombols en parthij Javanen gesonden hebbende, haddense dien booswigt niet konnen in handen krijgen dan simpelijck 5 vrouwen, 4 kinderen en een Javaen, met berigt, dat hij zijne eijgene vrouw, die door een musquet schoot in de schouder gequest geworden was, om datse niet snedig genoeg vlugten kon, met een hasegaij doot gestooken ende sig met de vlugt elders henen gesalveert had.

* 2 *Mei* (*Resolutie*). [8 volgelingen van Jonker aan den Raad van Justitie overgeleverd.] En is bij die gelegentheijt, in consideratie, dat 'er nu al soo veele van die complicen in onse handen geraekt ende aen de Justitie overgelevert en buijten dien al een groot getal van de na de Oost gevlugte op Japara geëxecuteert geworden zijn, soo dat het nodige exempel tot afschrik van andere daardoor groot genoeg wesen sal, best geagt, na desen geen verdere criminele enqueste, nogte commotie meer te maken ontrent de gene, die nog aan de rebellie van Jonker annex mogten zijn ende haer als nu stil ende vredig houden, 't zij dat deselve reets door

de gevangene complicen, soo hier als tot Japara, beschuldigt zijn of niet, maer deselve voor genoteert te houden omse bij gelegentheijt op de gevoegelijckste wijse elders henen te bestellen ende van hier te dimoveren.

* 12 *Mei* (*Resolutie*). Wijders is goetgevonden de sonen van den verslagen rebel Jonker van Manipa, met namen Patti Lima Siwa ende Seicon, tot afsnijding van verdere commotien, die deselve, tot meerder jaren gekomen zijnde, souden konnen verwecken of oock wel door andere toe geinstigeert werden, met het gereet leggende schip Schoondijke na Ceijlon weg te senden, na dat sijl. evenwel alvorens in Rade van Justitie gehoort ende geëxamineert sullen zijn.

Gelijk mede best geagt is den gewezen schrijver van den voorn. Jonker, met namen Abou Backir, die bij resolutie van den 7 October 1689 van de doot gepardonneert is, onder conditie van alles te sullen openbaren, wat hem van die rebellie bekent was, ende daarover mede in Rade van Justitie ondervraagt geworden is, met het gem. schip Schoondijke na Ceijlon weg te senden om alsoo uijt het oog te zijn.

[Deze drie personen zijn den 15den Mei 1690 van Batavia vertrokken „met ordre aen den Commandant op Jaffanapatnam de twee zonen afgesondert op het tractement van een gemeen soldaet onder een goede tugt en opsigt te doen onderhouden". Dagregister.]

* 25 *Mei* (*Resolutie*). Soo is mede verstaen het dootvonnis van den Agtb. Raad van Justitie deses casteels, heden morgen op de aanklagte van den Lantdrost, Mr Hendrik de Bollang gevelt zijnde, te approberen, waer bij de volgende complicen van den verslagen rebel Jonker van Manipa, namentlijk [volgen 9 namen], onder onse approbatie gecondemneert zijn van onderen op gerabraekt ende de volgende vijf en vijftig met de koorde aan de galg gestraft te werden, dat 'er de dood na volge, met namen [volgen de namen]. Dog dewijle dese executie wel een uur twee à drie duren sal, soo is, om daeromtrent des te meerder acceleratie te konnen maken, best geagt agt

en twintig uijt dese laatstgenoemde vijf en vijftig (zijnde soo vele als 'er van deselve niet opgehangen konnen worden aan de ordinaire galg, die reets op het schavot staet, mitsgaders de twee nieuwe, welke aen beijde de zijden van het selve nog opgeregt sullen werden) in eene of twee charges gelijkelijk te laten straffen met de harquebusade, des dat sijl. ook met de strop om den hals door ende aan de daer toe op te regtene palen vastgebonden sullen moeten werden.

2 *Junij* (*Dagregister*). Wijders wiert goet gevonden aen de Ombols en verdere uijtgesondene Javanen tot Tanjongpoura voor de in handen bekomene en jongst herwaerts gesondene agt vlugtelingen uijt het gevolgh van den ter neder gevelden rebel, Jonker van Manipa, behalven nog de bijgevoegde vrouwen en kinderen, vijftigh Rxd[s] tot een praemie te laten inhandigen.

13 *Junij* (*Resolutie*). Ook is gelesen seker request, voor ende van wegen de officieren van den uijttogt tegen de rebellen onder den gewesen Capitain Jonker van Manipa opgestelt ende door d' heer Isaac de S[t] Martin ingebragt zijnde, versoekende de gem. officieren daer bij begunstigt te mogen werden met eenige van de gevangen genomene slaeven ende slavinnen der gem. rebellen, 't welck in advijs gehouden werd.

10 *Julij* (*Resolutie*). De heer directeur generaal, Willem van Outhoorn, vertoont een appoinctenent van den agtb. raad van justitie deses casteels, de dato 25 Maij passado, waer bij op de aanklagte van den Lantdrost, M[r] Hendrik de Bollan, seventien complicen van den ter neder gevelden rebel, Jonker van Manipa, in de ketting gecondemneert zijn; welke seventien verstaen is bij provisie in 't ambagtsquartier in de ketting te laten klincken om ter gelegener tijd van hier versonden te konnen werden; wijders nog een appointement van denselfsten raad en datum, waer bij ses en dertig slaven van dien rebelligen hoop van hier gebannen en geconfisqueert zijn om geappliceert ende verdeelt te werden à uso: waer op verstaen is dese ses en dertig slaven door gem. Raad van Justitie te laten taxeren om over die somme door d'E. Comp. aangeno-

men en bij gelegentheijt na Ceijlon weg gesonden te konnen werden; ende welke dan vervolgens goetgevonden is bij provisie, tot ontlasting van de gevankenisse, binnen 't ambagtsquartier in de ketting te bestellen om voorts aan de gemene werken dienst te doen. [De 36 slaven bleken later waard te zijn 1125 rijksdaalders "à sestig stuijvers ieder."]

14 *Julij* (*Resolutie*). Dewijl het jongste soontje van den verslagen rebel, Jonker van Manipa, genaemt Silampon, out 7 of 8 jaren, altans nog in 's Comp^{e} boeijen bewaert werdende, aan de kinderpockjes legt, soo is goetgevonden 't selve kind soo lang bij de moeder, Crain Conto, op haer versoek te laten overbrengen.

* 26 *Julij* (*Resolutie*). Dewijl gesegt en voor seker geaffirmeert werd, dat de Ratou Bagus Camal, een van de voornaamste complicen van den gesneuvelden rebel, Jonker van Manipa, soo mede een Ratou Bagus Cadir, van valse munterie suspect zijnde en van denwelken sig de gem. Jonker mede in dien deele als anders bedient heeft, beijde op Bantam souden zijn ende dat niet sonder kennis van den Pangeran Diepa Ningrat, soo is nodig geoordeelt daar over met dien Pangeran voor zijn vertrek na Bantam te spreken en hem te versoeken om beijde die booswigten in onse handen te willen overleveren.

* 8 *Augustus* (*Resolutie*). Op gisteren en heden gebesoigneert zijnde over de nog in detentie sittende gevangens uijt den aanhang van den gesneuvelden rebel, Jonker van Manipa, of wel die daar voor na het gevegt aangekomen ende opgebragt, dog van degenen, die aan den Raad van Justitie overgelevert wierden, afgesondert gewerden zijn, behalven nog eenige opgebragte wijven, soo is goetgevonden van deselve de volgende te largeren en onder de resp^{e} hoofden harer natie te bestellen, alsoo 'er geen schult in bevonden werd of in allen gevalle soo gering, dat hare lange detentie daar tegen wel gecompenseert kan werden, namentlijk [volgen 24 namen], mitsgaders de volgende vrouwen ende kinderen [volgen 18 namen], item de volgende slaven ende slavinnen om aan hare

lijf-heeren ofte lijfvrouwen ter hand gestelt te werden, met namen [volgen 20 namen], dog is nodig geoordeelt na het gedoente van de volgende gevangens, alvorens haerl. te largeren, nog eens te laten vernemen bij de na genoemde hoofden der inlandse natien, etc. te weten [volgen 32 namen]. Voorts is goetgevonden de volgende, welke niet buijten suspicie zijn van met den rebel Jonker t'samengespannen of wel desselfs partije gekosen te hebben, voor al haar leven na Ceijlon als Comp^e slaven tot de gemene wercken weg te senden, om aldaar in ofte buijten de ketting gehouden te werden, nadat sijl. haer wel ofte qualijk aen stellen, sullende middelerwijlen alhier in de ketting binnen het ambagts quartier bestelt ende bewaert werden, namentlijk [volgen 12 namen]. Boven dewelke nog verstaen is voor reek^s van d' E. Comp^e te confisqueren ende na Ceijlon te senden de volgende slaven van de verslagene ofte ook geëxecuteerde rebellen, namentlijk [volgen 14 namen]. Voorts is goetgevonden tot het examineren van nog verscheijde opgebragte luijden als uijt het gevolg van den gem. rebel Jonker van Manipa, welke hier en daar in bewaring onder verscheijde inlandse hoofden bestelt zijn ende waer van de naamrolle ter resolutie van den 18 November 1689 door d' Heer Isaac de St Martin ingebragt geworden is, te committeren den Colonel der inlanderen, Jan Fransz Holsteijn, den Capitain Adolph Winkelaer, met bijvoeging van den Javaensen translateur, Nicolaes Hidding, benevens den Capitain der Maleijers, Wan Abdul Bagus, den Macassarsen Capitain Dain Matara, ende den Jure bassa van Ankee, om sulx verrigt zijnde mede over deselve te besoigneren.

11 *Augustus* (*Resolutie*). Is ten regarde van de nagenoemde personen, welke voor vlugtelingen uijt het gevolg van den verslagen rebel, Jonker van Manipa, aangesien, ende opgevat zijnde, op den 8 deser voor niet schuldig geoordeelt wierden, dog over dewelke egter tot des te meerder gerustheijt raadsaem geagt wierd de hoofden harer natie, etc. nog eens nader te ondervragen, alsnu goetgevonden, dewijl hare onschult bij

deselve mede geconfirmeert werd, uijt hare detentie te largeren, zijnde genaemt, als volgt [volgen 12 namen].

* 22 *September* (*Resolutie*). Aangesien de persoon van Hagie Wangsa Diewa, Machometaense paep, aan ons voor lange suspect geweest is ten aansien van sijne nauwe correspondentie en broederlijke intelligentie met den rebelligen, neder gevelden Capitain Jonker van Manipa, gelijk wij hem daarom in stilligheijt sonder commotie van Rembangh alhier hebben doen in versekeringe overbrengen, ten eijnde aldaar ontrent sijn aanhank geen quaed tegen d' E. Comp. soude rockenen, soo is bij dese gelegentheijd overwogen, hoedanig met denselven best diende gehandelt te werden, en vervolgens om goede redenen verstaan hem met d' aanstaande retour schepen na de Caep in bannissement over te senden omme dus voor te komen het quaad en nadeel, dat in dese conjuncture van tijden door denselven (als zijnde een van de gewaande heijligen, die grote ingressie bij dit bijgelovig volk vinden) soude konnen veroorsaekt werden.

6 *October* (*Resolutie*). Gebesoigneert zijnde over eenige inlanderen, die voor desen in de troebelen van den neder gevelden rebel, Jonker van Manipa, opgevat en in hegtenisse geset zijn, waarover bij resolutie van den 8 Augustus jongstleden aangetekent staat, dat men na hare gedoente bij d' inlandse hoofden soude laten vernemen, het welk zedert volbragt en de vergadering gebleken wesende, dat in sommige onder haer geen schuld is bevonden, soo is geresolveert deselve uijt hare gevangenisse te largeren en onder de respective hoofden harer natie te bestellen, namentlijk [volgen 5 namen]; item de volgende slaven om aan hare meesters behandigt te worden, met namen [volgen 4 namen], dog de onderstaande, die niet buijten suspicie en zijn van met den rebel Jonker te samen gespannen ofte wel desselfs partije gekosen te hebben, zijn gecondemneert om in de ketting geklonken en bij gelegenheijt van hier versonden te werden [volgen 8 namen].

10 *October* (*Resolutie*). Gebesoigneert zijnde over eenige

inlanders, die in de troebelen van den rebel Jonker van Manipa opgevat en in hegtenisse geset zijn, soo is verstaen de drie nagenoemde personen, die niet buijten suspicie zijn van met denselven samen gespannen ofte wel desselfs partije gekosen te hebben, in de ketting te klinken, namentlijck Tabba van Bougijs, slaef van de weduwe Nijs, en Rentab van Tagal, beijde om over Malacca na Ceijlon gesonden te werden, en den lieutenant Pagahan van Balij om met de vaderlandse schepen na de Caeb te vertrecken.

Dog de personen, Anthonie d' Almanje en Pieter van Bouton, sullen na Ceijlon versonden werden om hun aldaar als borgers te erneren, sullende in de boeijen moeten verblijven, ten tijd toe dat de schepen zeijlvaardig zijn.

Dalij, vrouw van Topantsje, met hare twee kinderen sullen niet anders dan als slaven van d' E. Comp. in 't quartier getracteert werden, als zijnde voorn. Topantsje geweest een van de voornaamste van Jonkers aanhank.

Zijnde wijders Moadje van Bougijs, Kaija van Cappar en Tsidajin van Macassar, alle drie slavinnen van den meer gedagten Jonker, voor of ten behoeve van d' E. Comp. geconfisqueert.

Soo is mede vast gestelt het land van voornoemden rebel op de Moronda en Dato Patootje op Rijswijk door het Collegie van Heemraden bij provisie en tot nader ordre te laten verhuren, welke huurpenningen sullen dienen tot vermeerderinge van haer E. fons, ten respecte van d' oncosten, die het selve Collegie in het betalen der campons of inlandse woonplaatsen, etc. draagt.

7 *November* (*Resolutie*). Is mede goetgevonden den Amboinesen vaandrager, Bangala, ten aansien niet buijten suspicie is van met den nedergevelden rebel, Jonker van Manipa, t'samen gespannen te hebben, na de Caep te bannen om derwaarts bij aanstaande gelegentheijt versonden te werden en sig selven aldaar als een vrij persoon te erneren.

Gelijk dan ook is verstaan den Javaen, Naija Soeta van

Loerentenga, opgevat en opgebragt nevens Bapa Jaleeka, die gerabraekt is, ter sake als vooren alhier in de ketting te laten klinken om aan de gemene werken te arbeijden.

1691.

22 *Junij* (*Resolutie*). Voorts gehandelt zijnde, hoedanige beloninge soude dienen te werden gedaan aan den Keij Aria Sacra Nagara, die op het versoek der onse en ordre van den Coning tot Bantam den Boutonsen Lieutenant, Jagabella, een medestander van den rebel, Jonker van Manipa geweest zijnde, op Seilira agterhaalt en herwaarts opgebragt heeft, soo is goet gevonden denselven conform het gearresteerde dato 25 Augustij 1689 te vereeren met 100 Spaanse realen en voorts sekeren Macassaersen soldaet, in dienst der Comp. zijnde, die de plaats van Jagabella alder eerst ontdekt ende aangewesen heeft, te vergelden met 25 rijxdaalders.

14 *Augustus* (*Resolutie*). De Drost, Hendrik de Boullan, versogt hebbende, dat aan hem uijt de slaven van den gerabraekten Patanij, mede pligtige aan de rebellie van Jonker van Manipa, sekere twee personen, met name Mandar van Madagaskar en Bougijs van Bougijs, mogte werden toegewesen op afkortinge van het geen hem uijt de confisquatie soodaniger slaven soude bevonden werden te competeren, soo is daar over als nu gebesoigneert, dog na overweginge van het nodige goet gevonden, in stede van dit versoek toe te staan, den Fabrijk te ordonneren, dat hij dese twee personen en ook alle de andere na hare bequaamheijt sal taxeren en in het ambagts quartier voor d' E. Comp. aannemen, wanneer de penningen aan den Secretaris van den Agtb. Raad van Justitie uijt Comp^{s} cassa sullen konnen voldaan en daar uijt de verdelinge conform de sententie in contant volbragt werden.

11 *October* (*Resolutie*). Voorts gebesoigneert zijnde over verscheijde gevangenen, die kort na het nedervellen van den rebel,

Jonker van Manipa, door 's Compe uijtgesondene troepen agterhaalt en opgevat, mitsgaders bij provisie en tot nadere dispositie in de ketting geklonken en naar het eijland, de Cuijper, om te arbeijden gesonden, dog altans weder hier gekomen sijn, soo is na examinatie van hare gedane confessie en het geen daar omtrent wijders te considereren viel, goet gevonden de naar volgende te pardonneren en vervolgens uijt de ketting te largeren, namentlijck [volgen 11 namen], mitsgaders de onderstaande, dog om elders in vrijdom versonden te werden, gelijk deselve tot het vertrek van 's Compe schepen aan de ketting in het quartier sullen blijven en voor de kost arbeijden, namentlijk naar Macassar [volgen 13 namen], naar Ceijlon [volgen 6 namen], maar de naargenoemde sullen, ten aansien niet en zijn buijten suspicie, niet gelargeert, maar in de ketting naar Ceijlon gesonden en aldaar om aan de gemene werken en anders te arbeijden ook soodanig gehouden werden, te weten [volgen 3 namen].

* Bij welke occasie nadre reflexie genomen zijnde op den persoon van Bengala van Amboijna, geweest zijnde vendrig in Compe dienst en op suspicie, die 'er ten sijnen laste is, van met den rebel, Jonker van Manipa, geconsuleert en sijn spion geweest te hebben, veel raadsamer geoordeelt is denselven, alhoewel van den Raad van Justitie vrij gesproken en bij onse resolutie van den 7 November a° passado besloten is buijten de ketting versonden te werden, als nu om ongelucken voor te komen in de ketting naar Ceijlon te doen vertrecken om aldaar aan de gemene werken te arbeijden.

12 *October* (*Resolutie*). Gesproken wesende van de schuld, die de rebel, Jonker van Manipa, bij de Bataviase negotie boeken als nog ten agteren staat en ten eersten dient vereffent te werden, soo is verstaan het land van denselven, gent Datoe Patodjo, door Heeren Heemraden te laten taxeeren omme de waarde van het selve en van het geen op de Moronda leijt, mitsgaders wat aan Cornelis Swart volgens het aangetekende ter resolutie van den 30 Aug. 1689 mogte betaelt zijn, gesien

hebbende, voorts te overwegen, wat daar ontrent verder te doen of te laten zij.

24 *December* (*Resolutie*). Is door den ordinaire Raad en praesident van Heemraden, Isaac de S[t] Martin, ingebragt extract uijt haer Eerw. resolutie, genomen op den 8 December en een dito van den 22 daar aan volgende, behelsende het eerste..... de taxatie tegens 475 Rxds. van het stuk lands van den rebel, Jonker, gelegen bewesten de riviere Crocot ontrent de fortresse Rijswijk, bij onse resolutie van den 12 October passado gerequireert, en het ander een provisioneel concept ofte opstelling eeniger conditien, waar op het selve en nog een ander stuk lands, gelegen op de Moronda, volgens het vergunde ter resolutie van den 10 October 1690 ten behoeve van des Heemraads fons souden konnen werden verhuurt, versoekende op het een en ander het believen en behagen deser regeringe; over het welk dan vervolgens zijnde gedelibereert, soo is verstaan...... de taxatie van het eene stuk lands, mitsgaders de conditien, waar op Heeren Heemraden menen, dat de voorsz. twee stucken lands soude mogen werden verhuurt, bij desen te approberen, in voegen met het aanslaan der billetten en de verhuring van deselve op den laatsten dag van het jaer wel sal konnen werden voortgevaren.

28 *December* (*Resolutie*). De chinees Lijonko, vertoont hebbende bij request, dat hij ten tijde de rebel Jonker van Manipa nog niet en hadde gerebelleert, het land van denselven, aan de Ooster zee boven Tanjongprioek gelegen, in huur gehad en een swaer opstal tot de suijker maelderije, daar op staende, overgenomen heeft, buijten een woonhuijs en ander ommeslag meer, versoekende wijders, dat om redene voorschreve en tot voorkominge van sijne ruine, het selve land bij openbare venditie niet en mogte opgeveijlt, maer aan hem bij verkoop onder de hand afgestaen werde, daer voor biedende onder behoorlijke cautie drie hondert en sestig rxd[s] 's jaers voor een tijd van ses jaren vast, soo is daer op vervolgens geconsidereert, dat dese aenbiedinge niet vreemt, maer redelijk is en mogelijk

door andere geen hoger bot sal werden gedaan ofte, soo ja, dat het niet veel daar mede verschelen, nogte van die importantie wesen sal, dat men daar om desen man, die reets soo vele oncosten gedragen heeft, daer van sal mogen ontsetten en die schade doen overkomen, mits welken dan verstaen is de aanbiedinge van hem bij desen te amplecteren en voorsz. land tegens 360 Rxd^{s} 's jaers voor den tijd van ses jaren onder de conditien, bij den Heemraed beraemt en aan dese tafel den 24 deser geapprobeert, denselven te accorderen, bij aldien Heemraden geen merkelijke redenen daer tegens weten in brengen, waer om de suppl^{t} soude moeten werden afgewesen.

AANHANGSEL.

Na het afdrukken van het eerste gedeelte van Jonker's biographie is mij in handen gekomen „de gedenkwaerdige „voijagie van Gerret Vermeulen naar Oost-Indien, in 't jaar „1668 aangevangen en in 't jaar 1674 voltrokken: daar in, „onder veel andere toevallen, de vermaarde oorlog tegen de „koning van Makasser beknoptelijk verhaalt ende verscheijde „voorvallen, daar in voorgekomen, en het eijnde daar af ver„toont worden".

Hoewel Vermeulen slechts het laatste gedeelte van Speelman's expeditie bijwoonde, moet toch zijn werkje gerekend worden tot de bronnen voor de geschiedenis dier expeditie te behooren.

Alwat hij nopens die expeditie verhaalt vóór September 1668 (vermoedelijk de maand, waarin Vermeulen te Makasser aankwam), heeft hij ontleend aan het „Journaal of kort verhael", bedoeld in de noot op bladz. 393 van deel XXVIII, en is dientengevolge van ondergeschikt belang.

Maar van meer waarde is, wat hij mededeelt nopens de krijgsbedrijven, welke hij zelf heeft bijgewoond.

Na verteld te hebben, dat de Makassaren in April 1668 den pas gesloten vrede „seer trouwelooselijk" verbraken ([1]), schrijft hij:

„D' Admirael Speelman zond derhalven, sich van de Makassar aengetast siende, vaerdiglijk een schip naer Batavia, om onderstant van daer te bekomen; vermits meer dan de helft van de Christenen [scil. Europesche soldaten] gestorven was. Men rustte dan eenige schepen toe, die met lijftocht

([1]) Verg. XXVIII, bl. 436.

en krijgsrusting, en met krijgslieden geladen wierden. Ik, die drie maenden te Batavia had geweest, verwachte niets anders, dan eenig bevel van daer uijt te vertrekken, om het lant te besien, en met eenen op wat wijse men daer oorlogde. Ik kreeg dan bevel om naer Makasser te trekken, schoon veel van mijn vrienden mij afrieden van mij derwaerts te begeven, om dat alle de Christenen daer storven: want van vijf duijsent, die 'er heen getrokken zijn, heeft men naeuwelijks vijf hondert sien wederkeeren; en men noemde Makassar in die tijt de vleeschbank, uijt oorsaek van de groote meenigte, die daer wechgerukt wierden ([1]). Ja alle de genen, die voorname ampten op Batavia bedienden, vergaderden eens te samen, en gingen naer de Generael, om van hem te versoeken, dat men niet meer Christenen naer Makasser sou senden; daer men bij voegde, dat het beter was het gesegde eijlant te verlaten, dan daer soo veel menschen om de hals te helpen. Maer men liet echter niet af van geduriglijk volk derwaerts te senden.

Wij vertrokken dan van Batavia, met hondert soldaten op ons schip. Onse reijs was lang en verdrietig; want wij waren twee maenden onder weeg, schoon de weg niet meer, dan twee hondert mijlen lang is. Wij hadden altijt de wint tegen, om dat het buijten tijt, en de mousson voorbij was, na de welk men, sonder ophouden, tegen wint en stroom, om soo te spreken, moet opkrabbelen. Ik stond seer veerbaest, toen ik, op het schip zijnde, sag dat ik, in plaets van biskuijt, swarte rijs, in stinkend water gekookt, moest eten en dat men twee malen ter week een brok vleesch, dat jaren lang in de pekel gelegen had, aan ons gaf; gelijk ook drooge visch, die, sonder gezouten te zijn, in de hitte gedroogt was. Ik had dieshalven groot berou van dat ik van Batavia was vertrokken, en wenschte dat ik 'er weer was. Maer ik wierd eijndelijk deze spijs gewent, soo wel als d' anderen. Ik verheugde mij als ik mijn maeltijt met drooge rijs dee; want men deelde de zelfde aen

([1]) Verg. XXVIII, bl. 429, 437 en 439.

ons uijt. Wat het vleesch aengaet, ik heb 'er niet af konnen eten, dan als het heel uijt-gedroogt was (1).

. . . .

Twaelf dagen naer ons vertrek van Bali quamen wij op Makassar, in 't leger van Samboupo, dat van de Admirael Speelman belegert was. In de volgende dag wierd aen ons bevolen aen lant te treden. Wij, aen de wal gekomen, moesten de geheele dag lang met de wapenen in de heete zonneschijn staen, sonder eten of drinken, vermits men daer niets te koop vond, in voegen dat men van 't geen, 't welk de Maetschappij tot rantsoen gaf, moest leven. Wij kregen in de tijt van vijftien dagen twintig ponden rijs, en alle weken een pont zoute vleesch, en een half pont spek. Toen d' avont gekomen was, wierden wij van malkander gescheijden, en d' een hier, en d' ander daer, in verscheijde paggers, die d' onsen omtrent Samboupo ingenomen hadden, gevoert.

. . . .

D' Admirael Speelman dan, ons tot zijn versterking ontfangen hebbende, naderde soo dicht onder des vijants werken, dat men malkander bijna met de hant kon bereijken. Men sond ondertusschen eenige brieven van vrede-handeling over en weer (2).

. . . .

In 't begin van April 1669 wierd weer een voorslag van vrede gedaen, die door de hardnekkigheijt der vijanden vruchtelooselijk eijndigde, schoon dagelijks veel van honger storven (3). Wij waren ondertusschen zoo dicht onder de vesting van Samboupo genadert, dat men met een steen daer in kon werpen.

---

(1) Dit gebeurde aan boord van een schip, hetgeen aan Speelman versche troepen moest aanvoeren. Men kan nagaan, wat van hulp, op zoodanige wijze overgebragt, teregt moet gekomen zijn. Minder door vijandelijk loot en door vermoeijenissen, aan elke expeditie verbonden, dan wel door hare ellendige administratie verloor de Compagnie honderde en duizende manschappen.

(2) Verg. XXVIII, bl. 446.

(3) Verg. XXVIII, bl. 448 en 449.

Maer de selfde scheen onwinbaer; want de muren waren veertien voeten dik, en met veel en swaer geschut versien. Hier quam noch bij dat men dese vesting alleenlijk van d' een zijde kon aentasten, vermits aen d' een zijde een rivier langs de muur heen loopt. In de tijt van ses maenden, die wij 'er voor geweest hadden, waren wij soo dicht onder de muur genadert, dat wij 'er geduriglijk met musketten in schooten, en allerhande kunst-vuren daer in wierpen: in voegen, dat de boomen, die in de vesting stonden, door de menigte onser vuurwerken, geel en verbrant waren. Maer dit alles was te vergeefs; en wij konden niets winnen. In tegendeel, de helft van onse Christenen waren gestorven; en noch een groot deel van hen siek; en de genen, die gesont waren, hadden soo weijnig krachten, dat sij naeuwelijks de wapenen konden gebruijken: dewijl men geen andere spijs had, dan vleesch, dat eenige jaren lang in 't zout had gelegen in voegen dat 'er veel van dese spijs siek wierden. De drank was ook brak, omdat het water, door de regen neer gevallen, salpeterig wierd. Wijders, de lucht was gantschelijk besmet door de doode lighamen der genen, die van honger gestorven waren, en die men overal in 't velt vond leggen. Ja de hongersnoot was onder de Makassars soo groot, dat veel van hen sich aen ons quamen overgeven, en seijden dat wij alles, dat wij begeerden, met hen souden doen, soo men slechts rijs aen hen gaf t'eten; in voegen dat de genen, die slaven konden voeden, soo veel konden bekomen, als sij begeerden (1). Alle onse Indianen [scil. inlandsche hulptroepen] hadden hun rantsoen van rijs soo wel, als wij; en sij waren wel en gesont, vermits sij daer toe gewent waren.

De Hoofden der Makassers, schoon sij van hun zijde ook d' uijtterste elende leden, toonden echter geen genegentheijt om vrede te versoeken, te meer dewijl Krain Jerenika, een

(1) De hardnekkige verdediging van Makasser behoort alzoo tot de roemrijkste feiten, waarop de Inlander van Ned. Indie kan wijzen.

hooggeacht krijgsoverste van den vijant, met twee of drie duijsent mannen, tot versterking der vijanden, uijt het landt aenquam en d'onsen dreijgde ([1]). Doch hierop volgde niets anders, dan dat het jacht de Schelvis van tien of twaelf vaertuijgen der vijanden in de nacht wierd aengetast, en dat de genen, die 'er in waren, hoewel niet meer dan achttien of twintig gesonde mannen uijtmakende, hen kloekmoediglijk afgeslagen hadden. Wij dan, in Junius aen de muren van de vesting gekomen, besloten de selfde t'ondermijnen, en een stuk daer af te doen springen, en in deser voegen de storm te wagen ([2]). Toen dese mijn vaerdig was, sond men een trompetter aen de Makassars, die in de vesting waren, om van hen te verstaen of sij sich niet wilden overgeven, eer men dese mijn sou aensteeken. Maer sij, sich inbeeldende dat het onmogelijk was dese muur te doen springen, wilden naer geen verdrag luijsteren. Wij dan, een musketscheut van de wallen af in slagordening staende, om, indien de mijn achter uijt sprong, niet daer af overstelpt te worden, staken de selfde aen, en deden een groot stuk van de muur springen. Onse Indianen, tot de breuk inbarstende, quamen in de vesting, sonder eenige tegenstant te vinden ([3]); om dat de Makassars, het gedruijs van de mijn hoorende, deur een poort aen d' andere zijde uijtgetrokken, en naer een stadt, lande waert in gelegen en Goa genoemt, die aen hen behoort, gevloden waren, daer sij groot gebrek van alles leden. Onse Indianen, in de vesting gekomen, staken overal de brant in, en keerden ten meestendeel met groote roof weerom; terwijl wij Christenen niets daer af konden bekomen, vermits wij de geheele dag in slagordening moesten blijven.

([1]) Verg. XXVIII, bl. 448.

([2]) Verg. XXVIII, bl. 449.

([3]) Hier geeft Vermeulen eene geheel andere voorstelling van de inname van Sombopoe, dan anderen, die van herhaald storm-loopen en hevig vechten gewag maken. In verband met het karakter van den inlander komt mij de voorstelling van Vermeulen de meest waarschijnlijke voor.

Na dat wij onse vijanden dus edelmoediglijk verdreven hadden, besloten sij met d'onsen tot verdrag te komen, vermits sij sich van hongersnoot gedrukt, en de velden van doode lijken bedekt zagen. Sij hadden ook niet meer, dan een vesting, daer sij in konden wijken, die ik terstont genoemt heb, en die niet soo sterk was als de gene, die sij verlooren hadden. Men maekte dan stilstant van wapenen voor eenige dagen, om ondertusschen van vrede te handelen, die voort gemaekt wierd, tot volkome vernoeging van d'onsen, te weten de voltrekking van het verdrach, in 't jaar 1667, op d'achtiende van November te Bonoye gemaekt, en daerenboven dat sij alle hun geschut en bassen aen de Maetschappij sullen overleveren, en tot der selfder believen alle hun vestingen slechten, sonder voortaen eenige anderen, als met bewilliging van de selfde Maetschappij, te maken; en dat, tot versekering van dit verdrach, de koning self, of iemant van de Grooten, tot keur van de Maetschappij, onder d'onsen sou komen woonen.

. . . .

Radja Palakka, sijn voornemen uijtgevoert hebbende, voltrok ook sijn gelofte, die hij geswooren had, de welke was dat hij, soo hij de Makassars kon verwinnen, sijn hair, ter eeren van sulk een verwinning, sou offeren ...... Radja Palakka stelde een dag, om sijn hair te doen afsnijden. Hij dee alle de sijnen te samen komen, die ook hun hair deden afsnijden. Dese dag was een groote verheugdag; want de koning vergaste alle de sijnen, die wel twintig duijsent menschen uijtmaekten".

Hoezeer Speelman's overwinning, niet alleen in Indie, maar ook in Nederland veel sensatie verwekte, blijkt uit de voorrede van Vermeulen's boekje, waarin de uitgever, J. C. ten Hoorn, „t' Amsterdam, uijt mijn boekwinkel" o. a. schreef: „dese „leste oorlog tegen de Makassar, die hier zoo groot gedruijs „heeft gemaekt."

HET RAPPORT

VAN

H. ZWAARDECROON EN C. CHASTELEIJN

BETREFFENDE

DE REIS NAAR NIEUW GUINEA

in 1705 ondernomen door

JACOB WEYLAND.

MEDEGEDEELD DOOR

A. HAGA

Kolonel.

Onder de ontdekkings-reizen, in vorige eeuwen naar Nieuw Guinea ondernomen, bekleedt ongetwijfeld de tocht van 1705, onder het bevel van Schipper Jacob Weyland, eene zeer voorname plaats.

De geheimzinnigheid echter, waarmede de Oost-Indische Compagnie de gedane ontdekkingen behandelde, is oorzaak geweest, dat Weyland's tijdgenooten geen voordeel konden trekken van de belangrijke gegevens, door hem verzameld.

Die gegevens werden — naar 't schijnt — langzamerhand ook door Bewindhebbers vergeten, en toen Leupe, omstreeks twintig jaren geleden, in het oud Koloniaal Archief een opzettelijk onderzoek instelde naar de stukken van Weyland's tocht, welke men — zooals hem gebleken was — in 1706 behoorlijk in het vaderland ontvangen had, kwam hij tot de overtuiging, dat alle journalen en andere schrifturen verdwenen waren.

Het eenige wat hij vond, waren twee exemplaren van *„eene „geteekende kaart van de Noordkust van Nieuw Guinea tot en „met de Geelvinksbaai en de daar tegenover liggende eilanden, „in het jaar* 1705, *door den schipper Jacob Weyland opgenomen*."

Daar deze kaart, na deskundig onderzoek, geacht werd nog nuttig te kunnen zijn voor de hydrographie, zag Leupe zijn verzoek om haar door het Departement van Koloniën te laten uitgeven, ingewilligd.

In 1866 verscheen zij in het licht, onder den titel: *„Kaart „van de Buitenkust van Nova Guinea, zooals die is bezeild „geworden, door het Fregat de Geelvink, de chaloup de Kraan„vogel en de Pantjalang Nova Guinea. Anno* 1705."

Die uitgave ging vergezeld door eene *„Geschied- en zee„vaartkundige Toelichting betreffende eene Kaart van de Geel„vinksbaai, op de noordkust van Nieuw Guinea volgens de op„name van Jacob Weyland in* 1705."

Het geschiedkundig gedeelte dezer toelichting was geschreven door P. A. Leupe, het zeevaartkundig gedeelte door J. M. Obreen.

Leupe gaf zich veel moeite om, vooral uit de naar Nederland gezonden brieven van Amboina, Ternate en Banda, eenige nadere gegevens te bekomen omtrent Weyland's reis; en het gelukte hem ook werkelijke twee instructies en eenige bijzonderheden op te sporen, terwijl de „secreete brief van Gou„verneur-Generaal en Raden aan Bewindhebberen van den 30 „November 1705" hem in staat stelde, het een en ander omtrent den uitslag van den tocht mede te deelen.

Hij publiceerde de vruchten van zijn onderzoek, anno 1866, in bovenvermelde *„Toelichting*", terwijl hij deze later — in 1875 — nog aanvulde, bij de behandeling van de *„Reizen der „Nederlanders naar Nieuw Guinea en de Papoesche eilanden in „de* 17[de] *en* 18[de] *eeuw*", opgenomen in de „Bijdragen tot de „Taal-Land- en Volkenkunde" van het Koninklijk Instituut, derde volgreeks 10[de] deel.

Andere gegevens, rechtstreeks aan de officiele bronnen ont-

leend, waren mij niet bekend, tot dat het mij mocht gelukken, in het oud-archief van Batavia het *rapport* te vinden omtrent de reis van Weyland, opgemaakt door de extra-ordinaire Raden H. Zwaardecroon en C. Chasteleijn ([1]).

Dit rapport is zeker belangrijk genoeg om eene afzonderlijke publicatie waard te zijn; en daar het origineel veel geleden heeft en reeds nu, hier en daar zeer moeilijk leesbaar is, was het zeker wonschelijk de uitgave niet langer uit te stellen.

Een afdruk van het rapport wordt in het slot van dit opstel aangetroffen. Konden enkele woorden niet ontcijferd worden, bleef er hier en daar omtrent de juistheid van eene uitdrukking twijfel bestaan, het geheel is toch zeer goed te begrijpen en levert eene belangrijke bijdrage tot de kennis van Weyland's reis.

Vergelijkt men nu de mededeelingen van Leupe omtrent den oorsprong der in 1866 uitgegeven kaart, met het rapport, dan blijkt al dadelijk, dat de kaart van 1866 niet de origineele kaart van Weyland is.

De kaart van Weyland toch bestond uit 3 bladen, terwijl de kaart No. 488 van het Rijks-archief uit slechts één blad bestaat, en de kaart die gevolgd is voor de uitgave van 1866 — Nos. 489 en 490 van dat archief — op twee bladen geteekend is.

Bovendien is de afstand van den Quaa-houk (kaap Ram) tot den westhoek der Geelvink-baai, volgens de kaart vau 1866 veel grooter dan die, welke het rapport vermeldt.

Blijkbaar zijn dus de Weylandsche kaarten door den kaartenmaker Isaac de Graaff, die voor de Kamer van Amsterdam werkte, niet getrouw gecopiëerd, toen hij ze, in vol-

(1) Zie noot op pag. 162 van het eerste deel mijner Historische bijdrage betreffende Nederlandsch Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden onlangs uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

doening aan zijne instructie, overbracht in het boek dat kopieën van „alle kaarten en afteekeningen van landen en steden „of forten en havenen, onder de Comp. zijnde" moest bevatten.

Wat er intusschen te Amsterdam in de oorspronkelijke kaarten gewijzigd is, kan niet meer worden nagegaan.

Conjecturen daaromtrent laat ik aan zeevaartkundigen over; slechts waagde ik, na raadpleging van het rapport, de onderstelling, dat Geelvinks Oosthoek niet bezuiden Jappen (of ter hoogte van Koeroedoe) maar bij Kaap d'Urville gezocht moet worden (1).

Blijkt uit het voorstaande, hoe onvolledig onze kennis van Weyland's reis nog is, dank zij de geheimzinnigheid waarmede de officieele bescheiden in vroegeren tijd behandeld werden, thans zij nog met een enkel woord gewag gemaakt van andere dan officieele bronnen, die min of meer aan de Weylandsche reis ontleend schijnen te zijn.

Valentyn heeft geene officieele gegevens van Weyland's reis gekend.

Zijne kaarten bewijzen dit; en in het in 1724 verschenen tweede deel van zijn werk, weet hij van de reis van de Geelvink niets anders te vertellen, dan het weinige, wat door den Keffingschen orang-kaja Lockman was medegedeeld.

Het eerste, mij bekende, gedrukte bericht van eenige beteekenis over de reis van Weyland werd geschreven in 1753 door Nicolaas Struyck (2).

Uit zijne artikels, getiteld: „*Van het Zuidland genaamd Nova „Guinea*" en „*Van de Papoas-Eilanden bij Nova Guinea*", blijkt

(1) Zie pag. 166 en 167, van het in de vorige noot vermelde werk.

(2) „Vervolg van de beschrijving der staartsterren en nadere ontdek„kingen omtrent den staat van 't menschelijk geslagt, benevens eenige „sterrekundige, aardrijkskundige en andere aanmerkingen door Nicolaas „Struyck, Lid van de Koninklijke Societeit van Londen. Amsterdam „MDCCLIII." pag. 163—168.

duidelijk, dat Struyck eenige gegevens had weten machtig te worden.

Bij het eerste artikel is wel geene kaart gevoegd, maar blijkbaar heeft de schrijver eene schets van de Geelvink-baai kunnen raadplegen.

Of dit dezelfde was, die hij in 1758 — zoo als we zien zullen — publiceerde, is niet uit te maken, maar daar hij de Weylandsche namen gebruikt, had hij zeker eenige gegevens, die aan het 3[de] blad van Weyland's kaart ontleend waren.

Struyck deelt evenwel mede, dat de „*Groote Baay*" — waarmede de Geelvink-baai bedoeld wordt — destijds reeds voorkwam op de „*Wereld Kaart van Sanson, in 't I[ste] Deel der Geograp-„hie van la Croix*", en zegt vervolgens: „De andere benaamingen „van de Eilanden, Kaapen enz. die hier na volgen, schijnen „meestendeels, op deeze Reize, daar aan gegeven te zijn".

Behalve de schets en eenige Weylandsche namen had Struyck geene betrouwbare gegevens omtrent de reis.

Hij begint met te vertellen, dat de Geelvink uitgezonden was om de zuidoost-kust van Nieuw Guinea te ontdekken en doet het voorkomen, alsof hij de reizigers op hunnen tocht in de Geelvink-baai volgt; maar hij veronderstelt hier eene reisroute in eene richting, lijnrecht tegenover gesteld aan die, welke werkelijk gevolgd is, zooals wij nu uit het „*Rapport*" weten.

Opmerkelijk is het, dat Struyck volstrekt niet geweten schijnt te hebben, dat de Weylandsche expeditie ook de Papoesche eilanden had opgenomen.

In zijn bovengenoemd artikel over die eilanden, onmiddellijk op dat over Nieuw Guinea volgende, noemt hij die expeditie niet eens; en de schets der Papoesche eilanden, bij dat artikel gevoegd, is de kopie eener in 1722 geteekende kaart, welke geheel andere namen draagt dan de Weylandsche.

In 1758 publiceerde dezelfde Struyck een kaartje van de Geelvink-baai, waarin hij trachtte te betoogen, dat de Salomon-eilanden in die baai gezocht moesten worden ([1]).

([1]) „Verhandeling over de legging der eilanden, die van de Spaan-

Daar leest men o. a.

„In den Jaare 1705 zijn twee kleine schepen der Nederland-„sche Oostindische Kompagnie, te weten het Jagt Geelvink en „een soort van Indiaansch Vaartuig, dat men een Patsjallang „noemt op de Ontdekking van dit Land uitgezonden. Ik heb „het Journaal niet kunnen krijgen, doch ik heb' er een ge-„tekende Kaart van zonder Lengte of Breedte, met een schaal „van Duitsche Mijlen.

„Eene Aftekening van die Kaart, in 't klein gebragt, is „hiernevens gevoegd, met de Graaden van Breedte".

Aan het slot van zijne Verhandeling zegt Struyck:

„Afwagtende, dat eenig bekwaam Geographist, die de noo-„dige stukken kan bekomen (waartoe ik meer moeite gedaan „heb, dan men ligt gelooven zou), iets beters daaromtrent in „'t licht geeve, kon ik niet nalaaten mijne redenen voor te „stellen, waarom ik verschil van de Hedendaagsch Aardrijks-„beschrijvers". . . . . .

Ook in 1758 had Struyck dus geene officieele gegevens kunnen raadplegen; maar het heeft allen schijn, dat hem eene schets ten dienste stond, vrij getrouw gevolgd naar het 3de blad van Weyland's kaart, waarop echter opzettelijk (?) de breedtegraden (lengte-graden stonden er natuurlijk ook niet op) waren weggelaten, terwijl er bovendien genoeg leemten en fouten waren in de opgave der diepte-cijfers, om die kaart tot een vrij gevaarlijken gids te maken.

En de conjectuur, die Struyck maakte ter oplossing van de vraag, welke breedte-graden op deze kaart behoorden te

---

„schen genoemd zijn Salomons-eilanden: door den Heer Nicolaas Struyck, „Lid der Koninklijke Societeit van Londen, der Hollandsche Maatschappij „te Haarlem en correspondent van de Akademie van Wetenschappen „te Parijs".

Opgenomen op pag. 185—202 van het 3de Deel, der: „Uitgezogte „Verhandelingen uit de nieuwste werken van de societeiten der Weten-„schappen in Europa en van andere geleerde mannen. Amsterdam. DCCLVIII."

worden ingevuld, was wel geschikt om de zeevaarders geheel van het spoor te brengen.

Reeds de titel: *„Oostkust van Nova Guinea aan de Noord-„zijde, ontdekt in 't jaar* 1705", leverde het bewijs dat hij op een dwaalspoor was. En door aan te nemen, dat Jappen het eiland S[a] Isabella van de Salomon-groep zijn moest, meende hij — overeenkomstig de Spaansche gegevens betreffende S[a] Isabella — Jappen op ± 7° 30' Z. B. te moeten plaatsen. Dientengevolge leverde hij eene kaart, waarop de Geelvink-baai gelegen is tusschen circa 6° 30' en 9° 51' Z. B.!

Struyck was ongetwijfeld geheel ter goeder trouw; maar het is niet onmogelijk, dat Forrest ook de boven besproken kaart op het oog had, toen hij, zijne reis naar de Geelvink-baai van 1775 beschrijvende, de beschuldiging uitsprak, dat de Companie door het verspreiden van valsche kaarten, vreemde zeevaarders op een dwaalspoor zocht te brengen.

In 1759 verscheen, in het 18[de] Deel der „Historische Be-„schrijving der Reizen" enz. een artikel, getiteld: *„Aardrijkkundige Beschrijving van een' Kust van Nieuw Guinea"*.

De aanvang van dit artikel luidt aldus:

„In het jaar 1705 zondt men een Jacht, Geelvink ge-„naamd, ter ontdekking van de zuid-oostlijke Kust van Nieuw „Guinea, wier ligging het zeer verschillende vondt, van 't geen „men er van in de gemene Kaarten ziet.

„Het Verhaal van dezen tocht is te droog, om in zijne „aaneenschakeling gelezen te worden; weshalven men 't zelve „in een tafel gebragt heeft, om het eenige meerdere klaarheid „bij te zetten. *Uit de woorden, waarmede het Hollandsch Dag-„register begint en sluit*, schijnt de gemelde Kust de omtrek „van een grote open en brede Baai te zijn, welke men alhier „beschrijft; doch het is te verwonderen, dat men noch breedte „noch lengte aangetekent heeft".

De aanhef is nagenoeg gelijkluidend met dien van Struyck's artikel van 1753.

Leupe vermoedt dan ook, dat het Struyck's beschrijving is, welke overgenomen werd in de „Historische Beschrijving", en hij acht het meer dan waarschijnlijk, dat de schrijver of inzender bekend geweest is met de journalen der reis van 1705, en wel op grond van de boven, *door mij* onderstreepte woorden.

Dit laatste kan ik evenwel geenszins beamen.

Vergelijkt men de artikels van 1753 en 1759, dan is het buiten allen twijfel, dat het eerste tot grondslag van het laatste gediend heeft.

Volgorde en namen komen overeen en het eenige onderscheid is, dat Struyck aan zijne mededeelingen den schijn van een reisverhaal geeft, terwijl de schrijver van 1759 eenvoudig de namen vermeldt, in de volgorde waarin Struyck ze opnoemde, en zijn verhaal besluit met eenige bijzonderheden omtrent de door Weyland gevangen genomen Papoes.

Het komt mij nagenoeg zeker voor, dat die schrijver van 1759 met zijn „Hollandsch Dagregister" het verhaal van Struyck bedoelt.

Dit verhaal begint, (na de inleiding), met de woorden: „Na eenigen tijd langs de Kust van Nieuw Guinea gezeild „te hebben, ontdekten zij een groote Baay, dezelve bevondt „men, van de Oost- tot aan de Westzijde, omtrent 60 Duit„sche Mylen wyd te zyn, gerekend in een regte lyn, van den „eenen hoek tot aan den anderen".

De slotwoorden luiden:

„Dat hier niet veel Volk is blykt, omdat langs de Wal „van deeze groote Baay, die meer dan honderd Mylen ver zig „uitstrekt, zo weinig Negeryen gevonden werden".

Uit deze begin- en slotwoorden kon de schrijver van 1759 gerust de gevolgtrekking maken, dat men hier met de beschrijving eener *„grote open en brede Baai"* te doen had.

Maar als hij werkelijk de echte journalen gezien had, zou hij onmogelijk in het denkbeeld hebben kunnen verkeeren, dat de boven geciteerde woorden in den aanvang en het slot van het dagregister voorkwamen, omdat de journalen niet be-

ginnen en eindigen bij de uiterste hoeken der Geelvink-baai; maar over de geheele reis loopen, welke geheel andere aanvangs- en eindpunten had.

De schrijver van 1759 heeft dus m. i., evenmin als Struyck, kennis gedragen van officieele gegevens, en mij dunkt, dat de gevolgtrekking veroorloofd is, dat de journalen van het Weylandsche eskader benevens de twee eerste bladen van de kaart, strikt geheim gehouden zijn, terwijl het derde blad der kaart, 't zij opzettelijk, 't zij door eene indiscretie — met weglating van breedte- (en lengte-) graden en met wijziging van sommige namen in cijfers, ter kennis gebracht werd van het publiek.

Waarschijnlijk heeft dan ook Dalrymple hoofdzakelijk uit de bovenvermelde gegevens geput, bij de samenstelling der kaarten, welke tot titel voeren:

„*Chart of the Western part of New-Guinea and the adjacent* „*straits from a Dutch Map. Seemingly belonging to the Voyage* „*of the Geelvink in the year* 1705", en

„*Chart of a Great Bay on the North Side of New-Guinea* „*from a Dutch Map.*"

Deze kaarten heb ik, tot mijn leedwezen, niet kunnen raadplegen, daar ze ontbraken in den atlas van Dalrymple, welke mij ten dienste stond.

Ik vond echter in dien atlas nog een andere kaart, ten titel voerende:

„*Plan of Part of Papua and New Britain or the Salomon* „*Islands, Copied from Dampier, collated with de Bry, Her-* „*rera etc*".

Opmerkelijk is het, dat de Salomon-eilanden op deze kaart voor de Geelvink-baai liggen, terwijl deze baai zelve, vrij ruw geteekend en gedeeltelijk met Hollandsche namen prijkende, de toelichting draagt:

„*Sketch of the Geelvink's Discovery; vide Hist. des Nav. aux* „*Terres Aust.*"

Blijkbaar heeft men hier dus te doen met eene combinatie van Dampier's ontdekkingen en de boven vermelde conjectuur van Struyck.

Op de tot nog toe vermelde kaarten droeg de Geelvink-baai óf geenen naam, of den naam *„Groote baai"*.

Uit het *rapport van Zwaardecroon en Chasteleyn* blijkt, dat Geelvink-baai door Weyland genoemd werd *„de Groote „Imbocht"*, welke naam ook voorkomt op de in 1866 uitgegeven kaart.

Weyland toch noemde de kleine baai aan de noordkust, bij kaap Ingnesooi, Geelvink baai.

Wie heeft nu *„de Groote Imbocht" Geelvink-baai* gedoopt? Waarschijnlijk is dit d'Entricasteaux geweest.

Althans de oudste bekende kaart, waarop de *Groote Imbocht Geelvinks-baai* genoemd wordt, komt voor in den *„Atlas du „Voyage de Bruny- Dentricasteaux . . . . . en* 1791, 1792, *„et* 1793; *par C. F. Beautemps- Beaupré"*.

Deze kaart — van het jaar 1806 — draagt tot opschrift: *„Carte de la Partie Septentrionale de la Nouvelle Guinée. „Depuis le Cap de Goede Hoop (Bonne Espérance) jusqu' „au détroit de Dampier"*. Zij vermeldt sommige Hollandsche — sommige in 't Fransch vertaalde Hollandsche namen, en geeft aan „de *Groote Imbocht"* den naam *„Baie du „Geelvink"*.

In den atlas van Krusenstern en op de nieuwere kaarten is deze benaming steeds gevolgd, terwijl, in verband daarmede, aan de *Geelvink-baai van Weyland*, de naam: *„Kleine Geel„vink-baai"* gegeven werd.

Op de in 1825 door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap gepubliceerde kaart van de heeren Bennet en van Wijk Rz., leest men bij het eiland Louisiade (m. z. den Louisiade„archipel): „„Ontdekt door het Hollandsch jagt Geelvink „1705,"" „zegt Leupe, terwijl hij daarbij voegt: „waaraan

„dit is toe te schrijven bleef ons onbekend, want het is meer „dan waarschijnlijk, dat de Geelvink in 1705 dit eiland niet „heeft kunnen ontdekken."

Wij weten nu met zekerheid, dat het Weylandsche eskader niet bij den Louisiade- archipel geweest is, en me dunkt, dat met vrij groote zekerheid mag worden aangenomen, dat de veronderstelling van Bennet en van Wijk haren oorsprong gevonden heeft in de verkeerde conjectuur van Struyck.

Op welke grondslagen de latere vóór 1866 uitgegeven kaarten gebaseerd zijn, is moeilijk na te gaan, en, wat den altas van P. Baron Melvill van Carnbée aangaat, heeft Obreen reeds op die moeilijkheid gewezen.

Ik meen dan ook, dat het vorenstaande voldoende zal zijn tot toelichting, zoodat thans kan worden overgegaan tot de mededeeling van het rapport van Zwaardecroon en Chasteleyn.

Corte 't samentrecking van soodanige voorvallen, observatien en bevindingen als uit de journalen en mondlinge vertellingen der scheepsofficieren van het fregat Geelvink, de Chaloup d' Craenvogel en de patsjalang Nova Guinea in en op haare voyage na en van die cust hebben konnen worden gecolligeerd en de te samen gebragt tot rapport aan Zijn Ed[t] den Heere Gouverneur Generaal Joan van Hoorn en de Heeren Raden van India, door de Raden Extr. H. Z. en de C' Chasteleijn geformeerd en opgesteld als ten dien fine expresselijk gecommitteerd.

Hoog E: Gestr: en Ed: Agtb: Heere en Heeren.

Het fregat en de vaartuigen in den hoofde deses geintentionneerd zijn navolgens d'Instructie van UEd: Agtb: op 22 Januarij deses jaars tot de cruijstogt en het onderzoek der buijten cust van Nova Guinea na Banda onder zeijl gegaan,

aldaar gearriveerd op den 17^{n} Februarij en de 25^{n} d^{o}, daaraan vertrokken, na alvorens de mast van de Patjallang die . . . . was geworden te hebben vernieuwd mitsgaders op 3 Maart voorsien zijnde van 5 Ceramse, op het versoeck van d'onse en Banda voorn^{d}, die de (scheepsvrinden?) door de Keffingsche taal ondervragen zouden konnen dienden als tolken, bestaande in 4 manspersoonen, waaronder den orang Kaij [1], en daarnevens een jongetje, die alle ook met der tijd bij retour weder in haar land besteld geworden zijn.

De journalen van den schipper op het fregat de Geelvink benevens die van sijne opper- en onderstuurluijden, als ook die van de stuurluijden op de Chaloup en de Patjallang zijn alle extent genoeg, maar onses bedunkens onnoodig om gesamenlijk te worden gecopieerd des het alleen genoeg sal wesen tot elucidatie indien (van hier?) na het vaderland worden gesonden copia van des schippers dagregisters, en dat van de boekhouder Pieter van Elk van Middelburg die te samen omstandig beschrijven al hetgeene op deze voyage soude konnen gesegd of geweten dienen te worden, boven en behalve ook een extract uijt het journaal van Jurriaen Heijtmen gesaghebber op d' Patsjallang, beginnende met 22 Juli deses jaars tot 21 September daaraenvolgende, welcken tijd door denselven is ge(bruikt?) om apartelijk den gebrooken Houk van Nova Guinea, heen en weder te doorsoeken, als ook den Houk van Onijn tot sijn wederkomste aan de wal van Ceram; waarvan alsmede de bevindingen die ons wegens Nova Guinea in bovengem: papieren te vooren gecomen zijn, hier onder in het cort een samentrecking sal werden gemaakt, om soo nu mogelijk is, een sommierlijk rapport daarvan voor oogen van UEd: Agtb: te doen comen, gelijk zoodanigen schriftuur door den schipper Weijland meergem: van zijne voijage wel is overgegeven, maar in verre na niet vervattende al hetgeen in meergem: journalen wel te vinden!, dan wel daaruijt te colligeeren en te observeeren voorcomt.

---

[1] De Orang-Kaja.

Den ganschen cours van deze voijage is uitgebeeld in drie diverse caerten, die haren connexiteijt hebben met malcanderen en waarvan d'een begrijpt het oostelijke deel van Ceram met alle de Pappowasche Eijlanden, ook een houk van Maba in het Westen, en dan in het Oosten den inbogt en houk van Onijn benevens dan ganschen gebroken Houk van Nova Guinea bestaanden principalijk in het Eijland Angeeuw benevens eenige cleijndere Eijlanden onder d'Inlanders bekend med den naam van Wardjoor benoorden alsmede de Eijlanden Battenta en Salawatti bezuijden hetzelve die eijgendlijk met malcanderen den door, off ingank maken om aan d' buijten cust van Nova Guinea te konnen komen, en waarin Angeeuw in de Tarnaatsche papieren Waijgeeuw genaamd werd.

De tweede caart begint met de Quaa houk van de vaste cust, zijnde d'eerste punt buijten off beoosten bovengem: 3 groote Eijlanden, tot aan de Noordelijkste boompjes houk, dewelke ook genaamd werd de Westhouk van den seer grooten inbogt daar de cust hier in valt.

De derde caart vertoond dien inbogt beginnende met voormelde westhouk tot aan desselfs Oosthouk, leggende van malcanderen in een regte lijn 58 à 60 mijlen en sodanig is ook de distantie van voorm: Westhouk tot aan de Quaa houk hiervoren gemeld, beslaande in de 2e caart een lijn van 5 à 56 mijlen lang, strekkende meest oost en west, dan alleen dat tusschen die twee houken de wal eeniger mate met een buijk na 't noorden in zee valt; en leijd den houk van Onijn in d'eerste caart vertoond wordende, van den houk van Angeeuw N. W. en Z. O. ruijm 40 mijlen van malcanderen, waardoor dan dus beknoptelijk reeds is vertoond, den weg en d'landen die d'onse zijn gepasseerd; want wanneer zij aen d'oostelijke houk van Nova Guinea hier voren gem: met veele stribbelingen, ... , winden, stroomen en stiltens waren g'arriveerd, vermeijnden zij hare orders te hebben volbragt, alsoo de wal sig daar in 't geheel na 't zuijden begonde te kenteren, behalve dat het ook onmogelijk was, door het veranderen der

saissoens om verder te connen comen veel min nog daar de de gansche cust, ook deze gebroken houk en die van Onijn nog ongevisiteerd waren, 't welck een en ander gereserveerd was tot haare wedercomste die op 17 Maij door d'onse g' arresteerd wierd te beginnen van bovengem: Oosthouk, die Geelvinks Oosthouk genaamd wierd, tot aan de Quaa houk meergem: van waar het jagt de Geelvink in zee stack om met de Chaloup de Craenvogel benoorden Angeeuw om te loopen, en van daar en passant Maba in het W. volgens instructie aan te gieren en soo dann tot Banda weder af te komen maar door zeer groote sterfte en siektens zijn die beiden nog ten gelucke van deze lange voijage op Bouro te lande gekomen in d' baij van Caijeeli 18 Augustus en op 17 September daaraan in Banda voormd:; gelijk dat in haar verdere depeche met notenmuscaten uit dat gouvernement UEd: Agtb: reeds uijt ex brieven van d'Oostersche provincien al te vooren gecomen waarbij hier nu nog diend gevoegd te worden, dat aan meergem: Quaa houk de Patsjallang Nova Guinea van sijn twee makkers wierd verlaten met 'n commissie volgens resolutie van 18 Julij om den gebroken houk en die van Onijn, waarvan in d' beginne in 't voorbijgaan is mentre gemaakt, te visiteeren; hetwelck ook door de bedientens van dat vaartuig naauwkeurig volbragt, en hetselve op 20 September onder de Ceramsche wal behouden gereventeerd is, zullende nu voortgaan, alvorens het beschrijven van eenige andere ontmoetingen med menschen off vaartuijgen, aanwijsing te doen van eenige geographische off zeeluindige (?) bevindingen die ons hier en daar in de journalen gebleken zijn, en hier vooren nog niet aangetoond, als onder anderen volgens het genoteerde van den boekhouder op 5 Maart dat den houk van Batopoeti makende het Zuijdelijkste van Onijn veel verder van Cerams oostkust was gelegen aan de gebruikelijke 's Comp^{s} caarten comen aan te wijsen.

Doorgaans zijn op dese voijage ontmoet ontelbare soo groote als cleijne Eijlanden, soo beoosten en bewesten als ook (benoorden?) den gebroken houk van Angeeuw, dewelken aan sijne noordzijde vaarbaar en veilig is, om sodanig van en aan de cust van Nova Guinea te konnen komen; van gelijken ook tusschen het voorm: Angeeuw en het Eijland Battanta hiervorengenoemd een straat med den naam Waigeeuw een andere tusschen Battanta en het eijland Sallawatti med den naam van de straat Sagewijn en een derde tusschen dat eijland en de westelijkste punt van Nova Guinea komt door te loopen waarvan het extract uit het dagregister van de Patsjallang in den beginne deser gemeld een seer goede beschrijving comt te maken, mitsgaders bij het journaal van den boeckhouder op 8 April wordt aangewezen dat volgens berigt van de inlanders der negorije Roemangaij zijnde d'eerste welcke door d'onse op d'vaste cust beseijlt is, het land van Nova Guinea seer groot is, en bij haar bekend met den naam van Wossa-Meas, noemende daarnevens ook diverse negorijen in het oosten van haar.

De gansche wal bestaat meest in een doorgaande vast strand tot in het water med kreupelbosch bewassen aan den binnen-cant somwijlen moerassig en wat dieper te landewaard med seer swaar gebergte beset waarvan sommige hoger schijnen dan dat van Caap d'bon Espr^e^.

Diverse rivieren zijn door d'onse ontdekt, voorzien van seergoed drinkwater, en waarvan sommige soo sterck komen uijtstorten dat soms de zee daardoor van sijne southeijd komt te verliesen.

De namen van dese en geene rivieren, bergen, houken, eijlanden enz., door d'onse gegeven, zijn in de caarten genoteerd, en zouden hier een onnodige plaats komen weg te nemen, soo men haar alle wilde specificeeren, maar nadien aan Geelvinks Oosthouk geen minder eijlanden schijnen te leggen

dan aan de gebroken houk, waardoor men tot de wal van Nova Guinea moet halen, soo sal men hier nog en passant noteeren, dat een dier eijlanden is genaamd Hiobie en wel 30 mijlen lang Oost en West liggende tusschen Geelvinks Oost houk en de verraders-eilanden, die daar benoorden zijn in 't lange gestreekt, en makende dus danig 2 straten waarvan d'een de straat Hiobie en d'ander de Zuijder passagée door d'onse genaamd is geworden.

Zijnde de plaats, van waar zij volgens resolutie van 2 Maij na de vaste wal gierden, om van daar te retourneeren en langs deselve haare ontdeckingh te beginnen.

Doorgaand is het land beset med allerhands slag van wilde swaare boomen, ook heeft men er andere gewassen, waarvan sommige bekenden beschreven worden, op verscheijden plaatsen, als onder anderen op 8 April, 20 en 30 Maij, primo, 3e en 5e Junij, item 4 Julij onder d'aanteekeningh van den boekhouder.

Over Willem Schoutens Eijland heefd hij op 19 April als ook op den 3n en 12n Julij diverse aanmerckingen van gelijken op den 22n van dieselve maand tenderende ten principalen om aan te toonen dat mogelijk noijt dat Eijland in d'wereld is geweest, hoewel hetzelve in 's Comps caarten bekend en in d'Instructie van hier als eene limite van dese voijage werd voorgesteld, dog de decisie over het gevoelen van desen boekhouder, die bij resolutie van 22 Julij als een caarte maker bekend staat, en aangenomen werd sullen wij liever overlaten aan kundiger zee verstandige.

Item off sijne conclusie op 25 Julij na het eijndigen der voijage waarbij denselven sustineerd, dat Nova Guinea soo lang niet strekt als hetselve in de oude caarten word beschreven gefundeerd zij off niet, makende aldaar een gissing dat Geel-

vinks Oosthouk gelegen leijd op...Gr...minuten ([1]) lengde, en volgens sijn aanteekening van 5 Junij op 2 Gr: Z: breedte, mitsgaders het diepste van den vooren aangetogen grooten inbogt op 4 Gr: Z: breedte; invoegen deselve aan ongevaar 30 mijlen soute moeten inspringen, hebbende doorgaans over sijn gansche lighaam langs de wal goede steckgrond ontmoet, 1/2, 3/4 en 1 mijl buijten de wal, maar van de westhouk deser inbogt tot aan de Quaade houk van de cust, alwaar deselve sigh weder begind te regten, is de wal steijl diep.

Visschen en zeerobben als ook gevogelte hebben d'onse nu en dan ontwaard, maar wild gedierte seer selden, dog honden verscheijden maal, en ook nu en dan divers gevogelte, maar meest cacatoes en papegaijen, hoewel die van d' Patsjallang mentie maken van seer soet fluitende vogels, in haar journal op 2 Augustus wanneer zij bezig waren den gebroken houk van Nova Guinea te visiteeren, als hier vooren reeds gesegd, en bij den boekhouder op 24 Julij genoteerd is dat de menigvuldige eijlanden van dien houk ettelijke minuten benoorden de linie sig uitsteeken, en in hare steijle gebergtens met de bergen van de vaste wal gelijk staan, beslaande met malcanderen O. en W. een lengde van 30 mijlen.

Evensoo verre seijd ook het journal van Pieter van Elk van Middelburg sub dato 26 Julij leijd de cust van Maba van de Westelijkste punt des gebroken houks, van gevoelen zijnde dat seeker smal eijland genaamd Nieu Poule Vage tusschen beijde leggende verkeerdelijk onder den gebroken houk voorn^d^ word begrepen, nadien d'oude caarten hier meer dan 6 mijlen waters (dog abusiev) tusschen dien houk en Maba laten blijven, van waar de Geelvink en de Craenvogel na Weda volgens resolutie van voorn^d^ datum voortgeloopen zijn, om te vernemen na eenige orders volgens instructie uijt Ternate die zij niet en vonden, dogh wel de Ternataansche patsjallang de Leeuwrik (of Leervisch) die med het scheepje Oostvoorn door den

([1]) Niet ingevuld.

Gouvern: Roselaar (.....) was uijtgesonden om te cruijssen op 6 à 7 vreemde schepen, die gerugt waren in de Pappoesche eijlanden gekomen te wesen; na wegens d'aanteekening van bovengem: journal op 1 Aug^{s} sodanig deswegen ook wijdluftig in de Tarnataansche brieven word vermaan gedaan, dog effective geen andere bodems dan dese cruijsvaarders van d' Comp.. geweest zijn die ook selfs geen vreemde schepen, off vaartuigen geduurende hare voijage hebben vernomen, maar wel is bovengem: jagtje Oostvoorn door de patsjallang Nova Guinea op 13 Augustus in d'straat Sagewijn ontmoet door wiens stuurman op 8 September geremarqueerd zijnde, dat de Visschers houk omtrent het land van Onijn gansch om de N: O. ontvallende, een eijnde maakte van zijne kaarten en na Ceram overstak, soo als ook door die van d' Geelvink na het ondersoecken van Maba op 28 Augustus v^{d} het caartemaken gefinieerd geworden is, uijt onderstelling dat alle landen bewesten dese plaatsen gelegen als dagelijks door onse schepen en vaartuijgen becruysd en bevaaren werdende, behoorlijk bekend zij, onverminderd dat egter op den 3^{n} Augustus bij het meermaal geciteerde journaal, genoteerd worden diverse eijlanden, die in 's comp^{s} zeecaarten niet ontmoet off gevonden zijn, benevens een aanmerking dat d'Eijlanden van Poppang regt Z. en N. gelegen zijn van d'eijlanden Roemazol, die eijgenleijck volgens rapport van den schipper Jacob Weijland de regte Pappoease eijlanden komen uit te maken, en . . . mijlen van malcanderen in voormelte regte linie gelegen zijn, midsgaders de Westelijkste houk van het grootste der gemelde Pappoese eijlanden 31 mijl Z. W. $^{1}/_{4}$ Z. van het Noordelijkste der bogt van Assahoedi op Ceram uijt welcke eijlanden de Geelvink en Craenvogel, volgens resolutie van 14 Augustus door tegenspoedige winden en onmagt van volck, alsoo nog maar 3 mannen op de been waren, na Bouro zijn overgestooken, en op dato voorn^{d} ook nog een patsjallang van Tarnaten hebben ontmoet, mitsgaders op dese togt verlooren een getal van 38 's comp^{s} dienaars, wanneer die van d'patsjallang Nova Gui-

nea daaronder worden gereekend, waarvan den stuurman bij zijn extract journal in d' beginne deser geciteerd onder het beschrijven van den gebroken houk soo van Onijn als Angeeuw en de passagien daar aanloopende, getuijgd, somwijlen soo veel eijlanden te hebben ontmoet dat de gansche vaste wal onkenbaar wierd, waaraan hij egter soo veel namen heeft gegeven als hem doenlijk was met goede aanteekening van hare streckingen, distantiën, coursen, dieptens etc, noemende de Westelijkste uijtstekende spitse punt der vaste wal van Nova Guinea d' patsjallangs Zuijd houk makende med de over of Z. wal van het eijland Sallawatti de straat Sallawatti wiens wijdte door hem niet anders dan in d'caart wordt bestemd dog de straat Sagowijn tusschen de eijlanden Battenta en Sallawatti voorm: seijd hij op 15 Augustus lang te wesen W. ten Z. $^{1}/_{2}$ Z^{e} en O. ten N. $^{1}/_{2}$ N. 5$^{1}/_{2}$ mijl en br: 1$^{1}/_{3}$ midsgaders dat daaruit en in een flincke stroom passeert, beschrijvende wijders van den 16^{n} tot den 26^{n} Augustus voorm: de straat tusschen de Noordwal van Battenta en de Zuijdzijde van Angeeuw, waaraan men sig om niet al te extent te worden eerbiedelijk sal gedragen, alleen daarbij nog noterende dat volgens rapport van den schipper d'eerste of westelijkste opening bovengem: van de Nova Guineasche cust gelegen is 22 mijl N. W. en Z. O. van den houk van Onijn en de . . . . . genaamd de straat Sagowijn 36 mijlen van dien houk op deselve cours dog dat geen doortochten op den voijage langs de vaste cust van Nova Guinea zijn ontdeckt welcke dat land komen door te snijden, gelijk dat contrarij schijnd in d'bevinding van Hollandia Nova navolgens ons rapport van 6 October deses jaars, wegens de voijage van d'fluit Vossenbosch onderdanig aan UEd: HE: Agtb: overgeleverd.

Dusdanig dan constricte vertoond zijnde de strecking lengde en breedte der landen, passagien en stranden door d'onse ontmoet, als ook van d'eijlanden, rivieren, boomen, inbogten, beestiaal en gevogelte eenige mentie gemaakt zijnde, sal men nu overgaan tot de beknopte beschrijving der menschen van

Nova Guinea, en d'omliggende eijlanden meergem: als ook van diverse ontmoetingen die d'onse met haarl: hebben gehad, en somwijlen al te notabel sijn, komende in het generaal daarop uit dat alle bovengem: Indianen [soo men haar dus noemen mag] seer wreed en verraders van aard schijnen soo met van de vaste woel als van d'eijlanden hebbende dikmaals d'onse souken te verlocken en med haare vaartuigen, als te lande ook met haare wapenen, bestaande meest in pijlen en boogen van bamboes off hout, en aangebrande punten te bespringen en beschadigen sodanig ook sijn haare assagaijen of werpspiesen, boven en behalven een soort van plompe parrangs off capmessen van ijser waarmede sommige van haar waren gemunieerd, en somwijlen met 20, 30 en 40 vaartuijgen tegelijk op de chaloup en patsjallang, ja selfs op het schip quamen te setten om deselve te overrompelen, en sulks met groote furie en geweld, tot dat zij meer dan eenmaal door het canon moesten worden affgewesen, hoedanige verraderijen zij selfs quamen aan te regten sonder eenige d'minste redenen off motieven nadat zij haaren eed med het gieten van water, dan wel aarde op haar hoofd tot een teken van vriendschap hadden affgelegd, zijnde bij gevolgen onnaak en onhandelbaar, puur wild en boosaardig, dog alle te samen welgemaakt van lijff en leden, waarvan sommige cort gekroesd, dog andere ook lang hair op haar hoofden hebben, schijnende besèt te wesen met een soort van veneratie voor de son volgens aanteekening van den 28ª April, alsmede eenige offeranden te doen aan de dooden of derselven hoofden volgens hetgeen daarvan op 26 Maart vond aangehaald.

De woonhuijsen van haar bestonden alleen in hutten van bamboessen en andere houtwercken meest verheven boven de grond, om van het oploopende water dan wel van het wild gedierte sig te bevrijden; selden stonden sij ter sprake, en als men haar al conde toeroepen, wierden d'onse (?) door de Keffingsche tolken niet verstaan; maar wel aan de negorij Fattega op den houk van Onijn, alwaar d'onze aan land

geweest zijn, en med d'inlanders gesprooken hebben, die volgens aanteekening van den 10^n Maart met de Pappoas in oorlogh waren, ontkennende eenige vreemde Europeën off hare schepen gesien off daarvan vernomen te hebben, med betuiging, van geen specerijen boomen te weten, en dat al haare handel alleen bestond met eenige Bandanesen en Cerammers, waaraan zij slaven verkogten, en sig wijders med de visserije quamen te erneeren, hetwelk men mag hoopen waar te wesen, en dat den Ceramschen of Keffingse orang Kaij Loekman die met de onse als tolok was medegevaren, opregtelijk sal hebben vertaald, en soo ook hetgeen d'inwoonders der negorij Roemangaij; zijnde d'eerste die d'onse met moeijte aan de buiten cust van Nova Guinea hebben connen te spreken comen, in de Tidorese taale betuijgd hadden, dat nog specerijen nog vreemde schepen bij haar bekend waren erkennende den koning van Tidoor voor haaren Heere, alsoo zij nog onlangs eenigen tribut van slaven en amber aan sijnen affgesant nevens andere aangrensende Pappoa's hadden opgebragt, en voorts sig met visschen, wortels en cruijden sustenteerden, hebbende nog ossen nog varkens nog hoenders off eenden, en alleen maar eenige communicatie med die van Angeeuw, aan wie zij somwijlen slaven verkogten, dog bijaldien zij soo valetudinair en ..... zijn, als deselve op 8 April worden beschreven, zal het een slegte soort van dienstbare komen uijt te maken, en haaren vuijlen aard konnen blijken bij de rescontres van 25 à 26 d°, benevens den 16 Maij daaraanv: als meer andere datums. Item op 28 der gem: maand April, hoe d'onse 6 stuks van dit wilde volck gevangen cregen, en 2 van haar die oud en bedroefd waren met een geschenkje na de wal sonden, bij de negorij Hiobie en de verraderseijlanden, benevens een raar toegetakeld vrouwmensch hetwelcke wel te vreden aan boord gekomen was, en niet weder uijt het schip wilde gaan, volgens hetgeen daarvan op 31 d° (sic) werd beschreven, zijnde beijde de sexen genoegsaam moedernaakt en hare schamelheden alleen met eenig

boomgewasch bedeckt, midsgaders haar ..... op 28 d° meergem. in 't brede beschreven, waaraan wij ons gedragen en UEd: Agtb: reeds oogsigtelijk gebleken is, dat bovengem: vier overgeblevene Pappoeëers die naderhand met nog 2 andere op den 16 Maij p^de^ door d'onse gevangen genomen vrij gesonder en beter overgekomen en bevonden zijn, dan het volck van de negorij Roemangaij hierboven gemeld, maar off nu dese menschen soo affkeerig van d'onse zijn geweest, omdat zij in oude tijden, nog al niet al te wel van dese en geene passeerende schepen zijn gehandeld, dan wel opdat men niet sien zoude, wat in haar land quam te groeijen, hetzij specerijen, goud off andere dingen van waarde, can niet wel worden geraaden, dog de apparentien zijn gansch niet voor het laatste motief, uijt de omstande tot nog toe bekend, maar wel voor het eerste, nadien een oud slordig princevlaggetje bij dese menschen gevonden en ook 3 à 4 maleisse woorden gehoord zijn, beij de kenteekens van een voorige communicatie; dog wanneer de 6 alhier aangebragte Pappoeas wat taalkundig worden, zullen alle conjecturen konnen gesolveerd worden, in welken opsigte ook diend genoteerd, dat de 4 eerste gevangens van Hiobie niet veel sin in de twee laatste van Kaaij scheenen te hebben, wanneer zij binnen boord wierden aangebragt, zijnde andersints wel soo goeden stel van menschen, dog bij d'Hiobiers, die haar te lijff wilden, volgens alle teeckenen ten quaden bekend, soo als dat breder op 16 Maij door d'onse word beschreven en daarnevens ook het fatsoen, lengde en breedte van haar vaartuijgen off canoas aangewesen med een relaas dat er effective 4 stuks van dese wilden der landstreek Kaaij voorn^d^ van d'onse wierden opgevischt, dog 2 daarvan als gequetst zijnde weder gelargeerd, hebbende alomme in het doen van dese voijage menschen of teekens daarvan ondekt, maar nergens in meerde abondantie dan omtrent dit quartier, en landstreek, zijnde d'oostelijke punt van Nova Guinea, van waar den zoom der zee, als hier vooren in 't beschrijven der landstreckingen is aangewesen, na het zuijden

komt om, off aff te vallen, en naderhand in de terugkomste door d'onse ook ontmoet zijn eenige ingesetenen van de negorij Erropang die volgens aanteekening van den 30 Maij d'onse niet dorsten staan, maar med haar praauwen de vlugt namen, en soo ook die van de negorij Maffoor op 27 Junij door d'onse genaamd de negorij van Massoij, de welcke de Tidorese taal eenigermate verstonden, en voorgaven niet aan boord te derven komen, uit vreese van Boe, denoteerende daarmede het canon en desselfs uijtspraack, hoewel zij daarmede niet waren begroet en desselfs effecte van die van Kaaij hier vorengem: moeten vernomen, dan wel bevoorens in andere tijden daarvan de smaak gecregen moeten hebben.

Immers dit is bekend, dat zij eenige woorden Malleijts, Spaans en den naam van Hollanders kundig waren, volgens d'aanteeckening sub dato voorn^{d}, en was ook reeds den naam deser negorije Maffoor door de Roemangaijers op 8^{e} April bevoorens aan d'onse opgegeven tot teecken dat alle dese Pappoas, een slag van volck, en langs dese cust bij- en onder malcanders bekend zijn, dog de voornd: naam van Maffoor wierd door d'onse in Masoij veranderd, ter sake deze luijden aan d'onse massoij om te eten, aanboodden, en haar best deden, ons volck in haar negorij aan d'wal te locken, seggende almede geen kennisse van notemuscaten en nagulen, die haar getoond wierden, nog ook van eenige vreemde schepen te hebben. Maar d'onse die nu veele preuven hadden van den boosen inborst deses volcks, wilden niet na land stappen, en soo ook niet op p^{mo} Julij aan de negorij Wabouw genaamd, en almede op 8 April door de Roemangaijers opgegeven, want haare quade luijmen waren nu niet alleen te water, maar ook te lande gebleecken, alsoo op den 3^{n} Junij omtrent de groene houk bij een seer schoone rivier seeker manspersoon, med name Gerrit Jacbosz van Giesen, die een weijnig van sijne mackers was vooruijtgeloopen, door een pijl uijt het creupelbosch seer jammerlijk wierd om het leven gebragt, welck exempel en diergelijke verraderijen meer ook oorsaak zullen

hebben gegeven dat ons volck van d' patsjallang Nova Guinea in het door cruijssen van den gebroken houk niet eene prauw aan boord hebben willen admitteeren, en ook bij geen negorijen aan land gaan, onaangesien zij diverse malen wierden gepreijd, ja selfs een Tidoreese corcorre die omtrent het eijland Sallewatti bij haar wilde zijn, op 12 Augustus hebben affgewesen.

En hierin bestaat dan al het voornaamste, 't welck ons in dese langdurige en penible voijage aanmerckenswaardig te vooren is gekomen, redundeerende (?) ten principalen op dese sluijtpost dat nergens eenige specerijboomen off derselven vrugten in de Papponse eijlanden off op Nova Guinea door d'onse ondekt, en dat die door alle d'ingesetenen dier wijd uijtgestreekte landen, en eijlanden geignoreerd geworden zijn, niet waardig achtende om veel bedenckingen te maken over een wilde en reukeloose notenmuscat, die door een manspersoon in Geelvinkbaij omtrent een versche rivier gevonden wierd, en omstandigh op 4e Julij beschreven is, dog overal om de west van India genoeg bekend en veragt.

Wijders is dan ook gebleecken dat meergem: wilde menschen geen kennisse hadden van eenige vreemde Europeën of schepen, wanneer zij daarna wierden gevraagd, item dat nog goud nog silver, nog coopmanschappen off waaren van waardije door d'onse ondekt zijn, en alleen diverse landstreeken gevonden die bequaam zijn tot cultuur en inwooning moetende de rest, als boven reeds is gesegd te sijner tijd uijt het mondelingh verhaal der wilden van Hiobie en Kaaij ondekt en ingenomen werden, zoo haar ijts bekend is, 't geen d'onse tot nog niet hebben konnen weten.

Dus desen hiermede besluijtende, op hoope van genoegen zullen wij eerbiedelijk blijven

HEG: en Ed: Agtb: Heere en Heeren.

UEd: onderdanigen en gehoorsame dienaren.

Batavia in 't Casteel (w. g.) H. Zwaardecroon.

den 10 Novb. 1705. C. Chasteleijn.

NOTA

OMTRENT

HET RIJK VAN SIAK.

DOOR

H. A. HIJMANS VAN ANROOIJ.

INHOUD.

I.
HISTORISCHE INLEIDING.

Omtrent de oudere geschiedenis van *Siak* is niet veel, zelfs niet bij overlevering, bewaard gebleven.

Alleen weet men, dat in de 14e of 15e eeuw het tegenwoordige eigenlijk *Siak*, zoo niet geheel dan toch gedeeltelijk stond onder het gezag van de radja's van *Gasip*.

Die radja's waren gevestigd aan de soengei *Gasip*, de eerste zijrivier van eenige beteekenis, die zich boven de kwala *Mandau* aan de rechterzijde in de groote *Siak*-rivier stort.

Dat rijk van *Gasip* moet vrij machtig geweest zijn.

Niet alleen moeten diep in het bosch aan de soengei *Gasip* nog overblijfselen van den Kraton zijn aan te wijzen, niettegenstaande eeuwen over de vernietiging daarvan zijn heen gegaan, en zouden (volgens de volkslegende) verschillende zaken, die vroeger vorsten behoord hebben, zooals wapens, schenkbladen en dergelijke, nu en dan op de rivier drijvende gezien zijn [!]; wat van meer belang is, de bandahara van *Batoe Gadjah* bezit nog een kostbaar heft van eene kris, en die van *Tandoen* (beiden aan de boven-*Tapong kiri*) vertoont nog een schild, waarvan zij alleen weten, dat in overoude tijden die zaken hunnen voorgangers door een vorst van *Gasip* zijn geschonken geworden als teeken hunner waardigheid (*kabesaran*).

Ook de lieden van de *Tapong kanan* hebben nog eene overlevering, volgens welke zij eenmaal onder *Gasip* zouden hebben geressorteerd.

Hieruit mag men dus besluiten, dat de vorsten van *Gasip*

gezag uitoefenden tot den *Boekit Seligi* en den *Boekit Langa*, dus tot aan de grens van het oude Menangkabausche rijk.

Tot hoever zij zich naar de kust uitstrekten, is nog niet met juistheid te zeggen, doch waarschijnlijk zullen zij den mond der *Siak*-rivier ook wel hebben bezeten, daar het toch niet is aan te nemen, dat zij hun verblijf aan het uiteinde van hun gebied zullen hebben genomen, en de soengei *Gasip* betrekkelijk niet zoo ver van zee gelegen is.

Voorts is als historisch zeker aan te nemen, dat het rijk van *Gasip* door *Atjeh* werd vermeesterd en vernietigd.

Echter kon het machtige *Atjeh* dat alleen tot stand brengen door verraad, wel een bewijs dat *Gasip* voor dien tijd vrij machtig moet zijn geweest.

De Atjehers konden volgens de overlevering den zetel van de vorsten van *Gasip* langs de rivier niet naderen en zouden verplicht geweest zijn af te trekken, ware hun niet door eenige *orang Pandan*, onderhoorigen van den radja van *Gasip*, op verraderlijke wijze een weg gewezen, waarlangs zij over land hun doel konden bereiken.

Om op dien weg te komen, moesten zij echter eerst een rivier maken (of bevaarbaar maken?), hetgeen zij ook deden, en die rivier heette sedert en heet heden ten dage nog de *Soengei boewatan* (of gemaakte rivier).

Uit de vele kronkelingen dier rivier en uit het vele water dat zij afvoert, zou men mogen afleiden, dat zij niet gegraven, maar door de Atjehers in bevaarbaren staat gebracht werd.

Wat hiervan zij, het is zeker dat volgens het volksgeloof de nakomelingen van hen, die het verraad aan hun' vorst pleegden, niet in de buurt van de soengei *Gasip* kunnen komen, zonder onherroepelijk den dood in de golven te vinden, een lot dat ook iederen Atjeher zou treffen.

Een historische kern moet de overlevering van het verraad der *orang Pandan* wel hebben.

Hierdoor wordt het feit verklaard, dat men thans een ge-

deelte der zoogenaamde *orang Pandan* vindt aan de soengei *Mandau*, terwijl zij oorspronkelijk op de *pertalangan* tusschen de *Siak*- en *Kampar*-rivieren thuis behooren, alwaar ook nu nog het ander gedeelte woont.

De *orang Pandan* die aan de soengei *Mandau* wonen zijn de afstammelingen van hen die den radja van *Gasip* aan de Atjehers verraden hebben.

Gedurende het bestuur van de radja's van *Gasip* moet in hun rijk de zoogenaamde adat kamanakan geheerscht hebben, dat wil zeggen die adat, waarbij de familie wordt voortgeplant door de vrouwelijke linie, en de rechten der familie bij versterf overgaan van oom op zusterskind.

Het is eene dwaling te meenen, dat in *Siak* eerst sedert de invasie van *Radja ketjil* en zijne Menangkabausche helpers, door dezen die adat is ingevoerd en oorspronkelijk de erfopvolging in de rechte mannelijke linie er inheemsch was.

Niets is minder waar. Alleen tot zoover de invloed van *Djohor* zich heeft uitgestrekt, dat is, in het gebied van de tegenwoordige vier Siaksche penghoeloes of tot aan de kwala *Mandau*, vond men de erfopvolging in de rechte linie, en zal dus wel eene van *Djohor* geïmporteerde nieuwigheid zijn geweest.

En wat zeer opmerkelijk is, de Menangkabausche kolonisten, die zich hier kwamen vestigen, hebben juist hunne oude adat ter zake geheel en al laten varen en die voor de Djohorsche verwisseld.

De opvolging bij versterf in de rechte linie wordt tegenwoordig in *Siak* alleen gevolgd door die ingezetenen, die òf van Djohorschen oorsprong zijn, òf onder het gezag van dat rijk hebben gestaan, *alsmede door de Menangkabausche kolonisten*, terwijl de oorspronkelijke bevolking van *Siak* evenals ten tijde van de Gasipsche radja's nog steeds de adat kamanakan huldigt.

Na de vermeestering van het rijk van *Gasip* door de Atjehers zou de vorstelijke zetel zijn vernield, en zou het vorstenge-

slacht, voor zooverre het den oorlog overleefde, medegenomen zijn naar *Atjeh*, waarna het land — misschien onmiddellijk, misschien eerst later — werd ontruimd en aan zich zelf overgelaten.

Het is tot nog toe niet gelukt in *Siak* afstammelingen van de oude radja's van *Gasip* op te sporen; wellicht leeft de naam nog in *Atjeh* voort.

De tot nog toe in het werk gestelde pogingen hebben alleen zekeren *Radja Amat* aan het licht gebracht, die de laatste afstammeling was van een hoeloebalang aan het *Gasipsche* hof. Zijne dochter en kleindochter wonen nog in *Siak*.

Nadat het land door de Atjehers was verlaten, hebben de vorsten van *Djohor* zich van de monding der *Siak*-rivier meester gemaakt, terwijl het schijnt dat het binnenland eene confederatie heeft gevormd zonder vorst, zooals een tijdlang de Tapongsche confederaties zijn geweest en meer landschappen in *Sumatra's* binnenland nog zijn (bijv. de *V. Kota*).

Uit stukken in het oudarchief van *Malaka* door den gewezen Resident van *Riouw*, den heer E. Netscher opgedolven, blijkt, dat *Djohor's* invloed niet verder ging dan de kwala der *Mandau*-rivier.

Wat zou het trouwens ook aan het binnenland hebben gehad? De hoofdzaak was niet uitgestrekte onbewoonde bosschen te bezitten, maar de voornaamste handelsweg naar het Menangkabausche gebied, waar rechten konden geheven worden en eventueel een gevaarlijke vijand op zijn weg naar *Djohor* kon worden tegengehouden.

Een sjahbandar werd door den radja van *Djohor* te *Sabah-Aoer* aangesteld, die in het onderworpen gebied rechten moest innen en den vorst vertegenwoordigen.

Vroeger was er een leenvorst van *Djohor* (waarschijnlijk een Djohorsche prins), die te *Boewantan* verblijf hield. In de tweede helft der 17e eeuw echter, werd het land door bovenbedoelden sjahbandar bestuurd.

Diens gebied strekte zich langs de beide rivieroevers uit,

rechts tot aan de soengei *Boewatan* en links tot aan de soengei *Mandau*.

De invloed van *Djohor* moet echter nog al sterk zijn geweest, want het is zeker alleen daaraan toe te schrijven, dat in het aan *Djohor* onderworpen gebied de adat kamanakan door die bij erfopvolging in de mannelijke linie is vervangen geworden.

Het Djohorsche vorstenhuis werd door *Radja ketjil* in het jaar 1717 uit *Siak* verjaagd.

Hoe dit alles gegaan is, vindt men, uit historische bronnen geput, zeer uitvoerig beschreven door den heer E. Netscher in zijn werk, getiteld: „De Nederlanders in *Siak* en *Djohor*" (Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, deel XXXV).

Eenige historische aanteekeningen zullen hier echter worden opgenomen tot goed begrip van hetgeen later omtrent den tegenwoordigen toestand in *Siak* zal worden medegedeeld.

In het begin der 17e eeuw was *Siak* nog onderhoorig aan *Djohor*. Het schijnt dat omstreeks dien tijd *Siak* niet meer veel te beteekenen had, ten minste in 1662 was er geen Djohorsche prins meer die dat land in apanage had, maar werd het door een sjahbandar, dus een ambtenaar, bestuurd.

Op het laatst der 17e eeuw was zekere *Sultan Mahmoed*, die een krankzinnige wreedaard schijnt geweest te zijn, radja van *Djohor*.

Hij wordt gezegd een afkeer van vrouwen doch daarentegen 's nachts met eene vrouwelijke *hantoe* (booze geest) verkeering te hebben gehad.

Een zijner vrouwelijke bedienden (bijwijf kan men haar niet noemen) zekere Entjë *Apong*, dochter van den *Laksamana*, was door den Vorst in het geheim van zijne tegennatuurlijke wellust ingewijd, en zij mocht dan ook alleen de vorstelijke slaapplaats reinigen.

Op zekeren morgen trof zij bij die bezigheid de gevolgen zijner hartstocht aan, en gehoorzamende aan eene ingeving,

verzwolg zij hetgeen zij vond, met dat gevolg, dat zij niet lang daarna zwanger werd (!).

Sultan Mahmoed zou echter de geboorte van zijn wonderkind niet beleven.

De ellendeling had de hoog zwangere vrouw van een zijner rijksgrooten, *Magat Sri Rama*, den buik laten opensnijden, tot straf dat zij geen weerstand had kunnen bieden aan de begeerte naar een voor den Radja bestemden nangka-pit. Haar man, die den bandahara *Sri Maharadja* had weten over te halen, na den door *Magat Sri Rama* gezworen dood van *Sultan Mahmoed* den troon te beklimmen, doorstak de vorst terwijl deze zich schrijlings op den schouder van een zijner dienaren gezeten (*didjoelang*) naar de moskee begaf. Vandaar dat hij in de Maleische kronieken wordt genoemd *Marhoem mangkat didjoelang* (de op de schouders gedragen wordende overledene).

De Laksamana beducht voor het lot van zijn kleinzoon, *Sultan Mahmoed's* kind (?), dat in de nabijheid van den nieuwen vorst niet veilig werd geacht, nam hem onmiddellijk tot zich en vertrouwde hem toe aan zekeren *Radja Negara*, hoofd van *Singapoera*, die hem op zijne beurt wederom bij den radja van *Moar* verborg.

Vandaar werd hij onder den naam van *Toewan Boedjang*, door een Menangkabauschen handelaar, zekeren *Nachoda Malim*, medegenomen naar *Palembang*, waar hij de dochter huwde van den *dipati* van *Batoe Koetjing*, genaamd Entje' *Ketjik* of *Djenamal*. Na bij deze een zoon te hebben verwekt, in de geschiedenis bekend als *Radja Alam*, ging hij met bovengenoemden handelaar verder mede naar het hof van den vorst van *Pagarroejoeng*, waar hij in groot aanzien schijnt te zijn geraakt en den titel kreeg van *Jang Dipertoean Radja Ketjil.*

De radja van *Pagarroejoeng* steunde *Radja ketjil* in zijne voornemens om den troon zijns vaders (?) te gaan vermeesteren, en gaf hem daarvoor den last mede aan alle Menangka-

bauers, in *Siak* en *Djohor* gevestigd, om hem bij te staan, welke lastgeving op een koperen plaat zoude zijn gegrift geweest, terwijl uit ieder der loehaks (afdeelingen) *Agam* (*Pasisir*), *Tanah datar* en *Lima Poeloeh* een persoon van aanzien werd medegegeven, om hunne loehakgenooten te verzamelen en aan te voeren.

Het schijnt dat *Radja ketjil* in *Siak's* binnenlanden niet veel tegenstand heeft ontmoet.

De aldaar wonende bevolking (van Menangkabauschen oorsprong), was vanzelf meer op de hand van een' vorst, door *Pagarroejoeng* tegen *Djohor* gesteund, dan van den vreemden vorst die aan de kwala rechten liet innen.

Te *Sabah-Aoer* gekomen, weigerde de Djohorsche sjahbandar aldaar echter *Radja ketjil* en zijne volgelingen door te laten, indien zij niet vooraf het door een ieder verschuldigde hoofdgeld betaalden.

Naar het schijnt was *Radja ketjil* destijds niet goed bij kas, ten minste er was over de gevorderde betaling tusschen hem en den sjahbandar eene woordenwisseling ontstaan, waarbij *Radja ketjil* op grond van zijne vorstelijke afkomst het doortochtsgeld weigerde te voldoen. Het hielp hem echter niets, hij moest betalen.

Hij sneed toen een stuk van zijn gouden tali oentjang af, dat hij den sjahbandar als betaling ter hand stelde met de bedreiging dat als hij — *Radja ketjil* — eenmaal vorst van *Siak* en *Djohor* zoude zijn, hij des sjahbandars bloed zoude drinken. (1) Dit verhaal, bij Netscher niet vermeld, is ter verklaring van eene thans nog in *Siak* bestaande gewoonte niet van belang ontbloot.

Bij Netscher zijn de lotgevallen van *Radja ketjil*, totdat hij op den Siakschen troon kwam, uitvoerig beschreven.

Genoeg zij het hier te vermelden, dat hij er aanvankelijk in slaagde zich in 1717 op den Djohorschen troon te plaatsen,

(1) Oentjang is een soort van kleine knapzak, waarin sirih, tabak en dergelijke worden opgeborgen.

waarna hij met *Tongkoe tengah*, de oudste dochter van den door hem afgezetten Sultan zou huwen, welke hij echter verstiet, ter wille van hare jongere zuster *Tongkoe Kemariah* gewoonlijk bekend onder den naam van *Mak bongsoe*, later als *Tongkoe Poan.*

Tongkoe Tengah huwde daarop met een Boegineeschen zeeschuimer daeng *Parani* en haalde haren oudsten broeder, *Radja Soleiman*, over om met haar echtgenoot *Radja ketjil* van den troon te jagen, waarna hij zelf Jang dipertoewan besar en daeng *Parani* Jang dipertoean moeda zou worden.

Na vele onlusten en twisten werd *Radja ketjil* van *Djohor* en *Riouw* verjaagd en moest hij eindelijk de wijk nemen naar *Siak*, dat hij wist te behouden en alwaar hij zich te *Boewantan* vestigde. Zijne vrouw *Tongkoe Kemariah* evenwel had hij in de handen zijner vijanden te *Riouw* moeten achterlaten.

Aldaar beviel zij van een zoon, wien zij den naam gaf van *Radja boewang* (balling), die later als Sultan *Mohamad* berucht geworden is.

Radja ketjil kreeg eenigen tijd daarna zijne vrouw met zijn zoon terug, hetzij na haar door eene stoutmoedigen coup-de-main uit de handen zijner vijanden te hebben verlost, zooals de Maleische, dan wel, zooals de Boegineesche kroniek vermeldt, tengevolge eener overeenkomst, waarbij *Radja ketjil* de belofte aflegde, dat hij het *Radja Soleiman* van *Djohor* verder niet lastig zou maken.

Na dien tijd hebben *Djohor* en *Siak* naast elkander, ieder onder een eigen vorstenhuis, bestaan.

Nadat *Radja ketjil* op den Siakschen troon zat, wilde hij den eed, dien hij eenmaal den sjahbandar van *Sabah-Aoer* gezworen had van zijn bloed te zullen drinken, ten uitvoer leggen.

Hij liet hem voor zich brengen en gaf last hem te dooden om diens bloed te kunnen drinken.

Door de vereenigde beden van des sjahbandar's vrienden en de omgeving van den Vorst werd de straf zoodanig ver-

anderd, dat de sjahbandar het leven behield en *Radja ketjil* toch zijn eed gestand deed.

Hij liet hem al eene kleine snede in den vinger geven en nuttigde daarna een weinig van het uit de wonde druppelende bloed, doch bepaalde tevens, dat de sjahbandar uit zijne waardigheid was ontzet en de hem onderhoorige bevolking als zoenoffer aan hem *Radja ketjil* en aan ieder zijner opvolgers zestien maagden moest leveren. Deze adat, poengoet-poengoetan genaamd, bestaat thans nog en zal later worden beschreven.

Het is niet van belang ontbloot hier het meer dan waarschijnlijke vermoeden van den heer Netscher te releveeren, dat *Radja ketjil*, die *Siak* veroverde, onmogelijk de zoon van *Entje' Apong* kan zijn en niets anders was dan een gelukzoeker, die zich voor den zoon van Sultan *Mahmoed* uitgaf. Immers werd *Entje' Apong's* zoon eerst na Sultan *Mahmoed's* dood geboren, terwijl *Radja ketjil* in 1717 [dus op 17 of 18 jarigen leeftijd] *Djohor* reeds zou hebben vermeesterd, na vooraf reeds in *Palembang* te zijn gehuwd en vader te zijn geworden, en daarna nog lang genoeg aan het hof te *Pagarroejoeng* te zijn verbleven, om zoodanig in de gunst van den radja aldaar te geraken, als het geval blijkbaar is geweest. Voorts zou *Radja ketjil*, die in 1745 reeds overleed, toen een zeer oud man zijn geweest.

De heer Netscher vermoedt dat *Radja ketjil* dezelfde persoon is als een zekere *Radja hitam*, een Menangkabauer, die in 1685 uit *Siak* werd verjaagd.

Na *Radja ketjil's* dood volgden zijne beide zoons, *Radja Alam* en *Sultan Mohamad* [*Marhoem Boewantan* en *Mempoera*] elkander beurtelings twee malen op, totdat na den beruchten moord te *Poelau Gontong* in 1759 — eene misdaad, waaraan de hebzucht der Oost-Indische Compagnie misschien nog meer schuld had, dan de trouweloosheid van den Siakschen Sultan *Mohamad* — *Radja Alam* in 1761 met hulp van de Compagnie voor de derde maal sultan werd, nadat *Radja Ismail* (Sultan *Mo-*

hamad's zoon), die zijn vader na diens dood in 1760 gedurende nog geen jaar was opgevolgd, was verjaagd.

Radja Ismail nam de wijk naar *Pelalawan*, waar hij door *Said Osman*, een schoonzoon van *Radja Alam*, die grooten invloed op de Siaksche zaken heeft uitgeoefend, werd achtervolgd.

Het gelukte eindelijk aan *Said Osman*, *Radja Ismail* uit *Pelalawan* te verdrijven, welk landschap bij die gelegenheid in het bezit kwam van *Siak* en vervolgens aan een zoon van *Said Osman*, *Said Abdoerrahman*, in apanage werd gegeven. De nakomelingen van dezen laatste bezitten nog steeds den troon van *Pelalawan*. *Radja Alam* bleef aan de regeering, en overleed in 1765/66 te *Senepalan* [het tegenwoordige *Pekan baroe*] en werd opgevolgd door zijn zoon *Mohamad Ali*. Kort voordat hij op den Siakschen troon kwam, trok de Compagnie hare nieuwe vestiging op *Poelau Gontong* in, die op de plaats van de in 1759 afgeloopene weer was opgericht, nadat *Radja Mohamad* voor zijn verraad getuchtigd en *Radja Alam* in zijne plaats op den troon was gezet.

De door *Radja Alam* verdreven Sultan *Ismail* vond aanvankelijk in zeerooverij een bestaan, totdat hij in 1776 zich zelven tot Sultan van het rijk aanstelde na er reeds drie jaren te voren een vergeefschen inval te hebben beproefd. Het gelukte hem echter eerst in 1779 *Mohamad Ali* van den Siakschen troon te verdrijven.

De verdreven vorst bleef in het land en kreeg den titel van *Radja moeda*, hetgeen niet belette dat hij eigenlijk niet meer dan een gevangene was. Men wil, dat dit tengevolge van krankzinnigheid, waaraan hij toen lijdende was, noodzakelijk werd gemaakt Hij stierf in 1791 te *Senepalan*. *Radja Ismail* was reeds in 1781 overleden [*Marhoem mangkat di balei*], en werd opgevolgd door zijn zoon, sultan *Jahja*, die nog zeer jong zijnde, onder de voogdij kwam, van den vorigen sultan nu radja moeda, *Mohamad Ali*. De betrekkingen met de

Compagnie, die in den laatsten tijd zeer verslapt waren, werden meer bevestigd.

Het bestuur van sultan *Jahja* werd zeer bemoeilijkt door de woelingen van zijn neef en zwager *Said Ali*, den zoon van bovengenoemden *Said Osman*, die eindigde met sultan *Jahja* van den Siakschen troon te verdrijven en zichzelf daarop te plaatsen.

Sultan *Jahja* vluchtte door *Kampar* naar *Trengganau*, waar hij te *Doengen* stierf, waarom hij sedert bekend is als Marhoem mangkat di *Doengen*.

Sultan *Said Ali* was een ondernemend en, naar men zegt, ook een rechtvaardig vorst, die *Siak* tot eene zekere mate van bloei wist op te voeren en in de westelijke onderhoorigheden, door zijn vader reeds onder *Siak's* gezag gebracht, dat gezag wist te doen eerbiedigen.

Hij is de stichter van het te *Siak* nog aanwezige *Kota tinggi*, vroeger eene sterke benting, thans de vorstelijke begraafplaats. Hij zelf werd daar in 1821 begraven en heet sedert Marhoem *Kota tinggi*.

Hij is geen sultan gebleven tot aan zijn dood, maar liet reeds het bestuur van *Siak* in 1810 of 1811 over aan zijn zoon, bekend onder den naam van Sultan *Ibrahim*.

Pelalawan gaf hij aan zijn neef *Tongkoe Hasim*, den zoon van *Said Ali's* broeder *Abdoerrahman*, die het vroeger bezeten had, terwijl *Tebing tinggi* met omliggende eilanden aan een anderen broeder werd gegeven, *Said Achmad*, meer bekend als *Tongkoe Boesoe*, of ook wel als *Tongkoe Panglima besar Tebing tinggi*.

Sultan *Ibrahim* werd niet lang na zijns vaders dood krankzinnig hetgeen tengevolge had, dat zijn neef en zwager *Tongkoe Mohamad*, die de zoon van *Tongkoe Boesoe* en met des Sultans zuster *Tongkoe Mandah* getrouwd was, in overleg met *Tongkoe Hasim*, die als *Tongkoe besar* van *Pelalawan* Radja moeda van *Siak* was, hem — Sultan *Ibrahim* — in 1827 van den troon vervallen verklaarde, terwijl door hofintrigues

werd bewerkt, dat in plaats van een der zonen van sultan *Ibrahim*, die daartoe natuurlijk het meest gerechtigd waren, de oudste zoon van genoemden *Tongkoe Mohamad*, met name *Tongkoe Ismail*, tot vorst van *Siak* werd uitgeroepen. Deze was echter nog een kind en wel nog zoo jong, dat hij bij die gelegenheid de vergaderzaal werd binnengedragen.

Hij zal toen ongeveer 7 à 8 jaren zijn geweest.

Zijn vader *Tongkoe Mohamad*, gewoonlijk genoemd *Marhoem besar*, nam voor zijn zoon het bestuur waar en gaf het hem eerst over, toen deze ongeveer den twintigjarigen leeftijd had bereikt, dus omstreekt 1840.

Het bestuur van *Tongkoe Ismail* kenmerkte zich niet door grooten bloei van het rijk, en het land, dat onder *Said Ali* en *Tongkoe Mohamad* [Marhoem besar] eenigszins tot welvaart begon te komen, ging wederom achteruit. Dit was niet slechts een gevolg van de minder verheven eigenschappen van verstand en karakter, die *Tongkoe Ismail* kenmerkten, maar vooral ook van de vele binnenlandsche twisten, waaraan het vorstenhuis — en daarmede de bevolking — ten prooi was.

Vooral de opstand van *Tongkoe Oeda* of *Jamtoewan Radja di Laut*, zwager van *Tongkoe Ismail* verzwakte het rijk zeer, en weinig had het gescheeld, of eerstgenoemde had zich van den Siakschen troon meester gemaakt. Hij werd echter door zijn zwager, *Tongkoe Poetra*, thans *Mangkoeboemi* van *Siak*, [naar men zegt eigenhandig] uit den weg geruimd.

De westelijke onderhoorigheden maakten, zooals zich denken laat, van dezen staat van zaken gebruik, om zich tijdelijk van de Siaksche suprematie te ontdoen, wat hun niet moeilijk viel.

Tongkoe Ismail verbond zich toen met een Engelschen avonturier, *Wilson*, die aannam *Tongkoe Ismail* te helpen in de demping van de binnenlandsche onlusten en de onderhoorigheden weder onder *Siak* zou terugbrengen.

De verdere gebeurtenissen zullen hier niet worden beschreven.

Genoeg zij het te vermelden, dat *Wilson* weldra met den Sultan oneenigheid kreeg zoodat het niet veel scheelde, of eerstgenoemde had het geheele vorstenhuis uit *Siak* verjaagd.

Tongkoe Ismail ten einde raad, vaardigde zijn broeder *Tongkoe Panglima Prang besar* naar *Riouw* af ten einde de hulp van het Gouvernement te verzoeken om hem in zijn rijk te handhaven, nadat een dergelijk verzoek aan de Engelsche autoriteiten te *Singapore* was afgeslagen, op grond van het tractaat van 1824.

Het Gouvernement (reeds lang wenschende zich invloed in *Siak* te verzekeren) verleende de gevraagde hulp, en joeg *Wilson* buiten de grenzen van dat land, waarna door de heeren *Nieuwenhuijzen* en *Tobias* als gemachtigden van het *Nederlandsch-Indisch Gouvernement*, onder nadere goedkeuring van den Gouverneur-Generaal, met den Sultan en de rijksgrooten van *Siak* het tractaat van 1 Februari 1858 werd gesloten, hetwelk later door den Gouverneur-Generaal werd bekrachtigd en waarbij de Sultan zijn land opdroeg aan het Gouvernement, dat hem zijne rechten op de onderhoorigheden waarborgde.

Uit de nieuwste geschiedenis van Siak zij hier nog vermeld, dat *Tongkoe Ismail* in 1864 wegens krankzinnigheid werd afgezet en vervangen door zijn jongsten broeder *Tongkoe Sjarif Kasim*, den tegenwoordigen Sultan, die toen rijksbestierder was.

Zijn oudste broeder *Tongkoe Poetra*, vroeger *Radja moeda*, was wegens ongehoorzaamheid uit zijn ambt ontzet en verbannen, terwijl *Toegkoe Panglima Prang besar* reeds was overleden. *Tongkoe Poetra* kreeg op verzoek van zijn broeder, den tegenwoordigeu Sultan, na diens troonsbestijging vergiffenis en bekleedt thans het ambt van *Mangkoeboemi* of rijksbestierder.

Uit bovenstaande korte historische schets, noodig om den tegenwoordigen toestand in *Siak* te begrijpen, blijkt, dat noch de vorstelijke familie en hunne volgelingen noch de *IV Soekoe's*

aldaar inheemsch waren, zoodat ook geen bezitrecht van den grond bij hen berustte.

Toen *Radja ketjil Siak* op den sultan van *Djohor* vermeesterde, was de grond reeds door de inheemsche bevolking bezet en bleef hij in hare handen. Alle inbreuken, die op dat bezitrecht zijn gemaakt, kunnen dus als rechtsverkrachting worden beschouwd.

Voorbeelden zijn ook wel in de Siaksche geschiedenis bekend dat de Inlandsche bevolking zich tegen dergelijke inbreuken verzette.

Nadat het Gouvernement zich in *Siak* gevestigd heeft, vond een dergelijk verzet nooit meer plaats.

De bevolking bleef geheel onder het bestuur van den Sultan, terwijl de Gouvernements-ambtenaren uit den aard hunner positie te weinig invloed op de Inlandsche huishouding hadden, om stelselmatig de rechten der bevolking te kunnen beschermen. Een onvermijdelijk gevolg hiervan was, dat het inbrengen van bezwaren bij die ambtenaren dikwijls niet slechts eene nuttelooze, maar zelfs eene gevaarlijke handeling moest wezen voor den klager, daar hij toch — gesteld al dat ter zake zijner klacht recht geschiedde — daarna weder tot de jurisdictie van zijn hoofd terugkeerde, die hem natuurlijk zijne vermetelheid wel zou hebben betaald gezet.

Het eenige wat dus der bevolking nog restte, wanneer zij zich niet gedwee aan het hardere régime wilde onderwerpen, was, uit te wijken.

Dit laatste hebben velen verkozen, en naar men mij te *Siak* mededeelde moeten, sedert onze vestiging in *Siak*, duizenden het land verlaten hebben, en uitgeweken zijn, hetzij naar den overwal van *Malaka*, hetzij naar het eiland *Bengkalis*.

Uit dit laatste blijkt, dat de Inlandsche bevolking geen wantrouwen koestert tegen het Gouvernement of zijne ambtenaren, ja zelfs werd door invloedrijke personen in *Siak* verzekerd dat, indien het Gouvernement een meer wezenlijk

aandeel aan het Inlandsch bestuur nam, een groot gedeelte der uitgewekenen naar hun geboorteland zoude terugkeeren.

De Sultan heeft van zijn kant nu niet meer zooals vroeger met zijne beste krachten te waken voor de handhaving zijner positie, zoowel naar binnen als naar buiten, wetende dat het Gouvernement steeds daar is, om hem zoo noodig krachtdadig bij te staan, zoodat hij minder volgzame onderdanen thans niet meer zooals vroeger behoeft te ontzien.

Te verwonderen is het, dat van die voordeelige positie niet veel meer misbruik is gemaakt dan tot nu toe het geval geweest is.

Naar het schijnt heeft men zeer dikwijls de macht van den radja in een Maleisch-Mohamedaansch land te veel overschat en hem voorgesteld als een onbeperkt despoot, naar willekeur over leven en dood en over de bezittingen van zijn onderdanen beschikkende, daarbij in den regel door allerlei hartstochten, en maar zelden door gezond verstand geleid.

Daargelaten dat zulk een despoot in de praktijk eene onmogelijkheid zou zijn, heeft de Maleische radja wel degelijk de voorschriften te eerbiedigen die de grenzen zijner macht omschrijven.

Het ligt in de rede, dat van de persoonlijkheid van den radja, alsmede van den geest van zijne omgeving afhangt, hoeverre hij gaan kan.

En daarin ligt de oorzaak van de ellende, die soms over Maleische landen komt; niet de landsinstellingen zijn in den regel slecht, maar de wijze, waarop zij worden uitgevoerd.

De sultan van *Siak* nu heeft als vorst het bestuur over zijn land zoowel in wereldlijke als in geestelijke zaken. Zijne onderdanen bestuurt hij echter niet allen direct.

De zoogenaamde later te beschrijven *IV Soekoe's* staan onder hunne eigene hoofden, die eene soort van autonomie hebben, welke vrij zuiver is bewaard gebleven.

Dit is een gevolg van de wijze, waarop *Siak* in het bezit is gekomen van *Radja ketjil* en zijne opvolgers.

Niet hij alleen veroverde het land, maar hij met de helpers, hem door den radja van *Pagarroejoeng* medegegeven, hebben het

gedaan, dus niet hem alleen behoorde het overwonnen land, maar hem en zijne Menangkabausche medestanders.

Het centraal gezag in *Siak* berust dientengevolge niet bij den sultan persoonlijk, maar bij dezen met de rijksgrooten; de sultan is er slechts de vertegenwoordiger van.

Regelingen, die het rijk betreffen [zooals bijv. afstand van souvereine rechten op een gedeelte daarvan], behooren daarom door den sultan *met* zijne rijksgrooten te worden getroffen, willen zij wettig zijn.

Hetgeen de Datoe's der *IV Soekoe's* uit de opbrengst van het land genieten (wat in *Siak* minder is, dan behoorde te wezen), is dus niet te beschouwen als *bezoldiging;* het is een aandeel dat hun wettig toekomt.

De sultan, die door een *Mangkoeboemi* [vroeger *Radja moeda*] als zijn gemachtigde en vertegenwoordiger in het bestuur wordt ter zijde gestaan, heeft van de landsinkomsten natuurlijk verreweg het grootste aandeel, terwijl hij voorts nog in het bezit is van eenige prerogatieven, die aan de vorstelijke waardigheid verbonden zijn [waaronder de zoogenaamde *barang larangan* of *larangan radja*]: een verschijnsel, dat men niet alleen in Oostersche, maar — in anderen vorm — ook in alle Westersche monarchieën waarneemt.

De voornaamste inkomsten, die de sultan van *Siak* geniet, zijn: de in- en uitvoerrechten langs de verschillende rivieren in zijn gebied;

de belasting op de troeboek-visscherij;

de doorvoerrechten op de doortrekkende vreemdelingen;

het debiet van opium en zout, alsmede de pachten;

de heerendiensten;

de verplichte leverantiën;

heffingen in geld; en

de serahan-handel in sommige gedeelten van *Eigenlijk Siak*, maar vooral in de *Westelijke onderhoorigheden*.

De eerste vier der genoemde inkomsten zijn tegen schadeloosstelling door het Gouvernement overgenomen, terwijl de

uitoefening van den serahan handel in de Onderhoorigheden door het Gouvernement steeds is belet.

Daarbij komen nog het recht om desgewenscht de in *Siak* ingezamelde was voor 4/5 [soms ook voor 3/4] op te koopen; alsmede het recht om niet geoccupeerde soengei's ter exploitatie aan derden uit te geven; het uitreiken van licentien tot het kappen van hout uit onbeheerde bosschen; als ook het uitgeven in exploitatie eventueel van stukken woesten grond aan industrieelen.

Deze laatste inkomsten moeten echter rechtens steeds gepaard gaan met erkenning van de rechten der betrokken bevolking, en c. q. van schadeloosstelling daarvoor.

De bovengenoemde *barang larangan* of *larangan radja*, waaronder verstaan worden die artikelen, welke het uitsluitend eigendom van den vorst zijn en hem door wien zij ook worden ingezameld, om niet moeten worden geleverd, dragen minder het karakter van inkomsten, dan wel van een huldebewijs. Hoewel zij niet geheel zonder waarde zijn, moeten zij eerder beschouwd worden als curiosa dan als preciosa.

Het zijn: *gading* [olifants-tand], *soemboeh badak* [hoorn van den rhinoceros], *goeliga* [bezoar], *gaharoe meroepa*, *tjoela toepei*, *taring napoh* en *moesang tjaboe*, en tot op zekere hoogte ook de *kamfer* [deze laatste is echter in karakter eenigszins van de rest onderscheiden].

Van iederen gevelden of gevonden mannetjesolifant moet een der beide tanden aan den vorst worden aangeboden, terwijl de andere voor den jager of vinder is. Wil de sultan de tweede tand ook hebben, dan behoort hij daarvoor den marktprijs te betalen.

In ieder geval moet hij voor den eersten tand aan den jager een persalinan of stel nieuwe kleeren geven.

Ivoor wordt in *Siak* verkocht voor verschillende prijzen, naar gelang dat afkomstig is van groote of kleine tanden; weegt een paar tanden 1 pikol of meer, dan wordt het pikol met

$ 250 betaald; wegen de tanden zamen niet meer dan een half pikol, dan kost het pikol $ 150; voor ivoor van kleinere tanden wordt $ 1 voor het kati betaald.

Iedere gevonden rhinoceros-hoorn moet ook den sultan worden aangeboden. De vinder krijgt daarvoor een persalinan.

Dat hoorn is een zeer gezocht geneesmiddel en wordt gezegd vooral bij wonden en slangenbeten zeer gunstig te werken.

Een rhinoceros-hoorn vertegenwoordigt eene gemiddelde waarde van $ 20 — $ 60.

Eene hooge zeldzaamheid is een witte hoorn, waarvoor Chinezen gaarne $ 100 per stuk geven.

Men heeft gemeend, dat de rhinoceros op *Java* en die op *Sumatra* vooral daardoor kenmerkend van elkander onderscheiden zijn, dat gene twee hoorns heeft en deze nooit meer dan een. Van geloofwaardige zijden is steller echter verzekerd, dat er, hoewel zeldzaam, toch ook wel rhinocerossen met twee hoorns in *Siak* zijn aangetroffen ([1]).

Onder *goeliga* of bezoar-steen verstaat men een ingewandssteen, die zich in het ligchaam van sommige dieren nu en dan afzet. Men zegt, dat dergelijke steenen gevonden worden in het lichaam van beeren, apen, slangen, stekelvarkens en nog andere dieren.

De goeliga, die in *Siak* tot de larangan radja wordt gerekend, is een dergelijke ingewandssteen van een soort van stekelvarken, dat vooral aan de *Boven-Mandau* wordt gevonden. De Sakei's zijn de eenigen, welke deze steenen inzamelen, die zij dan gedeeltelijk als belasting, gedeeltelijk als barang larangan den Sultan moeten aanbieden.

In theorie moeten zij alle goeliga's, die zij vinden aan den Sultan afdragen, doch in de praktijk wordt het grootste aan-

([1]) Men hechte aan zulk eene mededeeling van zoogenaamd geloofwaardige zijde geen groote waarde; zij is allicht van 't zelfde gehalte als die omtrent het voorkomen van boschpaarden op *Sumatra*.

Red.

tal clandestien aan Maleische of Chineesche handelaars verkocht, of tegen handelsgoederen geruild.

De goeliga's vertegenwoordigen al naar hunne grootte eene waarde van $ 40 tot $ 600.

De waarde van goeliga's is niet evenredig aan hunne zwaarte, maar de waarde stijgt veel sneller dan het gewicht, evenals bij de berekening van den prijs van edelgesteenten.

Als bijv. een goeliga 1 ringgit (8 majam) weegt, dan kost hij $ 600, en weegt hij maar 3 majam, dan geeft men er niet meer dan $ 100 voor.

Voor bijzonder groote goeliga's worden buitensporige prijzen betaald. De sultan van *Siak* bezit een exemplaar, dat $ 900 waard moet zijn.

Er wordt aan de goeliga's eene sterke geneeskracht tegen borst- en ingewandskwalen toegeschreven, doch hunne groote waarde ontleenen zij vooral daaraan, dat zij gezegd worden een sterk aphrodisiacum te zijn, als hoedanig zij in een zakje op den navel gebonden of als zeer zwakke oplossing worden aangewend.

De *gaharoe meroepa* is een stuk grillig gevormd gaharoehout, dat den vorm van een of ander beest, hetzij een vogel, hond, kat of iets dergelijks moet vertoonen.

Steller heeft nooit zulk een gaharoe meroepa kunnen te zien krijgen, terwijl het niet blijkt dat er in *Siak* ooit een gevonden is.

De kracht, die aan de gaharoe meroepa wordt toegekend, is dat het de indoek (oorsprong) is van het kajoe gaharoe, een soort van geest.

Daarmede gewapend het bosch ingaande, is men zeker veel kajoe gaharoe te vinden.

Het kajoe gaharoe is niet het hout van een boom, die gaharoe heet, doch aldus wordt genoemd het tengevolge van eenig chemisch proces geurig geworden hout van een Karasboom, die door ouderdom in het bosch is omgevallen.

Niet alle doode karas-boomen echter bevatten kajoe gaharoe, terwijl er andere zijn, die soms twee pikol en meer uitleveren.

Er behoort eene zekere oefening toe om te kunnen zien, of een boom al of niet van dat geurige reukhout bevat. De personen, die eene dergelijke vaardigheid bezitten [men vindt er ook bij het zoeken naar tin, kamfer] noemt men *pawang* [Men denke hierbij aan de Amerikaansche oilsmellers bij het zoeken naar petroleumbronnen].

Het kajoe gaharoe wordt naar de kwaliteit betaald met $ 0.50 tot $ 2 het kati.

De *tjoela toepei* is de verharde *penis* van den toepei (eekhoorn). Men zegt, dat de toepei, wanneer hij al te zeer door geslachtsdrift geplaagd wordt en geen wijfje kan vinden, om daaraan bot te vieren, zijn penis in een klapperboom of een bamboe weet te steken, waarna het hem echter niet mogelijk is gezegd lichaamsdeel er weer uit te trekken, met dat gevolg dat het dier sterft, en zijn penis in de hem omringende stof verhardt (?). Of iets dergelijks mogelijk is, moet aan bevoegde beoordeelaars ter beslissing worden overgelaten; een feit echter is het, dat er zulke tjoela's bestaan.

Zij worden gezegd een zeer sterk aphrodisiacum te leveren, en men beweert, dat zelfs het dragen alleen daarvan reeds zeer opwekkend is.

De *taring napoh* is de ringvormig vergroeide oogtand van een *napoh* [een dwerghert], in grootte tusschen de pelandoek [kantjil] en de kidjang in — een diersoort, die alleen op *Sumatra* en omliggende eilanden wordt aangetroffen, naar het schijnt.

Die taring wordt als ring gedragen, en is wat de Maleiers een pelias noemen, dat is een voorwerp, dat den drager onkwetsbaar maakt. Zij komen zeer zeldzaam voor. Andere pelias, die echter geen barang larangan zijn, zijn o. a. de *semamboe sonsang* [d. i. een semamboe, waarvan een of meer geledingen zijn gegroeid tegenovergesteld aan de gewone groeiwijze], en de *boentat toemboeh nioer* [d. i. de versteende kern van een klapper].

De *moesang tjaboe* is eene witte moesang, die als hij gevonden wordt, ook steeds naar den Sultan moet worden gebracht. Dit diertje schijnt geene andere nuttige eigenschap te

hebben dan zijne hooge zeldzaamheid, eene zeldzaamheid zoo groot, dat steller nog nooit iemand heeft ontmoet, die wel eens zoo'n dier gezien had.

De *kamfer* is in zooverre tot de barang larangan te rekenen, dat niemand dat product mag gaan inzamelen zonder speciale vergunning van den Sultan, welke die vergunning niet geeft, alvorens hij de overtuiging heeft, dat van de diensten van een goeden pawang bij de inzameling wordt gebruik gemaakt, aangezien alleen een zoodanig persoon van buiten aan een boom kan zien, of er al dan niet kamfer in zit.

Het loon van den pawang is niet bepaald, maar wordt bij iedere gelegenheid vastgesteld, alsook het aandeel, dat de Sultan erlangt.

Men heeft bij het inzamelen van kamfer allerzonderlingste gewoonten; zoo mogen zij, die op kamfer uitgaan, zich gedurende den geheelen tijd noch geheel noch gedeeltelijk wasschen; de deelgenooten moeten al dien tijd eene geheel bijzondere taal spreken [de zoogenaamde kamfertaal], die niets op het Maleisch lijkt, en dergelijke. [Vergelijk wat daaromtrent voor het Bataksch van elders bekend is]

De inzamelaars gaan zoover het bosch in, totdat den pawang in den droom de hantoe kapoer, een vrouwelijke geest, verschijnt, die hem de richting aanwijst, die hij te nemen heeft om veel kamfer te vinden.

Gebeurt het, dat de pawang met dien geest in den droom den coitus uitoefent, dan belooft dit een buitengewoon rijken oogst.

Bij de inzameling van was bestaan in *Siak* ook eenige gewoonten, die wellicht het best hier worden medegedeeld.

De sialangs [wasboomen] behooren gewoonlijk aan dengene die er een vindt, mits hij staat in de oetan tanah van zijn soekoe.

Vindt iemand een wasboom in het bosch door eene andere volksafdeeling bezet dan mag hij de was hetzij eenmaal van den geheelen boom, dan wel gedurende zijn leven van een tak zijner keuze weghalen. Daarna vervalt dan de boom aan het hoofd [penghoeloe of batin], wien de oetan tanah behoort.

Wordt de was van een boom ingezameld, dan wordt zij in drie deelen verdeeld; 1/3 is voor den eigenaar van den boom, 1/3 voor hem die in den boom klimt en 1/3 voor hen, die onder den boom de wacht houden en de was opvangen. Beide laatste werkzaamheden zijn zeer gevaarlijk: het naar boven klimmen langs de torenhooge gladde stammen der sialangs door middel van ingeslagen pennen, uit den aard der zaak; en het wachthouden daaronder om de tijgers en de beeren, die, zegt men, op de was en den honig afkomen ([1]).

De volgende boomsoorten worden gewoonlijk door bijen [lebah] bewoond, en worden dan sialangs; in de buurt van het zeestrand poelei, kempas, kajoe arah en babi koeroes, terwijl meer naar het binnenland daar nog bijkomen rengas manoek en tjempedak ajar.

Behalve de gewone bij of lebah komt in *Siak* nog eene andere soort voor, die hare nesten niet zooals gene ophangen aan takken van boomen, maar in gaten en holen maken. Deze soort heet *neroean*.

De bovenomschreven adat omtrent de inzameling van de was bestaat niet voor die, welke door de *neroean* wordt geproduceerd; ieder, die wil kan daarop jacht maken, zonder ter zake door eenige formaliteit te zijn gebonden.

Hierboven is medegedeeld, dat de Sultan niet alleen de hoogste wereldlijke, maar ook de hoogste geestelijke waardigheid in zich vereenigt in zijn gebied. Als zoodanig is hij de wali in zijn rijk, zooals ook met ieder ander Mohamedaansch vorst in zijn gebied het geval is.

Daar, waar dus de sultan van *Siak* wali is, daar is hij radja van het land; daar waar andere personen wali's zijn, is hij dan ook niet meer de radja.

De sultan van *Siak* nu is wali in geheel *Eigenlijk Siak* met de daarbij behoorende *eilanden*, benevens in *Tanah poetih*, *Bangka* en *Koeboe*, zoomede in *Tandjong*, *Si Pare Pare* en *Pa-*

([1]) In de praktijk zijn deze gevaren niet groot.

Red.

goerawan; hij is het niet in de *Tapongsche landschappen*, noch in de Westelijke onderhoorigheden van *Panei* tot *Tamiang*.

Hij oefent echter het walischap niet zelf uit, doch heeft zijne bevoegdheden terzake aan de imams en chatibs der verschillende moskeeën in *Siak* gedelegeerd [wilajat].

Moskeeën of missigits vindt men te *Siak*, *Pekan baroe*, *Boekit batoe*, *Boeroe Bakoel*, *Sekat Bakau*, in de kampongs op het eiland *Bengkalis*, te *Merbau Tebing tinggi*, *Tanah Poetih*, *Koeboe* en *Bangka*.

Siak is dientengevolge eenigszins in kerkelijke districten verdeeld.

Iedere moskee heft haar eigene inkomsten.

De belastingen voor den godsdienst strekken tot het onderhoud van het zeer primitieve gebouwtje, dat missigit heet, terwijl wat er overschiet tot betaling van de bedienaren van den godsdienst strekt.

Wat aan de eene zijde van de missigit [langs de rivieren bovenstrooms] wordt ingezameld, is het aandeel van den imam, en wat aan den anderen kant geheven wordt is voor den chatib. De belastingen voor den godsdienst, die in *Siak* geheven worden, zijn de *dzakat* en de *pitrah*.

De eerste wordt geheven van alle Maleiers van *padi* en van *geld*.

Van *padi* behoorde zij slechts 10% te zijn van iedere ladang, die meer opbracht dan 400 gantangs, doch het schijnt, dat met de inning vrij willekeurig wordt omgesprongen, zoodat den Maleiers soms 20 % van hun rijstgewas als dzakat wordt afgenomen, terwijl in strijd met de voorschriften van den Islam die belasting dikwijls met dwang wordt gevorderd. Evenzeer is het in strijd met diezelfde voorschriften, dat in *Siak* straf bedreigd is tegen het niet deelnemen aan het Vrijdaggebed door de in de nabijheid van de missigit wonende personen.

Van *geld* en *kostbaarheden* [met uitzondering van vrouwelijke lijfsieraden] is jaarlijks 2½ % als dzakat verschuldigd, te voldoen in de vastenmaand.

De *pitrah* [of *dzakat badan*] moet worden opgebracht voor

iederen levenden persoon, groot of klein, en bedraagt *een gantang Bagdad* [± 3 tjoepaks] *beras* per hoofd, te voldoen in de vastenmaand.

Is er nog geen rijst geoogst, dan moeten de belastingschuldigen zich de noodige beras aankoopen, als zij die zelven niet mochten bezitten.

Wordt de *dzakat* afgehaald, de *pitrah* moet in de moskee aan den imam of chatib worden aangeboden.

Alvorens tot de beschrijving van den inwendigen toestand in *Siak* over te gaan, zij hier het navolgende omtrent de in dat land nog bestaande slavernij alsmede het pandelingschap aangeteekend.

Slavernij bestaat nog wel, doch is tengevolge van den invloed van het Gouvernement, dat bij het tractaat van 1858 den slavenhandel verbood, zoo goed als verdwenen. Volgens ingewonnen slaven zou het aantal berichten tegenwoordig niet meer dan ± 30 bedragen.

Allen zijn van Batakschen of Siameeschen oorsprong en afstammelingen van vroeger ingevoerde slaven.

De vroegere slaven zijn verdwenen, hetzij door loskooping, of tengevolge van vrijlating door hunne meesters, dan wel doordien zij in andere handen overgegaan zijnde [mits niet bij erfenis] pandelingen zijn geworden.

Het losgeld, dat voor jonge volwassen slavinnen wordt betaald, is $ 60 en voor jonge volwassen slaven $ 40, terwijl voor andere zooveel minder wordt betaald, als door partijen wordt overeengekomen.

De slaven hebben hier, evenals overal waar het Mohamedaansche recht toepassing vindt, betrekkelijk niet zulk een zwaar lot.

Minder benijdenswaardig dan het hunne is dat der *pandelingen*.

Worden slaven nog wel ontzien, omdat zij betrekkelijk een niet onbelangrijk kapitaal vertegenwoordigen, dat bij slechte behandeling geheel zou verloren kunnen gaan; met de pandelingen is dat niet zoozeer noodig, en tracht men door hen zooveel mogelijk winst te behalen, daar toch gewoonlijk geene

schulden worden aangegaan, zonder dat de debiteur goede borgen heeft, die voor hem, ingeval hij als pandeling mocht komen te sterven of te vluchten, instaan, zoodat het kapitaal zoo goed als geen gevaar loopt.

Intusschen is de schuld, die iemand heeft aangegaan, noch het daaruit ontstane pandelingschap per se erfelijk.

Alleen dan gaat een en ander op de erfgenamen over, wanneer zij zich voor de richtige afbetaling der schuld hebben verantwoordelijk gesteld ten overstaan van hun hoofd [*datoek*, *panghoeloe*].

In den regel wordt iemand niet vrijwillig pandeling voor eene schuld beneden de $ 20, en kan alsdan daartoe niet gedwongen worden, dan door een vonnis.

Is iemand in pandelingschap gekomen, dan moet zijn schuldeischer hem en zijn gezin dak, voeding en kleeding verstrekken, terwijl voor het gepresteerde werk de schuld per maand vermindert met *f* 1 per werkbaren persoon.

Die vermindering heeft niet plaats als de schuldeischer is een *datoek* of een ander *hoofd*; in dat geval moet de schnld geheel in geld of goederen worden gerestitueerd.

Hiertoe kan de pandeling worden in staat gesteld, door bijv. ladangs voor zijn meester aan te leggen, van de opbrengst waarvan een gedeelte voor dezen en het overige voor hem is. Hetgeen hij van zijn aandeel niet zelf noodig heeft, kan hij dan aanwenden tot schulddelging.

Het pandelingschap moet in *Siak* schrikbarende proportiën hebben aangenomen, en wordt ten gevolge van den ongezonden economischen toestand bij den dag erger. Men wil dat meer dan $^1/_3$ der bevolking pandelingen zijn. In hoeverre die taxatie der waarheid nabij komt, is nog niet kunnen worden nagegaan.

Na de bovenstaande korte algemeene schets, zal alsnn getracht worden eene beschrijving te geven van:

1e. de verdeeling van den grond van *Siak*, alsmede van van het bezitrecht daarop en de daaruit voortspruitende rechten en verplichtingen en

2e. de bestanddeelen der bevolking en hare verspreiding over het land.

Daarna zal nog het een en ander worden medegedeeld omtrent de landschappen *Tanah poetih*, *Bangka* en *Koeboe* als ook omtrent de *Tapong*.

Intusschen wordt er met nadruk op gewezen, dat deze nota niet meer is dan eene eerste proeve om den tegenwoordigen toestand te schetsen, alsmede om te trachten hier en daar de oorzaken op te sporen, waarvan die toestand een gevolg is.

Litteratuur kon daarbij niet worden geraadpleegd, en deze beschrijving is dan ook niet anders dan eene opsomming van eenige in *Siak* zelf gemaakte opmerkingen, welke, zoo daartoe aanleiding bestond, met elkander zijn in verband gebracht.

Veel zal nog moeten worden opgehelderd, en wellicht zal later blijken, dat hier en daar nog aanvulling en verbetering zal noodig zijn.

Ten slotte nog de opmerking — en dit kan niet genoeg worden in het oog gehouden — dat de toestanden, waarvan hier eene beschrijving wordt gegeven, gevonden worden in een land, dat onder de halfbeschaafde nog lang geen eerste plaats inneemt, waar geen beschreven adat is, waardoor de rechten der bevolking, zooal niet volledig beschermd, dan toch ten minste geconstateerd kunnen worden.

Daarbij zijn de oorspronkelijke toestanden door willekeur en soms slecht bestuur aan den eenen, en door lijdzaamheid aan den anderen kant tot een bijna niet te ontwarren chaos van recht en onrecht, van goede en slechte elementen geworden, en zeker zal er nog veel tijd en studie noodig zijn, alvorens het raadsel, dat in het woord *Siak* ligt opgesloten, geheel zal zijn opgelost.

II.
VERDEELING VAN DEN GROND.

Omtrent den naam *Siak* heeft men zich over het algemeen slechts zelden duidelijk rekenschap gegeven. Vandaar dat hij aanleiding van zooveel misverstand is geweest.

Wanneer men van *Siak* sprak, dan was dat gewoonlijk in tegenstelling van de zoogenaamde *Westelijke onderhoorigheden* van dat rijk van af *Panei* ten oosten tot de grens van *Atjeh* in het westen, zoodat de rest der residentie *Sumatra's Oostkust* alsdan *Siak* was.

Doch men onderscheidde in dat gedeelte weer een *Eigenlijk Siak*, een *Siak* in engeren zin. Wat men hieronder te verstaan had, is echter nooit gedefinieerd. Nu eens verstond men er onder *Siak* zonder de landschappen *Tanah poetih*, *Koeboe* en *Bangka;* dan weer werden ook de zoogenaamde *Tapong's* er niet bijgerekend; een ander maal werden ook de landschappen *Pekan baroe* en *Mandau* geacht er niet toe te behooren, soms ook niet, wat men gewoon is het gebied van den *Datoek Laksamana* van *Boekit batoe* te noemen. Wat er dan overbleef was dan met de eilanden in den meest engen zin *Eigenlijk Siak.*

Deze voorstelling is echter geheel en al onjuist.

Beschouwt men *Siak* in tegenstelling van de *Westelijke onderhoorigheden*, dan kan men zeggen dat de Sultan is suzerein *hier* en souverein *ginds*.

Binnen het souvereine gebied zijn de hoogste rechtsbevoegdheid en eenige specifiek vorstelijke prerogatieven bij den Sultan, daarbuiten zijn zij bij de verschillende plaatselijke radja's.

Doch in eerstgenoemd gebied zijn wederom deelen, die in verschillende politieke conditie verkeeren, een gevolg van de omstandigheid, dat zij op verschillende tijden bij *Siak* zijn gevoegd, hetzij door geweld van wapenen of intimidatie, zooals *Tanah poetih*, *Koeboe* en *Bangka*, of op vredelievende wijze zooals de *Tapong's*.

Na de aanhechting van de drie eerstgenoemde landschappen trad er de Sultan van *Siak* in de rechten die een plaatselijk radja zou hebben: hij was er als Sultan van *Siak* radja. Eigenlijk zijn dus die landschappen onderhoorigheden van *Siak*, die alleen dit eigenaardige hebben, dat de Sultan hun radja is.

Met de *Tapong's* is het een ander geval.

Deze vormden twee confederaties wier leden zeer goed inzagen, dat het voor hen van het grootste belang was op goeden voet te zijn met den machtigen Sultan van *Siak*, die absoluut meester was van den geheelen benedenstroom der rivier, waarvan zij den bovenloop occupeerden; te meer omdat die rivier tevens zoo goed als de eenige weg was, waarlangs zij zich met de overige wereld in handelsrelatie konden stellen.

Van den anderen kant was het voor dien Sultan ook van belang om de bovenlandsche streken onder zijn invloed te krijgen, omdat hij daardoor in het binnenland tegen zijne machtige naburen veilig was. Daarbij komt, dat het voor *Siak*, zelfs in zijn machtigsten tijd, waarschijnlijk niet zoo gemakkelijk zou zijn geweest de *Tapong's* met geweld ten onder te brengen. Wat met de zooveel machtiger staatjes langs de kust door invallen van uit zee gelukte, zou over land met de zooveel minder beteekenende *Tapong's* misschien onmogelijk zijn geweest.

Dientengevolge wilden de *Tapong's* den sultan van *Siak* wel in naam als hun heer erkennen, terwijl deze van zijn kant met die bloote erkenning wel tevreden moest zijn.

Tanah poetih, *Koeboe* en *Bangka* werden bij *Siak* ingelijfd, en kregen daardoor den Sultan tot hunnen vorst, terwijl de annexatie van de *Tapong's* zich niet verder uitstrekte, dan dat

de Tapongsche hoofden den Sultan als hun heer erkenden, of, zooals men misschien zou kunnen zeggen zich onder zijne bescherming hadden gesteld.

In ieder geval hadden deze landschappen dit gemeen, dat zij een deel van *Siak* geworden zijn; de rest nu van het tegenwoordige rijk, de moederstaat, was *Siak*, en dat zou men dus in zijn geheel met den naam van *Eigenlijk Siak* kunnen bestempelen.

Gaat men na waaruit dat *Eigenlijk Siak* bestaat, dan blijkt het, dat het uit een aantal scherp van elkaar onderscheiden deelen is samengesteld, deelen die niet alleen onderscheiden zijn door hunne bijzondere ligging en door een eigen bestuur, maar ook door de rechten en verplichtingen der daar levende, of beter van de daar te huis behoorende bevolking.

Hier zij opgemerkt, dat voorloopig alleen sprake is van de verdeeling van den grond en de daarop rustende verplichtingen; over de verspreiding der verschillende bestanddeelen der bevolking zal later worden gehandeld.

De bodem van *Eigenlijk Siak* nu kan in de navolgende hoofdafdeelingen worden ontleed:

a. het gebied der 4 Siaksche panghoeloe's;
b. de *Beneden Mandau*;
c. het gebied van de Maleische batin's langs de *Siak*-rivier alsmede dat van den batin *Prawang*;
d. de *pertalangan;*
e. de *tiga loehak* [of *loerah*]*;*
f. de *tiga kampong;*
g. *Teratak Boeloeh;*
h. het gebied van den panghoeloe van *Domei* [Laksamana van *Boekit batoe*]*;*
i. dat van de batin's langs het zeestrand ten zuiden van den mond der *Siak*-rivier*;*
k. dat van de *Sakei's* aan de *Boven Mandau;*
l. de niet geoccupeerde of verlaten grond;
m. de eilanden.

a. Het gebied van de 4 panghoeloe's.

Dit strekt zich uit van *Tandjong balei* langs den linkeroever der *Siak*-rivier tot aan de monding der *Mandau*-rivier, en langs den rechteroever van *Telok dalam* tegenover *Poelau Gontong* tot aan de *Soengei Boewatan*.

Van de beide rivieroevers strekt het zich landwaarts in zoover uit, als men een soort van gong, *tetawak* genaamd, hooren kan [sapendengeran pemoekoel tetawak].

Al die grond met het zich daarop bevindende bosch [de oetan-tanah] behoort aan de panghoeloe's van *Siak ketjil*, *Rempah*, *Siak besar* en *Betoeng* en hunne onderhoorigen [anak boewah].

De grenzen van het gebied der 4 panghoeloe's zijn als volgt:

1. *Siak ketjil*. Van *Tandjong Balei* langs de kust en van den mond der *Siak* rivier de linkeroever tot aan *Telok patah* [tegenover *Poelau Gontong*] en voorts de kleine *Siak*-rivier *Siak ketjil* stroomopwaarts tot aan de *perantauan*, genaamd *Pasimsim*.

De *oetan-tanah* van den panghoeloe van *Siak ketjil* is dus in hoofdzaak het beneden-gedeelte der rivier *Siak ketjil*. Hij heeft geen *oetan-tanah* aan den rechteroever der groote *Siak*-rivier.

2. *Rempah*.

Dit begint de rivier opgaande waar *Siak ketjil* ophoudt, doch strekt zich uit aan weerskanten van de rivier. De *telok* aan den rechteroever tegenover de bovengenoemde *Telok patah* heet *Telok dalam*.

De grond van *Rempah* houdt op tegenover *Belading* waar het rechter zijriviertje *Seliau* in de *Siak*-rivier uitvalt.

3. *Siak besar*.

Gaat men verder de rivier op, dan heeft men links en rechts de *oetan-tanah* van *Siak-besar*, totdat zich rechts het riviertje *Bila* en daartegenover het riviertje *Langkei* in de *Siak*-rivier storten, ongeveer 1 uur beneden de hoofdplaats.

4. *Betoeng*.

Reist men verder door naar boven, dan komt men in het gebied van den panghoeloe van *Betoeng*, dat zich aan den rechteroever uitstrekt tot de *Soengei Boewatan*, en links tot aan de kwala van de *Mandau*-rivier.

De hoofdkampong *Siak* en ons etablissement liggen dus in *Betoeng*.

Alle rechten, die volgens het Maleisch gebruik voortspruiten uit den eigendom van den grond, komen hier volgens de adat den respectieven panghoeloe's en hunne *anak boewah* toe. Zij alleen kunnen aldaar sialang's (1) bezitten en exploiteeren; zij alleen mogen zonder betaling van *tapak lawang*, grondrente, grond ontwouden en in cultuur brengen.

Ieder vreemdeling, die vroeger [nu is dat op onrechtmatige wijze veranderd] hier ladang's kwam aanleggen, moest aan den betrokken panghoeloe aan grondrente opbrengen 10 gantang's padi per ladang, terwijl voor alle uit zijn gebied gehaalde boschproducten een recht aan hem betaald moest worden van 10 % van het ingezamelde, welke belasting den naam droeg van *pantjong alas*.

De vorst had hier — evenals elders — zijne prerogatieven op het was, het ivoor enz. die boven afzonderlijk zijn beschreven, terwijl ook de soekoe *Pasisir* van de *tapak lawang* was vrijgesteld evenals elders in *Siak*, zooals beneden zal blijken, doch behoudens deze uitzonderingen waren de rechten op den grond het onvervreemdbaar eigendom der panghoeloe's en hunne *anak boewah*.

Vond een dezer laatsten een *sialang* in de *oetan-tanah* zijner eigene soekoe, dan was dit voor immer zijn eigendom; vond een ander dien, dan waren eenige boven reeds beschreven voordeelen daaraan verbonden, doch dan werd de sialang het eigendom van den betrokken panghoeloe.

Vreemdelingen, behalve wanneer zij tot de soekoe *Pasisir* behoorden, in welk geval zij vrij waren van de *tapak lawang*, waren steeds aan de betaling van deze belasting en van de

(1) De boomen aan welker takken de bijen hare nesten hangen.

pantjong alas onderworpen. Echter mochten door de 4 panghoeloe's van elkanders *anak boewah* geen zoodanige rechten worden geheven.

Toen in 1863 bij Gouvernements besluit van 29 Januari No. 5*a*, door een misverstand de *pantjong alas* werd afgeschaft, werd tevens van de gelegenheid gebruik gemaakt, om aan de *tapak lawang* een einde te maken, zoodat men de 4 panghoeloe's en hunne *anak boewah* van al hunne grondrechten slechts in het genot liet hunner sialang's. En deze zijn sedert zeer sterk in productie achteruitgegaan, naar men wil — en waarschijnlijk ten rechte — tengevolge van den rook der stoomschepen, die de *Siak*-rivier bevaren.

b. De Beneden Mandau.

In het binnenland langs de oevers van de beneden *Mandau* en de daarin vallende zijrivieren *Oelah* en *Merboengkal* wonen die Maleiers, die gewoonlijk onder den naam van *Orang Mandau* of wel *Talang Mandau* worden samengevat.

Hun *oetan-tanah* strekt zich niet verder uit langs den rechter *Mandau*-oever dan tot aan de *Soengei Minas* en langs den linkeroever tot *Soengei Bringin*.

Meer stroomopwaarts vindt men de *Sakei's* [zie sub k.].

Deze *Orang Mandau* zijn in 3 soekoe's verdeeld:

1e. die van *Mandau;*

2e. die van *Gronggang* en

3e. die van *Pandan.*

Die drie soorten van lieden wonen door elkaar, doch heeft iedere soekoe zijne eigene perantauan's, dat wil zeggen iedere soekoe heeft zijne eigene *oetan-tanah*, die begrensd wordt door de tandjong's in de bovengenoemde rivieren. Evenwel wonen de *Orang Mandau* meer bepaald langs de oevers der *Mandau*-rivier zelve, terwijl de *Orang Pandan* hoofdzakelijk aan de *Soengei Oelah* en de *Orang Gronggang* aan de *Soengei Merboengkal*, zijrivieren van de *Mandau*-rivier, wonen.

De rechten uit dat bezit voortspruitende zijn dezelfde als

die bij de 4 panghoeloe's langs de *Siak*-rivier, ten minste zij behooren dat te zijn volgens de adat, zoowel wat aangaat de sialang's, als de *pantjong alas* en de *tapak lawang*.

De soekoegenooten zijn in de perantauan's der soekoe vrij van de *pantjong alas* en de *tapak lawang*.

De door anderen opgebrachte pantjong alas komt aan het hoofd, wien de *perantauan* behoort.

De *tapak lawang*, die hier 10 gantang's per ladang bedraagt, wordt tegenwoordig door den Sultan geheven. Of dat echter rechtmatig is wordt door mij betwijfeld. Vroeger zoude, naar men mij mededeelde, de belasting dan ook aan de hoofden van de *Mandau* zijn ten goede gekomen.

De soekoe's aan de *Mandau* zijn als volgt onderverdeeld.

1e. de soekoe *Mandau* is in drie deelen gesplitst, aan welker hoofd een *panghoeloe*, een *djenang* en een *toewa-toewa* staan.

2. de soekoe *Gronggang* is eveneens in drie deelen gesplitst waarvan de hoofden heeten *batin*, *antan-antan* en *toewa-toewa*.

3. aan het hoofd van de *Orang Pandan* staat alleen een *djokerah*.

De hoofden sub 1 en 2 bedoeld zijn zoo goed als onafhankelijk van elkander, hoewel sub 1 de *panghoeloe* en sub 2 de *batin* als de primus inter pares wordt beschouwd, en het wel gebeurt dat bevelen van den Sultan door hunne tusschenkomst aan de anderen worden overgebracht.

Van de soekoe *Pandan* woont de eene helft onder den *batin* in de talang *Gasip* [zie beneden] en de andere helft onder een minder hoofd met den titel van *djokerah* aan de *Mandau*.

Over de serahan-handel langs de *Mandau*-rivier zal later het een en ander worden medegedeeld.

c. HET GEBIED VAN DE MALEISCHE BATIN'S LANGS DE SIAK-RIVIER ALSMEDE DAT VAN DEN BATIN PRAWANG.

De *Maleische* [mohamedaansche] batin's langs de *Siak*-rivier zijn de navolgende:

1. die van *Gasip;*
2. die van *Senepelan* en
3. die van *Sigales* [*Si-Gales?*].

Vroeger was er nog een vierde, de batin *Bangsa*, doch diens soekoe is uitgestorven, ten minste verdwenen. De grond vroeger door hem geoccupeerd is dientengevolge aan den Sultan vervallen.

Er is nog een batin *Tenajan*, doch zijn grond is gelegen in het gebied van den batin van *Senepalan*, aan wien hij ondergeschikt is. Hij behoeft dus niet afzonderlijk te worden besproken. Zijne rechten op den grond, voor zooverre nog niet afgeschaft, zijn tegenwoordig in handen van den bandar van *Pekan baroe*. [De *Tenajan* is een rechterzijrivier van de *Siak*-rivier, die zich niet ver beneden *Pekan baroe* met deze vereenigt].

Behalve de 3 genoemde nog bestaande mohamedaansche batin's, woont er nog een heidensche, een *Orang akit*, de batin van *Prawang* aan de *Siak*-rivier.

Het gebied van al deze batin's is langs de *Siak*-rivier gelegen, en strekt zich, evenals dat van de onder *a* bedoelde panghoeloe's zoever landwaarts uit, als men de *tawak-tawak* hooren kan.

Boven [sub *a*] is medegedeeld dat de *oetan-tanah* van den panghoeloe van *Betoeng* zich uitstrekte aan den rechteroever der *Siak*-rivier tot de *Soengei Boewatan* en links tot aan de kwala der *Soengei Mandau*.

De rechteroever van die rivier van de *Soengei Boewatan* tot aan de *Soengei Gasip* is tegenwoordig geheel onbewoond.

Vroeger woonde aldaar de zooevengenoemde, doch sedert verdwenen batin *Bangsa* met zijne *anak boewah*.

1. Meer naar boven gaande, tusschen de rechter zijrivieren *Gasip* en *Pendanau*, is de batin *Gasip* gevestigd.

De orang *Gasip* hebben zich tegenwoordig geheel naar het binnenland [de pertalangan] teruggetrokken, zoodat de hier bedoelde streek tegenwoordig zoo goed als geheel verlaten is.

Toch moet de *oetan-tanah* nog geacht worden hun te behooren. [zie *d.* 2].

2. Tegenover de *Soengei Pendanau* vindt men de *Soengei Loekoet*.

Van hier tot aan een plaats gelegen tusschen *Pekan baroe* en de samenvloeiing van de beide Tapong's, genaamd *Pasir Pales* vindt men de *oetan-tanah* van den batin *Senepelan*, dat zich aan den rechteroever uitstrekt tusschen de soengei's *Pendanau* en *Kandis*.

3. Meer stroomopwaarts van de *Soengei Kandis* langs de *Tapong Kiri* tot aan de linkerzijrivier daarvan, de *Soengei Seketoek*, en van *Pasir Pales* langs de *Tapong kanan* tot de linkerzijrivier daarvan de *Soengei Poedoe* wordt het gebied van den batin *Sigales* gevonden.

4. Eindelijk heeft men tusschen de *Kwala Mandau* en de *Soengei Loehoet* den batin *Prawang*, zoo genoemd naar het zijriviertje *Prawang*.

Het schijnt aan geen twijfel onderhevig dat zoowel de *pantjong alas* als de *tapak lawang*, ten minste van de batin's sub 1, 2 en 3, aan deze toekwamen, alsmede dat de sialang's hun toebehoorden.

Deze batin's bestonden waarschijnlijk reeds tijdens het bestuur van de radja's van *Gasip*. Onder *Djohor* hebben zij wellicht nooit gestaan, daar zooals boven is vermeld het gezag van de radja's van *Djohor* zich waarschijnlijk niet verder heeft uitgestrekt dan tot *Kwala Mandau*.

Wie aldaar na de verdrijving van de radja's van *Gasip* hunne plaats heeft ingenomen is niet bekend. Misschien hebben zij eene confederatie gevormd, zooals men nu nog aan de *Tapong's* vindt.

Latere nasporingen zouden misschien aan het licht kunnen brengen, dat de batin's van *Senepalan* de eerste in rang waren. Het oude *Senepalan* heet thans *Pekan baroe*. Men had aldaar evenals te *Boewantan* [*Siak*] 3 [of 4] Menangkabausche panghoeloe's, die voor de belangen van hunne aldaar gevestigde en doortrekkende landgenooten moesten waken.

Eerst toen Marhoem *Pekan baroe* zich te dier plaatse vestigde, kreeg zij haren tegenwoordigen naam.

De bandar kwam eerst later. De tegenwoordige titularis is ook pas de zesde, en naar schatting zal de eerste nu ongeveer 60 à 80 jaren geleden zijn aangesteld.

De batin's hieven vroeger de *tapak lawang* en de *pantjong alas*, doch werden die inkomsten hun bij de afschaffing van de *pantjong alas* in 1863 ontnomen, zonder dat zij daarvoor eenige schadeloosstelling ontvingen.

De batin *Prawang* had als *Orang Akit* de voorrechten niet, die de andere [Maleische] batin's hadden.

De oorspronkelijke rechten op de *oetan-tanah* van de batin's van *Senepalau* en *Sigales* zijn in den laatsten tijd bijna geheel overgegaan op den bandar van *Pekan baroe* en op *Tongkoe Said Hamid* te *Pantei Tjermin*. Hieromtrent zal later nog het een en ander worden medegedeeld.

d. De pertalangan.

Onder *pertalangan* verstaat men dat gedeelte van *Siak*, dat gelegen is tusschen de gronden van de panghoeloe's bedoeld sub *a.* en van de batin's sub *c* opgegeven, welke aan den rechteroever van de *Siak*-rivier liggen aan den eenen, en de grens van *Pelalawan* aan den anderen kant. Daar dus waar men aan den rechter *Siak*-oever de *tawak-tawak* niet meer hooren kan, welke op die rivier geslagen wordt, begint de *pertalangan*.

Met *Pelalawan* heeft de *pertalañgan* geen afgebakende grens, daar hiertoe al het bosch behoort, binnenslands tusschen de *Kampar-* en *Siak*-rivieren gelegen. De *pertalangan* aan den kant van *Siak* is meer bepaald aan den Sultan van dat rijk, en die aan den kant van *Pelalawan* meer aan den *Tongkoe besar* aldaar onderhoorig.

Naar het zeestrand gaande heeft men tusschen dat strand

en de *pertalangan* het bosch, geoccupeerd door den batin *Rawa* met zijne *anak boewah*.

Zonder dat er van eene juiste grens tusschen de *pertalangan* en de *Orang Rawa* sprake is, of ook maar zijn kan, worden zij geacht zich niet verder naar zee uit te strekken dan tot ongeveer den bovenloop der *Soengei Mempoeru*, die zich tegenover de hoofdkampong *Siak* met de rivier van dien naam vereenigt.

Landwaarts in gaat de *pertalangan* niet verder dan een weinig beneden den weg, die van *Pekan baroe* naar *Teratak Boeloeh* gaat.

Van de *Orang talang* onderscheidt men:

1. de *Talang Dajoen;*
2. de *Talang Gasip;*
3. de *Talang Pandan;*
4. de *Talang Koetip.*

De *Orang talang* leven uitsluitend van hunne ladang's. Wanneer de door hen aangelegde ladang uitgeput raakt, verlaten zij die en vestigen zich elders. Zij worden als Mohamedanen beschouwd, hoewel zij van dien godsdienst niet veel meer schijnen te bezitten dan den naam.

Omtrent den oorspong der verschillende *Orang talang* bestaat nog de grootste onzekerheid. De legende wil, dat de *Talang Dajoen* van Javaanschen oorsprong en via *Pagerroejoeng* gekomen zouden zijn

De bekende legende van het vechten van den tijger en den buffel zou tusschen hun vorst en den radja van *Menangkabau* hebben plaats gehad. Nadat de tijger het gevecht verloren had, zouden de Javanen, wier verpersoonlijking hij was geweest, naar hun tegenwoordige verblijfplaats zijn getrokken.

De historische kern van deze legende is nog niet nagespoord.

Intusschen is het zeker, dat het hoofd der *Talang Dajoen* nog steeds den Javaanschen titel van *patih* voert. Onder dezen oefenen nog twee ondergeschikte hoofden over ondersoekoe's gezag uit, die de titels hebben van *antan-antan* en *pembilang*.

Meer binnenslands vindt men de *Talang Gasip*, alwaar de batin van *Gasip* het hoofd is [zie c 1].

Nog meer naar het zuidwesten vindt men de helft van de *Orang Pandan*, waarvan de wederhelft zich aan de *Soengei Mandau* ophoudt. Boven sub *b* is reeds medegedeeld, dat de *Orang Pandan* die op de *pertalangan* wonen onder den *batin* staan, terwijl die welke aan de *Mandau* gevonden worden een *djokerah* tot hun hoofd hebben.

Dat de *Orang Pandan* in tweeën zijn verdeeld en niet bij elkaar wonen, is toe te schrijven aan het verraad van een gedeelte der *Orang Pandan* tegenover hun vroegeren vorst, den radja van *Gasip* gepleegd, toen zij den *Atjehers* langs de *Soengei Boewatan* den weg naar *Gasip* wezen. Sedert konden zij niet slechts niet langer daar gevestigd blijven, maar zelfs nu nog, zou alleen het zien van het water der *Soengei Gasip* doodelijk voor hunne nakomelingen zijn.

Men kan dus vrij zeker aannemen, dat de aan de *Mandau* gevestigde *Orang Pandan* oorspronkelijk van den rechteroever der *Siak*-rivier gekomen zijn.

Het meest naar het binnenland wonen de *Talang Koetip* onder een' batin.

Ook van dezen ligt de geschiedenis nog geheel in het duister.

De *tapak lawang* wordt door den Sultan geheven van de *Talang Dajoen* terwijl de *Mangkoe Boemi* dat doet van de andere talang's. Of dit op recht steunt, dan wel een misbruik is, kan nog niet worden aangetoond.

Waarschijnlijk zullen de *Orang Talang* wel oorspronkelijk dat recht hebben gehad, ten minste wordt de *pantjong alas* nog door de respectieve talanghoofden geheven.

Het zou echter ook wel mogelijk zijn, dat lieden van elders zich successievelijk in het door niemand geoccupeerde maagdelijke bosch hebben gevestigd met toestemming van den vorst, die misschien de onmogelijk te controleeren *pantjong alas* aan de hoofden der immigranten zal hebben gelaten, terwijl hij

de gemakkelijk te innen *tapak lawang* voor zich zelven zal hebben gehouden.

Op die wijze trok de vorst ten minste iets uit zijne inproductieve en ondoordringbare bosschen [de oorspronkelijke bevolking woonde — zooals in iederen inlandschen staat — langs de rivieren], want niet alleen had hij zoodoende de niet onbelangrijke opbrengst van de *tapak lawang*, maar ook de vorstelijke prerogatieven, den serahan-handel, alsmede meer in- en uitgaande rechten en heerendiensten.

Van de *Talang Dajoen* wijst de legende op een' Javaanschen oorsprong; de *Talang Gasip* zijn gekomen uit het gebied van *Gasip* langs de *Siak*-rivier, terwijl de *Talang Pandan* oorspronkelijk wel zullen thuis behooren waar zij nu zijn.

Omtrent den bij de talang's gedreven serahan-handel zal later het een en ander worden medegedeeld.

e. De tiga loehak [of loerah].

Zoo worden genoemd de lieden die het bosch occupeeren tusschen *Pekan baroe* en *Teratak Boeloeh* en dus boven de *Talang Koetip*. Het zijn allen personen afkomstig en gedeeltelijk nog gevestigd in de *Padangsche Bovenlanden* en naburige streken. Zij trekken dikwijls nog van en naar derwaarts heen en weer. Zij leven van de opbrengst hunner ladang's, die zij bij afwisseling op verschillende plaatsen in het bosch aanleggen.

Men vindt onder hen orang *Lima Poeloeh*, *Pasisir* en *Tanah datar*, doch allen staan onder één door den Sultan van *Siak* aangesteld hoofd, met den titel van *panghoeloe dagang*, die steeds iemand van de soekoe *Lima poeloeh* moet wezen.

De leden der *Tiga loehak* genieten over het algemeen geen goede reputatie, en men wil dat er onder hen verscheidene personen zijn, die derwaarts zijn uitgeweken [vooral uit de *Padangsche Bovenlanden*] om zich aan den arm der gerechtigheid te onttrekken, dan wel om andere weinig eervolle redenen.

Invloed heeft de Sultan daar zoo goed als in het geheel niet.

Wel verschijnt de panghoeloe met eenige zijner *anak boewah* te *Pekan baroe*, als een lid van het rijksbestuur daar komt, om dezen hunne hulde benevens wat pisang, sirih en suikerriet aan te bieden, doch daar blijft het bij.

Pantjong alas noch *tapak lawang* wordt door hen aan den Sultan opgebracht; dit is alles voor den panghoeloe, die deze belasting van iedereen zou heffen, ook van zijne eigen *anak boewah*. Of zij de belasting echter wel opbrengen, moet nog bewezen worden.

Ook de sialang's zouden voor den *panghoeloe dagang* zijn, terwijl de gewone adat omtrent het was in *Siak* ook hier van toepassing zou wezen.

De *panghoeloe dagang* is het geweest, die wel eens van doortrekkende personen op weg van *Teratak Boeloeh* naar *Pekan baroe* doorvoerrechten heeft geheven, doch dit was eene represaille voor eene dergelijke heffing in de *V Kota*, en werd dan ook alleen van lieden van daar gevorderd.

Overlast hebben zij tot nog toe niet veel gegeven, daar het *Siaksche* bestuur hen kalm aan zich zelven overlaat, omdat dit hen niet aandurft, en zich er mede vergenoegt hen de *pagar parit* van *Pekan baroe* te noemen, welke benaming beteekent, dat zij in geval van oorlog die handelsplaats moeten beschermen.

Slechts eenmaal, nu ± 10 à 12 jaren geleden, maakten zij het verkeer tusschen *Pekan baroe* en *Teratak Boeloeh* zoo onveilig, dat de hoofdschuldige, zekere *Panglima nan Toenggang* moest worden uit den weg geruimd.

Zij bestaan uit ± 300 à 400 huisgezinnen.

f. De tiga kampong.

Deze maken volgens de Siaksche rijksgrooten ook een deel van *Siak* uit.

Onder dien naam worden begrepen de kampongs *Loeboek Siam*, *Boeloeh Tjina* en *Boeloeh Nipis*, welke aan de *Kampar*

kanan gelegen zijn, tusschen *Moeara Sako* [de samenvloeiing van de *Kampar-kanan* en-*kiri*] en *Teratak Boeloeh*.

Ook hier schijnt de onderhoorigheid aan *Siak* zich niet verder uit te strekken dan tot de erkenning daarvan in vredestijd, en het mede optrekken tegen den vijand van *Siak* in geval van oorlog.

Inkomsten heeft de Sultan vandaar niet, doch is de bevolking van de *Tiga Kampong* mede geweest met de expeditie naar *Kota Intan* en heeft zij bij die gelegenheid koeliediensten gepresteerd.

Hoever de afhankelijkheid van *Siak* zich uitstrekt, kan beoordeeld worden naar de omstandigheid, dat de panghoeloe's niet eens door den Sultan worden aangesteld, doch slechts den Sultan van *Siak* als hun' vorst erkennen [beradja ka *Siak*].

Welke hulde zij hem als zoodanig hebben te bewijzen zal later worden vermeld.

g. Teratak Boeloeh.

Teratak Boeloeh is een landschapje aan de *Kampar*-rivier, dat zijne belangrijkheid alleen ontleent aan de ligging van de kampong van dien naam. Die kampong is nl. de *pangkalan* [aanlegplaats] aan de *Kampar*-rivier van den belangrijken handelsweg, die van de *Padangsche Bovenlanden* door de *V Kota's* naar *Siak* en verder naar *Singapore* gaat.

De politieke verhouding tot *Siak* is ongeveer als die der *Tiga Kampong*, alleen wordt hier de panghoeloe door den Sultan aangewezen uit de leden van de daarop rechthebbende soekoe.

Ook de bevolking vanhier heeft bij de expeditie naar *Kota Intan* koeliediensten gepresteerd.

Inkomsten vanhier trekt de Sultan van *Siak* niet.

h. Het gebied van den panghoeloe van Domei [Laksamana van Boekit batoe].

Dit gebied strekt zich uit langs de kust van *Sumatra* ten noordwesten van de monding der *Siak*-rivier van *Tandjong*

Balei, de grens met *Siak ketjil*, zie *a* 1, tot aan het punt waar de stroom in zee zich splitst om gedeeltelijk den mond van de *Rokan*-rivier en gedeeltelijk straat *Roepat* in te loopen [perbahagian aroes], ongeveer tegenover het riviertje *Seneboei*, dat dientengevolge geacht wordt de grens met *Bangka* te vormen.

Binnenslands heeft het [met de *Boven Mandau*] geen bepaalde grens, doch wordt die in de praktijk geacht te worden gevormd door een met kamferboomen begroeide heuvelrij 8 à 10 uren (?) van *Domei* gelegen, *Aleian bahagian* genaamd.

Al de *oetan-tanah*, tusschen deze grenzen begrepen, zoude vroeger behoord hebben aan den panghoeloe van *Domei*, die daarvan echter sedert zoo goed als geheel en al ten voordeele van den laksamana van *Boekit batoe* is beroofd. Het hierbedoelde landschap wordt daarom tegenwoordig ook gewoonlijk genoemd het gebied van den Datoe Laksamana van *Boekit batoe.*

Vroeger zoude de panghoeloe van *Domei* aldaar bij uitsluiting het recht hebben gehad om *pantjong alas* en *tapak lawang* te heffen.

Omtrent het bezit van sialang's zou hier dezelfde adat bestaan als in het gebied der 4 panghoeloe's langs de *Siak*-rivier [zie *a*], en zouden alle sialang's, voor zooverre zij niet aan zijne *anak boewah* behoorden, het eigendom zijn van den panghoeloe.

Oorspronkelijk was de laksamana van *Boekit batoe* eenvoudig een *ambtenaar* van den Sultan en geen *rijksgroote*, evenmin als de bandar van *Pekan baroe.* Hij was te *Boekit batoe* geplaatst om den Sultan te vertegenwoordigen en diens belangen te behartigen. Zijne inkomsten bestonden in het debiet van opium en zout, benevens de opbrengst van de boeten aan Sultansonderdanen opgelegd in het gebied waar hij den Sultan vertegenwoordigde. Later schijnt hij nog daarbij te hebben gekregen het recht van den Sultan, om het in *Domei* ingezamelde was voor 4/5 van de waarde op te koopen, wanneer nl. de Sultan zelf van dat recht geen gebruik wilde maken. *Oetan-tanah* had de *Laksamana*, als zijnde een

ambtenaar, niet tengevolge van eenig natuurlijk recht, doch heeft hij die nu alleen als *koernia* van den Sultan.

De Sultan zal wel spoedig hebben ingezien, dat zijne belangen, vooral ten opzichte van de strijdbaarheid en verdedigbaarheid van zijn land, veel beter waren toevertrouwd aan een bandar [ambtenaar], dan aan een hoofd uit de bevolking voortgesproten. Ook zal des Sultans *koernia* gedeeltelijk wel het karakter hebben gedragen van eene belooning voor bewezen diensten.

Van de acte van aanstelling door den Sultan *Ismail* op 24 sawal 1273 [dus kort na de sluiting van het tractaat van 1858] aan den vorigen datoek laksamana gegeven, welke voor den tegenwoordigen is bekrachtigd, luidt artikel 1:

„Adalah tanah jang dikoerniakan oleh doeli jang dipertoe-„wan besar akan mendjadi makanan datoek *Laksamana* deri „*Tandjong Balei* kabaratnja sampai di perbahagian aroesnja, dan „apa-apa isi jang mendatangkan hasil didalam itoe tanah me-„lainkan datoek *Laksamana* jang ampoenja, dan poelau *Beng-„kalis* di sabelah *Bantan* mana-mana sialang-sialang atau hasil „jang kaloewar disitoe melainkan datoek *Laksamana* djoega „poenja."

De vroegere acten zouden gedurende den oorlog met *Wilson* zijn verbrand, zoodat daaruit niet meer is na te gaan, wanneer die bepaling er voor het eerst is ingebracht.

Het is bekend, dat de toenmalige datoek laksamana gedurende de onlusten met *Wilson* zeer getrouw de zijde van den Sultan heeft gehouden, terwijl het de aandacht trekt, dat in de artikelen 4—8 tegenover de schenking in artikel 1 vrij zware verplichtingen in geval van oorlog waren gesteld.

Het is dus zeer goed mogelijk, dat de schenking van het hier bedoelde gebied *explicite* eerst bij deze acte heeft plaats gehad.

Intusschen is het zeker, dat de verschillende laksamana's den overgang van het gezag uit de wettige hand in de hunne geleidelijk hebben voorbereid.

De tegenwoordige toestand is, dat al de *oetan-tanah* in het hierbedoelde gebied is in het bezit van den datoek laksamana van *Boekit batoe*, die aldaar 10% van de ingezamelde boschproducten als *pantjong alas* ten eigen bate laat heffen, of wel de heffing daarvan aan een zijner familieleden [als *makanan*] heeft afgestaan.

De *tapak-lawang* wordt van vreemdelingen geheven, en komt geheel ten bate van den Laksamana.

Ook de sialang's die vroeger den penghoeloe van *Domei* toekwamen, vallen nu den Laksamana toe.

Er wordt hier aangeteekend, dat in het gebied van den datoek *Laksamana* de batin van *Bengkalis* een stuk *oetan-tanah* heeft voor zijn aandeel in de bezweering der troeboekvisschen [kapala hantoe].

Dit stuk ligt langs het strand tusschen de tandjong's *Balei* en *Gawa-Gawa* [of tandjong *Balei dalam*]. De sialang's in dat kleine stuk land zijn voor hem; boschproducten worden daar niet verzameld, en ook zijn er geen ladang's, zoodat hij geen *pantjong alas* noch *tapah lawang* daarvan heeft. Zou er ooit aanleiding zijn om die te heffen, dan zouden die van rechtswege genoemden batin toekomen.

i. Het gebied van de batin's langs het zeestrand ten zuiden van den mond der Siak-rivier.

1. De *oetan-tanah* der *Akit pengoeling.*

Onder *a* ten 2e is medegedeeld, dat het gebied van den panghoeloe van *Rempah* aanvangt aan den rechter *Siak*-oever bij *Telok dalam* tegenover het eiland *Gontong*. Van dat punt stroomafwaarts tot aan *Tandjong Lajang* en vandaar langs de kust tot *Soengei Pengoeling* vindt men de *oetan-tanah* vroeger bewoond door een gedeelte van den heidenschen stam der *Orang akit*, nl. de *Akit pengoeling.*

Tegenwoordig is dat gebied geheel en al onbewoond. De *Akit pengoeling* hebben hun *oetan-tanah* reeds lang verlaten,

en wonen nu op raketten op de *Siak*-rivier. Zij zijn het wier huizen men ziet, wanneer men de rivier is opgevaren tot ongeveer de kwala der *Mandau*-rivier. Zij houden zich aldaar hoofdzakelijk op met het inzamelen van boschproducten en het aanleggen van ladang's.

Hoewel het meer dan waarschijnlijk is dat de hier bedoelde grond oorspronkelijk den *Akit pengoeling* toebehoorde tengevolge van eerste occupatie, wordt die toch beschouwd het eigendom van den Sultan te zijn, en zulks als uitvloeisel van het rechtsbeginsel, dat een ongeloovige geen grond mag bezitten in een Mohamedaansch land. Tengevolge van dezen rechtstoestand zijn de alhier gevonden sialang's van den Sultan. Boschproducten worden hier nooit, in ieder geval uiterst zelden ingezameld, en ladang's worden hier niet aangelegd, zoodat ook geen *pantjong alas* noch *tapak lawang* geheven worden.

Mocht dit later eenmaal geschieden, dan zouden die belastingen, niettegenstaande het natuurlijk recht van de *Akit pengoeling*, aan den Sultan komen, overeenkomstig het Maleische rechtsbegrip.

Evenwel kan de grond nog niet als geheel verlaten beschouwd worden, aangezien de vroegere verplichtingen als aanhoorigen tot den grond op de *Akit pengoeling* [nl. het leveren van hout en kadjang aan den Sultan] op hen zijn blijven rusten.

2. De *oetan-tanah* van de *Orang Rawa*.

Van de *Soengei Pengoeling* tot aan de *Soengei Lakar* [de grens met *Pelalawan*] woont langs het strand eene andere niet Mohamedaansche stam, nl. die der *Orang Rawa*, zoo genoemd naar de *Soengei Rawa*, de voornaamste rivier in dat gebied.

Binnenslands heeft dit gebied natuurlijk geen grens. Kon men door het ondoordringbare woud van het strand recht landwaarts in gaan, dan zou men na de *Orang Rawa* verlaten te hebben bij de *Talang Dajoen*, ongeveer ter hoogte van den oorsprong van de *Soengei Mempoera*, terecht komen [zie sub *d*].

Theoretisch verkeeren de *Orang Rawa* in denzelfden toestand als de *Orang Pengoeling:* ook zij hebben slechts verplichtingen, geen rechten.

Aangezien zij in hunne bosschen zijn gebleven, zijn zij inderdaad vrij onafhankelijk van het Siaksch bestuur, wanneer zij slechts aan hunne [later te vermelden] dienstprestatiën voldoen.

De Sultan beschouwt zich als den vollen eigendom over den grond en daarop zich bevindende bosschen te bezitten, en handelt ook dienovereenkomstig, hetgeen evenwel niet buitensluit, dat de *Orang Rawa* daarin nagenoeg kunnen doen wat zij willen.

De Sultan laat nu en dan eens was voor zich halen, geeft nu en dan eens als *koernia* een soengei aan een zijner gunstelingen, om daaruit die voordeelen te trekken, waarop de Sultan aldaar recht had [zooals de *Soengei Rawa*, die achtereenvolgens aan de Bintara's *Djobei* en *Djaja Pahlawan* voor hun leven werd gegeven], dan wel hij exploiteert zelf een soengei, zooals op dit oogenblik de *Soengei Mangkapan*, alwaar hij in- en uitvoerrechten laat heffen, en de lieden die van elders komen *pantjong alas* en *tapak lawang* laat betalen.

De Sultan wordt aan de *Soengei Mangkapan* door een zekeren panghoeloe *Lah* vertegenwoordigd, die een soort van bandar aldaar is, tegen eene bezoldiging van $ 60 's jaars.

Hij moet daarvoor uitvoerrechten heffen [zooveel mogelijk] van af de *Soengei Lakar* [de grens met *Pelalawan*] tot aan *Tandjong Lajang* [de kwala van de *Siak*-rivier] en wel voornamelijk van getah, damar en balampitten [anders gaat er niet veel uit]. Invoerrechten worden niet geheven.

Dit geheele systeem, schijnbaar zoo strijdig met gezonde begrippen van economie en recht, is voor een toestand, zooals die hier wordt aangetroffen, het eenig mogelijke.

Voor den Sultan bestaat er geene andere wijze om iets van dit uitgestrekt gedeelte van zijn rijk te krijgen, terwijl hij ook wel zal zorg dragen de duimschroeven niet te sterk aan te zetten, omdat hij anders van de *Orang Rawa* niets machtig zou kunnen worden, want niet alleen wonen zij zeer verspreid

in het bosch, zoodat zij, ingeval van onwil moeilijk te krijgen zijn, maar zij worden in den afzet van hunne ingezamelde producten, en in de voorziening hunner zeer geringe behoeften geholpen door de Chineezen, die zich aldaar hebben gevestigd, en onder hen getrouwd zijn.

k. Het gebied van de Sakei's aan de Boven Mandau.

Onder *b* is vermeld dat de *oetan-tanah* van de *Orang Mandau* zich niet verder uitstrekt dan links tot aan de *Soengei Bringin* en rechts tot aan de *Soengei Minas.* Meer stroomopwaarts vindt men de *Orang Sakei*, een niet-Mohammedaansche stam.

De *Ornag Sakei* zijn verdeeld in de *Batin lima*, die tot *Siak* en de *Batin selapan*, die tot *Kota Intan* behooren.

Van die *Batin lima* wonen die van den batin *Minas* of *Brimban* en van den batin *Beloetoe* aan den rechter *Mandau*-oever [aan de soengei's *Minas* en *Beloetoe*], terwijl aan den linkeroever wonen van de *Soengei Bringin* stroomopwaarts gaande: de batin's *Bringin*, *Penasa* en *Tingenau.*

Volgens het Mohamedaansche rechtsbegrip zouden de *Orang Sakei* niet in staat zijn grond in *Siak* te bezitten, en behoort de grond aldaar aan den vorst, die dus gerechtigd zou wezen aldaar *pantjong alas* en *tapak lawang* te heffen. Noch het een, noch het ander wordt evenwel den Sultan opgebracht.

Rijst wordt door de *Orang Sakei* bijna niet geteeld, het eenige wat zij diep in hunne bosschen wel eens aanplanten zijn obi's.

Boschproducten zamelen zij niet meer in dan zij noodig hebben om aan de *Mandau* zout en parang's te gaan inkoopen.

Wanneer iedere batin nu en dan den Sultan maar eens een goeliga en wat gaharoehout verschaft, dan laat deze hen ook vrij wel ongemoeid. Het zou dan ook bijna eene onmogelijke taak zijn den Sakei's bevelen, die hun niet bevallen, met dwang te doen opvolgen.

Niet alleen zijn zij bijna niet uit hunne bosschen te krijgen, maar zouden zij, als het hun te lastig werd gemaakt eenvoudig uitwijken, zooals tegenwoordig met verscheidene *Sakei's*

uit *Kota Intan* het geval moet wezen, die zich op Siaksch grondgebied hebben nedergezet, omdat hun het verblijf binnen de grenzen van het gebied van den radja van *Kota Intan* niet langer beviel.

l. De niet geoccupeerde [of verlaten] grond.

Wanneer men de kaart van *Siak* nagaat, dan zal men zien dat, behalve al de hierboven behandelde grond, er nog twee stukken op den vasten wal van *Siak* liggen, die hier nog niet zijn opgenoemd, nl:

1. de grond langs de *Siak*-rivier, *Boewatan* en *Gasip*, en

2. de grond binnenslands, ten westen van de *Tiga loehak* [zie sub *e*].

De grond sub 1 behoorde vroeger aan den batin van *Bangsa* met zijne *anak boewah*, doch deze stam is geheel en al uitgestorven of uitgeweken, ten minste verdwenen. De hierbedoelde grond strekt zich, zoover men de *tetawak* of *tawak-tawak* hooren kan [sepemoekoel tawak-tawak] landwaarts uit. Of de grond sub 2 ooit bewoond is geweest, is nog niet kunnen worden nagespoord. Waarschijnlijk is dit, in de laatste eeuwen ten minste, niet het geval geweest.

De in deze paragraaf bedoelde grond, behoort van rechtswege aan den vorst, aan wien dan ook de voordeelen, aan den eigendom daarvan verbonden, toekomen.

De grond sub 2 is nog geheel en al onbewoond, doch op dien sub 1 vindt men enkele ladangs. Of hier *tapak lawang* wordt geheven, is nog niet kunnen worden geconstateerd; waarschijnlijk zal dit wel geschieden door den *Mangkoe Boemi*, die deze belasting ook in *Gasip* heft. *Pantjong alas* wordt hier ook niet geheven, doch zoo dit ooit mocht geschied dan zou de Sultan daarop recht hebben.

m. De eilanden.

De eilanden, welke tot *Siak* behooren, vormen twee groepen:

1. die, welke gelegen zijn voor en ten zuiden van den mond der *Siak*-rivier, en

2. *Poelau Roepat* met omliggende eilanden.

In welk opzicht deze twee groepen in formatie of anderszins verschillen is nog niet onderzocht, doch zij stemmen alleen daarin overeen, dat zij behoudens eene kleine uitzondering het eigendom zijn van den vorst, wien de *oetan tanah* met al de opbrengsten daarvan van rechtswege toekomt.

Wel worden deze eilanden, behalve *Poelau Roepat*, gedeeltelijk door eene oorspronkelijke bevolking bewoond, doch deze occupeert slechts een uiterst gering gedeelte en is daarenboven als bestaande uit ongeloovigen, zelfs heidenen, niet in staat grondbezit te hebben in een Maleisch-Mohammedaanschen staat.

Wel zijn de oorspronkelijke eilandbewoners gedeeltelijk tot den Islam overgegaan, doch dit is meer in naam dan inderdaad het geval, en had hunne bekeering in een nog niet zeer verwijderd tijdperk plaats.

Behalve de oorspronkelijke bevolking hebben op die eilanden vele lieden van elders, vooral Maleiers van den vasten wal en Chineezen zich gevestigd, die zich met rijst- of sagoteelt bezighouden, boschproducten inzamelen, dan wel in die artikelen handel drijven. Doch dit zijn allen *orang menoempang*.

Een kleine duizend Chineezen zagen planken voor den handel te *Singapore*. Men zegt dat die planken vooral een debouché vinden, behalve in de buurt van *Singapore* zelf, naar *China*, *Arabië* en *Mauritius*. De plankenzagers zijn in kleine kongsies of ondernemingen [pang long] verzameld.

De bewoners van het eiland *Roepat* zijn behalve de *orang menoempang*, de zoogenaamde *Akit's*. Over die *Akit's* zal later worden gehandeld.

Op de overige eilanden bezaten alleen de *vier Maleische batin's van Bengkalis* eigen grond, en werden zij daarom wel eens in tegenstelling van andere rajat's genoemd, *rajat jang memegang oetan tanah*.

Die grond is dat gedeelte van het eiland *Bengkalis*, dat langs de *Brouwerstraat* gelegen is.

In de akte van aanstelling van den vorigen *Datoek Laksamana* van *Boekit batoe* van 24 Sawal 1273, over welke akte boven reeds gesproken is, staat aan het slot van artikel 1:

„dan poelau *Bengkalis* diseblah *Bantan*" [dat is de noord- of zeezijde van het eiland] „mana-mana sialang-sialang atau „hasil jang kaloewar di sitoe, melainkan *Datoek Laksamana* „djoega poenja".

Bij artikel 3 van diezelfde akte kreeg die *Laksamana* nog het grootste gedeelte van *Poelau Roepat* van of *Tandjong Djering* [aan den oostelijken ingang van *Selat Morong*] tot aan *Moemboel* [dat zuidoostelijk tegenover *Tandjong Ketam* moet liggen], terwijl hem daarenboven in datzelfde artikel nog werd geschonken de noordwestkust van het eiland *Padang* tot het eilandje *Dedap*.

Bij de overname van eenige rechten van den Sultan op het eiland *Roepat* bij Gouvernements Besluit van 28 Augustus 1875 No. 10, alsmede bij de overname in vollen eigendom door het Gouvernement van het eiland *Bengkalis*, is met de hierboven omschreven aan den *Laksamana* afgestane rechten in het geheel geen rekening gehouden, en krijgt ook hier de Sultan schadeloosstelling voor rechten, die hij gedeeltelijk òf niet had, òf reeds aan derden had afgestaan.

Eigenlijk is het recht van den Sultan op de inkomsten van de eilanden *Merbau* en *Tebing tinggi*, met de daartegenover liggende kusten van *Poelau Rangsang* niet geheel onbetwistbaar.

Said Amat of *Tongkoe Boesoe* [die de gelar kreeg van Panglima besar *Tebing tinggi*] toch, jongste zoon van *Said Osman* had drie zoons:

1e. Tongkoe *Mohamad* [Marhoem Besar], die Sultan *Ibrahim* en diens gelacht van den Siaksche troon verdreef;

2e. Tongkoe *Bagoes*, die *Tebing tinggi* in apanage kreeg en

3e. Tongkoe *Indoet*, die *Merbau* als zoodanig bekwam.

Een kleinzoon van Tongkoe *Bagoes*, zekere Tongkoe *Soeloeng*

Tjantik en een zoon van Tongkoe *Indoet*, namelijk Tongkoe *Ngah* of Tongkoe *Hadji* zijn nog in leven.

De wijze waarop de Sultan in het onderhoud van de nagelaten betrekkingen van de beide broeders van wijlen zijnen vader voorziet heeft aanleiding tot vele klachten hunnerzijds gegeven, en niet ten onrechte. Hoe dit ook zij, zeker is dat de Sultan rechtmatige aanspraken heeft op de opbrengst der eilanden, onverschillig of hij die zich zelf toeëigent, dan wel aan zijne familieleden wil afstaan.

In werkelijkheid zijn de inkomsten die de Sultan van de eilanden trekt van weinig beteekenis.

Van eenig belang is alleen de pacht op de Chineesche houtzagerijen, die op de verschillende eilanden, behalve *Bengkalis*, gevonden worden.

Vroeger werd de belasting op die houtzagerijen door bovengenoemden Tongkoe *Hadji* geheven, die daarin zijne voornaamste bron van inkomst vond.

Nu is door den Sultan aan een' Europeeschen handelaar te *Bengkalis* het recht verpacht om van iederen houtzagenden Chinees $ 0.50 per maand te heffen, strekkende dit recht tot betaling van het uit des Sultans bosschen geveld hout.

Pantjong alas wordt op de eilanden niet geheven, doch zou de Sultan daartoe het recht hebben. Het is dan ook rechtmatig, dat hij de bevoegdheid om een recht te heffen bij den uitvoer van getah, sago en was van de eilanden tegen schadeloosstelling aan het Gouvernement overdeed [staatsblad 1875 No. 236], welk uitvoerrecht in de plaats kwam van de *pantjong alas*.

Intusschen dient vooral in het oog te worden gehouden dat omtrent de rechten op den grond van de oorspronkelijke bevolking der eilanden zoo goed als niets bekend is; ja misschien kan hier van rechten niet gesproken worden, daar die bevolking nog te weinig beschaafd is, om zich daarvan een behoorlijk denkbeeld te vormen.

De Sultan en de *anak radja-radja* laten de eilandbewoners

over het algemeen vrij wel aan hun lot over, wanneer zij nu en dan maar de van hen gevorderde leverantiën in natura [getah, was enz.] opbrengen.

Vroeger werd ook nog een uitvoerrecht geheven van *koelit tengar*, doch in de laatste jaren wordt dit artikel niet meer uitgevoerd, aangezien er hier geen Boegineezen meer komen, en deze alleen met voordeel *koelit tengar* schijnen te kunnen inzamelen.

De opbrengst dezer belasting had trouwens weinig te beduiden, en kwam geheel ten bate van het te *Tandjong Prenap* wonende hoofd der eventueel hier verblijf houdende Boegineezen.

De sialang's op de eilanden, behalve die welke aan de vier Maleische batin's van *Bengkalis* toekomen, of die welke aan den *Laksamuna* zijn afgestaan, behooren aan den Sultan, die er het was zoo dikwijls kan laten afhalen als hij maar wil. Wanneer de Sultan dat niet laat doen, maakt de nabijzijnde bevolking er zich natuurlijk meester van, die het product dan aan Chineesche handelaars verkoopt.

III.
BESTANDDEELEN DER BEVOLKING.

Uit de historische inleiding dezer nota is reeds gebleken dat de Siaksche bevolking uit zeer verschillende deelen is samengesteld, en dit niet alleen wat aangaat het land hunner herkomst, maar ook ten opzichte hunner sociale positie.

Voor de komst van *Radja Ketjil* in *Siak* waren er reeds veel Menangkabauers aldaar gevestigd, zelfs zooveel, dat er van wege den Radja van *Menangkabau* te *Boewantan*, alwaar toen te dezer kuste de hoofdzetel was van het Djohor-Siaksche vorstenhuis, drie panghoeloe's waren aangesteld [van *Lima poeloeh*, *Tanah datar* en *Pasisir*], wier plicht het was de in *Siak* verblijf houdende en doortrekkende landgenooten te beschermen. Zij waren wat wij heden ten dage consuls zouden noemen.

Dergelijke panghoeloe's waren ook te *Senepalan* [het latere *Pekan baroe*] gevestigd.

Bij den overgang van den vorstelijken zetel van *Boewantan* naar *Siak sri Indrapoera*, waar die nu nog is, hetgeen geschiedde onder den in 1761 verjaagden Sultan *Mohamad* [Radja *Boewang*] kwam er ook voor de lieden uit de *Kampar-streken* een dergelijke vertegenwoordiger bij.

Wanneer dat in *Senepalan* plaats had is nog niet bekend.

Dat er ook veel Djohoreezen allengs, zich in *Siak* hebben gevestigd nadat dit rijk onder den scepter van den radja van *Djohor* was gebracht, is zeker, doch deze schijnen zich meer met de inboorlingen des lands te hebben vermengd dan de Menangkabauers, die eene afzonderlijke positie innamen.

Het Siaksche rijk was door *Radja Ketjil* op *Djohor* vermeesterd, vooral door den steun van de talrijke aldaar gevestigde Menangkabauers, en het was dus natuurlijk dat deze zich een aandeel in den buit verzekerden. Grond kregen zij echter niet. Deze was reeds in handen van de bevolking die dien grond voor de komst van *Radja Ketjil* had geoccupeerd.

Radja Ketjil moest niet alleen beloven, dat de in *Siak* gevestigde bovenlanders onder hunne eigen hoofden zouden blijven, zoo goed als geheel onafhankelijk van den Radja, maar zelfs werden die hoofden geacht *met* den Radja de vorstelijke waardigheid te vertegenwoordigen. Was de Radja de personificatie van de *keradjaän* [het rijk], zij waren de *tiang keradjaän* [als 't ware de stijlen, waarop het rijksgebouw rust]. Buiten de keradjaän zijn zij niets, maar omgekeerd kan het rijk niet zonder hen blijven bestaan.

Nog heden ten dage noemen de opvolgers van die oorspronkelijke hoofden zich gaarne de *tiang keradjaän*, en hebben zij hunne oorspronkelijke onafhankelijke positie vrij wel weten te bewaren; ten minste beter, dan men oppervlakkig zou vermoeden dat onder een Maleischen radja mogelijk was, en niettegenstaande de pogingen die van vorstelijke zijde wel eens zijn aangewend om hen te ecarteeren.

Van den anderen kant zijn allen die niet van Menangkabauschen oorsprong zijn de directe onderdanen van den Vorst, en met dezen is wel eens willekeurig omgesprongen door de verschillende Sultans van af den tijd van *Radja Ketjil.*

Moesten de Sultans de Menangkabausche ingezetenen van het rijk steeds ontzien, de anderen waren geheel aan hun bon plaisir onderworpen. Een gevolg hiervan is, dat over het algemeen onder eerstgenoemden de meeste welvaart wordt aangetroffen. In hoeverre de belangen van dezen werden geëerbiedigd, hing natuurlijk steeds af van de persoonlijkheid van den Sultan en de meerdere of mindere energie der Menangkabausche hoofden, terwijl voor de overigen de mate van rechtvaardigheid, waarmede zij werden bestuurd, en de wijze

waarop hunne oude landsinstellingen werden geëerbiedigd, geheel van het karakter van den Sultan afhankelijk waren.

Uit het bovenstaande blijkt, dat het onjuist is, te meenen dat het absolute gezag in *Siak* met democratische bestanddeelen is gemengd, ten minste volgens onze begrippen. De Sultan heerscht even absoluut over zijne directe onderdanen als eenig ander Maleisch radja. Wel zijn er oude inzettingen, die hij [moraliter] behoort te eerbiedigen: doch waar vindt men die niet?

Nu valt het niet te ontkennen dat de lieden van Menangkabauschen oorsprong in betere conditie verkeeren, doch zij zijn eigenlijk geen Siakers. Daarbij komt dat hunne hoofden minder misbruik van macht kunnen en durven maken dan de Radja's; in de eerste plaats om hunne minder hooge positie en afkomst, en in de tweede plaats, omdat hunne onrechtmatige handelingen steeds aan een hooger beroep bij den Sultan zouden kunnen worden onderworpen.

Eene andere omstandigheid, die zeer zeker krachtig medewerkt om den toestand der Menangkabausche immigranten zuiver te houden is, dat hunne hoofden uit hun eigen midden zijn voortgesproten, uit hetzelfde land afkomstig zijn. Zij voelen zich dientengevolge één met hunne onderhoorigen. Zij zijn bovendien geen *vorsten*, maar *hoofden*, en inderdaad valt er in hunne verhouding tot hunne onderhoorigen iets patriarchaals niet te miskennen. Hunne onderhoorigen zijn dan ook geen *hamba* of *rajat* [onderdanen] zooals de Sultan die slechts heeft, maar zij zijn *anak boewah*.

De Siaksche Radja's zijn daarentegen van elders afkomstig; zij zijn niet uit hunne onderhoorigen voortgekomen, maar hebben dezen aan zich onderworpen. Hunne onderdanen zijn niet hunne *stamgenooten*, maar hunne *onderworpelingen*. De afstand, die vanzelf reeds den Maleischen radja van zijne onderdanen scheidt, is dientengevolge hier ontzaglijk groot, en werd dit nog meer, toen Said's den Siakschen troon bestegen.

Het bovenstaande is voldoende om te doen zien dat er in *Siak* twee categoriën van personen zijn, die scherp van elkander zijn gescheiden, de *directie Sultansonderdanen* en de lieden van *Menangkabauschen oorsprong* of *anak IV soekoe.*

Beiden zijn wederom onderverdeeld en zullen hieronder afzonderlijk worden beschreven.

a. Anak IV Soekoe.

De lieden van bovenlandschen oorsprong in *Siak* zijn in *vier* soekoe's verdeeld: *Lima Poeloeh*, *Tanah datar*, *Pasisir* en *Kampar.*

Tot de eerste drie soekoe's behooren allen die uit het Menangkabausche rijk afkomstig zijn.

Toen *Siak* nog tot *Djohor* behoorde, hadden de bovenlanders reeds afzonderlijke hoofden, doch dezen hadden toen slechts den titel van *panghoeloe.* Nadat *Radja Ketjil* zich van den Siakschen troon had meester gemaakt, kregen de Menangkabauers eene grootere autonomie, terwijl hunne hoofden den titel van *Datoek* verkregen.

Die Datoek's waren echter niet de oude panghoeloe's, die reeds aan het Djohorsche hof hadden gefungeerd, maar zij waren de voornaamsten van de Menangkabausche helpers van *Radja Ketjil*, uit iedere loehak één.

De *Datoek* van de soekoe *Lima Poeloeh* was iemand van *Genting*, die van *Tanah datar* van *Soemanik* en die van *Pasisir* van *Sianok Kota Gedang.*

Hunne onderhoorigen waren niet de leden van hunne *soekoe* [nl. van hetgeen men volgens de Menangkabausche adat onder *soekoe* verstaat] maar lieden uit dezelfde streek afkomstig of, met andere woorden, lieden uit dezelfde *loehak.*

Tot de soekoe *Pasisir* [in Siakschen zin] behooren alle personen uit de loehak *Agam* met al het land dat daarachter ligt [van hier komende], tot aan het westerstrand; vandaar de naam *Pasisir.*

De personen, die de soekoe *Tanah datar* vormen, zijn afkomstig uit het zuidelijk en die van *Lima Poeloeh* uit het oostelijk gedeelte der *Padangsche Bovenlanden*.

Eene soekoe *Kampar* bestond er te dier tijde nog niet. Die is eerst toen *Radja Ismail* [Marhoem mangkat di balei] voor de tweede maal den Siakschen troon besteeg, tot eene afzonderlijke *soekoe* verheven, dus ongeveer 1780. Vroeger hadden hare leden onder het direct gezag van den Sultan gestaan, en werden zij namens dezen door den Sjahbandar bestuurd.

Tot deze *soekoe* behooren alle Maleiers uit *Midden Sumatra*, die niet tot de drie overige soekoe's behooren, bijv. de lieden van de *Boven Djambi-*, *Indragiri-* en *Kampar*-rivieren.

De leden der verschillende soekoe's zijn gedeeltelijk direct uit het land hunner herkomst gekomen, gedeeltelijk via *Djohor*.

In *Djohor* hadden zich successievelijk ook veel Menangkabauers gevestigd, die aldaar waren getrouwd. Een gedeelte van dezen sloot zich tij *Radja Ketjil* aan tijdens zijne onderneming in *Siak*.

Een groot aantal leden der IV soekoe's stammen derhalve alleen van vaderszijde uit *Menangkabau*, terwijl hunne stammoeders hetzij Siaksche, hetzij Djohorsche vrouwen waren.

Evenwel zijn er ook verscheidene echt Menangkabausche vrouwen naar *Siak* gekomen. In de eerste plaats zijn er oorspronkelijk eenige met hare aanverwanten of mannen medegekomen, doch verreweg de meesten zijn eerst veel later herwaarts uitgeweken tijdens de onlusten door de Padri's in de *Padangsche Bovenlanden* verwekt, en vele vrouwen hebben toen zich in *Siak* gevestigd om tegen de fanatieke gewelddenarijen van *Nan Rantjik* beveiligd te wezen.

Er is dikwijls beweerd dat de Menangkabauers, ter verdediging hunner oude instellingen [vooral ten opzichte van het familie- en erfrecht] zich tegen de Padri's hebben verzet. Doch eigenaardig is het, dat diezelfde Menangkabauers diezelfde instellingen hebben laten varen, zoo spoedig zij zich in *Siak* gevestigd hadden zij hebben dat waarschijnlijk gedaan

op het voetspoor van de afstammelingen der vroegere Menangkabausche immigranten, die zij te *Siak* vonden, en bij wie zij zich natuurlijk en rechtens aansloten, doch van den anderen kant zou het hun hoogstwaarschijnlijk wel gelukt zijn, wanneer zij zulks ernstig gewild hadden, om hunne eigenaardige adat te handhaven.

Men zou uit dit verschijnsel wellicht mogen besluiten, dat het verzet, dat de Padri's bij de bevolking aantroffen, minder was gekant tegen hunne pogingen om voor de aloude adat de voorschriften van den Koran in de plaats te stellen, dan wel tegen hun streng optreden tegen hetgeen zij misbruiken noemden, en waartoe zij onder meer ook rooken, sirih kaauwen, hanenvechten en meer andere liefhebberijen van de Maleiers rekenden, in hun oog misdrijven met den dood strafbaar.

Het komt oppervlakkig beschouwd raadselachtig voor, hoe de Menangkabausche soekoe's (loehak's) zich in *Siak* hebben kunnen staande houden, wanneer men bedenkt dat vooral aanvankelijk de meeste Menangkabauers die naar *Siak* kwamen, mannen zijn geweest, en volgens de opvatting in *Siak* de kinderen niet behooren tot de *soekoe* van den vader maar tot die van de moeder, ook al wordt de erfopvolging in de mannelijke linie gehuldigd.

Men zou dus kunnen besluiten dat de kinderen, door Menangkabauers bij Siaksche vrouwen verwekt, geen leden der IV soekoe's, maar echte Siakers moesten wezen.

Dat men toch betrekkelijk veel *anak boewah* der *IV soekoe* in *Siak* vindt [en vooral vroeger vond] wordt door verschillende oorzaken verklaard.

In de eerste plaats zijn er zeker zooals gezegd is eenige Menangkabausche vrouwen medegekomen.

Voorts werden de familieleden en volgelingen van de vrouwen die vroegere Datoek's in *Siak* namen, mannelijke zoowel als vrouwelijke, geacht tot de *soekoe* dier Datoek's over te gaan. De geheele kampong dus, waarin een van die vroegere Datoek's trouwde, ging zoodoende tot de *IV soekoe* over. De

afstammelingen uit de op die wijze verkregen vrouwen behooren nu tot de *IV soekoe.*

Verder was het de gewoonte, en is het altijd de gewoonte gebleven, dat de kinderen van de Datoek's, onverschillig van waar deze hunne vrouwen hebben, worden gerekend te behooren tot de soekoe's hunner vaders. Ook op deze wijze is natuurlijk een belangrijk contingent aan vrouwen geleverd.

Eindelijk zijn er door de in sommige gedeelten van *Boekit batoe* en op de eilanden heerschende zoogenaamde *adat perantauan* [waarbij de oneven geboren kinderen de moeder en de even geborene den vader volgen] vrouwen gekomen, die nu tot *IV soekoe* behooren.

Uit het bovenstaande blijkt de onjuistheid van hetgeen men over het algemeen meende, dat de leden der *IV soekoe* in *Siak* de Menangkabausche adat volgden, in tegenstelling van de oorspronkelijke bevolking, wier erfopvolging meer in overeenstemming zou zijn met de voorschriften van den Koran. Het omgekeerde is veel eerder het geval.

Uit de afkomst der *IV soekoe* volgt natuurlijk, dat zij geen grond *oetan-tanah* bezitten, en dientengevolge ook geen sialang's.

De leden der *IV soekoe* wonen door geheel *Siak* verspreid; het meerendeel heeft zich in de hoofdkampong te *Siak* gevestigd, en hunne meeste ladang's vindt men langs de *Siak*-rivier.

Belasting brengen zij zoo goed als niet op, nadat in 1863 de *pantjong alas* [en daarmede tevens de *tapak lawang*] in het grootste gedeelte van *Siak* zijn afgeschaft.

Vroeger, reeds onder het Djohorsche regime, was alleen de soekoe *Pasisir* vrij van de betaling van *tapak lawang* [bebas], en zulks ter belooning van de goede diensten, die zij bewezen hebben bij de vervaardiging van de kroon van *Sri Tri Boewana*, eersten radja van *Djohor*, in de plaats van zijne eerste kroon, die bij een schipbreuk verloren ging.

Een ander voorrecht, dat zij daarbij verwierven, was dat hun *soekoe* nooit in mededeelingen of oproepingen bij bekkenslag mocht worden vermeld.

Waarschijnlijk hebben de Datoek's zeer goed geweten dat het niet in de bedoeling der Regeering heeft gelegen om de *pantjong alas* tegen schadeloosstelling aan den Sultan, [die daarop eigenlijk geen recht had] af te schaffen, doch daar hunne eigen soekoegenooten daarbij een niet onbelangrijk voordeel hadden, hebben zij nooit getracht die onrechtvaardigheid te herstellen.

De Datoek's beweren, dat vóór de komst van het Gouvernement hunne *anak boewah* nergens *pantjong alas* en nog veel minder *tapak lawang* behoefden op te brengen, op grond dat het land met hun bloed en hunne wapenen was veroverd.

Hoewel de waarheid van dat beweren nog niet op goede gronden kan worden tegengesproken, komt het toch onwaarschijnlijk voor, vooral met het oog op de vrijstelling van *tapak lawang*, die de soekoe *Pasisir* van vroeger tijden af steeds is blijven genieten.

De eenige verplichting, *poesaka*, die zij tegenover den vorst hebben te vervullen, is het mede optrekken in geval van oorlog, bij welke gelegenheid iedere Datoek een gewapende praauw, *pendjadjab*, moet leveren, alleen het geschut door den Sultan wordt verstrekt. Bij den oorlog tegen *Kota Intan*, heeft iedere Datoek, behalve volk, een kist geweren geleverd. Ook moeten zij bij het bouwen van eene nieuwe woning voor den Sultan, *astana*, daarvoor eene geldelijke bijdrage leveren, die echter slechts eenige dollars per huisgezin bedraagt. Bij het bouwen van het laatste paleis van den Sultan heeft iedere Datoek $ 200 moeten opbrengen.

De verplichtingen der soekoegenooten tegenover hunne Datoek's zijn voornamelijk hen op tochten naar elders vergezellen, hetzij die worden ondernomen op last van den Sultan, dan wel op eigen initiatief van de Datoek's. Zij moeten alsdan de schuiten voeren, en de Datoek's als volgelingen vergezellen en bijstaan. Voorts moeten zij bij feestelijke en plechtige gelegenheden hunne Datoek's vergezellen als *kabesaran* van deze.

Ook moeten de *anak boewah* bij bijzondere gelegenheden,

zooals het bouwen van huizen enz. hen bijstaan, doch deze verplichtingen zijn niet nauwkeurig omschreven, en zijn geheel een uitvloeisel van de [eenigszins patriarchale] positie der Datoek's, en worden dus door het volksgevoel bepaald. Niet licht zal een Datoek meer van zijne *anak boewah* vergen, dan waarop hij als hun volkshoofd recht heeft, en niet licht zal een *anak boewah* in gebreke blijven zijn' Datoek als zoodanig die diensten te presteeren, die hem volgens de adat toekomen.

De Datoek's hebben de bevoegdheid om hunne soekoegenooten te straffen met eene boete van hoogstens $ 20; daarboven worden zij gestraft door de *karapatan.*

Van deze bevoegdheid wordt echter hoogst zelden gebruik gemaakt, aangezien de Datoek's dat beschouwen als eene minder geoorloofde verrijking ten koste hunner soekoegenooten; zij noemen dat „*makan anaknja sendiri*".

Wanneer de betrekking van Datoek komt te vaceeren, wordt door de bloedverwanten van den overleden of ontslagen titularis en verdere gegoede soekoegenooten beraadslaagd, wie hem zal vervangen. Is hunne keus bepaald, dan wordt de gekozene aan den Sultan ter bevestiging voorgedragen. Bevalt den Sultan de gedane keuze niet, dan moet een ander worden voorgedragen. Kan de Sultan zich met de voordracht vereenigen, dan worden de andere Datoek's der *IV soekoe* ter zake gehoord.

De candidaat moet dan eenigen tijd, gewoonlijk ongeveer een jaar, op de proef dienen, waarna hij definitief in zijne waardigheid wordt bevestigd, en zijn ambtstitel, *gelar*, benevens zijne akte van aanstelling en een ambtszegel, *tjap*, ontvangt.

Voorts is het gewoonte, dat bij die gelegenheid de Sultan aan den nieuwen titularis een vleeschkleurig baadje, een dito kain en een hoofddoek van *kain kasoemba* ten geschenke geeft.

In de tjap's worden de Datoek's der *IV soekoe*, *wazir Sultan* genoemd.

Vroeger kregen alleen de Datoek's der *IV soekoe*, alsmede

de *Laksamana* van *Boekit batoe*, de *Bandar* van *Pekan baroe* en de *Sjahbandar* van *Siak* een tjap, waarin zij allen als *wazir Sultan* werden betiteld, behalve de laatste, die *wakil Sultan* werd genoemd.

Tegenwoordig krijgen ook de beide Bintara's alsmede *Maharadja Dewa* een tjap.

De macht der Datoek's strekt zich over al hunne in eigenlijk *Siak* wonende soekoegenooten uit, behalve in het gebied van den Bandar van *Pekan baroe* en van den Laksamana van *Boekit batoe*.

Te *Pekan baroe* zijn vier panghoeloe's, die aan het hoofd der *IV* soekoe's staan.

Hoewel zij minder hoog in rang zijn dan de Datoek's te *Siak*, kunnen zij toch niet geacht worden aan deze ondergeschikt of door hen gemachtigd te zijn, ook al hebben deze dat steeds zoo willen doen voorkomen.

Bedoelde panghoeloe's zijn waarschijnlijk vroeger door den Radja van *Menangkabau* aangesteld met hetzelfde doel, en misschien wel tegelijkertijd als dergelijke panghoeloe's aan het hof van *Djohor-Siak* te *Boewantan*, namelijk om voor de rechten hunner aldaar doortrekkende landgenooten te waken.

Er was dan ook te *Pekan baroe* evenveel zoo niet meer behoefte aan deze beschermers dan te *Boewantan*, want te *Pekan baroe* hielden de reizigers zich niet alleen op, maar moesten zij aldaar ook van scheepsgelegenheid naar *Singapore* of *Malaka* worden voorzien, terwijl zij meerendeels *Boewantan* slechts voorbijvoeren.

De panghoeloe's krijgen hunne aanstelling dan ook niet van de Datoek's maar van den *Sultan zelven*, die echter omtrent den aan te stellen panghoeloe den Datoek der betrokken soekoe hoort.

Het eenige wat omtrent de verhouding van de panghoeloe's tot de Datoek's in de aanstelling van eerstgenoemden vermeld staat is, in artikel 4 dat de panghoeloe's met de Datoeks te *Siak* „*mengikoet dan menoeroet sapandjang adat poesaka*", terwijl in de akte van aanstelling der Datoek's daaromtrent niets gezegd is.

De plicht der panghoeloe's is dus alleen hunne bestuursdaden te richten naar die der Siaksche Datoek's.

De inkomsten van de panghoeloe's der *IV soekoe* te *Pekan baroe* waren vroeger:

1e een aandeel in de te *Pekan baroe* geheven doorvoerrechten;

2e een aandeel in de pengeretan [recht op de doorgevoerde *ikan troeboek*];

3e de verkoop van opium in het klein;

4e met hun vieren vrijdom van rechten vóor één praauw met handelsgoederen te *Siak;* en

5e hun aandeel in de boeten.

Al die inkomsten zijn hun successievelijk ontnomen, behalve die sub 5e, welke zeer onbeduidend zijn.

Die sub 1 en 2 zijn afgeschaft op last van den Resident van *Sumatra's Oostkust* in 1878, aangezien zij in strijd werden geacht met het tractaat van 1858, en die sub 3 tezelfder tijd, aangezien het recht tot het debiteeren van opium boven de kwala der *Mandau*-rivier het Inlandsch bestuur werd betwist. De inkomsten sub 4 werden hun afgenomen bij de overname der in- en uitvoerrechten door het Gouvernement, waarbij men hen naar het schijnt heeft vergeten.

Hunne verplichtingen tegenover den vorst waren voornamelijk het leveren van eene gewapende praauw, *pendjadjab*, in den oorlog, en het aanbieden van twee karbouwen met hun vieren bij groote festiviteiten.

De gezamenlijke onderhoorigen der vier hierbedoelde panghoeloe's worden geschat op ± 200 huisgezinnen.

De rechtsbevoegdheid dier panghoeloe's gaat tot $ 2.40 [10 realen], terwijl de *karapatan* te *Pekan baroe*, waarin de Bandar en de 4 Panghoeloe's zitting hebben, voor de leden der *IV soekoe* recht doet tot $ 20; grootere zaken moeten te *Siak* door den *karapatan* worden berecht.

De in het gebied van den Datoek *Laksamana* wonende leden der *IV soekoe* staan onder dezen, als gemachtigde der Siaksche Datoek's.

Dit is een gevolg van de omstandigheid, dat zij slechts weinig in getal zijn alsmede dat er eene andere adat omtrent het bezit der kinderen heerscht dan te *Siak*. De oneven geboren kinderen behooren aan de moeder en de evene aan den vader. Dientengevolge is hier de soekoe [in Siakschen zin] niet zuiver en behooren er personen tot de *IV soekoe* die er elders niet toe zouden behooren.

Het aantal zielen, dat iedere soekoe in *Siak*, behalve die in *Pekan baroe* op het oogenblik nog telt, bedraagt volgens ruwe schatting voor de soekoe:

Lima Poeloeh	±	800
Tanah datar	±	150
Pasisir	±	600
Kampar	±	1000

Vele soekoegenooten zijn in de laatste jaren uitgeweken, waarvan verscheidenen zich op het eiland *Bengkalis* hebben gevestigd, zoodat die nu Gouvernements onderdanen zijn.

Eene eigenaardige Siaksche adat, waarin de Datoek's der *IV soekoe* in *Siak* betrokken zijn, en die tevens eene soort van *kabesaran* daarstelt, en daarom hier kan worden vermeld is de zoogenaamde *nobat*.

De *nobat* is een soort van orchest, bestaande uit twee trommen die om den hals gedragen worden en eene *seroenei*, Maleische klarinet.

Dit orchest mag alleen gespeeld worden bij de grootste vorstelijke plechtigheden en feesten en dan heeft dit eenige dagen achtereen 's morgens en 's avonds gedurende een half uur plaats.

Gedurende die muziek mag men niet in de buurt loopen; bij overtreding wordt de schuldige gestraft met eene boete van $ 0.36, die ten voordeele komt van de orang *Bintan* en *Boelang* [zie beneden]. Deze boete is natuurlijk niet als eene straf te beschouwen, doch wordt meer bij wijze van aardigheid opgelegd.

Zoodra de *nobat* ophoudt vallen er 9 kanonschoten, waarna

aan alle aanwezigen kwee-kwee en andere versnaperingen worden aangeboden.

De muzikanten moeten zijn lieden van de soekoe *Sawang* [zie beneden].

Het repertoire bestaat uit twee stukken, *lagoe*, nl. *tangis-tangisan Naga* [het drakengehuil] of, in het Arabisch, *Ibrahim Chalil* (?), en *arak-arakan* [de optocht].

De *seroenei* geeft de melodie aan, terwijl een der trommen zoogenaamd *mendjelaloe* [secondeert] en de andere *meningkah* [naslaat].

Zoodra de *nobat* begint te spelen staan de vier Datoek's op, en versieren zich met de zoogenaamde *tampan-tampan* en blijven dan zoolang staan als er gespeeld wordt.

Hetzelfde doen hunne vrouwen in het vrouwenverblijf van den Sultan.

De *tampan-tampan* is een langwerpig geel doekje, dat de Datoek's bij plechtige gelegenheden op hun linkerschouder dragen, als teeken hunner waardigheid.

b. Directe Sultansonderdanen.

De directe Sultansonderdanen kan men gevoeglijk in drie categoriën verdeelen:

1e. de *anak radja;*

2e. de *hamba radja;* en

3e. de *rajat radja.*

De *anak radja.* De afstammelingen van de verschillende vorsten, die gezamenlijk den adel uitmaken, vormen te zamen eene afzonderlijke soekoe, waarvan de *Mangkoe Boemi* het hoofd is. Zij wonen hoofdzakelijk in de hoofdkampong te *Siak* en, voorts te *Tebing tinggi* op het eiland van dien naam. Enkelen van hen, nl. de naaste bloedverwanten van den Sultan krijgen van dezen een vast inkomen voor hun onderhoud, terwijl de overigen van zijne genade afhankelijk zijn.

Van hen kan weinig meer gezegd worden dan van de meeste vorstentelgen in Maleische landen. Zij achten zich te hoog

geboren om door arbeid in hun onderhoud te voorzien, en verkiezen een leven van ontberingen door genadebrood gerekt, boven welstand door eigen vlijt verworven.

Wel zijn er enkelen, die door hunne pandelingen ladang's laten aanleggen, maar daartoe bepaalt zich in den regel hunne werkzaamheid.

Vooral de positie der vrouwelijke vorstentelgen is zeer treurig, voornamelijk doordat zij Said's zijn, en dientengevolge slechts met Said's in het huwelijk mogen treden; hierdoor blijven zij dikwijls ongetrouwd en moeten dan trachten op andere wijze, welke ook, aan den kost te komen.

De lieden van *Arabischen* oorsprong ± 150 in getal, waaronder eenige Said's, vormen evenzeer eene speciale soekoe onder de directe bevelen van den *Mangkoe Boemi*.

De *hamba radja*. De overige directe onderdanen van den Sultan, de *orang kabanjakan* worden wederom verdeeld in *hamba radja* en *rajat-radja*.

Het is nog niet duidelijk wat het criterium is dezer beide categoriën van personen, doch het schijnt dat zulks moet gezocht worden in de meerdere of mindere aanhankelijkheid aan den Islam.

De *hamba radja* zijn over het algemeen goede Mohamedanen, en al zijn zij misschien voor het meerendeel niet in den geest van Mohamed's leer doorgedrongen, de uiterlijke godsdienstplichten worden vrij getrouw door hen vervuld.

De *rajat radja* zijn of geen of slechts in naam Mohamedanen, en zijn daarom niet zeer in aanzien. Gewoonlijk worden zij, als men in *Siak* van *orang Melajoe* hoort spreken daaronder niet medegerekend, maar worden zij in tegenstelling daarvan genoemd naar het gedeelte in *Siak*, waar zij wonen.

De *rajat radja* mogen volgens de adat niet met de *hamba radja* samen eten, en laatstgenoemden geven of gaven hunne dochters niet aan eerstgenoemden ten huwelijk.

In den laatsten tijd schijnt het onderscheid niet meer zoo streng te worden in het oog gehouden, ten minste komt het

tegenwoordig wel voor dat beide categoriën met elkander trouwen.

De *hamba radja* worden wederom in de navolgende onderdeelen verdeeld:

1e de onderhoorigen der vier Siaksche panghoeloe's;

2e de *hamba radja dalam*;

3e de orang *Bintan* en *Boelang;* en

4e de lieden van *Teratak Boeloeh* en de *Tiga kampong*.

De *hamba radja IV panghoeloe*. De onderhoorigen van de vier Siaksche ponghoeloe's bewonen het gebied boven sub *a* beschreven.

Zij woonden reeds daar voor de komst van *Radja Ketjil* in *Siak*, en waren toen onderdanen van den Radja van *Djohor*, namens wien zij door den Sjahbandar te *Sabah-aoer* bestuurd werden.

De overlevering wil, dat de vier panghoeloe's er toen nog niet waren, doch dat zij na de komst van *Radja Ketjil* eerst door dezen en uit de nakomelingen van den door hem ontslagen Sjahbandar werden gecreëerd.

Dat de Sjahbandar door *Radja Ketjil* werd ontslagen, omdat hij op last van zijn meester doorvoerrecht hief van *Radja Ketjil*, toen nog een avontnrier, is in de historische inleiding beschreven.

Waarschijnlijker komt het voor, dat de vier panghoeloe's er ook tijdens en reeds voor dien Sjahbandar waren.

Deze toch was een Djohorsch ambtenaar, terwijl de panghoeloe's waarschijnlijk de oorspronkelijke volkshoofden zullen zijn geweest van de aan *Djohor* onderworpen *Siaksche* bevolking.

Hoe dit ook zij, zeker is, dat er sedert *Radja Ketjil* geen Sjahbandar meer te *Sabah-aoer* geweest is, als ook dat van dien tijd af vier panghoeloe's de bevolking langs de beneden *Siak*-rivier bestuurd hebben. Deze panghoeloe's zijn die van *Siak ketjil*, *Rempah*, *Siak besar* en *Betoeng*.

De panghoeloe's ressorteeren niet onmiddellijk onder den Sultan.

Over hen zijn twee ambtenaren door den Sultan aangesteld, die den titel hebben van *Bintara;* de eerste in rang is de *Bintara kiri* en de tweede de *Bintara kanan.* Iemand, die als *bintara kanan* begint, kan later tot *bintara kiri* worden verheven.

De bintara's moeten afkomstig zijn een uit *Siak ketjil* of *Rempah*, en een uit *Siak besar* of *Betoeng*. Door hunne aanstelling treden zij evenwel uit hunne soekoe's, en worden hunne kinderen, voor zooverre zij zelf geen bintara's worden, bij de *djoewak radja* ingedeeld, en zulks op grond van de overweging, dat afstammelingen van een bintara niet onder een panghoeloe kunnen worden teruggebracht.

Onder een der beide bintara's [tegenwoordig de bintara kiri] ressorteeren de panghoeloe's van *Siak ketjil* en *Rempah*, en onder den anderen [thans de bintara kanan] de panghoeloe's van *Siak besar* en *Betoeng*. Bevelen van den Sultan aan de vier panghoeloe's worden door de bintara's overgebracht, die voor de uitvoering moeten zorg dragen.

Voorts zijn de bintara's, wat hun titel reeds aanduidt, een soort van rijksherauten, en als zoodanig met de handhaving van het ceremonieel bij plechtige gelegenheden belast.

Wanneer den volke een vorstelijk bevel moet worden verkondigd [vooral de titels van nieuw aangestelde hoofden en grooten] dan geschiedt dat bij monde van de bintara's.

De inkomsten van de bintara's werden vroeger bij hunne akte van aanstelling geregeld, en bestonden gewoonlijk in den afstand van de opbrengst van eene of andere *soengei*, dan wel de serahan-handel van een gedeelte der binnenlandsche bevolking.

Zoo kregen de bintara's *Djobei* en *Djaja Pahlawan* vroeger de Soengei *Rawa* ter exploitatie, terwijl de tegenwoordige *bintara kiri* bij zijne aanstelling het uitsluitend recht verkreeg om ijzer en zout langs de soengei *Mandau* te verkoopen, als mede 10 % rechten te heffen van alle boschproducten, die uit die soengei werden uitgevoerd. Dit recht werd in de akte

van aanstelling ten onrechte *pantjong alas* genoemd; het was een zuiver uitvoerrecht.

De tegenwoordige *bintara kanan* kreeg bij zijne aanstelling het uitsluitend recht om aan de *orang Dajoen* [talang] zout te verkoopen; van het ijzer wordt geene melding gemaakt, doch het schijnt in de bedoeling gelegen te hebben, dat hij ter zake hetzelfde recht had.

De *orang Dajoen* werden bij dierzelfde akte geplaatst onder de bevelen van den *bintara kanan* [zie beneden].

Bij de afschaffing van de *pantjong alas* werden de boven omschreven inkomsten den bintara's ontnomen, en kregen zij daarvoor in de plaats een traktement van *f* 500 's jaars ieder, terwijl de serahan-handel op de pertalangan *Dajoen* aan Tongkoe *Soeloeng Negara* en die langs de *Mandau*-rivier aan Tongkoe *Oenoes* werd gegeven, de eerste een echte en de tweede een onechte zoon van den vorigen Sultan *Ismail*.

De inkomsten der vier panghoeloe's waren vroeger de *tapak lawang*, zijnde 10 gantang's padi per huisgezin, voor iedere in hun gebied aangelegde ladang, benevens de *pantjong alas*, 10 % van de in hun gebied ingezamelde boschproducten.

Ook hebben de panghoeloe's nog de bevoegdheid hunne onderhoorigen te beboeten tot 10 reaal *doewit nipis*, $ 2,40, doch van die bevoegdheid wordt nooit gebruik gemaakt, eerstens omdat die onderhoorigen niets te missen hebben, en tweedens omdat de hoofden zich ten koste hunner weinige onderhoorigen niet willen bevoordeelen.

Hier zij aangeteekend, dat straffen boven de 10 realen tot $ 20 behooren tot de jurisdictie van de bintara's, die echter ook zoo goed als nooit daarvan gebruik maken.

Zaken van nog meer gewicht worden alleen uitgemaakt door de *karapatan*.

De panghoeloe's worden bij vaceering der betrekking door den betrokken bintara aangewezen, in den regel uit de familieleden [zoon of broeder] van den vorigen, en door den Sultan met eene akte van aanstelling, *soerat*, bevestigd, bij welke

gelegenheid zij van dien Vorst een *persalinau* ontvangen, dat is een sarong, een baadje en een hoofddoek.

Hunne onderhoorigen moeten allerlei en veel werk verrichten; zij moeten de noodige bruggen, aanlegplaatsen en badraketten maken, alsmede bij feestelijke en andere gelegenheden loodsen oprichten, waarvoor het materiaal echter niet door hen behoeft te worden geleverd; zij moeten voorts bij feesten het vorstelijk verblijf versieren, en alsdan tevens het eten en drinken voor de gasten bereiden en opdisschen waarbij de mannen de mannelijke en de vrouwen de vrouwelijke gasten bedienen; zij moeten desgevorderd op reizen den Sultan vergezellen, en diens praauwen voeren, en natuurlijk in tijd van oorlog mede ten strijde trekken. Tevens moeten bij huwelijken vier mannen bij den bruidegom en vier vrouwen bij de bruid *mendjawat*, dat is deze als een soort van eerewacht dag en nacht bewaken, van het sluiten van het huwelijk, tot aan den dag, dat zij in echtelijke gemeenschap gaan leven, hetgeen soms maanden duurt.

Dat al deze diensten van niet weinig beteekenis zijn met het oog op het gering aantal personen dat onder de hier bedoelde panghoeloe's ressorteert, blijkt hieruit dat gedurende de feesten, die de Sultan in 1878 gegeven heeft bij de besnijdenis zijner drie zoons en het huwelijk van twee zijner dochters alle valiede personen aan die panghoeloe's ondergeschikt, mannen en vrouwen, *dertien maanden lang* op bovenomschreven wijze mede hebben moeten „feest vieren", tengevolge waarvan zij dat jaar niet in staat zijn geweest hunne ladang's te bewerken, of iets voor hun onderhoud hebben kunnen verrichten!

Eene afschuwelijke gewoonte, waarvan wederom de hier bedoelde categorie van personen en zij alleen, het slachtoffer zijn, is de zoogenaamde *poengoetan*.

Hieronder verstaat men de verplichting van ieder der vier panghoeloe's om iederen nieuwen Sultan, hetzij bij zijne troonsbestijging, of anders wanneer hij die eischt, vier maagden te

leveren als *isi astana* zooals men dat noemt. Zij moeten allerlei huiselijke bezigheden in het vorstelijk verblijf verrichten, behalve het zware en grove werk dat door pandelingen wordt gedaan.

Desniettegenstaande zijn zij niet veel meer dan slavinnen, en het spreekt vanzelf dat zij met hare behoorlijkheden den Sultan en zijne bloedverwanten desverkiezende ter wille moeten zijn, hoewel de adat zulks bepaald verbiedt.

Zij treden geheel uit hare familie en uit hare soekoe zoo spoedig zij *dajang* worden, d. i. zoo spoedig zij worden aangewezen om aan den Sultan te worden geleverd. Zij worden dan leden van de soekoe *hamba radja dalam.*

Wanneer zij trouwen wordt de voor haar verschuldigde huwelijksgift aan den Sultan betaald.

De dajang's worden door de panghoeloe's aangewezen, en zoo spoedig dat heeft plaats gehad is iedere poging om haar daaraan te onttrekken strafbaar.

Dat er weinig ambitie bestaat voor ouders om hun kind als *dajang* te zien aangewezen, laat zich denken. Zoo spoedig er kans bestaat dat een nieuwe Sultan den troon zal bestijgen, worden alle jonge meisjes, zelfs nog voordat zij daarvoor in aanmerking behoorden te komen, ontmaagd.

Het spreekt vanzelf dat verscheidene personen zich aan een zoo weinig benijdenswaardig régime trachten te onttrekken, en uitgeweken zijn.

Misschien zouden dan ook al de panghoeloe's niet meer dan 3 à 400 huisgezinnen, dus ongeveer 1600 zielen, bij elkaar kunnen brengen.

Het productief vermogen, dat hier toch al niet groot is, wordt door de overplaatsing van 16 maagden naar de soekoe *hamba radja dalam* door iederen nieuwen Sultan ook al niet grooter, zoodat het zich laat aanzien, dat na eenige geslachten de 4 Siaksche penghoeloes tot de geschiedenis zullen behooren.

2e. De *hamba radja dalam.*

Deze categorie van personen bestaat oorspronkelijk uit de

eigen volgelingen van *Radja Ketjil*, toen hij *Siak* vermeesterde. Er zullen daaronder wel lieden geweest zijn van allerlei afkomst, die zich bij hem op zijne zwerftochten zullen hebben aangesloten. Voor het grootste gedeelte echter waren het *Djohoreezen*, die zich bij hem hadden gevoegd, bij zijne poging om zich van den *Djohorschen* troon meester te maken.

Hoewel zij ook hunne ladang's langs de geheele *Siak*-rivier aanleggen, wonen toch de meesten in de nabijheid van de woning van den Sultan.

Zij hebben ten opzichte van den Sultan over het algemeen dezelfde plichten als de *hamba radja IV penghoeloe*, behalve dat zij geene dajangs behoeven te leveren. Zij worden evenwel over het algemeen meer gespaard, zoodat hunne positie beter is.

Aan hun hoofd staat een Datoek, die den titel heeft van *Maharadja Dewa*, en die een traktement van *f* 1000 's jaars van den Sultan geniet.

Een afzonderlijk onderdeel van de hamba radja dalem vormen de orang *Bintan* en *Boelang*, welke gedeeltelijk in de hoofdkampong *Siak* en gedeeltelijk te *Petjah Tima* wonen.

Het zijn klaarblijkelijk afstammelingen van die volgelingen van *Radja Ketjil* die van de eilanden *Bintan* en *Boelang* [in den *Riouw-Singga* archipel] afkomstig zijn.

Zij schijnen zich bij die gelegenheid goed te hebben gedragen, ten minste hebben zij blijkbaar in de gunst van dien vorst gestaan, want hun eenige dienstprestatiën aan den vorst zijn behalve het mede uittrekken ten oorlog, nu nog alleen de bediening van het geschut, hetgeen tegenwoordig natuurlijk alleen bij feestelijke of godsdienstige gelegenheden plaats heeft.

Voorts moeten bij vorstelijke huwelijken vier van hunne vrouwen 's nachts eene eerewacht vormen bij het bed der bruid [*mendjawat*], en dat wel zoolang de *nobat* geslagen wordt [zie boven].

Er zullen op dit oogenblik wellicht ongeveer 200 zielen zijn die behooren tot de *Orang Bintan* en ongeveer 100 tot de *Orang Boelang*.

Nog worden tot de *hamba radja dalam* gerekend te behooren de *djoewak radja* en de *hamba radja indjelei*.

Het eerste is wel eens vertaald door schild- of edelknapen, doch het heeft in *Siak* eene eenigszins andere beteekenis. Het zijn hier de persoonlijke dienaren van den Sultan en zijne familie, niet als pages, maar als oppassers, mandoer's, djoeragan's, schrijvers, zwaard-, sirihdoos- en tali api-dragers en dergelijken. Zij zijn afstammelingen van vroegere bintara's en kunnen als nakomelingen van rijksgrooten — voor zooverre zij zelf geen *bintara* worden — niet meer onder het gezag van een *panghoeloe* worden teruggebracht, maar worden als *djoewak radja* in de soekoe *hamba radja dalam* ingedeeld.

Men schat hun aantal op ongeveer 300 zielen.

De *hamba radja indjelei* zijn zij, die oorspronkelijk tot de *IV soekoe* behoord hebbende, om een of andere reden daaruit zijn getreden [tengevolge van twisten, geschillen enz.] en zich onder de directe bevelen van den Sultan hebben gesteld.

Hun aantal is zeer gering.

De *hamba radja* te *Boekit batoe* en te *Pekan baroe* staan onder de bevelen van den *Datoek Laksamana* ginds en van den *Datoek Bandar* hier. Beiden zijn ambtenaren van den Sultan, hoewel hunne waardigheid door de gewoonte erfelijk in hunne familie schijnt te zijn geworden.

Volgens het verhaal van den *Laksamana* omtrent zijne afkomst [waaraan geen reden is om te twijfelen] zouden zij afstammen van zekeren *Panglima Djamal*, een Boeginees, die in de oorlogen tusschen de beide zoons van *Radja Ketjil Marhoem Mempoera* [Sultan *Mohamad*] en *Marhoem Boekit* [Radja *Alam*] steeds ijverig de zijde van laatstgenoemden had gekozen, zoo zelfs dat toen eerstgenoemde door de *Oost-Indische Compagnie* op den Siakschen troon was geplaatst, hij door die

Compagnie gevangen genomen, te *Malaka* gebrandmerkt en gedurende jaren in ketenen geslagen werd.

Na het verraad van *Gontong* in 1759, werd, zooals is medegedeeld, *Radja Alam* wederom met Compagnie's hulp op den troon van *Siak* hersteld, nadat eenige Compagnieschepen *Radja Mohamad* met veel moeite hadden verjaagd.

Vooral even boven *Poelau Gontong* was de passage moeilijk, daar de rivier met zware boomen was afgesloten. *Panglima Djamal* nu ging met nog eenige personen te water, en ruimde met zagen of bijlen de versperring op.

In het rapport van den Commissaris der expeditie, *Visboom*, wordt hieromtrent het navolgende medegedeeld:

„Onderwijl sprongen vier man van *Radja Alam* in het wa„ter en zaagden de drie eerste touwen door; daarna beloofden „wij aan dengeen, die de nog vijf overige touwen zoude „doorkappen 30 spaansche realen, hetwelk door den stuurman „*van Egten* verricht werd". [*Netscher* pagina 126].

Na den oorlog werd *Panglima Djamal* Sjahbandar te *Boekit batoe*, en kreeg hij het monopolie van het zout- en opium debiet aldaar voor zijn onderhoud.

Toen na *Radja Alam's* dood deze werd opgevolgd door zijn zoon *Marhoem Pekan* [Radja *Mohamad Ali*] en deze weldra weer was verjaagd door zijn neef, Radja *Mohamad's* zoon *Marhoem Mangkat di balei* [Radja *Ismail*], vluchtte de *Bandar* van *Boekit batoe* naar *Malaka*, waarschijnlijk wel omdat hij *Radja Ismail's* wraak zal gevreesd hebben, daar hij had medegeholpen diens vader te verdrijven.

Een zijner zoons, zekere *Entjik Brahim*, bleef te *Siak* en werd nadat *Said Ali* diens neef en zwager *Marhoem Mangkat di Doengen* [Sultan *Jahja*] van den troon had gestooten — waarbij genoemde *Entjik Brahim* wel de partij van eerstgenoemden zal hebben gekozen — aangesteld in zijns vaders plaats als *Bandar* te *Boekit batoe*.

De nakomelingen van dezen beweren, dat reeds deze *Bandar* door *Said Ali* met grond werd begiftigd, en niet zijn

zoon *Entjik Chemis*, die hem na zijn dood als *Bandar* opvolgde en door Sultan *Ismail* [nl. den vorigen Sultan] tot *Laksamana* verheven werd.

Mogelijk is dat wel, maar het is waarschijnlijker, dat laatstgenoemde eerst met land [dat van den *panghoeloe* van *Domei*] door Sultan *Ismail* is begiftigd.

De tegenwoordige *Laksamana*, *Entjik Abdullah* [zoon van *Entjik Chemis*, die nog leeft, maar wegens ouderdom ontslagen is] beweert, dat er geene oude akten van aanstelling meer zijn, daar die allen tijdens de onlusten met *Wilson* zijn verbrand. Hij beweert, dat de schenking van het thans door hem bezeten landschap door *Said Ali* heeft plaats gehad ter belooning van het aandeel dat *Entjik Brahim* gehad heeft in de onderwerping der Westelijke onderhoorigheden van *Siak*, waarvoor hij nog zou gekregen hebben den titel van *Maharadja Lela Setia* [zie voorts wat boven sub *h* is medegedeeld].

De directe onderdanen van den Sultan nu, die binnen het door den *Laksamana* bestuurde gebied wonen, zijn aan zijn direct gezag onderworpen. Zij hebben als de andere *hamba radja* desgevorderd dienstprestatiën aan den vorst te leveren, doch dit komt bij hen natuurlijk veel minder voor dan bij degen, die dichter bij den Sultan wonen.

Vroeger was de *Panghoeloe* van *Domei* het hoofd van de oorspronkelijke bevolking, die van *Tandjong Balei* tot *Perbahageian aroes* [*Soengei Seneboei*] langs het strand woonde. Hoe meer echter de invloed van den *Laksamana* zich uitbreidde, hoe meer des Panghoeloe's macht zich inkromp, zoodat hij op het laatst tot de *Soengei Domei* werd teruggedrongen en al de inkomsten uit het overige gedeelte van zijn gebied successievelijk den *Laksamana* toevielen. De laatste *panghoeloe* van *Domei* is reeds geruimen tijd overleden en een nieuwe werd nog niet aangesteld. Wanneer van hooger hand niet voor de instandhouding van een zoodanigen *panghoeloe* wordt gewaakt [wat misschien niet eens wenschelijk is], dan zal hij weldra tot het verledene behooren.

De *Laksamana* heeft het recht tot $ 20 te straffen; grootere zaken komen voor de *karapatan* te *Siak*.

Boven is reeds met een enkel woord medegedeeld, dat de leden der *IV soekoe*, die binnen het gebied van den *Laksamana* wonen, aan dezen ondergeschikt zijn. Dit komt wellicht daar vandaan, dat het vroeger niet noodig was om te *Boekit batoe Menangkabausche* panghoeloe's [consuls] aan te stellen, zooals te *Pekan baroe* en *Siak*, en later zijn er ook geen aangesteld omdat er te weinig soekoe-leden waren.

De *Datoek Laksamana* wordt beschouwd te zijn de gemachtigde van de Siaksche datoek's.

Het verschijnsel, dat er *orang IV soekoe* in *Boekit batoe* zijn, wordt — behalve natuurlijk van hen, die zich van elders aldaar komen vestigen — daardoor verklaard, dat volgens de gewoonte, welke onder de *Rajat radja* in dat gebied bestaat, de onevene kinderen de soekoe der moeder en de evene die van den vader volgen. Deze laatsten zijn dus eigenlijk volgens de adat van het *semando* huwelijk geen *orang IV soekoe*.

Het aantal *hamba radja's* aan den *Datoek Laksamana* van *Boekit batoe* ondergeschikt zou naar schatting ± 160 bedragen.

Men vindt in de kampong *Boeroe bakoel* [in *Boekit batoe*] een honderdtal *hamba radja*, die niet aan den *Datoek Laksamana* ondergeschikt zijn, doch die direct onder den Sultan ressorteeren. Aan hun hoofd staat een *panghoeloe kanaikan* [*kanaikan* is een hoog woord voor vorstelijk vaartuig]. Deze personen moeten de particuliere praauw van den Sultan voeren.

Op het eiland *Merbouw* worden nog gevonden ± 120 en op het eiland *Tebing tinggi* ± 200 personen, die tot de *hamba radja* behooren. Zij zijn daar gekomen als volgelingen van de vorstentelgen, die aldaar apanage's hadden.

Omtrent de *Rajat radja* in het gebied van den *Datoek Laksamana* zal later het een en ander worden medegedeeld.

Evenals te *Boekit batoe* wordt te *Pekan baroe* de Sultan door een ambtenaar vertegenwoordigd, welke daar den titel van *Bandar* heeft.

Hij is het hoofd der aldaar zich bevindende *hamba radja*, dat zijn alle personen, die niet tot een der *IV soekoe* behooren, welke laatsten onder hunne panghoeloe's staan. Hij heeft ten opzichte van zijne onderhoorigen dezelfde bevoegdheden als de Siaksche Datoek's; hij kan hen ook tot $ 20 straffen.

De leden der *IV soekoe* kunnen door hunne panghoeloe's gestraft worden met 10 realen [$ 2.40]; daarboven tot $ 20 worden zij berecht door den *karapatan* te *Pekan baroe*, waarin de Bandar en de 4 Panghoeloe's zitting hebben. Nog grootere zaken komen voor de *karapatan* te *Siak*.

De *bandar* van *Pekan baroe* was oorspronkelijk slechts een ambtenaar van den Sultan en had dus als zoodanig geen *oetan-tanah*. Zijne inkomsten bestonden, behalve zijn aandeel in de boeten, uit een praauw vrij van rechten op de *Siak*-rivier [*bebas*], welk recht door het Gouvernement voor *ƒ* 200 's jaars werd overgenomen, een doorvoergeld op doortrekkende vreemdelingen, niet tot de *IV soekoe* behoorende, een aandeel in de *repang* en *pengeretan* [d. i. belasting op de doorgevoerde troeboek].

Deze beide laatste belastingen zijn evenwel later verboden, zonder dat de *Bandar* daarvoor werd schadeloos gesteld.

Daarentegen werd de *Bandar* door den Sultan begiftigd met *oetan-tanah*, waardoor hij al de voorrechten kreeg aan dat bezit verbonden. De hem geschonken *oetan-tanah* was oorspronkelijk het eigendom van den *batin* van *Senepalan* [zie boven *c* 2]. Wanneer dit gebeurd is en waarom is nog niet met zekerheid bekend.

De reden zal misschien wel zijn geweest, dat de Sultan zijn ambtenaar een behoorlijk traktement willende geven, dat maar gedaan heeft ten koste van den *batin* van *Senepalan*.

De schenking van de hierbedoelde *oetan-tanah* is vermeld in de akte van aanstelling in 1276 [1859/60] aan den vierden *Bandar*, den vader van den tegenwoordigen, uitgereikt.

Waarschijnlijk heeft die schenking vroeger niet plaats gehad,

want de panghoeloe's van *Pekan baroe* verzekeren, dat nadat de heffing van de *pantjong alas* en de *tapak lawang* aan den *batin* van *Senepalan* was ontnomen, deze slechts eenmaal door den *Bandar* zijn geïnd, toen de *pantjong alas* [en daarmede de *tapak lawang*] werd afgeschaft, nadat deze door het Gouvernement [abusievelijk] was overgenomen, en de heffing daarvan bij plakaat van den Resident van *Riouw* van 1863 was verboden. De Sultan stelde den *Bandar* schadeloos met *f* 200, doch die som werd hem slechts eenmaal uitgekeerd.

De opbrengst van de wasboomen komt tegenwoordig ook voornamelijk ten voordeele van den *Bandar*. Vroeger was die ook voornamelijk voor den *batin* van *Senepalan*, die deze desgevorderd voor 3/4 [niet voor 4/5] aan den Sultan moest leveren.

De onderhoorigen van den genoemden *batin* behooren tot de *rajat radja* en zullen later worden behandeld.

Het aantal aan den *Datoek Bandar* te *Pekan baroe* onderhoorige *hamba radja's* zal ± 200 zielen bedragen.

Hierbij zij nog vermeld, dat aldaar bovendien een 40 tal personen wonen van *Arabischen* oorsprong.

De personen behoorende tot de *Tiga loehak*, de *Tiga kampong* en *Teratak Boeloeh* [zie sub *e*, *f* en *g*] zouden ook tot de *hamba radja* kunnen worden gerekend.

Veel meer dan boven van hen is medegedeeld, kan nog niet van hen worden gezegd.

Er wordt beweerd, dat de panghoeloe's van de *Tiga kampong* en *Teratak Boeloeh* verplicht zijn bij feestelijke gelegenheden den Sultan ieder een karbouw aan te bieden, en dat zij dit in 1878 nog gedaan hebben; ook zij zouden bij den oorlog naar *Kota Intan* mede geweest zijn.

Het schijnt echter, dat zij meer onder de bescherming van *Siak* staan, dan dat zij daaraan ondergeschikt te achten zijn.

De rajat radja. Onder deze benaming worden al die directe onderdanen van den Sultan samengevat, die geen *hamba radja* zijn. Hunne positie is over het algemeen niet benij-

denswaardig. Hebben de *hamba radja* nog eenige rechten, die de Sultan [ten minste zedelijkerwijze] te respecteeren heeft [*adat*], alles wat de Sultan zijnen rajat's laat behouden, wordt geacht een medelijdend gunstbetoon te zijn [*kasihan*]. Zij zijn, wat men vroeger in *Europa* noemde „taillable et corvé-„able à merci".

Evenwel is ook hier de practijk beter dan de theorie, want al kunnen de rajat's zich ook niet tegen de bevelen van hun Vorst verzetten, zij kunnen zich wel daaraan onttrekken, door zich in hunne ondoordringbare bosschen te verschuilen, als het gehoorzamen hun te zwaar wordt. Hieruit volgt, dat ook van de zijde van den Vorst wel steeds zal worden zorg gedragen, dat de duimschroeven niet al te zeer worden aangezet. De macht zou hem toch ontbreken om zijn wil door te zetten en hij zou het niet verder kunnen brengen, dan zijne ontevredenheid wreken op enkelen.

De *rajat radja* worden wederom onderverdeeld in *rajat tantera*, die slechte, en *rajat banang* die in het geheel geen Mohamedanen zijn.

Tot de eerste behooren de *Orang Talang*, waartoe ook de *Orang Mandau* kunnen worden gerekend, alsmede de onderhoorigen van de Maleische batin's langs de *Siak*-rivieren, en dus die personen, die het land occupeeren bedoeld sub *b*, *c* en *d*. Tevens behooren daartoe nog de in het gebied van den *Datoek Laksxmana* wonende *rajat laoet*, de onderhoorigen der 4 Maleische batin's van *Bengkalis* en de *Orang Tjedoen* en *Senggèrau*.

Al deze personen leven voornamelijk van den rijstbouw, behalve de *rajat laoet*, en de op *Bengkalis* gevestigde *rajat tantera*, die ook veel in de vischvangst hun onderhoud vinden.

Allen zamelen ook boschproducten in, als de honger hen daartoe aanzet.

Tot de laatste categorie behooren de orang *Sakei*, *Akit*, *Rawa* en *Oetan*.

Duidelijkheidshalve zijn in deze nota de *Orang Talang* genoemd in tegenstelling van de *Orang Mandau*. Dit is minder juist, hoewel door het spraakgebruik gewettigd.

Talang beteekent eigenlijk iemand, die binnenslands niet langs de oevers der rivieren woont.

De *Orang Mandau* zijn dus ook een soort van talang's, en zij worden dan ook wel de *Talang Mandau* genoemd.

De *Orang Talang* worden gewoonlijk zoogenoemd in tegenstelling van de *Orang Melajoe*, die hunne ladang's dicht bij de oevers der rivieren hebben.

Waarom de *Orang Talang* verkozen hebben zich in de bosschen te vestigen, zoover van den weg, is nog niet met zekerheid te zeggen. Er zou zeker nog plaats genoeg voor hen zijn geweest langs de rivier. Misschien is hun dat voorrecht vroeger wel ontzegd, dan wel hebben zij zelven zich veiliger in hunne dichte bosschen geacht, en dat zij daarin geen ongelijk hebben gehad, bewijst hun betrekkelijk hoog bevolkingscijfer.

Hoe de *batin* van *Prawang* [sub *c* 4] in het door hem boven de *kwala Mandau* geoccupeerde bosch is gekomen, is nog niet bekend.

Boven bij de beschrijving van het land door de *Orang Talang* en door de *Orang Mandau* bewoond, is over die personen reeds het een en ander medegedeeld en wordt kortheidshalve daaraan gerefereerd [sub *b*, *c* en *d*].

De Sultan heeft voor de *Orang Talang* en voor de *Orang Mandau* den *serahan*-handel ingevoerd, hetwelk een bron van inkomsten oplevert, welker opbrengst hij in den regel als traktement voor beambten van hem, dan wel aan familieleden voor hun onderhoud heeft afgestaan.

Die *serahan*-handel bestaat alleen in ijzer [parang's] en zout, doch het spreekt vanzelf, dat waar de behoeften der bevolking door die artikelen bijna geheel bevredigd worden, de handel in andere noodige artikelen [vooral in kain's] moeielijk

door anderen kan worden gedreven, dan door hem, die den *serahan*-handel heeft.

Deze *serahan*-handel is niets anders, dan hetgeen wij het monopolie van het debiet van zout en ijzer zouden noemen, en het valt niet te ontkennen, dat de gedachte, die daaraan ten grondslag ligt, niet zoo slecht is. Daardoor toch werd in de twee voornaamste levensbehoeften van de ver verwijderde *Orang Talang* op betrekkelijk gemakkelijke wijze voorzien. Wel waren het zout en het ijzer duur, maar daar stond tegenover, dat het altijd en niet zoo heel ver weg te bekomen was.

Het ligt echter voor de hand, dat van den *serahan*-handel in een land als *Siak*, door dengene, die hem ter exploitatie kreeg, spoedig misbruik moest worden gemaakt. De bevolking toch was geheel aan hem overgeleverd, terwijl het voor haar onmogelijk was zich over aangedaan onrecht te gaan beklagen. Zij zullen wel van het nutteloze hunner klachten zijn overtuigd geweest. De *pertalangan* toch is vooral in vroeger tijden door de *anak radja* steeds een geschikt terrein geacht, om aan hun lust naar de bezittingen hunner onderhoorigen den vrijen teugel te vieren.

Onbepaalde heffingen van allerlei producten en onbegrensde willekeur van allerlei aard noopten de *Orang Talang* gedurende hoog bezoek nu en dan zich in hunne bosschen terug te trekken, waaruit zij niet te voorschijn kwamen, voor dat bezoek voorbij was.

Clandestiene verkoop door derden was niet mogelijk, daar de bevolking te veel verspreid woont, en dus die artikelen alleen op een vaste plaats verkrijgbaar moeten zijn, hetgeen van algemeene notoriteit moet zijn, om mogelijk te wezen.

Daarbij is de *serahan*-handel bijna geheel en al een ruilhandel en de afvoer der ingeruilde producten kan natuurlijk niet in het geheim geschieden.

Het behoeft geen betoog dat de *serahan*-handel, wettig en

noodzakelijk van oorsprong, een slagboom geworden is voor de ontwikkeling van het land en de vermeerdering van het productief vermogen daarvan moest in den weg staan.

Onder ons bestuur is aan te nemen, dat de verstrekking van het noodige zout en ijzer niet alleen, maar ook van andere artikelen van Inlandsch gebruik, gerust aan de vrije concurrentie, in de eerste plaats van Chineezen, kan worden overgelaten, waardoor niet alleen de verkochte artikelen beter en goedkooper zullen worden, maar ook de bevolking zich meer op het inzamelen van boschproducten zal gaan toeleggen, zoo spoedig zij zal bemerken, dat de opbrengst van hun vlijt te hunnen bate komt.

Vroeger was — zooals reeds is medegedeeld — de *serahan*-handel aan de soengei *Mandau* aan den *bintara kiri*, en die op de *pertalangan* [sub *d.*] aan den *bintara kanan*, bij wijze van traktement afgestaan, welke hun echter later weer ontnomen werden, terwijl zij in de plaats daarvan ieder *f* 500 's jaars kregen, en die handel wederom aan de Tongkoe's *Oenoes* en *Soeloeng Negara* geschonken werd.

De eerste heeft de exploitatie van dat recht verpacht, eerst aan een Maleijer van *Malaka* voor $ 160, en thans aan een Chinees voor $ 180 dat later $ 200 zal worden.

Tongkoe *Soeloeng Negara* heeft de exploitatie aan zich gehouden, doch de administratie daarvan aan den *bintara kanan* gelaten, die daarvoor een deel [men zegt $^1/_3$] der opbrengst krijgt.

Een andere bron van inkomsten, die de Sultan van de *Orang Talang* heeft is de opbrengst der *tapak lawang*, die naar het schijnt 10 gantang's padi per ladang behoorde te bedragen, doch, voor de *Talang Dajoen* althans, tot 20 gantang's per ladang [wederrechtelijk?] is opgevoerd [artikel 5 der akte van aanstelling van den *bintara kanan* van 1279].

Ook werd bij diezelfde akte nog bevolen, dat alle olie, die de *Orang Dajoen* produceerden, voor *f* 1 de *gantang* aan den Sultan moest geleverd worden [artikel 6], terwijl — last

not least — werd gelast, dat de *Orang Dajoen* hun padi alleen aan den Sultan mochten verkoopen tegen $ 3 de 100 *gantang*, waartegen de Sultan zich verbond, dat als de *Orang Dajoen* later rijst mochten noodig hebben, zij die [natuurlijk tegen de marktwaarde of tegen 3 malen den prijs, waarvoor zij verkocht hadden] konden terugkoopen [!] [artikel 7].

Uit dergelijke bepalingen kan men nagaan, wat er van eene lijdzame bevolking als de *Orang Talang* moet worden, als zij aan de niet gecontroleerde willekeur van een halfkrankzinnigen despoot, zooals de vorige Sultan was, welke die bepalingen in het leven riep, wordt overgelaten.

Behalve de belastingen, die de *Orang Talang* in bovenomschreven vormen aan hun vorst opbrengen, zijn zij nog evenals de *Orang Mandau* en de onderhoorigen der Maleische batin's langs de *Siak*-rivier [sub *b*, *c* 1, 2 en 3 en *d*] tot eenige persoonlijke diensten verplicht, en wel de zwaarste, die ten behoeve van het land of den Sultan noodig zijn, zooals wegen en sloten maken, versterkingen opwerpen en het hout kappen, dat de vorst voor zich zelven of voor zijn land noodig heeft.

De hoofden van al de hier boven bedoelde *rajat radja* worden door den Sultan benoemd.

Zij worden door de soekoe van den vorigen titularis door diens soekoeleden en uit zijn kamanakan's aangewezen. De erfopvolging bij versterf gaat bij hen allen niet over in de directe linie van vader op zoon, maar van oom op zusterskinderen.

De *Panghoeloe Mandau* krijgt bij zijne aanstelling een baadje, een sarong en een hoofddoek, de laatste bestaande uit een *kaboeng* [$^1/_2$ vadem] wit katoen, gerold in een even groot stuk zwart katoen [*detar berkaboeng*]. Dit zou eene toespeling zijn op de bijenteelt, waarvan de zwerm eveneens van binnen [het was] wit en van buiten zwart is [de bijen].

Het nieuw benoemde hoofd der *Talang Dajoen* die den titel van *patih* heeft, krijgt bij zijne verheffing een baadje, een sarong en een zwarten hoofddoek.

De overige hoofden krijgen allen een gewone persalinan, d. i. een baadje, een sarong, en een gewonen hoofddoek.

Bevelen van den vorst worden aan deze *rajat radja* mondeling overgebracht door iemand, wien als bewijs van de echtheid zijner zending wordt medegegeven eene pijl, om den steel waarvan een strook geel katoen met een loopenden knoop gebonden is [*ikat simpoel sentak*].

Bij gewichtige zaken, bij voorbeeld bij het opsporen van iemand, die een groot misdrijf heeft begaan, wordt de gele strook met een gewonen knoop gebonden ten teeken van een peremptoir bevel. Op het gerucht — zegt men — dat een zendeling met zoodanig teeken nadert, vlucht de bevolking reeds voor hem uit.

Als een van de bovenvermelde hoofden nalatig of onwillig is geweest om bevelen van den vorst op te volgen, dan is de straf, die daarop staat, dat hij met de overige schuldigen die mede voor den vorst verschijnen, zoogenaamd *ajar keris* moet drinken, d. i. een kris wordt gedompeld in water, waarin men *lombok setan* heeft afgetrokken, en het daarvan afdruipende water laat men vloeien in den mond van den delinquent, die het moet doorslikken. Deze straf wordt als zeer zwaar beschouwd, want niet alleen veroorzaakt het scherpe aftreksel eene zeer onaangename gewaarwording, maar volgens het volksgeloof brengt het ook onheil aan. Is de straf eenmaal voltrokken, dan moet de Sultan den gestraften een *persalinan* geven, om hen als het ware wederom aan zich te binden. Zonder dat zouden zij uitwijken.

De *Orang Talang* zijn betrekkelijk vrij groot in aantal.

Naar ruwe schatting zouden de *Orang Dajoen* alleen	±	800
de *Orang Gasip*, *Koetip*, alsmede de onderhoorigen van den *Batin Pandan* te zamen . . .	±	450
en de gezamelijke *Orang Mandau* [waaronder de de *Orang Gronggang* en de lieden van den *Djokerah Pandan*] te zamen	±	800
of in het geheel	±	2050

huisgezinnen vormen, hetgeen op een bevolkingscijfer van ongeveer 9 à 10000 zou wijzen.

De *rajat laoet*, welke allen gevestigd zijn in het gebied van den *Laksamana* van *Boekit batoe*, behooren, zooals reeds is medegedeeld, ook tot de *rajat tantera.*

De *rajat laoet* hebben geen vaste woonplaats, maar zwerven hier, in den *Riouw-Lingga-archipel* en aan den overwal van *Malaka* in *Djohor* en *Singapore* rond.

Alleen als zij hier getrouwd zijn, blijven zij en leven dan hetzij van de opbrengst hunner ladang's of van de vischvangst. Zij zijn verdeeld in negen soekoe's, welke ieder onder een eigen hoofd staan, die den titel van *batin* heeft. Vandaar dat zij ook dikwijls worden genoemd *rajat sembiban soekoe.*

Die soekoe's zijn: *Semboeloen*, *Gelam*, *Keloemang*, *Kopit*, *Semimbo*, *Sebaboei Ladi*, *Tengajoen* en *Perajoen.*

In *Siak* zouden tegenwoordig alleen zijn lieden uit de soekoe's *Semboeloen*, *Keloemang*, *Sebaboei* en *Kopit.*

Hun hoofd is zekere *Radja Negara*, die door den Sultan wordt benoemd uit een der eerste drie van de laatstgenoemde vier soekoe's. De laatst benoemde *Radja Negara* heeft reeds eenige jaren *Siak* verlaten en moet nu in dienst zijn van den *Maharadja* van *Djohor*, waar, naar men zegt, hij het toezicht heeft over eenige gebouwen van dien vorst.

Het hoofd van hen, die hier de *rajat laoet* genoemd worden, zou in *Lingga*, eenigen tijd geleden, zekere *Orang kaja Mopar* geweest zijn, die bij zijne aanstelling den titel heeft gekregen van *Orang kaja Toemenggoeng;* of hij nog in functie is, kan niet worden medegedeeld.

Het aantal *rajat laoet* nog in *Siak* [*Boekit batoe*] gevestigd zou tegenwoordig niet meer dan ± 400 bedragen.

Men wil, dat een groot aantal van hen is uitgeweken.

Steller dezes is niet in staat geweest om op de hoogte te komen van de *rajat laoet* elders in den archipel, en kan dus hier niet worden medegedeeld, waarom en wanneer zij zich in *Siak* vestigden.

Het vermoeden is misschien gewettigd, dat zij afstammelingen zijn van onderhoorigen van dien *Radja Negara* van *Singapore*, aan wien *Radja Ketjil* door zijn grootvader den *Laksamana* van *Djohor* werd toevertrouwd en die hem, *Radja Ketjil*, bij zijne ondernemingen tegen *Djohor*, *Riouw* en later tegen *Siak* wel met volk zal hebben bijgestaan [zie boven].

De titel van *Radja Negara*, dien het hoofd der *rajat laoet* hier steeds draagt, vindt misschien daarin ook zijne verklaring.

Bij de *rajat laoet* is het de gewoonte, dat de onevengeboren kinderen de moeder en de evengeboren den vader volgen, zoodat de eerste alleen van de moeder en de laatste alleen van den vader erven. Is het laatste kind een onevengeboren, zoodat, wanneer de adat gewoon werd gevolgd, de moeder een kind meer zou hebben dan de vader, dan wordt het eerst niet aan een der beide ouders toebedeeld, maar het kan later, als het tot de jaren des onderscheids gekomen is, kiezen, wie van de ouders het volgen wil. Zoolang die keuze nog niet is bepaald, noemt het volk zoodanig kind „*mata malang*", dat wil zeggen het maakt, volgens ons spraakgebruik, scheele oogen.

De eenige verplichtingen, die de *rajat laoet* in *Siak* hebben, zijn behalve de betaling van de *tapak lawang* voor hen die ladang's aanleggen, of de *pantjong alas* voor hen die boschproducten inzamelen, het bedienen der vloot of in het algemeen het voeren van vaartingen door den Sultan uitgezonden.

Na het bovenstaande is het duidelijk dat de *rajat laoet* geen *oetan tanah* hebben.

De 4 Maleische batin's van *Bengkalis*, welke met hunne onderhoorigen ook tot de *rajat tantera* behooren, worden gewoonlijk ter onderscheiding van andere rajat's genoemd: *rajat jang memegang oetan-tanah*, dat is die *rajat*, welke *oetan-tanah* bezitten. Hun grond is gelegen op het thans door het Gouvernement overgenomen eiland *Bengkalis*, en wel dat gedeelte, dat door de *Brouwerstraat* bespoeld wordt.

De vier bedoelde batin's waren die van *Bengkalis*, *Penebal*,

Senderak en *Alam*. Zij waren vroeger gesteld onder de directe bevelen van den *Laksamana*, om, zoals de uitdrukking luidt, diens *IV soekoe* te vormen.

Hun *oetan-tanah* stond in de akte van aanstelling als aan den *Laksamana* geschonken. Behalve dat die schenking zelve eene onrechtmatige daad was, is de redactie van de daarvan opgemaakte akte zoo onduidelijk, dat men er even goed uit lezen kan, dat het gebied der 4 batin's lag binnen de grenzen van het gebied, waar de *Laksamana* het monopolie van opium- en zoutdebiet had.

In ieder geval is het zeker, dat volgens de overlevering, en waarschijnlijk ten rechte, deze vier batin's reeds lang te *Bengkalis* waren, niet slechts voordat er een *Laksamana* [of *Bandar*] te *Boekit batoe* was, maar zelfs lang voordat *Radja Ketjil Siak* vermeesterde.

Bij de overname van het eiland *Bengkalis* door het Gouvernement is met de rechten noch van den *Laksamana*, noch van de oorspronkelijke bevolking rekening gehouden, en is de Sultan schadeloos gesteld voor den afstand van zijne souvereine rechten op een stuk grond, dat hem niet veel opbracht, terwijl hij van die schadeloosstelling niets toekende aan de vier *Siaksche* Datoek's, die toch geacht moeten worden daarop evenzeer aanspraak te hebben, daar zij mede het Siaksche rijk veroverden, en dientengevolge mede een aandeel hadden in de rechten op het eiland *Bengkalis*. Daarenboven waren verscheidene hunner *anak boewah* aldaar gevestigd, die zij door de overgave van het eiland verloren.

De meesten der onderhoorigen van de vier hierbedoelde batin's zijn op het eiland *Bengkalis* gebleven en zijn nu Gouvernements onderdanen. Enkele anderen onder den *batin* van *Bengkalis* hebben zich in *Boekit batoe* gevestigd, of zijn daar gebleven.

Van die oude batin's is, na de overname van het eiland, nooit eenige notitie meer genomen en toch zoude het misschien aanbeveling verdiend hebben, om hen op een of andere wijze schadeloos te stellen, bijv. door hen *kapala kampong* te ma-

ken, ter vergoeding van het nadeel dat zij geleden hebben, doordien zij uit hunne oude rechten op den grond zijn ontzet.

Omtrent den grond, dien de *batin* van *Bengkalis* heeft in het gebied van den *Laksamana* van *Boekit batoe*, zie boven sub *k*.

De *anak boewah* der 4 meernoemde batin's worden te *Siak* geschat ± 4 à 500 zielen in aantal te zijn.

Tegenover de zooeven behandelde *rajat*, *jang memegang oetan tanah* staan de *rajat*, *jang tiada memegang oetan-tanah* of wel de *Orang Tjèdoen* en de *Orang Sĕnggéran*.

Men zegt, dat zij van Djohorschen oorsprong zijn. In dit geval zullen zij wel vóór de komst van *Radja Ketjil* in *Siak* zijn geweest [?], want zonder dat is het moeielijk te verklaren, waarom zij in nadeeliger conditie zouden verkeeren dan de andere Djohoreezen, die met of na hem gekomen zijn en *hamba radja* zijn.

De *Orang Tjedoen* zijn weder in vier onderafdeelingen verdeeld, nl. *Sawang*, *Pianan*, *Tetama* en *Tjedoen*, ieder onder een afzonderlijk hoofd; die van *Sawang* heeft den titel van *djenang*, de drie anderen dien van *batin*.

De orang *Senggeran* vormen slechts ééne *soekoe* onder één *batin*.

De meesten dezer soort *rajat* wonen in het gebied van den *Datoek Laksamana* van *Boekit batoe* en eenigen aan het beneden gedeelte van de *Siak*-rivier. De batin's *Pianan* en *Tetama* bijv. wonen op het eiland *Gontong*.

Hoewel zij grootendeels in het aan den *Datoek Laksamana* afgestane gebied wonen, staan zij toch direct onder den Sultan. Vandaar dat zij ook wel eens *rajat radja* of *rajat dalam* worden genoemd.

Hunne verplichtingen tegenover den Sultan zijn de volgende.

De batin's van *Tjedoen* en *Senggeran* moeten sampan's voeren, die door den Sultan worden uitgezonden. Die van *Sawang*, *Pianan* en *Tetama* moeten dat ook doen, doch hunne voornaamste prestatiën bestaan voor eerstgenoemden in het leveren van *atap*, terwijl de beide anderen de noodige praauwen en riemen alsmede affuiten voor het geschut moeten leveren.

Wanneer deze *rajat dalam* zich aan een of ander vergrijp hebben schuldig gemaakt, dan worden zij tot aan den hals in het water gezet. Men zegt, dat zij voor die straf zeer bang zijn en er zeer slecht tegen kunnen. Ooggetuigen verhalen, dat nadat de delinquent niet veel langer dan een kwartier in het water heeft gestaan, hij er soms meer dan half dood moet worden uitgehaald. Na de executie geeft de Sultan den getrafte een *persalinan* ten geschenke.

De gezamenlijke *Orang Tjedoen* en *Senggeran* zouden tegenwoordig niet veel meer dan 150 à 200 bedragen. Vooral deze beide categoriën van personen moeten in grooten getale zijn uitgeweken, en zijn de berichten dienaangaande juist, dan moet hun aantal vroeger verscheiden duizenden hebben bedragen.

Op den laagsten trap van de maatschappelijke ladder in *Siak* staan de *rajat banang*, dat zijn zij, die nog heidenen zijn, [waaronder ook nog gerekend worden zij, die nog niet lang tot den Islam zijn overgegaan, zooals sommige *orang oetan* op de eilanden].

Deze *rajat banang* worden onderscheiden in:

de *Orang Sakei*,

de *Orang Akit* en

de *Orang Oetan* en *Rawa*.

De *Orang Sakei* vormen een volksstam, die waarschijnlijk wel inheemsch is op *Sumatra's Oostkust*, evenals op den vasten wal van *Malaka*, alwaar zij ook worden gevonden.

In de Locomotief van 4 Oktober 1878 No. 233 wordt een uittreksel medegedeeld van een rapport van den ambtenaar in het *Kinta-district* op den *Malaka-wal*, waarin eene beschrijving gegeven wordt van in het binnenland aldaar wonende *Sakei's*, welke zeer veel overeenkomst met de in *Siak* wonende *Sakei's* hebben. Ook zou de kamfertaal aldaar bekend zijn.

Hier occupeeren zij de *boven Mandau* en het daaraan grenzende *Rokan*-gebied; die aan de *boven Mandau* tot *Siak* behoorende zijn verdeeld in vijf soekoe's, en die in het *Rokan*-

gebied in acht, alle welke soekoe's ieder hun eigen *batin* hebben. Vandaar dat zij gewoonlijk worden onderscheiden en aangeduid als de *batin lima* en *batin selapan*.

Omtrent het gebied door de *Orang Sakei* in *Siak* of de *batin lima* geoccupeerd, alsmede omtrent de *Orang Sakei* zelf is boven sub *h* reeds het een en ander medegedeeld, en zal dus hier niet worden herhaald.

De *Sakei's* spreken een dialect van het Maleisch, met sommige eigen woorden vermengd. Alleen als zij uitgaan om kamfer te verzamelen spreken zij eene geheel andere taal, de kamfertaal, waaromtrent boven reeds het een en ander is medegedeeld.

Wellicht zullen de *Sakei's*, wanneer van hunne taal en zeden wat meer studie gemaakt is, vele duistere punten omtrent de afkomst en de verspreiding van het Maleische ras kunnen ophelderen.

De *Sakei's* komen zelden uit hunne bijna ondoordringbare bosschen, waar zij, hetzij door de inzameling van eetbare boschproducten, hetzij door het planten van obi's in hun onderhoud voorzien. Van zout en ijzeren werktuigen voorzien zij zich bij den pachter van den *serahan*-handel aan de *Mandau*-rivier.

Volgens den pachter van den *serahan*-handel in 1878 was het debiet van zout aan de *Mandau*-rivier ± 1000 gantang's per jaar.

Een groot aandeel in hunne voeding leveren de wilde varkens en een dier, dat in *Siak* "*nangoi*" genoemd wordt en gezegd wordt met die varkens eenige overeenkomst te hebben. Welke dieren dat zijn, kan steller nog niet mededeelen, daar hij er nooit een zag, en uit de beschrijving niet kan worden afgeleid welk dier het is. Zij moeten in sommige tijden van het jaar zeer overvloedig zijn.

De behoeften der *Sakei's* zijn zeer gering; hun gewone kleeding bestaat voor de mannen uit de *tjawat* [lange doek om de heupen, waarvan een punt tusschen de beenen door wordt getrokken] en voor de vrouwen uit een soort van rokje,

beiden van de geklopte bast van den *pohon tjerep* vervaardigd. Hun huisraad vervaardigen zij uit bamboegeledingen.

De *Sukei's* moeten zeer bedreven zijn in de jacht op de verschillende dieren, die hunne bosschen opleveren; ja zelfs wordt beweerd, dat zij niet zeer beangst zijn om een tijger te ontmoeten, mits zij slechts met hunne korte lans gewapend zijn.

Van hun godsdienst is alleen bekend, dat zij er een hebben, hetgeen daaruit blijkt, dat zij hunnen dooden alvorens hen te begraven nog eer bewijzen, wat zij natuurlijk niet zouden doen, wanneer zij niet eenig begrip hadden van een later leven of van bovennatuurlijke geesten of van goden, die invloed hebben op het lot der menschen.

Wanneer iemand gestorven is, dan verzamelen zich de nabestaanden om het lijk en brengen zich dan met een parang een kleine wond aan het voorhoofd toe, laten dan een weinig van hun bloed op het lijk druppelen, waarna dit wordt ter aarde besteld.

In theorie hebben zij geene rechten tegenover den vorst, doch in werkelijkheid hebben zij geene plichten. Zij leven vrij ongemoeid in hunne bosschen; niet omdat zij worden ontzien, maar omdat eene stelselmatige exploitatie van hen tot de onmogelijkheden behoort; eerstens omdat zij niets anders bezitten als hunnen persoonlijken moed en behendigheid, en tweedens omdat het voor Maleijers onmogelijk zou zijn hen in hunne bosschen te achterhalen.

Zij moeten alle *goeliga's*, die zij vinden, alsmede het *gahroe*-hout kosteloos aan den Sultan leveren, doch zij doen dat slechts voor een gedeelte. Het spreekt vanzelf, dat zij bijna alles aan die handelaars verkoopen, die voor hen bereikbaar zijn. Alleen nu en dan bezorgt een *batin* eens een of twee *goeliga's* en wat *kajoe gahroe* aan den Sultan en moet deze zich daarmede tevreden stellen.

De *Sakei's* stellen zich nooit in direct contact met den Sultan, maar slechts door een gemachtigde van dezen aan de

Soengei Mandau, tegenwoordig een zekere *Mat Saleh*. Komt een *batin* te overlijden, dan wordt door dien gemachtigde daarvan kennis gegeven aan den Sultan en tevens een nieuwe candidaat voorgedragen, naar men zegt uit de *kamanakan* van den vorigen. De Sultan zendt dan aan den nieuw benoemde een baadje als teeken zijner erkenning.

Men ziet dat van een geregeld bestuur van den Sultan over de *Sakei's* geen sprake is, of ook maar kan zijn. Evenmin is op te geven, waar de *batin lima* ophouden en de *batin selapan* beginnen.

Hunne bosschen zijn zoo uitgestrekt, dat zij zonder elkaar te hinderen rustig kunnen heen en weer trekken, als zij hetzij door besmettelijke ziekten, hetzij door hebzucht van hunne radja's daartoe genoopt worden.

Men wil dat tegenwoordig veel *Sakei's* van den *batin selapan* zich van de nabijheid van den bestuurszetel te *Kota Intan* verwijderd en meer naar den *boven Mandau* hebben geconcentreerd, aangezien het Siaksche regime hun meer schijnt te bevallen.

Het aantal tot *Siak* behoorende *Sakei's* wordt geschat ongeveer 4 à 5000 te bedragen.

De *Orang Akit* zijn een in veel opzichten nog even geheimzinnig menschenras als de *Orang Sakei*.

Schijnen de laatsten tot de oorspronkelijke boschbewoners in de benedenlanden van *Oost-Sumatra* te behooren, de eersten maken een deel uit van de autochtonen der stranden van het zuidelijk gedeelte der straat van *Malaka* en van de kusten der daarin gelegen eilanden, en die men onder verschillende namen hetzij langs den *Sumatra-wal*, hetzij langs den *Malaka-wal*, of op de eilanden aantreft. Zij wonen gedeeltelijk op het land niet ver van de zee verwijderd, dan wel in hunne schuiten of raketten.

De *Akit's* in *Siak* worden onderscheiden in twee soekoe's, die van de *Akit Pengoeling* en die van de *Akit* van *Selat Morong*.

De eersten waren hier oorspronkelijk aan den rechteroever

van de monding der *Siak*-rivier gevestigd van *Tandjong Lajang* tot aan de *Soengei Pengoeling*. Aangezien de door hen geoccupeerde strook gronds zeer smal was en daarbij zeer weinig opbracht, hebben deze *Akit* hun grond verlaten, en zijn zij op hunne raketten de *Siak*-rivier opgevaren. Zij houden zich op in de buurt van de *kwala* der *Mandau*-rivier en vinden hun onderhoud in het inzamelen van boschproducten, enkelen in het aanleggen van ladang's [zie boven sub *i* 1].

Men schat het aantal *Akit Pengoeling* op niet meer dan ± 70 à 80 man.

De *Akit's* van *Selat Morong* zijn wederom in twee onderdeelen verdeeld, nl. de *Orang Akit* [in engeren zin] en de *Orang Ratas*, ieder onder een *batin*.

De *Akit Perawang*, die onder een *batin* den grond occupeeren langs de *Siak*-rivier van of de *kwala Mandau* tot aan de *Soengei Loekoet* behooren tot *Akit Ratas* [zie boven sub *c* 4]. Zij zijn dus waarschijnlijk van *Selat Morong* afkomstig, en hebben zich wellicht hetzij op last van den vorst, dan wel uit eigen beweging te eeniger tijd in het thans door hen geoccupeerde stuk grond neergezet. Zonder dat is het moeilijk te verklaren, hoe en vanwaar zoo ver in het land en van alle kanten door Maleiers omringd deze *Akit's* gekomen zijn. Er zijn er niet veel, misschien niet meer dan 40 à 50 zielen.

Hunne dienstprestatiën aan den Sultan bestaan in het leveren van *kadjang* en van al het hout, dat de Sultan noodig heeft.

De aanstelling van de batin's *Akit* is geheel ter keuze van den Sultan, die hun, evenals bij de *Sakei's*, bij die gelegenheid een baadje geeft.

Bij vergrijpen tegen den Sultan of bij nalatigheid van zijne bevelen worden de batin's evenals die van de *rajat laoet* en de *rajat dalam* gestraft, door hen een geruimen tijd tot aan den hals in het water te laten staan [*rendam*], na welke strafoefening ook zij een baadje krijgen.

De op *Poeluu Roepat* thuisbehoorende *Orang Akit* worden geschat ongeveer 200 in aantal te zijn.

De *Orang Akit* zijn, zooals is medegedeeld, nog heidenen en men wil, dat zij geen neiging hebben tot den *Islam* over te gaan, daar hun dan het vleesch van den *nangoi* verboden is, waarvan zij zeer veel houden. Zij moeten in de vangst van dat dier zeer bedreven zijn.

Het eenige bestanddeel van de Siaksche bevolking, dat nu nog te behandelen overblijft zijn de *Orang Oetan* en de *Orang Rawa*.

Een wezenlijk onderscheid schijnt tusschen die beide categoriën niet te bestaan, niet anders ten minste, dan dat de laatsten die *Orang Oetan* zijn, die op den vasten wal langs en in de buurt van de *Soengei Rawa* verblijf houden [zie sub *i* 2]. Zij trekken ook nog steeds heen en weer, nu eens van den vasten wal naar de daartegenover liggende eilanden, en dan weer naar den vasten wal terug.

De *Orang Rawa* worden gezegd 20 à 130 in aantal te zijn en staan onder een *batin*.

De *Orang Oetan* schijnen de oorspronkelijke bevolking uit te maken van de eilanden, in de nabijheid van de mondingen der *Siak*- en *Kampar*-rivieren gelegen.

Hierboven is reeds medegedeeld, dat de 4 Maleische batin's van *Bengkalis*, nl. die van *Bengkalis*, *Penebal*, *Senderak* en *Alam* den grond bezaten langs de *Brouwerstraat*.

In het overige gedeelte zijn de onderhoorigen verspreid van twee batin's der *Orang Oetan*, nl. dien van *Kemboeng* en dien van *Bantan*.

Op het eiland *Padang* zijn de oorspronkelijke bewoners allen *Orang Oetan*. Iets anders is van hen nog niet bekend. Hun aantal wordt op ± 200 personen geschat.

Behalve deze worden daar nog eenige Maleiers van den vasten wal gevonden, die ladang's aanleggen, alsmede Chineezen, die daar planken zagen.

Op *Merbau* zijn de oorspronkelijke bewoners ook *Orang Oetan*, doch een gedeelte van hen heeft den Islam omhelsd, wel-

licht ten gevolge van den invloed der verschillende Siaksche vorstenzonen, die zich successievelijk aldaar hebben gevestigd.

De bevolking van *Merbau* [dat wil zeggen de inheemsche, niet de *hamba radja*] staat onder drie batin's, die van *Merbau*, *Apong* en *Tjintai*. De gezamenlijke onderhoorigen dezer drie batin's zullen ongeveer 500 personen sterk zijn.

Op *Merbau*, alsook op het in de nabijheid daarvan gelegen *Tebing tinggi* wonen verscheiden *hamba radja's*, welke aan de aldaar verblijfhoudende *Tongkoe's* ondergeschikt zijn. Zij worden geschat respectievelijk te bedragen 120 en 200 personen.

Op de eilanden *Tebing tinggi* of *Rantau* en *Rangsang* of *Medang* is de bevolking in vijf deelen verdeeld, welke ieder een eigen *batin* hebben, nl. de batin's *Soemir*, *Kerimbang*, *Gelang*, *Melei*, welke allen Mohamedanen zijn en de batin *Pantjor*, die nog heiden is.

De onderhoorigen der eerstgenoemde vier batin's hebben, ten minste in naam, den Islam omhelsd, doch hun afkomst is dezelfde als van de andere *Orang Oetan* op de eilanden. De gezamenlijke *anak boewah* der vijf hierbedoelde batin's worden geschat 6 à 700 personen te bedragen, die over de beide eilanden verspreid wonen.

De meesten wonen langs de straat, die de beide eilanden scheidt.

IV.
DE TAPONG'S.

Boven is reeds medegedeeld, dat de *Tapong's* niet kunnen geacht worden tot *Eigenlijk Siak* te behooren, doch dat zij zijn onderhoorigheden daarvan, als hoedanig zij ook ten rechte in het tractaat van 1858 zijn vermeld.

Hun band met *Siak* was evenwel meer van federatieven dan van ondergeschikten aard.

Dit blijkt vooral daaruit, dat zij niet alleen in een soortgelijke positie verkeerden ten opzichte van *Siak* maar ook van *Kota Intan*.

Voor dat de band met dit laatste Maleische rijk werd losgemaakt tengevolge van de expeditie van 1876, was de formule, die de verhouding der *Tapong's* aanduidde: *beradja ka Siak*, *bertoewan ka Kota Intan.*

Volgens die formule zou dus de Radja van *Kota Intan* in de *Tapong's* in hooger aanzien gestaan hebben dan de Sultan van *Siak*.

In de practijk gaf deze dubbelzinnige toestand weinig bezwaar omdat noch *Kota Intan* noch *Siak* eenig voordeel uit de *Tapong's* trok. Toen evenwel de exploitatie *von Hedemann* c. s. groote voordeelen beloofde, die slechts *Siak* zouden ten goede komen, verzette zich de Radja van *Kota Intan* tegen eene dergelijke miskenning zijner rechten.

Het was eigenaardig dat de préséance der Tapongsche hoofden aan het hof te *Kota Intan* verschilde van die te *Siak*.

Ka-ilir [dus te *Siak*] was aan de *Tapong kanan* de *Bandahara* van *Sikidjang* de eerste en de *Terana* van *Lindei* de

tweede, en aan de *Tapong kiri* was de *Bandahara* van *Petapahan* de eerste en die van *Tandoen* de tweede, terwijl het *ka-oeloe* [dat is te *Kota Intan*] juist omgekeerd was.

Volgens de oudste berichten was de *Tapong kiri* zeker, en de *Tapong kanan* hoogstwaarschijnlijk onderhoorig aan den *Radja* van *Gasip*. De *bandahara* van *Tandoen* bezit nog een schild, en die van *Batoe Gadja* nog een gouden greep van een kris, die aan hunne voorgangers in vroeger tijden door dien *Radja* als *kabesaran* werden gegeven.

Na de verdrijving van de Radja's van *Gasip* hebben de *Tapong's* tot aan het bestuur van *Radja Ketjil* en zijne opvolgers op eigen wieken gedreven. Onder *Djohor* hebben zij niet gestaan, zooals voldoende blijkt uit de beide navolgende feiten [nota Gouverneur *Netscher*].

„Op 14 Januari 1676 werd te *Malaka* een contract ge„sloten met de hoofden van *Kota Renah*, *Kebon* en *Giti* voor „de uitsluitende levering van tin van de daar vallende tin „aan de *Oost Indische Compagnie*. Zij beloofden ook de hoof„den van *Tandoen* met zijne onderhoorige plaatsen te trachten „tot dat contract te brengen. Hun werd toegestaan met „de vlag van de Oost Indische Compagnie op Malakka te „varen."

„In zijne memorie van 6 Oktober 1876 noemt de Gouver„neur van *Malaka*, *B. Bort*, de eigenaars dier tinlanden een „vrij volk, niemands heerschappij onderworpen, tot dewelke „men komt langs de rivier Siak".

„Bij contract van 21 Mei 1685 met den Sultan van *Djo„hor* gesloten werd overeengekomen, dat de Hollanders hun „anker niet mogen laten vallen beneden *Pasir Sala* [*Pales?*], „maar moeten hoogerop ankeren, opdat *mijn volk van Siak* „met de *Menangkabauers* niet vermengd worde, om naderhand „geen kwesties te krijgen."

Hoewel de *Tapong's* door een vrij volk bewoond werden, is het aan geen twijfel onderhevig of dat volk is van Menangkabauschen oorsprong.

Niet alleen blijkt dit uit de hierboven aangehaalde nota, maar ook uit de omstandigheid, dat nog heden de taal, zeden en gewoonten van de Tapongsche bevolking bijna zuiver Menangkabausch zijn.

Dientengevolge zou er ook niets onnatuurlijks in gelegen zijn, dat zij bij de verdrijving van den *Radja* van *Djohor* van de *beneden Siak*-rivier door *Radja Ketjil* de partij van dezen hebben aangehangen, gesteund als hij was door den Radja van *Menangkabau* en door de Menangkabausche partij in het toenmalige *Siak*. Hoe het komt, dat de *Tapong's* desniettegenstaande nog „bertoewan ka *Kota Intan*" waren, is nog niet zeker.

Volgens de overlevering zou zekere *Tongkoe Hoesin* van *Siak*, tengevolge van oneenigheden naar *Kota Intan* zijn uitgeweken en aldaar zijn gehuwd met eene *anak radja*, uit welk huwelijk een zoon geboren werd, bekend onder den naam van *Marhoem mangkat di balei* [niet te verwarren met den Djohorschen].

Deze laatste werd radja van *Kota Intan*.

De Tapongsche hoofden hadden de zijde van den uitgeweken *Tongkoe Hoesin* gekozen [en later van zijn zoon], waarschijnlijk omdat die zoo dicht in hunne buurt was en gesteund werd door den *Radja* van *Kota Intan*.

Hoe dit zij, bij onze vestiging te *Siak* was de verhouding der Tapong's uitgedrukt door de formule „*beradja ka Siak, bertoewan ka Kota Intan*".

Bij het vredesverdrag van 11 September 1876 heeft de *Radja* van *Kota Intan* formeel afstand gedaan van al zijne rechten op de beide Tapong's, terwijl kort daarop de Sultan van *Siak* bij plakaat van 10 Sawal 1293 aan hoofden en bevolking aldaar bij artikel 1 kennis gaf:

„*Adalah saperti antara segala bandahara-bandahara serta* „*kerapatan isi negri samoeanja jang selaras Tapong kiri dan* „*selaras Tapong kanan laloe ka Lindei antara dengan Radja* „*Kota Intan telah soedahlah poetoes pertaliannja*, *dan tida* „*sekali-kali lagi ada persangkoetannja deri pada adat dan*

»*poesaka, hanjalah segala marika jang terseboet tertinggal di-*
»*bawah pemerintahan doeli kita di Siak*",

terwijl hun in het tweede artikel werd te kennen gegeven, dat zij voortaan *beradja dan bertoewan ka Siak.*

De grenzen van het gebied door de Tapong's ingenomen zijn:

ten *oosten* of stroomafwaarts met *Eigenlijk Siak* aan de *Tapong kanan* (zijnde de grens van den *Bandahara* van *Sikidjang* met den *batin* van *Si Gales*) aan den linkeroever de *Soengei Poedoe* en aan den rechteroever de *Soengei Mantjah Sakti;* en aan de *Tapong kiri* (zijnde de grens van den *bandahara* van *Petapahan* en den *batin* van *Sigales*) de *Soengei Seketoek;*

ten *noorden* en *noordwesten* is de grens met *Kota Intan* de waterscheiding van de *Tapong kanan* en de *Rokan kiri*, terwijl ten *noorden* en *noordoosten* de grens met het *Mandau* gebied de waterscheiding tusschen de *Tapong kanan* en de *Mandau*-rivier is;

ten *zuiden* is de grens met *V Kota* van het westen af beginnende de *Soengei Telangka ketjil*, de *Soengei Leboi tengah* en verder de waterscheiding tusschen de *Tapoag kiri* en de *Kampar kanan*, genaamd *Titian Teras;*

ten *westen* met *Rokan IV Kota* de waterscheiding tusschen de *Rokan kiri* en de beide Tapong's, zijnde aan de *Tapong kiri* de *Boekit Seligi* en aan de *Tapong kanan* de *Boekit Langa.*

De grond tusschen bovenbedoelde grenzen begrepen wordt geoccupeerd door twee confederaties, nl. die van de *Tapong kiri* en die van de *Tapong kanan*, die als het ware ieder twee op zich zelf staande rijkjes vormen, welke zoo goed als geen gemeenschap met elkander hebben.

De Sultan wordt in de Tapongsche landschappen vertegenwoordigd door iemand van Arabischen oorsprong, zekeren Tongkoe *Said Hamid*, die achtereenvolgens met eene tante en eene zuster van den Sultan is getrouwd geweest.

Deze persoon is een soort van stadhouder van den Sultan.

Alle bestuursmaatregelen gaan in den regel van hem uit en de Tapongsche hoofden komen dientengevolge slechts zelden

te *Siak*, en dan gewoonlijk alleen om den Sultan hunne hulde te bewijzen.

Deze *Tongkoe Said Hamid* is (wederrechtelijk) door den Sultan met de inkomsten den *batin* van *Sigales* toekomende begiftigd, evenals de *Bandar* van *Tekan Baroe* met die van den *batin* van *Senepalan*.

a. De Tapong kiri.

De confederatie *Tapong kiri* bestaat uit vier leden, van daar dat die ook wel eens genoemd is *Tapong nan IV*.

Die leden zijn:

Petapahan,

Batoe Gadjah,

Kebon en

Tandoen.

Aan het hoofd van ieder staat een *bandahara*, die zijn landschap naar buiten vertegenwoordigt.

Ieder van de genoemde staatjes heeft zijn eigen bevolking en is nauwkeurig begrensd.

Kebon evenwel is wederom eene confederatie op zich zelve. Aldaar is de grond en de bevolking in drieën gesplitst, nl. *Kebon*, *Kota Renah* en *Lianten*, die wederom te zamen eene confederatie vormen, die door den *bandahara* van *Kebon* wordt vertegenwoordigd.

In *Tandoen* is de bevolking in twee deelen gesplitst, welke ieder hunne eigen soekoe's en hun eigen *bandahara* hebben. De grond aldaar behoort echter aan beide deelen te zamen. De *bandahara* van *Tandoen* is evenwel tegenover de buitenwereld het hoofd over allen.

Petapahan. Het voornaamste lid van de *Tapong Kiri* is *Petapahan*. In de eerste plaats is een *Said* aldaar *bandahara*, en voorts is het het dichtst bij *Siak* gelegen, waarvan *Petapahan* reeds van vroeger af steeds de partij heeft gekozen. Ook is het het minst slecht bevolkt. De *bandahara* van *Petapahan* heeft altijd meer aanzien te *Siak* genoten dan de andere *bandahara's*;

een gevolg daarvan was, dat alleen hij vrijdom van rechten had voor een handelspraauw (*bebas*) langs de *Siak*-rivier, een voorrecht, dat tegen eene schadeloosstelling van ƒ 200,— in 1875 door het Gouvernement is overgenomen.

De grenzen van *Petapahan* zijn met:

V Kota de waterscheiding met de *Kampar*-rivier geheeten *Titian Teras;*

Sigales de *Soengei Seketoek;*

Batoe Gadjah en *Soengei Sarang Tangkei* landwaarts in tot aan de *Sialang Ketjil* (die nog tot *Petapahan* behoort) en *Soengei Delitam;*

Sikidjang de waterscheiding der beide Tapong's, hier genaamd *Perentian Moenggoe.*

De bevolking van *Petapahan* is verdeeld in 5 soekoe's:

1. *Piliang*,
2. *Tjeniaga*,
3. *Kampei*,
3. *Domo*,
5. *Melajoe* (waartoe *Peranakan*).

De eerste vier soekoe's zijn de landskinderen, de *anak boemi*, terwijl de *soekoe Melajoe* bestaat uit lieden van elders afkomstig.

Een onderdeel van deze laatste *soekoe* vormen de *orang Peranakan*, dat zijn zij die van *Siak* afkomstig zijn.

De *bandahara* hier behoort dus tot de *soekoe Melajoe*, daar hij zooals boven is medegedeeld van Arabischen oorsprong zijnde, geen *anak boemi* is. Aan het hoofd van iedere *soekoe* staat een *penghoeloe*, wiens waardigheid bij versterf aan den *kamanakan* overgaat.

De waardigheid van *bandahara* gaat, nu een *Said* die bekleedt, van vader op zoon over, volgens de voorschriften van den Islam. De vader van den tegenwoordigen *bandahara*, huwde in de *soekoe* van den voorlaatsten *bandahara* en volgde dezen later op.

Alle *oetan tanah* in *Petapahan* behoort den *bandahara*. De

panghoeloe's en hunne soekoegenooten hebben niet anders dan kleine stukjes grond in en om hunne kampong's, die zij van den *bandahara* hebben gekregen.

Iedereen die in *Petapahan* ladang's aanlegt, betaalt *tapak lawang* terwijl van de ingezamelde boschproducten *pantjong alas* moet worden opgebracht, waarvan de opbrengst geheel komt ten voordeele van den *bandahara*, die daarvan in tegenstelling van de andere Tapongsche landschappen niets afstaat aan de panghoeloe's.

In deze landschappen is de *tapak lawang* vervangen door eene verplichting om 5 dagen per jaar bij den *bandahara* te komen werken, en evenveel bij den *panghoeloe* der *soekoe* (*kerdja lima hari satahoen*).

Deze verplichting rust in *Petapahan* nog op de ingezetenen boven en behalve de betaling van *tapak lawang*. Of de panghoeloe's in *Petapahnn* ook het recht hadden op 5 *hari satahoen* wist de *bandahara* niet, doch waarschijnlijk zal dat wel het geval zijn. De panghoeloe's hadden vroeger de opbrengst van de belasting op doortrekkende slaven en karbouwen, alsmede was het doortochtsrecht van vreemdelingen voor hen, doch in de laatste tijden brengt dit alles zoo goed als niets meer op.

De sialang's behooren alle aan den *bandahara*, die er echter aan ingezetenen voor hun leven kan afstaan. De *bandahara* heeft het recht het was op te koopen, waarvoor hij aan de landzaten of *anak boewah* de volle waarde en aan de *orang dagang* 4/5 der waarde moet betalen.

Ver landwaarts in, daar waar men de *bedoek* te *Petapahan* geslagen niet meer hooren kan, vindt men, wat men in *Siak* een *pertalangan* noemen zou. Aldaar wonen verscheiden *orang dagang*, wier hoofd is een persoon, die den titel heeft van *Djokinantan* of *panghoeloe Bandjar*. Zijne *anak boewah* zijn vooral lieden van *V Kota*. De door hen opgebrachte *tapak lawang* alsmede de *pantjong alas* zijn voor den *djokinantan*. Van de opbrengst der sialang's is 1/3 voor den *bandahara* en 2/3 voor den *djokinantan*.

Beneden de *kampong Petapahan* vindt men de *kampong Pantei Tjermin* de verblijfplaats van den bovengenoemde *Tongkoe Said Hamid.*

Batoe Gadja. De grens van *Batoe Gadja* met *Petapahan* is hierboven opgegeven; die met de *Tapong kanan* is de waterscheiding der beide Tapong's;

met *V Kota* de *Soengei Leboi tengah;*

met *Kebon* aan den rechter oever de *Soengei Si Pasun* en aan den linkeroever de *Soengei Mengkakan* en

met *Tandoen* (*Kasikan*) de *Soengei Sirah* (aan den rechter-) en de *Soengei Bantjah Poedoe* (aan den linker Tapongoever).

De bevolking van *Batoe Gadjah* is verdeeld in 4 soekoe's:

1. *Tjeniaga,*
2. *Petapang,*
2. *Melajoe,*
4. *Mandailing.*

De *bandahara* is uit de *soekoe Mandailing.*

Aan het hoofd van iedere *soekoe* staat een *panghoeloe.*

De *oetan tanah* wordt hier beschouwd te behooren aan den *bandahara,* doch eigenlijk is hij het gemeengoed van de geheele bevolking, want in de voordeelen aan dat bezit verbonden deelen alle soekoe's.

Van *vreemdelingen* wordt hier *tapak lawang* geheven van 10 gantang's per *ladang.* Ook moet voor de ingezamelde boschproducten *pantjong alas* worden betaald.

De opbrengst van deze beide belastingen wordt geheel geïnd door den *bandahara,* die de helft daarvan afstaat aan de panghoeloe's van *Tjeniaga, Petapang* en *Melajoe* en de wederhelft deelt met den *panghoeloe* van *Mandailing.*

De landskinderen van *Batoe Gadja* brengen geen *tapak lawang* op, zijnde deze voor hen vervangen door de verplichting om 5 dagen per jaar bij den *bandahara* te komen werken (gewoonlijk op diens *ladang*), en evenveel bij den *panghoeloe* der *Soekoe.*

Iedereen die te *Batoe Gadjah* gevestigd is, kan sialang's bezitten, welke verkregen worden hetzij door eerste vinding hetzij door erfenis.

Komt een *orang dagang* in het bezit van een' zoodanigen boom, dan wordt die het eigendom van den *bandahara*, wanneer eerstgenoemde vertrekt of sterft.

De sialang's der *anak soekoe* gaan bij versterf op den *kamanakan* over.

Kebon. Zooals boven reeds is medegedeeld vormt *Kebon* weder eene confederatie van drie broederstaatjes, *Kebon*, *Kota Renah* en *Liantan*, waarvan eerstgenoemde de oudste is en daarom de gemeenschap naar buiten vertegenwoordigt.

Vroeger bestond *Kebon* uit *Kebon*, *Kota Renah*, *Giti* en *Sikoebin*. De beide laatste zijn echter uitgestorven, en *Liantan* is er bijgekomen.

Hoe dit alles in het werk is gegaan, is mij niet bekend.

Aan het hoofd van ieder der drie landschapjes, welke *Kebon* zamenstellen, staan *bandahara's*, die ieder binnen hunne grenzen dezelfde bevoegdheden en rechten hebben.

Bijaldien er tusschen deze drie bandahara's onderling, geschillen verrijzen die zij zelve niet kunnen beëindigen, dan is de beslissing daarvan bij den *bandahara* van *Kebon*.

Als hieronder over *Kebon* gesproken wordt, dan wordt daarmede bedoeld het landschap van dien naam in engeren zin.

Kebon.

De grenzen van dit landschapje zijn:

met *V Kota* (*Koewo*) de *Soengei Telangka ketjil;*

met *Kota Renah* de *Pematang Penjemoeran;*

met *Liantan* de *Soengei Giti* tot aan de *perantauan Koeboer di Aoer* (boven de *koewala Liantan*) en

met *Batoe Gadjah* de Soengei's *Sipasau* en *Menkakan.*

De soekoe's, waarin de bevolking van *Kebon* verdeeld is, zijn:

1. *Piliang*,
2. *Melajoe* en

3. *Petapang*,

elk met eenen afzonderlijken *panghoeloe*.

De *bandahara* is uit de *soekoe Melajoe*.

Over deze *soekoe* is ook nog een *panghoeloe*, die den titel heeft van *Maharadja Lelo*, en die, de *kamanakan* van den *bandahara* zijnde, bestemd is dezen als zoodanig op te volgen.

Iedere *soekoe* heeft zijn eigen *oetan-tanah*; de daarin aangetroffen sialang's zijn van den betrokken *panghoeloe* of diens *anak boewah*.

Evenwel wordt door allen *pantjong alas* betaald van de ingezamelde boschproducten, ook door de *orang Kebon* zelven. Van de opbrengst daarvan is de helft voor den *bandahara*, terwijl de wederhelft door de drie panghoeloe's gelijkelijk wordt verdeeld.

De *tapak lawang* is hier voor de landskinderen vervangen door de verplichting van jaarlijks 5 dagen te werken bij den *bandahara* en evenveel bij den *panghoeloe*.

De *orang dagang* echter betalen de *tapak lawang* aan den *bandahara*, die deze weer met de panghoeloe's deelt, evenals dit met de *pantjong alas* het geval is.

Kota Renah.

De grenzen van dit landschapje zijn:

met *Kebon* de *Pematang Pendjemoeran*;

met *Liantan* de *Pematang Sidjiko* en

met *Pangkei* en *Kota tengah* en *Boekit Seligi*.

De bevolking is verdeeld in de navolgende soekoe's.

1. *Domo* (*panghoeloe Datoe Maharadja*);
2. *Domo* (*panghoeloe besar*);
3. *Melajoe* (*Madjalelo Sakti*);
4. *Melajoe* (*Sindara Ketik*).

Er zijn hier twee soekoe's *Domo* en evenveel *Melajoe*, welke onderscheiden worden naar den *galar* van den *panghoeloe*, die aan het hoofd daarvan staat.

De *bandahara* is uit de *soekoe Melajoe* van *Madjalelo Sakti*.

De *oetan tanah* van *Kota Renah* is onder de 4 soekoe's verdeeld.

De *tapak lawang* is ook hier vervangen door de verplichting van *kerdja lima hari sa-tahoen* zoowel bij den *bandahara* als bij den *panghoeloe*, eene verplichting waaraan iedereen, die een *ladang* heeft, moet voldoen.

De *pantjong* alas wordt geheven door den *bandahara*, die de helft daarvan afstaat aan de panghoeloe's *Datoek Maharadja*, *Panghoeloe Besar* en *Sindara Ketik*, terwijl hij de wederhelft gelijkelijk met *Madjalelo Sakti* moet deelen. Deze laatste *panghoeloe* is de *kemanakan* van den *bandahara* en als zoodanig bij afwezen zijn vervanger en bij overlijden zijn opvolger.

Omtrent het was bestaat hier dezelfde *adat* als in *Kebon*.

Liantan ook wel genoemd *Aliantan*.

De grenzen met de omliggende landschapjes zijn:

met *Kebon* de *soengei Giti* tot aan de *perantauan Koeboer di Aoer* (boven de *koewala* der *soengei Liantan*);

met *Kota Renah* de *pematang Tidjibo*, en

met *Kasikan* (*Batoe Gadjah*) de *pematang Kajoe bagak*.

De bevolking is hier verdeeld in 5 soekoe's:

1. *Melajoe*,
2. *Mandailing*,
3. *Piliang*,
4. *Tjeniago* en
5. *Petapang*.

De *bandahara* is uit de *soekoe Petapang*.

Aan het hoofd van iedere *soekoe* staat een *panghoeloe*.

De eenige soekoe's, die alhier *oetan tanah* hebben, zouden de soekoe's *Tjeniago* en *Petapang* zijn en de eerste slechts zeer weinig. Dientengevolge zou de verplichting om 5 dagen per jaar te werken hier alleen behoeven vervuld te worden tegenover den *bandahara* en *niet* zooals elders ook tegenover de panghoeloe's.

Alle ingezetenen kunnen hier sialang's bezitten, die bij versterf

overgaan aan den *kamanakan*, behalve die van de *orang dagang*, van welke zij aan den *bandahara* vervallen, aangezien die *orang dagang* natuurlijk geen *kamanakan* aldaar hebben.

Iedereen, die hier boschproducten inzamelt, betaalt *pantjong alas* aan den *bandahara*, die de helft daarvan moet afstaan aan de panghoeloe's van de soekoe's *Melajoe*, *Mandailing*, *Piliang* en *Tjeniago*. De wederhelft verdeelt hij met zijn *kamanakan*, den *panghoeloe* van de *soekoe Petapang*.

Tandoen. *Tandoen* (met *Kasikan*).

De grenzen van *Tandoen* zijn: met *Loeboe Bandahara*, *Oedjoeng Batoe* en *Pendalian* de waterscheiding van de *Tapong kiri* en de *Rokan kiri*, of de *Boekit Seligi*;

met *Kampar* eveneens de *Boekit Seligi*;

met *Liantan* de *Pematang Kajoe Bagak*;

met *Batoe Gadja* de *Soengei Sirah* (aan den rechter-) en de *Soengei Bantjah Poedoe* (aan den linker *Tapong*-oever) en

met de *Tapong kanan* (*Lindei*) de waterscheiding der beide *Tapong*-rivieren.

Binnen deze grenzen wonen zoowel de lieden van *Batoe Gadjah* als die van *Kasikan*, ieder onder hun eigen *bandahara*.

De grond is niet in tweeën verdeeld, maar alleen de daarop wonende bevolking.

Alle *oetan tanah*, behoudens een paar uitzonderingen hieronder te vermelden, zou hier aan de beide bandahara's behooren en niet aan de soekoe's, en de voordeelen daarvan een gevolg, zouden — zooals hieronder zal worden medegedeeld — ook geheel aan hen komen.

Volgens den *bandahara* van *Tandoen* zoude de reden van deze regeling, die zoo in strijd schijnt met de landsinstellingen, de volgende zijn.

Het oorspronkelijk *bandahara* geslacht zou destijds uitgestorven zijn, en de ingezetenen konden het daarop niet eens worden, wie den overleden *bandahara* zou opvolgen. Die waardigheid werd toen opgedragen aan een persoon van *Moeara*

Takoes, welke haar aannam, na vooraf de voorwaarde te hebben gesteld, dat alle *oetan tanah* hem zou behooren.

Toen ter tijd bestond de *bandahara* van *Kasikan* nog niet: hij behoort tot een jongeren tak van de bandahara's van *Tandoen*.

Deze laatste vertegenwoordigt ook het geheele landschap naar buiten en bij hem berust in hooger ressort de rechtspraak over de onderhoorigen van den *bandahara* van *Kasikan*.

De *tapak lawang* is hier voor de landskinderen vervangen door *kerdja* 5 *hari sa-tahoen* bij den *bandahara* en evenveel bij hunnen *penghoeloe*.

De *orang dagang* betalen bovendien nog 10 gantang's per *ladang* aan den *bandahara*, met een onderhoorige van wien hij gehuwd (*semindo*) is.

De *pantjong alas* wordt door *iedereen* betaald, die boschproducten inzamelt, en opgebracht aan den *bandahara*, onder wien de verzamelaar ressorteert.

Iedereen in *Tandoen-Kasikan* gevestigd kan sialang's bezitten. Die van de landzaten gaan bij versterf over op hunne erfgenamen (*kamanakan*) en die van de *orang dagang* aan den *bandahara*, in wiens ressort zij gehuwd (*semindo*) waren.

Van de opbrengst der *pantjong alas* alsmede van de *tapak lawang* van vreemdelingen krijgen de panghoeloe's *niets:* alles is voor de bandahara's.

Tandoen. De lieden van *Tandoen* zijn verdeeld in 4 soekoe's:

1. *Pilihang*,
2. *Tjeniago*,
3. *Domo* en
4. *Melajoe.*

De *bandahara* is voortgesproten uit de *soekoe Domo* (van *Moeara Takoes*).

De *soekoe Piliang* is onderverdeeld in 3 *indoek's*, waarover 3 panghoeloe's het gezag hebben.

Domo is verdeeld in 2 indoek's; een daarvan staat direct

onder den *bandahara* en de andere onder een *panghoeloe* met den titel van *Toemenggoeng.*

Over de gezamelijke lieden van de *soekoe Tjeniago* staat maar 1 *panghoeloe*, en evenzoo maar 1 over die der *soekoe Melajoe.*

De uitzonderingen op het feit, dat alle *oetan tanah* aan den *bandahara* behoort, waarvan boven is gewag gemaakt, zijn dat 2 der indoek's van de *soekoe Piliang* alsmede de *soekoe Tjeniago* kleine stukken *oetan tanah* bezitten, waarvan de voordeelen aan de betrokken panghoeloe's komen. Hun is dat geschonken, omdat vroegere bandahara's in die soekoe's zijn gehuwd geweest (*semindo*).

Kasikan. De lieden van *Kasikan* behooren allen tot de *soekoe Piliang*, welke in 4 indoek's is onderverdeeld, die allen een *panghoeloe* aan hun hoofd hebben.

De *bandahara* zelf is een *orang Domo* en behoort tot hetzelfde geslacht als de *bandahara* van *Tandoen.*

b. De Tapong Kanan.

De confederatie der *Tapong Kanan* bestaat uit twee leden, die ieder op zich zelf wederom uit twee onderdeelen bestaan.

De twee hoofddeelen zijn:

Lindei en

Sikidjang.

Het hoofd van *Lindei* heeft den titel van *Terana* en die van *Sikidjang* van *Bandahara.*

In vroeger tijden was hoogstwaarschijnlijk de *Radja* van *Gasip* heer van de Tapong-Kanansche landschappen. Echter zijn hier niet meer de daarvoor door dien vorst geschonken *kabesaran* aanwezig, zooals die nog aan de *Tapong kiri* worden gevonden.

Later was ook de formule, die de verhouding van de *Tapong kanan* omschreef *beradja ka Siak, bertoewan ka Kota Intan.*

Aan het hof te *Siak* was, zooals boven reeds is medegedeeld, de *bandahara* van *Sikidjang* de aanzienlijkste en aan dat te *Kota Intan* de *Terana* van *Lindei*. Laatstgenoemde verkeerde daarenboven tegenover de vorstelijke familie in laatstgenoemd rijk nog in eene eigenaardige positie.

De vorsten van *Kota Intan* zouden van moederszijde van *Lindei* afstammen, tengevolge waarvan de verhouding zoo naauw zou zijn geweest, dat *Kota Intan* (of beter gezegd *Koenta*) werd geacht uit drie deelen te bestaan, nl. *Kota Intan*, *Kota Lama* en *Lindei*.

De *Terana's* van *Lindei* namen dientengevolge eene hooge positie in; zij waren, zooals de Maleische definitie luidde, *adik radja*, *abang andika*." Hieruit blijkt, dat zij wel niet werden beschouwd radja's te zijn, maar er toch onmiddellijk op te volgen.

Een voorrecht aan deze positie verbonden was, dat bij het defungeeren van een *radja* te *Kota Intan* de *Terana* van *Lindei* gedurende 14 dagen (*doewa kali toedjoeh hari*) de vorstelijke waardigheid bekleedde en de daaraan verbonden eerbewijzen genoot (*sembah*); eerst na verloop van dien termijn trad de nieuwe titularis feitelijk op.

De *Terana* van *Lindei* beweert, dat hij nooit vaste grenzen met *Kota Intan* heeft gehad en die ook nu nog niet heeft.

Binnen de grenzen (*terkoeroeng*) van *Lindei* heeft men nog den *bandahara* van *Sanama Nenek*, en binnen die van *Sikidjang* den *bandahara* van *Danau Lantjang*.

De beide bandahara's van *Sanama Nenek* en van *Danau Lantjang* hebben over het algemeen binnen de grenzen die hun *oetan tanah* insluiten, dezelfde bevoegdheden en rechten als de *Terana* van *Lindei* en de *bandahara* van *Sikidjang* in hun speciaal gebied.

Evenwel bestaat er op deze laatsten nog een hooger beroep bij geschillen, en kunnen eerstgenoemden hunne hulp inroepen om onwilligen onder hunne onderhoorigen tot nakoming hunner verplichtingen te dwingen.

Het best wordt de positie gekenschetst daardoor, dat de *Terana* van *Lindei* wordt geacht te zijn de oudere broeder van den *bandahara* van *Sanama nenek*, en de *bandahara* van *Sikidjang* die van den *bandahara* van *Danau Lantjang* (*adik-beradik*).

De *adik's* hebben het recht te adviseeren, doch de beslissing blijft bij de *abang's* in zaken van algemeen belang.

Bij geschillen naar buiten vertegenwoordigen de abang's niet alleen hunne onderhoorigen, maar ook hunne adik's en de onderhoorigen van deze.

Vroeger zouden de bandahara's aan de *Tapong kanan* allen hun galar te *Kota Intan* hebben ontvangen, tegenwoordig gebeurt dit te *Siak*.

Lindei De grenzen van *Lindei* zijn met de omliggende landschappen:

met *Loeboe Bandahara* de *Boekit Langa;*

met *Tandoen* den waterscheiding der beide *Tapong's* en

met *Sikidjang* (aan den rechteroever der *Soengei Lindei*) de *koewala* der *Soengei Sanama Nenek* en (aan den linkeroever) de *koewala* der *Soengei Ganggo*, en aan den linkeroever der *Soengei Penasan* de *Soengei Koeras*.

Met *Kota Intan* zou er geene vaste grens bestaan, doch wellicht zal die in de practijk wel wezen de waterscheiding van de *Tapong kanan* en de *Rokan kiri* (?).

Voorts ressorteert nog onder het gebied van den *Terana* van *Lindei* de bovenstroom van de *Soengei Tamaloeka*, van af de *Soengei Siak* aan den rechter en de *Soengei Lemiding* aan den linkeroever.

Er wordt hier aangeteekend, dat de bovenloop van de *Tapong kanan* den naam heeft van *Soengei Penasan*, zoolang zij door het gebied van den *Terana* van *Lindei* stroomt, en eerst dien van *Tapong kanan* ontvangt, als zij beneden de *koewala* der *Soengei Lindei* het gebied van *Sikidjang* (*Danau Lantjang*) betreedt.

Met *Sanama Nenek* heeft *Lindei* ook geen vaste grens, het

benedengedeelte der *Soengei Penasan* wordt geoccupeerd door *Sunama Nenek* en het bovengedeelte door *Lindei.*

De *orang Lindei* zijn verdeeld in 4 soekoe's:

1. *Piliang,*
2. *Piliang tengah,*
3. *Piliang bongsoe* en
4. *Domo.*

aan het hoofd van ieder waarvan een *panghoeloe* staat.

De *Terana* is uit de *soekoe Domo.*

De *oetan tanah* is hier geheel het eigendom van den *Terana.* Echter zijn de lieden van *Lindei* vrij van *pantjong alas,* doch slechts voor hetgeen zij persoonlijk uit het bosch halen. Ieder ander moet *pantjong alas* betalen, zelfs die vreemdelingen, die voor rekening van ingezetenen van *Lindei* boschproducten inzamelen.

De lieden van *Lindei* zijn vrij van de betaling van *tapak lawang,* doch moeten jaarlijks 5 dagen bij den *bandahara* komen werken en evenzoo bij hun *panghoeloe.*

Vreemdelingen komen ook uit, doch betalen bovendien nog *tapak lawang.*

Vreemdelingen, die *semindo* uit *Lindei,* kunnen overgaan tot de *soekoe,* waarin zij *semindo* en worden dan geheel als de soekoegenooten behandeld.

De geheele opbrengst van de *pantjong alas* en de *tapak lawang* is voor den *Terana,* de panghoeloe's krijgen er niets van.

De voornaamste bron van inkomsten voor de panghoeloe's was vroeger het doorvoerrecht van vreemdelingen (*wang menaroes*). Wanneer lieden uit de bovenlanden kwamen (*Rau, Mandailing* en *Padang Lawas*), dan betaalden zij $ 0,03 voor nachtverblijf en $ 1, als zij (over land) naar *Danau Lantjang* werden gebracht.

Vroeger kwamen er maandelijks 20 à 30 personen door, nu nagenoeg geen enkele meer, daar de bovenlanders het tegenwoordig verkiezen over *Bilah* en *Asahan* naar zee te gaan.

Iedereen kan sialang's hebben in *Lindei*; vreemdelingen evenwel, die niet getrouwd zijn in *Lindei*, mogen het was er maar eenmaal afhalen. Die welke daar wel getrouwd zijn, mogen ze behouden, zoolang zij in *Lindei* blijven; bij vertrek of versterf evenwel vervallen zij aan den *Terana*.

Eene verplichting, die hier op de geheele bevolking rust- is het onderhoud van de *roemah penangan*, waarin de vrouwelijke familie-leden van den *Terana* wonen en alwaar tevens de *rapat* vergadert.

Sanama Nenek. De soekoe's in *Sanama Nenek* zijn:

1. *Domo*,
2. *Petapang*,
3. *Piliang* en
4. *Mandailing*.

aan het hoofd waarvan panghoeloe's staan.

De *bandahara* is uit de *soekoe Domo*.

In *Sanama Nenek* hebben alle panghoeloe's hun eigen *oetan tanah*, waarvan zij de *pantjong alas* genieten.

Tapak lawang wordt hier niet geheven, ook niet van vreemdelingen.

Allen echter moeten 5 dagen per jaar werken bij den *bandahara* en evenveel bij den *panghoeloe* der *soekoe*.

Omtrent de sialang's bestaat hier geheel dezelfde *adat* als in *Tindei*.

Sikidjang. De grens van *Sikidjang* (ingesloten *Danau Lantjang*) met *Lindei* is de *Soengei Sanama Nenek*, en tot aan de *Soengei Ganggo* de *Soengei Lindei* aan den rechter-en de *Soengei Koeras* aan den linkeroever der *Soengei Penasan;*

met den *batin* van *Sigales* de soengei's *Mentjah Sakti* en *Poedoe;*

met de *Tapong kiri* (*Petapan*) de waterscheiding der beide *Tapongs* (*pemerentian moenggoe*) en

met *Kota Intan* de waterscheiding van de *Tapong kanan* en *Rokan kiri*.

Het gebied van den *bandahara* van *Danan Lantjang* wordt van dat van den *bandahara* van *Sikidjang* gescheiden aan den

rechteroever der *Tapong kanan* door de *Soengei Sentangan* en aan den linkeroever door de *Soengei Pemangkowangan.*

De bevolking van *Sikidjang* is verdeeld in de navolgende vier soekoe's.

1 *Tjeniaga,*

2 *Piliang,*

3 *Petapang* en

4 *Melajoe.*

De *bandahara* is uit de *soekoe Melajoe.*

Vroeger zou er nog een *soekoe Mandailing* zijn geweest, maar deze is uitgestorven en de *soekoe Petapang* daarvoor in de plaats gekomen.

Over iedere *soekoe* staat een *panghoeloe.*

Iedere *soekoe* heeft hier zijn eigen *oetan tanah;* wat niet van de eerstgenoemde drie soekoe's is (en dat is het grootste gedeelte), behoort aan den bandahara.

De *pantjong alas* en de *tapak lawang* van vreemdelingen komen aan de eigenaars der *perantauan*, zoo ook de sialang's.

Als iemand van elders een *sialang* vindt, dan mag hij het was eenmaal weghalen, waarna de boom aan den *panghoeloe* vervalt, wien de *perantauan* toebehoort.

Van de *pantjong alas* en de *tapak lawang* moet de *bandahara* de helft afstaan aan den *penghoeloe* van de *soekoe Melajoe*, zijn *kamanakan.*

Abusievelijk is het hoofd van de *kampong Kota Batah*, die den titel heeft van *panghoeloe besar*, nu en dan als een zelfstandig hoofd aan de *Tapong kanan* aangezien. Hij is echter niets anders als de *panghoeloe* van de *soekoe Piliang* in *Sikidjang.* Zijn *oetan tanah* is gelegen aan de *Soengei Soram.*

De tegenwoordige *panghoeloe besar* is *hadji* en geniet als zoodanig eenig aanzien te *Siak.*

De landzaten van *Sikidjang* moeten ook hier jaarlijks 5 dagen bij den *bandahara* komen werken en evenzoo bij den *panghoeloe*, doch zijn daarvoor vrij van de betaling van *tapak lawang.*

Danau Lantjang. Boven is reeds medegedeeld, dat *Danau Lantjang* het bovengedeelte beslaat van *Sikidjang* van af de Soengei's *Sentangan* en *Pemangkowangan*.

De ingezetenen hier zijn verdeeld in drie soekoe's:

1. *Petapang*,
2. *Melajoe*,
3. *Piliang*.

De *bandahara* is uit de *soekoe Petapang*.

De adat, die hier ten opzichte van de *pantjong alas*, de *tapak lawang* en de sialang's bestaat, is dezelfde als in *Sanama Nenek*, en wordt daarom kortheidshalve daarnaar verwezen.

V.

TANAH POETIH, BANGKA en KOEBOE.

In de inleiding dezer nota werd reeds vermeld, dat de landschappen *Tanah Poetih*, *Bangka* en *Koeboe* geen integreerend deel van *Siak* uitmaken, doch daarvan eigenlijk onderhoorigheden zijn, die evenwel dit eigenaardige hebben, dat zij den Sultan van *Siak* tot hun plaatselijken *radja* hebben.

Oorspronkelijk schijnt het rijk van *Kapenoean* zich totaan de *koewala* der *Rokan*-rivier te hebben uitgestrekt, totdat nu een paar eeuwen geleden het land in tweeën verdeeld werd, of liever in twee broederstaatjes werd gesplitst.

Het bovenlandsche gedeelte bleef onder den wettigen vorst van *Kapenoean*, terwijl het andere zekeren *Radja Lontar*, een vorstentelg van *Djohor*, die met *Radja Siti*, eene Kapenoeansche prinses, getrouwd was, tot vorst bekwam.

Na verloop van eenigen tijd werd het benedenstroom-gebied van de *Rokan*, en dus ook *Tanah Poetih* door *Djohor* vermeesterd.

Of het ooit een apanage van Djohorsche prinsen is geweest, is steller niet bekend, doch in de laatste helft der 17e eeuw werd de *beneden Rokan* door een Djohorschen ambtenaar, (*Sjahbandar*) bestuurd.

Toen de Djohoreezen door *Radja Ketjil* uit *Siak* waren verdreven, duurde het niet lang, of zij werden ook gedwongen de *beneden Rokan* te verlaten, waardoor de tegenwoordige

landschappen *Tanah Poetih*, *Koeboe* en *Bangka* onder *Siaksche* suprematie kwamen. Wanneer dat gebeurd is, is niet met juistheid bekend. In die landschapjes zelf weet men dat niet meer en in *Siak* beweert men, dat zulks reeds plaats had tijdens *Radja Alam*, oudsten zoon van *Radja Ketjil*.

Bij de verschillende onlusten, die de regeering der Siaksche vorsten in de vorige eeuw kenmerkten, namen de verdreven Radja's herhaaldelijk, hetzij naar *Asahan*, hetzij naar *Batoe Bara*, hetzij naar de *Rokan* de wijk en rustten zich van daar tot expedities tegen *Siak* uit.

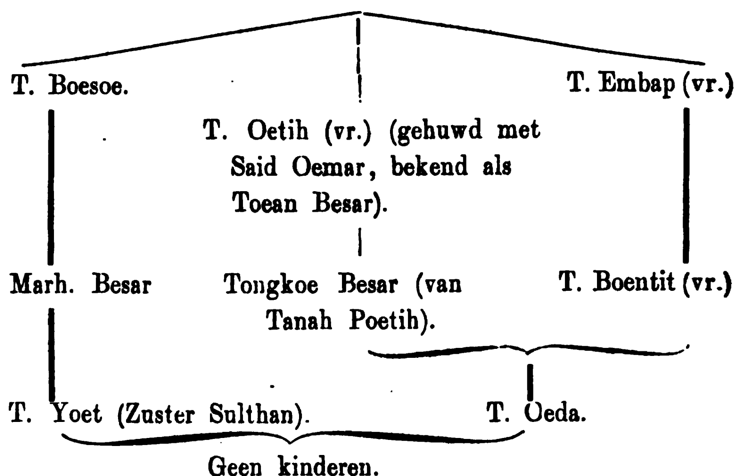
Het spreekt van zelf, dat door die onophoudelijke binnenlandsche onlusten het Siaksche rijk zeer verzwakte, waardoor de invloed, die aanvankelijk in de onderworpen westelijke onderhoorigheden was bevochten, begon te verminderen.

Dit duurde tot *Said Ali* zich in 1791 door usurpatie op den Siakschen troon plaatste. Deze, de meest energieke vorst dien *Siak* ooit had, wist de rust in zijn land te handhaven en de westelijke onderhoorigheden met de wapenen in de hand Siak's suprematie te doen gevoelen. Op zijne expeditie deed hij ook *Tanah Poetih* aan en bevestigde daar den invloed, dien hem als Sultan van *Siak* toekwam.

Het was voldoende voor *Said Ali* zich aan de monding der *Rokan*-rivier te vertoonen, om op de meest volledige wijze de betuiging van onderdanigheid van de bevolking in *Tanah Poetih*, *Koeboe* en *Bangka* te ontvangen.

Sedert dien tijd is *Siak* in het onbetwist bezit van die onderhoorigheden gebleven, welke altijd zijn beschouwd als apanage's van den Sultan zelven, die de inkomsten daarvan zelf genoot, of aan zijne fanilieleden afstond.

SAID OSMAN

Marhoem besar (*Tongkoe Mohamad*) schonk de inkomsten van *Tanah Poetih* aan zijn vollen neef *Tongkoe Said Aboe Bakar*, bekend als *Tongkoe Besar.*

Te dier tijde vestigde zich de *Radja* van *Rambah*, die door *Pakih Saleh* uit zijn land verjaagd was, evenals de *radja* van *Tamboesei* uit het zijne, in *Tanah Poetih.*

De vorst van *Rambah* was geheel aan *Siak* ondergeschikt, ja zelfs ging hij met zijn volk derwaarts om aan het vorstelijk paleis mede te bouwen.

Tongkoe Besar, die hooghartig van karakter was, liet den Radja van *Rambah* diens onderhoorigheid wat al te veel gevoelen. Deze verbond zich toen met de Datoek's van *Tanah Poetih* om zich van hem te ontdoen.

Op zekeren dag, terwijl *Tongkoe* Besar's volwassen zoon, *Tongkoe Bendoet* naar *Deli* was, drong de *Radja* van *Rambah* het huis van *Tongkoe Besar* binnen, doodde dezen, en nam alle schatten, die deze bezat (hij wordt gezegd zeer rijk te zijn geweest) als ook zijn zoontje *Tongkoe Oeda* (later door *Tongkoe Poetra* vermoord) mede.

Hij versterkte *Tanah Poetih* en bracht alles in gereedheid,

om een onvermijdelijke tuchtiging van *Siak* met de wapenen in de hand af te wachten, daarin door de *orang besar* van *Tanah Poetih* bijgestaan.

Toen het bericht van de komst, van *Tongkoe Mohamad* (*Marhoem Besar*) hem bereikte, ontzonk hem de moed en vluchtte hij naar *Daloe-Daloe*, waar hij de door hem geroofde schatten, alsmede *Tongkoe Oeda* aan *Pakih Saleh* aanbood.

Marhoem besar ging met zijne vloot de rivier op tot aan de grens van *Tanah Poetih*, doch de *Radja* van *Rambah* was hem te vlug af geweest. Te *Siak* teruggekeerd werd de *panghoeloe Kampar* van *Pekan Baroe* naar *Daloe-Daloe* afgevaardigd om *Tongkoe Oeda* te gaan terug vragen. *Pakih Saleh* voldeed aan dat verzoek en gaf hem mede.

De inkomsten van *Tanah Poetih* werden door den tegenwoordigen Sultan eerst afgestaan aan zijne (sedert overleden) zuster *Tongkoe Mak Ingsoen*, gehuwd geweest met *Tongkoe Kelana* van *Pelalawan*, en na haren dood aan zijn' broeder, den tegenwoordigen *Mangkoe Boemi* van *Siak*; aan den laatsten als schadeloosstelling voor den afstand van het eiland *Bengkalis* door den Sultan aan het Gouvernement en beide met bepaling, dat $ 400 's jaars aan de Datoek's van *Tanah Poetih* zouden worden uitgekeerd.

Het daarvan opgemaakte stuk is door den *Mangkoe Boemi* zoodanig vervalscht, dat zooals er nu in staat, hij *Tanah Poetih* als erfelijk leen verkregen heeft.

Aan die akte, zooals zij nu is, moet alle waarde worden ontzegd, voor zooverre die eene wijdere strekking heeft, dan de personeele verzekering van de inkomsten aan den *Mangkoe Boemi*, als zijnde de redactie daarvan vervalscht, terwijl de inhoud (zooal die nu is), strijdig is met de *adat*, daar geen Maleisch vorst het recht heeft eigener autoriteit een gedeelte van zijn land, aan derden — wie dat ook zijn mogen — weg te schenken.

Intusschen heeft de *Mangkoe Boemi* zich niet ontzien, zich

nu en dan zoo goed als onafhankelijk vorst van *Tanah Poetih* te gedragen, door buiten den Sultan om, ja zelfs tegen diens verbod, door dezen aangestelde hoofden te ontslaan, en daarvoor anderen in de plaats te stellen, zonder den Sultan daarin te kennen. De Sultan heeft echter nooit den moed gehad krachtig tegenover deze machtsoverschrijding op te treden.

Wel werd in 1879, nadat den *Mangkoe Boemi* van Gouvernements zijde nadrukkelijk zijne aanmatigende houding was onder het oog gebracht, een plakaat opgemaakt en verspreid, dat de Sultan en *hij zelf* zegelde, en waarin onder bedreiging van zware straf aan ieder werd verboden hoofden in *Tanah Poetih*, *Koeboe* en *Bangka* aan te stellen of eene zoodanige aanstelling te aanvaarden, doch voor het overige heeft de *Mangkoe Boemi* dat stuk eenvoudig genegeerd, hetgeen hij onder des Sultans oogen straffeloos doen kon.

Tot hoever de eigendunkelijkheid van den *Mangkoe Boemi* gaat, leert de redactie van de acten van aanstelling, die hij op 8 Dzoelhidjah 1294 aan zekeren *Bimbang* en zekeren *Badoe* uitreikte, waarbij hij hen aanstelde als hoofden van de soekoe's *Batoe Hampar* en *Mesa*, in de plaats van de wettiglijk door den Sultan aangestelde en nooit door dezen ontslagen hoofden.

In die akten wordt *met geen enkel woord* van den Sultan van *Siak* gerept, en is zelfs bepaald, dat zaken, die in *Tanah Poetih* niet kunnen worden uitgemaakt, zullen worden berecht, niet door den *Karapatan* te *Siak*, den bevoegden rechter, maar door den *Mangkoe Boemi* persoonlijk!

Indien hij onbeperkt heerscher was van *Tanah Poetih*, dan zou er in die acten geen enkel woord anders behoeven te zijn.

Tot verontschuldiging van den *Mangkoe Boemi* kan echter strekken, dat de redactie van het stuk zoo is, dat er uit te lezen was, dat *Tanah Poetih* in vollen eigendom was afgestaan, en het is niet onmogelijk dat men dit gedaan heeft, om hem daardoor te nopen, zijne goedkeuring aan den afstand van *Bengkalis* te hechten; en hij, nadat het stuk in dier-

voege was opgemaakt, aan de verzoeking geen weerstand heeft kunnen bieden, door de tusschenvoeging van de woorden *"sampei anak tjoetjoenja"* de schenking explicite tot eene erfelijke te verklaren, waardoor aan alle latere quaesties, naar hij meende, de pas zou zijn afgesneden.

Het behoeft geen betoog, dat deze handelwijzen een toestand van wanorde in *Tanah poetih* hebben doen geboren worden, die niet strekken kan om dat verarmde land te releveeren.

Omtrent de landschappen *Koeboe* en *Bangka* bestaat er ook eene door den Sultan gezegelde akte, waarbij genoemde landschappen evenzeer aan den *Mangkoe Boemi* worden afgestaan, echter onder de verplichting, dat de helft der inkomsten aan den Sultan moet worden uitgekeerd, terwijl de wederhelft voor den *Mangkoe Boemi* zal zijn.

De echtheid van dit stuk wordt evenwel door den Sultan ten eenemale ontkend.

Omtrent de genoemde landschappen zij nog opgemerkt, dat ook op gezag van de Siaksche berichten ter zake, het juist voorkomt aan te nemen, dat de grens van *Tanah poetih* en *Kapenoean* is de *Ajer Meminda*, en dat de grond door den vorst van *Rantau Binoewang* geoccupeerd ligt binnen de grenzen van *Tanah poetih*.

Het is aan geen redelijken twijfel onderhevig, dat oorspronkelijk *Kapenoean* en *Tanah poetih* (zijnde broederstaatjes of helften van één vroeger rijk) aan elkaar grensden. Het benedenstroomsche landschapje nu, *Tanah poetih*, was reeds lang door de Siaksche vorsten vermeesterd, voor dat de *Radja* van *Tamboesei* (nu *Rantau Binoewang*) door *Pakih Saleh* tijdens de Padri oorlogen uit zijn land verdreven werd; ja zelfs was sedert de Siaksche invloed in *Tanah poetih* weer door *Marhoem besar* bevestigd, die dat landschap als apanage aan zijn neef *Tongkoe Besar* gaf.

De *Radja* van *Tamboesei*, na uit zijn land te zijn verjaagd, vestigde zich eerst aan de *Soengei Kerang* (in *Panei*), daar-

na te *Soengei Daoen*, toen te *Sekeladi*, vervolgens te *Padang Pendapatan* en eindelijk, nu 40 à 45 jaren geleden, te *Rantau Binoewang* in *Tanah poetih*.

Uit verscheidene documenten blijkt, dat de *Radja* van *Tamboesei* van den Sultan van *Siak* in bruikleen had ontvangen den grond tusschen de *Ajer Meminda* boven- en *Pagaran Itik* benedenstrooms.

Hij dacht er aanvankelijk niet aan de suprematie van *Siak* te ontkennen, en evenmin dat hij binnen de grenzen van dat land eene gastvrijheid genoot, die aan zijne zwerftochten, sedert hij uit zijn land was verjaagd, een einde maakte.

Evenals de andere ingezetenen van *Tanah poetih* en evenals de lieden van den *Radja* van *Rambah* presteerden zijne onderhoorigen heerendiensten in *Siak*.

Langzamerhand echter verslapte het sterke regime in *Siak* weder, waarna de *Radja* van *Tamboesei* zich allengs als geheel van *Siak* onafhankelijk begon te beschouwen, zoo zelfs dat hij het waagde beneden *Pagaran Itik* grond te annexeeren, en de daarop staande wasboomen zich toe te eigenen, ja, hij maakte zelfs op geheel *Tanah poetih*, evenals op het geheele overige *Rokan* gebied, als zijn wettig eigendom aanspraak.

Wij zullen *Rantau Binoewang* met zijne bewoners verder buiten beschouwing laten, zoodat wanneer over *Tanah poetih* wordt gesproken, daarmede alleen bedoeld wordt de grond beneden *Pagaran Itik*.

De formule, waardoor de bevolking van *Tanah poetih*, *Koeboe* en *Bangka* hare positie omschrijft, is: *berimam ka ampat soekoe*, *bertoewan ka toewan Sultan Siak*, hetgeen beteekent: ondergeschikt aan de 4 *soekoe* (nl. de Siaksche), en den Sultan van *Siak* tot vorst.

Wanneer de Datoek's van die landschappen te *Siak* komen, wenden zij zich altijd eerst tot de Datoek's aldaar, om met hen hunne zaken te bespreken.

De verplichtingen, die de bevolking dezer landschappen tegenover den Sultan van *Siak* heeft, zijn, zooals in het geheele

Siaksche rijk, de verplichte levering van de zoogenaamde *larangan radja*, die zich echter bepaalt tot de kostelooze levering van één tand van gevelde olifanten, terwijl de Sultan desgewenscht den anderen tand tegen behoorlijken prijs kan koopen. Neushoorn, *goeliga*, of *tjoela* zijn hier, zegt men, nog nooit gevonden. De Sultan kan hier ook het was tegen $^4/_5$ der marktwaarde laten opkoopen.

Voorts moet de bevolking volgens de *adat* de zoogenaamde *boenga padi* opbrengen, dat is een belasting op het rijstgewas van 1 *soempit* (± 1 *gantang*) *beras*, door de datoek's der hier bedoelde landschappen te *Siak* den Sultan aan te bieden.

Daarenboven moeten de lieden van *Tanah poetih*, *Bangka* en *Koeboe*, daartoe opgeroepen, naar *Siak* komen, om heerendiensten te presteeren bij het opwerpen van versterkingen, het maken van wegen en slooten. enz.

Voor den bouw van de nieuwe *astana* van den Sultan van *Siak* hebben de bewoners dezer landschappen eene geldelijke bijdrage moeten leveren van *f* 5 per huisgezin.

De bevolking van *Tanah poetih*, *Bangka* en *Koeboe* is over het algemeen niet welvarend, voor al die van *Tanah poetih* is zeer arm. Dit is een gevolg in de eerste plaats van de weinige energie van de bevolking, en in de tweede plaats van de wijze, waarop in deze landschappen van de zijde van *Siak* wordt huisgehouden, en waaromtrent hieronder het een en ander zal worden medegedeeld.

Hier zij aangeteekend, dat de Sultan van *Siak wâli* is in de drie hierbedoelde landschappen (zijnde dit een attribuut van de vorstelijke waardigheid). Hij heeft echter deze bevoegdheid gedelegeerd, *wilajat*, aan de imam's en de chetib's van de missigit's, die hier, in ieder landschap één, gevonden worden.

De verschuldigde belastingen van godsdienstigen aard zijn de *dzakat* ($^1/_{10}$ van de opbrengst van het rijstgewas enz.) en de *pitra* zijnde 1 *gantang beras* per hoofd (groot en klein).

Hieruit worden de beambten van den godsdienst (*imam*, *chatib*, *bilal*, *panghoeloe missigit*) betaald.

Tanah poetih.

De bevolking van *Tanah poetih* is in 4 soekoe's verdeeld:

1. *Melajoe Besar*,
2. *Melajoe tengah*,
3, *Mesah* en
4. *Batoe hampar*.

Iedere *soekoe* heeft een *Datoek* tot hoofd, en is wederom in onderdeelen, *indoek*, verdeeld, aan het hoofd waarvan een *Tongkat* staat.

Alleen de eerste drie soekoe's hebben *oetan tanah*; *Batoe hampar* niet. Waarschijnlijk bestond deze *soekoe* oorspronkelijk uit immigranten. Dientengevolge heeft zij geen *pantjong alas*, noch *hasil tanah*; integendeel, zij moet die aan de andere soekoe's betalen, als zij boschproducten inzamelt of ladang's aanlegt.

De *oetan tanah* behoort niet aan de eerste drie soekoe's in hun geheel, maar ieder van de leden heeft een gedeelte daarvan (een of meer perantauan's) in erfelijk bezit. De eigenaar van de *perantauan* nu heeft recht op de *pantjong alas* en de *hasil tanah* aldaar verschuldigd, met dien verstande echter dat de *tongkat* vrij van rechten, *bebas*, is in de perantauan's zijner *anak indoek* en de *datoek* in zijne *soekoe*.

Voorts bestaat de *adat*, dat de lieden van *Bangka* vrij *rotan* in *Tanah poetih* en omgekeerd die van *Tanah poetih* vrij *atap* uit *Bangka* mogen halen.

De *soekoe Melajoe besar* is verdeeld in 4, *Melajoe tengah* in 2, *Mesah* in 2 en *Batoe hampar* in 3 indoek's, zoodat aldaar respectievelijk 3, 1, 1 en 2 tongkat's worden gevonden; de *Datoek* zelf is de *kapala* van zijn eigen *indoek*.

De *soekoe Mesah* heeft op het oogenblik geen *tongkat*; de *Datoek* is door den *Mangkoe Boemi* ontslagen, en de vroegere *tongkat*, *Badoe*, door hem in diens plaats gesteld.

De tongkat's hadden vroeger geene akte van aanstelling,

doch werd hun die in 1878 door den *Mangkoe Boemi* uitgereikt, toen zij te *Siak* waren om feest (?) te vieren.

De waardigheid van *Datoek* of *tongkat* gaat over van vader op zoon, doch alleen als de zoon uit de *soekoe* of *indoek* van zijn vader is (daar het kind de *soekoe* of *indoek* zijner moeder volgt). Is er geen zoodanige zoon dan gaat de waardigheid over op den *kamanakan*.

Zoo ook valt bij versterf de erfenis voor het grootste gedeelte aan de kinderen ten deel, doch een gedeelte blijft aan den *kamanakan*.

De tongkat's hebben het recht hunne *anak indoek* tot een bedrag van $ 10 te straffen, terwijl de *Datoek* de *anak soekoe* eene boete van $ 20 mag opleggen; zaken van $ 20—$ 40 eindelijk worden door de gezamenlijke Datoek's uitgemaakt.

Grootere zaken worden te *Siak* voor de *karapatan* berecht. De Datoek's in *Tanah poetih* klagen echter, dat wel eens zaken voor de *karapatan* worden getrokken, die zeer goed plaatselijk konden worden afgedaan, waardoor zij een gedeelte hunner boeten missen.

De opbrengst der boeten wordt door de Datoek's met hunne tongkat's verdeeld; van de *soekoe Melajoe besar* krijgen de gezamenlijke (3) tongkat's $^{1}/_{2}$, en van de andere soekoe's krijgen zij $^{1}/_{3}$ daarvan.

Van de in- en uitvoerrechten, *tjokei*, *bea*, komt den Datoek's te zamen $ 400 toe. Vroeger werd de inning door *Tongkoe Kelana* voor zijne vrouw *Tongkoe Mak Ingroen* voor $ 800 verpacht.

In 1882 heeft de *Mangkoe Boemi* dat recht aan een Europeaan te *Bengkalis* voor $ 1200 afgestaan, die het wederom aan een Chinees te *Singapore* heeft overgedaan met $ 200 winst.

De wijze, waarop de *Mangkoe Boemi* voldaan heeft aan zijne verplichting om jaarlijks $ 400 aan de Datoek's uit te keeren, heeft van de zijde van deze herhaaldelijk tot rechtmatige klachten aanleiding gegeven. Sedert de pacht aan evenbedoelden

Europeaan is afgestaan gaat het beter, aangezien in het door hem gesloten contract is gestipuleerd, dat die $ 400 direct door hem zullen worden uitbetaald aan de rechthebbenden.

Van die $ 400 krijgt de *Datoek* van *Melajoe besar* $^2/_5$ of $ 160 en de drie overigen ieder $^1/_5$ of $ 80.

Eerstgenoemde moet van die $ 160 wederom $^1/_4$ of $ 40 aan zijn voornaamsten *tongkat*, *Lela Radja*, afstaan, zoodat hij zelf slechts $ 120 geniet.

De *Datoek* van *Melajoe besar* krijgt zooveel meer, omdat hij verreweg de meeste *anak boewah* heeft. Het aantal zijner onderhoorige huisgezinnen bedraagt naar gissing ± 150, terwijl de anderen er hebben, *Melajoe tengah* en *Mesah* ieder ± 25 en *Batoe hampar* ± 35.

In geheel *Tanah poetih* zijn derhalve ongeveer 250 huisgezinnen, zoodat het aantal zielen 12 à 1500 zal bedragen.

Bangka.

De bevolking van *Bangka* bestaat geheel uit ééne *soekoe*, die van Atjehschen oorsprong is. De Atjehsche type is nog zeer goed bij verscheidene lieden van *Bangka* waar te nemen.

Het hoofd van *Bangka* is een *Datoek*, die in zijn bestuur door 6 tongkat's wordt bij gestaan.

De bevolking vindt haar onderhoud vooral in het aanleggen van ladang's en de vangst van garnalen, die in groote menigte op de kust van het landschap worden aangetroffen.

Een niet onbelangrijke, doch nog onaanzienlijke vestiging van ± 400 à 500 chineezen heeft zich in de *kampong Bagan Api Api* nêergezet en houdt zich aldaar met de vangst van visch en van garnalen bezig, welke laatste hetzij gedroogd, hetzij als *belatjan* in den handel worden gebracht.

De grond van *Bangka* behoort aan de bevolking en is onder de verschillende indoek's met den *Datoek* verdeeld.

Hun kwam dientengevolge rechtens de *pantjong alas* alsmede de *hasil tanah* toe. Ook zouden zij die, de eerste althans, vroeger altijd hebben genoten.

Thans echter heeft de Sultan de inkomsten van de *soengei Bangka* geschonken aan zekeren *Hadji Math Seh*, de vader van een bijwijf van den Sultan, een man die in de Siaksche geschiedenis eenige beruchtheid heeft verkregen. Hij was *Panglima Perang* in dienst van *Wilson*, gedurende diens expeditie tegen *Siak*.

Nadat deze vandaar verjaagd was, vluchtte de *Panglima* en hield zich gedurende eenigen tijd in *Langkat* op, alwaar een zijner dochters met den oudsten zoon van den *Pangeran* van *Langkat*, *Tongkoe Soeloeng*, trouwde. Na eenigen tijd moet genoemde *Panglima Perang* door den *Pangeran* van *Langkat* uit diens land zijn verjaagd.

Hij ging daarop al of niet naar *Mekkah*, doch in ieder geval kwam hij na verloop van tijd als *hadji* in *Siak* terug en vestigde zich in *Bangka*, nadat de Sultan eene dochter van hem tot zich genomen had.

Thans heft hij *pantjong alas* van alle boschproducten, die uit de *Soengei Bangka* komen, terwijl al het aldaar ingezameld was voor $ 25 (dus voor ongeveer 40 % van de waarde) aan hem moet worden geleverd.

De *Bangka* rivier evenwel moet door het vele zich daarin bevindende *bakau* hout tegenwoordig zoo goed als onbevaarbaar zijn geworden.

Voorts zou de Sultan aan zekeren *Daëng Poewarih*, een Boeginees, bijna alle voordeelen van het grondbezit van een ander gedeelte van *Bangka* hebben geschonken.

Genoemde *Daëng* zou het uitsluitend recht hebben van den handel in *niboeng* en *atap* aan de *soengei Radja berdjamoe*, welke hij aldaar door een 10 of 20 tal volgelingen laat snijden.

Daarenboven zouden alle nieuwe wasboomen (alsmede de *pantjong alas*) van de *soengei Seneboei* (grens met *Domei*) tot de *soengei Soewasa besar* aan dien *Daëng* zijn afgestaan, een en ander natuurlijk ter prejudice van de bevolking van *Bangka* zelve. Ja zelfs zouden de landskinderen, wanneer zij *atap* of *niboeng* naar *Deli* of elders willen uitvoeren, daarvan 10% als *pantjong alas* aan genoemden Boeginees moeten betalen.

Men beweert in *Bangka*, dat deze voorrechten aan *Daëng Poewarih* geschonken zijn, ter voldoening van een bloedschuld van $ 1000 (?), die vroeger aan de bevolking van *Tanah poetih* werd opgelegd, voor den moord gepleegd op zekeren *Daëng Basok*, een verren bloedverwant van *Daëng Poewarih*, en die nooit betaald werd.

Zijn de inlichtingen van Siaksche zijde verkregen juist, dan zou dit niet waar zijn, aangezien het natuurlijk niet zou aangaan *Bangka* een bloedschuld van *Tanah poetih* te laten betalen, terwijl daarenboven *Daëng Poewarih* reeds in *Bangka* gevestigd was, toen *Daëng Basok* werd omgebracht.

In de derde plaats heeft de Sultan aan zekeren *hadji Mohamad Noer* voor $ 250 het uitsluitend recht verpacht van de inzameling der zoogenaamde *poetjoek nipah*, (dat zijn onrijpe nipahbladeren, waarvan de bekende strootjes door de Inlanders worden gemaakt), hetwelk een zeer gewild en goed betaald artikel, vooral te *Deli*, is.

Hadji Mohamad Noer moet evenwel onlangs overleden zijn. Hij bracht eene lading *poetjoek nipah* naar *Deli* en kreeg aan de *kwala* der *Deli*-rivier de cholera, waarop hij ijlings naar *Bangka* terugkeerde, dat hij evenwel niet levend meer bereikte.

De wettige inkomsten van de hoofden van *Bangka* zijn behalve de *pantjong alas*, die hun geheel, en de sialang's, die hun gedeeltelijk zijn ontnomen, de opbrengst der boeten.

De tongkat's kunnen hunne onderhoorigen straffen tot $ 10 en de *Datoek* kan dat doen tot $ 20.

De *adat* in *Bangka* zoude zijn, dat alle boeten door den *Datoek* worden ontvangen, die de helft daarvan voor zich zelven houdt, terwijl hij de wederhelft onder de gezamelijke Tongkat's gelijkelijk moet verdeelen.

Of het waar is, zooals de Tongkat's klagen, dat de *Datoek* van de boeten niets aan hen afstaat, kan niet worden medegedeeld, maar het komt onwaarschijnlijk voor.

De verschillende inkomsten te *Bagan Api-Api* (debiet van

opium en arak, dobbelspelen en uitvoerrecht op garnalen en *belatjan*) was vroeger voor $ 600 door den Sultan aan een Chinees verpacht. Thans is *Bagan Api-Api* met *Penipahan* (in *Koeboe*) voor $ 2800 verpacht aan een Chinees te *Singapore*. Van die $ 2800 heeft de Sultan beloofd jaarlijks $ 150 aan den *Datoek* van *Bangka* te zullen uitkeeren.

Eene andere last, die nog op de Bangkasche bevolking drukt, is de levering van de *tapak lawang* aan den Sultan, zijnde 10 gantang's *beras* per huisgezin. Vroeger betaalden zij, die ladang's aanlegden in *Bangka*, als belasting op het rijstgewas (*boenga padi*) slechts *soempit*.

Deze belasting wordt, sedert twee jaren, namens den Sultan door diens zoon, *Tongkoe Ngah*, geheven.

Ten vorigen jare heeft die *Tongkoe* de bevolking, die door het geheele land op hunne ladang's verspreid woonde, gelast onmiddellijk naar de kampong's terug te keeren.

Is misschien voor den maatregel om de bevolking in kampong's te vereenigen veel te zeggen, het lijdt geen twijfel of het oogenblik was daartoe zeer slecht gekozen, daar de bevolking juist hare ladangs had gereed gemaakt om rijst te planten.

Het hooge bevel duldde echter geen uitstel, met dat gevolg, dat bijna de geheele bevolking van *Bangka* ten vorigen jare geen rijst heeft kunnen planten.

Ook dit jaar zijn wederom de hoofden (en daarmede natuurlijk het grootste gedeelte de bevolking) opgeroepen, om bij het aanstaand huwelijk van den oudsten zoon en twee dochters van den Sultan naar *Siak* op te komen om feest te vieren.

De Sultan, die in 1878 ervaren heeft, dat het Gouvernement ongaarne ziet, dat de bevolking buitensporig lang te *Siak* wordt aangehouden, zal zeer zeker in den vervolge met de wenschen van het Gouvernement ter zake rekening houden, en haar spoediger dan vroeger het geval was, terug laten gaan.

Het is de gewoonte, dat de weinige lieden, die thuis mogen blijven alsdan $ 5 aan hunne hoofden afdragen, ter bestrijding

van de onkosten, die het bijwonen van de feesten na zich slepen.

De maatregelen, die *Tongkoe Ngah* in *Bangka* genomen heeft ten opzichte van de *tapak lawang*, het vereenigen van de bevolking in kampong's, heeft hij ook in *Koeboe* verordend, terwijl natuurlijk ook de bevolking aldaar, evenals die van *Tanah poetih*, voor de aanstaande feestelijkheden is opgeroepen.

Misschien zal de bevolking — indien de cholera voor dien tijd in de bedoelde drie landschappen nog niet heeft uitgewoed — er deze keer met eene geldelijke bijdrage afkomen.

Koeboe.

Na het bovenstaande kan omtrent *Koeboe* met de navolgende mededeelingen worden volstaan.

De bevolking in *Koeboe* bestaat oorspronkelijk uit drie soekoe's, nl:

1. De *Soekoe Hamba Radja*, welke van Djohorschen,
2. de *soekoe Rawa*, die van Rauschen, en
3. de *soekoe Haroe*, die van Haroeschen oorsprong is. (*Haroe* was een machtig rijk, dat reeds lang verdwenen is, en dat in het westen van *Langkat* aan de *Besitan* baai en de rivier *Sarang Djaja* gevonden werd).

Aan het hoofd van ieder dezer drie soekoe's staat een *Datoek*. De Datoek's van de *soekoe Hamba Radja* en *Rawa* hebben ieder een *tongkat* onder zich; die van *Haroe* heeft er geen.

Behalve de drie genoemde soekoe's is er tegenwoordig nog een vierde *soekoe* bijgekomen, die den naam gekregen heeft van *Soekoe bebas*.

Deze *soekoe* bestaat gedeeltelijk uit lieden van *Siak* afkomstig, en gedeeltelijk uit personen van de drie andere soekoe's, welke uit hunne eigene *soekoe* getreden zijn, tengevolge van twisten dan wel om eenige andere reden. Zij heeft geen *datoek*, maar vier panghoeloe's aan haar hoofd, die ieder hunne eigene ondergeschikten hebben.

De *orang bebas* worden beschouwd direct onder den Sultan

van *Siak* te ressorteeren; wanneer zij in *Siak* komen, behooren zij tot de *hamba radja dalam*.

De *oetan tanah* in *Koeboe* behoort aan de eerstgenoemde drie soekoe's; iedere *soekoe* of *indoek* heeft een eigen gedeelte.

Met het oog op het ontstaan der *soekoe bebas* spreekt het vanzelf, dat deze geen *oetan tanah* kan bezitten.

De inkomsten, die de Datoek's van *Koeboe* hebben, zijn de *pantjong alas* van de in hunne bosschen ingezamelde boschproducten, benevens hun aandeel in de opgelegde boeten.

De Tongkat's krijgen de door hen opgelegde boeten.

Deze laatsten kunnen straffen opleggen tot $ 20 de Datoek's tot $ 40 en de *karapatan* van gezamenlijke Datoek's, waarin ook de panghoeloe's *bebas* zitten (die echter te zamen één stem vertegenwoordigen) tot $ 60.

Grootere zaken komen voor de *karapatan* te *Siak*.

De heffing van eenige rechten van de in *Koeboe* gelegen Chineesche vestiging te *Penipahan*, welke vroeger aan den Kapitein der Chineezen te *Bengkalis* voor $ 450 's jaars was verpacht, is nu met *Bagan Api Api* in een perceel aan eene Singapoersche *kongsi* gegeven voor $ 2800 's jaars (zie boven).

De Datoek's beweren, dat zij vroeger het recht hadden om van de gevangen visch een belasting te heffen van 1 reaal ($ 0,20) per pikol, terwijl tegenwoordig niet alleen dat recht hun is ontnomen, maar hunne onderhoorigen zelfs 5 % van de gevangen visch aan den pachter moeten afstaan. Het een zoowel als het ander wordt evenwel van Siaksche zijde ontkend.

Omtrent de door *Tongkoe Ngah* geheven *tapak lawang*, alsmede omtrent de door dien vorstenzoon in *Koeboe* getroffen maatregelen is boven reeds het een en ander medegedeeld. Daaraan zoude nog kunnen worden toegevoegd, dat die vorstentelg bij zijn jongste bezoek aan *Koeboe* eenige zaken willende uitmaken, voor een paar kleine vergrijpen boeten van $ 60 oplegde.

Toen de schuldigen bij de *karapatan* te Siak appelleerden, werden die boeten tot $ 20 verminderd.

Nu de invloed van het Gouvernement zich meer en meer in de inlandsche huishouding in *Siak* begint te laten gelden, is het te voorzien, dat voor de hier bedoelde landschappen een betere tijd zal aanbreken en dat de aldaar wonende bevolking weldra die welvaart zal kunnen genieten, waartoe zij door eene onbelemmerde exploitatie der natuurlijke hulpbronnen van het land kan geraken.

AANTEEKENINGEN

betreffende de rijstcultuur op sawah's in de onderafdeeling Limapoeloeh Kota der Residentie Padangsche Bovenlanden,

DOOR

G. DE WAAL.

Controleur ter Sumatra's Westkust.

Werden reeds voor jaren gegevens verzameld en uitgegeven aangaande den sawahbouw op *Java*, en werd ook reeds het een en ander gepubliceerd aangaande dien in de *Padangsche Bovenlanden*, toch zijn, naar mijne bescheiden meening, technische uitdrukkingen, om den graad van ontwikkeling van het gewas aan te duiden, evenzeer als de inlandsche namen der sawah-bewerkingen, nog veel te weinig bekend.

Bij het lezen van het onderstaande gelieve men in het oog te houden, dat de vermelde benamingen het burgerrecht hebben in de onderafdeeling *Limapoeloeh Kota*, doch hoogstwaarschijnlijk dezelfde zaken in elk der aangrenzende streken weder een anderen naam dragen. (1)

De Maleier verdeelt de padi-soorten in twee groote groepen. 1e de *padi kĕtjil* (*padi katjiĕq*) en 2e de *padi sipoeloet*

(1) Eene vergelijking met hetgeen aangaande dit onderwerp omtrent andere streken van het gewest bekend is (verg. o. a., Midden-Sumatra, volksbeschrijving), doet zien dat het verschil in namen zoo groot niet is. *Red.*

(*padi sipoeloeiq*). Deze laatste is dezelfde soort, die op *Java kĕtan* heet. De *padi kĕtjil* wordt, even als op *Java*, verdeeld in twee rubrieken: *a* de *padi ĕnam boelan* [Jav. *padi dalam*] en *b* de *padi ampat boelan* (*padi ampèq* boelan) [Jav. *padi gendjah*].

Padi enam boelan omvat acht soorten:

1. *padi poetih* (*padi poetiĕh*), zich onderscheidende door eene witte vruchthuid;

2. *padi koening* (*padi koeniĕng*) of *padi ĕmas* (*padi amèh*), waarbij dat deel helder geel gekleurd is, verdeeld in *p. k. nan pandjang* en *p. k. nan singkat* (*p. k. nan singkèq*):

3. *padi bĕrdjanggoet* (*padi badjanggoeiq* met een lange kafnaald;

4. *padi hitam*, verdeeld in *p. badjă*, aldus geheeten naar de overeenkomst in kleur met de stof, waarmede de tanden na de vijling worden ingewreven, met eene roodzwarte vruchthuid, en *p. siarang*, waarbij dat deel zwart is;

5. *padi intjèq tĕroeng*, *p. i. taroeĕng*, zoo geheeten omdat de korrel veel overeenkomst heeft met *tĕroeng*-pitjes, ook *padi balam* [zij is n.l. het geliefkoosde voedsel der *balam*, eene duivensoort] of *padi boentoeq* [*p. boentoeĕq*] genoemd, die als eene soort van 4 zoowel als van 6 maanden voorkomt en zich onderscheidt door een kleiner korrel;

6. *padi haroem* (*padi haroen*) of *padi koemajan*, bijzonder geurig in de periode *tĕrbit* en gekocht;

7. *padi gĕlambang idjoeq* (*p. galambang idjoeĕq*), met zwarte aderen op de vruchthuid, zich voordoende als idjoeq-vezels;

8. *padi sanggan*.

Padi empat boelan bereikt niet de hoogte der laatrijpe *padi* en heeft daarenboven een korter en breeder korrel:

Van de *padi sipoeloet* komen geene vroegrijpe soorten voor. Men onderscheidt:

1. *padi sipoeloet koening* met eene helder geele vruchthuid;

2. *p. s. sirah*, wier vrucht rood gekleurd is;

3. *p. s. siarang*, vruchthuid roodzwart;

4. *p. s. poetih* met eene witachtig gekleurde vruchthuid;

5. *p. s. toelang* met een korrel, welks top roodachtig gekleurd is.

6. *p. s. soebang*, met vleugelsgewijze verbreeding der kafjes van den top tot de halve lengte;

7. *p. s. garaman gadjah*, met eene zeer lang gerekte vrucht;

8. *p. s. santan*, lange, witte vrucht met een zwarten top en witte of wit en groene bladeren.

De sawahbouw moet onderscheiden worden in den bouw op sawah's met levend water (*sawah bantjah*), en dien op sawah's die van den regen afhangen, *sawah berbandar langit* (*sawah bă-banda langiq*). Bij de laatste is het water uitsluitend hemelwater en is er dus geen sprake van een leiding.

Het werk dat de sawahbouwer verricht is drieërlei:

1. dat aan de waterleiding;
2. dat aan het kweekbed;
3. dat aan den bouwgrond.

In den aanleg van waterleidingen, *bandar* (*banda*), doet de Maleier voor den Javaan niet onder; in hoofdzaak hebben beiden dezelfde hulpmiddelen en materialen. Een Maleische dam bestaat uit houten palen, *lantaq* [Jav. *ladjĕr*], die zoo diep mogelijk in den grond geslagen worden, meestal in drie rijen verspringend. Tusschen die palen worden jonge takjes, eene harde varensoort (*rasam*) en eenige aarde gelegd; daarop komt een laag aarde in groote kluiten, daarop grint, vervolgens wêer takken en varens enz., totdat de top der palen bereikt is. Dit opvullend materiaal wordt bij elkaar gehouden, behalve door de palen, door aan die palen gehouden dwarshouten, *rasoeĕq* [Jav. *trĕnggoelang*].

Eene speciaal Maleische wijze van wateropvoering is het gebruikmaken van het waterrad, *kintjir* (*kintjiĕ*).

Is de waterleiding eenmaal aangelegd, dan vergenoegt men zich er mede, telken jare het langs de wanden der leiding groeiende gras en onkruid af te steken en de hoog noodige reparatiën aan den dam, *baramban* of *ampangan*, te verrichten.

Het werk aan het kweekbed begint meestal reeds voordat de *sawah* voor de eerste maal omgewerkt is. Het zaadbed heet *pasĕmajan* of *sĕmajan bănih.*

Het allereerste werk is dus de plaats, waar het kweekbed aangelegd zal worden, te zuiveren van gras en onkruid, *mĕnĕbas* [*mănabèh*] *sĕmajan.* Vervolgens wordt de grond met den *pangkoer* (*pangkoeĕ*), den Javaanschen *patjoel*, omgewerkt, *dilamboeq*, om er daarna water op te laten en tegelijk de aardkluiten fijn te maken. Is aldus de grond behoorlijk toebereid, dan wordt de zaadpadi, *banih*, uit den *loemboeng* gehaald (*manoeroenkan băniĕh*), en, voorzoover dit niet reeds onmiddelijk na den oogst plaats heeft gehad, door trappen, *mĕngiriq* (*măiriĕq*) [Jav. *ngilĕs*], de korrels van het stroo gescheiden, waarna de gevulde aren van de leêge gescheiden worden, *mămboewang hampå*, en vermengd met fijn gehakte bladeren, welke laatste bewerking men *mĕngasai* noemt. Vervolgens steekt men aan de vier hoeken van den nog steeds brijachtigen grond takjes in de *pĕmatang* [Jav. *galĕngan*] van de planten *sitawar* (*sitawa*), *sidingin*, *sikoempai* en *sikarau.* De eerste plant dient om het zuur, *masam tanah*, uit den grond weg te nemen, de tweede om het water koel te houden, enz.

Alsnu gaat men over tot het uitzaaien *mĕnaboer* (*mănaboeĕ*) *banih.* Bij droge zaadbedden, waarvoor men eene zekere voorliefde heeft, omdat de aldus verkregen plantjes sterker zijn, wordt de bezaaide grond dichtgelegd, *aisahap* (*disaoq*) met klapperbladeren, *daoen manggar* (*mangga*), om te voorkomen, dat de korrels door vogels worden opgepikt. De groeiperioden bij de plant in het zaadbed zijn: *bĕrgading* (*băgadiĕng*) [Jav. *mlĕtèq*], ivoorwitte puntjes vertoonen zich; *toemboeh* (*toemboeĕh*) of *mĕrĕboeng* (*mărăboeĕng*), de blaadjes vertoonen hunne punten, het plantje ziet er uit als een jong bamboe-spruitsel in het klein. In deze periode heeft de *banih* geen last meer van vogels, zij is *èlog disingkap* (*èlog disingkog*); de droge bedden worden dus van hunne bedekking ontdaan, *disingkap sĕmajan.* De volgende periode is *bĕrdaoen* (*bădaoen*), bij eene

hoogte van ± 1 decimeter. Totdat het plantje bij een leeftijd van 35 à 40 dagen geschikt is tot overplanten, *èloq diandjaq*, heeft de landbouwer geen naam voor de verdere ontwikkeling.

Voor de overplanting wordt het plantje uitgetrokken, *diboeboet*, vervolgens een nacht op het veld in water geplaatst, gedoopt in mestoplossing, *diloemaq*, of met droge mest bestreken, *dialas* (*dialèh*), en de toppen er afgesneden, *dikĕrat* (*dikarèq*), waarna het overgeplant wordt op de eigenlijke *sawah*.

Tegen dat de *banih* in de periode *èloq di singkap* komt, begint het werken aan den bouwgrond. Reeds van te voren heeft men water uit den *bandar* of uit een hooger gelegen *piring* (Jav. *kĕdoq*) op de *sawah* gelaten, *digĕnang* (*digănang*), en nadat de grond eenigszins geweekt is, dien weder drooggelegd, *dikĕringi* (*dikăringi*). Op sommige plaatsen heeft men de gewoonte, alsnu het vee, karbouwen, koeien of paarden, op de *sawah* rond te drijven, *mĕrantjah* of *mĕloenjah*, om daardoor den grond reeds eenigszins om te werken en het water er in te doen doordringen. Daarna hebben de volgende bewerkingen plaats:

Mĕmbadjaq, ploegen. Dit geschiedt niet, zooals op Java, in eene spiraal, het z. g. *nĕkoeq pendjalin*, doch heen en weder in rechte lijnen, waarom het ook wel *mendjadja măndjadja* heet;

mĕnangkoer (*mĕmangkoeĕ*), voor de eerste maal omwerken;

diganang water inlaten;

dikĕringi (*dikăringi*), water uitlaten na het vergaan van het ondergeploegde onkruid;

dibaliq (*dibalĭeq*), voor de tweede maal omploegen of omspitten. Soms wordt er nog voor de derde maal omgespit. Daarna volgt het eggen, *mĕnjikat* (*mănjikèq*), waarbij men eenig water inlaat en de afvoeropening sluit.

Zijn al deze werkzaamheden afgeloopen en komt er dus geen vee meer in de *sawah*, dan gaat men over tot het *mĕmbaiki palalangan* en *mĕmbaiki pamatang*; het eerste heeft plaats

bij sawah's grenzende aan gronden met *ilalang* begroeid, *padangan*, het laatste bij piring's die rondom door andere zijn begrensd. Bij het eerste maakt men ± een elleboogafstand, *hasta* (*ètå*), van den *ilalang* grond schoon, evenals het talud, *tĕbing* (*tabiĕng*), bestrijkt beide met modder, *loeloeĕq* en gaat vervolgens over tot *mĕnoenda* (*mănoendă*), gelijkstrijken der massa met een plank of bamboe.

Is het werk zoover gevorderd, dan laat men den grond eenigen tijd, meestal vrij kort, aan zich zelf over en steekt den dag, voordat men tot planten overgaat, een *djirak*-takje midden in de *piring*. De uitgetrokken, getopte en in mest gedoopte plantjes worden op afstanden van ± 47 centimeter in het vierkant op rijen geplant, meestal 2 of 3 bij elkander.

Is er, na ± 2 maanden, onkruid opgeschoten, dan wordt gewied, *mĕnjiang*; daartoe gebruikt men eene soort van schoffel. Tegelijkertijd brengt men wat mest in den grond, *disoewapi*, bij den voet van elke stoel, *roempoen*, en drukt den grond daaromheen wat aan, *ditĕkan* (*dităkan*), *dianjaq* of *didoedoeqkan* het Jav. *anggèq* of *onggaq-onggaq* terwijl tevens de gestorven plantjes vervangen worden, *disisit* (*disisiq*), uit eenige opzettelijk daartoe dichter opeen geplaute of grootere roempoen's.

Drie bewerkingen hebben daarna nog plaats: *mămbandarkan* (*mĕmbandakan*), graven van geulen voor den waterafvoer, drooggleggen *măngăringi*, en oogsten.

Dit laatste geschiedt of met de *toewai*, de Javaansche *ani-ani*, of met den sikkel, *sabit* (*sabiq*). De tweede wijze van snijden heeft alleen plaats in de larassen *Batoehampar* en *Sitoedjoeh* en de negorij *Koebang* der laras *Goegoeq*. Waar geoogst wordt met de *sabit*, trapt men op het veld de aren af en bewaart de *padi* dus als *gaba*. Elders worden de aren in manden naar huis gedragen, *diangkoet* (*diangkoeiq*).

De tijd, gedurende welken de *padi* te velde staat, wordt verdeeld in de volgende tijdperken.

Namen der tijdperken.	Omschrijving.	Duur in dagen.	
		bij laat-rijpe padi.	bij vroeg-rijpe padi.
Tĕrsoemboer (tă-soemboeĕ), Jav. nglilĕr.	Nieuw blad krijgen .	4	3
Bĕloewai pan-tjoeng (băloewai pantjoeĕng) Jav. gĕmadoeng.	Nieuw blad krijgen af-geloopen.	10	7
Bĕranaq.	De zijstengels begin-nen uit te loopen . .	14	9
Angin-anginan, Jav. goemoendå.	De vorming der zij-stengels is afgeloopen; de wind begint vat op de plant te krijgen. .	20	13
Berboekoe kĕtjil (băboekoe kètèq).	De geledingen van den stengel beginnen zich te vormen	10	7
Eloq disiang.	De geledingen groeien; het onkruid schiet we-lig op	4	3
Eloq disoewapi.	Vorming der geledin-gen afgeloopen, toevoe-ging van mest noodig.	6	4
	Transporteere.	68	46

Namen der tijdperken.	Omschrijving.	Duur in dagen. bij laat-rijpe padi.	bij vroeg-rijpe padi.
	Per transport.	68	46
Memakan haboe.	De plant neemt den mest op.	2	1
Memimping (mămimpiĕng).	De stengel begint op dien der grassoort pimping te gelijken . .	3	2
Eloq dibandarkan (èloq dibandakan).	De ontwikkeling van stengel en bladeren gaat voort.	3	2
Bĕrpĕroet ketjil (băpăroeiq kètèq Jav. mider kisi.	De stengel begint op de plaats, waar later de pluim zal komen, eenigszins te zwellen. . .	5	3
Bĕrpĕroet gĕdang (băpăroeiq gădang).	De zwelling neemt sterk toe.	2	2
Tĕrbit bertalau (tăbiq batalau), Jav. grombolli.	Hier en daar komen pluimen te voorschijn.	3	2
Tĕrbit (tăbiq), Jav. sĕmboerat.	Vele pluimen vertoonen zich	7	4
Soedah tĕrbit (soedah tăbiq), Jav. bjag.	Het geheele veld staat in bloei.	2	2
Mengampar (măngampa) of moelai toendoeq (moelai toendoeĕq) Jav. tjĕmètèt of toemoengkoel.	De vruchtzetting is afgeloopen. Melksap vergaart zich in de korrels.	7	4
	Transporteere.	102	68

Namen der tijdperken.	Omschrijving.	Duur in dagen.	
		bij laat-rijpe padi.	bij vroeg-rijpe padi.
	Per transport.	102	68
Lajoe-lajoean of moelai bĕrisi (moelai băisi), Jav. ĕmping hidjo.	Wanneer men het veld van boven ziet, zijn de bladeren niet goed meer zichtbaar.	9	6
Koening hoedjoeng (koeniéng oedjoeĕng) of koening ajar (koeniĕng aijĕ), Jav. njèrètti.	De punten der aren zijn geel.	7	3
Koening (koeniĕng), Jav. reming-reming.	De gele kleur gaat verder over de aar.. . .	4	2
Bĕrdandang masaq (bădandang masaq), Jav. malang poendaq.	Hier en daar rijp. .	4	3
Masaq, Jav. matĕng.	Rijp.	10	6
Koekoeh (koekoeĕh), Jav. tjikloe.	De stengel is droog en gebroken; de vrucht is dood rijp.	4	2
	Te zamen.	140	90
	Op het kweekbed.	40	30
	Totaal.	180	120

Gaarne had ik aan dit opstel eene beschrijving der gebruikelijke landbouwwerktuigen en eene berekening van productiekosten toegevoegd, doch door overplaatsing was het mij niet mogelijk de gegevens daartoe te verzamelen. Ik stel mij echter voor, die later, zij het dan ook van een andere streek afzonderlijk mede te deelen.

AANTEEKENINGEN

betreffende de rijstcultuur op boschgronden in de onderafdeeling Pangkalan Kota baharoe en XII Kota Kampar der residentie Padangsche Bovenlanden,

DOOR

G. DE WAAL.

Controleur ter Sumatra's Westkust.

De onderafdeeling *Pangkalan Kota baharoe en XII Kota Kampar* werd bij Staatsblad 1879, No. 22, verklaard dele uit te maken van het rechtstreeksch Gouvernements gebied en gebracht onder de afdeeling *Limapoeloeh Kota* der residentie *Padangsche Bovenlanden.*

Het kan wel niet anders, of in eene eerst sedert zoo kort onder geregeld bestuur gebrachte landstreek is de ladangbouw, ten minste in de meeste negorijen, nog in volle kracht en de bevolking slechts door onophoudelijke leiding en leering hier en daar er toe gebracht kunnen worden, ten minste naast den ladang-bouw de sawah-cultuur te beoefenen; er valt dan ook steeds neiging op te merken, de sawah's als van minder belang dan de ladang's te beschouwen.

In zulk eene landstreek is het mogelijk eene beschrijving te geven van den landang-bouw, die in eenigszins meer ontwikkelde streken slechts zelden meer voorkomt. Zoo kon ik, tijdens ik als aspirant-controleur in de onderafdeeling *Limapoeloeh* geplaatst was, slechts één persoon aantreffen, in de

laras *Goegoeq* die zich met ladang-bouw erneerde. Het spreekt vanzelf, dat daar niet die gegevens bijeengebracht konden worden, die ik na mijne bevordering en overplaatsing in de gelegenheid was te verzamelen.

Van de op ladang's aangeplante padi-soorten bestaan drie groote hoofdafdeelingen:

A. *padi tjĕrai* (*padi tjărai*),
B. 〃 *kĕtjil* (〃 *kătjiĕq*),
C. 〃 *sipoeloet* (〃 *sipoeloeiq*),

die alle denzelfden groeitijd hebben.

Ten opzichte van de na te noemen soorten is dikwijls van toepassing, hetgeen de Heer Dr. J. H. F. Sollewijn Gelpke opmerkte aangaande de benamingen op *Java*: de landbouwer noemt ze zoo, omdat zijn vader er dien naam aan gaf en houdt geene rekening met verbastering. Wat betreft de uitspraak, zal ik, na die in z. g. Riouwsch Maleisch vermeld te hebben, tusschen haakjes de zuiver Mĕnangkabausche pronunciatie aangeven, waar noodig gevolgd door die in het hier gesproken wordende dialect, waaromtrent valt op te merken, dat de *r* sterk brouwende wordt uitgesproken en op het einde van een woord evenals de *l* tegen het verhemelte, zoodat het dikwijls zeer veel moeite kost, tot een resultaat te komen, of de letter eene *r* dan wel eene *l* is. Eene andere eigenaardigheid is, dat *ar* en *al* op het einde van een woord; met inachtneming van het bovengemelde, als *ĕr* en *ĕl* klinken, b. v. *bĕnar* en *djoewal*, die men elders uitspreekt *băna* en *djoewa*, luiden hier *bănĕr* en *djoewĕl*.

De afdeeling A dan omvat:

1. soorten met roodachtige vruchthuid:

a. padi gadis jang ketjil (padi gadih nan kètèq) (padi gadih nan katjiĕq).

b. padi gadis jang bĕsar (p. g. nan gădang) (p. g. nan basĕr).

c. 〃 simoerai lioq.

d. 〃 pasaq nĕgeri (p. pasaq năgari).

e. 〃 karah.

f. padi hoedjoeng ambang (p. oedjoeĕng ambang).
g. 〃 boenga ramboetan (p. boengå ramboetan).
h. 〃 dasoen.
i 〃 bĕrdjanggoet (p. bădjanggoeiq).
j. 〃 bajag.
2. soorten met witte of witachtige vruchthuid:
a. padi lapoeq bakoel (p. lapoeĕq bakoeĕ).
b. 〃 moeda (p. moedå).
c 〃 pandjang.
d. 〃 tandan barangan.
e. 〃 boenga antoes (p. boengå antoeih).
f. 〃 tamboen.
g. 〃 goenoeng malèlå.
h. 〃 radja (p. radjå).
i. 〃 palèmbang.
j. 〃 onta (p. oentå).
k. 〃 soebang.
l. 〃 napal (p. napa) (p. napĕl).
m. 〃 lantar (p. lanta) (p. lantĕr).
n. 〃 poetih (p. poetiĕh).
3°. soorten met zwarte of zwart gestreepte vruchthuid:
a. padi indoeq ajam (p. indoeĕq ajam).
b. 〃 siharoem (p. siaroen).
c. 〃 pĕlapah poewar (p. palapah poewa) (p. p. poewĕr).
d. 〃 pilagam.
e. 〃 siarang.
f. 〃 arai boeloeh kasap (p. arai boeloeĕh kasoq)
g. 〃 djiraq.
h. 〃 tandjoeng (p. tandjoeĕng).
i. 〃 dada bioekoe (p. dadå bioekoe).
j. 〃 simantoeng (p. simantoeĕng).
4°. soorten met gele vruchthuid:
a. padi anaq andoeroen.
b. 〃 sawah ladang.
Afdeeling B. (padi kĕtjil) omvat:

1°. soorten met eene gestreepte vruchthuid:
a. padi koebalang.
b. 〃 këloepaq pandan (p. kăloepaq pandan).
c. 〃 karikam.
d. 〃 poedoeng pëtai (poedoeëng pătai).
2°. soorten met eene witte of geelwitte vruchthuid:
a. padi sërai (p. sărai).
b. 〃 arai daoen tëboe (p. a. daoen tăboe).
c. 〃 sërai ajar (p. sarai aijë).
d. 〃 boenga lëngkoewas (p. boengå langkoewèh).
e. 〃 tamboen sialang.
f. 〃 oerat baringin (p. oerèq baringin).
g. 〃 katitiran.
h. 〃 toeroen daoen.
i. 〃 koekoe balam,
k. 〃 sangkaq jang poetih (p. s. nan poetiëh).
l. 〃 sërai boekit (p. sărai boekiq).
3°. soorten met eene gele vruchthuid:
a. padi koelit manis (p. koeliq manih).
b. 〃 lantiq koenit (p. lantiëq koeniq).
c. 〃 langau.
4°. soorten met eene roodachtige vruchthuid:
a. padi intjèq tëroëng (p. i. tăroeëng) ook p. i. lada (p. i. ladå) en p. i. tangaq.
b. 〃 ampai soetëra (p. a. soetå).
5°. vruchthuid zwart:
padi sangkaq nan hitam.
Onder de sipoeloet-soorten, afdeeling C, rekent men:
1°. soorten met eene witte vruchthuid:
a. sipoeloet goenoeng (sipoeloeiq goenoeëng).
b. 〃 boenga (s. boengå).
c. 〃 lëmaq (s. lămaq) (s. lomaq).
d. 〃 toelang.
e. 〃 talang (s. tolang).
f. 〃 loepa di laki (s. loepå di laki).

g. sipoeloet tali.

2°. vruchthuid rood of roodachtig:

a. sipoeloet kolang.

b. 〃 garis (s. garih).

c. 〃 rantai agoeng (s. rantai agoeĕng).

d. 〃 ĕmboen (s. ămboen).

e. 〃 poenggoe anau (s. p. onau).

3°. vruchthuid zwart of zwartachtig:

a. sipoeloet koekoe ĕlang (s. koekoe ălang).

b. 〃 tandoeq (s. tandoeĕq).

c. 〃 kĕloebi (s. kăloebi).

d. 〃 santan hitam.

e. 〃 tĕlor sĕlimang (s. täloeĕ silimang).

f. 〃 aboeq (s. aboeĕq).

g. 〃 hitam.

3°. vruchthuid geel of geelachtig:

a. sipoeloet tĕroeboeq (s. tăroeboeĕq).

b. 〃 sabaq.

c. 〃 djanggoet (s. djanggoeiq).

d. 〃 patin

e. 〃 lilin.

f. 〃 sĕrodja (s. sirodjå).

g. 〃 tĕrap (s. tăroq) (s. toroq).

h, 〃 takoet (s. takoeiq), zoo gebeeten omdat zij slechts slaagt, als zij omringd is door andere padi.

i. 〃 akar (s. aka) (s. akĕr).

Voordat ik er toe overga de verschilende, uit den aard der zaak zeer eenvoudige bewerkingen, bij dezen tak van landbouw behoorende, aan te geven, zal eene onderscheiding der gronden, die voor deze cultuur gebruikt worden, niet ondienstig zijn, daar deze plaats heeft naar de verschillende graden van vruchtbaarheid en het uiterlijk voorkomen, n. l. in:

1°. *tanah kasang*, hellende grond met weinig humus, zeer weinig vruchtbaar;

2°. *tanah baik* (*tanah baijĕ*), vruchtbare grond, en

3°. *tanah laboe*, zeer vruchtbare grond.

De beide laatste soorten komen voor òf op vlak en licht golvend terrein, *ranah*, òf in moeras, *rawang*, *bantjah*. Men stelle zich n. l. niet voor, dat ladang's alleen op droge gronden, *darat* (*darèq*), voorkomen; de *padi sawah ladang* (zie A. 4o. b) is zelfs eene soort, die uitsluitend in moerasgrond tiert. Ook in het bijgeloof der bevolking is de plaats der moerassige stukken met betrekking tot die der droge aangewezen; *pantang* is het, eene *lalang* zóó aan te leggen, dat slechts één der beide horizontale uiteinden *bantjah* is; zij moeten òf beide *darat* òf beide *bantjah* zijn. Daar ik hier het woord *pantang* reeds vermeld heb, teeken ik nog aan, dat bij ladangbouw mede als *pantang* gelden: het aanleggen eener ontginning rechts van of beneden die van het vorige jaar, het bergafwaarts gericht zijn van de voorzijde van het ladang-huisje, aanleg door een jonger persoon links van de *ladang* van een ouderen, etc.

Evenals bij elke andere door een Maleier te ondernemen zaak, heeft ook bij den aanleg van ladang's *moefaqat* (*pakat*) plaats. Is men overeengekomen omtrent een gunstigen dag, dan begeeft men zich naar de plaats, waar een *ladang* zal aangelegd worden; is zij ver van de negorij gelegen, dan bouwt men daar eenige huisjes, *dangan*, meer of minder dicht bij elkaar, die den collectiefnaam *palangawan*, *taratag doesoen*, *bandjar* (*bandja*, hier *bandjĕr*) hebben, en waarover het gezag wordt gegeven aan een *toewa bandjar*, die ook de overeenkomst met hoofden van andere negorijen sluit, ingeval de grond, dien men verlangt te gebruiken, niet toebehoort aan de negorij, waaruit de ontginners afkomstig zijn.

Daarna begint het *mĕnĕbas* (*mănăbèh*), d. i. het neerslaan van het struikgewas, jonger geboomte en klimplanten met het hakmes, *gĕdoebang*, *lading*, *parang*, *tjandoeng*, gevolgd door het kappen der boomen, *mĕnĕbang* (*mănăbang*), hetgeen geschiedt met den *bălioeng*, een bijl, waarvan het ijzer, *matâ*, door bindrotting aan den steel, *tangkai*, is bevestigd. Na afloop daarvan, *soedah tăbeh tăbang*, is de grond bedekt met

stammen, bladeren en takken; men noemt dit *tĕihampar roboh* (*tăhampa roboh*, *tĕhampĕr roboh*). Het gekapte laat men liggen, zoodat achtereenvolgens door de inwerking van het weder de bast losbaat, *tăkăloetjaq koeliq*, en de bladeren afvallen, *rarai daoen;* is alles droog, *masiĕq*, zoo wordt, liefst door eene naakte jonge vrouw, het intusschen op hoopen gebrachte materiaal, *oenggoen*, aangestoken, *mĕnatar* (*mănata*, *mĕnatĕr*), en zooveel mogelijk verbrand, *dipanggang*. Is de verbranding niet volkomen geweest, *indaq angoeih*, dan worden er nogmaals van het overgeblevene hoopen gemaakt en wederom de brand daarin gestoken.

Indien alles genoegzaam verteerd is, zoodat er slechts kool en asch en hier en daar een zwarte boomstronk te zien is, dan laat men den grond, nu *tanah langih* geheeten, ± 4 dagen, en heeft er zwaar bosch op gestaan, omstreeks eene maand, aan zich zelf over, *mĕndinginkan tanah*, in welken tijd eenigermate uitzuring plaats heeft. Na afloop van dien termijn heeft het pooten, *mĕnoegar* (*mănoega*, *mĕnoegĕr*) plaats, waarbij men een pad naar boven, *djalan tagaq* en een dwarspad, *djalan lintang*, uitspaart; deze zijn twee voet breed en mogen in geene *ladang* ontbreken.

De bij den sawah-bouw welbekende plantjes *sidingin*, *sikoempai*, *sikarau* en *sitawar* hebben ook hier hunne rol te vervullen, daar zij op den bepaalden gunstigen dag, eer men met het pooten begint, in het midden der *ladang* geplant worden. Kan men niet onmiddellijk daarop met het pooten beginnen, dan heeft men toch door het in den grond brengen van die plantjes een begin gemaakt; men noemt dit *mĕngambil hari* (*mĕambiĕq hari*) en is overtuigd, dat men daardoor de kwade invloeden verschalkt heeft, die het nu er voor houden, dat men ook wezenlijk met planten begonnen is!

Bij het *menoegar* worden de vrouwen, die het zaad uitstrooien *mĕntjitjirkan bĕnih* (*măntjitjijĕkan băniĕh*) voorafgegaan door degenen, die de plantgaten maken met den pootstok, *toegar* (*toega*, *toegĕr*); slechts zelden geschiedt dit door vrouwen, meestal door mannen. Bij warm weder, zoodat het te vreezen

zoude zijn, dat het zaad verschroeide, sleept men bebladerde takjes over de plantgaten, waardoor het zaad met mulle aarde, kool en asch bedekt wordt. Men legt vier of vijf korrels bij elkaar uit. Onmiddellijk na het pooten wordt de *ladang* omgeven door een *pagar* van versch gekapte rondhouten en dunne stammen, die slechts gedeeltelijk bij de verbranding verkoolden, geklemd tusschen lange, dunne houten, die met klimplanten daaraan bevestigd worden, *diapit* (*diapiq*).

Vier à vijf dagen na het planten vertoont zich hier en daar een wit puntje boven den grond: het zaad is opgekomen, het verkeert in de periode *mĕhoeban*, of liever: de ladang is *mĕhoeban*, d. w. z. zij ziet grijs, peper-en-zout-kleurig door het afsteken der witte puntjes tegen den met kool en asch bedekten grond.

De volgende perioden van ontwikkeling zijn nu aan te teekenen:

Namen der Tijdperken.	Omschrijving.	Duur in dagen.
Mĕhoeban	Hier en daar vertoonen zich witte puntjes...............	5
Mĕnggigi bilalang	Het geheele veld is bedekt met jonge uitspruitsels, zich voordoende als bilalang-tandjes.	11
Mĕikoer pipit (mă-ikoeĕ pipiq)	De uitspruitsels worden grooter; de blaadjes vertoonen hunne punten.................	7
Mĕhéla daoen pandjang (măhélå daoen pandjang)	De bladeren zijn ± een wijsvinger lang..............	7
Mĕmain angin	De wind begint vat op het plantje te krijgen..........	14
	Transporteere...	44

Namen der Tijdperken.	Omschrijving.	Duur in dagen.
	Per transport.....	44
Lamoen^r batang.	De stengel wordt zichtbaar	16
Měnjoesoen pělapah of měngipaq anaq	Aan weerszijden van den hoofdstengel vertoonen zich uitspruitsels, anaq............	30
Běrperoet kětjil (băpăroeiq kètèq) (b. kătjiěq	De stengel begint te zwellen; de zwangerschap begint.....	5
Běrpěroet běsar (băpăroeiq gădang) (b. basěr)	De zwelling neemt sterk toe.	9
Těrbit sěbatang^r (tă biq sabatang^r)	Hier en daar vertoont zich een pluim...	4
Těrbit tindjau^r an (tăbiq tindjau tindjawan)	Vele pluimen vertoonen zich.	4
Těrbit běrtoempaq (tăbiq bătoempaq of t. bătoempoeěq)	Op eenige achterlijke plekken na staat het geheele veld vol jonge pluimen.	4
Mengarang boenga (măngarang boengå)	De dag, in den nacht waarvan de bevruchting zal plaats hebben.	1
Lěpas těrbit (lăpèh tăbiq)	De bevruchting heeft plaats gehad....................	3
	Transporteere...	120

Namen der Tijdperken.	Omschrijving.	Duur in dagen.
	Per transport.....	120
Mĕngampar (mă-ngampa, mĕngampĕr), ajar soesoean (aijĕ s.), lajoeʳan, moelai toendoeq (m. toendoeĕq).	Melksap vergaart zich in de korrels; de punt van de aar buigt naar beneden........	8
Lansat toewa (lansèq toewå)	De aar is van de kleur van bijna rijpe lansat, geelgroen..	9
Koening hoedjoeng tangkai (koeniĕng oedjoeĕng t.), koe-ning ajar (koeniĕng aijĕ).	Het uiteinde van de aar begin geel te worden........ ...	7
Koening (koeniĕng).	De gele kleur gaat verder over de aar...............	6
Bĕrdandang masaq (bădandang m.)	Hier en daar rijp.	4
Masaq.	Rijp	2
Koekoeh (koekoeĕh)	Dood rijp.	4
	Totaal.......	160

In de periode *lamoenʳbatang* heeft het wieden, *mănjiang*, plaats; dit geschiedt met den *tadjaq*, het werktuigje, dat in Midden-Java bekend is onder den naam van *pantjong*. Gedurende bijna den geheelen tijd, dat de *padi ladang* te velde

staat, houdt men er dag en nacht de wacht tegen olifanten, herten, apen en varkens; geen wonder, dat men slechts bij uitzondering *padi* in de periode *koekoeh* ziet, daar men zoo vroeg mogelijk alles binnenhaalt, in welk werk men bijgestaan wordt door zijne bekenden, die voor elken dag oogsten 1 à 2 *gantang padi* en vrij eten en koffie krijgen. De *padi* wordt gesneden met de welbekende *toewai* en vervolgens in draagmanden *kamboet* (*kamboeiq*), naar huis gebracht en opgeschuurd in *loemboeng* (*loemboeĕng*) of *kapoeq* (*kapoeĕq*); somtijds wordt zij als *gabah* bewaard, na op de *ladang* zelve afgetrapt te zijn, *diiriq* (*diiriĕq*).

De *paladangan*, d. i. de afgeoogste ladang-grond, wordt aan zich zelf overgelaten ([1]) en bedekt zich spoedig met jong hout en struikgewas. In dien toestand heet hij *sĕsap* (*săsoq*). Langzamerhand ontstaan er grooter boomen, en gaat het jonge bosch over in *bĕloekar* (*băloeka*, *bĕloekĕr*); nog later is het *bĕloekar toewa*, *hoetan* en *rimba* (*rimbå*). Naar men wil, wordt *hoetan* die boschgrond genoemd, waarin de verwildering reeds zoover gevorderd is, dat er rotting groeit, en *rimbå* die, waarin gĕtah-boomen voorkomen. In verband daarmede beteekent *pai kahoetan* hetzelfde als *pai mantjari rotan* en *pai karimbå* hetzelfde als *pai băgătah*. Ten laatste beteekent *rimbå rajå* die zware boschwildernis, waar nog nooit ladang-bouw is gedreven; men zoude het misschien het beste vertalen door „maagdelijk woud.” Deze groote bosschen komen, hoewel zeldzaam, nog in sommige streken voor; in de meeste echter is men verplicht, door gebrek aan gronden, zelfs *bĕloekar* weder in gebruik te nemen.

Is de ontstane wildernis geene van boomen, doch van *ilalang*, *pimping* of *tĕbarau*, dan ontstaan die eentoonige grasvelden van manshooge stengels en bladeren, die vooral in de laras *Pangkalan VI kota* een groot deel van het heuvelland be-

([1]) Slechts bij uitzondering beplant men twee achtereenvolgende jaren denzelfden grond.

dekken en waarop de zon bij heldere dagen zoo fel schijnt, dat de lucht daarboven ééne trillende massa schijnt te zijn.

Evenals elders is dus ook hier ontwouding op groote schaal het gevolg van den roofbouw die niet alleen zeer afwisselende uitkomsten geeft, maar daarenboven, door de gedwongen bewaking der aanplantingen, tengevolge heeft, dat bijna elk ladang-bezitter (dit geldt voornamelijk voor de landschappen *Kampar nan XII kota* en *Gĕloegoer nan III kota di ilir*) bij zijne terugkomst in de negorij, na afloop van den oogst, zijn huis in de kampong in betreurenswaardigen staat terugvindt en daarenboven van zijn erf, *pisang*, *sirih* en *katjang* niets meer aantreft dan een poel, meer of minder diep en groot, naargelang de steeds losloopende karbouwen langer of korter tijd van de afwezigheid van den eigenaar hebben gebruik gemaakt, om hem zijne kleine nevenverdienste of besparing van uitgaaf te ontnemen.

HET WATERKASTEEL

TE

JOGJÅKARTÅ.

De houten modellen die van de beide afdeelingen van den Jogjakartaschen lusthof bestaan (*Taman Sari* en *Taman Lĕdok*) en waarvan 't eene in het museum van 't Bataviaasch Genootschap en 't andere in den *dalĕm* van den Rijksbestuurder van *Jogjåkartå* bewaard werd, zijn gezamenlijk naar de Internationale Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam gezonden, en zouden, van daar terug ontvangen, in het genoemde museum worden opgenomen.

Een keurig geteekende plattegrond van 't geheel, van de hand van den Javaanschen schrijver *mas ngabéhi* Sastrå Oekårå en een door mij daaraan toegevoegde beschrijving van den ganschen lusthof, zooals die zich voordeed, toen hij nog met al zijn hoofd- en bijgebouwen en vijvers en baden in goeden staat verkeerde (en grootendeels gevolgd naar twee Javaansche handschriften, voor een ander deel naar eigen aanschouwing van de bouwvallen, voor zoover die nog aanwezig zijn of vóór 15 jaren aanwezig waren), en die later naar Batavia werden verzonden om de modellen ter Amsterdamsche tentoonstelling te volgen, zijn echter van Batavia naar de tentoonstelling te Calcutta afgedwaald.

Daar de mij bekende beschrijvingen van den lusthof zeer onvolledig en deels ook zeer onjuist zijn, dunkt het mij niet ongepast een betere beschrijving met den bovengenoemden plattegrond (1) of een kleinere kopie daarvan aan 't Bata-

(1) Deze plattegrond wordt door den genoemde teekenaar aan 't Genootschap aangeboden.

viaasch Genootschap ter opneming in haar Tijdschrift afte-staan.

De plattegrond is geteekend naar twee andere en veel grootere kaarten, die met de voornoemde handschriften in 't bezit zijn van genoemden schrijver, en hem door wijlen zijn vader *radèn toemĕnggoeng* PADMÅ DIRDJÅ, werden nagelaten.

De afmetingen, volgens de beide oude kaarten, die op zeer verschillende schalen geteekend zijn, zijn ongeveer juist, maar niet volkomen in overeenstemming met de cijfers, die in de handschriften genoemd worden.

Door nameting van enkele nog *in loco* meetbare lijnen, op verzoek van den mijningenieur R. D. M. VERBEEK door den ambtenaar bij 't mijnwezen J. F. DE CORTE verricht, tijdens hun jongst verblijf alhier, is gebleken, dat ook de afmetingen der kaart niet geheel met de werkelijkheid overeenkomen, zooals nader in de hierbij gevoegde nota van den heer VERBEEK is vermeld.

Er hebben vroeger twee waterkasteelen of lusthoven in den kraton van *Jogjåkartå* bestaan. Van 't eene, dat ten noordwesten van de *aloen-aloen kidoel* gelegen was, en *Poelo Gĕdong* genoemd werd (¹), is niets meer overgebleven dan enkele stukken van den buitenmuur.

Van 't andere, dat een deel van de westelijke kratonhelft innam, vindt men nog de min of meer herkenbare overblijfselen van vele gebouwen, tuinen, baden en buitenmuren terug. De noordelijke helft heette (en heet nog) *Taman Sari* (= *lusthof*), en 't eiland, midden in den grooten vijver van dat gedeelte en waarop de hoofdgebouwen staan, werd *Poelo Kenångå* geheeten, welke naam verkeerdelijk door anderen op 't oostelijke waterkasteel overgebracht is. Vóor den bouw heette de zuidelijke helft eenvoudig *alas bringan* (*glooiende boschgrond*). Na de voltooiing kreeg het den naam van *Taman Lĕdok* (*lang gelegen lusthof*).

(¹) Op de kaarten van *Jogjåkartå* en in 't werk „*Java*" van den hoogleeraar *Veth* wordt dit verkeerdelijk *Poelo Kanåång* genaamd.

De beide houten modellen werden volgens de javaansche handschriften vervaardigd op een schaal van 12 *toembak* ([1]) = 1 *kaki* (*Taman Sari*) en, 1 *toembak* = 1 *dim* ([2]) (*Taman Lĕdok*). Ook deze afmetingen zijn niet geheel vertrouwbaar. 'T model van *Taman Sari* is zelfs op een kleiner schaal gemaakt dan dat van *Taman Lĕdok*, en beide passen dus niet juist bij elkaar. Dat zij bovendien niet nauwkeurig zijn, blijkt o. a. uit 't trappenhuis (48 en 88) dat op beide modellen voorkomt, maar in afwijkenden vorm, en ook uit den wenteltraptoren naast den *gĕdong tjĕmiti* (90), die in werkelijkheid veel grooter is, dan hij op 't model of op den plattengrond wordt voorgesteld. Ook moet men zich den binnenwal langs de noordzijde van *Taman Lĕdok* wat breeder denken dan op 't model om er plaats te vinden voor den *gĕdong pĕksi bri* en de trappen en zijmuren van dat gebouw (111.)

De lusthof is op last van den eersten Sultan van *Jogjåkartå*, Hamĕngkoe Boewånå I (en niet van den tweeden Sultan, zooals gewoonlijk beweerd wordt) gebouwd door den regent (*boepati*) *kjahi toemĕnggoeng* Mangoen di Poerå, met hulp van een door hem van Batavia medegebrachten Boeginees, *loerah* Dawĕlingi. Mangoen Di Poerå had Batavia twee malen bezocht om er europeesche motieven voor zijn bouwplannen op te doen. Bijna alle gebouwen hebben daaraan een overwegend westersch karakter te danken. Alleen de houten *bangsal pangĕlaran* (5) en de van 't zelfde materieel gebouwde *pasanggrahan*, *panggoeng sari* (107) waren in javaanschen stijl opgetrokken.

De bouw werd aangevangen in 't jaar *Éhé*, 1684, van de mohamedaansche, of 1758 van onze jaartelling, en de gebouwen zijn dus niet veel ouder dan een eeuw. Behalve de pasgenoemde houten *bangsal's*, zijn alle gebouwen uit baksteen opgemetseld, niet alleen wat de buiten- en binnenmuren en trappen betreft, maar zelfs de daken bestonden uit metselwerk,

([1]) een toembak = 1 *rijnlandsche roede* = 3,767 meter, 1 *kaki* = 1 *voet* 0.314 M.

([2]) een *dim* is denkelijk = 1 rijnl. Duim.

van boven door een pleisterlaag, in den vorm van zware houten sirappen bewerkt, bedekt. De baksteenen, voor deze daken gebezigd, waren niet horizontaal maar schuin, volgens de helling van 't dak, op- en aaneen gevoegd, en van onderen met een pseudo-gewelf van pleister beplakt, zonder toepassing van westersche gewelf- of boog-bouwkunst, of van den eigenaardigen piramidalen dakbouwstijl der *Hindoe's*.

Geen wonder dat de daken vooral te zwak waren, om aan tijd en aardbevingen weerstand te bieden. Zij zijn dan ook bijna alle ingestort en vele gebouwen zijn geheel verdwenen, van alle andere zijn alleen bouwvallen overgebleven, die jaarlijks meer en meer in puin verkeeren.

Van diè bouwvallen bestaan enkele vrij goede fotogrammen, door den javaanschen fotograaf Cephas vervaardigd.

Inwendig en soms ook uitwendig zijn de muren der voornaamste gebouwen met half verheven en bontgekleurd pleisterwerk versierd, planten, takken met bladeren, bloemen en bloemknoppen en vogels voorstellend, en afgewisseld, vooral aan de gevels, door de afbeelding van den oud-indischen *banaspati*: een zeer rond aangezicht met wijdgeopende uitpuilende oogen en groote slagtanden in boven- en onderkaak, aan weerszijden van een groote ver uithangende tong.

Van houtwerk is er niet veel meer te vinden. Dat van de vloeren der bovenverdiepingen schijnt rood-bruin geverfd en met vergulde lijsten afgezet geweest te zijn. Houten deuren zijn, zoo ze ooit bestaan hebben, spoorloos verdwenen. Houten vensters, met gedraaide houten stijlen in plaats van glasruiten of metalen traliewerk, herkent men nog in de muren van 't hoofdgebouw op 't *Kĕnångå* eiland.

Volgens 't javaansche handschrift meet de noordelijke afdeeling, *Taman Sari*, van Oost naar West 66 en van Noord naar Zuid 51 *toembak*, en beslaat zij dus 3366 □ *toembak* (of □ rijnlandsche roeden) of ongeveer $6\,^2/_3$ *bahoe* (1). De zuider helft *Taman Lĕdok* meet volgens dezelfde bron van Oost

(1) Een *bahoe* = 500 □ rijnl. roeden.

naar West 80 en van Noord tot Zuid 52 *toembak* en is dus 4160 □ rijnl. roeden, bijna 8¼ *bahoe*, groot. Het *Kĕnângâ*-eiland alleen meet van Oost naar West 27 en van Noord tot Zuid 12¼ *toembak* of 330 □ rijnl. roeden of ongeveer ⅔ *bahoe*. Het geheel moet dus een oppervlakte van 7526 □ roeden of ruim 15 *bahoe* beslagen hebben ([1]).

De gezamenlijke gebouwen en tuinen dienden den Sultan en zijn gezinnen en hofhouding tot een lusthof of buitenverblijf. Wat er anders van verteld wordt, behoort tot het gebied der vertellingen zonder grond en zonder zin.

Stellen we ons voor door den westelijken hoofdingang de tuinen van *Taman Lĕdok* binnen te treden, dan komen we eerst aan:

(1), de hoofdpoort, *palĕnkoeng pagĕlaran*, die een paar vertrekken bevat waar de ammunitie van twaalf kleine kanonnen (2 en 3) geborgen werd, die op de muren, aan beide zijden van 't poortgebouw geplaatst waren.

Binnen de poort staan twee wachthuisjes (4) voor 't dienstdoende wachtvolk, en daarachter een muurtje, dat, volgens javaansche gewoonte, 't gezicht van buiten naar binnen belet.

Wij bevinden ons nu op een plein (5), waarop een in javaanschen stijl opgetrokken *pĕndâpâ* staat, de *bangsal pagĕlaran*, een op houten stijlen, *soekoe*, rustend dak, met een afdak, *tratag*, om de vier zijden. Het is de wachtplaats voor de *boepati's*, regenten, die 't bevel voeren over al 't wachtvolk.

Links en rechts van 't plein zien we tuinen (6 en 7) met *soekoen*-, *doerèn*-, *koewèni*- en *pakĕl*-boomen, welke tuinen naar hun ligging benoorden of bezuiden 't plein, *kĕbon lèr* en *kboĕn kidoel* genoemd worden.

Wij gaan die tuinen voorbij en komen oostwaarts aan een tweede poort (8), de *gapoerâ panggoeng* ([2]) dus genoemd naar een terras, *panggoeng*, dat men langs twee buitentrappen, aan de noord- en zuidzijde van 't gebouw aangebracht, beklimmen

([1]) = ongeveer 106500 □ meter.

([2]) *Gapoerâ* is een kratonpoort, *palĕngkoeng* een poort met halfcirkelvormigen boog, *kori* een deur of ingang, evenals *lawang*.

kan en vanwaar men 't plein en de buitenpoort zoomede een deel der tuinen overziet. Beneden in 't gebouw vinden we twee over elkander gelegen wachtkamers en vóor den westergevel een afdak.

De poort doorgaande komen we op een achthoekig plein, (9) met den *gĕdong lopak-lopak* als hoofdgebouw in 't midden. Dit is een veelhoekige toren die in zijn benedenvertrek een groote ronde steenen tafel bevat, waarop de loonen voor 't wachtvolk uitgeteld worden. Andere vertrekken in dezen toren dienen tot wachtkamers voor de *boepati's*, *panéwoe's* en *mantri's* van dienst.

Behalve de beide genoemde poorten heeft dit plein nog zes kleinere uitgangen, *kori*, waarvan er zich éen in elk der zes overige zijden van den achthoek bevindt. Twee van die uitgangen (10 en 13) voeren ons naar bloementuinen en worden daarom *kori kĕbon sĕkaran* genoemd. In die tuinen worden alleen welriekende bloemen gekweekt, als *mĕlati*, *gambir*, *nagasari*, *sĕdĕp oelĕm* enz. Twee andere poortjes (11 en 12) komen in vruchtboomgaarden uit, waarin *pĕlĕm* (*mangga*)-boomen en *nanas*-planten groeien. De beide nog ongenoemde uitgangen bevinden zich in den noorder- en zuidermuur en voeren langs ommuurde tuinpaden naar andere deelen van den lusthof.

Gaan wij eerst door den zuidelijken uitgang naar den *gĕdong tjarik* (14). Het pad daarheen is aan weerszijden, evenals alle andere paden, met groote steenen bloempotten bezet, waarin *mĕlati* en andere geurige bloemen bloeien.

De *gĕdong tjarik* dient, zooals de naam aanduidt, den schrijvers tot bureel, om de rapporten van 't wachtvolk te ontvangen en op te teekenen.

Verder bevat de achterhelft van 't gebouw een grooten steenen trap, waar langs we zuidwaarts afdalen en onzen weg, eerst een weinig westwaart afwijkend, naar 't zuiden, tusschen twee ommuurde tuinen, een voor *sirih* en de ander voor groenteteelt bestemd, vervolgen. Links of oostwaarts geeft de *kori kĕbon soeroeh* (15) toegang tot den eersten, en rechts of

westwaarts de *kori kĕbon sajoeran* (16) toegang tot den tweeden tuin.

Vlak vóor ons hebben we thans den *gĕdong gĕrdji*, waar, (17) zooals de naam aangeeft, de kleedermakers van den Sultan arbeiden, en bovendien nog een plek gevonden wordt, waar de kinderen en kleinkinderen van den Vorst onderwezen worden door de *prijaji soerå nåtå*.

Achter dit kleedermakers- en schoolgebouw dalen we weder verder zuidwaarts naar de *baloembang gĕrdjèn* (18) af, een groote vijver, waarin al 't water van de hooger liggende tuinen uitstroomt. Een met bloempotten beplant terras omringt den vijver en vergunt ons hem om te wandelen en den grooten steenen *någå* te zien, wiens geopende muil 't onderaards voortgeleide water in den vijver uitstort.

In den zuidelijken muur van dit terras treffen we de *kori pĕksi bĕri* (19) aan, een in- en uitgang voor 't werkvolk, dus genaamd naar den grooten steenen *garoedå*-vogel (ook *bĕri* geheeten) die boven op 't poortgebouw door zijn vleugels aanwijst, dat men van hier in de buitenwereld ontwijken kan.

Buiten dezen muur en binnen den zuidelijken buitenmuur van *Taman Lĕlok* (20) blijft nog een klein veld over, dat met *pandan-wangi*struiken beplant is en daarnaar genoemd wordt.

Ten westen daarvan en van den *baloembang gĕrdjèn* (21) ligt nog een *namnam*-tuin, en ten oosten een kleinere, lange en smalle *pakèl*-tuin (22), en beoosten dezen eindelijk nog een moestuin. (23),

Wij keeren natuurlijk langs den vijver (18) terug en vinden nu beoosten den *gĕdong gĕrdji* (17) een deur, die ons den toegang geeft tot een klein pleintje (24), waarop de *gĕdong lawon*, een kleedermagazijn voor de vorstelijke *pradjoerit's* staat.

Ten zuiden daarvan geeft een andere deur (25) niet aan ons, maar wel aan de bijvrouwen, *sĕlir*, van den Sultan en hare jeugdige kinderen toegang tot een kleineren vijver, de *baloembang oemboel sari*, die hun tot badplaats dient, en, zooals de

naam bewijst, water van onder den grond opvangt (*oemboel*). Ook deze vijver is door een klein terras met bloempotten omgeven.

Langs den *gĕdong lawon* (24) teruggaande, treden we nu noordwaarts een ander plein binnen, waarop drie gebouwen staan. Langs de noordzijde de *kĕdaton pĕsaréjan dalĕm*, (26), die een slaapvertrek voor den Sultan bevat, en langs de oost- en de westzijde een paar lange gebouwen (27 en 28), waarvan het eerste, de *gĕdong pandjang kang wétan* of 't oostelijke lange huis, als aanrechtkamer (27) voor den vorstelijken maaltijd dienst doet, en 't andere, de *gĕdong pandjang kang kilèn* of het westelijke lange huis (28), voor 't gereedmaken van de rijst en vleeschspijzen gebruikt wordt. Bovendien dienen beide gebouwen tot wachtkamers voor de bijvrouwen van den Vorst.

De daken van deze drie gebouwen zijn met groote *banaspati's* gekroond.

De *gĕdong dapoer* of keuken (29) ligt bewesten, achter den *gĕdong pandjang kilèn* (28), benoorden den sirihtuin (15).

Wij gaan nog eenmaal langs den *gĕdong lawon* (24) terug, maar om van daar oostwaarts de trappen van een dergelijk gebouw (30) op te klimmen, als we in den *gĕdong tjarik* (14) hebben leeren kennen, en dat tot wachtkamer dient van de *prijaji soerâ nâlâ* en van de vorstelijke kleedermakers. Lichaam en geest worden wel gelijkelijk verzorgd!

Dit gebouw oostwaarts verlatende, komen we op een breeden weg uit, die ons langs verschillende, altijd ommuurde tuinen voert. Links hebben we eerst de *kĕbon koemoekoes* (31), die de grondstof levert voor 't vervaardigen van de *oepĕt*'s of lonten, die natuurlijk nooit in 't gevolg van den sultan mogen ontbreken (1).

Rechts daartegenover ligt weder een groentenveld, *kĕbon sajoeran* (32).

---

(1) *Koemoekoes* beteekent echter rook, damp, de nevelige staart van een komeet enz.

Dan volgt links nog een pepertuin, *kĕbon mritjå* (33), en rechts een *kampoeng* (34) met woonhuizen voor 't wachtvolk van den lusthof, de *kontjå taman.*

Na deze tuinen rechts en links te hebben laten liggen, voert onze weg ons vóor en in een open wachthuis (35) voor de *pradjoerit's* van den Sultan. Het gebouw heeft acht in- of uitgangen, twee in elk der vier zijden, die gezamenlijk met acht in de binnenmuren aangebrachte openingen vier elkander kruisende doorgangen vormen, welke aan 't overigens laag overdekte gebouw eenige luchtigheid verzekeren.

Als we recht oostwaarts doorwandelden, tusschen een pinang- en sirihtuin, *kĕbon djambé soeroeh* (36), links en een *kampoeng* (37) voor de *tandoe* (draagkoets of draagstoel)-dragers, *kontjå pĕnandon*, bestemd, rechts, dan zouden we op den weg naar den *aloen-aloen kidoel* (38), 't zuidelijke voorplein van den kraton, uitkomen, en den lusthof verlaten hebben, waarvan we nog maar een klein deel bezochten. Wij gaan dus door een der noordelijke uitgangen van 't wachthuis naar buiten, op een even breeden weg, die ons tusschen de reeds genoemde peper- en pinangtuinen (33 en 36), naar den scheidingsmuur tusschen de lagere zuidelijke en de hoogere noordelijke tuinen van *Taman Lĕdok* voert.

Een poortje (39) in dezen muur vergunt ons den weg noordwaarts te volgen tusschen een vrij groot plein (40) links, dat den ambtenaren, *prijaji*, van den Sultan tot verzamelplaats en den vorstelijken dansers tot oefenschool dient, en een vruchtboomgaard rechts, naar een tweede wachthuis (41), de *gĕdong gandèk*, dat volkomen aan 't eerste (35) gelijk is, en den zendelingen, *gandèk*, van den Sultan ten verblijf strekt. Dit gebouw is eerst in de laatste jaren ingevallen. De bezoekers van 't waterkasteel, die gewoonlijk van *Jogjåkartå* uit door de lang verdwenen toegangspoort (44) binnenkwamen, vonden hun weg door dit wachthuis. Thans gaat men om zijn puinhoop heen, die veel minder schilderachtig is dan 't niet onfraaie piramidale dak en de lage poortmuren van vroeger.

Aan beide zijden van den oostelijken uitweg zien wij tuinen met vruchtboomen, *kĕbon gròdjogan* (42 en 43), waarin *pĕlĕm-madoe*, *kapoendoeng*, *pidjĕtan* en *kokosan*, en langs de zijden *kĕlàpà-poejoeh* en- *gading* groeien.

De uitweg zelf (44) is aan weerskanten met *kĕnari*-boomen beplant en de toegangspoort in den oostelijken buitenmuu- wordt daarom *kori ing kĕnari* genoemd. Buiten dien uitgang (45) voerde een nu niet meer bestaand pad, verder oostwaarts, naar 't zuidelijke tusschenplein van den kraton, *mandoengan kidoel* (46), terwijl de noordelijk loopende rijweg, een weinig benoorden de *kori ing kĕnari*, evenzoo oostwaarts omboog en naar de *mandoengan kĕpĕl* voerde. Dezen weg vinden we vermoedelijk terug in den tegenwoordigen rijweg naar 't plein *magangan* (¹).

Wij gaan echter van den *gĕdong gandèk* (41) verder noordwaarts, om langs een tiental trappen (47) een breed terras te beklimmen, dat op den scheidingsmuur tusschen de beide *Taman*'s gebouwd is, en waarvan men een goed uitzicht heeft op den grooten vijver van *Taman Sari* en 't *Kĕnàngà*-eiland met zijn hooge gebouwen (²). Dit terras heet eenvoudig *pongangan kidoel wètan*, omdat het nabij den zuidoosthoek van *Taman Sari* ligt.

(¹) Buiten den eigenlijken *kĕdaton*, d. i. 't binnenste van den kraton, vindt men aan de zuidzijde eerst 't plein *magangan*, vervolgens een tweede gedeelte dat *dalan panggoeng* genoemd wordt, dan een tweede plein, *kĕmandoengan kidoel*, en eindelijk 't hooger gelegen en langs breede trappen toegankelijke terras, dat *siti inggil kidoel* heet. Aan de zuidzijde daalt men weder langs trappen naar de *tratag rambat* af, die aan den *aloen-aloen kidoel* grenst.

Aan de noordzijde den *kĕdaton* verlatende, komt men eerst op 't plein *srimĕnganti*, dan op een tweede plein, *kĕbĕn*, eigenlijk *kĕmandoengan lèr*, dat door een tusschengedeelte, *bràdjà nàlà*, van 't noordelijke opgehoogde terras, de *siti inggil lèr* gescheiden is, van welks noordelijke trappen men evenzoo naar een *tratag rambat* afklimt, die op den grooten noordelijken *aloen-aloen* uitkomt. De *kĕmandoengan kĕpĕl* moeten we dus zoeken, waar we nu 't plein *magangan* af den *dalan panggoeng* vinden.

(²) Ook thans nog heeft men van dat terras een vrij goed gezicht op den bouwval.

Een zijpad voert van hier, westwaarts, langs den scheidingsmuur (waarover bovendien nog een ander, minder breed pad naar 't zuidwestelijke terras (110) loopt, dat we later zullen bezoeken) naar de *kori oeroeng-oeroeng* (48), een trappenhuis, dat naar den ingang van een op den vijverbodem gebouwden *overdekten gang* omlaag voert (88), dien we straks zullen leeren kennen. Eerst hebben we nog een voornaam gedeelte van *Taman Lĕdok* te bezichtigen.

Daarom gaan we midden door den boomgaard (49), onder *pĕlĕm-madoe* en *doekoe*boomen, naar den weg die van den *gĕdong gandèk* (41) westwaarts leidt, en komen, dien weg verder volgend, tusschen den pasgenoemden boomgaard (49) en de vroeger (50) reeds bezochte verzamelplaats van de ambtenaren en hofdansers (40), op een plein (51) uit, waarop rechts en links een wachthuis staat voor de vrouwelijke volgelingen, *pårånjahi*, van den Sultan, die de wacht *buiten* hebben. Vóor ieder dezer wachthuizen staat een kleiner gebouwtje (52) met een *banaspati* gekroond, en dat een steenen *gèntong* met drinkwater bevat.

De achterzijde (westkant) van 't plein wordt weder ingenomen door een *gĕdong gapoerå panggoeng* (53) of poortgebouw, dat, evenals zijn vroeger genoemd evenbeeld (8) van de andere zijde, toegang geeft tot het binnenste gedeelte van *Taman Lĕdok*.

Vier vertrekken in dit gebouw dienen den volgelingen van den Vorst tot arrestkamers, *gĕdong pĕtĕng*.

Zoowel aan de voorzijde, als aan den achterkant van den boven 't gebouw uitstekenden middenmuur bevindt zich een klein terras of balkon. Een poortje boven in den middenmuur stelt de beide terrassen in verbinding. Dat aan de vóor- of oostzijde beklimmen we langs een der beide zeer smalle steenen trappen, die aan beide zijden van de poort aangebracht zijn. Op de steenen leuning van ieder dezer trappen ligt een *någå* als poortwachter. 'T westelijke terras of achterbalkon heeft maar een enkele trap, die aan de zuidzijde naar beneden voert.

Het gansche gebouw, maar vooral 't hooge metselwerk van den middenmuur is met half verheven en bontgekleurd pleisterwerk bedekt, dat goed gevormde blad- en bloemfiguren en vogels voorstelt en veel meer dan menig ander gewrocht van den smaak des javaanschen bouwmeesters getuigt. 'T achterbalkon afdalende, of de poort zelf beneden doorgaande, betreden we een tweede achthoekig plein (54)', geheel gelijkvormig aan dat waarop we bij ons binnenkomen den *gĕdong lopak-lopak* (9) hebben aangetroffen.

Op *dit* plein staan echter vier wachthuisjes voor de *pårånjahi* van den binnendienst, in de vier hoeken van een kruispad dat door steenen bloempotten afgebakend is.

De zes zijmuren van dezen achthoek bevatten weder poortjes, evenals die van 't westelijke plein (9). Twee (55 en 56) daarvan komen in tuinen uit, waarin ananassen en bloemen als *andong*, *poering*, *poetrå-menggålå*,. met roode, gele en groene bladeren, groeïen.

De noord- en zuidpoortjes zullen we later bespreken.

De uitgang (57) in den noordwestelijken muur brengt ons in den bloementuin, dien we reeds genoemd hebben, toen we van 't plein van den *gĕdong lopak-lopak* den zuidwestelijken toegang tot dien tuin (13) opmerkten.

De zuidwestelijke uitgang (58) van den oostelijken achthoek kan ons evenzoo in den bloementuin voeren, dien we door het zuid-oostelijke poortje (10) van 't westelijke plein gezien hebben.

Deze beide tuinen omgeven dus, met de westzijde van 't oostelijke en de oostzijde van 't westelijke plein, een dieper gelegen rechthoekig terrein, dat van noord tot zuid veel langer is dan van oost tot west.

Van 't westelijke plein hadden we door 't oostelijke poortgebouw (59*a*) dat terrein reeds vroeger kunnen bereiken. Thans doen we dit door 't overeenkomstige westelijke gebouw (59*b*) van onzen oostelijken achthoek.

Beide gebouwen bevatten een reeks van vijftien zeer breede

steenen trappen, en hebben groote *banaspati* 's in den gevel. Dalen we nu de 15 trappen onder 't poortgewelf van 't oostelijke trappenhuis af, dan betreden we 't diepe terrein dat *oemboel winangoen* genoemd wordt, naar de drie aldaar zich bevindende vierkante waterbekkens, die door uit den bodem opwellende bronnen, *oemboel*, uit den grooten vijver van *Taman Sari* gevoed worden.

Wij zien echter slechts twee van die bekkens, omdat het derde en meest zuidelijke nog voor ons verborgen blijft achter een kruisvormig gebouw (60) met een vierkanten toren (boven 't kruispunt der beide deelen van den onderbouw), dat *gĕdong panggoeng oemboel-winangoen* genoemd wordt, en 't rechthoekige terrein in twee deelen, een grooter noordelijk- en een kleiner zuidelijk gedeelte, scheidt. Treden we langs den oostkant van 't middenste waterbekken (63) den met een *banaspati* gekroonden ingang van dat gebouw binnen, dan bevinden we ons in een vertrek dat den Sultan bij 't bezoeken van deze badplaats tot slaapkamer dient, en den toren beklimmende kunnen we op de verschillende verdiepingen nog enkele bovenvertrekken bezoeken, die een betrekkelijk ruim uitzicht over een deel van *Taman Lĕdok* geven.

De oostelijke en westelijke armen van 't kruis sluiten tegen de zijmuren van 't rechthoekige terrein aan; de noordelijke en zuidelijke armen reiken tot aan den zuidelijken rand van het middelste en den noordelijken rand van het achter 't gebouw gelegen zuidelijke waterbekken.

Tegenover dit gebouw (61) wordt het noordelijke gedeelte van het terrein ingenomen door een gebouw dat *gĕdong patéhan* heet, en tot bereiding van de thee dient, die den Sultan in deze badplaats geschonken wordt.

Daarvóor ligt het noordelijke bekken (62), met een terras in 't vierkant er omheen, dat, evenals de terrassen om de beide andere bekkens, met steenen bloempotten bezet is. Dit bad, *oemboel moentjar* (overloopende wel) genaamd, bevat, even als 't volgende, een kunstmatige wel in 't midden, en in elk

der vier hoeken van 't vierkant een steenen voetstuk, waarop weder een groote steenen bloempot staat.

De zuidelijke terraszijde (63) scheidt het van 't middenbad, *baloembang koeras* (*koeras* is *doorspoelen* of in dit geval misschien *afspoelen*), dat den Sultan tot privaat dient, terwijl 't zuidelijke waterbekken (64), achter 't kruisvormige gebouw, het drinkwater voor den Sultan moet leveren.

Dit bekken, mede door eene wel midden op den bodem gevoed, heet *oemboel winangoen* (dit laatste woord beduidt in dezen zin 't *nieuwe*, *pas voltooide*). Voor weinige jaren was de toren die boven den *gĕdong panggoeng* verrees, nog in zijn geheel aanwezig en, met de noodige voorzichtigheid, beklimbaar. Thans ligt hij in puin.

We kunnen deze baden verlaten door 't westelijke trappenhuis, dat ons op het plein van den *gĕdong lopak-lopak* terugvoert, en onze wandeling door *Taman Lĕdok* voltooien, door den noordelijken of den zuidelijken uitgang van dat plein te passeeren, en een met bloempotten beplant pad te volgen, dat ons, om de reeds genoemde tuinen heen, weder op 't oostelijke achthoekige plein terechtbrengt, door een der poortjes in zijn noordelijke en zuidelijke muren (65 en 66), en vandaar het reeds genoemde trappenhuis *kori oeroeng-oeroeng* (48) weer op te zoeken, en langs zijn trappen naar den overdekten gang af te klimmen, die ons, over den vijverbodem, regelrecht naar 't *Kĕnångå*eiland voert.

Vooraf echter, van den grensmuur tusschen *Taman Lĕdok* en *Taman Sari* een blik over 't laatste werpend, overtuigen we ons dat dit noordelijke gedeelte van den geheelen lusthof bijna geheel door een grooten vierkanten vijver, de *sĕgaran*, ingenomen wordt. Midden in dien vijver ligt het eiland, (*poelo*) *Kĕnångå* ([1]) in den vorm van een langwerpig vierkant terras, dat in 't midden een kleiner en hooger terras van gelijken vorm draagt, waarop de hoofdgebouwen van den lusthof, de *gĕdong panggoeng* met zijn bijgebouwen, opgetrokken zijn.

([1]) *Kĕnångå* is een groenbladerige zeer geurige boombloem.

Evenals de reeds genoemde overdekte gang, die 't eiland met den zuidelijken vijverkant (de scheidingsmuur tusschen de beide *Taman's*) verbindt, voert een andere overdekte weg, eveneens over den vijverbodem, van den zuidwestelijken hoek van 't eiland naar den westelijken vijveroever. Beide gangen liggen dus gedeeltelijk onder de oppervlakte van 't water. Alleen hun zijmuren en de daken, die deze muren overdekken, verheffen zich daarboven. Boven deze daken rijzen nog, van afstand tot afstand, enkele vierkante torens op, die de noodige lucht- en lichtgevende vensters bevatten (in elk der vier muren een), en door piramidale daken gedekt zijn. (De zuidelijke gang bestaat nog in zijn geheel; van den westelijken gang zijn nog brokstukken van de torens overgebleven.)

Wij zijn den zuidelijken gang doorgewandeld en hebben de trappen van zijn noordelijke *kori oeroeng-oeroeng* (48 en 88) beklommen, en staan nu op 't *Kenångå* eiland aan den voet van den zuidelijken gevel (69) van den middenbouw, de *gĕdong panggoeng*.

Breede trappen voeren ons omhoog over de beide terrassen en onder twee poorten door naar de benedenverdieping van 't gebouw, dat door vier deuren naar 't zuiden en naar 't noorden gemeenschap heeft met het hoogste terras (78).

Van binnen voeren, rechts en links, twee deuren naar slaapkamers van den Sultan.

De bovenverdieping, *lotèng*, heeft aan de noordzijde drie vensters. In 't midden van de zuidzijde voert een deur naar een overdekt balkon, dat door twee vensters een ruim uitzicht naar 't zuiden heeft, en welks muur van buiten, om en tusschen de vensters, met half verheven en bont gekleurd beeldwerk, bloemen en *banaspati* 's, versierd is.

Naar dit balkon, *panggoeng*, draagt het gansche gebouw en, in engeren zin dit middengedeelte, zijn naam. Ook de muren van de verschillende vertrekken en de leuningen van de trappen, die naar boven leiden, zijn met beeldwerk bekleed.

Aan beide zijden van dit gebouw grenzen smallere tusschengebouwen, die het met de beide eindvleugels in verbinding stellen, die weder even diep zijn als 't middengedeelte.

De westelijke tusschenbouw (68) dient beneden tot oefenschool van de *kalangĕnan dalĕm* of vorstelijke danseressen, en boven tot zit- en eetkamer van den Sultan en zijn vrouwen.

De westelijke eindvleugel. *gĕdong pasaréjan dalĕm* (69), waartoe deuren van den tusschenbouw uit den toegang geven, bevat op de bovenverdieping een slaapkamer van den Sultan, aan de noordzijde, een zitkamer in 't midden, en een wachtkamer voor de *Ratoe* of vorstelijke gemalin, aan de zuidzijde

In dit vertrek vinden wij nog de trap naar de benedenverdieping, wier middenvertrek den Sultan tot zitkamer dient wanneer hij de dansoefeningen van zijn *kalangĕnan's* bijwoont.

Het oostelijke tusschengebouw (70) stelt den *gĕdong panggoeng* met den oostelijken vleugel in verbinding. Het benedengedeelte dient de bijvrouwen en jonge kinderen van den Sultan tot wachtkamer, wanneer zij hun opwachting bij de *Ratoe* maken, die de bovenverdieping als zitkamer gebruikt, terwijl ze haar eigenlijk slaapverblijf in de daaraan grenzende *bel-étage* (71) van den eindvleugel vindt, en wel aan de noordzijde. Het daarmede verbonden middenvertrek is weder een wachtkamer, en de zuidelijke kamer herbergt de trap, die naar beneden voert in de ontvangkamers der Vorstin.

Tusschen de beide eindvleugels en het middengebouw blijven vóor en achter de tusschengebouwen vier ruimten over, die men als de deelen van een derde terras kan beschouwen. Op ieder van deze terreinen (72) staat een klein gebouw, dat tot werkkamer van de bijvrouwen en dochters van den Sultan dient, en waar zij zich met haar onderhoorigen met *batik*werk ([1]) onledig houden.

([1]) Het teekenen met was op stukken katoen, die daarna in verf gedompeld worden, en, van de was bevrijd, tot kleedingstukken dienen.

Naast drie van die vier gebouwen staan nog kleine badkamers (73) ten dienste van dezelfde personen.

Van den noordkant van 't middengebouw klimmen twee groote buitentrappen langs de oostelijke en westelijke zijmuren naar de bovenverdieping (74) omhoog, de westelijke trap naar de vorstelijke slaapkamers, en verder, zuidwaarts, om den zuidwestelijken hoek van den *gĕdong panggoeng*, naar den westelijken toegang tot het balkon, en naar een tweede verdieping, waarvan de bestemming niet vermeld wordt.

De oostelijke trap (75) voert langs den anderen kant van het middengebouw naar dezelfde gedeelten er van, en bovendien naar de slaapvertrekken van de *Ratoe* in den oostelijken vleugel.

Zoowel vóor als achter den *gĕdong panggoeng* (76) verheffen zich twee poorten (dus vier in 't geheel) boven de breede trappen, die van de vóor- en achteringangen van 't gebouw over de beide terrassen naar den vijver afdalen. Aan beide zijden van ieder van die poorten staat op elk der beide terrassen nog een wachthuisje (77) voor het dienstdoende wachtvolk.

Met twee dergelijke wachthuisjes naast elk der beide poorten die de trappen overspannen, welke van de beide eindvleugels naar den oostelijken en den westelijken waterkant afdalen, zijn er dus twaalf wachthuisjes in het geheel.

Steenen bloempotten (78) met geurige bloemen, *taloeki*, *mĕlati*, *mĕnoer*, *gambir*, *sroeni* en *sĕdĕp oelĕm*, omringen het hoogste terras (79), dat aan de vier zijden door de reeds genoemde trappen en poorten met het lagere gemeenschap heeft, hetwelk met *manggis*boomen (80) beplant is, waarvan er 10 aan de noordzijde, 6 aan den oostkant, in 't zuiden 7 en 6 aan de westzijde staan. Dit terras omwandelend zullen wij de *kori kakoes ingkang wètan* (81) ([1]) liever niet binnen treden, en evenzoo de deur (82) van een dergelijke inrich-

---

([1]) Smakelooze verbinding van hoogjavaansch met een zeer laag hollandsch woord, dat niet pleit voor de fijne beschaving van onze vroegere landgenooten dei zulke woorden invoerden!

ting aan den westelijken waterkant voorbijgaan, om nog een vluchtigen blik aan de vier benedenuitgangen (83) te wijden, die alle op 't water uitkomen.

Vóor den westelijken uitgang betreden we nog een klein terras (84), dat zuidwaarts met de *kori oeroeng-oeroeng* (85) van den westelijken overdekten gang gemeenschap heeft. Wij dalen langs de trappen van dit gebouw naar den gang af, en merken daar op dat de vloer van den gang, die op den vijverbodem ligt, aan beide zijden door een kleine waterleiding begrensd wordt, welke tot afvoer van het door den bodem of de zijmuren heendringende water dient.

Drie vierkante torens (86) rijzen op geregelde afstanden boven 't dak van dezen gang op, en geven door een vierkant venster in elk hunner vier muren den vrijen toegang aan lucht en licht.

Halverwege, benoorden dezen gang (87), en grenzende aan den noordelijken muur van den middelsten toren, vinden we een gebouw, dat alleen van dien toren uit betreden kan worden. Zijn uiterlijk heeft eenige overeenkomst met een klein rond fort, en de vensters, die zeer veel op schietgaten gelijken, verhoogen die illusie.

Dit gebouw is bekend onder den naam van *soemoer goemoeling*. Een poortje in de beide in een gemetselde muren voert ons uit den gang naar binnen, en nu blijkt ons dat het vreemde gebouw uit twee concentrische ringmuren bestaat, door een nagenoeg plat dak onderling vereenigd. De cirkelvormige ruimte binnen den binnensten ringmuur blijft geheel open, en dringt tot op een zekere diepte in den bodem onder den vijver door. De put die daardoor gevormd wordt, geeft aan 't gebouw den naam *soemoer*. *Goemoeling*, van *goeling*, *plat nederliggen*, kan met den lagen, afgeplatten vorm van 't gebouw in verband gedacht worden.

Het gebouw bezit een ringvormige benedenverdieping, die slechts weinig boven het oppervlak van het putwater verheven is, en alleen door vier kleine poortjes gemeenschap met de ruimte boven

den put heeft. Van elk dier poortjes stijgt een smal steenen trapje naar boven tot in 't middelpunt van de open ruimte, waar de vier trappen zich vereenigen en een vijfde trap naar een der binnenpoortjes van de mede ringvormige bovenverdieping uitzenden, die bovendien door geschutpoortvormige vensters in den, even als de binnenwand zeer dikken, buitenmuur met de buitenlucht in gemeenschap blijft. Twee andere poortjes geven nog toegang tot halfrond uitgebouwde nissen, op welker vloerbodem een paar voetzoolvormige steenen gemetseld zijn. Als men zijn voeten op die steenen plaatst en nederhurkt, zal men begrijpen waartoe de opening in den bodem dient, die tusschen die steenen is aangebracht.

In strijd met andere, fabelachtige uitleggingen, dienden de beide omgangen den hofdansers tot oefenplaats. Zij dansten op de bovenverdieping, terwijl de *gamĕlan* beneden opgesteld was en aldaar door de *nijågå's* bespeeld werd.

De trappen van de westelijke *kori oeroeng-oeroeng* brengen ons op den westelijken *sĕgaran*oever, dien we straks zullen bezoeken. Eerst keeren wij naar *poelo Kĕnångå* (88), terug, om, door de *kori oeroeng-oeroeng* van zijn zuidelijken rand, in den zuidelijken overdekten gang af te dalen, die evenzoo gebouwd is als de westelijke, maar 't eiland met den zuidelijken oever van de *sĕgaran*, of den noordelijken grensmuur van *Taman Lĕdok* (89), verbindt ([1]). In stede van drie heeft deze gang echter vijf torens, en beoosten den middelsten toren (90) een hooger en vierkant torengebouw, dat *gĕdong tjĕmiti* of *zweephuis* genoemd wordt. Deze naam blijft mij onverklaarbaar. Het heeft gemeenschap met, en is alleen toegankelijk van uit den middelsten toren van den overdekten gang. Een ronde toren tegen zijn zuidzijde aangebouwd, maar ongeveer gelijk in doorsnede aan den *gĕdong* zelf (en dus veel grooter dan bij 't model of op den platten

---

([1]) De *kori oeroeng-oeroeng* aan 't zuidelijk uiteinde van dezen gang komt op beide modellen voor, maar in eenigszins verschillenden vorm. Wij hebben dit trappenhuis reeds van *Taman Lĕdok* uit bezocht (49).

grond is aangegeven), bevat een wenteltrap, die naar de beide bovenverdiepingen leidt.

De *kori oeroeng-oeroeng* (91) is reeds beschreven (48), evenals het terras beoosten dit trappenhuis (92), en dat *pongangan kidoel-wètan* heet (47).

Niet ver van dit terras (93) loopt een waterleiding onder een houten brug door, waarover de rijweg buiten en langs den oostelijken muur van *Taman* voert. Door deze waterleiding vindt het overtollige water van de *sĕgaran* een uitweg naar 't oosten en later naar 't zuiden.

Op geringen afstand van deze brug (94) is een andere uitlaat op den vijverbodem aangebracht, die als noodkanaal dienst doet, wanneer de groote waterleiding, die wij later zullen bezoeken, verstopt mocht geraken (105). Deze beide afvoerkanalen loopen onder den grond door naar de verschillende waterbekkens van *Taman Lĕdok*.

Begeven we ons nu langs den oostelijken oever (95) naar den noordelijken vijverkant, dan treffen we daar al dadelijk den *gĕdong panggènanipoen prahoe alit* aan, die, zooals de naam aanduidt, tot bergplaats dient van een *kleine boot*. Om den anderen dag en beurtelings met een ander dergelijk vaartuig, dat we straks zullen zien, steekt deze boot, des avonds om vijf uur van wal om de visschen, die de *sĕgaran* bewonen, te doen voederen. De helle tonen van een *bĕndé* (een metalen slagbekken) geven elken avond het sein tot deze *prahoe*vaart.

Bewesten dit schuithuis (96) mondt een waterleiding uit de *kali Tjodé* onder den noordelijken grensmuur in de *sĕgaran* uit.

Daarnaast staat weder een klein gebouw (97), de *gĕdong patéhan wètan* [1], of het *oostelijke theehuis*, alwaar de *mantri patéhan tĕngĕn*, of *rechter theeschenker*, het theewater voor den Sultan in gereedheid houdt.

---

[1] Verschillende schrijfwijzen van javaansche woorden, zooals *patéhan* en *patéjan enz.*, zijn door mij getrouw naar de beide handschriften gevolgd.. *Bĕri* en *bri*, *prijaji* en *prijahi* enz.

Vandaar voortgaande komen we aan de groote noordelijke waterpoort (98), die vlak tegenover de noordelijke hoofdtrap van 't *Kenångå*eiland ligt. Het hollandsch opperhoofd, de prinsen van 't vorstelijke huis, de rijksbestuurder en de *boepati's* (regenten) komen, wanneer zij bij den Sultan toegang erlangen, door deze poort binnen den lusthof, en worden dan vanhier in een *prahoe* naar 't eiland overgezet.

Juist vóor de poort is een kompas opgesteld, om het noorden aan te wijzen.

Twee wachthuizen (99), voor de dragonders van de hollandsche lijfwacht, staan buiten deze poort tegenover elkander aan beide zijden van den grooten weg.

Zij zijn met ommuurde platte daken gedekt, en dragen daarop ieder vijf kleine kanonnen, welker monden door even zooveel schietgaten in den muur naar buiten komen kijken, en wel drie over den voormuur en een in elk der zijmuren ([1]).

Westwaarts onzen weg binnen de poort (100) vervolgend, naderen wij den *gĕdong patéhan kilèn*, het *westelijke theehuis*, bestemd voor den *mantri patéhan kiwå*, den *linker* theeschenker, die het opzicht houdt over de bereiding der thee voor de *Ratoe*. Het komt geheel met het zooeven bezochte gelijknamige oostelijke gebouwtje overeen (97).

Een weinig verder ontlast een tweede waterleiding (101), die door de *kali Winångå* gevoed wordt, evenals de pas genoemde (96) haar inhoud in de *Sĕgaran*, in de nabijheid van het westelijke *prahoe*huis (102), waarin de boot wordt bewaard, die, afwisselend met de vroeger genoemde, bij het voederen der visschen dienst doet (95).

Aan den westelijken vijverkant (103) bereiken we nu den *gĕdong panggènanipoen titijan dalĕm*, de bewaarplaats van de groote *vorstelijke prahoe*, die den naam draagt van *njahi Koening*,

---

([1]) Een van deze wachthuizen bestaat nog als bouwval en dient thans aan javaansche vleeschverkoopsters en andere koopvrouwen tot pasarloods. De beide zijden van den grooten rijweg vormen tegenwoordig een marktplaats, die naar de daar staande tamarinde boomen *pasar ngasĕm* genoemd wordt.

en een geschenk is van de Oost-indische Kompagnie. Een weinig ten zuiden daarvan passeeren wij weder de *kori oeroeng-oeroeng kang kilèn* (104), of het westelijke trappenhuis, dat we bij het bezoeken van den overdekten gang, die het *Kĕnângâ*-eiland met dezen *sĕgaran*oever verbindt, reeds gezien hebben.

In de nabijheid daarvan bevindt zich de opening van het kanaal, (105) dat onder den vijverbodem naar de lagere baden van *Taman Lĕdok* loopt, en deze bekkens van uit den bodem van water voorziet, evenals de vroeger genoemde kleinere leiding (94) dit doet (62, 63 en 64).

Drie gemetselde vierkante lucht- en lichtkokers (106) dienen den werklieden bij 't reinigen van die waterleiding tot toegang.

Tegenover deze kokers (107) staat een houten *pĕndâpâ*, de *panggoeng sari*, een *pasanggrahan*, waarin de Sultan zich ophoudt, wanneer hij van de baden van *Taman Lĕdok* naar *poelo Kĕnângâ* terugkeert.

Vanhier voert een pad naar een houten brug of steiger (108), die langs den zuidelijken vijverkant naar de *pongangan kidoel-kilèn* loopt (110).

Zes luchtkokers (109), geheel gelijk aan de reeds genoemde (106), rijzen uit den vijver langs dezen zuidelijken oever op, boven de hier onder den bodem voortloopende waterleiding.

Den steiger (108) volgend, bereiken wij de zooeven reeds genoemde *pongangan kidoel-kilèn* (110), die, even als het vroeger bezochte zuidoostelijke terras, een ruim uitzicht op de *sĕgaran* en het *Kenângâ*eiland geeft. En achter dit terras verheft zich de *gĕdong pĕksi bri*, die, evenals de vroeger genoemde *kori pĕksi bĕri* (19), aldus genoemd wordt naar een op zijn dak geplaatsten grooten steenen *garoedâ*vogel ([1]). De tien trappen van dit terras afdalend in de tuinen van *Taman Lĕdok*, die wij vroeger reeds vermeldden, besluiten wij onzen tocht door, langs het westelijk en daarna zuidwaarts loopende pad, het plein van den *gĕdong lopak lopak* weder op te zoeken, en

---

([1]) Nog grootendeels aanwezig.

vandaar door den westelijken hoofdingang den lusthof te verlaten.

Ondanks den slechten staat van de nog overgebleven gebouwen, vooral van die welke het *Kenångå*eiland nog tot een schilderachtig landschap verheffen ([1]), mag de lusthof geen de minste aanspraak maken op oudheidkundige of bouwkunstige waarde. Maar hij behoort eenmaal tot de merkwaardigheden van *Jogjåkartå*, en getuigt, zij 't ook in geen al te edelen zin, van den minder bevalligen dan bouwvalligen kunstsmaak der nakomelingen van de bouwmeesters van tempels, als de reeds eeuwen tartende en onvergelijkelijk schoone *Bårå Boedoer.*

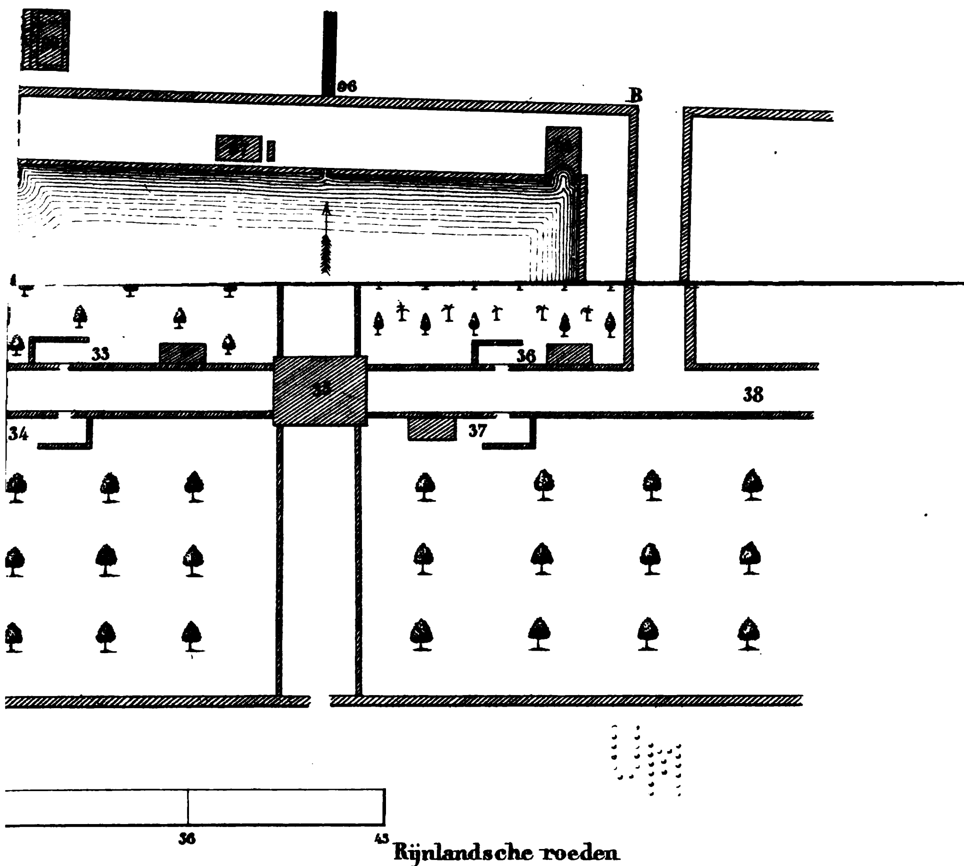
Jogjåkartå, Jan. 1884.

J. GRONEMAN.

([1]) Zie de vier fotogrammen van CEPHAS, fotograaf van Z. H. den Sultan.

ol

GJAKARTA.

an metselsteenen
" djati hout
n of de bronvijvers
loemen
, boomen
t water

NOTA

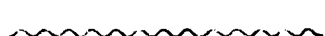
BEHOORENDE BIJ DE TEEKENING

VAN HET

WATERKASTEEL,

DOOR

R. D. M. VERBEEK.

Uit de opmetingen van den heer DE CORTE is gebleken, dat de lengte EG=176 meter is. Verder werd gevonden:

De lengte van den gang naar het eiland = 60 meter.

De lange zijde van het eiland P° Kenanga = 46 meter.

De korte zijde van het eiland " " = 46 "

Op de kaart ontbreekt een vijver, lang 43, breed 27 meter, ongeveer liggende ter plaatse aangegeven met de letter *H*.

Punt *E* ligt bij den tegenwoordigen ingang, bij punt 44 der kaart; punt *G* ligt in den muur, bij het punt 59 der kaart.

De afstand *EG* bedraagt in de teekening 135.8 millimeter, de schaal is derhalve:

$\frac{135.8}{176 \times 1000} = \frac{1}{1296} = \frac{2}{9 \times 12 \times 12}$; in de teekening is dus 1 Rijnl. duim = 9 Rijnl. roeden.

Vergelijken wij nu de overige op nieuw gemeten lengten met de opgaven uit het handschrift door DR. GRONEMAN verstrekt en met de afmetingen der kaart, dan vinden wij, deze schaal als juist aannemende, bij de meeste afmetingen verschillen, zooals blijkt uit de ondervolgende samenstelling:

Afstanden.	Handschrift.	Kaart.	Opmeting de Corte.	Aanmerkingen.
P° Kenanga, lange zijde.	27 R.R.	$3\frac{3}{16}$ Rijnl. duim = $28\frac{11}{16}$ R.R.	26 R.R	98 meter = 26 Rijnl. roeden (1 roede = 3.766 meter).
Idem, korte zijde.	$12\frac{1}{4}$ " "	$1\frac{3}{8}$ Rijnl. duim = $12\frac{3}{8}$ R.R.	$12\frac{21}{100}$ R.R.	46 meter = 12.21 R.R.
Taman sari van O—W.	66 " "	$7\frac{1}{4}$ Rijnl. duim = $65\frac{1}{4}$ R.R.	——	Gemeten van A naar B.
Idem, van N—Z.	51 " "	$5\frac{7}{16}$ R. duim = $48\frac{15}{16}$ R.R.	——	Gemeten van A naar C.
Taman ledok van O—W.	80 " "	$8\frac{15}{16}$ R. duim = $80\frac{7}{16}$ R.R.	——	Gemeten van D naar E.
Idem, van N—Z.	52 " "	$6\frac{11}{32}$ R. duim = $57\frac{3}{32}$ R.R.	——	Gemeten van C naar F.
Gang naar P° Kenanga.	——	$1\frac{7}{8}$ R. duim = $16\frac{7}{8}$ R.R.	$15\frac{19}{20}$ " "	60 meter = 15.95 R.R.

De verschillen zijn niet onbelangrijk, vooral in den afstand CF. Welke cijfers de juiste zijn, is moeielijk na te gaan, daar het grootste gedeelte van het Waterkasteel te veel ruïne is om eene opname toe te laten.

Het schijnt dat de cijfers van het handschrift minder foutief zijn dan die van de kaart, waarschijnlijk doordat de persoon, die de oorspronkelijke teekeningen, hetzij naar eigen opmetingen, hetzij naar voorhanden gegevens uit eenig handschrift samenstelde, geen groot teekenaar was. Intusschen zijn de verschillen niet van dien aard, dat de kaart niet zou verdienen gepubliceerd te worden, vooral ook omdat het Waterkasteel tegenwoordig, door den vergevorderden staat van verval, niet meer op te meten is.

DE GODSDIENSTBEGRIPPEN

DER

HALEMAHERASCHE ALFOEREN.

EENIGE OUDE VOLKSSAGEN NAVERTELD

DOOR

C. F. H. CAMPEN,

Officier der Infanterie.

De duivels (booze geesten) kiezen voornamelijk de begraafplaatsen tot hun verblijf, omdat zij zich daar kunnen vergasten op de pas begraven lijken; vandaar dat het noodig is een helderzienden *tjolo lakko* (met den helm geboren) na elke begrafenis er eenige dagen de wacht te doen houden.

Kort na zonsondergang, in den regel tegen zeven uur, komen de duivels opzetten. Die, welke op de begraafplaatsen gevonden worden verschijnen niet aanstonds, maar laten zich door verscheidene boden voorafgaan, blijkbaar met de bedoeling om het terrein te verkennen. Zoo verschijnt eerst een mauwende kat, weldra gevolgd door een hond, die wederom spoedig plaats maakt voor een voortrollenden bundel *goemoettoe* (*tali doek*); vervolgens nadert een groote heldere vlam, zoo groot alsof een arengboom in brand staat, en dan eerst komt de duivel zelf, oogenschijnlijk als een gewoon Alfoer.

Maar nu is ook het oogenblik gekomen voor den helderziende om zijn taak te verrichten; hij springt uit zijn schuilhoek te voorschijn om den duivel een lansstoot of een klewanghouw toe te brengen.

Echter slechts een van beide, want bracht hij hem meer dan één slag of wond toe, wat de duivel hem trouwens aanstonds zal vragen, dan zoude hij diens schaduw de macht schenken, hem den tweeden slag of wond terug te geven.

Het navolgende treurige voorbeeld kan de waarheid hiervan boekstaven.

In het Iboesche woonde een jong getrouwd man, wiens vrouw weldra moeder zoude worden. Door zijn schoonvader aangespoord om voor een *gapallan* (feestmaal) te zorgen, ging hij met zijne honden ter jacht. Den vierden nacht nadat hij vanhuis vertrok, was hij, na een zeer voorspoedige jacht, nog laat bezig het vleesch van het afgemaakt wild op een rek te rooken, *foeffoe*, voor het hutje dat hij zich in de nabijheid van een, aan den voet van een hoogen heuvel stroomend beekje had opgeslagen, toen hij plotseling, tot zijne groote verwondering, midden in het bosch het slaan op de *tiffa* en het gebrom van de *gong* hoorde. Op hetzelfde oogenblik begonnen van alle kanten de *boerong zwangi* te fluiten, wat een onfeilbaar teeken is dat booze geesten in de nabijheid zijn. Weldra zag hij dan ook in de verte het schijnsel van licht op den heuvel, en juist had hij zijn lans en *peda* (houwer) gegrepen, toen hij, tusschen twee groote fakkels in, een naar het scheen in het vrije zwevende doodkist den heuvel zag afdalen.

De kist kwam recht op hem af en nu bemerkte hij aan de beweging in het gras, dat de kist door onzichtbare duivels gedragen werd; aanstonds drilde hij zijn lans en bracht daarna de kist nog een slag met zijn houwer toe. Onmiddellijk daarop was alles verdwenen.

Verschrikt en ongerust bond hij spoedig eenige stukken vleesch in een pak bijeen, stak een *obor sallo* aan en vertrok ijlings huiswaarts. Toen hij in den avond van den volgenden dag zijne woning naderde, verkondigde hem het slaan op *tiffa* en *gong* reeds van verre, dat er een ongeluk gebeurd was.

Met bange zorg vervuld treedt hij zijne woning binnen, ver-

neemt daar dat zijne vrouw in het kraambed gestorven en reeds gekist is, verhaalt zijn wedervaren aan de aanwezigen, waarna aanstonds een onderzoek wordt ingesteld, en werkelijk vindt men aan de kist de duidelijke sporen van lansworp en klewanghouw, terwijl op hetzelfde oogenblik ook de jonge man, door den duivel getroffen, dood op den grond nedervalt.

Zeer merkwaardig is ook de geschiedenis van den man, die met twaalf honden ging jagen in de nabijheid van den achter *Tavero* gelegen grooten waterval der *Sidangoli.*

Deze waterval wordt beschouwd als de hoofdplaats der *Mekkies* of boschduivels en men kan daar bijna elken nacht het geluid der door de duivels bespeelde *tiffa*'s en *gong*'s hooren.

Onze jager, die een hert en een varken gedood had, was in den nacht nog bezig het vleesch op de *parra-parra* (stelling) te rooken, toen hij het geluid van *tiffa* en *gong* vernam en tegelijkertijd van alle zijden de *boerong zwangie's* hoorde fluiten, terwijl hij uit het geluid der *tiffa* duidelijk de woorden:

Daaireemoe Monoe malakko, (1)

Daairemoe Monoe malakko, verstond.

Het geluid kwam al nader en nader en hij zag weldra een schijnbaar zwevende doodkist recht op zich afkomen; begrijpende, met wie hij te doen had, greep hij de geheele *parra-parra* met vleesch en wierp haar boven op de kist, met dat gevolg, dat de hongerige honden zich als woedend op het vleesch werpende, de duivels meteen hevige beten toebrachten, waarop deze luid huilende de vlucht namen.

Verschrikt door het gebeurde en bevreesd voor erger, koos de jager het hazenpad; in zijne verwarring sloeg hij echter niet den juisten weg in en raakte geheel verdwaald in de wildernis. Daar hij in zijne verwarring als in een kring had rondgeloopen, was hij niet ver van zijn oorspronkelijke standplaats verwijderd, toen hij van verscheidene kanten slaande

---

(1) De uitwatering der *Monoe* is aan zee.

tiffa's hoorde naderen en de vraag *„Oena kia kakau"* (waar is hij toch?), met het antwoord *„Oena nongo kakau daai"* (dezen weg heeft hij ingeslagen) verstond.

Verschrikt verder loopende zoo hard hij kon, gelukte het hem de zoekende duivels een goed eind voor te komen, waarvan hij gebruik maakte om, toen hij een hollen boom zag staan, zich daarin te verbergen.

Nauwelijks had hij zich goed en wel verscholen, toen hij overal slaande tiffa's in het bosch hoorde en verstond, dat terwijl sommigen wederom de vraag *„Oena kia kakau"* deden, anderen het antwoord *„Possie nakko, possie nakko"* (wij weten het niet) gaven.

In zijn doodsangst herinnerde hij zich een tooverspreuk, die hij als kind van zijn overgrootvader geleerd had en gelukkiger wijze droeg hij een stuk *gorakka* (gember) bij zich.

Den *gorakka*-wortel te betooveren en met zijn voet stilletjes door de opening naar buiten te schuiven, was het werk van een oogenblik; het geluid der *tiffa*'s, die het bosch in alle richtingen doorkruisende nu eens dichter en dan weder verder van hem af waren, kwam juist weder dicht bij en duidelijk vernam hij de woorden *„Oena kia kakau"*, toen hij opeens een hevigen gil van een dood ter aarde storten den duivel hoorde, die geen kwaad vermoedende op den *gorakka*-wortel getrapt had. Oogenblikkelijk verstomde het geluid van alle *tiffa*'s en de nog altijd doodsbenauwde jager haastte zich zijn schuilplaats te verlaten en deze gevaarlijke streek voor goed den rug te keeren.

Koddiger is de geschiedenis van den man, die met zijne vrouw *sago* was gaan bereiden.

Terwijl deze de *sago* stond te wasschen, vernam hij opeens een luid gedruisch alsof er een storm in aantocht was en zag hij, zonder dat hij echter den wind bespeurde, de zwaarste boomen zich als een riet buigen; op korten afstand van hem hield echter deze beweging op en zag hij in die richting een

man staan, die het gewone door de adat voorgeschreven kuchen liet hooren.

Op het gebruikelijke *"ino kanes"* naderbij komende en op de uitnoodiging *"peeda madeekoeno"* zich op den *sago*-hoop nederzettende, begon de vreemdeling, die voorgaf den weg niet goed te weten, een gesprek met den *sago*-wasscher.

Na hem gevraagd te hebben, met wie hij hier was, en het antwoord "met mijne vrouw" vernomen te hebben, vroeg de vreemdeling hem, wat hij daar toch deed.

Wel, antwoordde de man, ziet gij dan niet dat ik *sago* wasch.

En als gij nu de *sago* gewasschen hebt?

Wel, dan haal ik het meel uit het water.

En als gij nu het meel uit het water gehaald hebt?

Och man, dan ga ik eten.

En als gij dan gegeten hebt, wat doet ge dan?

Dan ga ik mij ter ruste leggen (*hottoe-tidor*).

Gaat gij dan alleen liggen?

Zeker niet, met mijne vrouw.

En wat doet gij dan, als gij zijt gaan liggen met uwe vrouw?

Wat zou ik doen; dan ga ik slapen.

Wat? gaat gij alleen slapen? zeg mij nu eens eerlijk wat gij dan doet?

Niets dan slapen vriendlief, ik ga dan zeer vast liggen slapen (*sonnee*).

Och kom, je wilt mij wat wijs maken. Zeg nu eens zonder jokken wat gij doet, als gij zoo bij uwe vrouw ligt?

In het kort, de duivel, want dat was hij, zanikte den man zoo lang tot dat hij half boos, half lachend bekende, dat hij, bij zijne vrouw liggende, nog wel eens iets anders deed als slapen.

De duivel dit hoorende, begon hardop te lachen en viel daardoor geheel uit zijn rol, want zijn mond werd zoo groot als die van een krokodil en, terwijl de onderkaak op zijn borst hing, sloeg de bovenkaak naar achteren open.

De man, nu eindelijk inziende met wien hij eigenlijk al dien tijd te doen had gehad, greep zijn houwer en sloeg den duivel daarmede midden in den open bek, waarbij hij hem eenige zijner reusachtige tanden uitsloeg. De duivel, verschrikt door 's mans stoutmoedigheid, koos daarop, achtervolgd door den *sago*-klopper, de vlucht en wel door een *sago*-bosch in de richting van de zee. Juist toen de vervolger het zeestrand hijgende bereikte, zag hij den duivel in zee springen en hoorde hij het water luid opbruischen en sissen, alsof het aan 't koken was.

Zich weder huiswaarts begevende, vond hij op den weg, dien deze tot de klasse der Zeeduivels behoorende booze geest in zijne vlucht door het sagobosch gevolgd had, alles dor en verschroeid.

TERNATAANSCHE PANTOEN'S

1e. Serie

DOOR

C. F. H. CAMPEN,

Officier der Infanterie.

De Ternataansche pantoen's bestaan, evenals die der meeste inlandsche volken, grootendeels uit twee afzonderlijke, elk twee versregels tellende, deelen, waarvan het eerste in verreweg de meeste gevallen slechts dient om de laatste twee regels, die den eigenlijken zin bevatten, te doen rijmen.

Dat men het karakter, het peil der beschaving enz., enz. van een volk het best leert kennen uit zijne zangen, is een overbekende waarheid. Ook kan het, bij de snelle verbastering door het Maleisch, die deze voor de Molukken zoo belangrijke Ternataansche taal, vooral in de laatste jaren, door allerlei omstandigheden ondergaat, — waardoor binnen een niet al te lang tijdperk, althans de mindere Ternataan de rijke en lang niet onwelluidende taal van het oude *Djailollo* niet meer machtig zal zijn — zeker niet van belang ontbloot geacht worden, de oude taalwendingen, welke grootendeels in deze pantoen's nog voorkomen voor de linguistiek te bewaren.

De zangen zijn opgeschreven volgens de Hollandsche uitspraak; daarbij is eene vertaling in het Hollandsch gevoegd, en bovendien tot verduidelijking de algemeene strekking opgegeven.

De pantoen's werden op mijn verzoek door mijnen vriend,

den Ternataanschen prins, *Abdoel Mali*, die te *Soe soeppoe* (district *Sahoe*) op *Halémahéra* verblijf houdt, bijeen vergaârd.

Ma gonaga la dokkannee na? Ma gogoroe la naro-naro. Djo-oe ni demo sema rassaai, Dokkanee na sidoettoe waro.	Hoe is het? (Wat zegt gij er van?) Altijd zal ik U lief hebben! Mijnheer weet ook zoo schoon te praten, Dat is trouwens van algemeene bekendheid.

Dit is een soort loflied ter eere van den gast gezongen, waarbij men hem verzekert dat men hem zeer genegen is, vooral ook omdat hij zulke schoone taal spreekt.

Sio-sio la walo sio, Njagi mooi setof kangi. Teego-teego to deero sio, Hira oewa Djo-oe nie rongga.	Negen, negen, twee keer negen Geeft achttien. Door bij elkaar te blijven ontstaat de liefde, Nooit zal Mijnheers naam vergeten worden.

Ook hier heeft men te doen met een wellevendheid; men verzekert den gast dat, als hij maar wat lang vertoeven wil, ieder op hem verliefd zal worden en dat niemand ooit zijn naam vergeten zal.

Hattee toei la pongga mooi, Ma titti balla fadjaroe ngomi; Magonorra djo-oe bobato; Ma doebo Djo-oe rau kolano.	Slechts een bamboe. De wortelen (onderste gedeelte, begin) van het volk zijn wij, vrouwen De rijksgrooten vormen den stam (het midden). Gij heer zijt een twijg, maar de Vorst vormt de bladerkroon.

Dit is een liedje, dat ter eere van den vorst, de prinsen (*dano's* en rijksgrooten gezongen wordt.

Lahi diboe to hakka diboe;
Diboe madaha akkee nongaai.
Lahi njingga to hakka njingga,
Njingga madaha gatte gogolla.

Vraagt iemand om bamboe, geeft hem dit dan.
In den bamboe zit slechts een weinig water.
Vraagt iemand liefde, schenk hem liefde,
(Maar weet) in de liefde zit een krank hart.

Dat de liefde ook dikwijls smart veroorzaakt en men dus voorzichtig moet zijn in het wegschenken er van, is de strekking van dit versje.

Horroe-horroe taggi ka geena;
Sarima poepoe hattee ligoea.
Ngori to hodoe ngakkoe te genna,
Ma rasasai te djanggoe oewa.

Hard roeien om hier te komen;
De roeispanen zijn voorzien met een handvat van ligoea-hout.
Als jij zoo preutsch bent, dan wil ik niet;
Je moet niet denken, dat zoo iets fraai is.

Het lied behelst een waarschuwing aan eene preutsche schoone, die volgens den daarover vertoornden minnaar veel te veel nooten op haar zang heeft.

Lahi jiaro, la ma liaro!
Hattee gooe saija doworra.
Karanee na fo makkoe waro,
Go-oe-go-oe bollo si harra?

Kom hier, kom gauw hier!
De gooeboom met doworra-bloem.
Eerst sedert kort ken ik U;
Is het werkelijk meenens of bedriegt gij mij.

Een meisje vraagt aan haar minnaar, of hij het ernstig meent dan wel of hij haar slechts als tijdverdrijf beschouwt.

Tjogoeri laai no nassi. Bisponto la loa-loa. Ngori to hodoe sema na hassi, Ribobappo la loa-loa.	Boor een draad door de ananassen, En rijg ze netjes daaraan vast. Ik wil niet valsch, Maar uw oprechte vriend zijn.

Een minnaar vertelt het meisje zijner keuze, dat hij het werkelijk en eerlijk meent.

Djalla hakkee toma goroea, Sakki jooessoe toma boleoe! Manoesia dokka fadjaroe Goleoe adi la-si-ka kogga?	Hakkee's vangen met netten in de bocht. (Zijn zoo) lekker)versch) gebraden op het strand. Waartoe dient het, een meisje Zoo als ik, voortdurend aan te staren.

In dit versje vraagt een meisje een verliefden, waarom hij haar toch zoo aankijkt.

Wangee palla toma Tahoea! Sollo torahi hattee ma woettoe! Waugi rimooi to mina oewa Dokka torahi gattee ma woettoe.	De zon komt in de richting van Tahoea op; Vaar de rivier op, hard langs de wortels der boomen. Een dag lang heb ik u niet gezien. Het is alsof de hartaderen mij doorgesneden zijn.

Met dichterlijken gloed schildert een minnaar het gevoel dat hem aangreep, toen hij een vollen dag zijne uitverkorene niet gezien had.

Poetjoe pao, ka toma kao.
Bira ma reehée, toma Loloda!
Foettoe rau, la wangi rau?
Hira si fira, fo makkoe mina.

Doozen van reukhout (vindt men) te Kau.
Goed geladen rijstaren te Loloda.
Hoeveel nachten, hoeveel dagen
Is mijne zuster verdwenen en heb ik haar niet gezien.

Een minnaar klaagt zijn nood, dat het meisje hem bij dag en nacht ontwijkt en hij haar niet meer te zien krijgt.

Witto otti ka goedoe-goedoe;
Affa no mommo mari so sira;
Mina ngori to goedoe-goedoe.
Affa so njingga dokka so sira.

Duw de prauw zoover mogelijk (in het water),
Laad echter van te voren geen steenen;
Zie mij maar van verre aan,
Denk maar niet aan onze vroegere liefde.

Een meisje geeft aan haar vroegeren minnaar den raad, maar geen moeite te doen om de oude verbintenis op nieuw aan te knoopen.

Tada iffa toma Toloha;
Gorro-gorro la ballatjaai.
Nganna oewa la ma-i-laha.
Ngori to roeroe, bollo to saai.

Maak planken (in het bosch) te Toloha.
Gorro-bladeren en ballatjaai-bloemen.
Zij niet, ook al goed!
Ik zal daarom niet afdrijven of wegvliegen.

Een afgewezen minnaar tracht zich te wreken door te verzekeren, dat het hem hoegenaamd niets schelen kan.

Ngori namo ma pilla pogga,
Soro to tahee toma Taroeba!
Ma so sira to wadjee kogga,
Ma dioeroe toma to doeba.

Mijn vogel heeft zijn vlerk gebroken,
Toen hij naar (de bocht) Taroeba vloog.
Wat heb je mij vroeger beloofd?
En nu bedrieg je mij zoo!

Hier hebben wij te doen met een duidelijke klacht over trouweloosheid door een der partijen bedreven; zeer waarschijnlijk een afgesprongen „stell dich ein".

Toppo seero njarree madoedoe;
Goesoengi boenga arra ma banee.
Batti jo tagga gassa ridemo
Djollee jo tjakko gassa ridodjo.

Een fuik (staketsel) stelt men bij ebbe.
De bloemen van het zeegras zijn als de nieuwe maan.
Een boomstam (kano) kwam aandrijven met een bericht.
De djollee-vrucht viel in zee en bracht een wettige vrouw.

Hier wordt een getrouwd man, die de jonge meisjes het hof maakt, er op gewezen, dat men wel weet dat hij reeds getrouwd is.

Ali-ali bidoh ma soffo;
Namo kaha la madodeera!
Ngori laha di kassee Djo-oe,
Djo-oe no malo toggoe maroewa.

Een ring van een sirih-vrucht (vervaardigd);
De aarde is de zitplaats der vogels.
Ik bemin Mijnheer oprecht,
Maar, als Mijnheer dit niet doet, dan is het uit.

In dit vers werpt een meisje haar minnaar voor de voeten, dat zij hem wel is waar oprecht bemint, dat echter, wanneer hij soms niet meer van haar houdt, het haar niets kan schelen, om het af te maken.

Galella tjappoe Tobaroe,
Tolaai se Palissoewa!
To tagi Djo-oe no waro,
No saai no hira oewa.

De stammen Galella en Tobaroe hebben zich vermengd,
(Ook de lieden) van Tolaai en Palissoewa.
Al gaat Mijnheer ook heen, weet,
Ik zal niet wegvliegen of verdwijnen.

Hier is het een jonge dochter, die haar vertrekkenden minnaar een riem onder het hart bindt, door hem te zeggen dat zijn vertrek geen invloed op haar liefde zal hebben.

Lagee-lagee Gam koenorra
Kié Roem ma hatte gooe
Kagee ino foettoe koenorra,
Rigoe roemi to wadjee Djo-oe.

Lagee-gras groeit te Gam-koenorra.
Op den berg van Roem staat gooe-hout!
Ik schrok wakker midden in den nacht,
Een schaduw zeide, dat Mijnheer het geweest was.

Een meisje heeft iemand een koopje gegeven en geeft nu te kennen, dat ze heel goed weet, wie vergeefs beproefd heeft haar in den nacht te bezoeken.

Si geha wadji toma silooi,
Dinggo dakka sema pertada!
Affa no wadjee la rongga mooi,
Ngori to pakka nganna ni mada.

Doe wadji-koekjes in een draagkorf,
En zend ze naar den pertada (hoofd).
Noem alsjeblieft geen namen,
Anders sla ik je op je gezicht.

De waarschuwing, dat hier alle scherts een einde neemt, is te duidelijk om nog verdere toelichting te behoeven.

IETS OVER HET TATOUEEREN OF TOETANG BIJ DE BIADJOE-STAMMEN IN DE Z/O AFD. VAN BORNEO

DOOR

C. DEN HAMER.

Daar de *Biadjoe*, die in deze Residentie langs de rivieren *Kapoeas Moeroeng*, *Kahaian* (van *hai*, groot; vandaar ook wel op de kaarten Groote-*Dajak*-rivier geheeten), *Katingan* en *Mantaja* of de rivier van *Sampit* wonen, op hun handelstochten nu en dan te *Bandjarmasin* komen, zoo ben ik in de gelegenheid geweest van eenige dier lieden schetsen te vervaardigen en het een en ander omtrent hun oud gebruik van tatoueeren te vernemen.

In „Borneo's Wester Afd. bl. 373 Deel II van Prof. Veth" is in algemeene trekken en in weinige regels druks sprake van het tatoueeren. Er wordt daar van zon, maan en sterren als vormen der patronen gesproken. Ik heb echter, zelfs na nauwkeurig onderzoek geen dier vormen aangetroffen.

In „de onbeschaafde volken van J. G. Wood" komt omtrent dat gebruik op Nieuw-Guinea het volgende voor: „ofschoon de figuren uitvoerig bewerkt zijn, schijnen ze zeer „klein en fijn; ze strekken zich uit over een groot gedeelte „des lichaams. Op de armen en de voorzijde des lichaams „is een regelmatig patroon aangebracht, dat zich gewoon„lijk nog eenigszins over de schouders uitstrekt, maar „den rug ongerept laat. Het netste figuur wordt bewaard

„voor den arm en het midden, waar het er uitziet als een „vast om de huid gespannen fijn en smal blauw lint."

Eenige regels verder: „enkele mannen tatoueeren zich ook, „maar zeer spaarzaam; meestal bepaalt het zich tot een paar „sterren op de borst. Nu en dan ziet men een man met een „dubbele reeks sterren en kleine plekken, die zich van het „midden der borst tot aan de schouders uitstrekken".

Op bl. 366 wordt nog het een en ander verhaald van de bewoners der *Samoa* of Schippers-eilanden, zonder vermelding nochtans der patronen en der verbindingen van lijnen en vormen.

Ook de Nieuw-Zeelanders tatoueeren zich. Er wordt meegedeeld, dat dit nimmer bij 2 personen op dezelfde wijze plaats heeft dat er cirkels, spiralen en gebogen lijnen te zien zijn; het beloop der lijnen wordt evenwel niet aangewezen.

Het onbepaalde in het boven aangehaalde heeft mij aangespoord de vormen zoo nauwkeurig mogelijk te onderzoeken en ik wensch in dit opstel mede te deelen, wat mij daarbij het merkwaardigste voorkwam.

Het meerendeel der *Biadjoe* van verschillenden leeftijd die ik zag, was getatoueerd, schijnbaar op uiteenloopende wijze. Ik heb echter bemerkt, dat deze eindelooze verscheidenheid haar oorzaak had in het meer of minder afgewerkt zijn der patronen.

Zoo heb ik lieden aangetroffen, die alleen den vorm *boentèr* op de kuiten hadden en ook geen plan hadden zich verder te laten tatoueeren. Anderen hadden alleen de vormen *manoek* op de armen geheel laten afwerken, enz. In de benedenlanden zijn er velen, die deze oude gewoonte laten varen. Het is mij gelukt een aantal individu's, die hun jeugd in de bovenstreken bij de *Oet Danoem* doorgebracht en daar 's lands gewoonte gevolgd hadden, gedurende eenige dagen te onderzoeken.

Als een *Biadjoe* denkt, dat het tijd wordt om een *tjawat* te dragen (hun eenigst kleedingstuk!), dan is ook de tijd aan-

gebroken om met het tatoueeren te beginnen. Voor zooveel ik heb kunnen nagaan worden bij die gelegenheid door hem evenwel niet die feesten en plechtigheden gevierd, als gebruikelijk bij de Australische volken, in de bovengenoemde opstellen aangehaald.

De *panoetang* d.i. hij, die de operatie verricht, heeft daartoe slechts noodig een geel-koperen (*kaningan*) staafje (*tantoe*) met een omgebogen punt, die zeer scherp is en een hamertje van licht *garoenggang*-hout. Van het patroon, dat hij volgen zal, maakt hij eene schets met roet (*salè*) van *damar*. In dat roet wordt een weinig goud gedaan. Bij het aanbrengen van den 1sten vorm ligt de knaap voorover, kermende en kreunende. Aangezien de operatie stoornissen in het gestel veroorzaakt, is het niet mogelijk dat de *panoetang* haar ineens geheel uitvoert. Het laat zich dan ook wel begrijpen, dat de marteling vreeselijk moet zijn; haar te verduren voor zulk een sieraad des lichaams zonder eenig teeken van pijn te geven, is stellig een eer. De punt van het staafje, die telkens in een mengsel van roet en water gedoopt wordt, maakt kleine wondjes in het vleesch. Het bloed wordt weggeveegd met fijn gestampte *njamoe*-vezelen (een boombast waaavan in de bovenlanden baadjes worden gemaakt) bij wijze, van borstel of spons saamgebonden. De verwonde deelen zijn gezwollen en ontstoken; ze worden met zout ingewreven en krijgen dan eene witachtige kleur zooals *koerab* (een soort ringworm), om later een loodachtig blauwe kleur aan te nemen. (¹) Met een verwarmd *pisang*-of *keladi* (*koedjang*)-blad wordt de pijn wat gestild en het opzwellen tegengegaan.

Het tatoueersel in onuitwischbaar.

Het 1ste figuur dan is „*boentèr*" op het dikke deel der kuiten en staat in geen verbinding met de overige vormen. De „*boentèr*" is een cirkel met een straal van ± 5 cM. en is gevuld met evenwijdige koorden, die gesneden worden door een stel eveneens evenwijdige koorden.

(¹) De Biadjoe noemen die kleur *babilèn*, zwart.

Men kan die koorden evenwel niet duidelijk zien. Het geheel lijkt een zwarte plek of pleister.

Na de kuiten komen de armen aan de beurt.

Op elken arm zijn 5 „*manoek*"; 2 op den binnenkant en 3 op den buitenkant. De „*manoek*" is een spiraal met eenige gebogen evenwijdige lijnen. Van uit het begin der spiraal loopen op gelijke afstanden stralen naar alle kanten. Waar de stralen (*rioeng*) de eerste lijnen (*pating*) snijden, worden krulletjes aangebracht in den vorm van de bovenste helft van een vraagteeken. De krulletjes vormen ook weer lijnen, die ± 2 m.M. breed zijn met eenigszins onbepaalde grenzen. De „*rioeng*" worden na de „*pating*" getrokken.

Elke „*manoek*" wordt op dezelfde wijze afgewerkt en heeft den vorm van een vleugel Die op den buitenarm bij het handgewricht is de kleinste; de 2de loopt bijna tot den elleboog en bij één individu was de 3de, recht gemeten, 14 cM. lang.

De 1ste en 2de worden op hetzelfde tijdstip aangebracht; de 3de eerst later, omdat de operatie te veel pijn veroorzaakt.

Van het handgewricht tot de helft van den opperarm worden 2 evenwijdige rechte lijnen getrokken, ± 2 c.M. van elkaar. De ruimte tusschen deze lijnen wordt gevuld met „*matan poenai*", ± 20 stuks. Dit zijn ruitjes met een stip ◇ in het midden. Deze vorm schijnt een naad aan den binnenkant van de mouw van een baadje voor te stellen en gelijkt een rij knoopjes.

Tusschen de 5 „*manoek*" is een aanvulsel, dat „*saran pimping*" genoemd wordt en beteekent „tusschen de randen". Ik heb ook gehoord „*sala pimping*". (In het Bandjareesch is *sala*, tusschen).

Om het handgewricht is een band aangebracht met den vorm „*matan poenai*". Aan den buitenrand van dien band is geteekend de vorm „*doehin bambang*" ⊓⊔⊓⊔⊓⊔⊓, die ook aan den hals voorkomt.

Als nu al die vormen op den arm afgewerkt zijn, dan is er geen vleeschkleur te bekennen.

Nu volgt de *„toeroes oesoek"* (Ook in het Mal. beteekent *toeroes* een rechtopstaande stijl of staak; *oesoek* = borst.).

Deze vorm bestaat uit 3 evenwijdige lijnen, die bij den navel beginnen over de buikmatras en het borstbeen recht naar boven loopen tot aan den halskuil op een onderlingen afstand van 5 m.M. Het aantal *„rioeng"* bedroeg bij éen persoon 29.

Aan weerszijden komen verder 2 lijnen, bij den navel op een afstand van 4 c.M. en bij de borsttepels op 7 c.M. afstand van de *„toeroes oesoek."* Deze 2 lijnen eindigen aan de later te noemen *„manoek oesoek"* en heeten *„toeroes takoloek naga"* (*takoloek* = kop.)

Een volgend figuur is de *„naga,"* voorstellende 2 symmetrische drakenkoppen met open muil naar de *„toeroek oesoes"* gekeerd ter hoogte van den hartkuil. De tanden en tong zijn zeer duidelijk aangebracht; met het oog is dit minder het geval. Een lijntje, eindigende in een krul aan den onderrand der *„manoek oesoek"*, stelt den hoorn voor. De overschietende ruimte boven de koppen van die draken en den onderrand der *„manoek oesoek"* is gevuld met *„pating"* en *„rioeng"* en wordt genoemd *„dawen biroe"* d. i. blad van een *biroe*-struik (een plant met waaiervormige bladeren, gelijkende op *palas*.). Op de borstspier is dus de *„manoek oesoek"*. Deze *„manoek"* wordt evenals op den arm met *„pating"* en *„rioeng"* gevuld. De vorm gelijkt op een *„samban"*, een bekend borstsieraad, door de inlandsche jeugd aan een koord om den hals gedragen. Ik heb veel *Biadjoe* gezien, waarbij deze vorm nog niet afgewerkt was. Het aanbrengen er van moet dan ook zeer pijnlijk zijn. De *„manoek oesoek"* word in 2 gelijke deelen verdeeld door de *„toeroes oesoek"* en nog 2 evenwijdige lijnen links en rechts op een afstand van 5 m.M, die verlengsels schijnen van de randen der *„dawen biroe"*.

De vorm *„tamboeling toesoe"* (*toesoe* = tepel) is een cirkel om den tepel als middelpunt met een straal van ± 3 c. M. beschreven. De cirkel raakt geen enkelen vorm. Nog

is op het voorste deel van den romp de vorm *„batang rawing"* zijnde eene lijn, die boven de *„tjawat"* begint, evenwijdig loopt aan de *„toeroes takoloek naga"* op 7 c.M. afstand en doorloopt tot aan den top van het schoudergewricht, waar ze eindigt in den vorm *„dawen baha"* (*baha* = schouder). Het laatste deel dezer lijn volgt de spierbundels der breede borstspier naar de driehoofdige armspier.

We zijn nu gekomen tot den vorm *„dawen baha"*. Zooals blijkt uit den naam lijkt het een blad of vlerk op de schouders. Deze vorm vult de rest van den opperarm tot aan de 3de *„manoek"* op den buitenkant en de bovenste op den binnenkant van den arm. Ik telde 9 *„pating"* en 22 *„rioeng"*.

De figuur *„boewoek sapoei"* begint bij den halskuil, loopt bijna evenwijdig met de eerste helft van het sleutelbeen, buigt zich tot in den nek en lijkt een kraag, die aan de bovenzijde voorzien is van *„matan poenai"* en *„doehin bambang"*, evenals bij het handgewricht. Het aanbrengen van dezen vorm op de halsspieren is eene foltering.

Verder komen er als sluiting der *„dawen baha"* nog 2 lijnen, *„rampai baha"* genaamd, die tot in den nek tot aan het haar voortloopen. Bij sommige bovenlanders worden deze lijnen nog verlengd in eene terugwaartsche richting, buigen vervolgens om de oorlellen, loopen over de slapen en den jukboog, om in eene krul op de wang te eindigen. Tot heden heb ik zoo'n prachtexemplaar echter niet gezien.

Ook de rug is getatoueerd. Op de ruggegraat zijn van den halsband tot aan de *„tjawat"* 5 evenwijdige rechte lijnen aangebracht, evenals de 3 der *„toeroes oesoek"* op het voorste deel van den romp. Deze vorm heet *„batang garing"* (*garing* = ivoor). Over de geheele oppervlakte der monnikskapspier zijn stralen en dwarslijnen met krulletjes geteekend, die van den halsband naar beneden loopen en op hangende franje gelijken.

De 6 *„manoek,"* die het overig deel van den rug vullen,

zijn bewerkt zooals vroeger is aangegeven en ook gevuld met *„saran pimping"* tot aan de *„tjawat."*

Een oudje uit de bovenstreken van de *Manoehing*-rivier, een tak van de *Kahaian*, had op de heupen een vorm *„pènjang"* genaamd, bestaande uit 2 evenwijdige zigzag-lijnen. De franjes aan den *„mandau"*, een houwer, samengesteld uit de tanden van den *„hangkoelik"* (in 't Bandjareesch, *matjan dahan*), ineengegroeide wortels, steenen kruikjes met olie en een soort van *„oewai salia"* (een *rotan*-soort = *rotan taman*) als *djimat* gedragen, heeten ook *„pènjang"* Op den rug der handen komen verschillende vormen voor, zooals, een gekruiste S met 4 streepjes om het snijpunt, een zwaluw, een kruisje enz. Ik heb ook *Biadjoe* gezien, die geen enkel teeken op de handen hadden.

Ik heb nog vernomen, dat de vrouwen der rijke *Oet Danoem* op het scheenbeen een vorm hebben, bestaande uit 2 evenwijdige lijnen met horizontale dwarsstrepen van de knie tot den voetwortel. Ook hebben zij op de dij een vorm *„soewroe"* genaamd, die wel wat lijkt op het bovengenoemd borstsieraad *„samban."* Ook van de *„boentèr"* op de kuiten tot den hiel loopt een lijn met weerhaken, *„ikoeh bajan"* genaamd (*ikoeh* = *ikoeng* in 't Bandjareesch = *ekor* = staart). Die op het rechterbeen heet *„bararek"* en op het linkerbeen *„dandoe tjatjah."* De dappere strijders hebben in het ellebooggewricht zulke een *„dandoe tjatjah"* met een kruisje, dat *„sarapang matan andau"* heet.

Volgens de meening der *Biadjoe* vervangt het tatoueersel de kleeding en wordt in den hemel goud.

Het laat zich begrijpen, dat bij verschillende stammen niet dezelfde prijzen betaald worden aan den *„panoetang."*

De volgende opgave geeft eenig denkbeeld van die prijzen. De *„boentèr"* kost 25 cts; de *„toekang langit"* op de hand 10 cts.; de *„toeroes oesoek"* *f* 1; de beide draken *f* 2; de *„manoek oesoek"* *f* 2; de *dawen baha*, zoo ook de linker- en rechterarm, *f* 4, de hals *f* 1. Van de overige vormen is mij de prijs niet bekend.

Wat ik van de geschiedenis van het *toetang* of tatoueeren weet, is te weinig samenhangend om het voor dit opstel te kunnen gebruiken. Meestal wordt in de *Sangiang*-taal verteld, dat *Tèmpoen Tèloen* in lang vervlogen tijden vele streken der aarde bezocht en zich op zekere plaats (mogelijk op de eilanden van den Australischen Archipel?) liet tatoueeren volgens lands gewoonte en het alzoo bij zijne terugkomst in deze streken invoerde.

Tèmpoe is heer en *Tèloen* de naam van zijn beminden slaaf; alzoo beteekent *Tèmpoe'n* of *ain Tèloen*, heer of meester van *Tèloen*. Ik hoop er later wat meer van te vernemen.

Tot slot volgt de vertaling van Taylor van een tatoueerzang bij de Nieuw-Zeelanders.

Laat hij, die goed betaalt, ook schoon versierd worden;
Laat het bij hem, die den operateur vergeet, echter zonder zorg geschieden.
Zet de lijnen wijd uiteen.
O, *hiki Tangarca*! (bis)
Sla op den beitel, dat hij klinkt, als hij snijdt.
O, *hiki*, *Tangaroa*!
De lieden weten niet, hoe knap de operateur moet zijn, als hij zijn klinkenden beitel in de huid slaat.

EENIGE BATAKSCHE RAADSELS,

MEDEGEDEELD DOOR

C. A. VAN OPHUIJSEN.

(*Vervolg.*) [1])

49. *Di hopoli djoehoet boeloeng.*

Het vleesch omgeeft de bladeren.

Antwoord: *marboerangir*, sirih kauwen.

Van der Tuuk, Bat. Wdbk: *manghopoli* = gekookte rijst bij portiën in een blad doen. Ik heb het woord meermalen in ruimere beteekenis hooren bezigen, en wel in den zin van *inwikkelen*, voornamelijk in bladeren; b. v. *mangopoli asom tapoes* (een soort toespijs), *mangopoli intjor* (een klein vischje, dat uitstekend smaakt), enz.

Mangopoli is ook een landbouwterm. Nadat nl. de sawah's ongeveer eene maand onder water hebben gestaan, wordt het zich daarop bevindende onkruid ondergewerkt en met een laagje modder bedekt; dit werk heet *mangopoli*. Na eenigen tijd wordt alles nog eens omgewerkt (*mambalik kopolan*); het onkruid, dat een of twee weken daarna nog niet verrot is, wordt op de dijkjes (Bat. *batangi*, Mal. *pamatang*) gebracht (*mamatangi*, *mangampeon*).

50. *Mardáng*, *mardóeng*.

Mardangka so marboeloeng.

Het heeft takken, maar geene bladeren.

Antwoord: *tandoek ni oersa*, het gewei van een hert.

[1]) Zie Deel XXVIII afl. 3 en 4. bldz. 201 v. v.

De woorden *mardang*, *mardoeng* hebben geene beteekenis; ze dienen slechts tot versiering.

In Mandaïling hoorde ik dit raadsel ook in den volgenden vorm:

Toeboe toras di Tamijang.

Mardangka so marboeloeng.

51. *Maroempak hajoe ara na godang di baen borong-borong na doewa.*

De groote baringinboom valt neder door toedoen van twee houthommels.

Antwoord: *na modom*, iemand die slaapt.

Maroempak is neervallen (op de zijde).

Borong-borong, zwarte houtborende hommels (figuurlijk *oogen*).

Hajoe ara na godang, groote baringinboom (fig. het *lichaam van een mensch.*)

Van der Tuuk, Bat. Wdbk. i. v. *borong-borong:*

Marobo hajoe na godang di bahen borong-borong (een groote boom valt door houthommels ter neder), raadsel op het slapen, wordende de oogen met de zwarte houthommels vergeelken en de duisternis, die er op valt bij het toesluiten der oogleden, met een neervallenden grooten boom.

Naar mijne bescheidene meening is het laatste gedeelte dezer verklaring minder juist; de Batak toch vergelijkt meermalen het menschelijk lichaam bij een boom. O. a. wordt in het klaaglied (*andoeng*), dat aangeheven wordt bij den dood van een *radja*, deze als baringinboom aangesproken: *Santabi di ita hajoe ara na godang*, *banir na bolak parkolipan*, enz.

52. *Mangaloán anakna oelang indoekna.*

Het kind verzet zich meer (is ongewilliger, gevaarlijker) dan de moeder.

Antwoord: *ri* (*padang*), Mal. *ilalang.*

Men loopt gemakkelijker zonder zich te snijden door oude dan door jonge ilalang, daar de bladeren van de laatste veel scherper zijn.

53. *Manguloempat na sagadja*, *djoegoek na sahoeting.*

Springt het, dan is het zoo groot als een olifant; zit het, dan is het zoo klein als eene kat.

Antwoord: *djala*, werpnet.

Wordt het uitgeworpen, dan beslaat het eene groote oppervlakte; is het in elkander gerold, dan is het klein.

Het uitwerpen van een *djala* heet *manjampakkon*, het oprollen er van *mangaloeloen*.

54. *Soede ringkar, soede eme.*

En rijst èn bergplaats worden verteerd (gaan op). Vrij vertaald zou het raadsel kunnen luiden: hulsel en vulsel gaan op.

Antwoord: *damar* (Mand. *soeloe*, Angk. *hedje*), damarkaars.

Damarhars wordt in droge *pisang-* of *ihit-* bladeren (dan *pandalomi* genoemd) gerold; de daardoor gevormde pijp of kaars wordt op een voetstuk bevestigd en aangestoken. Wel eene primitieve wijze van verlichting!

Zoowel de hars als de blaren verbranden. *Ringkar* is een rijstbergplaats, gewoonlijk van boombast vervaardigd, terwijl de *hopoek* in den regel van gevlochten of platgeslagen bamboe (meestal *boeloe tolang*) is gemaakt. Gevlochten bamboe heet *topas* (Mal. *săsaq*), platgeslagen bamboe, *gogat* (Mal. *păloepoeh*).

55. *Di gindjang hoerkoerna.*

Bovenop verkorst het zich.

Antwoord: *damar.*

Hoerkoer (mal. *kăraq*) is de rijstkorst, die zich bij 't koken aan den bodem van den pot (*hoedon*) vasthecht. *Si hoerkoer* is een klein mugje.

De hars verkoolt spoedig en de daardoor ontstane korst, die het helder opvlammen verhindert, moet met een stukje hout of ijzer (meestal een spijker), *hoeir-koeir* geheeten, weggenomen worden (*mangkoeir*).

In Mandailing hoorde ik op „*damar*" nog de volgende raadsels.

a. Padjoengkit-djoengkit na rará. In iets roods peuteren.

Antwoord: *mangkoeir damar.*

b. Ni paranggang na ranggáng, ni sontjonkon na hiboél. Hetgeen van elkander staat, wordt nog meer van elkander getrokken; iets ronds er in gestopt.

Ranggang = rangkak.

De damarlamp (*nanggaran*) bestaat uit een plankje, waarin vertikaal een stijltje van 3 à 4 dM. lengte is bevestigd. Boven in dien stijl is een gat, waarin twee latjes horizontaal zijn aangebracht, die met eene kleine tusschenruimte evenwijdig loopen. Door middel van eenen ring, dien men opschuiven kan, worden de latjes naar elkander toegedrukt, zoodat de daartusschen geplaatste damarkaars stevig staat. Aan de *nanggaran* wordt de *hoeir-koeir* met een touwtje bevestigd.

Bovenstaande raadsels (*a* en *b*) mogen door niemand ooit aan zijn *baso* worden opgegeven, daar ze vrij dubbelzinnig (*simbil*) zijn en op geslachtelijke verhoudingen wijzen.

Onder iemands *baso* verstaat men die personen, welke tot hem in zulke betrekking staan, dat zij tot eene andere *marga* behooren, of als zoodanig moeten beschouwd worden, b. v. volwassene zusters, schoonouders, echtgenooten van jongere broeders, enz. Iemands echtgenoote is echter geene *baso* van zijne jongere broeders. Er zijn b. v. twee broeders A en B, van wie A de oudste is. Terwijl A zelfs in geen geval direct het woord mag richten tot B's vrouw, mag B zich daarentegen vele vrijheden tegenover A's echtgenoote veroorloven. Eene oplossing van dit vreemd gebruik vindt men in de adat *mangabija*, waarbij bepaald is dat bij overlijden van eenen ouderen broeder diens echtgenoote aan den jongeren broeder vervalt.

56. *Mangamboer gompoel, ngada nida indegena.*

Als de zwarte beer springt, laat hij geene sporen achter.

Antwoord: *Idjoek*, de zwarte, paardenhaarachtige vezelen van het stambekleedsel van den *bargot* (mal. *ănau*), Arenga saccharifera.

Wordt de *idjoek* gekapt, dan valt ze op den grond, maar laat daarin geen indruksel achter.

Bisschop Grevelink zegt in „Planten van Ned.-Indië," blz. 738: „De stevige stekels, *Pansoeri*, Mal., dienen tot schrijfpen-

nen en blaaspijlen." Ik heb dat woord nooit hooren bezigen, wel *sagar* (Men.), *taroegi* (Bat). In de Chabar *Tjindoer Mata* wordt onder de krooninsignia der vorsten van Menang Kerbau de *tataran sagar djantan* genoemd.

't Kappen van de *idjoeq* = *manastas*, Md. (*manotas*, Tob.) *idjoek*.

57. *Djolo gadong anso menék.*

Eerst wordt het groot en daarna klein.

Antwoord: *Djantoeng* (*ni pisang*), *pongpong*, de bloemkolf van de pisang.

58. *Djolo manoedoe langit anso manoedoe tano.*

Eerst wijst het naar den hemel en daarna naar de aarde.

Antwoord, *Djantoeng ni pisang.*

59. *Laho midjoer marabit*, *laho toe gindjang salang-salang.*

Als het naar beneden gaat is het gekleed; gaat, het naar boven, dan is het naakt.

Antwoord: *indaloe*, rijststamper.

In het rijstblok wordt de stamper wèl, opgeheven zijnde niet door padi omgeven.

Een andere oplossing is: *eme* (Mal. *padi*).

De padi wordt in huis bewaard, buitenshuis wordt ze gestampt; als *dahanon* (Mal. *bĕras*), dus ontbolsterd, gepeld, gaat ze weer naar binnen of liever naar boven.

60. *Targan menek marubit*, *doeng godang salang-salang.*

Terwijl het klein is, is het gekleed; als het groot is, is het naakt.

Antwoord: *roboeng*, jonge bamboespruit.

Targan = *antargan.*

61. *Magodang di goeloewan.*

Het groeit op (wordt groot) in 't vuil.

Antwoord: *gadoen* (*gadong*), yamyam.

De meelrijke knollen ontwikkelen zich in den grond ('t vuil)

62. *Ngada tarida indege ni horbo ni Radja Martoewa Namora.*

De sporen der karbouwen van Radja Martoewa Namora zijn niet te zien.

Antwoord: *hoetoe*, luizen.

63. *Horbo ni Dja Martoewa Namora soedena heloeng.*

De karbouwen van Dja Martoewa Namora zijn alle kromhoorig.

Antwoord: *pisang siholot* (*lidi*), een pisangsoort waarvan de vruchten zeer gebogen zijn. Radja Martoewa Namora is een fictieve persoonlijkheid, die zooals men ziet, in vele raadsels voorkomt. (Verg. samenspraak, voorkomende op blz. 203. Deel XXVIII, afl. 3 en 4 van dit tijdschrift).

64. *Oeldop tai ngada ra mangido.*

't Blijft steeds in (of aan) de deur staan, maar 't wil niets vragen.

Antwoord: *tangga*, trap.

65. *Parijoek ni radjai, indahan siarang di bagasan.*

Een vorstelijke pĕrijoeq met zwarte rijst erin.

Antwoord: *sandoedoek*, de vruchten van de sandoedoek (soort van Melastoma).

In plaats van *parijoek ni radjai* hoort men ook *parijoek si peneng-peneng.*

Si peneng-peneng = klein.

66. *Parijoek ni Ompoenta, indahan na bontar di bagasan.*

Het is een pĕrijoeq van O. L. Heer met witte rijst erin.

Antwoord: *tanaon* (mal. *boewah kĕras*), meer bekend onder den naam *kemiri.*

67. *Balik-balik holboeng.*

Hoe men 't keert of draait, het is altijd hol.

Antwoord: *doeroeng*, een soort van vischnet, dat denzelfden vorm heeft als een kapellennet.

68. *Goemaroemboeng aek di holboeng.*

Het water kookt en bruist in eene holte.

Antwoord: *manjaok djaoeng* (*djegang*), djagoeng branden.

Manjaok = droog braden in eene pan, branden (zooals b.v. koffie.)

Door het branden knappen en knetteren de djagoengkorrels; dit geluid wordt dus hier vergeleken bij het koken en bruisen van water.

Goemaroemboeng = *goemaroenggoeng*, (Mal. *mĕngĕglagaq*).

69. *Marloenggoe andjing di holboeng.*

Een hond blaft in eene holte.

Antwoord: *manjaok djaoeng.*

70. *Salodja-lodja manaek, dapot aek santetek.*

Als men uitgeput is van het klimmen, krijgt men een drupje water.

Antwoord: *manaek pining*, in een pinangboom klimmen, pinangvruchten afhalen.

De jonge pinangs bevatten een zoet vocht.—

Een hiermede overeenkomend raadsel luidt:

Salodja-lodja manaek, dapot aek satakar.

Antwoord: *manaek harambir.*

Harambir = klapper (Mal. *kĕrambil.*)

Takar = klapperdop (*tĕmpoeroeng.*)

71. *Djolo mate indoekna anso adong ija.*

Na zijn moeders dood wordt het geboren.

Antwoord: *Toenas ni hajoe na ni taba*, spruiten, die uit een gevelden boom botten.

72. *Lan di djae, lan di djoeloe, lotok di tonga-tonga.*

Stroomafwaarts (van onderen) en stroomopwaarts (van boven) is het helder, in het midden is het troebel.

Antwoord: *sigoelandak*, stekel van een stekelvarken, die aan de uiteinden wit, in het midden echter donker gekleurd is.

73. *Dotek ranggas, manganggoek hidjang.*

Een bladerlooze tak geeft geluid; de kidjang (ree) schreeuwt.

Antwoord: *gordang*, pauk, waarop men met een stuk hout slaat; het geluid dat zij geeft, gelijkt op het geschreeuw van een kidjang.

Dotek is eene klanknabootsing.

74. *Indahan sampohoel patoedoe-toedoe langit.*

Een handvol rijst (voedsel), die naar boven gericht is.

Antwoord: *palak* (Mand. *poesoe*), de bloem van de sijala, waarvan een smakelijk gerecht bereid wordt.

75. *Indahan sampohoel pahoeloe-hoeloe aek.*

Een handvol rijst (voedsel), die zich stroomopwaarts begeeft.

Antwoord: *labi*, een schildpadsoort.

Volgens de Bataks beweegt zich de *labi* slechts stroomopwaarts!

76. *Songgop sada kak, toloe tinggiranna.*

Een raaf zet zich neer op drie rikken.

Antwoord: *parijoek*, kookpot.

De Bataks koken in potten, die zij op drie steenen (*dalijan*) plaatsen; zoo'n stookplaats heet *tataring*. De pot is zwart, daarom wordt hij bij een raaf vergeleken.

De Bataksche kinderen krijgen gewoonlijk eerst dan een naam, wanneer zij den leeftijd van twee à drie maanden bereikt hebben. Tot dien tijd noemt men een jongetje *Si dalijan*, *Si batoe* of *Si oentjok* (de laatste naam is de meest gebruikelijke in Angkola). Een meisje heet *Si taring*, *Si taing* of *Si boetèt* (Angk.). De ouders van 't kind worden aangesproken met den naam *amandalijan*, *nandalijan*, *nantaring*, enz.

77. *Ngada taroengkap abal-abal ni Ompoenta.*

De doos van O. L. Heer kan niet geopend worden.

Antwoord: *oeloe* (*ni*) *tòt*, knieschijf.

Abal-abal = bamboekoker met een deksel erop, waarin men zout, visch, enz. bewaart.

78. *Anak boroe na tobang padjoedjoeng banggar.*

Eene oude vrouw, die een smeulend stuk hout (roodglimmend) op haar hoofd draagt.

Antwoord; *manoek*, kip.

79. *Danak na menek, moer-moer ni olo-oloan moer-moer tangis.*

't Is een klein kind; hoe meer men zich ermee bemoeit, (het toegeeft), hoe meer het huilt.

Antwoord: *giring-giring*, belletjes, rinkelbel.

Mangolo-oloi = verwennen, toegeven.

Mangolo-oloi zegt men ook van een kind, dat „wijs" of „kennelijk" begint te worden on notitie neemt van dengene, die ermee speelt. *Madoeng mangolo-oloi danaki.*

Mangoloi = gerechten ronddienen, iemand aan tafel bedienen; het woord komt ook voor in de beteekenis van *„slaaf zijn;"* b. v. *bajo-i mangoloi di bagas sijomagodang*, die man is slaaf in het huis van den *radja*.

Boedjing pangoloi = eene slavin, die de dochter van een *radja* gezelschap hield en in alles de behulpzame hand bood.

80. *Halahi saompoe, soedena marbadjoe sikolet.*

Zij zijn van éen geslacht en dragen allen roode baatjes.

Antwoord: *toengir*, zeer kleine roode insecten.

Een ander raadsel op *toengir* luidt.

Halahi saompoe, metmet marabit mesa.

Zij zijn van éen geslacht; zij zijn klein en dragen roode saroengs.

Abit mesa = roode boegineesche kain.

81. *Sapinggan indahan na milas, sapinggan indahan na borgo.*

Een bord warme en een bord koude rijst.

Antwoord: *mata ni ari, boelan*, zon en maan.

82. *Markapit halahi di bagasan, tai ngada marsipangkoelingan.*

Ze zitten er dicht opeengepakt in, maar spreken niet met elkander.

Antwoord: *bangkijang ni taroetoeng*, pitten van de doerijanvrucht.

83. *Madaboe ngada martampoek.*

Het valt af en heeft toch geen steel.

Antwoord: *pira ni manoek*, kippenei.

84. *Hoem sorang boeloes markoepija.*

Nauwelijks is het geboren of 't draagt een muts.

Antwoord: *toroeng* (*toejoeng*), mal. *tĕroeng*, onder Europeanen meer bekend onder den Jav. naam *tèrong*.

Met de muts wordt de kelk bedoeld.

Wordt het woord *koepija* met het bezittelijk voornaamwoord *koe* verbonden, dan wordt niet, volgens den regel *ng*, maar *k* tusschengevoegd: *koepijakkoe* en niet *koepijangkoe*.

85. *Ni paranggang na ranggang, ni sontjonkon na djogal.*

Het wijde wordt verwijd en daarin wordt iets hards (stijfs) gestopt.

Antwoord: *pamasoek damar toe nanggaran.*

Zie raadsel nº 55, b.

86. *Ni poepoe ija tangis, marpoepoe marela-ela boetoehana.*

Het huilt altijd door; zijne darmen worden steeds langer.

Antwoord: *na marpoejoe*, het twijnen.

Het twijnen geschiedt met de *poejoewan;* het krassend piepen van het werktuig onder de bewerking wordt weergegeven door *marnjekoet-njekoet.*

87. *Morong-orong namboroena, sigoerbahon paroenmaènna.*

De tante kreunt en het nichtje wordt dik.

Antwoord: *na mangonggot bonang*, het opwinden van garen met een *hoelkoelan* (garenopwinder).

Sigoerbahon = opgezwollen, waterzuchtig, Men. *samboq.*

88. *Di Bolanda halak mamoenoe horbo, lopoes toe on tabotabona.*

In Holland wordt een buffel geslacht, tot hiertoe heeft men zijn vet.

Antwoord: *hapas* katoen, dat volgens de meening der Bataks in Holland wordt geteeld.

Een dergelijk raadsel is het volgende.

Di Mandailing halak mamoenoe horbo, darona laloe toe Toba.

Antwoord: *Sondja*, het avondrood.

89. *Sada do babana, ngada tarbilang matana.*

Het heeft slechts een mond, maar ontelbaar vele oogen.

Antwoord: *hirang* of *hirang-kirang*, een soort van mand met groote openingen (*mata*), waarin, kippen, visch, enz. ten verkoop worden aangeboden.

90. *Bobat ni Dja Martoewa Namora ngada tarpabobat.*

De buikband van Dja M. N. kan niet als zoodanig gebruikt worden.

Antwoord: *oelok*, slang.

91. *Bobat ni Ompoenta ngada tarloeloen.*

De buikband van O. L. Heer kan niet opgerold worden.

Antwoord: *dalan*, weg.

92. *Bingkas baor, madaboe soelambak.*

De veer springt los, de wezel valt.

Antwoord: *horbo na marnahodar*, een karbouw, die zijn gevoeg doet.

Een van de vele werktuigen, waarmede de Batak vogels vangt, is de *sambil.* Zij bestaat uit een veerkrachtige twijg van ± 7 dM. (*baor*), waaraan aan het dunste einde een koord van ± 8 dM, *ihot* geheeten, is bevestigd, twee dunne stokjes van ± $1^1/_2$ dM. (*tijang ni rompas*) en een dito van ruim 2 dM. (*rompas*). Op $\frac{1}{3}$ van de lengte van het koord (te rekenen van den *baor* af) is een klein stokje (*pinggil*) van ± 4 cM. er op een halven cM. afstand van het eene uiteinde aan vastgemaakt. Aan het einde van het koord bevindt zich een ringetje van *idjoek* vervaardigd (*hili-hili*), dat dient om een lis te vormen.

De *tij-ang ni rompas* worden beide in den grond gestoken op een afstand van $1\frac{1}{2}$ dM. van elkander.

De *baor* wordt schuin in den grond gezet op zulk een afstand, dat zoowel hij als de *ihot* goed gespannen zijn, wanneer men het koord door middel van het kortste eind van de *pinggil* aan een der *tijang ni rompas* vasthaakt. Het terugspringen van de *pinggil* wordt belet door de *rompas*, die op geringen afstand van den grond, daaraan evenwijdig zoodanig tegen de *tijang ni rompas* geplaatst wordt, dat het langste eind van de *pinggil* haar (nl. de *rompas*) daartegen drukt en belet te vallen. De rest van de *ihot* wordt nu in den vorm van een lis over de *rompas* heengelegd. Zet een vogel zich op de *rompas* neer, dan zakt deze, de *pinggil* komt vrij en de terugspringende *baor* trekt de lis aan.

Soelambak = zekere zwarte langharige wezelsoort, die op de vruchten van den saguerus aast. (v. d. T.).

Hier vergelijkt men de uitwerpselen van den karbouw bij

de *soelambak;* de *baor* is natuurlijk de staart, die even vóór het gewichtige moment als een veer opwipt.

94. *Sabagas-bagas ni loeboek, ngada marisi goelaen.*

Hoe diep de diepte (in de rivier) ook is, toch zit er geen visch in.

Antwoord: *djantar*, een groote bamboekoker voor palmwijn, water, enz.

95. *Toeboe hajoe di gindjang kajoe.*

Op den eenen boom ontstaat de andere.

Antwoord: *sarindan*, Mal. *bindaloe*, een parasiet, die vooral welig tiert op den limauboom.

Volgens de Bataks ontwikkelt de *sarindan* zich uit den drek van de *kitjo-kitjo* (Mal. *moerai*).

96. *Ni dalang, tai ngada pinangan.*

't Wordt verwarmd, maar niet gegeten.

Antwoord: *damar.*

97. *Antargan di aek marbadjoe, doeng ro di darat salang-salang.*

Zoolang het in het water is, is het gekleed; komt het op 't land, dan is het naakt.

Antwoord: *bajoeon*, biezen, waarvan *amak* (slaapmatten), rijstzakken (*sasap*), sirihzakken (*ampil, salipi*), enz. gevlochten worden.

Di aek = in de rivier, *toe aek* (naar de rivier) = zijn behoefte doen.— (Vgl. Men. *karair* = *ka-ajar*).

98. *Dompak poso oebânon, doeng matobang lomlom oboekna.*

In zijne jeugd heeft het grijze haren, is het oud, dan zijn zijne haren zwart.

Antwoord: *djaoeng* (*djegang*), Mal. *djagoeng.*

Djanggoet ni djaoeng = zg. baard van de maïs, de lange stijlen der vrouwelijke bloemen, die bij den aanvang van den bloei licht gekleurd zijn, doch langzamerhand zwart worden.

99. *Boroe ni si toemondang boelan, na sangangkat magodang, sangangkat magindjang, boroe na denggan ni amana.*

Ze is de dochter der maan, in eens wordt ze groot en lang; ze is eene schoone dochter van haren vader.

Antwoord: *borti* (Mal. *bĕrtih*), gebrande rijst in den bolster.

Magodang = in de breedte, *magindjang* = in de lengte zich uitzetten.

Sangangkat = in één pas, met één stap.

Si toemondang boelan = *andoeng*-term voor *boelan*, evenals *Si doemadang ari* = *mata ni ari*, *si roemondop oedan* = *oedan*, enz.

100. *Laho maridi songon boroe ni namora, laho moeli songon boroe ni hatoban.*

Naar het bad gaande als eene vorstendochter, terugkeerende als eene slavendochter.

Antwoord: *garigit*, bamboe waterkoker.

De Bataksche adellijke jonge dames droegen vroeger (en in afgelegen kampongs bestaat dit gebruik nog) om den hals de *borgok lambing* en de *pongkal* en aan armen en voeten koperen (*lojang*) *golang's* soms 4 à 5 aan elken voet. Bij elken stap kwamen die sieraden tegen elkander en maakten een rammelend geluid.

De *borgok lambing* is een drievoudig halssnoer, dat ten deele op den rug afhangt. Het snoer bestaat uit blauwe (soms ook groene) en roode kralen ter grootte van eene groote erwt, (*sinapoewan* of *pangoelboek*); platte, witte schijfjes, zoo groot als een stuivertje en van schelpen gemaakt (*hoesip*); $3^1/_2$ à 4 cM. lange, witte, doorboorde cylinders van *kima*, aan de beide uiteinden iets dunner dan in het midden (*songka*), en uit dikke koperen plaatjes, langwerpig vierkant en evenwijdig aan de smalle zijde op 3 plaatsen doorboord (*pamolang*).

De *borgok lambing* is in deze volgorde aangeregen: op drie verschillende draden elk × 1 *hoesip*, 1 blauwe kraal, 1 *hoesip*, 1 roode kraal, 1 *hoesip*, 1 blauwe kraal, 1 *hoesip* × 1 *songka*; daarna herhaling van × tot ×. Nu worden de drie snoeren vereenigd door de drie draden door de openingen van de *pamolang* te halen. Dit gedeelte herhaalt zich driemaal en sluit om den hals.

Daarna krijgt men weder op elk van de draden 5 of meermalen

afwisselend 4 *hoesip*, door 2 blauwe en 1 roode kraal gescheiden, en 1 *songka*; en ten slotte nog eens de *hoesip* en de kralen.

Aan het begin zijn drie lussen van gewone, niet al te kleine kralen bevestigd en aan het uiteinde kwasten van kralen met bellen eraan, zooals men wel aan de halsbanden van katten of aan rammelaars vindt.

De kwasten worden door de lussen gehaald en hangen op den rug, bij wijze van een Suivez-moi.

De Bataks baden zich, zooals bekend is, 't liefst in stroomend water. Daar waar geene bronnen of pantjoerans zijn, nemen de vrouwen als zij naar het bad gaan, eenige *garigit's* mede; deze maken, omdat ze ledig zijn en tegen elkander slaan veel leven (*roeng-reng*) en gelijken dus op vorstendochters. Aan de rivier gekomen graven de vrouwen aan den kant op 1 M. of meer afstand van den oever eenige gaten, waarin het water, eenigszins gefiltreerd door het rivierzand, opwelt; daaruit wordt het met een *tempoeroeng* in de *garigit's* geschept. Dat water is zeker, zij het ook slechts weinig, zuiverder dan het rivierwater, waarin de meeste Bataks hun gevoeg doen. De meeste — want in Klein Mandailing o. a. dicht bij *Hoeta Nopan* ligt een kampong *Partijaman* geheeten, waarvan de inwoners bij wijze van closetpapier gebruik maken van de bladeren der *galoenggoeng*. Gebrek aan water schijnt de reden te zijn van deze on-indische gewoonte, die aanleiding heeft gegeven tot de uitdrukking: *Halak Partijaman markoedo-koedo galoenggoeng*.

De vrouwenbadplaats is altijd hooger, d. i. meer stroomopwaarts gelegen dan die der mannen. Moet een mannelijk persoon die plaats passeeren en vermoedt of ziet hij, dat er vrouwen bezig zijn zich te baden, dan roept hij reeds uit de verte: *Bo, di aèk!* (Dat roepen heet *marbó*). De badenden antwoorden. *Maridi di son!* (er is iemand in 't bad!) Hij blijft nu wachten, tot de vrouwen, die zich onder de hand kleeden, hem het sein geven. *Boloés!* (passeer!). Overtreedt iemand deze adat, dan wordt hij, ten minste in sommige kampongs nog, beboet. In vroegeren tijd moest hij eene geit slachten en eene boete van ± *f* 25 betalen.

FRAGMENTEN UIT EEN MALEISCH HANDSCHRIFT.

MEDEGEDEELD DOOR

J. HABBEMA.

Bedoeld Hs. bevindt zich in de bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, en is getiteld: *„Radja Periangan kawin kanegeri Atjas.”* (¹)

De inhoud beantwoordt in het geheel niet aan hetgeen de titel belooft. Alleen op de eerste blz. wordt ter loops van een huwelijk van eenen Menangkabauschen prins met eene Atjehsche prinses melding gemaakt.

Het Hs. bevat: 1e een aantal *tambo's* (overlevering of geschiedenis), blijkbaar uit andere geschriften overgenomen; 2 tafereelen uit de Padri-onlusten, vóór en na de komst der Nederlanders in de Padangsche Bovenlanden.

De taal van het Hs. is de Maleische met een Menangkabausche tint (²); zij is verre van onberispelijk. Al mijne

(¹) Atjas = Atjeh. Even als in het Menangkabausch verandert in het Atjehsch de uitgang *as* in *èh;* zie o. a. de „lijst van Atjehsche woorden” door J. Dias, voorkomende in het Tijdschrijft van het B. G. deel XXV Afl. 2. In die lijst vindt men lapih di atèh = lapis di atas; bĕrĕh = beras. Andere punten van overeenkomst met het Men. zijn: verandering der uitgang *is* in *ih; lapis = lapih;* verwisseling van de toonlooze *ĕ* met *a; tabing = tĕbing; takoeĕ = tĕkoek;* weglating van den eind-consonant r; *bandja = bandjar; peladja = peladjar; chaba = chabar.*

(²) Het onderscheid tusschen de schrijf- en spreektaal der bewoners van Sumatra's Westkust is vrij belangrijk, hetgeen trouwens in het Riouwsch ook het geval is; men vergelijke b. v. de taal van v. d. Wall's „Tjakap² rampai²,” met die der Maleische geschriften.

Het ware Menangkabausch met al zijne eigenaardigheden en tal van vreemde

pogingen om een duplicaat van het Hs. machtig te worden waren vruchteloos, wat wel jammer is, daar door vergelijking veel zou kunnen worden opgehelderd, wat nu tengevolge van onduidelijk schrift of slordige redactie niet te ontraadselen is.

De laatste *tambo* van de sub 1 genoemde, waarvan hieronder de transscriptie met vertaling volgt, bevat een verhaal uit den tijd van de eerste vestiging der Nederlanders te Padang.

Voor het gemak van den lezer heb ik behoudens enkele uitzonderingen, de woorden waarvan de spelling in het Hs. overeenkomstig de Menangkabausche uitspraak gewijzigd is, in hunnen Riouwschen vorm hersteld.

Ini tambo peri mengchabarkan tatkala negeri Padang djolong berhoeni, bandar djolong karamai (akan ramai).

Adapon nan memalintah pada masa itoe ialah Atjeh samata-mata.

Adapon toeannja toekoe Poehoen, hampanglima (¹) Atjas, garang tiada terkira-kira-i barang pekerdjaannja, laloe kapada anak isteri orang tiada bebas adanja. Adalah saorang jang tjerdik pada negeri Padang itoe bergelar Soetan Radja Lenggang. Itoepon pergilah ia kapoelau Tjingkoea⁵ kapada Kompani bernama Moestakoel (²).

Dit is een verhaal uit den tijd dat de stad Padang pas bewoond was, en de handel aldaar begon te bloeien. In dien tijd hadden de Atjehers het geheele bestuur (der Westkust) in handen. Het Atjehsche hoofd heette toekoe Poehoen panglima van Atjeh. Toekoe Poehoen was een wreede dwingeland; zelfs vrouwen en kinderen ontzag hij niet. Er was in dien tijd te Padang een schrander man Soetan Radja Lenggang genaamd. Deze ging naar poelau Tjingko naar den gezaghebber der Compagnie genaamd Moestakoel·

woorden en uitdrukkingen wordt zelden geschreven. Zoodra een Sumatraan gaat schrijven, bezigt hij veelal eene taal, die hij *»haloes*" noemt, en die van het Men. nog slechts hier en daar de kenmerken draagt.

(¹) Ampanglima of hampanglima, eene verlengde vorm van panglima.

(²) Onder de namen der opperhoofden van poelau Tjingko die VALENTIJN opgeeft vind ik er geen, die op Moestakoel gelijkt. Als het een Engelschman was geewest, zou het Mr. COLE kunnen zijn.

Maka berkata Radja Lenggang: „toean komandoer tabeh, hendaklah berbitjara akan (datang?) di Padang". Maka berkata ia: „mana orangkaja Soetan Radja Lenggang, betapakah perniagaan akoe tiada berlakoe, karana bandar ini tiada ramai."

Maka kata Radja Lenggang: „kita isi amas manah kapada daulat jang dipertoean di Pagarroejoeng, soepaja toeroen hamba rajat baliau dalam loehak Poelau Pertja". Maka kata komandoer: „benar kata itoe." Maka kombalilah Soetan Radja Lenggang kapada negeri Padang. Maka lamalah antaranja, maka terchabarlah orang poetih lagi akan datang menjerang negeri Padang; itoepon soesah orang di negeri Padang. Maka berkata soetan Radja Lenggang: „mana toekoe Poehoen hampanglima Atjas, adapon landa lah katiba (telah akan datang) sakarang apa bitjara kita". „Ma-

Radja Lenggang zeide tot hem: „dag kommandoer, ik kom u voorstellen om te Padang te komen". Toen zeide de kommandoer: „Soetan Radja Lenggang, waarom vinden mijne goederen zoo weinig aftrek, en waarom komen hier zoo weinig menschen (om te koopen)" Toen zeide Radja Lenggang: „laat ons (gij moet) schatting betalen aan den Jang dipertoean te Pagarroejoeng, opdat zijne onderdanen afkomen (om handel te drijven)". Toen zeide de kommandoer: „gij hebt gelijk". Toen keerde S. R. L. naar Padang terug. Eenigen tijd daarna kwam het bericht dat de Europeanen Padang willen aanvallen; dat bericht veroorzaakte veel zorg in de stad Padang. Toen zeide Soetan Radja Lenggang: „Toekoe Poehoen panglima van Atjeh, de Hollanders zullen komen, wat moeten wij doen?" (Toen antwoordde Toekoe Poehoen:) „ik ga naar Atjeh om dappere ge-

VALENTIJN zegt in zijne »Beschrijvinge van het eiland Sumatra" blz. 34 omtrent onze vestiging op het eiland Tjingko het volgende: A° 1665 schijnt onze Maatschappij wel het allereerst gedagten gemaakt te hebben, om op Sumatra's Westkust ontrent het eiland Tsjingko, of niet verre van Padang een vast comptoir op te rigten, hebbende dit jaar wel 300 pond goud uit de mijnen aldaar getrokken. Men had het eiland Tjingko zelf al ten tijde van den Heer PIETER DE BITTER A°. 1664 in bezitting genomen, en daar schoon 't van nature redelijk sterk en zeer rotzig was, een vesting gemaakt.

na Soetan Radja Lenggang, kombali akoe kanegeri mendjepoet hoeloebalang berbadjoe besi dan pilihan." Satelah itoe maka kombali sakalian Atjas, peninggalnja itoe, kommandoer pon tiba. ([1]) Maka diperboeat gedoeng, maka berkirim soerat ia. kapada daulat jang dipertoean serta amas ([2]) sariboe dan kain sapoeloeh kajoe dan boedak sa-orang. Satelah tiba, maka toeroenlah radja serta rajat. Satelah tiba di Hoedjoeng karang, maka kaloearlah komandoer serta isi negeri Padang menjonsong daulat jang dipertoean berapa-berapa banjaknja. Maka tibalah dalam Padang, maka di gelari radja hampanglima ([3]) jang asal pada negeri Batipoeh, djadi tjermin teroes oleh daulat

harnaste *hoeloebalangs* te halen". De Atjehers keerden naar hun land terug en na hun vertrek kwam de kommandoer.

Hij bouwde een steenen huis (fort) en zond een brief aan den Jang dipertoean met 1000 (rijksdaalders) 10 stukken *kain* en een slaaf. Na de ontvangst van dien brief en die geschenken ging de vorst naar Padang met zijne volgelingen. Toen hij te Hoedjoeng karang kwam, verliet de gezaghebber met gevolg de stad en ging den Jang dipertoean een eind te gemoet. Toen zij (gezamenlijk) te Padang kwamen, benoemde de vorst een *radja hampanglima* afkomstig van *Batipoeh* tot zijnen plaatsvervanger of stadhouder aldaar. Verder benoemde hij een *banda*-

---

([1]) Het jaar daaraan (1666) quamen er 300 blanke koppen 200 Amboineezen en eenige Boegis met 5 schepen onder 't oppergezag van den Heer Verspreet, en den dapperen Kapitein Poleman, die in 10 dagen overgezeild zijnde, den 14 September voet aan land zetteden, en den 16 dito die van Pauw zoo elendig uit het veld sloegen (niettegenstaande zij verscheide sterkten van 10 en 16 voeten hoog en 15 voet dik hadden) dat zij niet wisten waar zich te bergen.

Na dezen tijd hebben alle de quaataardigen en Atjehs-gezinden zich van hier na Atjeh begeven, en de gansche kust aan deze kant tot ontrent Baros aan de onzen vrij gelaten. (Valentijn's Beschrijvinge enz blz 34 en 35).

([2]) Amas wordt op Sumatra's Westkust ook in den zin van geld gebezigd; *hambo inda* [5] *ba-amèh = ik heb geen geld.*

([3]) Het (Padang) is maar een open vlek dat op een eilaudje ligt rondom van de Padangsche Rivier bespoeld. Onder Padang behooren deze navolgende dorpen: Padang de hoofdplaats daar den Panglima Radja landvoogd is. (ibid blz. 17).

jang dipertoean ([1]), Maka didirikan poela toeankoe bandahara kaki-tangan radja hampanglima Padang. Maka didirikan poela penghoeloe nan doea belas akan mata-mata toeankoe hampanglima. Maka didirikan soedagar nan 12 akan memalintahkan perniaga-an kompani, sama beradat djo (dengan) penghoeloe nan 12. Maka menjembah radja hampanglima Padang: „toeankoe ampoen, saperti pakaian kakoeningan, mana jang patoeb pakai sjah alam, hendaklah di karoeniakan di (kadapa) bandahara Padang ini serta pasisir barat ini". Maka titah daulat: „Barang siapa nan menjalah titah tjermin teroes akoe, kenai bisa kawi ajahkoe dan nenekkoe". Maka berdjoedjoenglah titah itoe samoeanja tiada beroebah, laloe kapada sakarang.

Maka dipinta oleh soedagar amas kapada kompani 1000.... maka di berikan persembah itoe kabawah tapak doeli sjah

hara tot uitvoerder der bevelen van den *radja hampanglima* Padang. Ook stelde hij 12 *penghoeloe's* aan, die den *hampanglima* in het bestuur moesten bijstaan. Wijders stelde hij 12 kooplieden aan, om de handelszaken met de Compagnie te regelen, gelijk in rang met de 12 *penghoeloe's*. De *radja hampanglima* zeide tot den vorst: „zou het niet goed zijn den bandahara van Padang en de Padangsche Benedenlanden het recht te geven gele kleeren te dragen zooals uwe majesteit". Toen zeide de vorst: „al wie de bevelen van mijn stadhouder overtreedt is vervloekt".

Die bevelen werden opgevolgd, en dat bleef altijd zoo tot nu toe.

De kooplieden verzochten aan de Compagnie 1000 rijksdaalders,..... en dat geld werd den vorst ten geschenke aan-

[1] „Landewaard in hier outrent, na 't Oosten toe, heeft men zware gebergten op welke de keizer van Maningcabo zich onthoud. Deze is niet alleen over de benedenlanden Keizer, over welke hij ons opperhoofd tot Padang als zijnen Stadhouder uit naam van de E. Maatschappij aangesteld heeft"........ (ibid blz 12).

alam, maka diberikan poela oleh daulat soerat astemai dan serta tjap besar kapada komandoer. Maka kata komandoer: „djekalau tiada saperti ini, djangan diterima, dan djangan di-isi amas manah nan 1000, ertinja orang itoe melantjoeng. Satelah itoe lamalah antaranja, maka kombalilah sjah alam kabalik goenoeng. Satelah tiba, maka beroemah sjah alam ka Soeroaso.

Maka mengadakan laki-lakilah di sana, dinama-i Si Manjoesoen Alam.

geboden. De vorst gaf den kommandoer een lastbrief en het groote zegel. Toen zeide de kommandoer: „als het zegel van den brief (die mij door den gezant belast met het ontvangen der schatting wordt overhandigd) niet is als dit zegel, dan ontvang ik den brief niet, en dan wordt de schatting niet uitbetaald, want dan (houd ik) den brenger van dien brief voor een bedrieger (oplichter)".

Eenigen tijd daarna keerde de vorst naar de andere zijde van het gebergte (de Pad. Bovenlanden) terug. Daar gekomen huwde hij te Soeroaso. Hij kreeg een zoon, wien hij den naam gaf van *Si Manjoesoen Alam* (de werelddrager).

Het hieronder volgende stuk is genomen uit het tweede gedeelte van het HS., handelende over de Padri-onlusten in de Padangsche Bovenlanden.

Orang Batipoeh tiada amoeh (maoe) toendoek. Maka diboeatlah koeboe dan digalilah parit dan tahanlah randjau.

Lama poelalah antaranja, maka datang poela Pidari (Padri) menjerang Batipoeh sama djo (dengan) orang Goe-

De Batipoehers wilden zich niet onderwerpen (aan de Padri's). Zij wierpen een benteng op omringd door eene gracht en plantten randjoe's. Eenigen tijd daarna deden de Padri's en de inwoners van de negeri Goenoeng een aanval op Batipoeh. Een groot aan-

noeng. Maka peranglah orang di koeboe Tan Moeda, berpoeloeh banjaknja orang Pidari menjerang orang Batipoeh, banjaklah orang mati dan loeka; orang Pidari banjak djoea. Satelah itoe maka toemboeh akal Angkoe Bandahara. Maka berkatalah Angkoe Bandahara: „mana datoek penghoeloe saja besar bertoeah dalam negeri orang inggan (hingga) Saboe Andalas hilir, nan inggan Goegoeh Batoe Tebal moedik, orang Pidari bertambah banjak, kita tiada bertambah. Kita lepas orang kapada radja kita di Pagarroejoeng dan kapada Titah di Soengai Tarab dan serta Piliang nan toedjoeh lagam". Satelah itoe beria samoeanja.

Maka melepas soerat Angkoe Bandahara kapada radja di Pagarroejoeng. Satelah sampai soerat itoe kapada radja, maka toeroenlah radja serta Titah dan hamba rajat samoeanja. Satelah itoe tibalah radja di Batipoeh dan serta orang banjak beberapa alam dan merawal dan alat perang samoeanja; tiada terboeat (ter-

tal Padri's belegerde de benteng van Tan Moeda, velen sneuvelden en werden gewond, (doch) de Padri's namen steeds in aantal toe. Toen kreeg Angkoe Bandahara eene ingeving. Angkoe Bandahara zeide tot de Batipoehsche hoofden: „datoek's van Saboe Andalas tot Goegoeh Batoe Tebal, de Padri's worden steeds talrijker, maar wij niet. Laat ons iemand zenden naar onzen vorst te Pagarroejoeng en naar Titah (¹) te Soengai Tarab en naar Piliang nan toedjoe lagam". Allen vonden dat goed.

Toen zond Angkoe Bandahara een brief aan den Jang dipertoean te Pagarroejoeng. Na de ontvangst van dien brief gingen de vorst en de Titah met hunne onderdanen naar Batipoeh om de Batipoehers te helpen. De vorst kwam daar aan met een groot leger met vele vlaggen en wimpels en allerlei wapenen; er waren zooveel menschen van Tanah Datar meegekomen, dat de negeri Batipoeh hen niet allen kon bergen.

(¹) *Titah* was de titel van den bandahara den tweeden persoon des rijks, wonende te Soengai Tarab.

moeat) di Batipoeh banjak orang loehak Tanah Datar.

Maka laloe ia kakoeboe Tan Moeda, tinggal radja dalam negeri Batipoeh. Maka peranglah orang pagi hari, dan lamalah perang sahari itoe, sadjak poekoel salapan laloe poela kapoekoel anam lamanja perang (itoe).

Maka tersesaklah orang Pidari, maka dapat poelalah negeri Goenoeng kombali hitam soeroet.

Dan perang di balik Goenoeng, banjaklah mati timbal baliknja. Dan lamalah antaranja perang, bertambah-tambah djoea Pidari datangnja, dapat poela negeri Goenoeng di (oleh) orang Pidari; dibakarnja poela negeri Goenoeng dan diperboeat koeboe di Koeboe Anak Batang laloe kakaki goenoeng Berapi, diperbaiki poelalah merawal. Lama poela antaranja tiada koendjoeng bakaralahan (berka-alahan), maka kombali poelalah Pidari kapada kotanja sa-orang sa-orang. Maka ditjarinja akal di orang Pidari, dan melepas soerat Toeankoe nan Rintjèh kapada toeankoe dalam negeri Lintau dan kapada Toeankoe di Ha-

Toen gingen zij naar de benteng van Tan Moeda en de vorst bleef te Batipoeh achter.

Toen werd er gestreden van 's morgens 6 tot 's avonds 8 ure.

De Padri's werden verdreven en de negeri Goenoeng viel in handen der Maleiers (die zwarte en niet zooals de Padri's witte kleeren droegen).

Ook werd er gestreden aan de andere zijde van Goenoeng (of van den berg Berapi?), en daar vielen vele strijders van beide partijen. Terwijl zoo eenigen tijd gestreden werd, namen de Padri's steeds in aantal toe; zij heroverden Goenoeng, verbrandden die plaats, maakten eene versterkte linie van Koeboe Anak Batang tot aan den voet van den Merapi, en zij heschen hunne vlaggen weer. Na langdurigen strijd gelukte het den Padri's niet (Batipoeh?) in te nemen, en toen keerden zij naar hunne verschillende versterkingen terug. Toen zochten de Padri's een middel (om hun doel, de verwijdering der lieden van Tanah Datar, te bereiken). Toen

laban dan Toeankoe nan Djanih dan Pakir nan Koening.

Maka dipeperanginjalah orang Lintau negeri Pagarroejoeng, dan kombalilah orang loehak Tanah Datar samoeanja kapada negeri sa-orang sa-orang. Maka tinggalleh Batipoeh dan serta larasnja orang nan inggan Saboe Andalas hilir; dan orang Simawang dan orang 20 kota tinggal di Batipoeh menoeloeng orang Batipoeh dan memboeat koeboe orang 20 kota, dan dibantailah kerbau toedjoeh ekoer di koeboe Tan Moeda, bersoeka-soekalah orang minoem makan orang 20 kota samoeanja sama djo orang Simawang. Satelah lama antaranja djadilah perang dalam loehak Tanah Datar, dan lama poela masa perang itoe dapatlah negeri Tandjoeng Beroela' di Toeankoe di Lintau. Maka diboenoehnja poela orang nan mengadoe di (akan) Toeankoe Lintau. Adalah dalam negeri Tandjoeng Beroela' satoe orang bergelar Toeankoe di Pasir, landjoet akalnja. Maka dilepasnja soerat tiap-tiap negeri dalam loehak Tanah Datar kapada Toeankoe saleh-saleh. Maka perang poelalah Toeankoe di

zond Toeankoe nan Rintjeh brieven aan Toeankoe di Lintau Toeankoe di Halaban, Toeankoe nan Djernih en Pakir nan Koening. Daarop deden de Lintauers een aanval op Pagarroejoeng, en toen keerden de lieden van Tanah Datar naar hun land terug, ieder naar zijn eigen negeri. Toen bleven (alleen) de Simawangers en de lieden uit de 20 kota's te Batipoeh om de Batipoehers te helpen. De menschen uit de 20 kota's wierpen een benteng op en slachtten 7 kerbouwen in de koeboe Tan Moeda en toen vierden de lieden van de 20 kota's en die van Simawang feest.

Eenigen tijd daarna werd er gestreden in Tanah-Datar (waar de Lintauers een inval hadden gedaan) en weldra werd Tandjoeng Beroelak door Toeankoe di Lintau veroverd. Hij liet de menschen die hem bevochten (aangeklaagd?) hadden dooden. In de negeri Tandjoeng Beroelak woonde een zekere Toeankoe di Pasir, die zeer slim was. Hij zond brieven naar de verschillende plaatsen van Tatah-Datar aan de Toeankoe's orang saleh-saleh (die het

Pasir sama dengan orang Lintau djadi perang itoe dalam negeri Soeroaso. Lama poela masa perang itoe, maka deri negeri Soeroaso laloelah Pidari kadalam negeri Pagarroejoeng.

Maka dibakar negeri Pagarroejoeng sampailah negeri terbakar, dan diboenoehnja radja dalam negeri itoe, ialah radja alam Menangkabau ([1]) dan sagala gedang doeli Jang dipertoean, satengah lari ka-Batipoeh. Dan lama poela antaranja, maka terbit Pidari tiap-tiap negeri; poetih poelalah negeri Pagarroejoeng. Maka peranglah orang dalam loehak Tanah Datar, dapat poelalah orang Pidari satoe negeri Menangkabau, dibakarnja poela negeri itoe, maka laloe ia perang kapada negeri Soemanik. Lamalah masa perang dengan orang Soemanik itoe. Adapon negeri Soemanik tegoeh, paritnja berkoeliling, di tepi negerinja haoel doeri, berlampis pagarnja; pandekar banjak dalam negeri itoe. Lamalah masa perang itoe, dikoelilingnjalah negeri Soemanik oleh

met de Padri's hielden?) Toen streed Toenkoe di Pasir met de Lintauers en deed een aanval op Soeroaso. Eenigen tijd daarna gingen de Padri's van Soeroaso naar Pagarroejoeng. Zij staken P. in brand en de geheele kampong brandde af; toen doodden zij den Jang dipertoean van het Menangkabausche rijk en zijne rijksgrooten; eenigen vluchtten naar Batipoeh. Eenigen tijd daarna vertoonden de Padri's zich overal. Ook de bewoners van Pagarroejoeng bekeerden zich (sloten zich bij de Padri's aan) en toen werd de strijd in Tanah-Datar voortgezet. De Padri's veroverden de negeri Menangkabau, welke plaats zij verbrandden en vervolgens belegerden zij Soemanik. De belegering van Soemanik duurde lang, want het was een sterke kampong met hechte wallen en omringd met verscheidene pagars van bamboe-doeri. Er waren veel wakkere strijders te S. De Padri's sloten de negeri Soemanik in, doch Soemanik werd zoo spoedig (zoo

([1]) De Jang dipertoean is niet gedood bij de inneming van Pagarroejoeng, maar op eene bijeenkomst met de Padri's te Kota Tengah.

orang Pidari, tiadalah koendjoeng alah negeri Soemanik. Lama-lama perang adalah satoe moesin, alah poelalah Soemanik, dan diboenoehnja poela oleh orang Pidari sagala gedang-gedang dalam negeri Soemanik; banjaklah rampasan djawi dan kerbau, amas dan perak.

gemakkelijk) niet veroverd. Nadat het beleg een moesim (6 maanden) geduurd had, werd de plaats ingenomen.

De Padri's doodden de aanzienlijken en verkregen veel buit.

In het vervolg van dit relaas wordt melding gemaakt van de krijgsbedrijven der Nederlanders in de Padangsche Bovenlanden, o. a. de verovering van Kamang, Boekit en Kapau, de mislukte aanval op den bergpas Marapalam en op Matoer, doch bijna zonder vermelding van bijzonderheden, terwijl de chronologische orde dier feiten, zooals van een Maleier wel te verwachten was, veel te wenschen overlaat.

P R O E V E N

VAN

REDJANGSCH.

1. (*) Oedjoeng tadjoeng karang matapang boenge pakan kabang sabala warang adoen tatiang tadang barape bilangan poetja ida banarla oedjar

2. nga warang oedjoeng tadjoeng karang matapang boenge pakan kabang sabala warang adoen tatian tadang lamoen bilangan poetja ida lime bilangan poetja

3. ida ase koe poetja ida idjoe doewe koe poetja ida poeti tiga koe poetja ida koening apat koe poetja

4. ida abang lima koe poetja ida irang sakian poetja ida pada boeroeng ritjang batanje kapalang ngawe roepa kata

5. itoe kapalang ngawikan pagoeng ane pade boeroeng ritjang batanje berape bilangan pati dari mane pamatoen pati

Oedjoeng tandjoeng karang katapang boenga pekan kembang sebelah, kamoe datang saja bertandang berapa banjak pokok endah, benarlah kata kamoe, oedjoeng tandjoeng karang katapang boenga pekan kembang sebelah, kamoe datang saja bertandang, kalau banjak pokok endah . lima banjak pokok endah; rasa saja pokok endah itoe idjau, doea pokok endah poetih, tiga pokok endah koening, ampat pokok endah merah, lima pokok endah itoe kamerahan; demikianlah banjak pokok endah. Padamoe saja bertanja kapalang mengatakan kata itoe, kapalang ketahoei hal pangkat, dengar pada kamoe saja bertanja berapa banjak roepa, dari mana kadatangan roepa, apa sebetoelnja roepa kita;

(*) De cijfers wijzen aan wat op ieder bamboelatje geschreven is.

ape sadjati pati kite

6. itoe toetoer wang ngoeng doeloe benar la oedjar nga warang lamoen pakat bilangan pati apat koe pakat bilangan pati ka ase

7. pati hakikat kadoewe pati jaripat katige pati sariat ka-apat pati sariat lamoen nian pamatoen pati

8. pati tarabit dari toean dari sane pamatoen pati lamoen sadjati pati kite pati iboe kalawan bape itoe sadjati pati kite

9. benarla oedjar nga warang pade boeroeng ritjang batanje ritjang andak weroe pakat itoe pade boeroeng ritjang batanje kamane kamali pati kite

10. banarla oedjar nga warang lamoen kamali pati kite pati balik katangan toean kasane kamali pati kite banarla oedjar nga warang pade

11. boeroeng ritjang batanje takaleni badan kamoem loepoek ape oekas njawe di badan ape oekas badan di njawe ritjang

12. andak weroekan dije banarla oedjar nga warang lamoen oekas njawe di badan ase ingat kadoewe iling tige lagane loepo djangan itoe

13. oekas njawe di badan

itoe bitjara oerang gedang dahoeloe, benarlah kata kamoe, kalau banjak pangkat roepa ada ampat perkara pangkat banjak roepa, jang pertama roepa maksoed, kadoewa roepa tahoe, katiga tahoe elmoe, kaampat tahoe balasan; kalau nian kadatangan roepa, roepa tarbit dari toehan dari sana kadatangan roepa, kalau sebetoel roepa kita roepa iboe dengan bapak sebetoel roepa kita. Benarlah kata kamoe, pada kamoe saja bertanja, saja hendak tahoe pangkat itoe; pada kamoe saja bertanja kamana kombali roepa kita, benarlah kata kamoe; kalau kombali roepa kita roepa kombali katangan toehan, kasana kombali roepa kita. Benarlah kata kamoe, pada kamoe saja bertanja tatkala badan gemoek gedang, apa tjinta njawa pada badan, apa tjinta badan pada njawa, saja hendak tahoe akan hal itoe; benarlah kata kamoe. Kalau tjinta njawa pada badan pertama ingat, kadoewa terkenang, katiga sentiasa loepa djangan, itoe tjinta njawa pada badan; kalau tjinta badan pada njawa djangan tahoe, djangan bohong, djangan tjinta, djangan loepa, djangan soesah katia-

lamoen oekas badan di njawe adja doek adja lawi ra adja aboeng adja latawiri adja loepe pade sakara soekaran

14. banjak di sane itoe oekas badan di njawe pade boeroeng ritjang batanje kapalang ngawe roepangkat itoe pade boeroeng ritjang batanjo

15. ape tjiri napas malajang itoe saja tjanja pade boeroeng itoe toetoer wang agoeng doeloe lamoen tjiri napas malajang oəbak tadoe

16. angin kamali poema adja bakate njabing baitoe tjiri napas malajang itoe toetoer wang agoeng doeloo itoe tjiri wang riki tambe pade boeroeng ri-tjang batanje ape toeroetan

17. njawe nga ilang itoe koe tanje pade boeroeng banarlah oedjar nga warang lamoen toe-roetan njawe nga ilang, datang saroepe iboe bape itoe toeroetan njawe nga ilang itoe toetoer wang agoeng doeloe

18. lamoen bak itoe boenji toetoer datang saroepe iboe bape baloem toeroetan njawe nga i-lang lagi gagadan belis setan pade boeroeng ritjang batanje ape toeroetan njawe nga ilang

19. lamoen toeroetan njawe nga ilang kamaijang kamanjar

daan karana banjak di sana, itoe tjinta badan pada njawa. Pada kamoe saja bertanja sedikit, kamoe tahoe pangkat itoe, pada kamoe saja bertanja apa tan-da napas malajang itoe, saja tanja pada kamoe itoe. Perka-taan orang gedang dahoeloe, kalau tanda napas malajang oembak tedoeh angin kom-bali oempama adjal bakata ke-sal, begitoe tanda napas ma-lajang, itoe perkataan orang gedang dahoeloe, itoe tanda orang bagoes dahoeloe. Pada kamoe saija bertanja apa ikoe-tan njawa kamoe ilang, itoe saja tanja pada kamoe, be-narlah kata kamoe; kalau ikoe-tan njawa kamoe hilang da-tang saroepa iboe bapak, itoe ikoetan njawa kamoe hilang, itoe perkataan orang gedang dahoeloe; kalau saperti itoe boenji perkataan datang saroepa iboe bapak beloem ikoetan nja-wa kamoe hilang, lagi per-boeatan iblis setan. Pada ka-moe saja bertanja apa ikoetan njawa kamoe ilang;

kalau ikoetan njawamoe hi-lang tjahaja bertjahaja saroepa boelan dipagar bintang, seper-ti matahari terbit disisi boemi terkarang langit handak ba-

tjaje sabak boelan di galoeng sasi sabak mate ari kan matoe diri boemi takarang langit adak

20. boelis di pandang njate itoe toeroetan njawe nga ilang itoe oedjar wang agoeng doeloe banarla oedjar nga warang pade boeroeng ritjang

21. batanje takale ni manjit tara oedjoer ape iman takale itoe itoe toetoer wang agoeng doeloe banarla oedjar nga warang takale ni manjit tara oedjoer lamoen

22. iman oedjar nga boeroeng tara kapapi oedjar nga boeroeng banarla oedjar nga warang pade boeroeng ritjang

23. batanje takale ni manjit tara mandi ape iman takale itoe banarla oedjar nga warang takale manjit tara mandi lamoen iman

24. oedjar nga boeroeng tara tjoetji oedjar nga warang itoe iman oedjar nga boeroeng banarla oedjar nga warang pade boeroeng ritjang batanje takale ni manjit

25. di samajang ape iman takale itoe banarla oedjar nga warang takale ni manjit di samajang lamoen iman oedjar nga boeroeng tarang bidang

26. oedjar nga warang itoe pangaran iman nga boeroeng

leh dipandang njata, itoe ikoetan njawa kamoe ilang, itoe kata orang gedang dahoeloe. Benarlah kata kamoe pada kamoe sahaja bertanja, tatkala mait teroendjoer apa elmoe tatkala itoe; itoe kata orang gedang dahoeloe, benarlah kata kamoe sianoe; tatkala mait teroendjoer kalau elmoe kata kamoe sianoe terboengkoes kata kamoe; banarlah kata kamoe, pada kamoe sahaja bertanja tatkala mait termandi apa elmoe tatkala itoe, benarlah kata kamoe sianoe; tatkala mait termandi kaloe elmoe kata kamoe dibersihkan kata kamoe, itoe elmoe kamoe sianoe. Benarlah kata kamoe, pada kamoe sahaja batanja tatkala mait disambajangkan apa elmoe tatkala itoe, benarlah kata kamoe; tatkala mait disembajangkan kalau elmoe kata kamoe terang soenggoeh kata kamoe, itoe toenggoehan elmoe kamoe, benarlah kata kamoe sianoe pada perkataan satoe itoe. Pada kamoe sahaja bertanja, tatkala mait pergi toeroen pergi katempat mait osong-osong, apa elmoe tatkala itoe; benarlah kata kamoe, tatkala mait pergi katem-

banarla oedjar nga boeroeng pade toetoer sapakat itoe pade boeroeng ritjang batanje

27. takale manjit rawoe kabali rawoe kabali palinggaran ape iman takale itoe banarla oedjar nga warang takale manjit rawoe kabali rawoe

28. kabali palinggaran lamoen iman oedjar nga warang rindjik sarate dangan soeke sabak pada dji

29. toeroen tabing sabak rakis malir kadjatan itoe iman oedjar nga warang

30. banarla oedjar nga warang pade boeroeng ritjang batanje takale rawoe katana roewang gamoeritjing roeware dake gamoerabik

31. roeware papan gamaram imam mangadji toedjoe tapak imam ngabali ape kijan djawap nga boeroeng banarla oedjar nga

32. boeroeng takale rawoe katana roewang lamoen kijan djawap nga boeroeng ngoetjap koe toean rabir lamoen itoe oetjap

33. oedjar nga boeroeng toedjoe tapak imam ngabali datang poele saksa koeboer lamoen djawap

34. oedjar nga warang mane lakin oedjar wang idoep noede djalan tja oedjar wang mati itoe

pat osong-osong, pergi katempat mait osong-osong, kalau elmoe kata kamoe sianoe riang

serta dengan soeka saperti pada

toeroen tebing, saperti rakit milir deras itoe elmoe kamoe sianoe. Benarlah kata kamoe, pada kamoe sahaja bertanja tatkala pergi katanah koeboer berboenji soewara papan djatoeh

soewara papan mendengar imam mambatja, toedjoeh langkah imam poelang, apa itoe djawab kamoe sianoe; benarlah kata kamoe; tatkala pergi katanah koeboer kalau djawab kamoe, kamoe mengoetjap toean rabioel alamin, kalau itoe berkata kata kamoe, toedjoeh langkah imam kombali, datang poela siksa koeboer, kalau djawab kata kamoe sianoe menalkin kata orang idoep, menoendjoek djalan kata orang mati itoe djawab kata kamoe sianoe,

djawap oedjar nga warang banarla

35. oedjar nga warang kapalang nga tjapat pakat itóe kapalang nga patas pagoeng ane pade boeroeng ritjang batanje

36. roen kaboemi itoe panggilan di baringin banarla oedjar nga warang awoe panggilan di baringin pade boeroeng ritjang batanje ape

37. panggilan di doeninje itoe toetoer wang agoeng doeloe itoe djiri wang riki tamba banarla oedjar nga warang lamoen panggilan di doeninje same rila

38. panggilan kipe same rila madjing gelagang same soeke madjing padjian itoe pangilan di doeninje

39. radjoeng agoeng lajar takabang radjoeng nang koeda malim angin warang adoen tatiang tadang ape panggilan di baringin banarla oedjar nga warang

40. boeroeng adoen tatiang tadang lamoen alap panggilan kite lamoen panggilan di baringin same ajoe same salamas same rila

41. toem koekoe salapan djalak awoer batoesik katjak oedjoeng toedjoek djaboer boetoet toega tadoeng boeloe are koening kaping kaping anja anda-

benarlah kata kamoe, kapalang kamoe tahoe perkataan itoe, kapalang kamoe lekas kata itoe. Pada kamoe sahaja bertanja toeroen kaboemi itoe panggilan dilangit, benarlah kata kamoe sianoe, betoel panggilan dilangit. Pada kamoe sahaja bertanja apa panggilan didoenia itoe, kita orang gedang dahoeloe itoe, kata orang bagoes moela; banarlah kata kamoe sianoe kalau panggilan didoenia sama soeka panggilan kita, sama soeka sampai gelanggang sama soeka sampai dibalai, itoe panggilan didoenia. Kapal gedang lajar terkembang kapal nachoda malim angin, kalau sahaja datang, datang apa panggilan dilangit, benarla kata kamoe, kamoe datang sahaja pon datang kalau bagoes panggilan kita, kalau panggilan dilangit sama abis sama selamat sama soeka tjita.

Toeah koekoe delapan, djalak aoer bersisik ketjil oedjoeng toendjoek, djamboel boentoet toenggal; tedoeng boeloeh ara koening, potong ikoer seboetan andalan pak menoeng; soedjarang koening kelaboe abang,

lan pak manoeng soedjarang koening kalaboe abang rabang djoeloek nja salabar.

rambai djoeloeknja satoe lembar.

---

1. Ini soerat saraba ritjang ading mababat sialang tinggi poenai like di oedjoeng dahan idak awat alang di ati boeroeng djoege djoedjoengan rasan.

2. Ramas padang di dalam baliti ramas abang dalam iliran loeboek roebai dapati doewe ade sapoeloe radjoeng pamoer nadjin baloem baitoeng kini boeroeng koelabai pade kate tamapi rasije oemoer padjang.

3. Ini soerat boedjang kasian rawoe maring gadis milije aning saraba ritjang ading karatas lajang pakirim wadari tjaking barabas kisa di batang.

Ini soerat pantoen sahaja; adik naik sialang tinggi, poenai bermain di oedjoeng dahan, tiada hal sangkoetan di hati; engkau djoega djoendjoengan bitjara.

Mas Padang di dalam Beliti, mas merah dalam iliran, loeboek lebar dapati doea ada sapoeloeh kapal terlihat, maski beloem beretong; sekarang engkau ibarat pada kata tetapi rahasia oemoer pandjang.

Ini soerat boedjang kasihan sampai kapada gadis moelia, dengar pantoen sahaja adik, kertas soerat terkirim datang dari mana djatoeh dari batang.

---

1. Aning tjarita boedjang ilang sajau di goedoeng kajoe kaloe katjas manekan abis soeli manjading badan toenai soeli mangitoeng soekoet malang badjalan tarase sajoe toenak di roema ati roesing ija baje katekoe anoe toenggoe doesoen toenggoe laman-laman oerip manera ini ta ilang ata (anta)

Dengar tjeritera boedjang ilang, tidak tentoe di pontjak kajoe, kalau soesah manakan ilang kesal masgoel, badan sendiri kesal beretong oentoeng tjilaka, berdjalan terasa pajah, tinggal diroemah hati soesah begitoe sadja; kata sahaja sianoe toenggoe doesoen toenggoe laman, kalau hamba ini

malajang ata (anta) ganatje sape taoe.	barangkali ilang, barangkali terbang, barangkali lenjap, siapa tahoe.

Het publiceeren van bovenstaande Reljangsche uit Benkoelen afkomstige *koetika* enz. (zie Not. 1884, pag. 80) in het oorspronkelijke karakter leverde bij gebrek aan die letterteekens onoverkomelijke bezwaren op. Voor de kennis van dit letterschrift en nadere bijzonderheden omtrent de spelling nemen wij de vrijheid te verwijzen naar A. L. van Hasselt, Talen en Letterkunde van Midden Sumatra (M. Sumatra Deel III, 2[de] gedeelte), waar eveneens de beteekenis van verschillende woorden te vinden is. — De nagenoeg gelijke, dikwijls onverstaanbare Maleische vertaling der beide inlanders is onveranderd overgenomen. — De afbreking der zinnetjes op de bamboelatjes is allerzonderlingst; zoo behoort *nga warang* van het 2[de] latje bij den vorigen zin; zoo eindigt hier en daar een enkel latje midden in een woord, b. v. het 2[de] latje op *poe*, terwijl *tja* het begin is van het 3[de]; alleen dergelijke afbrekingen hebben wij gemeend in de transscriptie te mogen wijzigen.

Red.

ERRATUM

Pag. 486 laatste regel staat: handak ba- moet zijn: tiada bo-

Een paar bladzijden levend Javaansch, als proeve van Soerakartasche spreektaal,

DOOR

D. F. van der Pant,

MET BIJSTAND VAN

raden PADMÅ SOESASTRÅ.

Zes korte gesprekken, brokstukken uit letteroefeningen, waarin een statig en verzenlievend medewerker mij slechts huiverig volgde, worden hierbij aangeboden.

De platheid, daarin op te merken, zal ik niet trachten te rechtvaardigen door de beruchte stelling: „*c'est la faute de la vie, qui dicte.*" Alleen verzoek ik den lezer er overheen te stappen, ter wille van de kennismaking met eenige kleine Javaansche schetsen, welke — dank zij mijn bevattelijken compagnon — aan natuurlijkheid niets te wenschen overlaten.

De vertaling is uitsluitend ten behoeve van hen, buiten wier kring het oorspronkelijke gelegen is; maar die toch wel, met een oogopslag en in niet al te barbaarsch Nederlandsch, willen vernemen, waarover in deze bijdrage gehandeld wordt.

Hoofdzaak is de Javaansche tekst, het product der eendrachtige samenwerking van Europeesche methode en landzatelijke meesterschap over de taal.

Wordt dit monster van den in onze werkplaats geleverden arbeid, met de daarbij gevoegde aanteekeningen, gunstig ont-

vangen, dan zullen wij een, door onze firma uit de spreektaal opgeschreven, sprookje de wereld inzenden.

Met ingenomenheid hebben wij deze miniatuurschetjes begroet. De overeenstemming tusschen toestanden, personen en taal is ons een bewijs, dat de stof uit het leven gegrepen werd. Wij gelooven, dat de schrijvers met hunne naturalistische methode op den goeden weg zijn om ons te verlossen van de "vervaardigde" samenspraken, in veelal gemaakte taal en met half Europeeschen gedachtengang.

Red.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

꧋ꦪꦤꦏꦤꦩꦸꦤꦩꦁꦏꦥꦲꦶꦥꦲꦂꦢꦶꦢꦶ꧉

꧋ꦩꦁꦏꦺꦴꦤꦺꦴꦢꦶꦱ꧀ꦭꦩꦶꦢꦶꦤ꧀ꦲꦶꦥꦶꦪꦱ꧀ꦭꦶꦪꦤꦢꦿꦶ꧈ ꦩꦁꦏꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦶꦤꦩꦏꦱꦂ꧈ ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦢꦩ꧀ꦧꦶꦥ ꦱ꧀ꦭꦥꦢꦶꦠ꧈ ꦩꦤꦶꦢꦶꦥꦱ꧀ꦭꦤꦭꦩ꧉

꧋ꦤꦲꦤꦩ꧀ꦧꦩ ꦤꦲꦶꦤꦩ꧀ꦧꦸꦥꦶꦩ꧈ ꦭꦂꦏꦥꦱꦩ꧀ꦥꦸꦢꦩ ꦲꦶꦪꦤꦤꦂꦗꦗ ꦠꦶ꧉

꧇꧖꧇

꧅ꦱ꧀ꦭꦶꦗꦠ꧅

꧋ꦲꦶꦱꦿꦶꦤꦪꦢꦶꦠꦤꦩ꧀ꦧ꧈ ꦤꦏꦤꦩꦭꦶꦤꦩꦏꦤꦩꦏꦠꦱ꧀ꦤꦩ꧈ ꦲꦶꦢꦶꦠꦤꦸꦢꦿꦶ꧈ ꦱꦥꦶꦩꦶꦥꦶꦲꦶꦠ꧉

꧋ꦥꦱ꧀ꦠꦶꦩꦁꦏꦤ꧈ ꦥꦸꦩꦭꦶꦏꦥꦶꦩꦶꦩꦸꦢꦠꦠꦢꦶꦥꦸꦩ꧉

꧋ꦤꦂꦤꦠꦤꦩ꧀ꦧꦶꦤꦱ꧀ꦭꦤꦱꦏꦶꦤꦢꦤꦸꦤꦤ꧈ ꦏꦥꦶꦩ꧈ ꦤꦩꦤꦩꦭꦤꦩ ꦠ ꦲꦶꦠꦗꦏꦤꦩ꧀ꦧꦱꦶꦩꦗ꧉

꧋ꦥꦶꦠꦶꦂ꧈ ꦢꦶꦤꦏꦢꦗꦥꦶꦱꦤꦢꦭꦪꦩꦭꦢꦭꦤꦩꦭꦥꦤ꧀ꦱ꧀ꦭꦢꦤꦥꦩ꧈ ꦩ ꦠꦶꦠꦤꦏꦧꦩ꧀ꦧꦶꦥꦸꦩꦭꦶꦩꦶꦱꦤꦏ꧉

꧋ꦥꦶꦪ꧈ ꦱꦶꦠꦱ꧀ꦭꦶꦠꦏ꧉

꧋ꦱꦶꦠ꧉

꧋ꦩꦁꦏꦤ꧉

꧋ꦲꦶꦢꦸꦤꦏꦏꦠꦗꦸꦱꦶꦤꦏꦤꦕꦩ꧀ꦧꦶꦢꦶꦩꦤꦥꦤꦏꦸꦥꦶꦏꦸꦱ꧀ꦠꦂꦲꦶꦩꦤꦠ꧉

꧋ꦲꦶꦢꦸꦥꦸꦩ꧀ꦧꦸꦱꦤꦏ꧈ ꦩꦁꦏꦤꦠꦤꦲꦶꦱ꧀ꦠꦶꦠꦶꦠꦶ꧈

꧋ꦥꦤꦕꦤꦱꦭꦩꦤꦏ꧈ ꦏꦗꦸꦲꦶꦪꦤꦤꦪꦱꦠꦸꦩꦁꦏꦩ꧀ꦧ꧈ ꦢꦶꦤꦏꦤꦏꦤ ꦗꦸꦠꦸꦱ꧀ꦭꦶꦠꦶꦠꦸꦠꦶ꧈ ꦠꦶꦤꦪꦤꦩ꧀ꦧꦱꦶꦪꦸꦏꦤꦩꦥꦶꦱꦤꦏꦱ꧀ꦠꦸꦂ꧉

꧋ꦱꦭꦶꦤꦠꦤꦱꦩꦶꦥꦸꦩꦭꦢꦭꦸꦱ꧀ꦠꦏꦏꦤꦱ꧀ꦠꦸꦱꦭꦶꦤꦩ꧀ꦥꦶꦤꦏ꧈ ꦩꦁꦏꦠꦸꦮ ꦠꦢꦠꦸꦥꦸꦱ꧀ꦭꦶꦩ꧈ ꦱꦲꦶꦱꦩꦭꦸꦱ꧀ꦧꦶꦤꦏꦤꦢꦤꦥꦤꦱ꧀ꦠꦤꦥꦸꦤꦩꦗꦢꦢꦂꦥꦶꦩ ꦲꦶꦤꦩ꧈ ꦲꦶꦠꦸꦲꦶꦠꦸꦤꦱ꧀ꦠꦥꦶꦲꦶꦩꦸꦥꦸꦤꦱ꧀ꦠꦤꦲꦶꦩ꧉

꧋ꦤꦏꦤꦏꦸꦭꦩꦗꦤꦩꦭꦶꦏ꧉

꧋ꦗꦢꦶꦏꦤꦥꦶꦂꦢꦶꦢꦂꦏꦸꦭꦶꦪꦂ꧉

꧋ꦱꦥꦶꦲꦶꦤꦸꦥꦶꦤꦱ꧀ꦭꦸꦭꦩꦲꦢꦶꦢꦶ꧉

[illegible]

꧑

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

꧒

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Aanteekeningen.

I.

[illegible] *'nggĕbjoerâ.* Mij op realistisch gebied bewegend, schrijf ik geene voorslagen en neusklanken, waar de landzaat deze niet noodig acht.

Mijn compagnon leest slechter met dan zonder het bedoelde hulpmiddel. Zijne critiek luidt:

[illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Nadrukshalve gebruikt men [illegible] [illegible] [illegible] met veel accent op de laatste lettergreep.

Voorbeeld. [illegible]

[illegible]

[illegible] Groote nadruk op [illegible]

[illegible] [illegible] N. [illegible] of, minder gebruikelijk, [illegible] K. is het zelfde als [illegible] N., [illegible] K. N.

De uitdrukkingen [illegible] N. [illegible] K. worden, voor zoover mij bekend, in dien zin niet gebezigd.

Voorbeelden:

[illegible]

[illegible]

[Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script] ([Javanese script]) [Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script]

Een generaal met een maneschijntje op zijn knikker. Het toppunt van Europeesche deftigheid. Ironisch natuurlijk.

Bij [Javanese script] is nog op te merken, dat, als het volgende woord een *conjunctief* is, de uitgang *nå* ook in *ngoko* vervalt.

Voorbeelden:

[Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script] [[Javanese script]] [Javanese script]

[Javanese script]

[Javanese script] [Javanese script]

[Javanese script] [Javanese script] Dit laatste woord zou in de schrijftaal gebezigd zijn. Volgens de inlandsche verklaring, is de vrouw steeds in opstand tegen haren echtgenoot en dus tegen God, die den man over haar stelde.

In verband hiermede is de bedoeling van den zin woordelijk: *„vergeleken met voor de tweede of derde*

maal opstandelinge te zijn, is beter de eerste keer, waaraan men eenmaal bezig is." Met andere woorden: "*vermeerder uwe zonde niet.*"

Vergelijk hiermede — al geldt het ook eene andere verhouding — die van een ongehoorzamen zoon tot zijne moeder: *Leesboek bij Gramm.*, pag. 272, 6^e^ reg. v. b.

[illegible] Ook hier is eene nabootsing van de spreektaal. Ware dit niet het geval, waarschijnlijk zou de auteur geschreven hebben: [illegible] Volgens *Padmâ*, die het schrijven van spreektaal maar half aardig vindt, had dit laatste er zelfs *moeten* staan

Dat werkelijk de javaansche vrouwen het woord [illegible] bezigen voor [illegible], bewijzen de volgende noodkreten van overrijpe jonge dames.

[illegible]

en

[illegible]

De vrees om in een spook te veranderen overwint hare maagdelijke schuchterheid. Vergelijk: "*Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel.*" Door D^r^. G. A. Wilken, V^e^ stuk. Indische Gids van Januari dezes jaars.

[illegible] Een wezen, waarmede men niets te maken wil hebben en dat men daarom liefst ongenoemd laat. De Javaan zegt van zulk een persoon:

[illegible]

[illegible] van het Hollandsche *legger*, *vat*. Dus, bij een mensch vergeleken, zeer omvangrijk. De bewuste dame wordt dus gezegd, in hare eigene oogen, verbazend groot of voornaam te zijn.

[illegible] *'ndjĕdag.* Gelijk het dorstend aardrijk scheurt [[illegible] *'mblĕḍag*], smachtend naar den malschen regen, zoo ook tracht de verdorrende maagd zich te openen [[illegible]] voor den verkwikkenden dauw van het sterke geslacht.

Voorbeelden:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

De noodzakelijke vereischten voor het geval zijn: 1°. [illegible] 2°. [illegible] Van wangedrag is geen sprake; daartegen verzet zich de eerste hoedanigheid.

Als de Javaan een man uitscheldt, is er eenige afwisseling: [illegible] enz.; tegenover de vrouw komt alles neêr op het toedichten van gebrek aan kuischheid.

Bij de vertaling heb ik het plastische Javaansche beeld — in een mager soepje verdronken — aan de goede zeden ten offer gebracht.

II.

[illegible] gelijk [illegible] Zie *Suppl.* van *P. Jansz.* [illegible]

[illegible]

[illegible] De tweede lettergreep met den klemtoon. Is geene aanmoediging voor de hanen, maar eene uiting van zielsverrukking bij elken spoorslag, die goed aankomt. Volgens den loop van het gevecht, zwelt en luwt het accent op [illegible]

[illegible] K. N. wordt verklaard door [illegible]

[illegible] Het wedden, waarbij tot niemand in het bijzonder het woord wordt gericht, gaat in *ngoko*. Zoodra [illegible] en [illegible] er een aangesprokene is, eischt het decorum *krâmâ*.

III.

[illegible] Het zelfde als [illegible]. Vergelijk [illegible] en [illegible]. Op kleêren toegepast, beteekent het: *bij elkaâr gegrepen*, *samengeraapt*. Dus niet: *netjes gevouwen en bijeengevoegd*.

[illegible] Als toeroep wordt [illegible] uitgesproken met sterke adspiratie. Niet alzoo bij bevreemding, eenige regels te voren: [illegible] [illegible] enz. Zie Ind. Gids, jaargang 1880, IIe Deel, pag. 163: „*Iets over de uitspraak der woorden in het Javaansch door H. N. Kiliaan.*" Vooral ook is dat artikel aan te bevelen voor hetgeen over neusklanken bij plaatsnamen gezegd wordt.

[illegible] '*ndonok*, voor [illegible]

IV.

[illegible] Bij aanzienlijken voor: [illegible] of [illegible].

[illegible] of [illegible] Kan omschreven worden als volgt: *den vermoedelijken dief aanspreken, om hem in der minne te bewegen tot teruggave van het ontvreemde. Padmâ*, ter zake gehoord, zegt:

[illegible]

Waarschijnlijk is dus het woord, door samenstelling en verkorting afgeleid van [illegible] en [illegible] zoodat de beteekenis eigenlijk zijn zou *„weeksteken"*. Dit vermoeden neemt toe, als men bedenkt, dat de Javaan iemand, die loochent, [illegible] noemt en verder nog na vergelijking van het woord met de gelijkstandige uitdrukking [illegible] Deze toch is ontstaan uit [illegible] en beteekent dus *„overtuigd hakken"* of, zooals wij zouden zeggen *„met ruwe hand ontmaskeren.*

Ten bewijze van de groote rol, die [illegible] in de inlandsche maatschappij speelt, diene de volgende tirade uit een door onze firma bewerkt volkssprookje, dat nog in portefeuille is.

[illegible]

[illegible] het schrikbeeld van den javaan.

[illegible] *ra wis;* niet *rak.*

[illegible] Zie *Suppl*, *van* P. Jansz. Daar wordt bedoeld een term van [illegible] Hier is het een spel zelf, verwant aan het andere; maar gespeeld door lieden van geringen stand en vooral door de vagebonden, [illegible] Er worden chineesche kaarten bij gebruikt. Een stel bestaat uit 120 stuks; elke kaart komt vier-

maal voor. Een kwartspel beschouwende, zijn er 30 verschillende kaarten met waarden van 1—10. Het aas geldt naar verkiezing voor 1 of 11. Door figuurtjes onderscheiden, zijn er dus per kwartspel 3 azen, 3 tweeën, enz De namen der kaarten zijn:

1	[illegible]	[illegible]	[illegible]
2	[illegible]	[illegible]	[illegible]
3	[illegible]	[illegible]	[illegible]
4	[illegible]	[illegible]	[illegible]
5	[illegible]	[illegible]	[illegible]
6	[illegible]	[illegible]	[illegible]
7	[illegible]	[illegible]	[illegible]
8	[illegible]	[illegible]	[illegible]
9	[illegible]	[illegible]	[illegible]
10	[illegible]	[illegible]	[illegible]

De vormen van aas en 10 heeten collectief [illegible]

Van twee tot acht personen nemen deel aan het spel. De op een bord liggende kaarten gaan rechtsom van hand tot hand. Eerst voorzien de belanghebbenden zich van eene kaart [illegible] geheeten. Daarna reist het bord voor de tweede maal rond en nemen de spelers, ieder op zijne beurt met de grootste geheimzinnigheid, schier steelsgewijze, kaart voor kaart, zooveel als zij noodig hebben; in het geheel echter niet meer dan vijf.

Wie vijftien oogen of — zijn deel der kaarten getrokken hebbend — minder dan dat aantal punten heeft, wint [[illegible] van [illegible]]. Met meer dan vijftien is men dood. Wie zich niet aan doodgaan wil wagen, legt, als hij 11, 12, 13 of 14 heeft, de kaarten omgekeerd

voor zich op den grond en kondigt [illegible] aan. Is nu het spel rond geweest en de inzet nog niet gewonnen door iemand, die [illegible] was, zoo worden de kaarten der levenden opengelegd. Het hoogste aantal oogen wint [[illegible]] en, bij gelijkstaand spel, gaat de aan de voorhand zittende [[illegible]] met den pot [[illegible]] strijken.

Bijna overbodig is het te zeggen, dat de javaan, een partijtje makend, er — zoo mogelijk — nog afzonderlijke weddingschappen aan verbindt. Iemand, die als [illegible] een 1, 4 of 5 machtig is geworden, gaat — met het oog op de gunstige kansen voor [illegible] of [illegible] — er al heel gauw toe over, de vrienden tot een apartje te animeeren. En zelden te vergeefs! Zeer gewoon is ook, helaas! valsch spelen door een of meer kaarten weg te moffelen voor later misbruik.

Dit geeft mij eene ongezochte aanleiding, om nog even terug te komen op het sub I behandelde [illegible] Extra voorbeeld:

[illegible]

[illegible]

Worden [illegible] en [illegible] op heeterdaad betrapt, dan eischt het beleedigd rechtsgevoel der natie parate executie met vuistslagen en schoppen.

V.

[illegible] *met de vlakke hand om het hoofd slaan.* Een *oorveeg geven* is: [illegible] [[illegible]].

[illegible] in casu [illegible] roepen.

[illegible] gelijk [illegible]

Volgens Soerakartasche uitspraak *oléké* en niet *olèké*. Eene kleine vocaalexercitie zij mij hier geoorloofd. Scherp zijn *i* en *oe;* zacht *î* en *oé*.

Olèh, *óléhan*, *óléóléhan*, *ólèólèhané; kĕléréhan*, *kĕlèrèhané*, *kĕléréhanîpoen; mòmòt*, *mómótan*, *mòmòtané*, *mómótanîpoen; înå*, *kaînan*, *kaînané* [de *i* scherp als in *binnen*, *verzinnen* enz.], *kaînanîpoen*.

Pĕgawèhané en *kĕdadèhané* van *gawé* en *dadi*. In verband met deze uitspraak, schrijven ongeschoolde Javanen, naar het gehoor, [illegible] en [illegible] In eene naast mij liggende acte van investituur wordt b. v. geschreven over een dorp met daarbij behoorend land [illegible]

Kénging, *kèngîngå; éwoeh*, *kèwoéhan*, *kóndoer*, *kòndoéré*, *kóndoerîpoen; ésoek*, *èsoéké; sèwoé*, *éwòn; wòloé*, *wóloeng; éling*, *èlîngan*, *èlîngèlîngĕn; sasĕlósĕlóté*, *sasĕlòsĕlòtîpoen. Sîkilkoe kåjå mĕlótjómĕlótjótå.*

Scherp en *zacht* heeft in het Javaansch met *kort* en *lang* niets te maken. Waar het accent dit vereischt, wordt zelfs de *pĕpĕt* gerekt. Wil b. v. de Javaan zeggen: „*neen*, *neen en nog eens neen!*", dan legt hij den klemtoon op de *pĕpĕt* van [illegible] en besteedt een paar seconden aan de uitspraak der laatste lettergreep van het woord.

[illegible] De klanknabootsing van *gooien* is [illegible]. De herhaling met vocaalverandering beteekent dus; „*weggooien en wegsmijten.*"

In de vertaling heb ik getracht de moeilijk-

heid te ontduiken door [illegible] dubbel over te zetten. Dit beviel mij, als Hollander, ten slotte nog het best. In het algemeen heb ik mij beijverd, Nederlandsche aequivalenten te leveren. Voor het doel der vertaling, in de voorrede bepaald, meende ik mij eenige vrijheid te mogen veroorloven.

Bij [illegible] valt de klemtoon op de laatste lettergreep; de *oe* wordt zacht en uitgesproken alsof het woord Hollandsch was. Vergelijk het reeds genoemde opstel van den heer KILIAAN.

VI.

[illegible] niet [illegible], ofschoon het eene verkorting is van het deftige [illegible]

[illegible] *'ndawĕg*. Zoo ook *'mbandjoer*, *'mboja*, *'mbòtĕn*, *'mbésoek*, *'mbéndjing*. Vergelijk KILIAAN.

[illegible] *Wé la* [niet lå]; een uitroep van aangename verrassing.

[illegible] verkorting van [illegible]

[illegible] wordt in het woordenboek uitgemaakt voor een gemeen woord. Waarschijnlijk eene gevolgtrekking uit de bekende ellipsen [illegible] en [illegible] Nu zijn deze, na behoorlijke afronding tot [illegible] en [illegible] ofte wel [illegible] voorzeker geen gekuischte termen en ik zou mij schamen er den handschoen voor op te vatten.

Maar [illegible] een gemeen woord! De uitdrukking is zoo verregaand fatsoenlijk, dat

ik voorstel haar onder de „hoftaal of [illegible] [illegible]” op te nemen.
Maakt b. v. een persoon van minderen rang zijne opwachting bij een prins en zegt deze, in opgeruimde stemming, met nederbuigende goedheid tegen zijn bezoeker: [illegible] of idem [illegible] dan wil Z. H. daarmede uitdrukken, dat het H. Dz. behaagt den man te erkennen als neef, *cousin*, van adamswege; alias, dat spreker en aangesprokene een zelfden fictieven grootvader in den hemel hebben. Menschen, die zoo na in den bloede zijn, dienen elkaâr immers dikwijls op te zoeken! *Padmâ*, van zijne verbazing over de preutschheid van het woordenboek bekomen, schudt ernstig het hoofd en zegt: [illegible]

[illegible] achter een zindeel geplaatst, doet de functie van [illegible] in de beteekenis van *zoo? ei zoo!* wat wij als inleiding gebruiken.

Voorbeelden:

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Ook bij uitroepen:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] zie [illegible]

[illegible] gelijk [illegible] Zie voor het laatste woord *Suppl.* van P. Jansz.

[illegible] Het verzwegen subject is het indirecte object uit het vorige zindeel, opgesloten in [illegible] Voor den Javaan ruim voldoende. In de schrijftaal zich te buiten gaande aan duidelijkheid, zet hij op het papier:

[illegible]
[illegible]

[illegible] *stroo;* met nadruk uitgesproken. Voorbeelden van zulk eene verdubbeling zijn nog:

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Van het antwoord in het eerste voorbeeld is de beteekenis: „aan *water* kan ik U helpen; carbolzeep, turksche badhanddoeken en wat dies meer zij, heb ik niet.” Veelal is

het dus in het Hollandsch voldoende, die herhaling weêr te geven door nadruk op het woord te leggen.

Titels.

Ten slotte een woord over de titels der stukjes. De Javaan noemt gewoonlijk een geschrift naar het begin. Zoo heeten de samenspraken van *Winter* [illegible] omdat toevallig die eigennaam in den eersten regel van het boek voorkomt. Doch niet zelden benoemt hij ook een stuk naar den inhoud. Bij het kiezen van den titel, wijken echter zijne beschouwingen nog al eens van de onze af. Nu is het waar, dat ook twee Europeanen, geroepen wordende om een verhaal te betitelen, verschil van meening kunnen en dikwerf ook zullen hebben; maar zoo ver als de inzichten van mijn medewerker en mij, ten opzichte van de laatste samenspraak, uiteenliepen, zal wel weinig voorkomen.

Wij lezen, dat iemand een buffel gaat leenen en ter loops wat tabak ziet machtig te worden. Dienovereenkomstig betitel ik tekst en vertaling. „Neen," zegt mijn compagnon, „het doel van den man is te gaan ploegen en daarom moet dit verhaal heeten [illegible] Bij wat nadenken zult ge dit moeten toestemmen". Den diepen zin dezer redeneering niet kunnende peilen, heb ik, het gevoelen van den geboren Javaan eerbiedigend, mijn vennoot verzocht, de inlandsche opschriften naar de inspraak van zijn hart te regelen, terwijl ik van mijn kant voor de vertaling hetzelfde deed. Van daar, dat de titels niet altijd overeenstemmen.

I.

VROUWELIJKE IJVERZUCHT.

Hoe kan ik dat nu over mijn kant laten gaan, wat mijn man hebben wil?! Liever vergooi ik me heelemaal en ga met een Europeaan of Chinees leven!

Doe zoo iets niet, zeg! Dat zijn leelijke dingen, die je daar in je hoofd haalt. Gooi mij, die hier voor je sta, niet weg, met maar eventjes drie vrouwen er bij! Dag in, dag uit kook ik, om zoo te zeggen, van kwaadheid en toch zet ik er me altijd eenvoudig weêr tegen in. Een tweeden of derden man nemen . . . . . beter is het eerste huwelijk, waar je nu eenmaal in bent.

Je zou gelijk hebben, als dat mensch bij ons wèl tegen me was; maar het lijkt er niet naar, hoor! Ik had liever, dat mijn man zestien andere vrouwen nam dan zoo'n schepsel; daar, het is me te veel dat ik haar naam zeg!

Heeremijntijd, het is zonde! Wie heeft ooit gehoord van een vrouw, die je man erbij neemt, dat ze wèl tegen je is! Heb je er een naast je, dan maakt ze je het leven ook zuur. Die jongste bij ons heeft een verbeelding over zich van wat ben je me en ze is vergeten, dat ze vroeger, als vrijster, op het laatst voor schandaal te koop lag, zonder dat er iemand was, die iets van haar hebben moest. Weet je wat, maak er een eind aan en doe wat ik zeg. Als ze je nijdig maakt, dan jak je haar uit en je zegt — schelen, wat kan het jou? — „God bewaar me, satansch spook, dat je daar bent!!" Stellig gaat dan je drift over.

Wat je zegt, dat zal ik doen ook. Nu, het is wèl geweest; ik ga naar huis.

Best.

II.

BIJ EEN HANENGEVECHT, ONDER DE LAGERE ARISTOCRATIE.

Hij is te zwaar gebouwd, voor den ander. Ik ben bang, dat ik te veel zal vergen.

Je hebt gelijk, dat mijn haan wat grover van stuk is; maar hij heeft niet zulke goede sporen en is minder gespierd. Hij komt dus goed bij den ander en ze zijn portuur.

Nu, enfin, ik laat hem het wagen; maar het gaat alleen om den haan.

Wel neen! We moeten er toch wat gewicht aan bijzetten door een inlegje; dat geeft een beetje animo.

Best; een rijksdaalder maar, zou ik zeggen.

Ja, dat blijft afgesproken. Komaan, willen we hun ingeven ([1]) en ze dan op elkaâr laten aanvliegen?!

Met genoegen.

Die is raak!

Maar die ook!!!

Op den bonte; guldens om guldens!

Die daar klop krijgt; guldens tegen daalders!

Die nu de baas is; drie om vier!

Drie gulden!

Top! ([2]).

III.

EEN DIEF GEKNIPT.

Werda!

Vriend!

Halt!

Wat is er, dat ik halt moet houden? Ik heb hier immers licht bij me!

([1]) Een opwekkend drankje.

([2]) Dus 3 × ƒ 3 tegen 4 × ƒ 3.

Wel ja, dat wordt aangeroepen en gaat een bek opzetten; wacht even, ik zal je zonder verdere praatjes in de „tjanggah" ([1]) pakken! Wat heb je daar bij je, zoo maar samengeraapt?

Dat is een pakje kleêren van me zelf.

Zeker is het van je zelf; maar blijf eerst staan, ik wou het wel eens zien. Hei, maats! rekent hem maar vlug in en bindt hem metéen; het zal wel een dief zijn!

Wat is dat nu, heerschap, dat U me daar gaat arresteeren!

Waarom wou je wegloopen?

Ik mag doodvallen, als ik het doen wou!

Nu zonder draaierij; van wien is dit goed?

Het is waarachtig van me zelf; haal me de bliksem subiet, als ik lieg!

Waarom loop je er 's nachts meê?

Ik heb daar net ruzie met mijn vrouw gehad; en toen ben ik uitgegaan en heb haar kleêren meêgenomen: dan leert ze het af.

Een mooi stukje: een man, die kwaad het huis uitloopt en kleêren meeneemt! ([2]) Je hebt ze gestolen, hoor!

IV.

DOOR DE MAND GEVALLEN.

Hoe zou dat in mêkaâr zitten, vrouwlief? Kijk eens aan, ik doe gedurig niets als het een of ander kwijt raken; gisteren een buis en nu een hoofddoek.

Ik denk, dat Singå lange vingers heeft.

Weet je wat, je moest er hem eens over aanspreken; zie, dat je hem door de mand laat vallen, dan is de zaak uit de wereld, niet waar? Ontkent hij, dan geef ik hem zonder complimenten een pak.

Best; als ge straks goed en wel naar uw bureau zijt, zal ik hem er eens netjes naar vragen.

Ja, maak, dat hij het bekent.

([1]) Vork met weêrhaken.

([2]) Eene gewone vrouwelijke demonstratie.

Singå!

Om U te dienen, mevrouw!

Wasch dadelijk mijnheer's hoofddoek, dien je gisteren weggenomen hebt, hè!

Wat voor een hoofddoek? *Ik* heb er geen weggenomen.

Ontken het toch niet; mijnheer heeft zelf gezien, dat je hem weghaalde. Straks krijg je, als het een beetje wil, een rammeling, of — erger nog — dan ga je naar de politie.

Om U de waarheid te zeggen, heb ik hem in den lombard gebracht, Mevrouw. Ik vraag excuus; het is de eerste en eenige keer, dat ik me aan een oneerlijkheid gewaagd heb: nooit zal ik het weêr doen!

Voor hoeveel heb je hem verpand?

Voor een daalder.

Waar is het geld gebleven?

Ik heb het verspeeld.

V.

EEN „WIFEBEATER."

Ze zeggen, dat je gisteren je vrouw weêr toegetakeld hebt?

Ja, maar zoo erg was het niet.

Waar hadt je kwestie over?

Op zich zelf was het een kleinigheid. Ik riep haar, en ze liet me fluiten; toen ik zei, dat ze naar de keuken zou gaan, wou ze niet. Ik verbeet me van drift, gaf haar een draai om 'r kop, pats! een trap, flang! en zij aan het bulken.

Wou ze zoo maar, zonder dat er iets was, niet naar de keuken gaan? Er moet toch reden voor geweest zijn.

Ze zei, dat ze hoofdpijn had, maar daar zat het hem niet. Het kwam natuurlijk alleen van haar luiheid. Als de maat goed en wel overloopt, doe ik mijn vrouw weg en verstoot haar.

Och, je moest niet zoo „wegdoen" en „verstooten"; lui, die veel vrouwen verslijten, deugen niet. Breng het mensch

den boêl kalm aan het verstand; sla en ransel, schop en trap er niet zoo op los.

VI.

EEN BUFFEL GELEEND EN WAT TABAK OPGELOOPEN.

Zus, is je man t'huis?

Jawel, daar zit hij onder het afdak. Ga maar zonder omslag direct naar hem toe.

Wel hé, jongen, ben jij daar! Wat een wonder! Heb je hier wat van doen?

Ja; iets, dat me zelf aangaat.. (1)

Toe, laten we daar wat op ons gemak in het voorhuis gaan zitten.

Met plezier.

Hier, steek eerst op; proef dezen tabak eens van me. Dien heb ik op het eind van verleden week gekorven en dadelijk gedroogd; smaakt hij of niet?

Nu, of die lekker is en daar zit pit in ook! Heb je er veel van gedroogd?

Hoe kom je dat zoo te vragen; wou je er van hebben?

Ja, daar zit het hem.

Ik zal je straks een halve rol of zoo meêgeven.

Och toe, een heele zou immers ook niet kwaad zijn? Dan doe ik er wat langer meê.

Zoo? Nu dan, omdat jij het bent, zal ik je er straks een geven.

Ik ben hier gekomen, om, als je er niets tegen hebt, een aparten buffel te leenen, dien ik, met den mijne in het span, een ochtend of drie voor den ploeg wou gebruiken.

---

(1) Nooit valt een javaan met de deur in huis. De beduoeling is hier ongeveer: »maak je niet ongerust over mijne komst; er is niemand van de familie of vrienden dood en belastingnieuws breng ik niet. Zoodra de welvoegelijkheid het gedoogt, zal ik je uitsluitsel geven."

Waar is die buffel van jou gebleven, dat je uit leenen gaat? Zeg er eens aan, hoe heb ik het nu met je? Heb je niet gehoord, dat mijn baas, een week geleden, van de hoofdplaats bij me is gekomen, om voorschot op de pacht te vragen? Het was onmogelijk uitstel van hem te krijgen en daarom heb ik een buffel van me weggedaan voor vijf en twintig rijksdaalders. Toen ik er hem twintig van gegeven had, is de baas weêr naar huis gegaan.

O jé, zoo? Dat is net zoo goed of je een chinees voor een beer bij je hebt gehad. Wanneer wou je het dier meênemen?

Nu maar, als je het goedvindt.

Wel, is dat een mensch pardoes op het lijf vallen! Heb je t'huis al stroo, zeg?

Stroo heb ik in overvloed; behalve dat, geef ik er nog altijd katjangloof bij.

Het doet me plezier, dat er al voêr voor hem is. Nu, neem den buffel maar meê als je dien van jou niet meer t'huis heb Hadt je hem verkocht, omdat je zelf in de knoei zat, denk dan maar niet, dat ik je er een geleend zou hebben.

En wanneer ben ik er ooit op uit geweest, om het geld over den balk te gooien?! Nu, we zullen het er maar bij laten, broêr; ik ga den buffel zelf halen.

Wacht even; ik zal eerst tabak voor je krijgen. Hier! doe het daar buiten maar in bladeren.

Dank je wel. Kom, ik zal maar opstappen, als je het niet kwalijk neemt.

Ga je gang.

HERWIJNEN.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS

VAN

Het Middelbaar Onderwijs

IN

Ned.-Indië,

DOOR

M. VON FABER.

De gewoonte van de Chineesche geschiedschrijvers om gebeurtenissen, daden, of gezegden, van algemeen aanbelang die aan de vergetelheid ontrukt behooren te worden oogenblikkelijk op te teekenen is zeker wijs; volkomen waar toch is hetgeen een Chineesch staatsman eens tot zijnen keizer zeide: „de gebeurtenissen en zaken van gisteren kunnen wij ons „heden nog wel te binnen brengen; doch, heden voor onzen „geest teruggeroepen, maken zij op ons eenen anderen indruk, „dan wij gisteren van haar ontvingen. Die gisteren nagelaten „heeft ze op te teekenen, heeft veel kans ze heden anders voor te „stellen en dus aan de volle waarheid te kort te doen".

Wanneer echter de gedachtenis aan eenige zaak waardig is bewaard te worden en geen oogenblikkelijk gemaakte aanteekeningen en geen, of weinig, bescheiden omtrent de zaak bestaan, moet zij dan doodgezwegen worden?

Er zijn karakters die hierop een bevestigend antwoord zullen geven, doch daar zijn ook andere die liever bescheiden zich tevreden stellen met een half ei, wanneer anders een ledige dop hun deel zoude zijn.

De oud-Herwijners, mogen er ook onder zijn die het wellicht als gelijkende op heiligschennis zullen veroordeelen niet meer dan eene schets van Herwijnen te leveren en anderen die, minder dweepend van gemoed, weinig op hebben met herinneringen uit hunne jeugd, geen hunner zal niet met genoegen en met dankbaarheid voor het vele goede dat hij er vond, terugdenken aan den tijd door hem doorgebracht te Herwijnen.

Van dat Herwijnen bestaat nu niets meer: geen theetuinen, geen der toenmalige gebouwen, geen boomen meer op de gewezen speelplaats; het badbasin is gedempt en op de plaats, waar eens dat basin zich bevond, staat nu eene koffiedrooghloods. Het geheugen echter is trouw in het bewaren van de zalige indrukken uit den helderen jongelingstijd, als hartstochten en wederwaardigheden, zorgen, teleurstellingen en verdriet nog geen schaduw geworpen hebben op het zuivere en voor geestverheffende omstandigheden gevoelvolle gemoed. Mijn geheugen ziet dat Herwijnen nog vóór zich staan en zal mijne pen besturen bij het nederwerpen van de volgende schets van het origineele beeld; eene schets, in vele détails misschien te vaag, op meer essentieele punten wellicht onvolledig en gebrekkig, voor den oud-Herwijner zal zij den tijd, door hem te Herwijnen doorgebracht voor den geest terugroepen en de herinnering opfrisschen aan het origineele beeld, dat hij met meerdere of mindere bewustheid heeft mogen aanschouwen; voor hem die belang stelt in de geschiedenis van het onderwijs in Nederlandsch-Indië zal het eene leemte daarin aanvullen; zoo niet geheel, dan toch gedeeltelijk.

Hun die mij welwillend vergunning tot inzage van documenten hebben verleend, of inlichtingen hebben gegeven en mededeelingen hebben gedaan, waardoor het geschiedkundige gedeelte dezer schets op betrouwbare grondslagen rust, hun breng ik mijnen hartelijksten dank voor die medewerking aan deze schets van het instituut Herwijnen.

Menig niet-Herwijner zal meenen dat hier sprake is van

eene inrichting in het dorp Herwijnen in Gelderland; luister echter, geachte lezer, aan mijn telephone „De Herinnering"! Hoort ge dat koor daar? Niet c. 30 mijl, maar c. 30 jaar staat het van ons verwijderd, maar toch hoor ik duidelijk die knapen en jongelingen zingen,

„Daar hoog in 't gebergte,
„Daar boven de zee,
„Hoog boven de zee,
„Daar waar de Gĕdé
„Zijn kruin door de wolken laat schijnen,
„Daar staat een gebouw,
„Een Hollandsch gebouw,
„Daar vindt men den huize Herwijnen".

't Is het eerste couplet van het lied der Herwijners.

Circa vijf-en-dertig jaar geleden, toen het er in Nederlandsch-Indië nog treurig uitzag met het onderwijs voor Europeanen, toen alleen de door de fortuin begunstigden hunne kinderen, door hen naar Europa te zenden, meer dan heel, heel laag bij den grond blijvend onderwijs konden doen geven en eene dringende behoefte gevoeld werd, door vorming van verstand en hart der zonen van christenouders in N. I. en door hen de noodige kennis bij te brengen, hen te doen opwassen tot bruikbare en nuttige leden der maatschappij, besloten negen mannen van initiatief, de heeren Mr. J. H. Graaf VAN DEN BOSCH, Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, Mr. A. PRINS, A. A. REED, E. A. SCHILL, Mr. J. H. DONKER CURTIUS, Dr. W. BOSCH, Mr. J. A. A. LEEMANS en Mr. A. J. BAKE, eene inrichting waar de eerste proef genomen zoude worden met het geven van meer uitgebreid lager- en van middelbaar onderwijs, een soort gymnasium in het leven te roepen. Hierdoor hoopten zij dat „althans eenige ouders ontheven zouden worden van de smar„telijke noodzakelijkheid hunne kinderen verre van zich te „zenden onder de wisselkansen eener geheel onzekere uitkomst, „waardoor zoo menigéén zich op het bitterste teleurgesteld „had gevonden",

Eene proeve in het klein zou genomen worden; de gelden daartoe waren spoedig bijééngebracht (*); het besluit werd genomen de inrichting te vestigen in een gezond en koel klimaat en eenigszins verwijderd van Batavia, opdat de jongelieden geen afleiding zouden hebben van hunne studiën en zoo min mogelijk in aanraking zouden komen met den inlander, en Herwijnen werd gekozen als plekje, om er het nieuw opterichten instituut voor opvoeding en middelbaar onderwijs te vestigen.

Op een bergrug van 200 à 300 pas breedte, ter weerszijden ingesloten door diepe ravijnen, lag Herwijnen, 734 meter boven laag water te Batavia, op c. 14 paal afstands van de hoofdplaats Buitenzorg, te midden van eene theeplantage, op het land Pondok-Gĕdé van wijlen Mr. J. H. Graaf VAN DEN BOSCH.

Op c. 4 paal van Buitenzorg, leidde een goed onderhouden weg den bezoeker rechts van den grooten postweg naar Tjiandjoer af het gebergte in en kort langs en voorbij de graaflijke huizinge te Pondok-Gĕdé (c. 540 meter boven de zee) naar Herwijnen. Had men den grooten postweg verlaten en was men zeven à acht paal op dezen bergweg gevorderd, dan was de klimming, over c. een halve paal, zóó sterk, dat een span karbouwen voor den reiswagen noodzakelijk was.

Herwijnen was een thee-établissement, dat zijnen naam droeg ter herinnering aan de geboorteplaats van 's graven vader, den gewezen Gouverneur-Generaal van N. I. en Minister van Koloniën, den stichter van het Cultuurstelsel in N. Indië.

Gelijk te Tapos, dat 67 meter lager, doch op omstreeks gelijke breedte en c. 3 paal afstands er van gelegen was, had men er eene theefabriek en op korten afstand daarvóór stond een optrekje.

Toen dit plekje gekozen was, om er het nieuw opterichten instituut te vestigen en het plan der school in uitvoering

(*) Het door de genoemde oprichters, wellicht uit eigen middelen, bijééngebracht kapitaal was verdeeld in aandeelen van ƒ 1000.

kwam, werd dit optrekje de woning voor den Directeur van het Instituut; het stond met het front naar het Noorden.

Tegen zijne achterzijde werd, op steenen neuten, c. twee voet uit den grond, een gebouw gezet van planken met pannen bedekking en bevattende twee slaapzalen, elk, van het Oosten naar het Westen, omstreeks 60 voet lang bij c. 20 voet breed. Deze zalen besloegen de gansche breedte van het gebouw, waren achter elkander gelegen en met twee deuren in elkander loopende, terwijl daarachter eene ruimte als die van een dezer slaapzalen zich bevond, door een beschot in twee gelijke deelen verdeeld, van welke het oostelijke diende tot het houden van godsdienstoefeningen en het westelijke tot eetzaal. Achter en tegen deze oostelijke- of kerkzaal, waren achter elkander twee in elkander loopende kamers aangebouwd, voorzien van een galerijtje naar het Westen en een stoepje naar het Zuiden.

Gedurende de drie eerste jaren van het bestaan van het Instituut te Herwijnen, werden zij bewoond door de twee oudste onderwijzers der inrichting, de heeren Suter en Geerts; later toen voor het onderwijzend personeel, ter weerszijden van de woning van den directeur docentswoningen waren gezet, werd het beschot tusschen deze twee kamers verwijderd en van de twee kamers één leerzaal gemaakt voor de hoogste twee klassen.

Alle zalen waren goed hoog en luchtig. De eerste slaapzaal, die welke tegen de directeurswoning aangebouwd was en met het middenvertrek dier woning door eene deur in verbinding stond, was die der leerlingen van de laagste twee klassen; van de volgende, die der leerlingen van de hoogste twee klassen, voerde één deur naar de eetzaal en eene andere naar de kerkzaal. Voorts had elke slaapzaal twee groote, hooge deuren, aan de Oost- zoowel als aan de Westzijde, uitkomende op eene stoep voorzien van treden, die naar beneden voerden. De kerkzaal had, behalve de bovenvermelde deur in haren noordelijken wand en voerende naar de slaap-

zaal der leerlingen van de hoogste twee klassen, ten Westen eene andere (glazen) deur, waardoor zij in verbinding stond met de eetzaal; aan de zuidzijde, van het Westen naar het Oosten, vond men: eerst een venster, dan eene deur, welke uitkwam op het galerijtje voor de latere leerzaal der hoogste twee klassen en daarna eene deur welke haar in verbinding stelde met deze leerzaal zelf, terwijl in den Oostelijken wand twee vensters waren aangebracht.

De eetzaal had eenen Westelijken uitgang, welke onder het afdak van het bijgebouw voerde en rechts van dien uitgang een venster, terwijl in den zuidelijken wand een viertal vensters uitzicht verleenden op den Pangerango en eene deur op de speelplaats uitkwam.

In elke slaapzaal hingen drie oud-Indische stolpen van donkerkleurig glas met nachtpitjes en stonden langs de noordelijke en zuidelijke wanden een vijfentwintigtal ijzeren kribben, of ledikanten zonder gordijnen en een houten ledikant met gordijnen, voor den docent van surveillance, met de hoofdeinden naar den wand tegenover elkander gerangschikt, terwijl elke leerling, tusschen zijn krib en de naastvolgende, zijn kastje van omstreeks 2 voet breedte bij c. 4 voet hoogte tegen den wand had staan.

Het meubilair der eetzaal bestond uit een groote eettafel in den vorm van een hoefijzer met lange, smalle, houten banken zonder leuningen, een dozijn stoelen, twee buffetten ter weêrszijden van de deur in den oostelijken wand en een viertal fabriekshanglampen aan ijzeren stangen, terwijl in de kerkzaal, later tevens leerzaal voor de laagste twee klassen en evenzoo in de daaraangrenzende latere leerzaal der hoogste twee klassen, vier hanglampen met onderschotels en bovenballons hingen.

Achter het hoofdgebouw was eene speelplaats, aan hare oostzijde begrensd en van het ravijn afgescheiden door een dijkje voorzien van een hooge levende heg, ten Zuiden op c. tachtig pas van het hoofdgebouw begrensd door een gebouw met om-

wandingen van gevlochten gespleten bamboe en gedekt met bamboezen sirappen en ten Westen door een blok bijgebouwen van c. honderd voet lengte en beginnende bij de westelijke trap der eetzaal, terwijl een overloop van bamboe, gedekt met alang-alang, het zuidelijke einde van dit blok verbond met het gebouw dat de zuidelijke grens der speelplaats uitmaakte.

Ongeveer vijftien voet er van verwijderd, stond, achter het bovenvermelde gebouw ten Zuiden der speelplaats, op eene kleine hoogte, een gebouw van hout met bamboezen omwandingen bij een groot zwembasin, waarin het frissche bergwater door drie bamboezen pijpen liep en dat van het Westen naar het Oosten in diepte toenam. De westelijke helft, door een bamboezen staketsel van de andere helft afgescheiden, was bestemd voor de kleinere élèves en voor hen die niet bedreven waren in het zwemmen; zij had eene diepte van c. 2 à 3 voet, terwijl de diepte in de oostelijke helft varieerde tusschen drie en acht voet.

Dit basin was omgeven door een hooge bamboezen heining en door het bovenvermelde gebouw, dat tot kleedloods diende. Achter dit bad liep het terrein naar boven en was herschapen in een moestuin waarachter een weg, langs de theefabriek, door rijstvelden, naar andere deelen van het uitgestrekte landgoed voerde.

Van het gebouw dat ten Zuiden de speelplaats begrensde, was slechts de helft bevloerd met planken. Deze helft was verdeeld in vijf lokalen en was oorspronkelijk bestemd tot schoolgebouw, waartoe het ook in de eerste drie jaren gebezigd werd. Later, toen ter weerszijden van de directeurswoning woningen waren gezet voor de docenten der inrichting en daardoor de twee kamers met galerijtje, belendende aan de kerkzaal, vrij kwamen, werd dit schoolgebouw verlaten en werden de lessen gegeven in de lokalen van het hoofdgebouw, gelijk boven vermeld is.

De andere helft van het gebouw was niet bevloerd en

oorspronkelijk bestemd tot gymnastieklokaal, gelijk blijken kon uit de daar geplaatste gymnastiektoestellen, zooals brug, rekstok, trapezen en ringen. Bij gemis van eenen gymnastiekonderwijzer echter, werd dit lokaal, althans van half 1852 af, gebezigd tot werkplaats der timmerlieden die de houtwerken gereedmaakten voor de bovenbedoelde later bijgebouwde woningen der docenten.

In het blok bijgebouwen, dat ten Westen de speelplaats begrensde en dat van hout met bepleisterde bamboezen omwanding opgetrokken en gedekt was gedeeltelijk met pannen en gedeeltelijk met bamboezen sirappen, bevond zich een wasch- of water-, tevens schoenenkamer op den hoek bij de westelijke trap der eetzaal, met ingangen en vensters naar het Noorden en naar het Oosten.

In deze kamer stond tegen den zuidelijken wand een groot houten schoenrak en, bij den westelijken wand, bevond zich een groote gemetselde bak, waarin, dag en nacht zonder ophouden het kristalheldere, ijskoude, heerlijke bergwater door de tinnen pijp van een fontein klaterde.

Van hier zuidwaarts gaande, vond men er logeerkamers, provisiekamer, keuken, eenige weinige bediendenkamers en een paardenstal, alles met het front naar het Westen, zoodat de leerlingen niet dan bij hooge uitzondering daar kwamen. Over den achterwand van dit blok strekte het dak zich verder uit en vormde een overdekte passage of galerij naar het achter den paardenstal met de ingangen naar het Oosten zich bevindende zestal privaten, van welke de gemakken boven een gemetseld open riool met stroomend bergwater stonden. Het blok eindigde met een wagenkamer met het front naar het Zuiden, welke echter als bediendenkamer dienst deed; een rijtuig toch bevond zich niet te Herwijnen; de wagen van het Instituut stond te Buitenzorg bij den geneesheer.

Van haar zuidelijk einde af tot op ongeveer twintig pas van den achterwand der eetzaal, was de speelplaats ter wêerszijden van een middenpad over haar gansche breedte begroeid met

gras en beplant met djatie-blanda (Guazuma tomentosa) boomen, terwijl ter wêerszijden van dat middenpad, van den noordelijken grens van het gras af tot ongeveer halfweg de gymnastiek- of timmerloods, damarboomen (Damara alba) stonden, van welke de eerste twee, die tevens de grootste waren, de Gerrit Buyskes en de Louis le Conge heetten, naar de planters, oud-leerlingen van Herwijnen.

Vóór de directeurswoning staande, had men naar het Noorden een prachtig vergezicht. Bij helder weder was met het bloote oog de vlag op het paleis van Z. E. den Gouverneur-Generaal te Buitenzorg zichtbaar en op de reede van Batavia waren de eilanden en, met het gewapende oog, zelfs schepen te zien. Van het achtererf, zagen wij in het Z. Oosten den Mégamĕndoeng en in het Zuiden den Pangerango (ruim 3000 meter boven de zee). De Gĕdé, kort achter den Pangerango gelegen en iets lager dan deze (ruim 2900 meter boven de zee), was niet te zien; alleen nu en dan gaf een rookzuil ons aan in welke richting zijn kraker gelegen was. Van onzen bergrug naar het Westen, zagen wij, over de theetuinen heen, de theefabriek Tapos met de daarbij behoorende gebouwen en verder af den Salak (c. 2200 meter boven de zee).

Als door den bergwind wolkgevaarten van den Pangerango het dal ingejaagd werden, om zich te Buitenzorg in regen optelossen, dan gebeurde het veelmaals dat zij over Herwijnens bergrug en door de daarop staande gebouwen togen en daar alles vochtig maakten. Onmogelijk was het dan tien pas ver van zich iets te zien; meestentijds echter scheidden de wolken zich als zij tot op betrekkelijk korten afstand Herwijnen genaderd waren en trokken ter weerszijden van ons door de ravijnen, om, in de laagte vóór ons, zich weder te vereenigen en verder te trekken.

Hoewel de gezondheidstoestand der leerlingen over het geheel bevredigend genoemd kon worden — geen enkel sterfgeval heeft zich gedurende het vijfjarig bestaan van Herwijnen's instituut onder hen voorgedaan — zoo kwamen, als gevolg van de

groote temperatuursveranderingen en van de fijne berglucht, onder hen toch catarrhale aandoeningen van den buik en van de borstorganen, vooral van den buik, veelvuldig voor. Geneeskundige hulp werd te Herwijnen verleend door den officier van gezondheid van het garnizoen te Buitenzorg, Dr. SWART, die tot het bezoeken van het Instituut gebruik maakte van het daaraan behoorend te Buitenzorg gestationeerde rijtuig met paarden.

Terwijl te Herwijnen de gebouwen gezet werden, werd in Nederland personeel, berekend voor een inrichting voor dertig- à vijfendertig élèves, geëngageerd.

In de maand Maart van het jaar 1851 vertrok de directeur uit Nederland. Deze was de gewezen conrector van het gymnasium te Kampen, de heer GASTMANN, doctor in de letteren. Zijne echtgenoot kreeg de leiding van het huishoudelijke der inrichting en werd daarin bijgestaan door hare zuster, terwijl de directeur de geheele leiding had van de opvoeding en het onderwijs. Aanvankelijk werd hij alleen ter zijde gestaan door de heeren G. SUTER, een Zwitser en A. N. GEERTS, een Nederlander.

Door den directeur werd onderwijs gegeven in het Latijn, Grieksch, de Bijbelsche Geschiedenis, de Bijbelsche Aardrijkskunde en later ook, gedurende korten tijd, in de Meetkunde en in de Declamatie; de heer SUTER doceerde Fransch, Hoogduitsch, Algemeene Geschiedenis en Aardrijkskunde en Geschiedenis en Aardrijkskunde van Nederlandsch-Indië; de heer GEERTS was belast met het onderwijs in Cijferkunst, Stelkunst, Hollandsch, Geschiedenis en Aardrijkskunde van Nederland, Schoonschrijven, en voorts met het lager onderwijs, zooals lezen, schrijven, rekenen, aan de laagste twee klassen.

In het eerste jaar, bevond zich bij dit drietal te Herwijnen een gewezen onderofficier, die les gaf in de gymnastiek en het exerceeren; lang is hij er echter niet geweest; toen ik in het tweede jaar te Herwijnen kwam, was hij er niet meer. Het onderwijzend personeel werd in het tweede jaar versterkt met

den heer VAN DEN BOR, voor de piano, voor zang en voor het lager onderwijs in de laagste klasse. Kort na zijne komst werd hij echter door een hevige hersenkoorts aangetast en naar Buitenzorg vervoerd, om daar in den schoot zijner familie verpleegd te worden. Wij zagen hem niet weder; na zijn herstel kwam hij niet weder te Herwijnen. Ongeveer een jaar later werd het onderwijzend personeel vermeerderd met den heer F. GRAEVE, een bekwaam musicus, als muziekonderwijzer en den heer A. R. WEIJS, als onderwijzer voor den zang, voor de vakken van het lager onderwijs in de laagste klasse en voor de Geschiedenis en Aardrijkskunde van Nederland in de hoogste twee klassen. Beide uit Europa ontboden, bleef de eerste tot het laatst te Herwijnen; den tweede, door een ieder te Herwijnen bemind, mochten wij echter niet lang behouden. Dysenterie, in den beginne verwaarloosd, rukte hem op den 25sten April 1855 uit ons midden. Ongeveer een paal achter Herwijnen werd zijn stoffelijk overschot door ons, links van den binnenweg naar Neufchatel, in het bosch aan de aarde toevertrouwd, ter plaatse waar reeds een ander Christengraf in de nabijheid lag.

In 1853 kregen wij ook eenen zoon Albion's tot het geven van onderricht in de Engelsche taal en in het kaart- en rechtlijnig teekenen; doch ook in het bezit van dezen mocht Herwijnen zich niet lang verheugen; wegens wangedrag, moest hij al in het volgende jaar verwijderd worden. De teekenlessen, die toch niet veel te beteekenen hadden gehad, werden bij zijn vertrek gestaakt en de Engelsche taal werd van toen af onderwezen door onzen kundigen leeraar GEERTS, die kort te voren ook belast was geworden met het lesgeven in het Italiaansch boekhouden aan de leerlingen der hoogste klasse. De laatste hulp in een leeraar, in de plaats van den overleden leeraar WEIJS, kwam slechts weinige maanden vóór de sluiting van het Instituut in 1856 den heer GEERTS zijne taak verlichten.

Omtrent de leermiddelen kan ik kort zijn Voor eene in-

richting van middelbaar onderwijs waren zij onvoldoende. Herwijnen had echter te kampen met financieele moeielijkheden, waardoor het niet eens voldoend onderwijzend personeel bezat, doch had vooreerst ook weinig of geen leerlingen, die genoegzaam gevorderd waren om van middelbaar onderwijs te kunnen profiteeren.

's Lezers belangstelling roep ik nu in voor het leven te Herwijnen.

Ik zal beginnen met het tweede jaar van het bestaan der inrichting en vermeen gegronde reden om het eerste jaar met stilzwijgen voorbij te gaan dáárin te vinden, dat ik eerst in het tweede jaar te Herwijnen ben gekomen.

Als ik mij niet vergis, gingen wij, na de vacantie van het jaar 1852, met ons vijftigen het instituut te Herwijnen bevolken; in 1854 waren er 54 élèves te Herwijnen, welk getal, in den loop van dat jaar en in 1855, tot 60 klom. Uit verschillende oorden van onzen Archipel en van verschillende leeftijden — tusschen 6 en 18 jaar — waren wij daar bij elkander en ingedeeld in 4 klassen, van welke de 4de de hoogste en de 1ste de laagste klasse was.

Om beurten, met uitzondering van den directeur en van den musicus, was dagelijks één en toen het onderwijzend personeel het sterkst was, waren twee van dit personeel belast met de surveillance op de speelplaats, bij het baden en bij de eigen oefeningen.

's Ochtends te half zes ure werden wij door het kleppen eener op de speelplaats hangende scheepsklok gewekt. Een ieder verliet dan zijn bed, zonk daarnaast op zijne knieën om een stil ochtendgebed hemelwaarts te zenden, waarna zij, die een bad wenschten te gebruiken zich op de speelplaats verzamelden en, onder geleide van den docent of van een der docenten van surveillance van den dag, naar het bad gingen en de anderen zich naar de waschkamer begaven.

Te zes ure waren wij gekleed en ging een ieder onzer, in het

lokaal der klasse waartoe hij behoorde, op zijne plaats zich voorbereiden voor de lessen van den dag.

Te zeven ure kwamen wij allen in de kerkzaal bijeen. De directeur sprak overluid een morgengebed uit; daarna werd, onder begeleiding van een orgel, dat, tusschen de twee vensters welke naar het oosten een uitzicht verleenden op den Mégaměndoeng, eenigszins van den wand verwijderd stond en bespeeld werd daar onzen musicus, een vers van een gezang, of psalm, gezongen, waarna het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis een aanvang nam, dat ongeveer een half uur duurde en met het zingen van een vers van een gezang, of psalm, onder orgelbegeleiding besloten werd. Dan riep het kleppen der klok ons aan de ontbijttafel, om ons te 8 ure in de klassen te roepen, waar de les tot 10 ure duurde. Daarop kregen wij een half uur uitspanning en werd er koffie rondgediend. Van half elf tot 12 ure hadden wij weder les. Gezicht en handen werden daaarna gewasschen en het toilet in orde gebracht. Onderwijl kwam het middagmaal op tafel en te half één ure riep de klok op de speelplaats ons aan den disch.

Van 1 tot 2 ure hadden wij eigen oefening en van 2 tot 4 ure les.

Met mooi, warm weder, maakten wij van het nu volgend half uurtje uitspanning gebruik om, met toestemming van den Directeur ons door een bad op te frisschen. Tot baden toch op andere tijden van den dag dan 's ochtends vroeg, hadden wij bijzondere vergunning van den Directeur noodig. Tot het te water gaan en tot het verlaten van het water, gaf de docent van surveillance die ons naar het bad geleidde het teeken; in de. kleedloods bij het basin bleef hij tot de laatste bader zich in négligé had gestoken en zoo zich begeven had naar de slaapzalen om zich te kleeden. Dan kwam in elke slaapzaal een docent om het kleeden te surveilleeren, gedurende welke bezigheid thee werd rondgediend en dikwijls gebakjes door dezen of genen élève die van huis het een of ander toegezonden had gekregen.

Van half vijf tot half zes ure hadden wij weder les. Daarna vermaakten wij ons op de speelplaats, een ieder op de wijze waarin hij den meesten zin had; men zag er die tolden, knikkerden, of haasje-over speelden, anderen die om het hardst liepen, of cricket speelden, weder anderen die in tuintjes bij den dijk in het Oosten van de speelplaats, hunne fuchsia's, rozen, penséetjes en andere bloemen verzorgden. Sommigen liepen op en neder te lezen, of elkander wat te vertellen, alles onder toezicht van den docent van surveillance, bij wien dan één, of meer der andere leeraren en veeltijds ook de Directeur zich voegden. Soms, als er om gevraagd werd, werd ook wel eene wandeling in den omtrek gemaakt.

Te half zeven ure klepte de klok ons ten avondmaaltijd, na afloop waarvan wij ons, ter eigen oefening, naar de schoolzalen begaven: de laagste twee klassen tot 8 ure en de hoogste twee klassen tot 9 ure, om dan naar bed te gaan. Als meer dan één daartoe het verzoek deed, konden leerlingen der 4de of hoogste klasse en, bij wijze van hooge gunst, ook nu en dan deze en gene der 3de klasse, als er van de 4de klasse daartoe vergunning hadden bekomen, tot 10 ure blijven werken, als zij niet klaar waren gekomen met hun werk voor den volgenden dag, of extra-werk wenschten te verrichten.

Bij de eigen oefeningen was steeds een docent in de zaal tegenwoordig, die, op het uur van naar bed gaan, de leerlingen der klassen welke hij gesurveilleerd had, naar de slaapzaal geleidde en den directeur waarschuwde, als de leerlingen zich ontkleed en in slaapgewaad gestoken hadden. Dan kwam de directeur de slaapzaal binnen, plaatste zich aan het eene uiteinde der zaal, terwijl de docent aan het andere uiteinde plaats nam en de leerlingen knielden bij hunne bedden neder en deden een stil nachtgebed. Die daarmede gereed was stond op en plaatste zich naast zijn bed en, waren allen gereed, dan stelden de directeur en de docent zich in beweging, reikten ieder der ter ruste zich begevende leerlingen de hand en wenschten hem eenen goeden nacht, waarna de leerlingen onder de wollen dekens

kropen — de nachten waren heerlijk frisch te Herwijnen —, de directeur de zaal verliet en de surveilleerende docent op en neder wandelde totdat een ieder sliep, waarna ook hij zich verwijderde.

Was de Zondag daar, dan werden de zondagspakjes voor den dag gehaald en aangetrokken. Vóór het ontbijt werden de verzen van het gezang, of van den psalm, den avond te voren door den directeur opgegeven, uit het hoofd geleerd en na het ontbijt, moest een ieder in zijn locaal op zijne plaats eenen brief naar huis schrijven. Als hij daarmede gereed was, moest hij zich op zijne plaats stil bezig houden met hetgeen hij verkoos, totdat te half elf ure de klok op de speelplaats geluid werd voor het koffiedrinken. Dan kwamen wij in de kerkzaal bijéén, waar ook de directeur met zijne familie verscheen en al de leeraren aanwezig waren.

Nadat de directeur een gebed had uitgesproken, liet het orgel zich hooren en werden de 's ochtends uit het hoofd geleerde verzen gezongen, nadat zij door den directeur hardop waren voorgelezen. Na het gezang werd de koffie rondgediend met eenige kleine versnapering er bij. Was het koffiedrinken afgeloopen, dan stond het een ieder onzer vrij tot aan het middagmaal, na het middagmaal tot aan den avondmaaltijd en na den avondmaaltijd tot 9 ure, als wanneer wij ons allen gezamenlijk naar bed begaven, zich bezig te houden gelijk hij verkoos. Gedurende eenigen tijd, als ik mij niet vergis in den loop van het studiejaar 1853—1854, verscheen 's Zondags de „Herwijnsche Courant", onder redactie van eenige der oudste leerlingen van de 4de klasse. Behalve raadsels, jongens-poëzie, etc., kwamen daarin voor mededeelingen van te spelen en verslagen van gespeelde cricketpartijen, enz., enz.

Des Zondags namiddags, tusschen twee en vijf ure was het eerst recht levendig op Herwijnens speelplaats; dan werden er groote cricketpartijen gespeeld, die niet alleen de spelers, maar ook belangstellende toeschouwers bezighielden. En niet mechanisch, maar met vuur, met geestdrift werd de partij

gespeeld. Met wat gejuich werd niet de bal opgevangen, die met forschen worp naar de „wickets" geslingerd en even forsch door de tegenpartij weggeslagen, doch, helaas, onder eenen verkeerden hoek geraakt, al te rechtstandig de lucht was ingegaan en in zijn val een prooi werd van een der wakkere wachters. Tintelden dan ook de handen van pijn door den val daarin uit betrekkelijk aanmerkelijke hoogte van den steenharden cricketbal, de pijn werd niet geacht; men had de tegenpartij met een lid verminderd en juichte over deze partieele overwinning. Maar wat een geloop van nagenoeg al de wachters den bal achterna, wanneer deze, met kracht weggeslagen, in schuine richting steeg en, over het dak van het bijgebouw ten Westen, de theetuinen, of over de levende heg op het dijkje ten Oosten. de wildernis op de helling van het ravijn. invloog. Dan werd al het mogelijke gedaan om het voordeel van de tegenpartij en het nadeel voor zijne eigene partij zoo gering mogelijk te doen zijn.

Men posteerde zich langs den kortsten weg, op c. tien pas van elkander, om, was de bal gevonden, dien aan elkander te kunnen toewerpen en zoo spoedig mogelijk op het cricketterrein te kunnen terughebben, teneinde het loopen en zoodoende punten maken der tegenpartij tegen te gaan; doch welk eene teleurstelling was het, als men, om van den nood eene deugd te maken, „wide ball" moest roepen en der tegenpartij tien punten moest geven, om haar, door het lang wegblijven van den bal, geen grooter aantal punten met loopen te laten maken.

Op den 28sten Augustus was het jaarlijks groot feest te Herwijnen; dan werd de geboorteverjaardag van onzen beminden directeur gevierd;

„De Pangĕrango en Gĕdé
„Die deden dan zoo gaarn' eens mêe;"

gelijk het, in een van de feestliederen, op dien dag gezongen, heette.

De kerkzaal en de eetzaal waren dan door de leerlingen der twee hoogste klassen met guirlanden van welriekend groen en

liefelijk geurende rozen en andere bloemen versierd. De jeugd was in Zondagspak en op tafel prijkten groote geurige bouquetten. Heeren, dames en jonge juffers, genoodigden van Buitenzorg, Pondok-Gĕdé, Gadok en andere plaatsen, kwamen in den loop van den morgen te Herwijnen, om deel te nemen aan het feest en alles, ja alles: het prachtige weder, de koele, fijne berglucht, waardoor alles geur verspreidde en de warmte zelfs in den glanzenden zonneschijn niet hinderlijk was; de lachende natuur, de ongedwongen gratie der frissche, bevallige, aanminnige juffertjes van tien-, tot zestien-, of zeventienjarigen leeftijd; ja, zelfs de manilla sigaren welke elk der jongens boven zestien jaar en gezeten in een der hoogste twee klassen van den direkteur kreeg met vergunning die in den loop van den dag te rooken; ja, alles, alles droeg er toe bij om den gevoelvollen, levenslustigen Herwijner te bedwelmen door den zoetsten wierook van de fijnste verrukking, zijne oogen te doen schitteren van het reinste, innigste geluk en dien dag tot de allerkostelijkste van zijn leven te doen behooren.

En was de dag voorbij, gelijk een uit een vertrek verwijderd rozenbouquet zijnen liefelijken geur achterlatende, dan paarden zich, na afloop van den avondmaaltijd, de toonen van verschillende muziekinstrumenten en riepen ons tot een bal-costumé. De verschillendste, zelfs rijke costumes zag men er en verscheidene der jongelieden bleven den ganschen avond goed in de rollen, welke door hunne costumes hun werden opgelegd. Zoo trok op een dier bals de aandacht tot zich een knaap die er als kwakzalver verscheen met een tasch op den rug, waarin zich kleine fleschjes Eau de Cologne en andere reukwateren en geurige haaroliën en kleine pakjes gestampt krijt en gestampte kurkkool, gebrande kurken, enz. bevonden, welke hij voorgaf wondermiddelen te zijn. Zijne welriekende wateren en oliën prees hij der lieftallige jonge meisjes aan, onder het verhalen van allerlei verzonnen anecdoten en sprookjes en het fantaiseeren van beschrijvingen van allerlei mogelijke en onmogelijke landstreken, welke hij

te voet doorreisd zoude hebben, van de volken welke hij voorgaf bezocht te hebben, enz, enz. Zijne gebrande kurken bewees hij toovermiddelen te zijn tot eene oogenblikkelijke tevoorschijnroeping van knevels, sikken en krullende bakkebaarden bij daarnaar verlangenden, terwijl zijn gestampt kurkkool in een ommezien vlaskoppen in zwartkoppen en zijn gestampt krijt zwartkoppen in grijsaards omtooverde.

Zoo werd de avond onder dans en jokkernij aangenaam doorgebracht, tot c. elf ure door de jongens van de 1ste slaapzaal en tot c. één uur in den nacht door die van de 2de slaapzaal; dan kwam alles weder tot rust. Sommige genoodigden bleven te Herwijnen vernachten, anderen gingen dienzelfden avond nog terug. Dat het op dien avond niet ontbrak aan allerlei ververschingen laat zich begrijpen.

De verjaardagen der leeraars werden gevierd met eene wandeling na het ontbijt naar Neufchatel, naar Tapos of naar de beelden uit den Hindoetijd, op drie à vier paal in zuidwestelijke richting van Herwijnen in een boschje nabij eene dessa staande; vervolgens hadden wij dan den ganschen dag vrij en werden wij des avonds, na het eten, op een glas wijn getrakteerd.

Op de verjaardagen der leerlingen, kon, op verzoek van den jarige, vóór den middag eene wandeling gedaan worden door de hoogste twee of door de laagste twee klassen, al naar gelang de jarige tot een der twee hoogste, of tot een der laagste twee klassen behoorde; in den namiddag echter waren zij niet vrij. Viel een verjaardag op eenen Zondag, dan deden de vier klassen gezamenlijk eene wandeling. Deze wandelingen in het gebergte waren een genot, vooral die naar Neufchatel, 972 meter boven laag water te Batavia, dus 238 meter hooger gelegen dan Herwijnen en, langs den binnenweg, slechts ongeveer twee paal er van verwijderd. Deze weg was dus vrij steil, doch liep grootendeels door het woud en was dientengevolge koel. Minder aangenaam waren daar evenwel de bloedzuigers, door welke menig onzer, op sommige gedeelten

van den weg, uit de boomen besprongen en tot bloedens toegebeten werd.

De zoogenaamde groote weg naar Neufchatel was meer gebaand, doch had bijna twee maal de lengte van den binnenweg. Konden wij ons, dezen weg volgende, aan wilde aardbeziën vergasten, evenals de binnenweg, had hij zijne minder aangename zijde: werden wij daar door bloedzuigers gebeten, hier werden sommigen onzer wel eens gestoken door wilde bijen en zij die zich wat ver van den hoofdtroep vooruit verwijderd hadden, ook eens teruggejaagd door langs den weg grazend rundvee.

Te Neufchatel was het aanmerkelijk koeler dan te Herwijnen. Eene verpoozing van eenige weinige minuten was voldoende om ons, daar aangekomen, op te frisschen en de vermoeienis van de wandeling bij ons weg te wisschen, waarna een dronk heerlijk koud en helder bergwater uit een bamboe ons geheel restaureerde.

Te Neufchatel stond, zoo goed als midden in het woud, een gemeubeld optrekje, waarin zich ook een kachel bevond. Achter dit optrekje waren een vrij uitgestrekte bloemen- en een moestuin aangelegd en bevonden zich kralen voor eene vrij aanzienlijke kudde rundvee. In de tuinen tierden in den vruchtbaren boschhumus de prachtigste fuchsias, de welriekendste rozen en tal van andere soorten van bloemen; voorts asperges, artisjokken, schorseneeren, radijs, rammenas, tuinkers, appelen, pruimen, aardbeien en vele andere groenten en vruchten. Deze tuinen waren de pépinières voor onze tuintjes te Herwijnen.

De nieuwjaarsdag en de Christelijke feestdagen — van de dubbele alleen de eerste dag — werden gevierd als de verjaardagen der leeraren.

Deze zon- en verjaardagen en de Christelijke feestdagen waren onze uitspanningsdagen.

De eerste dag van elk kwartaal was de oordeelsdag; voor allen een dag van spanning, welke plaats maakte bij sommigen voor innig leed, bij de meesten voor voldoening en

blijdschap. Dan werden, nadat door gebed en kerkgezang met orgelbegeleiding de leerlingen in eene gepaste stemming waren gebracht, de *censuren* voorgelezen en aan de leerlingen afgegeven, ter verzending naar hunne ouders of voogden, waarna de plechtigheid met een gebed besloten werd.

Zoo sterk was van een ieder der jongelieden het streven om zijn best te doen, dat een *„goed"* in de censuur, bij velen zelfs een *„zeer goed"* een verslagenheid en een verdriet te weeg bracht, welke de tranen in de oogen deden springen; *„uitmuntend"* daarnaar was het streven; slechts een *„uitmuntend"* kon voldoen.

Te Herwijnen werd goed gewerkt en de goede geest onder de jongelieden was kenmerkend voor het instituut.

Deze geest, welke den Herwijner met macht deed gehoorzamen aan den wil des Eeuwigen om voorwaarts te schrijden op den weg naar volmaking, deze geest werd er niet door straffen, maar door de ontwikkeling en vorming van den zedelijken aanleg door de macht van het woord geplant en bij voortduring bewaard. Deze geest bewees omwederlegbaar dat onze beminde directeur en vaderlijke vriend Dr. A. L. Gastmann een bekwaam opvoedkundige was, volkomen berekend voor de taak welke hij op zich had genomen en volkomen het vertrouwen waardig dat de ouders der jongelieden in hem stelden door aan hem de opvoeding hunner zoons over te laten.

De maand Juni was gewijd aan een onderzoek naar de resultaten van het gedurende het afgeloopen studiejaar genoten onderwijs.

Prijzen werden te Herwijnen niet uitgedeeld, om het streven naar vooruitgang belangeloos te doen blijven en geen naijver te wekken.

Na afloop van het examen had er promotie plaats en op den laatsten dag van de maand Juni, kwamen in den namiddag successivelijk een vijf- of zestal diligences te Herwijnen, om ons den volgenden ochtend naar Batavia te voeren; want op den 1[sten] Juli begon de groote vacantie welke tot 15 Augustus duurde en door de meesten tehuis, door eenige weinigen, wier

ouders te veraf woonden, hetzij te Herwijnen, hetzij bij gastvrije vrienden en kennissen hunner ouders werd doorgebracht.

De genoegens, het geluk door de vriendschap ons bereid gedurende deze vacantiën,— hier moge het de plaats niet zijn er van te spreken, toch is de herinnering daaraan, evenals aan al hetgeen met het instituut Herwijnen in verband staat, nog levendig bij den oud-Herwijner die het instituut niet op te jeugdigen leeftijd verlaten heeft.

Nein! Treuen Herzen fehlt es nicht
An Blümlein blau und golden;
„Vergiss mein nicht, Vergiss mein nicht".
So rufen diese Holden. (*)

De ingenomenheid van het Europeesche publiek in N. I. met het instituut te Herwijnen was zóó groot, dat van heinde en verre de ouders plaatsing verzochten voor hunne zoons op dat instituut, zoodat, spoedig na de opening, de behoefte tot uitbreiding der inrichting bleek. De daartoe benoodigde gelden konden echter niet door vrijwillige inschrijving bijeen gebracht worden, weshalve zij opgenomen werden om vijftig élèves te kunnen plaatsen. De commissie was hierdoor te zwaar gedrukt, terwijl de inkomsten der inrichting hare uitgaven niet dekten. Waarborgen van duurzaamheid miste de jonge inrichting dus ten eenenmale. Daarbij kwam dat al spoedig na de oprichting van het instituut eene stroeve verhouding was ontstaan tusschen den directeur en de commissie, de oorzaken waarvan wellicht gezocht moeten worden in financieele quaestien en in het verschil van gevoelen omtrent den invloed welke de commissie behoorde te hebben op de inrichting van het instituut, bepaaldelijk voor zooveel betreft de verzorging en opvoeding der jongelieden. Dr. Gastmann wilde in dat opzicht alleen meester zijn en allen invloed van de commissie uitsluiten.

De commissie wenschte nu de zaak op niet al te bezwarende voorwaarden op den directeur van het instituut over te dragen,

(*) Uit mijn album, door onzen beminden leeraar Gottlieb Suter.

doch slaagde niet in hare pogingen daartoe, weshalve de heeren A. A. Reed en Mr. J. A. A. Leemans, leden der commissie voor Herwijnen, toen in Nederland, de tusschenkomst inriepen van den Minister bij het Indisch bestuur, opdat de voordeelen eener opvoeding aan die inrichting meer toegankelijk zouden gemaakt worden voor de kinderen van minder vermogenden, door middel van eenige geldelijke ondersteuning. Hiervan was het gevolg eene ministerieele depêche, van Maart 1853, aan Z. E. den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië om, wanneer de inrichting te Herwijnen goede resultaten beloofde en mitsdien de duurzame belangstelling der Regeering verdiende, het instituut van Gouvernementswege geldelijk te ondersteunen met het doel voornamelijk om het voor minvermogende ouders (vooral ambtenaren en officieren) ten behoeve van hunne kinderen toegankelijk te maken, bijvoorbeeld door het toekennen van beurzen. De hoofdcommissie van onderwijs was van oordeel dat de aanvankelijke pogingen op het gebied van middelbaar onderwijs, te Herwijnen beproefd, met den besten uitslag werden bekroond en het meest verblijdende uitzicht voor de toekomst opleverden; zij erkende dat de inrichting ondersteuning behoefde, wilde zij met vrucht doorwerken volgens de aangenomen beginselen, doch achtte het minder doelmatig daartoe beurzen vast te stellen, dewijl dit den schijn van begunstiging met zich brengt, waardoor eenigen, zoo niet velen, zich verongelijkt zouden achten, als zij ook niet in die giften deelden. Zij achtte het beter, in navolging van hetgeen in vroegere jaren gedaan was, (*) aan de commissie voor Herwijnen over de jaren 1853, 1854, 1855 en 1856

(*) In 1820 was eene maandelijksche toelage van *f* 250 verleend aan de institutrice Bron te Batavia; in 1824 was op 's Lands kosten een instituut opgericht voor vrouwelijke opvoeding te Batavia, onder bestuur van G. Severijn, waarvan de kosten waren begroot op *f* 12000 's jaars, doch later bleken te bedragen *f* 25000 's jaars, terwijl nog *f* 45000 werd beschikbaar gesteld tot aankoop van een schoolgebouw; in 1840 was aan den kostschoolhouder J. Olivier Jr. eene maandelijksche toelage van *f* 200 toegekend met een renteloos voorschot van *f* 2000.

subsidie te verleenen, onder gehoudenis van de zijde dezer commissie om de schoolgelden te verlagen en het personeel en de gebouwen uit te breiden. Hangende de overwegingen naar aanleiding van boven bedoelde ministerieele depêche, verzocht Dr. GASTMANN den Gouverneur-Generaal bij herhaling een mondeling onderhoud te Buitenzorg omtrent Herwijnen, dat door den Gouverneur-Generaal, om het gewicht der zaak en de groote belangstelling welke zij naar het inzien van Zijne Excellentie verdiende, steeds werd toegestaan.

Bij die gelegenheden sprak Dr. GASTMANN den wensch uit dat het Gouvernement hem zoude verleenen:

1° een renteloos voorschot van *f* 80000, teneinde daarvoor het vereischte gebouw voor het instituut op een nader te bepalen plaats, bij voorbeeld Buitenzorg, daartestellen, onder verplichting zijnerzijds jaarlijks *f* 4000, aftelossen, maar met het recht om ten allen tijde het gebouw aan het Gouvernement aftestaan, voor het nog niet afgeloste gedeelte der geleende *f* 80000.

2° bovendien eene maandelijksche subsidie van *f* 1000, met bevoegdheid voor hem om daarvan ten allen tijde af te zien en het instituut te sluiten, terwijl het Gouvernement alsdan de docenten bij het instituut in Gouvernements dienst zou nemen, of schadeloos zou stellen, in evenredigheid van hunne genoten inkomsten bij het instituut.

Toen aan Dr. GASTMANN onder het oog was gebracht dat dan, ondanks het zware offer door het Gouvernement te brengen, geen waarborgen bestonden dat de inrichting zoude blijven bestaan, opperde hij het denkbeeld om van Herwijnen eene Gouvernements zaak te maken. Opvoeding en onderwijs zouden worden gesplitst. Voor het onderwijs zoude door het Gouvernement worden daargesteld eene inrichting op de wijze van de Europeesche gymnasia, geheel op de wijze als het Gouvernement die voor de Indische behoefte geschikt zoude achten. Dr. GASTMANN verklaarde zich bereid

alsdan aan het hoofd van die inrichting te staan in Gouvernements dienst. Voor huisvesting, voeding en al hetgeen buiten de school valt zoude dan van Gouvernementswege een afzonderlijk gebouw moeten worden daargesteld en ingericht en een afzonderlijk personeel worden aangesteld dat zich met het onderwijs niet zoude hebben te bemoeien. Dr. Gastmann meende dat het echter wellicht mogelijk zoude zijn voor de jongelieden van het instituut te Buitenzorg — want op Buitenzorg scheen hij bepaaldelijk zijne aandacht gevestigd te hebben — bij particulieren huisvesting te vinden.

Hoe Dr. Gastmann aan de mogelijkheid heeft kunnen denken om dertig jaar geleden te Buitenzorg een genoegzaam aantal huisgezinnen te vinden om vijftig, of zestig jongelieden te huisvesten, — huisgezinnen aan wie de ouders de gewichtige taak van de opvoeding hunner kinderen zouden willen toevertrouwen, is een raadsel.

Gelijk te begrijpen is, stonden aan de inwilliging van Dr. Gastmann's wenschen vele bezwaren in den weg. De Regeering was van gevoelen dat Herwijnen moest worden staande gehouden, dat echter niet getracht moest worden er eene Gouvernements zaak van te maken; dat het instituut, verplaatst of niet, eene onderneming van particulieren, ondersteund door het Gouvernement, moest blijven, althans zoolang particulieren toonen zouden liefde voor de zaak te hebben, dat ter zake niet moest worden onderhandeld met één enkel persoon, maar met de commisse voor Herwijnen, als de alleen bevoegde om daaromtrent met het Gouvernement eene overeenkomst te sluiten, weshalve, in November 1854, het raadslid P. I. B. de Perez in commissie gesteld werd om met de bestaande commissie voor Herwijnen in overleg te treden omtrent de ondersteuning dier inrichting door het Gouvernement op de volgende grondslagen:

1. dat de inrichting zoude moeten blijven eene inrichting tegelijk bestemd voor opvoeding en voor onderwijs;
2. dat het Gouvernement zich zoude belasten met de daar-

stelling en het onderhoud der noodige gebouwen op de daarvoor meest geschikte plaats;

3. dat, in overleg met de commissie voor Herwijnen, bepalingen zouden worden vastgesteld omtrent de inrichting van het instituut, het onderwijs, de schoolgelden, enz.;
4. dat genoemde commissie, in verband met de functiën aan de Hoofdcommissie van onderwijs in N. I. opgedragen, zoude zijn belast met de handhaving dier bepalingen;
5. dat de toenmalige commissie voor Herwijnen geheel, of gedeeltelijk, zoude blijven bestaan en, bij vacature, aangevuld worden door benoeming door het Gouvernement, op voordracht der commissie zelf.

Dit besluit had tot gunstige resultaten kunnen leiden, als de commissie voor Herwijnen niet zoo gepresseerd ware geweest om hare jeugdige schepping, tot welker inhetlevenroeping zij zooveel energie en voortvarendheid had ontwikkeld, weder los te laten. Kort toch nadat het bovenbedoelde Gouvts. Belsluit genomen was, bood Dr. GASTMANN, bij rekest dd. 30 December 1854, den G. G. eene onderhandsche akte aan, waaruit bleek dat de heeren Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT en Mr. A. PRINS, zoo in privé, als in naam van de heeren A. A. REED, E. A. SCHILL, van de erven van Mr. J. H. GRAAF VAN DEN BOSCH en van de heeren J. H. DONKER CURTIUS, Dr. W. BOSCH, Mr. J. A. A. LEEMANS en Mr. A. J. BAKE het instituut te Herwijnen hadden overgedaan aan Dr. A. L. GASTMANN, directeur der inrichting, tegen overname van het saldo van *f* 7000.—, door hen verschuldigd aan de firma PAIJNE, STRICKER & Co te Batavia, terwijl de meubelen en de inventaris in vrijen en onbezwaarden eigendom waren overgegaan op Dr. A. L. GASTMANN. De effectieve waarde van meubelen en inventaris werd geraamd op ± *f* 2000.

Nu verzocht Dr. GASTMANN:

1°. eene subsidie in eens van *f* 12000;

2°. subsidie van minstens *f* 12000 's jaars, gedurende twee

jaar, om daarentegen het bedrag der schoolgelden van *f* 900 op *f* 720 's jaars te brengen;

3°. eene commissie, ten einde plan en kosten eener verplaatsing van het instituut op te maken.

Op grond van dit rekest werd bovenbedoeld Gouvts. Besluit van November 1854 gewijzigd en aan het lid van den Raad van Nederl. Indië P. J. B. DE PEREZ opgedragen:

1. bepalingen te ontwerpen omschrijvende de inrichting van het instituut, wat onderwijs, opvoeding, schoolgelden als anderszins betreft, zooals het Gouvernement die in het algemeen belang behoorde te verlangen;
2. voorstellen te doen, hetzij:
   a. om aan Dr. GASTMANN te verleenen eene subsidie ter bestrijding van de kosten van eene geschikte tijdelijke inrichting en onderhoud der gebouwen van het instituut te Herwijnen, hetzij:
   b. omtrent de daarstelling te Herwijnen of elders van de noodige gebouwen voor het instituut, onder bijvoeging van de daarbij behoorende plannen en begrooting.
3. voorstellen te doen omtrent het verleenen van subsidie aan Dr. GASTMANN, telkens voor één jaar, in verband met eene vermindering van schoolgelden, bijaldien die wenschelijk geacht mocht worden, alsmede, ingeval voorstellen mochten worden gedaan, als bedoeld bij 2, *b*, omtrent het verhuren van die gebouwen aan Dr. GASTMANN, telkens voor één jaar;
4. voorstellen te doen omtrent het toezicht van Gouvernements wege op het instituut uit te oefenen, ten einde de zekerheid te erlangen dat het instituut voortdurend voldoen zoude aan de bepalingen hierboven sub 1 bedoeld;
5. eindelijk, zulks geraden oordeelende, een afzonderlijk voorstel te doen omtrent de subsidie van *f* 12000 in ééns, door Dr. GASTMANN sub 1 van zijn rekest gevraagd.

Het raadslid trad nu in overleg met Dr. GASTMANN en wel

vooreerst omtrent de sub 1 van het rekest gevraagde subsidie van *f* 12000 in eens. Deze som moest dienen om het ondervolgende dringend noodig geworden hulppersoneel uit Europa te kunnen ontbieden, als:

1. een onderwijzer voor het Engelsch;
2. een onderwijzer voor de Wis- en Natuurkunde;
3. eene gouvernante voor de kinderen van den directeur;
4. eene juffrouw voor de huishouding, aangezien de zuster van Mevrouw GASTMANN naar Holland was teruggekeerd;

5 en 6. Een opzichter, of opperbediende met vrouw.

De passage der eerste vier personen zoude in de 1ste klasse voor ieder bedragen *f* 600, terwijl per persoon op een voorschot van *f* 600 en voor advertentiën, correspondentie, reizen, pas naar Ned. Indië, wisselremise met aankleve, aankomst te Batavia, logement, transport van personen en goederen van Batavia naar Herwijnen, kosten der akte van verblijf in Ned. Indië, enz, op ongeveer *f* 200. werd gerekend. Zoo zoude voor elk der eerste vier personen een bedrag van *f* 1400 benoodigd zijn, of *f* 5600 te zamen en voor den opzichter of opperbediende en zijne vrouw te zamen een som van *f* 1400.

Ter voorziening in de dringende behoefte aan onmiddellijke vermeerdering van het hulppersooneel werd dus eene uitgave vereischt van ongeveer *f* 7000 en de overname van het instituut had Dr. GASTMANN bezwaard met zuiver *f* 5000, terwijl de benoodigde som niet uit de opbrengst van het instituut gevonden kon worden. Nu werd wel beweerd dat het instituut, na bijna drie en een half jaar bestaan te hebben, niet alleen niet had kunnen voorzien in de gevorderde uitgaven, maar zelfs achteruit was gegaan met eene som van *f* 22379.50[5], doch mijns inziens ten onrechte. Herwijnen was, naar mijn inzien, niet met die som achteruitgegaan, doch slechts met *f* 30.60 (zegge: dertig gulden en zestig cents). Uit eene opgave van den heer E. A. SCHILL, die lid geweest is van de later ontbonden commissie voor Herwijnen, blijkt toch dat gedurende de eerste vier jaren van

Herwijnen 's bestaan, dus gedurende de jaren 1851, 1852, 1853 en 1854, de inkomsten hebben bedragen *f* 135265.50 en de uitgaven.............................. 〃 135296.10, waaronder eene som van *f* 16519.16²/₃ tot onderhoud en *uitbreiding* der gebouwen (*a*). Worden nu bij dit nadeelig verschil van *f* 30.60 gevoegd de uitgaven tot eerste daarstelling van de gebouwen, welke, volgens dezelfde officieuse opgave eene som van *f* 22348.90[5] hebben bedragen (*b*) dan krijgt men de som van *f* 22379.50[5] met welke ten onrechte beweerd werd dat het instituut achteruit was gegaan. Het instituut was niet met die som achteruitgegaan, doch stond, bij de cessie er van aan Dr. GASTMANN, met die som gedebiteerd in de boeken van de oprichters of actionarissen. Deze waren hiervan bij de cessie eene som van *f* 7000 verschuldigd aan de firma PAIJNE, STRICKER & Co; dit saldo nam Dr. GASTMANN over, zoodat de actionarissen bij de cessie, naar het schijnt, een bedrag van *f* 15379.50[5] inschoten. In het Tijdschrift voor Nederl. Indië, jaargang 1857, II, blz. 186, wordt melding gemaakt van eene circulaire van den heer Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT, een der oprichters van Herwijnen, waarbij aan de medeoprichters en aandeelhouders dier instelling wordt medegedeeld 〃dat de regeling der uitstaande 〃geldelijke aangelegenheden, die inrichting betreffende, was ten 〃einde gebracht" en 〃dat op elke actie slechts *f* 40.75 kon 〃worden uitgekeerd". 〃Tot recht verstand der circulaire",

(*a*). Het onderhoud had bitter weinig te beduiden; de oorspronkelijke gebouwen raakten vrij wel in verval en de uitbreiding door bijbouwing van twee docentenwoningen, het eene bestaande uit eene vóór- en eene achtergalerij met drie kamers daartusschen en het andere bestaande uit eene voorgalerij en daarachter twee kamers, welke door eenen gang van elkander gescheiden waren, beide gebouwen geheel van hout en op palen, c. 3 voet uit den grond, voorts een fiksche voorgalerij met ter weerszijden, als ik het mij goed herinner, een vertrek, vóór de directeurs woning aangebracht, waren niet meer dan hoog noodig, doch hebben veel geld gekost.

(*b*). Zijn onder deze som misschien ook begrepen de uitgaven voor het meubilair, voor den inventaris en voor de ontbieding uit Nederland van den Directeur met vrouw en schoonzuster en van de eerste twee leeraren, de heeren SUTER en GEERTS?

wordt er bijgevoegd, dat de actiën groot waren ƒ 1000, zoodat aan de actionarissen iets meer dan 4% van hun inleg is uitgekeerd. Van waar die ƒ 40.75, of ruim 4% per actie zijn gekomen, heb ik niet kunnen nasporen.

Bij Gouvts. Besluit dd. 27 April 1855 No. 3 werd machtiging verleend tot uitbetaling aan Dr. A. L. GASTMANN van de subsidie van ƒ 12000 in ééns, bedoeld sub 1 van zijn rekest dd. 30 Dec. 1853, onder gehoudenis van zijnen kant, om, ter voorziening in het hulppersoneel van het instituut, zes personen uit Nederland te ontbieden, wier werkkring zoude zijn als boven omschreven staat.

Van deze subsidie werd door Dr. GASTMANN alles afgedragen van het door hem van de oprichters en actionarissen overgenomen saldo schuld aan de firma PAIJNE, STRICKER & Co. te Batavia en eene som in Nederland beschikbaar gesteld tot uitzending van hulppersoneel. De gouvernante, om wie vooraf al geschreven was, arriveerde nog in den loop van het jaar te Herwijnen.

Het lid van den Raad van Nederl. Indië, commissaris voor de zaken van Herwijnen, P. J. B. DE PEREZ, zette de onderhandelingen voort. Dr. GASTMANN wenschte eene verplaatsing van het instituut; Dr. SWART, officier van gezondheid te Buitenzorg, was van oordeel dat, uit een sanitair oogpunt beschouwd, Buitenzorg boven Herwijnen te verkiezen was en als een in allen deele geschikt emplacement voor de oprichting van gebouwen voor eene inrichting van opvoeding en gymnasiaal onderwijs werd door den Assistent-Resident van Buitenzorg geacht het terrein aan de Westzijde van den grooten postweg naar Batavia, tusschen de zoogenaamde naald en de hoofdplaats Buitenzorg gelegen. Vergezeld door den architect van den Waterstaat en der B. O. W., den heer DROSSAERS, hiertoe door den Directeur der B. O. W. aan Zijn Hoog Edelgestrenge toegevoegd, begaf genoemd raadslid zich in de vacantie van 1855 naar Herwijnen en gaf, na de gebouwen aldaar in oogenschouw genomen te hebben, als uitvloeisel van het ter zake in conferentie besprokene, aan bovengenoemden architect in op-

dracht plannen en begrootingen voor een instituut voor onderwijs en opvoeding te Buitenzorg, berekend voor 100 leerlingen, op te maken. Aan deze opdracht werd voldaan. Volgens de begrooting bij het project plan gevoegd, werden de kosten van daarstelling van het beoogd wordende instituut te Buitenzorg, met inbegrip van den inkoop en den aanleg tot tuin van den grond, geschat op ± *f* 200000.

Overtuigd dat eene inrichting voor middelbaar onderwijs, op den voet van het instituut te Herwijnen eene zoo hoogst dringende behoefte geworden was, dat daarin desnoods, door het Gouvernement moest worden voorzien, was de Regeering bereid tot het brengen van belangrijke offers. Zij gaf echter de voorkeur aan eene particuliere inrichting, voor zooveel noodig door Haar ondersteund, boven eene Gouvernements inrichting, mits zoodanige particuliere inrichting waarborgen van duurzaamheid aanbood en, zoowel wat de opvoeding als het onderwijs betrof, onder Gouvernements toezicht stond, niet alleen om te waken dat 's Lands gelden goed besteed zouden worden, maar zelfs om te verhoeden dat die gelden strekken zouden tot ondersteuning van eene richting van opvoeding of onderwijs, die in strijd zoude kunnen zijn met 's Gouvernements bedoelingen; Dr. Gastmann wilde echter niets weten van eenig toezicht van het Gouvernement, althans niet over de opvoeding. Vermits de onderhandelingen met Dr. Gastmann niet konden leiden tot het beoogde doel, werden zij gestaakt. Van het alternatief om, òf vooreerst geen instituut te hebben, òf het instituut van Dr. Gastmann te ondersteunen zonder toezicht, werd het laatste geacht de voorkeur te verdienen. Aan Dr. Gastmann werd dus, bij Gouvts. Besluit dd. 7 Mei 1856, voor een tijdvak van ten langste drie jaar, aanvangende 1 Januari 1856 en eindigende met ult. December 1858, tot ondersteuning van het instituut onder zijne directie te Herwijnen, op den toenmaligen voet, doch met verplichting om de schoolgelden van *f* 900 's jaars te verminderen tot *f* 720

's jaars, eene maandelijksche subsidie van *f* 2000 verleend, voorts het kosteloos gebruik éénmaal 's maands van 's Gouvernements postpaarden van Pondok-Gĕdé naar Batavia en terug toegestaan, terwijl bij eventueele aankomst uit Nederland gedurende dat tijdvak van onderwijzend en ander personeel voor gemeld instituut, bij elke gelegenheid in overweging genomen zoude worden het verleenen van dispensatie der overlegging, bij het indienen van verzoeken om akten van vaste en tijdelijke inwoning in N. I., van den borgtocht bedoeld bij staatsblad 1842 No. 4. Verder werd besloten het denkbeeld, om voor rekening van het Gouvernement een instituut voor opvoeding en gymnasiaal onderwijs in N. I. daar te stellen en te onderhouden, in overweging te nemen, terwijl het lid van den Raad van Nederlandsch-Indië, P. J. B. de Perez, uitgenoodigd werd bepaalde voorstellen te doen tot verwezenlijking van dit denkbeeld, met machtiging om daaromtrent in overleg te treden met zoodanige autoriteiten als hij noodig of nuttig zoude achten.

Onder mededeeling dat de cursus 1856—1857 den 16den Augustus daaraanvolgende geopend zoude worden en dat dan, door ondersteuning van Gouvernements wege daartoe in staat gesteld, het schoolgeld van *f* 900 verminderd zoude worden tot *f* 720 's jaars per leerling, verscheen nu in de Java-Bode van den 24sten Mei 1856 No. 42 een prospectus van Dr. A. L. Gastmann, waarvan de twee eerste alinea 's luidden:

„Het instituut te Herwijnen is eene inrichting voor opvoeding „en gymnasiaal onderwijs, bestemd om jongelingen in voldoen- „de mate die vorming en kennis te doen verwerven, welke „onmisbare behoeften in de Indische maatschappij voor hen zijn, „of welke van hen gevorderd worden om in Nederland op een „der academiën te Breda en Delft, of op een der hoogescholen „te Leiden, Utrecht en Groningen hunne studiën voort te kun- „nen zetten.

„De opvoeding omvat zoowel de zorgen voor de lichamelijke „ontwikkeling als voor de vorming van den godsdienstigen,

„zedelijken en maatschappelijken aanleg met buitensluiting van „de leerstelsels der kerkgenootschappen. Zij rust zooveel doenlijk „op huiselijken grondslag".

De cursus 1855 — 1856 was ten einde geloopen; men was in de vacantie en het instituut te Herwijnen zoude een tijdvak van bloei ingaan, toen Mevrouw GASTMANN op zekeren dag bloed opgaf. Dokter SWART van Buitenzorg, die, gelijk boven vermeld is, tegen eene maandelijksche toelage, geneeskundige hulp te Herwijnen verleende, was van oordeel dat Mevrouw niet te Herwijnen kon blijven; Dr. GASTMANN, oordeelende dat het instituut zonder vrouw niet in stand kon blijven, achtte zich genoodzaakt de inrichting te sluiten en naar Holland terug te keeren. Daar de vacantie ten einde liep en er nog slechts even tijd genoeg was om het bericht der sluiting door middel van de nieuwsbladen bekend te doen zijn, eer de leerlingen ter bijwoning van den nieuwen cursus van huis vertrokken, schoot er niet veel tijd over voor overleg. Er moest dadelijk gehandeld worden en zoo verscheen die bekendmaking in de courant.

Het onverwachte bericht van de sluiting van het instituut te Herwijnen bracht, gelijk te begrijpen is, de ouders en voogden der leerlingen van dat instituut in groote ongelegenheid. Te Batavia werd alles in het werk gesteld om de wederopening en voortzetting van het instituut mogelijk te maken met hulp van de Regeering.

Ter vervanging van Dr. GASTMANN als directeur van het instituut, had men het oog laten vallen op Ds. A. A. T. MOUNIER, toenmaals predikant te Rembang.

Door de heeren A. A. REED, Jhr. Mr. D. A. JUNIUS VAN HEMERT en A. J. W. VAN DELDEN werd genoemde predikant in Juli 1856 uitgenoodigd naar Batavia te komen, om voorwaarden te vernemen en te stellen tot opneming van de door Dr. GASTMANN nedergelegde taak. Van Regeeringswege werd hij, op verzoek van bovengenoemde drie heeren, door het verleenen van verlof en het toestaan van vrij gebruik van Gouvernements post-

paarden van Rembang naar Batavia en terug, in de gelegenheid gesteld naar Batavia te komen. Ds. MOUNIER kwam te Batavia; de heeren SUTER en GEERTS, gewezen leeraren van het instituut te Herwijnen, werden dringend uitgenoodigd vooreerst geen gevolg te geven aan hun voornemen om naar Europa terug te keeren en conferentiën werden gehouden.

Ds. MOUNIER verklaarde zich bereid om onder zekere voorwaarden het directeurschap over het instituut te aanvaarden; deze voorwaarden waren:

1. behoud van het radicaal van predikant in N. I. met behoud van anciënniteit en verhoogingen, tellende elk jaar als directeur, pro memorie gevoerd, voor een vol dienstjaar met behoud van recht op pensioen van *f* 1000 's jaars tegen 18 Februari 1862;
2. voor zes jaar of zooveel korter, totdat eene Gouvernements inrichting zal zijn daargesteld, eene subsidie uit 's lands kas van *f* 2600 's maands:
   a. voor onderwijzend personeel,
   b. voor eene boekerij en voor onderhoud van de gebouwen;
3. eene subsidie voor huishoudelijke uitgaven, wanneer het aantal kostleerlingen minder dan vijfendertig bedragen zou, geraamd à *f* 60 's maands per ontbrekenden leerling;
4. eene maandelijksche subsidie van *f* 100 voor ontbieding van geschikt personeel ter aanvulling van voorkomende vacatures, dan wel toezegging dat het Gouvernement de kosten zal dragen dier ontbieding uit Europa;
5. eene gratificatie van *f* 2000 als schadeloosstelling voor het gemis van de entrée-gelden, welke men van de ouders van gewezen leerlingen van Herwijnen niet op nieuw vorderen kon, dewijl zij al eens aan Dr. GASTMANN voldaan waren geworden, tot aankoop van meubilair en verder huisraad voor die leerlingen.
6. eene gratificatie van *f* 2500 aan de heeren SUTER en

GEERTS, ter goedmaking van de door hen gemaakte kosten in afwachting der heropening van het instituut;

7. eene gratificatie van *f* 4500 ter bestrijding van de kosten van overtocht van Ds. MOUNIER en gezin van Rembang naar Batavia en ter goedmaking van te lijden verliezen door het opbreken zijner huishouding te Rembang;
8. een renteloos voorschot van *f* 6000 tot aankoop van meubilair en schoolbehoeften, aan te zuiveren door maandelijksche inhoudingen op de subsidie sub 2;
9. gebouwen te Herwijnen, of elders, in behoorlijken staat ter huisvesting.

De gebouwen te Herwijnen nu werden, na een ingesteld plaatselijk onderzoek bevonden niet in ongunstigen toestand te verkeeren; betrekkelijk gering zouden de kosten geweest zijn om ze in korten tijd weder bruikbaar te maken, doch tegen de voortzetting van het instituut op zijn oude plaats had men bezwaren, voornamelijk daarin bestaande dat vele vakken van onderwijs niet, of niet voldoende gedoceerd zouden kunnen worden door gebrek aan personeel, daar er toen slechts aanwezig waren de zich beschikbaar gesteld hebbende leeraren van Herwijnen, de heeren SUTER en GEERTS, terwijl geen gelegenheid bestond om de ontbrekende personen als internes aan te vullen. Te Batavia of omstreken, hoopte men, zouden deze ontbrekende personen door externe docenten voor speciale vakken aan te vullen en onderwijzers voor de gymnastiek, voor de muziek, dans-, teekenkunst, etc. te bekomen zijn. Ds. MOUNIER kon zich om genoemde redenen niet verantwoordelijk stellen voor de richtige nakoming, althans aanvankelijk niet, van het programma van Dr. GASTMANN, opgemaakt den 20sten Mei 1856 en geplaatst in de Java Bode dd. 24 Mei 1856 No. 42, wanneer het instituut te Herwijnen bleef, doch wel wanneer het geopend werd te Batavia.

Volgens, Dr. P. BLEEKER, had, uit een sanitair oogpunt, de vestiging van een instituut te Batavia geen bezwaren.

Men wenschte nu de huizinge Laanhaf te Djatie, boven Tanahabang tot het doel te huren, doch kon de beschikking daarover niet verkrijgen; men trad daarop met gunstiger gevolg in onderhandeling omtrent den inhuur van het huis toen toebehoorende aan den heer ARNOLD, staande aan het Molenvliet, hoek Gang-Chassé, en nu geoccupeerd door Mevrouw de Wed. DEELEMAN.

De huur ad *f* 280 's maands zoude komen voor rekening van den directeur van het daarin te vestigen instituut; om het huis echter geschikt te maken voor een instituut voor 50 à 60 jongens, moesten bij- en verbouwingen daaraan geschieden, volgens plannen van den architect DROSSAERS, tot een bedrag van ± *f* 15000, welke voor rekening aan den lande zouden komen.

Met het oog op de kerk in N. I. en op algemeene door het Gouvernement uitgevaardigde bepalingen kon niet getreden worden in de allereerste voorwaarde, waarop ds. MOUNIER het directeurschap zoude op zich nemen, aangezien zij in strijd was met de door den Koning vastgestelde bepalingen, opgenomen in de Nederlandsch-Indische staatsbladen 1837 No. 50 en 55, 1848 No. 39, 1853 No. 47 en 82, zoodat daaromtrent dus in Indië geen beschikking kon worden genomen, welke tegen die bepalingen indruischte. Verder zouden de geldelijke verplichtingen, welke het Gouvernement op zich zoude nemen, de ondersteuning toegekend aan Dr. GASTMANN verre overtreffen; deze toch bepaalde zich tot eene subsidie van *f* 24000 's jaars gedurende drie jaar; wellicht kwam het der Regeering ook bedenkelijk voor om voor rekening van den lande *f* 15000 te besteden tot bij- en verbouwingen in een huurhuis, terwijl het welslagen van het Instituut toch twijfelachtig was, vooreerst door de vrij ongelukkige keuze van het Molenvliet als emplacement, welke buurt, om gezondheidsredenen, meer en meer verlaten werd door de Europeesche ingezetenen om zich hooger op te vestigen en anderdeels, dewijl het welslagen. van een instituut voor opvoeding en gymnasiaal onderwijs in N. I. ge-

acht werd voor een goed deel afhankelijk te zijn van de zekerheid dat, na een *in Indië* afgelegd voldoend eindexamen de kweekelingen van dat instituut, zonder nader examen *in Nederland*, aan de verschillende akademiën en universiteiten aldaar zouden worden toegelaten, de beslising van welk punt ook niet behoorde tot de competentie van de Indische Regeering. Het is dus niet te ontkennen, dat er voor de Regeering gronden bestonden om de voorstellen tot heropening van het door dr. Gastmann gesloten instituut onuitgevoerd te laten en met het opperbestuur in Nederland in overleg te treden omtrent de daarstelling van eene inrichting voor opvoeding en gymnasiaal onderwijs geheel voor rekening van den lande en op duurzame grondslagen gevestigd.

Eene grove dwaling is het dan ook, welke voorkomt in het Tijdschrift voor Ned. Indië, jaargang 1857 I, pag. 361 en 422, waar, ten onrechte, op den toenmaligen Gouverneur-Generaal Pahud de schijn geworpen wordt als zoude hij, wel niet in schijn, doch in waarheid onwillig geweest zijn mede te werken tot de voorgenomen heropening van Herwijnen en waar, in deel II van denzelfden jaargang, op blaz. 40 te lezen staat:

> "Deze instelling (er is sprake van het instituut te Herwijnen, is thans vernietigd door de schuld van het Gouvernement"

terwijl op blz. 186 gesproken wordt van eene *slooping van Herwijnen.*

De lezer heeft ontwaard, dat het instituut te Herwijnen in eenen exceptioneelen toestaand verkeerde. Hoog in het gebergte, lag het vrij ver af van alle centra van beschaving; daardoor moest het zelf voorzien in veel, wat op eene groote plaats aan anderen overgelaten had kunnen worden. Zoo moest het ook zijn eene inrichting voor opvoeding. De directeur en zijne vrouw traden geheel in de plaats van de ouders der jongelieden; daardoor was natuurlijk ook de zorg voor de godsdienstige ontwikkeling der leerlingen eene der verplichtingen,

welke op den directeur rustte. Het Bijbelsch onderwijs kon dus te Herwijnen niet gemist worden en werd door den directeur ter hand genomen, aangezien destijds te Buitenzorg geen predikant stond.

Financieele moeielijkheden maakten het der jonge inrichting onmogelijk zich te voorzien van het benoodigde personeel, dat, juist dewijl Herwijnen, wegens zijne afgelegenheid, in alles wat opvoeding en onderwijs betrof, ook in de schoone kunsten, zich teruggewezen zag tot zich zelf, grooter behoorde te zijn dan op eene groote plaats noodig ware geweest, terwijl, wellicht wegens den lagen trap waarop het lager onderwijs destijds in Nederlandsch-Indië stond, de oprichters van het instituut het lager onderwijs niet van de inrichting geweerd hadden en Herwijnen het recht niet bezat een diploma aftegeven van voldoend eindexamen, waarop de kweekelingen, zonder nader examen in Nederland, aan de verschillende akademiën en universiteiten aldaar zouden toegelaten worden; aan deze oorzaken is het blijkbaar toe te schrijven, dat Herwijnen als inrichting voor gymnasiaal onderwijs weinig eindresultaten heeft gehad. Beperkt tot zijne eigene onvoldoende hulpbronnen had het instituut een veel te groot en daarbij nog woest liggend veld te bearbeiden. Van hen die te Herwijnen kwamen op veertienjarigen of ouderen leeftijd, hadden de meesten de lagere school nog niet doorloopen,. behoorden zelfs nog niet in de hoogste klasse eener goede lagere school tehuis, terwijl de jongere leerlingen de meerderheid uitmaakten en velen hunner, te Herwijnen komende, geen woord Hollandsch konden spreken of verstaan, de eene letter niet van de andere konden onderscheiden en dus van onder op moesten beginnen. Het getal dergenen die, te Herwijnen komende, den cursus eener lagere school met vrucht hadden doorloopen en dus eenen aanvang konden maken met het middelbaar onderwijs, was klein, zeer klein zelfs en de meesten hunner verlieten Herwijnen al in het tweede en derde jaar, om zich met hunne ouders naar Europa te begeven. Op hen kan dus niet gewezen worden als op eindresultaten

van de afdeeling gymnasium van de inrichting te Herwijnen. Evenmin kunnen als zoodanig genoemd worden zij, die zonder voldoend lager onderwijs genoten te hebben op zeventien- en achttienjarigen leeftijd te Herwijnen waren gekomen en de inrichting aldaar, na er twee en drie jaar geweest te zijn, weder verlieten, dewijl zij door hunne ouders wellicht geacht werden oud genoeg te zijn om eene broodwinning te beginnen en te oud om nog veel te kunnen leeren. Herwijnen heeft het grootste gedeelte van de leerlingen voor zijne afdeeling gymnasium zelf moeten vormen; dit heeft tijd gekost en wanneer men bedenkt, dat het instituut te Herwijnen slechts vijf jaar lang heeft bestaan, dan zal het niet bevreemden dat zijne eindresultaten als inrichting voor middelbaar onderwijs gering geweest zijn. Zooveel te grooter echter zijn de resultaten geweest van het instituut als inrichting van opvoeding, door de vorming van den moreelen aanleg. Aan oud- leerlingen van Herwijnen, heeft de maatschappij in Ned. Indië vele leden gekregen bij wie orde en tucht door merg en been zijn getrokken, voor het meerendeel mannen van eene strenge plichtsopvatting.

Op het gebied van lager en meer uitgebreid lager onderwijs zijn de resultaten ook niet gering geweest. Vele leerlingen van Herwijnen werden na het verlaten van het instituut in 's Lands dienst opgenomen en verscheidene hunner dienen nu nog den Lande, terwijl anderen zich in den handel of op landelijke ondernemingen hebben begeven en daar als bruikbare mannen eervolle betrekkingen bekleeden.

Zijn de resultaten van de te Herwijnen genomen proeven op het gebied van middelbaar onderwijs ook gering geweest, zij hebben eenen geduchten knak gegeven aan het geloof aan de onmogelijkheid om der Europeesche jeugd in Indië iets meer bij te brengen dan hetgeen aan eene Indische lagere school van dien tijd geleeraard werd en hebben der Regeering de overtuiging geschonken, dat in Indië eene inrichting van middelbaar onderwijs eene niet te ontberen behoefte was ge-

worden, waarin alleen door het Gouvernement op afdoende wijze kon worden voorzien. Hiervan is het gevolg geweest dat op den 15den September 1860 te Salemba, boven Batavia, voor rekening van den Lande göopend werd het

Gymnasium Willem III.

BEKLIMMING

VAN DEN

DÅRÅWATI (a)

DOOR

F. FOKKENS Jr.

Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

In het derde deel van Java van den hoogleeraar Veth, blz. 720, betreurt de schrijver het, dat hij voor zijne schets van den Wilis geen anderen gids had dan Junghuhn Reisen, 338 v. en Java II, 475, „omdat diens beschrijving onmoge-„lijk op de kaarten te volgen is, daar de namen zoo geheel „anders luiden."

Toen ik in 1877 den Dåråwati (b) beklom, ondervond ik hetzelfde, en het bevreemdde mij ten hoogste dat Junghuhn, aan wiens oog in den regel weinig ontsnapte, die gewoon was elke oudheid, elke bijzonderheid met de grootste nauwkeurigheid te beschrijven, de merkwaardigheden, welke op den top voorkomen, onvermeld gelaten heeft. Tot aan den loodrechten wand van den Dåråwati, waartegen een zigzagsgewijs aangelegd pad naar boven leidt, heb ik hem, met verandering van eenige namen, die door hem verkeerd zijn opgegeven, kunnen volgen; verder echter niet.

Daar het doel van den hoogleeraar Veth, blijkens zijne voorrede, is om zijne „beschrijving van Java" zoo volledig

(a) Zie Junghuhn Java II blz 475.

(b) hoogtste top van het Wilis gebergte.

mogelijk te maken, door de fouten en leemten, die zijn werk mochten aankleven, bij latere aanvullingen en verbeteringen te doen verdwijnen, heb ik gemeend, de beschrijving van een tocht, dien ik in 1877 naar den top van den Dåråwati maakte, niet achterwege te moeten laten; misschien kan zij den heer VETH nog van dienst zijn.

Ten één ure op den middag bereikten wij de pasangrahan te Poedak, een allerliefst plekje, waar men een prachtig uitzicht heeft op het omringende bergland en op de vlakte van Pånårågå.

Niet altijd echter is dit uitzicht even onbelemmerd.

Poedak ligt 3125vt. boven de oppervlakte van de zee en aan den voet der bergjukken Dåråwati en Tjåndrå geni. Wolken, die zich om de kruin der hooge toppen verzamelen, dalen pijlsnel langs de met zware wouden bezette hellingen en hullen de desa Poedak in een natten mist, die eenigen tijd blijft hangen om daarna weer voort te schuiven naar het lager gelegen bergland en dit geheel aan het oog te onttrekken, of wel, het omgekeerde heeft plaats. Het door de zon verdampte water van de vlakte vormt zich op zekere hoogte tot wolken, die zich met groote snelheid langs de berghellingen naar boven spoeden, Poedak voorbij, om hunne geliefkoosde wouden der hoogste toppen te bereiken.

Vooral des morgens bij fraai weder is het uitzicht verrukkelijk. Wanneer te Poedak reeds alles helder is en de dampen zijn opgetrokken, ligt de vlakte van Pånårågå nog in diepe rust, met een kleed van witte wolken bedekt, dat de stralen der opkomende zon in de prachtigste kleuren weerkaatst. Hoe heerlijk schoon komt dan het bergland uit, dat de verbinding vormt van den Wilis met het Zuidergebergte! Vooral dit laatste met zijne grillig gevormde rotsen van duizenden voeten hoogte, welker kruinen geheel overhangen, elk oogenblik gereed om de onder hen liggende vruchtbare

vlakte te verwoesten en alles, wat hen in hun val mocht stuiten, te verpletteren!

De omliggende velden en landerijen van de desa Poedak dragen het hunne er toe bij dit natuurtafereel een eigenaardig schoonen tint te geven. Uitgestrekte velden met uien en aardappelen beplant geven het eene *Europeesche* kleur, die nog verhoogd wordt door het gemis van klapperboomen, waaraan het *Indisch* landschap veelal zijn eigenaardig karakter dankt.

Het schijnt dat Poedak in oude tijden eene zeer talrijk bevolking gekend heeft, die de omliggende berghellingen tot op eene aanzienlijke hoogte bebouwde. Alle sporen daarvan zijn nog aanwezig.

Hoog boven het dorp heeft men de woudgrens, welke overal elders veel lager begint. Onder die grens worden geen alleen staande woudboomen meer aangetroffen, maar is alles bedekt met gras, alang-alang, glagah, enz. Alleen in diepe valleien groeien de prachtigste boomvarens. Op de berghellingen komen de overblijfselen voor van kunstmatige terrassen, waarvan niemand de herkomst weet.

Wij zouden den volgenden morgen ten vier ure onze beklimming van den Dåråwati van Poedak uit beginnen. Het had gedurende de laatste dagen onophoudelijk geregend, de kansen waren dus, wat het weer betreft, niet bijzonder gunstig. Ik rekende echter op mijn goed gesternte en ditmaal verloochende het mij niet.

Des morgens ten vier ure was de lucht helder. Alhoewel de sterren aan den hemel schitterden, was de duisternis toch zoo groot, dat wij genoodzaakt waren met flambouwen te vertrekken. Gelukkig behoefden deze ons niet lang van dienst te zijn, daar weldra een lichtglans boven den Dåråwati gloorde, en de maan in den vorm van een sikkel boven de donkere rotsen te voorschijn trad. Phantastisch schoon staken nu de toppen van den Tjåndrä geni en den Dåråwati bij den helderen hemel en het flauw verlichte landschap af. De

zware donkere wouden, welke wij te gemoet gingen, vertoonden zich als reusachtige schimmen.

Onze weg liep aanvankelijk achter de desa Poedak-wetan langs, over grasvelden, waar Rhododendrons, Alang-alang en Varenkruid elkander afwisselden. Rechts van ons verhieven de hoogste toppen van het Wilisgebergte hunne kruinen ten hemel.

Zij zijn vier in getal, De Tjåndrå geni kilen, de Tjåndrå geni wetan, de Dåråwati kilen en de Dåråwati wetan. De laatste top was niet zichtbaar, hij lag verscholen achter zijn naamgenoot. De hellingen zijn tot het hoogste punt met dichte wouden bedekt, welke nu helder door de inmiddels hooger gestegen maan werden verlicht.

Wij beklommen niet aanstonds een van de vier bovengenoemde toppen, doch eerst een meer westelijk gelegen bergrug Boetak genaamd, om vandaar over het verbindingsjuk Påtrågati, dat achter den Tjåndrå geni omloopt en den Boetak met den Dåråwåti verbindt, laatstgenoemden top te bereiken.

Het pad, dat over den Boetak liep, werd vrij steil; onze paarden hadden moeite er tegen op te klauteren. Rechts zagen wij in een groote diepe kloof, die den Boetak van den Tjåndrå geni scheidt, welke laatste hier steil benedenwaarts loopt en op verschillende plaatsen zijne kale rotsmassa's laat zien.

Inmiddels was het in het Oosten al lichter en lichter geworden en de dageraad aangebroken. De zon stond reeds boven den horizont, toen het pad ons voerde in een donker oerwald, waar het daglicht zich ter nauwernood een weg kon banen. Een kille vochtige lucht kwam ons te gemoet. De bodem bestond uit eene dikke laag van vergane planten, waarop zich weder nieuwe planten hadden ontwikkeld. Hooge Måråsånåboomen, Kajoe pasang en Djampå verhieven hunne kruinen ten hemel en waren onderling verbonden door een net van lianen en woekerplanten. Kajoe teboes, Glagah rotan en Pidjiboompjes groeiden er welig. Boomen door storm of ouderdom links en rechts neer geworpen, geheel bezaaid met

fraaie fungussoorten, verhoogden de woestheid van dit natuurtooneel.

't Kostte krachtsinspanning aan de paarden om zich door dien chaos heen te werken en meer dan eens moesten wij afstappen en te voet verder gaan.

Ten negen ure hadden wij den top van den Boetak bereikt. Het woud maakte hier plaats voor Alang-alang, Glagah en alleen staande Tjemaraboomen, welke laatste verder op tot aan de nokken der verschillende bergtoppen de overhand hebben en op vele plaatsen in groote groepen voorkomen. Een trotsch gezicht levert zulk een bosch van Tjemaraboomen op. De boom verheft zich tot eene hoogte van 80 à 90 voet en heeft een fijn naaldvormig loof, veel overeenkomst hebbende met het loof onzer dennen; 't is evenwel fijner en buigzamer. Bevindt men zich in zulk een woud en ziet men door het grijsachtig groene dak heen, zoo krijgt de lucht iets grauws, dat aan de mistige voorjaarsdagen in 't vaderland herinnert. Een eigenaardig plechtig geruisch laat zich bij het minste zuchtje hooren en gaat bij meer wind over in een akelig gehuil en gefluit, gelijk aan het geluid van den storm, die door het want van een schip raast. Hierin zal ongetwijfeld de verklaring moeten gezocht worden van het in de verbeelding der Javanen bestaande dier „Baoeng" of „Aoel" hetwelk volgens hen op den Dåråwati voorkomt, de gedaante heeft van een hond met een menschenkop en zich kenmerkt door een vreemdsoortig gehuil.

Wij gingen den top van den Boetak over en kwamen op het bergjuk Påtrågati, dat zich om den Tjåndrå geni kromt.

Links en rechts gaapten ons vreeselijk diepe afgronden aan; uit de kloof aan de rechterzijde verhief zich de steile onbeklimbare wand van den Tjåndrå geni.

Het plantbekleedsel van den Påtrågati bestond uit Alang-alang, Varens, Tjemaraboomen en Kajoe kemlandingan, een boom met bladeren, op die van den Sengon gelijkende, en vruchten gelijk onze peulen. De zaadjes worden door de inlanders

veel gegeten in den vorm van sajoran en sambel. Bijt men ze door, dan verspreiden ze een onaangenamen, naar ranzige boter riekenden geur. Bij geheele boschjes kwam dit gewas hier op den Påtrågati voor. Tusschen de Alang-alang en het struikgewas troffen wij fraai gekleurde bloemen aan, die ons aan de Europeesche flora deden denken. Gele op den Paardenbloem gelijkende, kleine blauwe en witte klokjes, witte tuilen, paarskleurige bloemtrossen en heesters met witte fluweelachtige bloemen en bloemstelen, even als de bekende „Edelweisz" waren in grooten getale aanwezig.

Om het hoogste punt van den Påtrågati te bereiken waren wij genoodzaakt de paarden achter te laten en te voet verder te gaan. De bergrug was op sommige plaatsen slechts $2^1/_2$ voet breed en bovendien nog bezaaid met rotsblokken, waar wij omheen moesten klauteren, op gevaar af van in de ontzettend diepe kloven te storten, welke ons links en rechts aangaapten.

Daarop daalden wij weder naar de kom van een lager bergjuk, hetwelk de scheiding uitmaakt tusschen de diepe kloof van den Tjåndrå geni en de niet minder diepe kloof van den Liman, en den Påtrågati verbindt met den binnenwand van den Dåråwati, die dwars op dit verbindingsjuk staat. Deze binnenwand verhief zich bijna loodrecht tot op 2000 vt. boven onze hoofden. Dien steilen muur moesten wij beklimmen.

De inlanders hadden een pad van anderhalven voet breedte gekapt, dat zigzagsgewijze naar boven liep. Mos en andere planten en het vochtige weder der laatste dagen hadden dit pad echter zoo glad gemaakt, dat het op sommige plaatsen een halsbrekend werk was verder te gaan. Gelukkig vonden wij den wand begroeid met Alang-alang en struikgewas, zoodat onze handen den voeten te hulp konden komen.

De gevaarlijkste oogenblikken waren die, waarop wij halt moesten houden om weer eens flink adem te scheppen. Er werd dan onwillekeurig naar beneden gekeken — en zeer weinigen, die dat konden uithouden zonder duizelig te worden.

Die steile wand, die vreeselijk diepe woest uitziende kloven

van Liman en Tjåndrå geni beneden ons, veroorzaakten bij velen zulk een wee gevoel, dat zij zich met beide handen aan de Alang-alang moesten vasthouden om niet naar beneden te storten.

Een mijner volgelingen was niet tegen dat gezicht bestand; hij werd duizelig, liet zijne handen los en zou in den afgrond gevallen zijn, zoo niet eenige bĕkĕls, die de achterhoede uitmaakten, hem nog bij tijds hadden gegrepen.

Ten twaalf ure op den middag hadden wij den steilen binnenwand beklommen en bevonden ons op de helling van den hoogsten top, den Dåråwati kilen. Tjemaraboomen kwamen hier weder in menigte voor; ze waren echter veel kleiner dan op den Påtrågati; de grootste bereikten slechts eene hoogte van 30 voet. In het aangename lommer dezer boomen bestegen wij de vrij zachte helling en kwamen na vijf minuten aan het doel van onzen tocht.

Wij waren nu op het hoogste punt van het Wilisgebergte den top van den Dåråwati kilen (7653 vt. boven de zee), bestaande uit een langwerpig vierkant plate-forme zonder een enkelen boom of struik, zoodat niets ons belette naar alle kanten een vrijen onbevangen blik te slaan.

De top Dåråwati kilen is door een smal juk verbonden met den daarvan noordoostelijk gelegen lageren top Dåråwati wetan, vanwaar een ander juk zich uitstrekt naar den in het Noorden voorkomenden top Liman. Van den Liman kromt zich een lagere bergrug in westelijke richting naar den Påtrågati, van welken hij door een kloof gescheiden is, die in noordwestelijke richting afloopt.

Påtrågati, Dåråwati kilen, Dåråwati wetan en Liman vormen met hunne verbindingsjukken de steile wanden van de ontzagwekkende diepe kloof Liman.

Ten Westen van den Påtrågati onderscheidt men het gebergte van Ngĕbĕl, het lagere bergland en eindelijk de vlakte van Madioen; iets zuidelijker de Boetak, waarover wij des morgens onzen weg hadden genomen. In het Zuiden en Zuid-

Oosten zien wij beneden ons een aantal toppen, waaronder de G. Prau, de G. Langkoe en de G. Ngloeroep de voornaamste zijn; over deze toppen heen ontwaren wij het bergland van Poedak en verderop de verschillende ketenen, die den Wilis verbinden met het Zuidergebergte.

Wij onderscheiden een aantal toppen in het Patjitansche gelegen, totdat onze blik in het verre Zuiden aan den horizont de zee ontmoet.

In het Oosten bemerken wij vlak in onze nabijheid een schijnbaar even hoogen top als de Dåråwati kilen, de Gadjah moengkoer en een aantal lagere toppen, wier hellingen uitloopen in de vlakte van Kediri.

Over dit bergland heen zien wij den beruchten Kloet, die zich juist in den laatsten tijd (de tocht geschiedde in 1877) van zulk eene ongunstige zijde had doen kennen, den Kawi en aan den horizont de Ardjoenå en Smeroe.

Nadat wij aldus een blik in het ronde hadden geslagen om den omtrek te verkennen, begonnen we de plaats, waar wij ons bevonden, wat nauwkeuriger op te nemen.

Zooals wij reeds gezegd hebben, is zij een langwerpig vierkant, circa zestig voet lang en veertig voet breed, met een bodem die tot op twee en een halven voet diepte bestaat uit eene vruchtbare bruine aardlaag met rolsteenen vermengd, een bodem in het bijzonder eigen aan de zuidelijke hellingen van het Wilisgebergte, die haar zoo bij uitstek geschikt maakt voor de koffiecultuur.

Boomen of struikgewas troffen wij op dit vierkant niet aan, slechts gras en Alang-alang.

Vier steenhoopen kwamen er voor: twee groote, elk van circa twee meters en twee kleine van één meter hoogte. Zij hadden den vorm van eene afgeknotte pyramide en bestonden uit rolsteenen door middel van zand en klei aan elkaar gevoegd. De Wedånå en andere Javanen, die met mij waren medegegaan, beweerden dat deze steenhoopen afkomstig waren uit den kinå-tijd (letterlijk — ouden tijd; de inlanders bestempelen met dien naam alles, wat van boeddhistischen oorsprong is),

en waarschijnlijk gediend hadden voor petapan — plaats, waar een kluizenaar tåpå houdt.

Rondom het plate-forme, ongeveer zes voet lager, kwam een terras voor, aan de noordzijde 25 voet en aan de zuidzijde ruim 50 voet breed, dat voor het meerendeel begroeid was met Alang-alang en struikgewas.

Aan de zuidzijde trof ik tusschen het hoog opschietende gras de overblijfselen aan van muren, bestaande uit rolsteenen, door zand en klei aaneengevoegd. Ze waren ongeveer één meter hoog en begrensden twee vierkante ruimten, elk van ruim twaalf voet in het vierkant.

In één dier ruimten liet ik opgravingen doen en vond op ruim twee voet diepte een vierkanten roodgebakken steen, ongeveer twee voet breed en drie kwart voet dik, welke horizontaal in den grond lag, waarschijnlijk een overblijfsel van het materiaal, waarmede oorspronkelijk deze ruimten bevloerd waren. Gebrek aan behoorlijke werktuigen belette mij de opgraving voort te zetten, bovendien riepen onze magen ons tot andere werkzaamheden.

In een klein hutje, hetwelk in allerijl was opgeslagen, wachtte ons een eenvoudig dejeuner, dat na de doorgestane vermoeienissen dubbel welkom was. Een zacht leger van Tjemara naalden noodigde daarop tot eenige uren rust uit.

Ten twee ure namen wij den terugtocht aan. De weg, dien wij gekomen waren, scheen ons te gevaarlijk toe. Die loodrechte wand van den Dåråwati had ons bij het beklimmen reeds zooveel angstige oogenblikken bezorgd, — voor het afdalen waren wij dus met reden beducht.

Wij besloten daarom een anderen weg te nemen, en kozen daartoe een van de vele uitloopers, die den Dåråwati en Tjåndrå geni met het plateau van Poedak vereenigen.

Over den rug van een verbindingsjuk wandelden wij in de schaduw van Tjemaraboomen naar den lager gelegen top Tjåndrå geni wetan, waar wij den kam van een uitlooper volgden om zoo naar beneden te komen.

Aanvankelijk scheen ons het dalen langs zoo'n hellend vlak, dat onafgebroken voortliep in de richting van het plateau van Poedak, zeer gemakkelijk toe. Spoedig echter kwamen wij tot eene andere gedachte en verwenschten ten laatste het oogenblik, waarop wij dezen weg hadden gekozen.

De kam, in den beginne vrij breed, werd allengs smaller en smaller, terwijl de duizelingwekkende afgronden aan weêrszijden ons steeds donkerder en akeliger aangrijnsden.

't Was van het uiterste gewicht goed op te letten, waar onze voeten terecht kwamen, daar de kam niet alleen zeer smal was (op sommige plaatsen anderhalven voet), maar bovendien vol oneffenheden. Dat voorzichtig loopen werd ten laatste zeer bezwaarlijk.

De helling van den bergrug had eene groote uitgestrektheid en werd door geen enkel horizontaal vlakje, dat ons verademing had kunnen schenken, onderbroken. Het terrein eigende zich niet tot snel dalen. Bij elken stap moesten wij ons lichaam dus inhouden, hetgeen zoo vermoeiend en pijnlijk in de knieën was, dat wij herhaalde malen afgemat neerzegen en eerst moesten uitrusten om weder verder te kunnen gaan. Vier uren lang waren wij genoodzaakt op die wijze te dalen, toen wij bij den berg Ngloempang kwamen, waar paarden gereed stonden, die ons spoedig naar Poedak brachten, het uitgangspunt van onzen tocht.

SJAIR PERANG ATJEH.

NAAR EEN

TE SINGAPOERA (?)

GELITHOGRAPHEERDEN MALEISCHEN TEKST

IN HET

HOLLANDSCH VERTAALD

DOOR

E. BLOK.

Jaarlijks doen Makasaarsche prauwen op haar reis naar de Aroe-eilanden Banda aan, en brengen een legio artikelen aan de inlandsche markt. Met verlangen wordt haar komst te gemoet gezien, daar de inlander dan hoopt een keuze te kunnen doen uit een voorraad Kitab's, Tjeritera's en Sjair's. Langs dezen weg bekwam ik ook de Sjair, waarvan een Hollandsche vertaling hierachter volgt. Aangaande den maker kan ik niets met zekerheid melden. De Boedak Djauhari zooals hij zich noemt, is waarschijnlijk een ijverig geloovige van Singapoera. Dadelijk verzekert hij ons slechts te zullen verhalen wat hij van anderen vernam, doch blijkbaar is vooral 't laatste gedeelte door hem zelven verdicht, gemodelleerd als het is naar de gevechten en heldendaden der legende. Hier sneuvelen bijna geen geloovigen en *één* persoon bezorgt doorgaans de overwinning aan de geloovigen.

De gissing dat de steller hadji is, schijnt niet gewaagd, wanneer we opmerken welke groote rol de Oelama en de Koran in 't eerste gedeelte spelen en het streven van den steller om den oorlog als *perang sabil* te doen beschouwen. Aan het slot eener andere gelithographeerde Sjair vond ik een aankondiging ge-

plaatst van Hadji Mohammad Siradja te Singapoera, die den liefbebbers van Sjairs kennis geeft, dat deze bij hem te bekomen zijn.

Een onaangenaam gevoel bekruipt den lezer niet alleen wegens de onware voorstelling der feiten, maar ook waar hij bedenkt dat deze lectuur den onontwikkelden Maleier wordt voorgelegd en voorgelezen. En deze neemt alles en gaarne voor goede munt aan; want ofschoon deze Sjair alle historische waarde mist, is zij toch zeer geschikt om populair onder de inlanders te zijn.

De taal is eenvoudig, en blijft meestal in de nabijheid der spreektaal, zooals die op de kusten van Malaka gehoord wordt.

Oneindig liever had ik nevens den naam van den eervol gesneuvelden generaal Köhler, ook gemeld, hoe een Wilken, een Engelvaart en zoovele anderen zich weerden, en hun plicht deden, door het leven voor het Vaderland te wagen. Echter moest ik me bepalen tot de letterlijke vertaling, slechts hier en daar een woord door een synoniem vervangende, waar dit door de maat werd geeischt. Ook liet ik onnoodige herhalingen weg.

Denkelijk echter zullen de 2e en 3e Atjeh-expeditie den inlander wel tot de wetenschap hebben gebracht, dat de steller dezer Sjair de waarheid niet getrouw bleef.

SJAIR PERANG ATJEH.

1. Luistert naar een verhaal, mijne heeren!
Saamgesteld door uw dienaar die veel ondervond;
Het meldt de daden van een machtigen heerscher.
Het rijk van dien vorst werd Atjeh genoemd.

2. Van het rijk Atjeh gewaagde de wereld;
Niet genoeg kon zijn grootheid geroemd!
Gevreesd in het veld, ontzien in de raadzaal,
Verbreidden vele helden zijn naam!

3. Hoort nu, mijne heeren, hoort jongen en ouden!
Uw dienaar heeft niet de gave van 't lied;
Ook mocht ik de zaken niet zelf aanschouwen,
Ik verhaal slechts wat ik van andren vernam.
4. Gij hoort dus wat mij andren verhaalden;
Hier was 't te veel, daar niet genoeg.
Maar hij, die alles weet, de verhevene Allah!
Weet ook, dat ik nooit met opzet de waarheid verzweeg.
5. Van hoogen adel dan was de Atjehsche sultan;
Moedig, op 't slagveld niet te weerstaan.
En talrijk waren de staatslien en helden.
Die hulde hem boden in 't vorstlijk paleis.
6. De naam van dien Sultan was Ibrahim, de Wijze.
Onuitsprekelijk rechtvaardig en mild,
Was hij bemind en geëerd door zijn staatslien en helden;
De bloeiende handel bracht welvaart in 't land.
7. Nu zal ik u verder slechts eenvoudig verhalen;
Ook 't spreken in dichtmaat valt uw dienaar te zwaar,
Dus leefde de verhevene Vorst met de zijnen,
In liefde en vreugd; vierde dagelijks feest.
8. Er leefde, om tot ons verhaal te geraken,
Een zekere staatsman in 't vorstlijk paleis,
Die, schoon hij stamde uit Hindoesche ouders,
Verheven was tot adel door den machtigen Vorst!
9. Deze, Mantri Rampang, zooals men hem noemde,
Was volmaakt in kracht en in moed;
Met de kris en het zwaard verstond hij te vechten,
Die de oogenlust was van den Vorst.
10. Het gebeurde op zekeren dag, dat zijn Hoogheid.

Vs. 3. Een herhaling van dit vers is weggelaten. Wel bevat vers 4 ook geen nieuws, maar wordt behouden ter wille der karakteristieke aanroeping van Allah.

Vs. 7. regel. 4. De derde en vierde regel van den tekst luiden:

Adapon akan doeli chalifah, Makan dan minoem sahari-harilah.

Het contrast, dat de plastische 4e regel met den voorgaanden maakt, deze omschrijving noodig.

V. 7. regel 2. Hier staat *satja'* = *sadja'* = dichtmaat, rijm.

Vs. 9. regel 3. *Gedoebang* en *kadoebong* worden telkens afwisselend gebruikt.

Tot Mantri Rampang zich wendde en sprak:
„Hé Mantri, ten spoedigste moet gij vertrekken
„Naar Singapoera. Koop mij daar een stoomschip."

11. Hoe klopte het hart van den Mantri van vreugde,
Toen hij duizenden ontving uit de hand van den Vorst.
Daarna vertrok hij; zooals men verzekert.
Van vier of vijf slaven verzeld.

12. Van zijn reis behoef ik niet lang te verhalen;
Hij kwam behouden te Singapoera aan
Met het geld hem vertrouwd; maar menigen ringgit
Verkwistte hij daar met roekelooze hand!

13. 14. Een maand, iets meer of iets min was verloopen,
Sedert de Mantri te Singapoera kwam.
Maar eerst, toen al zijn geld was verdwenen,
Gevoelde de Mantri zich niet meer gerust.

15. Toen sprak hij, met het hart vol zorgen:
„Ach is dat dan het einde der zaak?
„Het beste is maar naar Batavia te reizen,
„Zeker daar verkrijg ik wel geld:

16. „Daar begeef ik me dadelijk tot den Hollandschen heerscher
„En vertel hem, al wat ik deed.
„Dan zal ik geld van den Hollander vragen;
„Ik verkoop hem het land van mijn Vorst!"

17. Toen de zaak (van den Mantri) zoover was gevorderd,
Begaf hij zich weldra op reis.
En spoedig hierna te Batavia gekomen,
Ging hij op weg tot 't bespreken der zaak.

18. De Generaal, die hem, bij zijn nadering bemerkte,
Zag, dat hij een Atjehsche groote geleek;
Toen was er groote vreugde in zijn hart,

Vs. 11. *regel* 3. Deze regel luidt: *Pergilah ia koenonnja gerang.*
Gerang = *gerangan* en slechts ter wille van de maat gebruikt.

Vs. 13. is weggelaten. Het verhaalt dat de Mantri in een buffelstal woonde, en des avonds ging dobbelen.

Vs. 16. regel 4 *Poetoeskan harga nageri baginda.*
Poetoeskan harga komt hier overeen met *verkoopen.*

En hij verwelkomde hem met kanongebulder.

19. Toen begon de Generaal van Batavia te spreken:
„O. Mantri! ik gaf u mijn groet.
„Maar ver van hier ligt uw land, en uw woonplaats,
„Zeg Mantri, wat voert u hierheen?

20. Eerbiedig hem groetend, sprak nu de Mantri;
Het gelaat gekeerd naar den vorst;
„Vergün mij mijne bede duidelijk te uiten,
„'t Is uw geldelijke hulp, die ik vraag."

21. Het volgende kan ik kortelijk verhalen:
Drie dagen was het hierna,
Toen de Hollanders het gevraagde hem schonken;
En in den vastentijd zonden zij hem terug naar zijn land.

22. Nog sprak hij: „Indien ge wenscht oorlog te voeren,
„Is deze maand de gunstigste tijd!
„Want in dezen tijd gebruiken Maleiers,
„Des daags geen spijs en geen drank!"

23. Zoo had hij zijne zaken gelukkig beëindigd,
En nam de terugreis weer aan
Naar zijn land, en nauw daar gekomen.
Meldde hij zich aan bij zijn Vorst.

24. Hij sprak, eerbiedig tot groeten zich buigend:
„O Vorst, schenk mij vergiffenis toch,
„Dat ik het waagde, naar Batavia te reizen.
„Ook vond ik het schip niet, dat mijn heerscher verlangt!

25. „Mijn vriend," klonk nu de stem van den Sultan,
„Ik reken 't u niet aan als schuld
„Wel vondt ge niet, wat ik last gaf te zoeken,
„Maar Allah beschikte 't zoo".

26. De dag was geëindigd, de nacht was gekomen,

Vs. 20. regel 2 *Vorst* hier gebruikt voor G. G.

Vs. 26. regel 2. „*Masing-masing poelang karoemah sendiri* = Ieder keerde naar zijn eigen woning. Maar daar er geen andere handelende personen in 't voorgaande voorkomen dan de Vorst en de Mantrie is deze verandering niet zinstorend.

De Mantri alleen naar zijn woning gekeerd.
Zijne Hoogheid begaf zich naar de binnenvertrekken,
Gevolgd door de schoone Vorstin.
27. En nauwlijks had de heerscher zijne oogen gesloten,
Of hij droomde, dat een heilig persoon
Hem toesprak: „Jeugdige, voortreffelijke Ibrahim!
„Breng uwe wapens bijeen tot den strijd.
28. „Wees niet zorgloos, o Heer! en aarzel nu niet!
„Een groote ramp bedreigt uwen staat.
„Verzamel al uwe moedige mannen,
„Die weten te vechten met kris en met zwaard!"
29. Hevig verschrikte de Vorst! Hij ontwaakte;
De eerwaardige was uiterst ontsteld!
Ontroerd boog hij 't hoofd. Tot dank klonk zijn stem:
„Allah is groot! Hij toont mij den komenden nood".
30. Groot was toch de onrust van den kundigen heerscher,
Die in gepeinzen verzonken, alleen terneder zat;
Nooit had een droom van zoo schriklijk een' inhoud,
Hem gekweld, sedert hij 't levenslicht zag!
31. De gedachte woelde rond in het hart Zijner Hoogheid:
„Wat zou ik toch hebben misdaan?
„Maar Allah! al zendt Gij me een zware beproeving,
„Ik berust, en beveel mijn lot in uw hand!"
32. Intusschen week de schaduw des nachts voor de glansen
Des daags. Toen verhief zich de Vorst
Om na 't reinigende bad, de handen ten hemel geheven,
Allah te danken door 't morgengebed.
33. En toen de volle klaarheid des daags was gekomen,
Trad Zijne Hoogheid uit het paleis.
Hij begroette de grooten, die voor hem verschenen,
Met den klank van zijn vorstlijk woord!
34. „Hoort gij allen" zoo sprak de verhevene heerscher,

Vs. 27. regel 2. *oelija* = *wali*. De schrijver laat den gezant den vorst met „toean" aanspreken.

Vs. 28. regel 2. *behala* = *bălā* (Arab.)

„Dezen nacht, toen de slaap mijn oogleden sloot,
„Toen was het, alsof te midden der droomen
„Een vorstelijk persoon mij verscheen".
35. „Duidelijk en helder, hoord' ik zijne woorden:
„O, Gij! dien men vorst Ibrahim noemt.
„Weet, dat over uw rijk een ramp dreigt te komen,
„Breng dus uwe helden bijeen!
36. „En ik beveel u" klonk nog 't woord van den Sultan
Den verzamelden Mantri's in 't oor,
„Ik beveel u (voor 't paleis) een vijver te graven,
„Dan werpt ge ons Wetboek, den Koran, daarin!"
37. Nauw hadden ze 't bevel van den Sultan vernomen,
Of ieder toog lustig aan 't werk.
En niet te beschrijven was de vroolijke drukte,
Toen de herder des volks aan den arbeid hen zond.
38. Die vroolijke arbeid duurde dagen aan dagen;
Ze groeven den vijver in 't midden der stad.
't Was veldheer of staatsman, wie 't ijverigst zich toonde,
Den arbeid te ordenen naar links en naar rechts!
39. Nu meld ik u, om 't verhaal niet onnoodig te rekken,
De vijver kwam spoedig gereed.
Nu zonden ze uit hun midden een welsprekenden Mantri,
Die naar den doorluchtigen Vorst zich begaf.
40. Deze, Mantri Boelin genaamd, bracht zijne groete,
En sprak: „O vorst, Heer des lands!
„Aan den last, dien Uw Hoogheid ons goedgunstig vereerde,
„Is ten volle door uwe knechten voldaan."
41. Toen klonk het woord van Zijne Hoogheid den Sultan;
„Is die arbeid door de Mantri's verricht,
„Zoo moet ge een onzer geleerden ontbieden,
„Deze kome met den heiligen Koran tot mij!"
42. Nauw vernam de Mantri het verlangen des Sultans,
Of ijlings snelde hij heen;
Hij bracht den wijze den vredegroet en wachtte,

Tot hij als antwoord „ook u zij vrede" ontving!
43. Toen eerst begon hij van zijn opdracht te spreken;
„O. wijze! wiens naam zoo vermaard,
„De doorluchtige Vorst ontbiedt u ten hove,
„Hij verlangt dat gij mij dadelijk verzelt."
44. De wijze had de woorden van den Mantri vernomen,
Hulde zich in den tabberd, dekte 't hoofd
Met den tulband, vatte met eerbied den heiligen Koran,
Toog schoeisel aan en begaf zich op weg,
45. Niet lang had de verhevene wijze gewandeld,
Of hij naderde het vorstlijk paleis.
Ging naar den middelsten balei den zetel des Sultans,
En boog naar 't gebruik het hoofd naar den grond.
46. En toen de Sultan vroeg, hem welwillend aanschouwend,
„Hebt gij den Koran gebracht?"
Antwoordde hij, de handen geheven:
„Ja, o Vorst met het schitterend gelaat."!
47. Glimlachend sprak nu de verheven heerscher:
„De Koran, dien ge mij brengt,
„Moet worden omwikkeld met kostbare stoffen!"
Fluks gingen de mannen voldoen aan dien last.
48. Zij gingen, bespraken 't gebeurde te zamen,
Luid en vroolijk klonk hunne stem,
Ze zaten en stonden in 't rond, toen de Wijze
Den heiligen Koran wierp in den vijver.
49. Nog een oogenblik en daar naderde de Sultan,
Door Rampang den Mantri verzeld;
Hij wenkte hen te nadren tot dicht aan den oever
Des vijvers, die wijd en diep voor hen lag.
50. Toen sprak Zijne Hoogheid, de beheerscher der wereld:
„Gij allen, mijn onderdanen, van nabij of veraf,"
„Zijt ge waarlijk vrome knechten van Allah,
„Zoo drinke ieder uwer uit den vijver een teug;
51. „Want weet het, gij allen, mijn trouwe bevolking,
„Dat eerlang een zware beproeving u dreigt;

„Het is toch gewis dat ons land beoorloogd zal worden,
„En niemand uwer zij dan een verrader!"
52. Toen zij dit woord van den heerscher vernamen,
Dronken mannen en vrouwen een teug.
Groot was 't gedrang, toen die allen daar dronken,
Deze uit een schotel, die uit een kop.
53. Druk en vroolijk gingen ze voort nog met drinken,
Ze bevochtigden knevel en baard;
De Mantri's voldeden aan 't bevel van den Sultan,
Geen hunner zou afvallig zijn in den naderenden krijg.
54. En meer en meer ijlde men toe om te drinken;
Ook hadden de handelaars en kramers het doel,
Om, wanneer zij op den oordeelsdag voor Allah verschenen,
De verdienste te hebben van den heiligen dronk!
55. Het gaan en het komen duurde dagen en dagen.
En toen eindelijk elk een teug had gebruikt,
Wendde de Sultan zich om te vertrekken.
Door al zijne Mantri's gevolgd.
56. 57. Eens, het viel voor op een heiligen Vrijdag,
Beval de genadige Vorst
Het volk te verzamelen, ten einde
Zich tot Allah te wenden in een vurig gebed!
58. Een zijner krijgers doorkruiste de straten;
En ieder hoorde zijn stem:
„De Sultan gelast u voor hem te verschijnen,
„Niemand uwer blijve tehuis"!
59. Zooals men kan denken — om niet lang te verhalen,
Noodde de Sultan hen allen te gast;
De disch was gedekt binnen en buiten.
Als een rollende donder was het gegons van het volk.
60. Toen de dag was verstreken en de avond verscheen,
Toen vroegen zij allen verlof tot vertrekken;
Elk der gasten keerde terug naar zijn woning,

Vs. 52. regel. 4. „*Ada jang dimangkok ada jang dipinggan*".
Vs. 56 is slechts een herhaling van het voorgaande, en is daarom weggelaten.

Ook de Sultan ging in zijn binnenvertrek.
61. Nu sta mij toe 't verhaal te bekorten,
Het dichten is te zwaar mij een taak!
Ik eindig dus vooreerst met het verhaal van den Sultan,
En begin met het sneuvelen van den Hollandschen Generaal!
62. Aangaande Batavia moet ik u melden,
Onafzienbaar groot was de stad,
Voorzien van alles wat haar grootheid betaamde,
Rechts en links zag men hare huizen van steen.
63. De Generaal der stad Batavia was bezig,
Met het ijverig bespreken der zaak;
Omringd door een aantal zijner machtige mannen;
En luide klonken hunne stemmen in den raad.
64. Toen sprak de Generaal tot de aanwezige hoofden:
„Legt mij allen uw oordeel eens bloot,
„Maar weet: 't is mijn stellig verlangen,
„Wat ge zegt, zij wèl overdacht"
65. (Wijs en wel overdacht) was hun antwoord:
„Verlangt Gij degelijken raad,
„Zoo ware 't goed, den Resident van Riouw t' ontbieden
Te zamen met hem nemen we een besluit"!
66. De Generaal na 't vernemen dier woorden
Zeide: „Gij spreekt waarlijk juist"!
En dadelijk beval hij, dat een zijner schepen
Met dien last naar Riouw vertrok.
67. Van die reis behoef ik niet lang te verhalen;
De Resident van Riouw kwam aan,
Hij bracht veel wapenen meê, en hierover
Was men te Batavia verheugd!
68. 69. Nu werd men, moet ge weten, te Atjeh onrustig;

Vs. 61. regel 3 en 4 luiden:
„Keçah baginda dahoeloe terhenti Terseboetlah kata Djindral mati".
Vs. 63 regel 3. Hier is *soedagar* gebruikt, wellicht in den zin van „opperkoopman" der Oude Compagnie.

Want menig gerucht werd verspreid!
Men meldde 't elkander in onrust met beven,
De eene meldde leugen, een ander sprak juist.
70. De Blanda rustte zich namelijk uit tot den aanval,
Acht krijgsschepen telde zijn vloot;
De vastenmaand bracht zekere tijding van 't leger,
Dat naderde, vele duizenden in tal.
71 Daar stond de Generaal, fier was zijn gestalte,
De sterren van verdienste op zijn kleeding gehecht,
Zijn gelaat blonk van moed. Ook was hij
Ruim van zwaarden en pistolen voorzien.
72. Hij vertrok met de vloot om de zaak uit te voeren,
Bleef tien dagen op reis,
En nauwlijks in de zee voor de stad aangekomen.
Ankerden alle schepen der vloot.
73. Toen de Atjehers dit bemerkten riepen zij luide:
„De Hollanders komen, veel in getal!
„Die aanzienlijke vloot is niet te verachten,
„Zelfs (vier) stoomers zie ik er bij!"
74. De krijgslieden gingen het Zijne Hoogheid berichten.
Een hunner sprak: „Vergeef mij, o Heer,
„Ik leg het bericht aan Uwe doorluchtige voeten:
„In aantocht is een sterke Hollandsche vloot!"
75. Nu sprak Zijne Hoogheid, de verhevene heerscher,
Tot het legerhoofd richtte hij zich:
„Ga! en help de mannen die uitzien,
„Wat wel 't doel van dien Kafir mag zijn!"
76. Het legerhoofd ging om dien last uit te voeren,
Rechts en links door zijn helden begeleid;
Ieder ging fluks op zijn post en beloerde
De Hollanders die, op weg naar de stad,
77. Zich volkomen, zoowel ouden als jongen,
Ten strijde hadden gerust.

Vs. 71. regel 1. Hier wordt Generaal Köhler — ook in 't vervolg „Djindral Batawi" genoemd.

Al de gewapenden stegen af in de booten,
Die hen wachtten de zeilen in top.

78. Wat een gedruisch toen zij zich ontscheepten!
Hoe verwaten stelden die kafir's zich aan!
Hoog zwaaiden ze hun geladen geweren,
Hun loopen werd springen, hun marsch werd een ren!

79. Daar kwamen zij onbevreesd en vermetel;
Niemand giste, hoe groot hun getal;
De officieren gelastten hun de kleeding te ordnen,
Terwijl naar de woning van Rampang men vroeg.

80. Het hoofd van de lijfwacht sprak tot zijn vrienden:
„Hoe verwaten stelt die Blanda zich aan!
„Van goede manieren weet hij niet 't minste:
„Want rechtopstaande spreekt hij tot mij!

81. 82. Hierop sprak de vijand met vermetele gebaren:
„Waarom spreekt ge allen toch zoo?
„Is 't omdat ik u vroeg naar de woning des Mantri's?
„U te beleedigen was toch niet mijn doel"!

83. Het legerhoofd gaf den Hollander ten antwoord;
„O Heer! zijt van ons gegroet!
„Waarom vraagt ge toch naar Rampang den Mantri?
„Leg ons de reden duidelijk bloot".

84. Toen verhaalde hem de Blanda de volgende zaken:
„De reden dat ik naar den Mantri verneem,
„Is, omdat tijdens zijn verblijf te Batavia,
„Hij het land Atjeh ons schonk.

85. „Tevens bad hij onzen Generaal hem te helpen,
„Met twintig duizend, en die som
„Werd hem door onzen Vorst toen geschonken,
„Daarom ziet gij ons hier."

86. Het legerhoofd vertolkte den zijnen het gehoorde,
Alle hoofden waren uiterst verbaasd,

Vs. 81. De eerste twee regels bevatten eenige onkiesche scheldwoorden, de laatste twee regels luiden: »*Bertanja orang berdiri tegak Orang Atjeh tertawa gelak*".

Vs. 85. regel 2. »*Pada Djindral doewa poeloeh.*" Welke geldsoort wordt niet aangeduid, maar denkelijk zijn er *ringgit* bedoeld.

Over de daden van Rampang den Mantri,
En dat hij destijds naar Batavia ging.
87. Nu antwoordde hem het hoofd van de lijfwacht,
„O. Blanda! keer maar terug!
„Hoe kunt ge toch zoo onuitsprekelijk dom zijn?
„Beschikt een Mantri dan over het land?
88. „Aangaande Mantri Rampang moest ge toch weten:
„Hij is slechts de slaaf van den Vorst!
„Het beste is, dat ge dadelijk terugkeert,
„En bericht brengt aan den Generaal!
89. De Blanda begon nu te schieten, alsof hij
Den aanval ernstig begon.
Ook begon men reeds kogels te wisselen,
Maar nog werd niemand gedood.
90. Met een hevig rumoer trok de Blanda,
De gelederen om 't legerhoofd saam;
Deze was echter ervaren en dapper,
In 't minste schrikte hij niet!
91. De Atjehsche helden verhieven ten strijde,
Hun gedoebang van schitterend staal!
Die, niet meer omhuld door het blad van den nipah,
Niet zelden doodlijk trof.
92. De strijd begon feller en feller te woeden,
Toen de Blanda hulptroepen kreeg.
In de vlakte ontplooiden zij hunne gelederen,
Genoegzaam van kanonnen en geweren voorzien.
93. Maar recht op hen aan kwamen de Atjehsche mannen,
Wee u! al zijt ge duizenden in tal!
Zij beefden niet in 't minste, noch vreesden,
Maar sloegen er vaardig op los!
94. En nog eens, en nog eens sloegen de Atjehsche hoofden,
En noemden hun (roemrijken) naam.
Toen begonnen de Blanda's naar 't zeestrand te wijken,
Vervolgd door den Atjeher, den gedoebang ontbloot.
95. Toen de zon begon ter kimme te dalen,

Waren alle Blanda's gevlucht;
En hadden spoedig hun schepen beklommen;
De Atjehers gingen terug naar de stad.
96. En het hoofd van de vorstelijke lijfwacht
Ging rechtstreeks naar den schitterenden troon.
De Vorst richtte zich tot hem met de woorden:
„Met welk nieuws komt ge tot mij?"
97. Het hoofd van de lijfwacht groette met eerbied:
„Vergun mij te spreken, o Vorst!
„Wij, door de hulp van den verhevenen Allah,
„Hebben den vijand verjaagd!"
98. De officieren, nu op hunne schepen gekomen,
Brachten bericht aan den Generaal,
En zeiden: „Zoo de oorlog op die wijze voortduurt,
„Behoudt ge geen enklen soldaat!"
99. Nu sprak de generaal, met vertoornde blikken,
Rood kleurde de drift zijn gelaat,
„Hoort, mijne heeren! jongen en ouden!
„Morgen gaat ge weder aan land!"
100. 101. Den volgenden dag bij 't opgaan der zonne,
Gingen de Blanda's weder aan land.
Van die mannen — die jongen en ouden,
Lachte de een, de ander zag droef!
102. Nauwlijks bemerkten hen de Atjehsche hoofden,
Die daar wachtten, den gedoebang ter hand,
Of het legerhoofd vol strijdlust gaf zijne bevelen,
„Mannen! vooruit, den strijd te gemoet!"
103. Allen rukten de stad uit en waarlijk
Onbeschrijflijk was hun geschreeuw:
„La ilaha illa 'llahoe!" En zonder te poozen.
Loofden ze Allah! den Heer aller kracht.
104. Zoodra zij elkander waren genaderd,

Vs. 100. luidt bijna gelijk als 101. Alleen is de regel:
„*Tjoekoep dengan mariam pedati*" nieuw.
Vs. 103. regel 3. Er is geen God dan Allah.

Begon de woedende strijd;
Naar alle zijden hakten en hieuwen de zwaarden,
Gelijk de donder klonk het gedruisch.
105. De Hollanders laadden en losten de geweren.
De Atjeher vocht met het zwaard
En bestookte den vijand dapper en vaardig,
Menige vijand rolde hoofdeloos in 't zand.
106. 107. 108. Het deel van 't leger, dat nog op de schepen vertoefde,
Begaf zich nu haastig aan land;
Officieren en minderen, allen verschenen;
Zij sloegen tenten op, met vlaggen gekroond.
109. Toen 't leger der Blanda's stilhield in de vlakte,
Hoorde men telkens een tartende stem,
Die uitdagend sprak tot de Hollandsche officieren
„Hé Kafir, kom op en vecht zoo ge durft."
110. Vertoornd antwoordden de Hollandsche officieren:
„Hé Atjehsche krijger, ga heen,
„En bericht aan uwen moedigen Sultan,
„Dat in 't midden der vlakte ik hem wacht!
111. De Atjeher ging, en het woord van den Blanda,
Bracht hij zijn opperhoofd over.
Deze sprak tot zijne strijders: „Weet, mannen!
Weet, dat de Blanda ons wacht!"
112. Want toen hij dat bericht had vernomen,
Was zijn strijdlust onbeschrijflijk groot!
„Vergun mij te spreken, verheven landsheer!
„En geef mij tot vertrekken verlof!
113. De Sultan van Atjeh hoorde die woorden,
En sprak: „U Allah zij lof!"
„Op U, Verhevene! vest ik mijne hope.
„In Uwe hand beveel ik mijn lot!"
114. Toen de Atjehsche mannen gingen (ten strijde),
Werd tot krijgsgeschreeuw hun dit gebed.

Vs. 106. en Vs. 107. verhalen hetzelfde als 105.

Ook „la ilaha illa'llahoe" klonk uit de monden,
Der mannen, die, 't zwaard in de hand,
115. Voortrukten, tot dicht bij de vlakte;
In 't gezicht van 't Hollandsche heir.
Toen hielden zij halt, klaar om te strijden;
De Hollanders maakten ook hun geweren gereed.
116. Wat was 't, toen de Hollanders begonnen te schieten
Wat was 't een vreeselijk gedruisch!
Alle kapiteins met hunne officieren.
Vielen op de Atjehers aan!
117. Maar recht op hen af en den gedoebang geheven
Stormden dezen op d'ongeloovigen in.
Met woede in 't hart richtten zij hunne slagen,
Naar links en naar rechts met krachtigen arm.
118. 119. Niet een der geweren en kanonnen des vijands
Sloot nog zijn doodenden mond;
Maar de Atjeher stormde er op in, en bij hoopen
Zegen de Hollanders zielloos ter neer!
120 Verwonderd zagen de Hollandsche officieren
Het Atjehsche legerhoofd aan,
Die zich zelven vergat in de woede van 't strijden!
Daar kwam hij weer recht op hen aan,
121. Met zijne Atjehers. Hij verbrak de gelederen
Der beschonken Blanda's;
Zij staken met speren, en sneden vol woede,
Den vijand het hoofd van den romp.
122. Het (Atj:) legerhoofd waagde zich al verder,
De kogels vreesde hij niet.
Reeds waren duizend Hollanders gesneuveld,
Of lagen ter neer, doodelijk gewond.
123. 124. Groot was hun aantal, ze lagen
Als loetoeng's en kera's op den grond,
En de overigen, toen ze den aanval herhaalden,
Werden vervolgd tot den oever der zee.

Vs. 123. is een herhaling van vs. 122 en daarom weggelaten.

125. Daar begonnen zij onderling de zaak te bespreken,
„'t Gaat ons niet naar den zin.
„Wij volgden den raad van Rampang den Mantri,
„Maar verloren menigen strijdbaren man."
126. En Mantri Rampang? Pas was hij zeker,
Van de komst van 't Hollandsche heir,
Of hij heesch, met vreugd in 't trouwelooze harte.
De Hollandsche vlag hoog op aan een stang;
127. De krijgs lieden zagen 't weldra: daar wapperde,
Hoog boven hen een Hollandsche vlag,
De oudste van hen sprak: Welke verrader,
Verstoutte zich tot deze daad?
128. Toen de Hollanders hun banier in de verte bemerkten,
Was hun vreugde onuitsprekelijk groot.
Zij rukten op, vol moed; als in wedloop,
Snelden zij heen naar de stad!
129. Een der Atjehers bemerkte den vijand,
En snel, met woede in 't hart,
Ontblootte hij den gedoebang, ijlde heen!
Maar werd door het legerhoofd gestuit in zijn loop.
130. En kalm klonk het woord van den goedhartigen oude:
„Handel niet te haastig, o Heer!
„Buig u eerst aan de voeten van den machtigen Sultan,
„En bericht Hem wat er geschiedt."
131. De krijgsman luisterde naar den raad hem gegeven;
Hij hurkte neer op den grond
En smeekte: „O grijsaard! wijste der Mantri's,
„Ga zelf en spreek met den Vorst"!
132. Spoedig trad de oudste der Atjehsche Mantri's
In 't paleis van den doorluchtigen Vorst.
Een aantal zijner vrienden volgde zijne schreden,
De balei was reeds door Hoeloebalangs bezet.
133. Hij sprak, nadat hij den Sultan eerbiedig gegroet had,

Vs. 129. regel 4= منتري جوهن = legerhoofd.

„Vergeef me, o Heer! Vorst des lands!
„Het is te wijten aan Rampang, den Mantri,
„Dat de Hollander drong in ons land."
134. Toen verhaalde de oude uitvoerig en duid'lijk,
De zaak van 't begin tot het eind.
De Vorst, verbaasd over 't geen Hij gehoord had,
Sprak met den toorn op 't edel gelaat:
135. Hij sprak, en bevelend blikten zijne oogen
De helden en staatslieden aan;
„Ga! grijp Rampang! den trouwloozen Mantri,
„En breng hem geboeid voor mijn troon"!
136. De mannen snelden heen in bereidwilligen ijver,
Beladen met touwen en hout,
En in het huis van den Mantri was het een wedstrijd,
Wie het eerst de hand aan hem sloeg.
137. Spoedig was de Mantri gevangen; men bond hem
De handen gekruist op den rug.
En sleepte hem langs den grond naar den zetel
Van den doorluchtigen Vorst.
138. Scherp en honend klonk uit diens mond het bevel,
„Sluit in den kerker hem op!"
Ruw greep men hem aan, en weldra omsloten,
Hem de ketens, als was hij een aap.
139. 140. En nogmaals sprak de machtige heerscher,
Tot de Mantri's was ditmaal zijn woord,
„Gaat stijden! dat is de weg die tot God voert!
„Zoo verwerft ge u den hemel tot loon!
141. „Morgen gaat ge strijden en elk van u allen
„Neme een kruik rozenwater mee;
„Kleedt u allen in reine witte gewaden
„En ieder neme zijn zwaard."
142. Toen het legerhoofd dit woord had vernomen,
Sprak hij, met vreugde in 't hart:

Vs. 139. Verhaalt nog eens dat de Hollanders optrokken en is daarom weggelaten.

„Vergeef mij o Heer! 't is juist die verdienste,
„Waar uw nederige dienaar naar streeft."

143. De Ajehers grepen de lijken der Hollandsche mannen,
En bonden de voeten hun vast;
Hoog trokken zij hen op aan palen en boomen,
En lieten hen benglen als wapprende vlaggen.

144. In de verte stonden de Hollanders en bemerkten
Des vijands minachtend gedrag,
Hun woede daarover is niet te beschrijven,
Haastig snelden zij toe,

145. Recht aan op de reien der wachtende Atjehers,
Zij losten geweer en pistool,
En toch, door de hulp van den machtigen Allah,
Van alle mannen des lands.

146. Sneuvelden in 't gevecht, dat hevig toch woedde,
Niet meer dan een tweetal of drie.
Maar van het heir der ongeloovigen
Zonken velen ongewroken terneer.

147. Voorzeker rustte geen blaam op d'Atjehers,
Wegens hun gedrag in dien strijd.
Groot was het aantal der gesneuvelde kafirs,
Ongewroken lagen die terneer.

148. Dagelijks woedde de strijd, en schoon de vijand
Den aanval woedend begon,
Geen Atjeher dacht aan vluchten of wijken.
En de Hollander, hevig verstoord

149. Dat dus de krijg liep, schoot met kanonnen,
Met geweren; maar het heir,
Der Atjehers snelde aan, en zij hieuwen
Den Hollander het hoofd van den romp!

150. De generaal die den strijd van verre aanschouwde,
Gevoelde woevel in 't hart;
„Reeds zijn velen gedood, korporaals en officieren,
„Door de strijders van den Atjehschen Vorst!.

151. „Bedwong ik niet de mannen van Palembang en Boni?
„Bukten zij niet voor mijn zwaard,
„Hoe groot ook hun heir; te meer dan
„Bedwing ik dit oproerige volk!"
152. „'k Ben zeer verwonderd! Want ik zag nimmer,
„Maleiers, die zoo vol moed
„Vochten, zonder aan zich zelven te denken,
„Gewapend slechts met een zwaard!"
153. En hij richtte zich tot de hoofden der troepen;
„Komt nader! wij keeren terug;
„Reeds te groot is het aantal der dooden,
„Veel schepen verloren hun gansche bemanning.
154. Om nu hierover niet te uitvoerig te worden,
Het geschiedde op zekeren dag,
Dat de Atjehsche Vorst een vergadering belegde
Van al de grooten van 't hof,
155. En sprak met bedaardheid, en vriendelijke kalmte,
„Goed ware 't we zonden een brief
„Naar Stamboel, naar den verheven Padisha,
„En meldden Hem onzen nood."
156. Spoedig was deze brief door den Oelama geschreven.
Men stelde hem den Pendikar ter hand,
Die verlof vroeg en bekwam te vertrekken;
Hij scheepte op een stoomschip zich in.
157. Nu moet ik van de Hollanders u melden,
Dat de Generaal (eens) tot hen sprak:
„Komt, jong en oud! Rukt weer op om te strijden,
„Tegen de mannen van den Atjehschen vorst!"
158. 159. Toen stelden zich de benden van Batavia in beweging,

Vs. 151 regel 1. Deze bijzonderheid is niet geheel juist. Wel deelt Gerlach meê, deel III bladz. 116, dat generaal Köhler civiel en militair gezaghebber in de Lamp. distr. is geweest.

Vs. 156. Dit is een anachronisme. De bedoelde brief is afgezonden, vóór de oorlog aan Atjeh was verklaard door Z. E. den G. G. Loudon.

Vs. 158 en Vs. 159. Deze twee versen bevatten nagenoeg hetzelfde.

Met een onbeschrijfelijk gedruisch!
In de vlakte ontplooiden zij hunne gelederen,
Onder het aanhoudend geroffel der trom.
160. De wachtende Atjehers hoorden en zagen,
Daar naderde het Hollandsche heir!
Groot was hunne vreugde! zij voegden zich samen,
Den gedoebang ontbloot in de hand.
161. Daar naderde een knaap, groette needrig en sprak;
„Vergeef me, verhevene Heer!
„O! schenk me verlof tot vertrekken, opdat ik
„Met den verwenschten Blanda mij meet."
162. Verwonderd luisterden de Mantri's en spraken:
„O! hoor ons, gij knaap!
„Zijt ge niet te jong en te zwak, om den vijand
„Te verwinnen in een gevecht met het zwaard?"
163. „Vergeef me, oudste der Mantri's!"
Klonk weer de stem van den knaap,
„De dapperheid blijkt niet uit kracht, niet uit grootte,
„Maar in 't harte zetelt de moed!"
164. „Ben ik door een gunstige beschikking van Allah
„Niet reeds lang in dienst van den Vorst?
„Mijn grootte en krachten zijn ruimschoots voldoende,
„Men reike mij dus slechts een zwaard!
165. „Bovendien wenschen nog drie mijner broeders,
„Met mij mede te gaan in den strijd;
„Ook zij willen strijden met den ongeloovigen vijand;
„Wij ontvangen in den hemel ons loon!"
166. „Gij knaap!" hernam de verhevene heerscher,
„Gij knaap! met het schoone gelaat!
„Strijd met dit zwaard!" En Hij schonk hem,
Een gedoebang met juweelen bezet.
167. Vervolgens sprak tot hem, Boelin de Mantri,
„Jong zijt ge, maar toch kloek.

Vs 160. regel 2 luidt: „Ramainja orang ditengah padang" en is meer omschreven dan vertaald, zonder dat echter deze verandering zinstorend is.

„Ge verwerft u, door voor den landsvorst te strijden,
„Den roem en naam van een held.!"
168. De knaap sprak: „Zoo het de wil is van Allah,
„En met den zegen van onzen Vorst,
„Beloof ik, en ik strijd er voor met al mijne krachten,
„De Hollander valt door mijn hand!"
169. 170. Daarop vertrok onze moedige jongeling,
Door vrienden en makkers verzeld;
Elk had zijn zwaard en „la ilaha illa Allah"
Was onverpoosd hun geroep.
171. En luider en luider klonken hunne stemmen,
Totdat zij, buiten de stad,
Tot dicht bij den vijand waren gekomen;
Daar, in de vlakte, bleven ze staan.
172. Nauw zagen dit de kapiteins, of ze riepen:
„Daar naderen de mannen der stad!"
Ieder verzamelde snel zijne strijders,
En rustte hen uit, met geweer en met zwaard,
173. De Atjehsche mannen schikten zich in orde,
Geleid door den moedigen knaap.
Toen deden zij gebeden en loofden
Hun God, uit wien alle kracht!
174. De knaap verzamelde allen om zich henen,
„Noemt onophoudelijk Gods naam!
„En slaat, geholpen door den Hemelschen zegen,
„Den vijand het hoofd van den romp!"
175. De vijanden zagen dit alles van verre,
Zij schoolden beraadslagend saam,
Daar klonken de trommen, vormden zich de rijen,
En hoorde men den knal van 't geweer!

Vs. 169. is weggelaten, daar het slechts een herhaling bevat van 't vorige vers. Hier komt voor „*Merasalah belanda gedoebang sabilah* " Met „*belanda*" wordt natuurlijk de generaal bedoeld.

Vs. 170. Het „*La ilaha illa Alla*" is hier om de maat weergegeven door de gewone uitspraak.

176. De strijdlust der Atjehsche mannen ontvonkte
Bij 't geluid van geweer en kanon.
Zij stortten zich vooruit, den gedoebang geheven,
En drongen moordende in.
177. Boven allen vermetel was hun jeugdige leider,
Die, zonder vrees in 't hart
Voortsnelde, onder 't schreeuwen der krijgsleus;
Hij zwaaide 't zwaard op de maat van den dans.
178. Reeds velen waren gekwetst en gesneuveld,
Gevallen door de hand van den knaap.
Nu hierheen dan daarheen joeg deze den vijand,
Uitstekend bleek de moed van den knaap.
179. Intusschen zag de Generaal door zijn kijker
Van 't schip den loop van 't gevecht.
Reeds waren velen der zijnen gesneuveld,
Hij zag 't, en met woede in 't hart,
180. Gelastte hij alle soldaten te vuren,
En wel in de richting der stad.
Daar donderde de knal uit alle kanonnen!
Wie telde toen 't ontzaglijk getal
181. Der kogels? Ze vielen in donkere zwermen,
Geen echter trof er de stad!
Ze sloegen neer, tusschen het gras en de struiken,
Gelijk de mieren in tal!
182. 183. De Atjehers vervolgden den vluchtenden vijand,
IJlden hem na langs de kust.
Velen werden gegrepen, gebonden,
En de ooren sneed men hun af! (sic)
184. 185. Onbeschrijfelijk groot was de onrust der Blanda's,
Toen zij zagen, dat de mannen des lands
Telkens hunne strijders hadden verslagen,

Vs. 181. regel 1. *Kelang kaboet = kelam kaboet.*

Vs. 183. Weggelaten; bevat omstreeks 't zelfde als 182.

Vs. 185 bevat slechts dezelfde beschimping van vs. 184, welke het onnoodig is te herhalen.

Als waren het apen geweest.
186. De hooggeroemde jeugdige strijder,
Bleef den geheelen dag in 't gevecht.
In het midden der vlakte sloeg hij op den vrijand,
Als op een pisangstam los!
187. En zij aanschouwden nu beschaamd en onrustig,
Wat de Maleier vermocht.
Deze toch was gewapend met een enkelen gedoebang,
En velen waren reeds gedood en gekwetst.
188. 189. Zij zeiden! „Wij stellen u voor, dappere veldheer!
„Drie maanden ruste de strijd;
„Dan keeren we terug met onze makkers,
„En hervatten met dezen den krijg!"
190. Toen was het antwoord der Atjehsche krijgers:
„Hollanders van Batavia, ei komt!
„Indien ge morgen vroeg durft te komen,
„Dan wachten we u aan 't strand!
191. „Vertrouwde niet uw moedige Koning
„Een menigte wapens u toe?
„Komt snel! Brengt ze mee! Dan geven we
„U weer een les met het zwaard."
192. „Was 't ook van u niet al te vermetel,
„Om met Atjeh te wagen den strijd?
„Is onze Sultan niet heilig! Weet hij niet te strijden?
„Wordt zijn naam niet door ieder geroemd?"
193. „Keert nu terug! Meldt dit uwen Koning,
„En zegt ook aan dezen Vorst:
„Hij verzamele slechts al zijne strijders,
„En zende hen herwaarts tot den strijd."
194. On nu 't verhaal niet onnoodig te rekken,
Dit is 't geen ik vernam:
In den krijg vonden de Hollanders bij duizenden
Door de handen des vijands den dood.

Vs. 188 luidt ongeveer als vs. 189.

195. En de bevelhebbers zagen beschaamd en verlegen,
Hoe dapper de Maleier hier vocht.
Hij joeg toch, gewapend met een enkelen gedoebang,
Hun dappere schaar overhoop.
196. De Hollanders trokken af; hunne gelederen,
Pakten zich dichter en dichter opeen.
In de legerplaats hielden ze halt, en voor hunne tenten
Zaten ze, of stonden bijeen!
197. Maar door de beschikking van den machtigen Allah,
Werd Atjeh's roem nog verhoogd;
Plotseling hoorde men een schot! En dood'lijk getroffen,
Zonk de Generaal van zijn stoel.
198. 199. Het heilige kanon had zijn stemme verheven,
Uit de diepte der zee klok dit schot,
De Hollanders stonden daar in diepe verbazing,
Zij werden onuitsprekelijk bevreesd!
200. Toen nu de korporaals en officieren,
Vernamen het vreeslijk bericht:
„De Generaal is gedood! Zijn lijk ligt op 't stoomschip!"
Week de moed geheel uit hun hart.
201. Nu beval de Resident, zooals men verzekert,
De ankers te lichten; hij gaf
Den Secretaris het kommando in handen,
En liet al de troepen huiswaarts weer keeren.
202. 203. Behalve dat zij Atjeh niet hadden veroverd,
Betreurden zij hunnen Generaal,
En na een reis van tien dagen te Singapoera gekomen,
Bestelden zij 't lijk daar ter aard.
204. Ze bleven een poos. In hunne droefheid
Maakten ze een vreeslijk misbaar!

De verzen 198 en 199 zijn tezamengevoegd, daar 199 slechts één nieuwe regel bevatte nl:

„*Kambing beranak di dalamnja senang*". Deze opgeve is natuurlijk erg overdreven. Zelfs de oude kanonnen aan de Kraton-poort gevonden waren zoo groot niet.

Zij doorkruisten alle markten en straten,
Door hunne treurende makkers verzeld.

205. Allen gingen mêe, jongen en ouden,
Doorkruisten de geheele Javaansche buurt.
Toen de Engelschen dit zagen, verstomde hun lachen,
Zij maakten de Hollanders geenszins beschaamd.

206. 207. Nu hier, dan ginds zag men hen loopen,
Zij kochten om strijd jonge klappers,
Spijzen en vruchten van velerlei soort.

208. De nacht viel; daarna vertoonde de dag weer zijn glansen.
De Hollanders daalden af naar 't strand,
Zij gingen verder. En bij het tolhuis gekomen,
Riepen zij om een boot.

209. Spoedig naderde er een, zooals het behoorde,
De wachtenden stonden verspreid;
Die in 't midden voor het tolhuis, anderen ter zijde.
Spoedig richtte zich de boot naar 't schip.

210. En 't duurde niet lang, of allen
Beklommen 't wachtende schip.
Welhaast waren ook de matrozen aanwezig,
De kapitein zette zich neêr.

211. 212. Deze liet een der officieren ontbieden,
Verhief zich bij diens komst van zijn plaats,
Ging hem te gemoet, en nam hem ter zijde;
Te zamen bespraken ze de zaak,

213. Met een luide stem begon de kapitein nu te spreken
„Het ware goed, dat de vloot
„Niet langer te Singapoera vertoefde,
„Ten laatste komen we in last."

Vs. 207 regel 4. Na gezegd te hebben dat de Hollandsche soldaten onrijpe klappers en spijzen kochten, gaat hij voort *Menbeli makanan mara jang ada kamari „Ada jang litjin ada jang berdoeri.*"

Vs. 208. regel 3. Hier staat ڤبيجن (pabéjan), waarschijnlijk de naam van het tolhuis te Singapoera, waar de inkomende rechten worden geheven.

Vs. 210. regel 4: „*Kapitan laloe doedoek tersanda*" voor „*bersanda*"; moest zeker rijmen op „*blanda*" en is evenals in vs. 215, regel 3, niet letterlijk vertaald.

214. Den anderen morgen bij 't opgaan der zonne
Gingen de schepen op weg.
Snel was hun vaart, en de stevens
Waren naar Batavia gericht.
215, De kapitein der Hollanders intusschen,
Zat rustig op zijn stoel;
Een vergulden kijker hield hij in handen,
En richtte dien naar de kust.
216. 217. Hij sprak: „Roep de matrozen te zamen!
„Los 't schot! We nadren de kust;"
Daar knalde 't schot! Allen verschrikten;
Daar naderden de booten reeds. van de kust.
218. 219. Wat vroolijke drukte! Daar daalde,
De heer Resident in de boot.
Deze vloog naar de kust, gestuwd door de roeiers;
Spoedig was de Resident in de stad.
220. En van 't gebeurde op dien dag, moet ik nog iets verhalen:
Toen de vrouwen der stad,
Hoorden dat de schepen waren gekomen,
Was er vreugde in haar hart.
221. Met vroolijke drukte gingen de inlandsche vrouwen,
Lachend en pratend op weg;
Nooit zag ik iets daarmee te vergelijken.
Jong en oud liep te zaam.
222. In een ordelooze hoop gingen ze verder,
Tot aan den rand van de kust,
Eenigen gingen even in de winkels,
En kochten vruchten en rijst.
223. Weer gingen ze verder, pratend en snappend,
Zij keken naar links noch naar rechts,
Haar vreugde was groot, want zij hoorden,
Haar mannen keerden terug.
224. Spoedig waren zij 't havenhoofd genaderd;
Hier zetten allen zich neer;

Daar kwam een matroos van de schepen,
En haastig zich reppend om hem te ontmoeten:
225. Vroegen de inlandsche vrouwen hem luid:
„Welk nieuws brengt ge ons,
„Ge trokt allen uit om tegen Atjeh te strijden,
„Hoe is het u allen gegaan?"
226. „Welnu, hoort! gij vrouwen, die hier bleeft!"
Was 't antwoord van den matroos,
„Van hen die uittrokken, om met Atjeh te strijden,
„Zijn velen dood; klein is de rest!"
227. 228. 229. Toen zij den dood harer mannen vernamen,
Wierpen de vrouwen om strijd
De spijzen die ze brachten uit hare handen,
De pisang zoowel als het brood.
230. Vervolgens keerden al deze vrouwen,
Te zamen weer naar de stad;
Vroolijk keerden zij weer naar haar woning,
En zochten een andren echtvriend zich.
231. Mijn verhaal zal niet langer ik rekken;
Men beoorloogde Atjeh niet meer,
Want uitstel verleende de Resident van Batavia
Den beroemden vorst voor den strijd.
232. En hiermede eindig ik dan mijn relaas;
Groot was de moeite, die het dichten wij kostte,
Aan 't schrijven mij zettend, niet wetende hoe;
En zoo is niet steeds nauwgezet mijn verhaal.

Vs. 227 en Vs. 228 bevatten slechts herhalingen van 't voorgaande vers.

HOE MEN IN DE 17DE EEUW GOUVERNEUR-GENERAAL WERD,

DOOR

Mr. J. A. VAN DER CHIJS.

„Wy en kunnen niet laten," schreven de Heeren XVIInen den 10den April 1618 aan de Indische Regeering, „UE. by desen „te waerschouwen, alsoo onder de Zoldaten door recomman- „datie van goede vrinden oft oock by onbekende namen som- „maels eenige gedebaucheerde quanten met onze schepen der- „waerts (t. w. naar Indië) gesonden werden, die ofte alhier ge- „faillieert syn ofte hun andersints grootelijcx hebben verloopen."

Zulke sujetten werden volgens Heeren XVIInen in Indië niet zelden tot gewichtige, vertrouwen eischende betrekkingen geroepen, „t'sy deur de goede handt, diese int schrijven „mogen hebben, als ook door d' ervarentheijt inder Coopman- „schap oft in eenige andre kunsten en scientien."

Oneerlijke bedoelingen van de zijde hunner Indische bedienden veronderstelden Heeren XVIInen bij dergelijke benoemingen niet, want zij schreven de Indische onbedachtzaamheid in dit opzigt toe aan onkunde nopens „de hier te lande bedreven „faulten ofte ongeregelt leven" van de voortgeholpen, onwaardige personen.

Zij achtten zich desniettemin verplicht de Indische Regeering te gelasten „op alle onse Forten, Comptoiren en andere plaatsen „behoorlijcke ordre te stellen, dat soodanige voor Zoldaten, „t'sy Adelborsten oft in eenige andere Cryghsdiensten overco-

„mende persoonen, sonder onze expresse ordre en naerder „advys oft ten minste van de Cameren, daerse uytgevaren zyn, „tot geene soodanige ampten, byzonder inden Coophandel" bevorderd werden, maar „alleenlyck in eenige hooger Crygs „ampten, naer dat sy lieden deur hun Comportement en goet „leven sullen meriteren, sonder hunlieden nochtans eenige onzer „effecten, comptanten, ofte Coopmanschappen te vertrouwen „ofte onder hunlieder gewelt en administratie te stellen, op „datse aldaer met onse goederen niet en leven, gelyckse alhier „met haer eygen en met haerder ouderen en vrinden goederen „gedaen mogen hebben."

„Van deser soorte," gaan Heeren XVII^nen^ in hunnen brief voort, „is eenen ANTHONY VAN DIEMEN, onlanghs binnen „Amsterdam gefaillieert, die hem, zoo wy verstaen, onder den „naem van Theunis Meeusen van Wtrecht, onder de Soldaten „op het schip Mauritius heeft op doen schryven en alsoo voor „onbekent heeft meynen t'schepe te gaen apparentelyck om „in Indien met der tydt deur faveur oft andersints op eenige „onse Comptoiren te geraken. Daeromme ghylieden tegen zyne „en syns gelycke voornemen en praetycken over al goede or„dre dient te stellen."

In weerwil van deze negatieve aanbeveling, — misschien wel juist naar aanleiding daarvan, omdat de aandacht op hem gevestigd werd, — was diezelfde, tot soldaat afgedaalde, gefailleerde koopman naauwelijks 7 jaren na zijne komst in Indie ordinair Raad van India en nog geen 18 jaren later Gouverneur-Generaal.

VALENTIJN, die niet wist „met wat Schip, van wat Kamer, „of op wat tyd hy (VAN DIEMEN) uitgevaren zy," had wel gehoord, dat hij was „een ongemeen gaauw en schrander „man, die een schoone pen voerde, en een heerlyke styl in „'t opstellen van zyn zaken had", — eigenschappen, waarvan ook de laatste steeds waarde heeft gehad, hoezeer in de 17^e^ eeuw niet bijster veel vereischt werd om een voor dien tijd goed stylist te zijn, — een tijd, waarin men ongestraft ellenlange zinnen

aan elkaar mocht rijgen en niet zelden, zonder van subject te veranderen, in het enkelvoud begon om in het meervoud te eindigen.

„Hij maakte zich," schrijft VALENTIJN verder, „als zoodanig „ten eersten al by het schryven van verzoek-schriften voor „deze en gene Soldaten bekend, die men zoo fraei en cierlyk „opgesteld vond, dat de Heer Oppergebieder van dien tijd „[COEN] goedvond hem in zijne geheyme schryfkamer als „klerk te gebruiken.

„Eenigen tyd daar na wierd men om een algemeen Boek- „houder verlegen, en men raakte hier omtrent zoo in het „naauw, dat men zich genoodzaakt vond met de trom te laten „rondslaan, om te zien, of er iemand onder de Soldaten, „of onder de andere borsten was, die zyn dienst daartoe „wilde aanbieden. Men vond' er geen, dàn hem alleen, die, „er toe bequaam was, gelyk hy ook zynen dienst daartoe „niet alleen aanbood, maar dat ampt zoo wel tot genoegen „van zijn oppergebieders waarnam, dat hy daar op ten eersten „koopman, en kort daar na algemeen Boekhouder wierd."

Het verhaal van de trom is hoogstwaarschijnlijk eene latere illustratie. Want als klerk bij de geheime schrijfkamer van den Gouverneur Generaal — wij zouden zeggen, als commies ter Algemeene Secretarie — kan VAN DIEMEN moeielijk zóó onbekend zijn geweest, dat de Regeering hare toevlucht tot een tamboer moest nemen om hem uit te vinden.

Al heel spoedig blijkt de Indische Regeering vergeten, althans niet meer in acht genomen te hebben de recommandatie, welke Heeren XVII[nen] aan VAN DIEMEN achterna zonden. Hun brief toch kan niet eerder dan in de laatste helft van 1618 te Bantam of Jakatra ontvangen zijn; en reeds omstreeks Juni of Juli 1619, derhalve nog geen jaar daarna, was VAN DIEMEN op het bureau van den Directeur-Generaal met het bijhouden van de generale boeken van Indië bezig.

Het bewijs hiervan is te vinden in de resolutiën van den

Gouverneur-Generaal en Raden van India van 31 Januari 1623, welke het navolgende besluit bevatten:

„ANTHONY MEEUS VAN DIEMEN, uytgev. [aren] a°. 1617 „met 't schip Mauritius, tegenswoordig bij den Ed. heer CAR„PENTIER [Directeur-generaal = vice-president van den Raad „van Indië] ont. [rent] de $3^1/_2$ jaeren met een goet genou„gen tot 't houden van de gener. boecken gebruyckt en zijnen „[verbonden] tyt in Aug°. verleeden g'expireert geweest zynde, „werd de novo wederom aangen. [omen] de Comp. van nu „aff noch drie jaeren in qual^t. van oppercoopman in 't landt „te dienen onder een tractem. van 90 guld. ter m^t., die „naer expiratie van zynen tydt genieten zal."

De betrekking van algemeenen boekhouder of, zooals men hem in de 17de eeuw genoemd zoude hebben, boekhouder-generaal bestond toenmaals niet, weshalve het bericht van VALENTIJN, dat VAN DIEMEN algemeen boekhouder werd, onjuist is. De Directeur-generaal was als zoodanig de algemeene boekhouder, maar liet natuurlijk de generale boeken van India door zijne ondergeschikten bijhouden. Tot die ondergeschikten behoorde eenmaal ook VAN DIEMEN en in die kwaliteit was hij gedurende eenige jaren met de algemeene boekhouding belast.

In 1623 werd alzoo VAN DIEMEN tot opper-koopman bevorderd en verkreeg dientengevolge een vrij aanzienlijken rang, — moeielijk te vergelijken met den rang van eenige, thans bestaande, burgerlijke betrekking, omdat de rang-orde van de dienaren der Oost-Indische Compagnie geheel afwijkt van de tegenwoordige.

Wanneer hij adsistent en vervolgens koopman is geworden, blijkt niet, hoezeer in de resolutiën van de Hooge Indiasche Regering de bevorderingen van dienaren te Batavia, voor zoo verre wij thans nog kunnen nagaan, nauwkeurig worden vermeld. Wellicht staat dit verzwijgen van v. DIEMEN's eerste bevorderingen in verband met de aanschrijving nopens zijn persoon van Heeren XVII^{nen}. Die resolutiën toch kwamen in afschrift onder de oogen van de Bewindhebbers in Patria,

waardoor allicht de overtreding van hun bevel betreffende VAN DIEMEN aan den dag zoude zijn gekomen.

Eenig voorbeeld, dat iemand in Indië, zonder lagere rangen doorloopen te hebben, op eenmaal tot opper-koopman is bevorderd, weet ik niet aan te wijzen.

Blijkens de missive van de Heeren XVIInen van 15 April 1626 was VAN DIEMEN toenmaals het zesde of jongste lid in den Raad van Indië, eene betrekking, welke hij alzoo tusschen de jaren 1623 en 1626 deelachtig moet zijn geworden. Maar hoe en wanneer hij tot Edelen Heer is bevorderd, heb ik niet vermeld gevonden in de weinige stukken, welke uit die jaren in 's Lands archief te Batavia bewaard zijn gebleven.

Volgens VALENTIJN is hij in 1630 [1631?] als Commandeur eener retour-vloot tijdelijk naar Nederland teruggekeerd, waar hij in October 1631 aankwam.

Eene geheel andere dan in 1618 was intusschen de zienswijze van Heeren XVIInen nopens VAN DIEMEN geworden. Want wel verre van hem als een gewezen failliet en ex-soldaat met wantrouwen en minachting te behandelen, benuttigden zij blijkens hun schrijven van 4 October 1632 zijn aanwezen in Nederland om met hem over allerlei Indische aangelegenheden te beraadslagen. Wat meer zegt, in dien zelfden brief schreven de Bewindhebbers:

„de Heere ANTHONY VAN DIEMEN eyndelinge, nae veele „sollicitatien, met eerlycke conditien bewoogen is omme in zyne „voorgaande qualiteyten derwaerts [scil. naar Indie] te gaen. „Wij twijffelen niet, off de Compe. zal van desselffs persoon zeer „goede diensten trecken, gelyck zyn E: daer van alrede preuve „gegeven heeft, en derhalven niet en hebben willen zijn E: eenige „mindere qualiteyten defereren, als zijn E: voor zijn vertreck „gehadt heeft. Gelijck mede, dat zijn E: van een bequame „oft zijn oude huysinghe binnen 't Casteel geaccommodeert zal werden."

Op den 21sten Juli 1633 zag VAN DIEMEN Batavia terug, zooals blijkt uit den aanhef der resolutiën van de Hooge In-

diasche Regering van 23 Juli 1633, luidende: "door de behouden aencompste, Godt lof, van de heere ANTONIO VAN DIEMEN den 21en deser met de schepen Amsterdam en de "Oudewaeter ende het jacht Venhuysen op nieuws geresumeert "sijnde enz." en uit de omstandigheid, dat de Indische Regeering "door de aencompste van de heere VAN DIEMEN" weder van een groot "capitael" voorzien was, waardoor zij eenige handels-plannen ten uitvoer kon leggen, welke zij ten gevolge van geldgebrek had moeten verschuiven. Zonder wetenschap toch van deze laatste bijzonderheid zoude men niet met zekerheid kunnen beweren, dat VAN DIEMEN in Juli 1633 uit het Vaderland en niet van eenig ander oord te Batavia terugkeerde. Immers geld tot stijving van de Regeeringskas werd toenmaals en lang daarna uitsluitend uit Nederland aangevoerd.

Te meer is de kennis dezer bijzonderheid van belang, omdat daardoor als gedeeltelijk onjuist gekenschetst wordt, wat VALENTIJN schrijft: "hy moet niet lang in 't Vaderland "gebleven, maar in dat zelve, of wel in het volgende jaar "1632, in die zelve rang weer uitgekomen zyn, alzoo hy den "7 September al weder op Batavia was, en in het laatste van "'t zelve jaar Directeur generaal wierd."

Op den 21sten Juli 1633 onderteekende hij onmiddellijk na den Gouverneur-Generaal en derhalve als Directeur-Generaal de Regeerings-resolutiën; blijkens den boven aangehaalden brief van Heeren XVIInen van 4 October 1632 keerde hij "in zyne voorgaande qualiteyten" naar Indië terug; VAN DIEMEN moet derhalve reeds vóór zijn vertrek van Batavia in 1630 of 1631 Directeur-Generaal geweest zijn, waarschijnlijk sedert den 25sten September 1629, toen SPECX, die als Directeur-Generaal uit Nederland was uitgezonden en op dien datum te Batavia terugkeerde, het Gouverneur-Generaalschap aanvaardde, omdat COEN weinige dagen te voren gestorven was.

Op den 29sten December 1635 presideerde de Gouverneur-

Generaal, Hendrik Brouwer, voor de laatste maal eene vergadering van den Raad van Indië en den 8sten Januari 1636 nam van Diemen voor de eerste maal plaats op den voorzitters-stoel in eene dergelijke vergadering. Wat tusschen die twee data is gebeurd, hieromtrent weten we slechts, dat Brouwer den 4den Januarij 1636 met zes retourschepen (niet acht, zooals Valentijn mededeelt) van Batavia vertrok.

Reeds in Februari 1633 was van Diemen door de Heeren XVIInen in „brieven van surrogatie" aangewezen als de opvolger van Brouwer, zoodat zijn optreden als Gouverneur-Generaal tot geene moeielijkheden aanleiding kan hebben gegeven.

Uit den tijd vóór zijn opperlandvoogdschap is slechts ééne merkwaardige daad van van Diemen bekend; maar die ééne daad teekent. In 1629 weigerde hij hardnekkig het fiat executie te helpen verleenen op het willekeurige vonnis, dat de machtige, uit woede zijn eigen plakaat schendende Coen tegen den schuldigen, maar niet des doods schuldigen Cortenhoeff had weten door te drijven.

Geen gering bewijs van zedelijken moed, van wilskracht en van rechtschapenheid levert die daad op.

Moge alzoo een schier voorbeeldeloos geluk van Diemen in zijne fabelachtige loopbaan als dienaar van de O. I. Compagnie geholpen hebben; mogen, wat thans, — dank zij concurrentie, examina, radicaal, enz. — ondenkbaar is, voor hem „eene schoone pen" en „een heerlyke styl" genoeg zijn geweest om schier onmiddellijk, nadat hij te Batavia voet aan wal zette, de oogen op hem te doen vestigen; bij al dat geluk en bij die betrekkelijk geringe ontwikkeling moet een hooger, zedelijk beginsel in hem geschuild hebben, wilde hij, zelfs te midden van de primitieve maatschappij, waarin hij leefde, in zóó korten tijd zulke carrière maken, als hij gemaakt heeft. Van Diemen is dan ook ongetwijfeld een van de merkwaardigste figuren uit de Indische geschiedenis van de 17de eeuw.

TRANSCRIPTIE

VAN

VIER OUD-JAVAANSCHE OORKONDEN OP KOPER, GEVONDEN OP HET EILAND BALI,

DOOR

H. N. VAN DER TUUK en **J. BRANDES.**

Niettegenstaande de herhaalde pogingen door den Heer VAN DER TUUK aangewend om inzage te krijgen in de op Bali bestaande *praçâsti*, wier aantal veel talrijker is dan men met het oog op het feit, dat tot op heden daarvan nog geene zijn publiek geworden, zou veronderstellen, mocht het hem behalve een enkele maal niet gelukken oude oorkonden op koper, gevonden op het eiland Bali, in handen te krijgen. En ook die ééne keer, — 't was den 23en October 1876, — geschiedde het onder omstandigheden die het hem onmogelijk maakte de hem vertoonde platen rustig af te schrijven, dus ze voor de wetenschap vast te leggen.

Wie een goed inzicht wil hebben in de moeite en het bezwaar, dat er aan verbonden is om er een Balinees toe te brengen zulk soort van reliquien aan andere te laten zien, of nog erger ze een tijd lang in een anders bezit te laten, iets wat voor nauwkeurig afschrijven onmisbaar is, leze wat daaromtrent vermeld is in de Notulen van de algemeene en bestuursvergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen over het jaar 1876 (1).

In den aanvang van het loopende jaar, tijdens mijn verblijf

(1) Not. XIV, 28, 92 en 114.

op Bali, werden er nieuwe pogingen gedaan en ditmaal met beter succes, edoch voor hoog geld.

Na eenige voorafgaande onderhandelingen welke door middel van een brahmaan, die Dr. VAN DER TUUK als schrijver reeds vele diensten bewezen heeft, gevoerd werden met den eigenaar der platen, gelukte het ons tegen een vrij groot aantal rijksdaalders een 8-tal platen onder de oogen te krijgen. Met veel statie werden zij door den eigenaar zelf bij Dr. VAN DER TUUK aan huis gebracht, waar wij in de gelegenheid waren ze zonder overhaasting af te schrijven.

Die 8 platen werden niet lang daarna nog gevolgd door 9 andere, welke naar uit de opgaven bleek met die eerste 8 gevonden waren in een hol in het bosch Blantih, onder Bangli, tijdens Bangli door Bleleng werd overwonnen, wat was vóór de vestiging van het Nederlandsch gezag in Bleleng. In lateren tijd werden deze 17 platen, bij een erfelijken overdracht verdeeld, zoodat tijdens mijn zijn op Bali 8 platen (de oorkonden van Çaka 987 en van Çaka 1020) in het bezit waren van een inlander te Sawan, de overige 9 (de oorkonden van 980) toebehoorden aan Made Sindu te Sangsit, die ze gekocht had van zekeren Gledegan, die ze geerfd had.

In de eerste plaats zien hier deze drie oorkonden ([1]) het licht.

Middelerwijl zond Dr. VAN DER TUUK mij verder een afschrift van nog vier andere platen, eveneens een Balische oud-Javaansche oorkonde. Oorspronkelijk moet zij uit zeven bladen bestaan hebben, waarvan echter plaat 1, 3 en 4 verloren zijn. Dientengevolge is de dagteekening van deze laatste oorkonde niet bekend. Wat er nog van voorhanden is, is het eigendom van den tempel te Klandis, ten Z. O. van Boeleleng in de nabijheid van waar zij werd gevonden ([2]).

Ook van deze oorkonde verschijnt hier een transcriptie, ter-

([1]) Het zijn die welke genoemd zijn Not. XXIII, 59.

([2]) Plaat 7 is ongeveer in het midden doorgebroken doordat er een zwaar voorwerp opgelegen heeft, ten gevolge waarvan de letters aan de randen van de scheur vrij onleesbaar zijn geworden.

wijl er kans bestaat dat na verloop van eenigen tijd er nog andere zullen kunnen worden bekend gemaakt (1).

De toestemming om de platen af te schrijven werd verkregen, nadat voor 3 spaansche matten (*f* 7.50) wierook was opgebrand.

Wat het schrift van de hiergenoemde Balische platen aangaat, dat der oorkonde van Çaka 980 is het merkwaardige overgangschrift van No. VI der kawi-oorkonden door wijlen Dr. A. B. Cohen Stuart in het licht gegeven. Op dezelfde wijze als daar is, terwijl het vercieringskapje voor aan de letters onvergroot is gebleven, dat kapje achter aan de letter tot ver beneden doorgetrokken.

Het schrift der oorkonden van 987 en 1020 is het gewone vierkant kawi, zooals het op het oostelijk gedeelte van Java werd gebruikt (bijv. Madioen, Kediri, Soerabaja). Slechts verdient het opmerking dat op de oorkonde van 1020 de lange â (in *râja*) soms op afwijkende wijze geschreven is, nl. boven over de letter heen naar voren, en dan doorgetrokken onder langs de letter om naar achteren. Hoewel zij schaarsch zijn, en het steeds eene onregelmatigheid in het schrift is, ontbreken de voorbeelden hiervan niet geheel; men zie bijv. het op eennalaatste woord (*lâwan*) van de zijde *a* van K. O. VIII. 3; zoo ook hier en daar K. O. XVII. Op onze oorkonde komt die vreemde schrijfwijze van *â* voor in *mahârâja* (pl. 1*b*.), *râjâgama* pl. 4*b*), *bhûtarâja*, *râjadhani*, en *râjani* (alle op pl. 5*a*).

Van hoog belang is het verder dat op blad 3*a* van de oorkonde van 1020 *jhahli* (= Jav. ꦗꦲꦭꦶ) gespeld wordt met de geaspireerde *ja*, daar het letterteeken *jha* uiterst zelden voorkomt. De vorm der letter is geheel afwijkend van dien der *jha* in *Majhapahit* op de tweede der door Coh. Stuart uitgegeven kawi-oorkonden (2). Daar vindt men een letter-

(1) Reeds berichtte Dr. v. d. Tuuk mij het bestaan van een *praçasti* van Pakulĕman, een plaats niet ver van Bangli. Het stuk behoort bij den tempel van Balingkang, waarover vier dorpen onder Bleleng en twee onder Bangli het toezicht hebben.

(2) K. O. II. 11 *b*. Met de niet geaspireerde ꦗ wordt *Majapahit* gespeld op K. O. IV. 1*a*.

teeken dat men zich kan voorstellen als samengesteld uit *ṇa* + pasangan *pa;* op onze plaat is de *jha* in *jhahli* daarentegen de *ngalĕrĕk* ( ) + pasangan *pa*, en heeft de *jha*, in ouderen vorm natuurlijk, deze gedaante . En dit is ook de vorm van deze letter in den naam *Majhapahit*, zooals hij tweemalen voorkomt op een oorkonde van Çaka 1245 (in 10 bladen), welke genoemd wordt Not. XXII, 111 en XXIII, 1, en waarvan evenzeer spoedig een transcriptie verschijnen zal.

Ten opzichte van het schrift der oorkonde van 987 moet opgemerkt worden dat *aikajaçi* (l. *ekadaçî*) en *aingĕta* (zie 1 *b* en 2*a*) geschreven zijn als luiden zij *okajaçî* en *ongĕta*.

Dat het vooralsnog niet aangaat eene vertaling te geven van stukken als de hier gepubliceerde, tenzij bij stukjes en brokjes, is bekend. Deze Balische platen bieden ons daarenboven verscheidene vroeger nog niet aangetroffen termen, naar wier beteekenis zich zelfs moeielijk laat gissen. Slechts als men in staat zal zijn een zeer groote menigte van zulk soort van stukken met elkander te vergelijken, schijnt er kans te zullen wezen dat men ze beter zal kunnen verstaan dan thans nog het geval is, wat voornamelijk daarin schuilt dat verreweg de meeste der in de oorkonden aangetroffen termen niet worden gevonden in de zeer rijke, doch in dit opzicht arme, oud-Javaansche literatuur.

Deze Balische oorkonden dateeren uit het einde der 10e en het begin der 11e Çaka-eeuw, nl. Çaka 980, 987 en 1020, welke jaren beantwoorden aan de jaren 1067, 1074 en 1107 van onze jaartelling. Te dien tijde dus had ook op Bali de Hindu-beschaving zich in hare volheid ingeburgerd. Hoewel van de vierde oorkonde ons de juiste dagteekening, door het verlorengaan van het eerste blad, onbekend is, geeft ons de daarop gebruikte terminologie die merkwaardig met die der overige volledig gespaarde platen overeenkomt, het recht te veronderstellen dat het uitvaardigen van dat edict moet hebben plaats gehad in omstreeks denzelfden tijd.

Het eedformulier geeft een eigenaardige afwijking. Men herinnere zich nl. dat op Javaansche platen gewoonlijk in het begin van den aanroep als voornaamste godheid *haricandana* wordt gevonden, nl.: *om indah ta kita kamung hyang-haricandana* ([1]) enz. Hier heet het, zoowel in de 4e als in de 1e en 3e oorkonde: *indàh ta kita kamung hyang punta hijang*, waarmede wel een plaatselijke godheid bedoeld zijn zal.

Wat de erfenisverdeeling aangaat in No. 1 en No. 4, zij is de thans op Bali nog gebruikelijke, en wordt voorgeschreven in de wetboeken der oude Hindu-maatschappij.

De taal van deze oorkonden is oud-Javaansch. Hier en daar vindt men evenwel bijzonderheden, die uit het Balineesch taaleigen schijnen verklaard te moeten worden.

WELTEVREDEN, Aug. 1885.

J. BRANDES.

TRANSCRIPTIE.

No. 1.

1*a*. || o || i çaka 980 mâghamâsa tithi dwitiyâ, çuklapakṣa, ha, u, ca, wâra balamuki, irikâ diwaçanikanang karâman i sukhapura sapañĕmbahan, pratyekanya, i harangan, mwang i gurguran, i bangli, makâding sukhapura, sahâya mahin tin mañuratang citrangça, râma kabayan bapa lima çrî, karakṣayanya dharmma çrî, manambah i pâduka haji, anak wungçunira kâlih bhaṭâri lumâh i burwan, bhaṭâra dewatâ lumâh ri bañu wka, makasopâṇa mpungku ring (*oningevuld*) bhagawanta mahânanda, sambandhanikanang karâman i sukhapura sapañĕmbahan, anambah i pâduka haji, anghyang

(1) K. O. II. 8 *a*; VII. 5*b*; Holle, XI*a*; zoo ook in de oorkonde van 1245 Çaka waarvan boven sprake was. De Mintosteen geeft *hyang i waprakeçwara*.

amintânugraha titisanâmmrta, yan hana yogyanyan, paminta saraṇâçrayâuganwaya ri bhaṭâra ring (*oningevuld*) umagĕhakna yan tumahila-

2a. kna sakweh ni padrwyahajinya, tkeng parawuluwulu, mwang sakaknaknanya tkeng pinta pamli prakâra, an kapwa tugahananya, makanimitta paraspara ni rowangnya sakarâmân, paḍâsung wgil angulir mare thânyâpangrakṣayan, tan lot inulahulah tkap ning cakṣu paracakṣu, parapeḍitâmurihmuribi, yan lkas atahil padrwyahajyanya, pinalakwan tan sapurihnya, tke pinta pamli prakâra, kâraṇânyanpanghyang anambah i lbû ni pâduka haji tan pisan pinḍwa, aminta tinkakĕn sapanghyangnya, gö(ng) kâruṇya pwa pinakaswabhâwa pâduka haji, sâkṣat dharmmamûrti nityaça kumingking sakaparipûrṇnaknanikanang rât rinakṣanira, matangnyan inubhaya sanmata, sarasa ni panambah nikanang karâman i sukhapura sapañĕmbahan

2b. sapasuk thâni, i pâduka haji, inanugrahanira makmitana sang hyang ngâjñâ haji prasâsti, makarasomratibaddhâkĕn yan panganwaya, matahila i sang hyang dharmma pakadipakanya tumngahana sakweh ni padrwyahajinya, sakaknaknanya ring lâgi tkeng pinta pamli prakâra, sang madmak tumarima ya i sang hyang dharmma, lwirṇya, pamanuk mûla ku 3 manngahana ku 1 sâ 3 pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 kapwa tanpanusuna ring pirakâhayu, tanpalakwana pawalungan, pawalyan mûla ku 3 manngahana ku 1 sâ 3 pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 kapwa tanpanusuna ring pirakahayu, wnangâsara mareng thâni salain sakaharĕparaṇanya, tanpawehalagan rwang, pajawamûla ku 3 manngahana ku 1 sâ 3 pangi-

3a wö ku 1 pacakṣu sâ 3 kapwa tanpanusuna ring pirakahayu, wnang ânginqwa itik tan puspusana tkapning watĕk tuhañjawa, paburu mûla ku 3 manngahana ku 1 sâ 3 pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 kapwa tanpanusuna

ring pirakahayu, wnang ângingwâsu tugĕl tan alapĕn tkap ning watĕk nâyakan buru, pasang guṇung mûla ku 3 manngahana ku 1 sâ 3 pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 kapwa tanpanusuna ring pirakahayu wnang âpkĕnpkĕna mareng thâni salen tanpalakwanalagan rwang, pagajah mûla ku 3 manngahana ku 1 sâ 3 pangiwö ku 1 pacaksu sâ 3 kapwa tanpanusuna ring pirakahayu, tan kna patambang apatanpurihnya, wilang manngahana sakramaning wilang tanpabyaya, ring nâyaka sâkṣî anahura lagan ing sawung mâ 5 ho-

3*b* panusunya wnang atajanya sanajyanya ([1]), tanpaweha upah taji, tan kna .çrang sisik, tanpaweha panali, pangiwö, mwang skul samgat nâyaka sâkṣî wnang anawunga ring pasangayan, pnah pari, pangurdwan, samprasara, sangan lĕmbu, sangan rĕgĕp sakwehniwönya yanpadgakĕn sanga, tansâpan tkap ning watĕk nâyaka sâkṣî, knanya drwyahaji kasban mâ 6 ânusun tka mâ 12 skul samgat âsba mâ 10 skul ing mahâjana mâ 5 sipatsipat mâ 2 ku 2 panali mâ 2 ku 2 pacakṣu ku 1 tmwan psu ku 1 ring hulu kayuñjalan ku 1 panglapwan ku 1 kasarbwan ku 1 tan tangkalikana âpatanpurihnya, lagalagani thâninya i samgat mañumbul mâ su 1 mâ 9 kâhopanusunya.

4*a* pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 pangatacanya i hyang âpi i cintâmani brasukat 30 angkĕn tahuṇ mûlya ni palĕbur mâ 1 ku 1 panali mâ 1 ku 1 saputṭayu tanpangaruṇḍunga, sacan mûla ku 3 manngahana ku 1 sâ 3 pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 kapwa tanpanusuna ring pirakahayu, pgat kulit sabur ḍarah mûla mâ 2 manngahana mâ 1 ku 1 panglar watu ku 2 sâ 3 mahâbantĕn ku 1 pabhojana ri kâdhikaran ku 1 upah paprĕp sâ 3 pasĕpĕting pabṭâr tkeng pâwig patpat, pasulam manahura mâ 1 ku 2 sâputṭayu,

([1]) Lees: *anajyana satajyanya.*

tahilaknanya ring hulu kayuñjalan, yan hana anâpatya ngkâneng sukhapura sapañĕmbahan, jañjalujalu pjah patlun sahanani drwyanya, sabhâga ma-

4*b* reng walu, rwang bhâga mare pâduka haji, yan strî pjah rwang bhâga mareng walu, sabhâga mareng pâduka haji yapwan krangan tumpur manglwanga ikang karâman sâkâra mâ 4 mapakna pangambaligya sakasepanya mare pâduka haji, ikâ ta parĕngacakṣu pâduka haji mwang cakṣuhireng dharmma, matulisakna drwyanya mareng thâni, tanpalakwana pangusir, ma — nkari, sajisaji prakâra, tuhunâwehapanali juga ya manngahana mâ 1 ku 1 saputṭâyu, ikang drwya pikulĕn ing karâman mare sang hyang dharmma, ikâ ta ikang yogya pikulĕn, cakṣu pâduka haji tumarima ya ngkâna, tanpamalakwa paçrah, yan hana ḍrohaka maling kunang ri thâninya, parĕngacaksu pâduka haji, lâwan cakṣuhi-

5*a* reng dharmma, matulisakna drĕwyanya mare thâni, karâman mikula mare sang hyang dharmma ikâ ta ikang yogya pikulĕn cakṣu pâduka haji kumarima ya ngkâna, tanpalakwana paçrah sajisaji prakâra, tuhun manahmapanali manngahana mâ 1 ku 1 saputṭâyu, padĕm manngahana sakramani padĕm manahura mâ 1 ku 1 ring salawang, pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 pabharu ning santana, brahmawangça, huñjĕman, salwirning rĕgĕp kna pabharu, manngahana sakaknanya ring lâgi, pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 wnang tanpamangana ring nâyaka, tan sipatĕn yanpamijilakĕnya bagañjing kinarmman salwiraning bagañjing winijilakĕnya maweha ku 2 i samgat yajñâ pangiwö ku 1 pacakṣu sâ 3 pacaraka haji ku 1 pamwitanya tan sisikĕn, mangkâna yan

5*b* hanâbañwal atapukanâringgit, pirus menmen i haji maranmĕk ku 2 paweha iriya, agĕṇḍing i haji maranmĕk mâ 1 paweha iriya, amuling ku 3 agĕṇḍing ambara marâ-

nmĕk ku 2 paweha iriya, anuling ku 1 amukul ku 2 paweha iriya, kunang pangatawananga i bhaṭâra, i prasiddhananyan panganwaya ri sira, bawang bang nmang sukat, bawang puti tlung sukat, katumbar tlung sukat, sasaḍus tlung sukat, haturaknanyângkĕn kewyön bhaṭâra, ḍatĕnga ring pratipântĕn çukla ring asuji mâsa, apacakṣuha ku 1 tanpanusuna, mwang makasuruhana ikanganpaniñjawan kidul ing gopura, yan hana kadurbalanya awukâ kunang, thĕr pinasâtyakĕnya i tan mudalanya i suruhanya, tka ri wka wetya dlâha ning dlâ-

6a ha, lâwan inimbuhanira sikṣa i tan hana ning wehĕn baryyabaryya molahulahâraparapângalapa salinaranganing anak thâni, kadyangganing sarwwâphala mûlaphala, makâding wnangwnang, tanpañjinga ri jromah, tanpanĕhĕrakna drĕwya grĕha pariskâra, tanpanatasa hatĕp ning bajañjing, mwang pahmân, tanpamabaka salĕnya, tan gawayakna sakadûrbalanikanang karâman mangkâna yan hanângilwakna sang hyang âjñâ haji marângkâna. mpungku sthapaka wehana, sakinonira mawaya mare karâman, yan hana ucapucapanikanang karâman magöng maḍmit, mwangamakadona kunang, amwita ucapĕn i sang hyang dharmma rumuhun, ya tan rantas tocapanya, irikâ yan panghiñjĕmakna ring para madhyastha, tan

6b —la tkâ yan mangkana rasanyânugraha pâduka haji sang hyang âjñâ haji prasâsti kmitanikanang karâman i sukhapura sapañĕmbahan sapasukthâni, umratibaddhakna yan tumahilakna padrĕwyahajyanya tka ri sakaknanya prakâra, yathânyanapagĕha subaddha paripûrṇna, tamolaha ri panataraṇya matangnyan sinaphalâkĕn, pinanaḍahakĕn sapathâ i bhaṭâra punta hyang, makapamûrṣita mâs simsim sangpalabtut tunggal bharaṇya mâ 4 tanḍa haji, pinakapanaḍah sapatha, rasanikanang sapatha, indah ta kita kamûng hyang bhaṭâra punta hyang, hyang âgasti, mahârṣi, pûrwwadakṣiṇa,

paççimottara, mâdya, urddhwamadah rawiçaçî, kṣiti jala pawana hutâçana, yajamânâkaça dharmma, a-

7a horâtri sandhyadwaya, yakṣa râkṣasa piçâca, pretâsura garuḍa gandharba, graha kinnara mahoraga catwaring lokapâla, yama — — — kuwera bâsawa, mwang putradewatâ, pañcakuçika nandîçwara mahâkâla, sadwinâyaka nâgarâjâ, dûrggadewî, caturaçra, ananta su(r)endra, ananta hyang kâlamrtyu, gaṇabhûta kita milu manarîra, umasuking sarbwa maçarîra, kita sakalasâkṣîbhûta, tumon madoh lâwan maparö, ring rahinengwngi, at rĕngyökĕn ikeng samayasapatha, sumpah, pamangmangmamı ri kita, hyang kabaih, yâwat tikanang wwang durâcâra tan yatna ryyanugraha pâduka haji, irikanang karâman i sukhapura sapañĕmbahan, sapasuk parimaṇḍalanya kabaih, brâhma-

7b ṇa, kṣatriya, weçya, sudra, hadyan hulun, matuha rarey, lakilaki, wadwan, grĕhastha, wiku, nâyaka, cakṣu parasandiwisa — asing umulahulah anugraha pâduka haji, tka ring dlâha ning dlâha, tasmât kabwataknanya, patyanta ya kamu hyang, deyanta tpatî ya, tatanoliha ri wuntat, tattinghala ri hiringan, tarung ring adgan, tampyal ring kiwan, uwahi ri tngĕnan, tutuh tuṇḍunya, blah kapâlanya, sbitakĕn wtĕngnya, rantan ususnya, wtwakĕn dalĕmanya, dudut hatinya, pangan dagingnya, inum râhnya, wkasakĕn prâṇântika, yan para ya ring alas, panganĕning mong, patukning ulâ, pulirakuaning dewamanyu yan para ya ring tgal, sambĕrĕn ing glap, sĕmpalĕn ing râkṣasa, sa-

8a rbwa roga rumañcaya, arah ta kita hyang kuçika, garga metri kuruṣya, patañjala, suwuk lor kidul, kulwan wetan, bwangakĕn ring âkâsa, salambitakĕn ri sang hyang kabaih, tibâkĕn ri mahâsamudra, kĕlĕmakĕn ring ḍawuhan, alapĕn sang hyang dalĕmer, dudutning tuwiran, sĕngha-

pĕning wuhaya, bhraṣṭâ liputĕning phira, muliha ring nârakaloka, klannde sang yamabala, palun de sang tikara, pingpitwa ya npangjanma, pâpâta ya sangsâra, sajiwakâla, sakelikning cândrâ tmahananya, awûka tantĕmwa ng sama mangkana tmahananikanang wwang umulahulah sang hyang ujar haji prasâsti anugraha pâduka haji irikanang karâman i sukhapura sapañambahan, tke sapari-

8*b* maṇḍalanya kabaih, mangkana rasanikanang sapatha, tina ḍah sake bhaṭâra punta hyang, tlas sinakṣyakĕn ri sammukha taṇḍa rakryan ring pakirakiran i jro makabehan, karuhun mpungku çaiwasogata, sira hana irikanang kâla samangkana, sang senâpati balĕmbunut pu ammṛta, sang senâpati ḍinganga pu mangurak, sang senâpati pinatih pu manggala, samgat nâyaka sâkṣî pu .lĕmbu, samgat manurat ang âjñâ ri tngah sadhya, samgat pasuk ganti jiwaddhara-samgat manurat ang âjñâ ri wuntat bâmangga, samgat cakṣukâraṇa pu ra sukĕr, samgat adhikâraṇa-pu ra singhaja, samgat cakṣukâraṇa krântaboja, samgat pituha widyakṣara, karuhun mpungku çaiwasogata, mpungku ring dhar-

9*a* mmaryyawandâmi widyâtmâ, samgat mangirengiren wandâmi ajiman sa — — çaiwan mpungku winor ḍang âçâryyakârṇnaka, samgat juru wadwâ ḍang âcâryya kârṇnakananda, tinulisakĕning lekha ring pakirakiran bajrangça, | o ||.

No. 2.

1*b* || o || çaka 987 jyeṣṭamâsa, tithi aikajaçî çuklapakṣa, mâ, pa, bu, wâra watu guṇung, irikâ diwaçanikanang hulu kayuñjalan gurguran mangaran bijil, mwang panghulu kṛtyasukhanti, anambah i lbû ni pâḍuka haji, anak wungsunira kâlih bhaṭârî lumâh i burwan, mwang bhaṭâra dewatâ lumâh ring bañu wka, sambandha anghyang amîn-

tânugraha, yan hana knohanya aweha çrah mtah taḍah ning cakṣu sambar, mwang ring kahyangan, tka ring amukul makanimitta, balakṣayanikanang karamân sataganya, dudûngrâm tanpawwang, akḍik pawehnya byâyâ mpung, kâraṇanyanpanambah i lbû ni pâduka haji, tumkâkĕn sapanghyangnya thĕr mâjar ri kewĕhanyanpanasakana, awehâmangana ring cakṣu, tan wurung sinipat sinanggahawan aweh anaḍah dinalih mtah ikanang sĕ-

2a ([1]) kul sinanggah ahasĕm ikanang sayub, angdadyakĕn tra-serija, iningĕtingĕt pwa ya tkap pâduka haji, an kasinggihan pâjarnya, mwang nirântaranira umâpûra ikanang rât rinakṣanira, matangnyan inanugrahan ta ya aweha çrah mtah taḍahĕning cakṣu, kramanya ring cakṣu sarbwa aweha brâs 20 sukat pirak mâ 1 ring cakṣu kuturan brâs 10 sukat pirak ku 2 ring cakṣu surih brâs 10 sukat pirak ku 2 ring kahyangan brâs 10 sukat pirak ku 2 tmunyan masâra brâs 13 sukat pirak ku 1 amukul brâ 10 sukat pirak ku 2 saputṭayu, çrahakna ring cakṣu si sakatkanya angadgi sambar tanpaweha kalaçâ, mwang ngilaban lĕngis thĕr tanpaweha sĕpuh tanpangataga ring cakṣu yanpangadĕgana, ikanang cakṣu juga aingĕta, i sakramâninga-

2b ñakṣwani sambar, pangupahanyâmukul mâ 2 ku 2 çrahakana i samgat pamaḍahi, ikang amukul inupahnya tan sipatĕn tan tahitikusĕn, ikanang karamân i jalan tngah manghanakĕn tawur ing sambar janggutani wḍusnya sadmak tan çrangçiçikĕn, tañjaryyajaryyana tkap ning cakṣu kunang ri sḍĕnganyan milwa cakṣu pâduka haji angadĕgana sambar brâs 20 sukat pirâk mâ 1 pawehanya taḍah çrahakna ring cakṣu ri katkanyanpañakṣwani saputṭayu pisañjuga, mangkana ri sḍanganyan paripûrṇna ika-

---

([1]) 't Cijferteeken op zijde *a*, en niet zooals gewoonlijk op zijde *b*.

nang karamân sataganya aweha ya byâyâ mpung, sapawehnya katmu ring atîtakâla, samangkana yan muwaha ikanang hulu kayuñjalan gurguran, tke panghulu krtyanya kabañyakanya bharu mwang baruti, anasakanâwehâmangana ring cakṣu, sakramanya ring lâgi,

3a tan tahitikusĕn tan puripurihana, mangkana rasanyânugraha pâduka haji irikang hulu kayuñjalan gurguran kayatnakna, tkapning cakṣu sambar makabehan. || o ||

No 3.

1b || o || i çaka 1020 jyeṣṭamâsa, tithi dwitiyâ, çuklapakṣa, ha, pâ, bu, wâra tolu. irikâ diwasa nikanang angdiri ng nâyakañjalan taruh buluh bapa ni buki çrî, mwang mpu tani çrî, panghulu krtya gajah mwang klas, maṇiksara, anambah lbû ni pâduka çrî mahârâja çrî çakalendaki ring eçâna guṇadharmmalakṣmidhara wijayottunggadewî, makasopâna sang senâpati ḍaṇḍa mapañji haridhwaja, sambandha ni panambah nikanang angdiri ring nâyakañjalan i lbû ni pâduka çrî mahârâja, anghyang amintânugraha titisanâmrtahyun akmitana sang hyang âjñâ haji praçâsti, pakadîpakangan tumahilakna sakwehning padrwyahajyanya mwang wehĕnawiçeṣa suruhanya tĕkyĕn akḍik rĕgĕpnya mwang babininya, ya ta kâraṇanyanpanghyang anambah i lbu ni pâduka çrî mahâraja,

2a göng karuṇya pwa swabhâwa pâduka çrî mahârâja, sâkṣâtnira harimûrtti jagatpâlaka nityasa kumingkinga sakaparipûrṇnaknanikanang rât sarinakṣanira, âpan tanikjuga pinahayu pâduka çrî mahârâja karuhun sang hyang sarwwadharmma, matangnyan ḍumawuh anugraha pâduka çrî mahârâja, irikana angdiri ring nâyakañjalan, lwîrnyaa nugrahanira tan lakwangadgana ring sâmbar salwîranya

makâding sâmbar ngke japura, tanpalakwanangapanapukul tkap ning nâyaka, tanpangiwwâ ring cakṣu paracakṣu mwang ring kahyangan ring pamukul kunang, makanimitta tanangga ikâng karâman anahura drwyahaji, tamwatamwaning nâyakañjalan inunggahakĕnya i pangrakṣayanya, matangnyan ikang karâman juga humuningana pamukul kahyangan walyan mwang ring cakṣu paracakṣu angadgi ring sambar, mangkana drwya-

2b hajinya i samgat surih manahura mâ 1 angkĕn mâghamahânawami, tanpanusuna, tan kna pacakṣu mwang *pa*ngiwö, tan kna pawwat panglĕyö, pabarangka, pacaniga, pagulungan, patĕrpalekha, nguniweh tan kna pinta pamli ri mâghamahânawami, ring antara kunang, mwang tan kna pabharu, mwang pahumbuhumbu, papunggulan saprakâra, lâwan tanpamangana ring nâyaka, tanpalakwana pirak ring mâghamahânawami, ring antara kunang, lâwan drwyahajinya pjah lek ri samgat cakṣu lĕngis ku 2 *angkĕn* lek tanpanusuna, tan kna pacakṣu mwang pangiwö, tan kna pawwat panglĕyö prakâra, kasahur angkĕn pañcami çuklapakṣa mangkana ring mahâbantĕn manahura ku 1 bras 10 sukat ring guñja haji, kapwa tanpanusuna, tan kna pacakṣu mwang pangiwö, tan kna sarwwaphala, mûla-

3a phala, lĕnga, juruh, lnga wijyan, jawa, jhahli, liktan iñjin, atak, tangun mwang wwawwahan, tan kna paçruh, prakâra, mangkana pabhojana ring kadhikaran dharmmaganti manahura ya ku 1 angkĕn dharmmaganti, tanpanusuna, tan kna pacakṣu pangiwö, panglĕyö, pawwat, lâwan drwyahajinya paprĕp manahura ku 1, tanpanusuna, tan kna pacakṣu mwang pangiwö, angkĕn kârtaka haji juga, tan kna ring kârtaka nke tan ring mâghamahânawami, dyusan pâduka haji, angkĕn somagraha, adityagraha, manghanakna ya jawa sajĕmĕk,

knanya sarwwawija ring prâyaçcitta 3 sukat kapwa çrahakna ring mañumbul, tançrangsisikĕn, tan puripurihana, lâwan tanpawehamangana ring taruh buluh angkĕn mâghamahânawami, mwang tanpakmitana karung tgĕl, makanimitta tan kahuninga-

3*b*. na drwya hiji nikanang karâman ring nâyakañjalan nguninguni akḍik rĕgĕpnya mwang babininya, mangkana rĕgĕp matanah momahi gurguran kaparimaṇḍala i sukhapura, wnanga ya masanga, tankaheng, tanpamwita, nguniweh tan kna sapwaçapwan, tan kna parangsĕm âpa tan kna purihnya, lâwan tan lumakwamangana mareng angdiri ring kadalĕmbunutan, tanpaweha pirik ring mâghamahânawami, tkeng sajisaji prakara mangkana yan hana rĕgĕp nâyakañjalan amijilakna bagañjing manahura ya pamwit ku 2 ri samgat yajñâ, sakweh ni sakânya, tan kna pacakṣu pangiwö tke sajisaji prakâra nguniweh ikang konggah ri pangrakṣayanya inisyananya, ikang tan konggah ri pangrakṣayanya tan inisyanya pisaningû, lâwan tan kapasukana dening uttarawidhibalawan, mangkana raṣanyanugraha

4*a*. pâduka çrî mahâraja, irikânangdiri ng nâyakañjalan, tlas inakṣyakĕn i sanmukha taṇḍa rakryân ring pakirakirâṇ i jro makabehan, makâdi parasenâpati, karuhun mpungku çaiwasogata, sira hana irikanang kâla samangkana, sang senâpati ḍinganga pu mamnang, sang senâpati mañiringan pu yogapriya, sang senâpati kuturan pu antuk, sang senâpati wrĕsantĕn pu sarĕmbha, sang senâpati ḍaṇḍa pu manĕsĕk, samgat manurat ang ajñâ i hulu wahya, samgat manurat ang ajñâ i tngah duṣun, samgat manurat ang ajñâ i wuntat putra rṣi, samgat mañumbul gaḍuh, samgat pañjing ganti santung, samgat adhikâraṇapura haliwat, samgat cakṣukâraṇa krantananguk, samgat cakṣu kâraṇapura bhra gaja, samgat pituha bhasma, sira ring kaçaiwan mpungkwingantakuñjara-

4*b*. pada ḍang âcâryya yatiprawâra, mpungkwing kanyâbhawaṇa ḍang âcâryya suddhawangça, mpungkwing çainamukha ḍang âcâryya râjâgama samgat juru wadwâ ḍang âcâryya kârṇnakananda, sira rikang kasogatan mpungkwing kadhikaran ḍang ûpâdhyaya prawâcya mangkwi canggini ḍang ûpâdhyaya wiriñci mpungkwing kaca ḍang ûpâdhyaya buddhaputra, samgat mangirengiren wandami susṭira, kunang pwa yathânya tan kawukilwukila hlam dlâhaning dlâha denira sanganâgataprabhu, mwang senâpati, sernâyaka, wadwâ haji cakṣu paracakṣu, matangnyan sinaphalakĕn pinanaḍahakĕn sang hyang sapatha i bhaṭâra punta hyang, rasânikang sapatha, indah bhaṭâra punta hyang, hyang âgasti, mahârṣi, pûrwwasatya, dakṣiṇa dharmma, paçcima kâla, uttara mrtyu, agnaiya krodha, neriti kâma, bâyawya içwa-

5*a*. ra, airçânya harih, yajamaṇâkâça dharmma, urdhwamadhah rawî çaçî, kṣiti jala pawana hutâsana, âhoratrî sandhyadwaya yakṣa râkṣasa piçâca pretâsura garuḍa gandhârwwa, graha nakṣatra kinnara gaṇa, mahoraga, yama bâruṇa kuwera bâsawa, mwang putradewâtâ, pañcakuçika, nandîçwara mahâkala, ṣadwinâyaka, durggadewî, catwarâstra, anantasurendra, anantakâlamrtyu, gaṇa bhûta râjabhûta kitâ pasiddha rumakṣa bhûmî rahyangta ri bal[1] nguniweh sakwehning râjadhani sakwehning grhasarwwadharmma, sakaçangga dening bhûmî, sakakuça dening merû, kita masuku ring sarwwa maçarîra, dûradarçana kita, tumon madoh mwang maparĕ, ring prabhâta râjani, hyang dewatâ pasamûhanta, antaçakti pratiṣṭa, sakalawarttamâna, at rĕngyökĕn ta iking-

5*b*. samaya sapatha, pamangmang panguyutmamîri kita, mapakna umatyanangsarwwadûṣṭa, kamung hyang dewa çukṣma attawakta çarîra, tangasthula ring bhûwaṇa, yâwat hana rumuga sarasânikang praçastî ât umangguh upâdrawa bhaṭâra, salwirning jagatupâdrawa bhuktinya, çaputning

dhira sajiwakâla, athëra kapâtakahitipani tâmragohmukha, pisata sahaçradaçamanu ta lawasanya npangjanma, taktak wdit hulër lintah tëmahanya tamolaha ri pangasthânanya kuñcangëning mahâroga, kadi lawasang hyang cândrâditya sumuluhing aṇḍabhûwana, samangkana lawasanyan hiḍëpanglaraghâtaka, sangsâranëhëra pâpa, bhrâstha sakulagotra, liputning kleça, tan tëmungsarwwopâya, tka ring ihitra paratra. || o ||

No. 4.

Plaat 1 *ontbreekt.*

2a. raṇanyanpanambah i lbû ni pâduka çrî mahârâja anghyang amintânugraha, apasaha lawan ikang karâman i bangkala (¹) anpanahura drëwyahaji sadûmanya ring kawakan, iningëtingëtnira pwa yan mangkana iṣṭaprayojananya npanghyang, tandadyanira tan atutura ring kadharmmabuddhin, kâruṇyasanmata ring tanayanthâni, sâkṣâtniran dharmmâtmajamûrti jagatpâlaka, çaranâcrayaningprajâ, pinakekachatraning balidwîpamaṇḍala, matangyan turun warânugraha pâduka çrî mahârâja, irikanang karâman i pakwan (²) sapasukthâni winehnira apasaha lâwan karâman i bangkala, anahura drëwyahaji sadûman patëlwan i drëwyahaji nikanang karâman i bangkala tkeng turunturun sâgëm sarakut mwang pikupikulan saprakâra lwirnya ring bilang manahura ku 2 sâ 4 kabehananya, tanpanusuna saputhayu tanpapanglëyyö, tan kna pacakṣu pangiwö, ring sâmbar manahura mûlyaning palbur sâ 4 byaya mpung sâ 1 wwas rwang sukat, panali çrangsisik sa 1 pangupah mare japura sâ 1 kapwa tanpanusuna saputhayu tanpapang-

---

(¹) Bangkala is de plaats waar de godin thuis behoort die e menschheid met kroppen slaat, maar nu is zij van daar verdreven.

(²) Pakwan is niet bekend, maar doet denken aan Pakisan. *Pakis* echter Jav. en *paku* Bal. zijnde, zoo zou men in een oud Jav. stuk juist *Pakisan* verwachten.

lĕyyö, tan kna pacakṣu pangiwö, nguniweh tanpangarunḍunga, pawalyan mana-

2*b*. hura sâ 3 tanpanusuna saputhayu tanpapanglĕyyö, tan kna pacakṣu pangiwö, tan çrangsisikĕn, tan kna pakahyangan, tĕhĕr wnangângingwa itik tan puspusana, tan pintâna pajawa, knanya lwanglwanganing ku 4 manahura ku 2 tanpanusuna saputhayu, tanpapanglĕyyö, tan kna pacakṣu pangiwö, padĕm manahura ku 2 tanpanusuna saputhayu, tanpapanglĕyyö tan kna pacakṣu pangiwö, knanya tandas ku 2 ludan ku 2 pamapas ku 2 kapwa tanpanusuna saputhayu, tan kna pawuwuh, knanya pamli haji ring panghurwan ([1]) mananggapa sâ 4, argha 20 lawey angkĕn mâya juga saputhayu tan kna pacakṣu pangiwö mwang pawwat, tan çrangsisikĕn, tan kna pamli haji ring mañumbul pamlining tunggalan wlit sâ 2 argha 40 tan kna parangrang pacakṣu mwang çrangsisik, talikur i samgat bangkala sâ 1 argha rwang lawey angkĕn tahun tan kna pacakṣu pangiwö mwang çrangsisik, mangkana yan hana ttĕsani rowangnya sakarâman, karâman tumahilakna ya, tan kna pakirab paptĕng, mwang panglĕyyö tanpahayamana tan dunungsumurĕn tan kna pacakṣu pangiwö, mwang yanpangrĕya wwat rĕbahananghatpi patani pakakapan 4 siki ya lumakwa-

Plaat 3 *en* 4 *ontbreken*.

5*a*. lah sinarwwaswa ri thâninya, tan pintâna paçrah ikang karâman yan pangatĕrakĕn drĕwyanya, tan çrangsisikĕn, tan pangatĕra mahing wrkṣa pomahumah mwang durung lumbung umah tke watunya tanpalakwana sajisaji prakâra, mangkana yan hana pihuta(ng) ning sinarwwaswa, salwiraning pihutang tkeng hutang patulungan, irikang wwang i pakwan, tan lĕpihakna, tuhun manahura sawwit juga

([1]) *rw* onduidelijk.

ya, tan kna pacakṣu pangiwö, tan pintâna pamli sayub mwang panusur tulis, lâwan yan hana krângan i thâninya i pakwan manggaha ri hyang api ngkâna sakweh i drwyanya, kunang kramanya yan astrî pja sabhâga mare hyang api, rwang bhâga mareng lanang, yan lanang pjah rwang bhâga mare hyang api, sabhâga mareng walu manngahana salwirning sajisaji prakâra, kunang yan krângan tumpur ya irikâ yan munggaha ring hyang api kabeh sahanani drwyanya, mangkana yan hana cakṣu paracakṣu marâkilalâ salwiraning kilalâ, tanpangdunungsumura, ring pahmân juga dunungĕnya wehanâmangana sayaçaçakti ([1]), tan panghayamana, tan çrangsisikĕn, kunang yan pangilwakĕn sang hyang âjñâ haji, irikâ yanpanghayamana pisan, tanpalakwana pamukâjñâ, mangkana yan hana rare hulun marângung-

5*b*. siri thâninya i pakwan, tan walatkâran, tan iwakhyangĕn, tan lpihakna hutangnya, tuhun amuhakana mâ 4 ring satahil juga ya angkĕn tahun, tanpapatihakna, kunang yan hanâmalat angiwakhyang umalap hulunya, tanpangherakĕn pamuhak, tĕmpuhana ya doṣa sakramaningangiwakhyang, lâwan tanpapanghulwakna, mangkana yan hana sawah nikang wwang i pakwan ngkâna i kabañjaran tumbur, maweha ya pamli bañu sâ 3 ring satuluk saputthayu, tanpaweha pari, lâwan wnanga ya, angrugakna waringin bodhi kamiri mĕṇḍĕskar kuning kamalagi, hano ptung yan pangĕbi gagâ, yadyan gsĕnga katunwan tan kna doṣa, mangkana yan hana bhaṇḍagiṇa marânmĕki thâninya i pakwan, tan wnangaparapedita ([2]) winehan patulak, kunang tkapanya yan agĕṇḍinga pakne pâduka haji mâ 1 patulakeriya, yan ambaran ku 2 patulakeriya, yan amukul ku 1 patulakeriya anulinga sang mâbulutu apakne

---

([1]) De twee *ç*'s onzeker en bijna niet te zien.

([2]) Zeer onduidelijk.

pâduka haji ku 1 patulakeriya ring satuhan, yan ambaran sâ 3 patulakeriya ring satuhan atapukana bañwal pirus menmen aringgit atalitalyâbâñjuranabusyata-

6a. mulamulâpakne pâduka haji, ku 1 patulakeriya ring satuhan, yan ambaran sâ 3 patulaknya ring satuhan, kunang ya tananggâ wineh samangkana, anghrĕt tata ya salwiranikang hrĕtĕnya, rebutana ya tkap ning karâman, kunang lbâ ni parimaṇḍala ni thâninya i pakwan, hînganya lor i munti hînganya wetan i bañu milab, hînganya kidul jurang i bañu barĕngbĕng, hînganya kulwan i bañu glung, samangkana lbâ ni thâni nikang karâman i pakwan pinarimaṇḍala tkap pâduka çrî mahârâja, lâwan sakweh nikang drwya haji tinahilakĕn ikang karâman i pakwan an kapwa tanggapana pirak ring lumari [1], tan çrangsisikĕn mangkana raṣa sang hyang âjñâ haji prasâstii kmitanikang karâman i pakwan sapasukthâui, dîpakanyan tumahilakna padrwyahajyanya, sakaknaknanya ring lagi, tlas sinakṣyakĕn i harĕpĕn taṇḍa rakryâning pakirakirân i jro makabehan makâdi senâpati, karuhun mpungku çewasogata, sira hana kâla mangkana, sang senâpati dalĕm bunut pu manggala, sang senâpati ḍinganga pu sahaja, sang senâpati taranasi pu maholka, sang senâpat daṇḍa

6b. pu tatwa, sang senâpati wrĕsantĕn pu mamnang, samgat tama ganti dyah ñangkul, samgat manurat ang âjñâ i hulu hudan watu, samgat mañumbul netra, samgat manurat ang âjñâ i tĕngah putra rṣi, samgat manurat ang âjñâ i wuntat wahya, samgat adhikâraṇapura kaliwat, samgat cakṣukâraṇapura nanguk, samgat cakṣukâraṇa krântaçiwal, samgat pituha wĕlbang, sireng kaçaiwan mpungkwing kanyâ ḍang âcâryya atiprawara, ma-

---

[1] Onduidelijk, als stond er *ring*.

karun mpungkwing senâmuka ḍang âcâryya prapañcita samgat juru wadwâ ḍang âcâryya dalajñâna (ring kaçewa([1]))sogatan samgat mangirengiren wandami dhîmân, mpungkwing bajrasikhara ḍang upâdhyâya yogapriya, mpungkwing nâlĕñja ḍang upâdhyâya lokapriya, makâdi mpungku dharmmâdhikâra ḍang upâdhyâya pratawya, tlas tinatahakĕn tkap mpungkwing sthapa ḍang âcâryya, bajrasatwa || o ||, kunang pwa yathanya tan kolahulaha, hlĕm dlahaning dlâha, ya ta matangnyan tinungtungan ta ya sapatha, tinaḍah i bhaṭâra punta hyang, raṣa ni sapatha, indah ta kita bhaṭâra punta hyang agaṣṭi mahârṣi, pûrba satya dakṣiṇa dharmma, paççi-

7a ([2]) ma kâla, uttara mrtyu, agneya krodha, neriti kâma, bâyawya îçwara, aiçanya harih ([3]), madhyordhwama || dhah (rawi caçi) ([4]) kṣiti jala pâwaṇa hutâsanâhoratri sandhyadwaya, yakṣa râkṣasa pisâca (3 *letters uitgewischt waarvan de laatste* ga *moet zijn*) ruḍa gandharwwa kinnara mahorâga catwarilokapala, yrama (*sic*) baruṇa || (ku)wera (bâsa)wa mwang putradewatâ, nandîçwara mahâkâla, (sad)winayaka, durgadewî caturâstra (*sic*), (ana)nta surendra, ananta hyang kâlamrtyu, gaṇa bhûta râjabhûta, kita milu ([5]) manarira masu || (4 *letters onduidelijk en slecht te lezen:* king sarbwa ma)sarira, kita sakala sakṣîbhûta, duradarçi ([6]), tumonangadoh lâwan aparö ring rahinengwngi, at rĕngĕniking samaya sapatha sumpah pamangmangmami ri kita hyang kabaih pa || sa(*onduidelijk*)mûhanta, yâwat ikanang wwang durâcara umulahulah saraṣani pangrakṣayanikang wwang i bang-

([1]) Door afslijting nauwelijks te lezen.

([2]) Ongenommerd en aan de andere zijde niet beschreven. De scheur is aangegeven door ||.

([3]) Onleesbaar.

([4]) Slechts te lezen *i* en *çi*.

([5]) De *suku* uitgewischt.

([6]) *Darçi* onduidelijk.

kala (sa)pasuk thâni, sakawwanganya, tasmât patyananta ta ya kamung hyang, deyanta tpatî ya tarung || ring adgan prang gulunya blah kapâlanya sbitakĕn wtĕngnya wtwakĕn dalmanya pangan dagingnya inum râhnya sahut hatinya, wkasakĕn praṇantika pâpa ta ya, klan de yamabala palun de sang kingkara (ping pitu angjanmâ) ([1]) pâpa sangsâra sajîwakâla salwirning (roga) ([2]) bhuktinya || o ||.

([1]) Hiervan alleen te lezen *pa, i,* en *mâ.* Mijne gissing is naar de Bal. gewoonte om bij de menschwording het getal 7 te noemen.

([2]) Twee letters geheel uitgewischt, en de *bhu* van *bhuktinya* alles behalve zeker.

TERNATAANSCHE PANTOEN'S

2e Serie

DOOR

C. T. H. CAMPEN,

OFFICIER DER INFANTERIE.

Horroe horroe ka toma Dissa	Roei (hard) naar Dissa (1)
Iha ino toma Soesoeppoe	(En) loop Soesoeppoe (2) binnen.
Negee anna sari soesoeppoe	Gij dààr, die iets zeggen wilt,
Soesoeppoe adi la sema doega.	Kom maar voor den dag met uwe liefde.

Het liedje is een nog al duidelijke wenk, voor een „blöden Schäfer", om zich wat nader te verklaren.

Horroe horroe ka toma Todahee	Roei (hard) naar Todahee (3)
Hou hou na njauo Sakko	(En) hengel naar Sakko-visschen. (4)
Kaai tara la ma koedahee	Den avond te voren omhelzen zij elkaar,
Mommi ijee la makkoe tjakko.	(En des morgens) opgestaan, slaan zij elkander.

Een paartje, dat nogal aan humeurverandering onderhevig is, wordt wegens hun aprilachtig gedrag even onder handen genomen.

---

(1) Een aanlegplaats in het Sahoesche. (2) Een stranddlaats van Sahoe. (3) Veilige inham benoorden Sahoe. (4) Geepen.

Oetto tom ka toma Mottih	Plant indigo te Mottih (5);
Oleh ma boenga, bobosso biroe	De bloemen (daarvan) geven blauw af.
Njemo-njemo ko tani bittoe	Het gepraat van de lippen
Kado ni oroe madaha oewa.	Dringt niet tot den buik door.

Met andere woorden geeft het meisje of de jongeling hier te kennen, dat iedereen mooie praatjes kan maken, maar dat het daarom nog lang niet altijd gemeend is.

Kapoeradja ka toma Djeree	De kapoeradja (6) (staat) op de grafplaats;
Ma boenga Jora toma sosaha	De Jorabloem (ligt) op een bakje.
Santiassa doekka se tjinta	(Nog) altijd (ben ik) zwaar verliefd;
Ma deero benna fo deero laha.	Vroeger (leed ik de) nederlaag, zal ik het nu goed hebben?

Een vroeger afgewezen minnaar vraagt, of hij nu in genade zal worden aangenomen.

Taba dikkoe ka toma lakko	De bamboe (groeit) aan de riviermonding,
Boleoe daai djaha maroewa	Het zand daar is reeds onvertrouwbaar.
Ridodikkoe sito no-nakko	(Wat eens) gescheiden behoudt het teeken;
Goleoe adi akoe ri oewa.	Weder terugzien (goed worden) dat kan niet!

Hier wordt een poging tot verzoening kortweg van de hand gewezen.

Horroe horroe la Sedangoli — Roei (hard) naar Seda-ngoli (7)

(5) Het eiland Mottir. (6) Boomsoort en wel de bloeiende Bintangor.

(7) Strandplaats tegenover Ternate.

Toppo bello Mano-ma-deehee
Ngori to wadjee, nganna to hodoe
Maha no titti mano-ma-ngoffa.

En steek den ankerpaal (staak) bij de vleermuizenhoek. ([8])
Ik zeg (u), zoo gij niet wilt (luisteren)
Zult gij een vleermuizenkind (op de armen) dragen.

Het liedje behelst een waarschuwing door een jaloerschen of afgunstigen minnaar aan een al te faciele en liberale schoone gegeven, dat, als zij zoo voortgaat, zij later wel eens een kind met het praedicaat „vader onbekend" mocht bezitten.

Taggi taggi kagee na tarra
Hiri marri la batta batta
Taai-taai, sari to tjobbo
Srokonna! ni giha poddo.

Ga hier naar beneden (het strand af),
Raap steenen van allerlei soort;
Zie (ze in zee en) wil ze grijpen,
Kassian, zijn hand (is) te kort!

Hier heeft men te doen met de bespotting van een minnaar, die van een koude kermis of wel met de kous op den kop is t'huis gekomen.

Ori kossi toma Roea
Galella ra-angi ma djodjo oewa
Habar neena rorro maroewa
Djagga djagga to mena oewa.

De schildpadden leggen eieren te Roea; ([9])
Drie Galellaren loerden (er) te vergeefs (op).
(Hetgeen ik) hier bericht is al oud:
„Op post gestaan (en) niets gezien."

Een lied van dezelfde strekking als het voorgaande, maar zonder er doekjes om te winden.

Djangella sio Djangella

Djangella's negen Djangella's;

([8]) Een der eilanden van den Seda-ngoli-archipel tegenover Seda-ngoli.
([9]) Strandplaats.

Djangella dakka ma rau malo	De Djangella's ginds hebben geen bladeren.
Kanngella sio kanngella	Vermoeid (zijn) negenmaal vermoeid (zijn).
Kanngella bata ma ronga malo.	(En al dat) vermoeid (zijn) slechts voor niets (en weder niets).

Wederom hetzelfde thema, maar daarbij de raad „spaar U toch de moeite!"

Boerro boerro to wohee wangee	Pandang-reepen drogen in de zon;
Ottoe hanggoe fomakkoe taai	(Zoolang zij) nog niet droog (zijn), zijn zij (niet) klaar.
Boedoh boedoh la woeli woeli	Wit is (zeker) schitterend schoon,
Kokottoe addi sema rassaai.	Maar ook het zwart is bekoorlijk!

Een minnaar zingt een loflied op het „itam manis" zijner wat erg donker uitgevallen Dulcinea.

Lemo Tjina om to tim	De chineesche djeroek is rijp;
Gandaroessa hissa ma titti	De Gandaroessa ([10]) groeit beneden in de heg.
Nagee soedoh oetto si seeba	Wie heeft zoo dicht laten planten?
Enna ma gahoe ima to tini.	Als de vruchten opkomen, moeten zij met elkaar vechten.

Een variatie op het oude „zoo als gij zaait, zoo zult gij oogsten."

Tjengga tjengga toma Dodingga	Tjengga tjengga's staan te Dodingga ([11]);
Bidoh rau ka toma Kau	De blad-sirih groeit te Kau.
Golofino djo-oe ni njengga	

([10]) Een plant. ([11]) Plaats op Halémahéra.

Dokka ngollo ma boenga bau.	(Ik ben) bang, (dat) de liefde van den heer Gelijk is aan het schuim der zeestroomen.

Een meisje zegt haren aanbidder, dat zij voor zijn onstuimige liefdesbetuigingen bang is en vreest, dat ook hier zal blijken „niet altijd is liefde bestendig van duur".

Kamo kamo ka toma lo-oe Lo-oe ma djiga ka toma Oba Toginado mooi mooi sedjo-oe (12) Gogolla njengga maso-oe kogga.	De nevel (strijkt) door den bamboe; De bamboe-hoek (is) te Oba (13). Om alles aan U (12) te vragen, (Als) het hart ziek (is), wat (is) het geneesmiddel (daar voor.)

Een verliefde jongeling vraagt aan de uitverkorene zijns harten, of zij zijn liefdesmart niet weet te genezen.

Wokkoe-wokkoe ma-agi tjoekka Patti kalla toma djorami Taggi taggi mangokko ira Jollo no sonnee katoma ngokko.	Het sap van Wokkoe (14) is (zuur als) azijn; De Pattikalla-bloem (bloeit) in den tuin. (Heen) gaan als de weg zoo zwaar valt, Dan (is het) nog beter onderweg te sterven.

De zin hier is niet erg duidelijk en het is de vraag, of de minnaar wil te kennen geven, dat hij liever zou sterven, dan zich schuldig te maken aan bedrog, dan wel, dat hij, boven het leed door het afscheid veroorzaakt, een dadelijken dood verkiest.

---

(12) Djo-oe heer, gebieder, gebruikt men uit hoflijkheid ook tegen het schoone geslacht. (13) Strandplaats te Oba. (14) Een spijze.

Oeda-oeda goffoe solassi	Wied de Selasi-plant;
Rambegga boekkoe ma njekkoe	De Rambegga bloem (groeit) op de heuvels.
Oho hoeda si hoddee gassi	Eet sago en doe er zout bij.
Orro kogga si dengo djo-oe.	Wat (moet ik) nemen om U te zenden?

Een bewonderaar vraagt aan het voorwerp zijner min: "wat moet ik U geven om Uwe gunst te winnen".

Kaai loepa toma Djorongga	Een kapok-boom (staat) te Djorongga (15);
Odjo gohoe njau Nongaro	Den Nongaro-visch (moet men) droog uitpersen.
Ngori adi la toma waro	(Zoo veel) weet ik (ook) nog wel!
Sio ri reehee ma golofino.	Voor zware verliefdheid ben ik bang.

Een jonge maagd geeft te verstaan, dat zij er genoeg van weet om meer van Platonische liefde te houden dan van een argumentum ad hominem.

Pappasiar ka toma njaree	(Als men) bij ebbe (op het strand loopt te) kuieren,
Todeero Lado to orro oewa	(En) men vindt een lado (16), (dan) neemt men (hem) niet.
Affa djo-œ sassi fa djaroe (17.)	Zweer toch niet tegen mij,
Ronga mooi passa maroewa.	De zaak (is toch) al voorbij!

Een verbitterde minnaresse geeft aan haar galant te verstaan, dat al zijn eeden haar niet zullen overtuigen en dat de zaak uit is.

Horroe-horroe ka Akkee laha	Roei (hard) naar de Akee laha (18):

(15) Bij het fort Terlakko. (16) Een als een slang uitziende visch. (17) Fa djaroe is het vrouwlijke fa-ngarree en staat gelijk met sahaija. (18) Goedwater, een rivier in de bocht van Dodingga.

Toppo bello ka Akkee sonnee (19)	Steek den ankerpaal (staak)
Bodetto djo-oe (12) no wadjee laha	bij Akkee sonnee.
	Als Gij het goed vindt,
Hera fangaree toma si-sonnee.	Dan volg ik u tot in den dood!

Een minnaar verzekert aan zijn beminde, dat hij haar tot in den dood toe getrouw zal blijven.

(19) Doodwater, een rivier bij Seda-ngoli.

BERICHTEN EN MEDEDEELINGEN,

INGEZONDEN DOOR

ARNOLD SNACKEY.

De zoogenaamde „leguaan", welks vet een goed smeersel zou zijn tegen den beet van dolle honden en vergiftige slangen, is de bekende *Varannus bivittatus*, *Biawak* of *Mĕnjawak*.

De vinnen van de visch *Anabas scandeus*, *Poejoe* of *Bĕtok*, en de halsvinnen der *Clareas punctatus* of *Lélé* kunnen verwondingen veroorzaken, die koudvuur, *bisa*, tot gevolg hebben.

Een visch, welks ingewanden wel eens vergiftigd zijn, is de *Temban* of *Tembang*, een Spratella-soort en ook de kogelvisch, *Boental*, of *Boentak*, volgens de inlanders wegens het verorberen van giftkoraal of karang ratjoen.

De zeebaars, *Lates nobilis*, de *Jacob Evertsen* of *Kakap*, vermaard door het minnedicht *Ikan Tĕmbĕrah*, wordt ook *Nawi* genoemd; terwijl de haring, *Scomber Kanagurta*, *Gĕmbola*, *Bĕlanboelan* of *Kèmboeng* in haar jeugd *Tan Diman* heet en halfvolwassen, *Sĕwasa*.

Volgens de Inlanders zou de kop van den zeegarnaal *Palaemon carcinus*, *Oedang Galah* of *Oedang Satang* vergiftig, dus oneetbaar zijn, omdat het dier de gewoonte heeft zich te goed te doen aan het kopergroen van de huid der schepen.

Is de zeevisch *Sphyroena jello* of Maleische snoek, ook bekend als *Alau* en *Tanak*, niet dezelfde als de naar een hak-

mes genoemde *Parang-parang?* Volgens Klinkert noemt men den jongen visch *Ikan Oedip* en als hij zeer groot is *Ikan Patjel.* Hij schijnt ook met azijn gegeten te worden, blijkens de Java-maleische rijmregels:

Ikan parang-parang,
Makan sama tjoeka.

Raba noemen de maleische visschers een boom, welken zij met een steen bezwaren en aldus in de zee laten zinken, en waaronder na eenigen tijd de visschen zich verzamelen, die alsdan met den hengel worden gevangen

---

Evenals bij de Braminen en Boedisten, is bij de Maleiers het wit de kleur van vrede, rust en dood en het geel de vorstelijke, heilige kleur.

In Minangkarbau schijnt het rood een teeken te zijn van oorlog en leven.

Sĕroeasa, in Tanah-Datar (Sumatra's Westkust), vroeger, blijkens het heldendicht Tjindoer-mata, de verblijfplaats van een viervorst of Bĕsar ĕmpat Balei, moet aldus heeten naar den lokalen naam voor het maleische *Sĕwasa*, d. i. spinsbek. (1)

In het Minangkarbausch dialect wordt de inlandsche rietsuiker *Saka* genoemd, een verbastering van het woord *Sakar*, hetwelk volgens een Maleier, in de Oude Taal, d. i. Sanskrit, suiker beteekent. (2)

---

(1) Reeds jaren geleden heeft Dr. H. N. VAN DER TUUK den naam Soerawasa (Men. uitspraak Soerowaso) verklaard; de naam bestaat uit twee sanskietwoorden soera (godheid, held) en wasa (verblijf). *Red.*

(2) Volgens H. VON DE WALL (zie woordenb. deel. II) is *sakar* de Mal. verbastering van het Persische. شکر *Red.*

Niet alleen hun dokterstaal, maar ook de vechttaal der Maleiers is een andere dan die der gewone woordenboeken.

Zoo noemen zij b. v. b. de hand, *Parang*: hakmes; het uiteinde der parang, *Soedoek*: schoffel; de uitgespreide vingers, *Kipas*: waaier; een slag of veeg met den rug der vingerspitsen, *Keletig Badar* gespartel van de teri- of badar-visch, Engraulus of *Mengipas*: bewaaien; de oogen, *Damar*: lampen; waggelen, *Berboewai*: schommelen of wiegelen; de groote toon, *Boengkal satahil*: een tahil gewicht, een schop daarmede, *Batoe melajang*: zwevende steen, en de meesterkunst, *Kepoetoesan*: niets meer, einde, uitsluitsel, beslissing.

De afleidingen uit het woord *Apa*, wat, zijn o. a:

Si-apa, wie, en hiervan: *Sapa*, *Menjapa*, ook iemand terloops aanroepen of aanspreken; *Tersapa:* aangeroepen, ook door een boozen geest en in dit geval: zonne- of manesteek (Min.); het woord *serapa* beteekent een boozen geest bezweren

---

In de regelmatig opeenvolgende geluiden der gong, vroeger ter aanmoediging der strijders, thans ter oproeping van heerendienstplichtigen in Minangkarbau, vermeenen de Inlanders den ouden veldkreet te hooren: *Pantang ka' lari! Pantang ka' lari. Pantang ka' lari, lari, lari, lari.*

Pantang = verbod, verboden, onmogelijk, niet; *Ka'*, welluidendheidshalve voor *akan* of *kan* = zal, zullen, en *Lari* = vluchten. Dus zoowat: *Wij zullen niet vluchten.*

Volgens de Maleiers van Minangkarbau, immers nog steeds Boedisten in mohamedaansche vormen, leeft Moena of Sikati Moena (Boeda of Sakja Moeni) nog in het lichaam van den Luiaard, *Stenops Tardigradus* of *Koekang*, den Batakschen *Hoekang* en Javaanschen *Toekang*. Zij zien in dien halfaap een eeuwig zwijgenden en peinzenden mensch, en in hun darwinis-

tische overtuiging trachten zij het menschelijk lichaam te leeren kennen door dat van den Luiaard te ontleden.

De Maleiers hebben verschillende namen voor den regenboog, o. a. *Oelar mengiang:* lichtende slang (?) en *Oelar majang* of *mengindĕra:* hemelsche slang (?) —

VRAGEN EN MEDEDEELINGEN

INGEZONDEN DOOR

G. W. W. C. BARON VAN HOEVELL.

Is het snellen van een kop bij Dajaks, Alifoeroe etc. strikte voorwaarde voor het sluiten van een huwelijk?

Algemeen heerscht de geijkte dwaling als zoude deze vraag bevestigend moeten worden beantwoord.

Perelaer heeft, als ik mij niet bedrieg, voor zooveel de Dajaks aangaat, hierop reeds gewezen. Ook ik moet dit doen wat betreft de Alifoeroe die Seran (Ceram) bewonen.

Misschien dat genoemde dwaling haar oorsprong vindt in 't volgende.

Na een gelukkig volbrachten sneltocht vallen den held bij terugkeer in zijn dorp vele en groote eerbewijzen ten deel. Reeds van verre kondigt hij zijne komst door 't blazen op een bamboe of tritonhoorn aan (*hoeë tahoeri* of *hoeë metehoetoei*).

Alles loopt dan te samen om hem te begroeten. De schoonste [1] maagden uit het dorp wachten hem aan den ingang daarvan op en ontvangen hem met dans en gezang. Uit deze maagdenrei mag hij nu eene keuze doen, en de gekozene beschouwt het als eene groote eer met hem vereenigd te worden. Na afloop van een sneltocht zag men dus steeds een huwelijk volgen, en onwillekeurig werd de stelling omgekeerd, en ontstond de dwaling, „dat ieder huwelijk ook door koppensnellen moest worden voorafgegaan." Ware dit het geval, òf de huwelijken zouden tot de zeldzaamheden gaan behooren, òf het ras der Alifoeroe zou spoedig zijn uitgeroeid.

---

(1) Heeft die schifting wel inderdaad plaats? Wij twijfelen daaraan. *Red.*

Kent de inlander de onderscheiding van linker-en rechteroever eener rivier? Ook hieromtrent bestaat eene meening, aan de juistheid waarvan naar het mij voorkomt, getwijfeld mag worden. Algemeen wordt aangenomen dat de inlander de onderscheiding van linker en rechteroever kent, doch de benamingen juist omgekeerd bezigt als wij, zoodat wat wij linkeroever noemen, hij met den naam van rechteroever bestempelt en omgekeerd. Jà, zelfs heeft men getracht deze gewoonte te verklaren, door aan te nemen dat al deze eilanden van uit zee door volkplanters bevolkt zijn, die, de rivieren opvarende, rechteroever noemden wat rechts van hen lag. Op alle Indische kaarten vindt men dan ook dit gebruik consequent gevolgd.

Toch is bij mij op mijne reis in 1883 langs de Koeantan-rivier twijfel gerezen omtrent de juistheid dezer opvatting Wanneer ik namelijk aan de Maleiers dier streken, bij mijn onderzoek naar de ligging van kampongs in de onafhankelijke Koeantan-distrikten, vroeg, of eenige plaats gelegen was op den linker of rechteroever der rivier, werd mij steeds de vraag gedaan: „wat bedoelt Mijnheer, *kanan kamoedik* of *kanan kahilir?*" d. w. z. „rechts, met het gezicht naar den bovenloop of rechts met het gezicht naar de monding gericht?" een bewijs, dat althans de inlanders dáár geen vaste benamingen voor hunne rivieroevers aannemen. Een onderzoek zou moeten uitmaken, hoe het elders in den Archipel het geval is. Ik geef dit dan ook slechts als subjective waarheid en vestig alleen de aandacht op dit punt, opdat ook anderen hunne ervaringen ter zake zullen mededeelen.

BLADVULLING.

In 1774 stal een Delftsche weesjongen eenige kleinigheden uit den winkel van den baas, bij wien hij werkzaam was.

Als straf voor dit misdrijf legden de Regenten van het weeshuis hem op:

1°. met een stokje braaf gebastoneerd te worden;

2°. gedurende een half jaar het gesticht niet te verlaten behalve om naar zijn werk en naar de kerk te gaan.

Hierin ligt niets merkwaardigs; maar curieuser, — tevens zeer karakteristiek, — is de waarschuwing, waarmede Heeren Regenten den dief dreigden, namelijk, dat, zoo hij zich weder aan diefstal schuldig maakte, hij terstond naar Oost-Indië zou worden gezonden.

Voor dat slechte, gemeene land was hij, volgens de Eerwaarde Regenten, altijd goed genoeg.

Zie Mr. J. Soutendam, eenige Delftsche curiosa uit de vorige eeuw in „de Tijdspiegel", 1885 bladz. 439.

V. D. C.

igheden
was.
van he

erlat
e gaa
teven
Heere
wede
lië zo

Eer-

uriosa
1885

C.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06526 0450

